

DE MEINWEG

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

onder redactie van

Prof. Dr. A.M. van der Woude (voorzitter), Prof. Dr. W. Jappe Alberts,
Dr. Remigius Dieteren O.F.M.,
Dr. J.F.R. Philips, Dr. P.J.H. Ubachs, Drs. S. Vandevelde,
Dr. Mr. H.H.E. Wouters

Raad van advies

Dr. J. Kremers (Maastricht), Dr. H. Vandermeulen (Hasselt),
Prof. Dr. G. Drooge (Bonn)
Prof. Dr. E. Hélin (Luik)
Prof. Dr. J.A. van Houtte (Rome)
Prof. Dr. F. Petri (Münster)
Prof. Dr. J.J. Poelhekke (Nijmegen)
Prof. Dr. M.G. Spiertz (Nijmegen)
Prof. Dr. H. van der Wee (Leuven)

De in deze serie verschenen delen zijn vermeld op pag. 430

De Stichting „Maaslandse Monografieën” werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. M.A.W. van Oppen (voorzitter), Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (secretaris),
Drs. J.J.C. Huyben (penningmeester), Drs. J.H.A.E. Cornips,
Dr. G.C.P. Linssen, Drs. J.H.M. Wieland, H.J.G. Wijnands

DR. G.H.A. VENNEN

DE MEINWEG

Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het
voormalige Gelders – Gulikse grensgebied
circa 1400 – 1822

VAN GORCUM – ASSEN/MAASTRICHT 1985

© 1985 Van Gorcum & Comp. B.V., Postbus 43, 9400 AA Assen

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd door middel van boekdruk, foto-offset, fotocopie, microfilm, of welk ander middel dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Venner, G.H.A.

De Meinweg : onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822 / G.H.A. Venner — Assen [etc.] : Van Gorcum. — Ill. — (Maaslandse monografieën ; 40)

Tevens proefschrift Nijmegen. — Met lit. opg., index. — Met samenvatting in het Frans en Duits.

SISO 391.1 UDC 341.221 (492.94)"1400/1822" UGI 200

Trefw.: recht ; Limburg ; geschiedenis ; 1400-18232 / Limburg ; geschiedenis ; 1400-1822.

ISBN 90-232-2124-9 geb.

ISBN 90-232-2125-7 ing.

INHOUDSOPGAVE

BRONNEN EN LITERATUUR	XI
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I. HET LAND VAN WASSENBERG	5
1 <i>Geschiedenis van het land van Wassenberg</i>	5
Oudste gegevens	5
'Limburgse' heren	6
Periode van verpandingen	7
Bourgondische periode	9
Het land opnieuw verpand	11
Integratie in het hertogdom Gulik	12
2 <i>Rechtshistorische typering van het land van Wassenberg</i>	13
Terminologie in de bronnen	13
Was het land van Wassenberg een landsheerlijkheid?	17
Behoorde het land van Wassenberg tot een ander gewest?	18
Is de aanwezigheid van een Statencollege een criterium?	19
De Wassenbergse leenmannen	21
De Staten van het land van Wassenberg	25
De integratie in het hertogdom Gulik nogmaals bekeken	28
3 <i>Omvang van het land van Wassenberg</i>	28
Overzichten in de bronnen	28
Was Karken Wassenbergs?	30
Verwerving van Arsbeck	33
HOOFDSTUK II. GRENSGESCHILLEN ROND DE MEINWEG	34
1 <i>Ligging en omvang van de Meinweg</i>	34
Afkalving bij Arsbeck	37
Grensverloop Meinweg-Vlodropper bos	39
Behoorde het Heistert tot de Meinweg?	40
Ruzie rond Bertrams putz	45
Occupatie aan Cruchtense zijde	46
2 <i>Conclusies</i>	48
HOOFDSTUK III. DE RECHTSBRONNEN VAN DE MEINWEG	51
1 <i>De oude bosrol</i>	51
2 <i>Het bosreglement van 1570</i>	55
3 <i>Het bosreglement van 1633</i>	61

HOOFDSTUK IV. DE KRING VAN GERECHTIGDEN TOT DE MEINWEG	65
1 <i>Verwarrende terminologie?</i>	65
2 <i>Zijn gemeenschappen rechtssubject?</i>	69
De parochie	69
De schepenbank	71
Arsbeck	72
Wassenberg	73
Karken	74
Vlodrop	75
Melick en Herkenbosch	76
Roermond	77
Herten	77
Maasniel	78
Nedercruchten en Overcruchten	78
Conclusies	80
Een derde vorm van gemeenschap?	81
Vlodrop en Posterholt	82
Melick en Herkenbosch	83
Overige plaatsen	86
3 <i>Het wereldlijk kerspel als locale rechtskring ten plattelande tussen Maas en Rijn</i>	91
Taken van het kerspel	92
Het kerspel Vlodrop als voorbeeld	92
Het kerspel Melick als voorbeeld	94
Samenstelling van het kerspel	98
Rechtskarakter van het kerspel	103
Samenstelling en rechtskarakter der steden	108
Oudere gegevens over kerspels	111
Het begrip 'gemeente'	115
4 <i>De hoeven te Wegberg</i>	117
Catharinahof	118
Klinkumerhof	121
Berckerhof	121
Overige hoeven	122
De herkomst van hun subjectief recht	123
5 <i>Andere gerechtigden tot de Meinweg?</i>	124
Hoembergen	124
Brempt	126
Riddermatigen	126
6 <i>Sociaal onderscheid binnen het kerspel</i>	128
7 <i>Conclusie: gerechtigden en gebruiksgerechtigden</i>	132
HOOFDSTUK V. INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN DE MEINWEG	134
1 <i>Vergaderingen van de gerechtigden</i>	134
Het houtgeding	134
Tijdstip en plaats van vergadering	134
Convocatie	138

Deelnemers	139
— Gerechtigden	139
— Ambtman van Wassenberg	141
— Voogd van Wassenberg	143
— Riddermatige personen	145
— Drost van Montfort	145
Agendapunten en karakter van het houtgeding	146
— Het houtgeding in de vijftiende eeuw	146
— Het houtgeding in de zestiende eeuw	149
— Het houtgeding na 1570	150
— Samenvatting	153
De conferentiedag	155
Andere vormen van overleg — de rol van Roermond	157
 2 <i>De boswachters</i>	160
Aantal boswachters en wijze van salariering	160
De eerste boswachtersplaats	161
De tweede boswachtersplaats	162
De derde boswachtersplaats	163
Samenvatting	164
Wijze van benoeming en vereiste kwaliteiten	166
Werkzaamheden van de boswachters	169
Zorg voor de veiligheid op de Meinweg	169
Waken tegen overtreding van gebruiksnormen op de Meinweg	170
— De regeling in de oude bosrol	170
— Optreden tegen niet-gerechtigden	170
— Optreden tegen onrechtmatig handelende gebruiksgerechtigden	171
— Panding in de rechtshistorische literatuur	173
— Panding op de Meinweg	175
— Panding of dagvaarding vóór het houtgeding?	178
— De praktijk rond 1600	180
— Het bosreglement van 1633 en de praktijk	182
Zorg voor de houtstand	184
Inning van de boeten	185
Bodediensten	186
Bescherming van het wild	187
Overschrijding van ambtsbevoegdheid	187
 3 <i>De schepenen van Melick en Herkenbosch</i>	188
Competentie ten aanzien van de Meinweg	188
Onderzoek naar de gronden dier competentie	192
Competentie te Melick en Herkenbosch	192
De hof te Melick	194
Sporen van een hofstelsel te Melick?	199
— De hof te Melick op lokaal niveau	199
— Inkomsten van de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch	205
— Keurmede	205
— De twaalfde penning	207
— Samenvatting der resultaten	208
Samenstelling van het domeingood	209

HOOFDSTUK VI. DE FEITELIJKE UITOEFENING VAN SUBJECTIEVE RECHTEN TOT DE MEINWEG	212
1 <i>Inleiding</i>	212
Geologische factoren	212
De betekenis van het bos voor de samenleving	213
Het gebruik van bossen in de late middeleeuwen	214
2 <i>Het weiden van varkens</i>	216
3 <i>Het kappen van hout</i>	218
Wijze van exploitatie en verwerking van het hout	218
Verwerking als brandhout en geriefhout	218
— Vijftiende eeuw	218
— Zestiende eeuw	220
— Zeventiende en achttiende eeuw	220
— Samenvatting	222
Maatregelen tot regeneratie	223
— Hakomloop	223
— Overige maatregelen	226
Andere mogelijkheden tot verwerking van hout	227
— Het voorkomen van timmerhout	227
— Het verwerken van hout in batten langs de Maas	231
— Geschil van 1421-1422	231
— Batten in de Maas	233
— Hout van de Meinweg	234
— Latere gegevens uit de zestiende en zeventiende eeuw	237
— Conclusies	238
— Het verwerken van hout in de nijverheid	239
Regeling van de uitoefening van het recht van houtkap	240
Bepalingen omtrent de bestemming van het hout	240
Bepalingen omtrent de hoeveelheid te kappen hout	241
— De wagenlading	241
— De bosdag	242
— Vijftiende eeuw	242
— Zestiende en zeventiende eeuw	244
— Buitengewone bosdag	247
Bepalingen omtrent de plaatsen waar gekapt mocht worden	248
De houtverdeling	249
Samenvatting	252
4 <i>Overige gebruiksmogelijkheden van de Meinweg</i>	253
Het maaien van heide	255
Het weiden van vee	256
Het steken van turf	258
5 <i>Verandering der vegetatie</i>	259
HOOFDSTUK VII. DE RECHTEN VAN DE HEER VAN WASSENBERG, LATER DE HERTOOG VAN GULIK, TOT DE MEINWEG	263
1 <i>De rechten van de heer van Wassenberg</i>	263
De hoge heerlijkheid	263

Het jachtrecht	264
Het recht op wilde bijen	267
Het houtgraafschap	270
Het recht van houtkap	272
'le héritage'	274
 2 <i>Landsheerlijke pretenties</i>	275
Ingrijpen in de uitoefening der subjectieve rechten	275
Het recht van de derde penning	278
Het dominium directe et utile	279
Het recht van paardengang	281
De pretentie van de hertog van Gulik in 1659	281
Andere voorbeelden van het recht van paardengang	285
Nadere definitie van het recht van paardengang	288
 3 <i>Samenvatting</i>	289
4 <i>Bevoegdheden van de heer ten aanzien van gemene gronden elders in het huidige Limburg</i>	290
Het verlenen van gebruiksrechten	290
Het uitgeven van gemene gronden ter ontginning	291
De beperking van deze bevoegdheid tot uitgifte	293
Het verlenen van toestemming tot verkoop	295
'Eigendom' of 'heerlijkheid'?	296
Het recht van het kerspel tot gemene gronden	298
 HOOFDSTUK VIII. DE JURIDISCHE KWALIFICATIE VAN DE GEMEENSCHAP VAN GERECHTIGDEN TOT DE MEINWEG	300
1 <i>Inleiding</i>	300
2 <i>Vormden de gerechtigden een markgenootschap?</i>	301
Markgenootschappen in de Nederlandse literatuur	302
Markgenootschappen in de Duitse literatuur	305
Vergelijking	306
 3 <i>Indeling der markgenootschappen</i>	307
Eigen en grondheerlijke marken	307
Freie en grundherrliche marken	308
Een andere indeling: „zelfstandige” en „onzelfstandige” marken	309
 4 <i>De kwalificatie van het markgenootschap onder het ancien régime</i>	311
5 <i>De kwalificatie van het markgenootschap met moderne begrippen</i>	312
 HOOFDSTUK IX. DE GESCHIEDENIS VAN DE MEINWEG VÓÓR 1400, EEN THEORETISCH HOOFDSTUK	315
1 <i>Inleiding</i>	315
2 <i>Ouderdom en ontstaan van het markgenootschap</i>	316
3 <i>Ontstaan van de organisatie van het markgenootschap</i>	318

HOOFDSTUK X. DE VERDELING VAN DE MEINWEG IN DE NEGEN- TIENDE EEUW	321
1 <i>De Franse tijd</i>	321
Algemeen gedeelte	321
Territoriale veranderingen	321
Gelding der Franse wetten	322
Nieuwe instellingen op lokaal niveau	323
— Continuïteit tussen kerspel en 'commune'	325
— Onderscheid tussen de bestuursorganisatie van kerspel enerzijds en 'com- mune' en 'mairie' anderzijds	329
De overheid en de gemene gronden	331
— Fysiocratistische denkbeelden	331
— De Franse wetgeving tot 1804	334
— De Franse wetgeving sedert 1804	336
Bijzonder gedeelte	339
De dreigende confiscatie van de Meinweg afgewend	339
De verdeling van de Meinweg	341
— Opmeting en grensbepaling van de Meinweg	341
— Goedkeuring van verdeling om formele redenen uitgesteld	344
— De verdeling gekoppeld aan herziening van departementale grenzen	346
— De verdeling te Parijs afgekeurd	348
— Samenvatting	349
2 <i>De periode van het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen</i>	349
Algemeen gedeelte	349
Territoriale veranderingen	349
Het bestuur ten plattelande	351
De overheid en de gemene gronden	352
Bijzonder gedeelte	354
De voltooiing der verdeling door Nederlands-Pruisische samenwerking	354
— Acties zonder vervolg	354
— Formaliteiten aan Pruisische zijde	355
— Complicaties te Nedercruchten — geruchten over nieuwe verdeling	358
— De 'hoofdverdeling' van de Meinweg	360
— Goedkeuring door de Nederlandse regering	361
— Goedkeuring door de Pruisische regering	363
Na de verdeling van de Meinweg	365
— Openbare verkoop door gemeenten	365
— Pogingen tot verdere verdeling te Arsbeck	366
Bijlagen	368
Samenvatting	375
Résumé	380
Zusammenfassung	386
Naamindex	417
Zaakindex	427

BRONNEN EN LITERATUUR

A Onuitgegeven bronnen

Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB);

Archief van het leenhof van Brabant, inv. nrs. 2, 4.

Archief van de Rekenkamers, inv. nrs. 568, 572, 2436-2438, 2440, 51051¹⁶.

Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf (HSD);

Jülich-Bergische Landesarchiv,

Urkunden,

Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nrs. 100a, 100b, 102,

Jülich-Berg II, Geheime Rat, 4, Grenzstreitigkeiten, inv. nr. 90 en 5; Herrschaftsgebiete: Arsbeck-Rödingen 1547-1573,

Jülich-Berg III, Hofkammer, II, Akten, inv. nrs. 915, 1540 en V, Rechnungen, Vogtamt Heinsberg en Rentamt Wassenberg, inv. nrs. 1-175.

Archief van het Roerdepartement, inv. nrs. 4, 1034, 1940.

Archief van het Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718.

Archief van het Landratsamt Heinsberg, inv. nrs. 151, 152, 378, 385.

Archief van de schepenbank Nedercruchten, inv. nrs. 2, 3, 12, 52, 53, 55, 148, 168, 480.

Archief van de familie van Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs. 1113, 1219, 1229 II C, 1229 G, 1310.

Handschriften A I, nr. 4.

Rijksarchief in Limburg (RAL);

Archief van het Hof van Gelder te Roermond, processen 1659, 1780.

Archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder, inv. nr. 1045.

Archieven van de heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 12, 197-199, 362 en latere aanwinsten.

Archief van de schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 1, 2, 4, 7-10, 13, 14, 18, 21, 22.

Archief van de schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nrs. 37, 45-47, 80-81, 99, 127.

Cartularium Hillenraedt.

Archieven van het arrondissement Maastricht en het departement van de Nedermaas, inv. nrs. 295, 298, 299, 301, 3046, 4204, 60, 4210-4212, 4215.

Archief van het Provinciaal Bestuur van Limburg, verbalen van Gedeputeerde Staten d.d. 24 oktober 1821, 6 maart 1822, 2 augustus 1822, 29 juni 1824, 30 september 1824, 10 december 1824, 28 januari 1825, 5 augustus 1825, 30 september 1825, 9 december 1825, 7 april 1826, 12 september 1826, 26 september 1826, 30 januari 1827, 14 augustus 1827, 31 december 1827, 27 juni 1828.

Archief van de arrondissementscommissaris van Roermond, inv. nrs. 11898, 11899, 11906, 11908, 11954, 12005, 12112, 12131.

Rijksarchief in Gelderland (RAG);

Archief van de graven en hertogen van Gelre, inv. nrs. 17, 202, 208, inventaris Buren pak 127 en rekeningen Overkwartier vóór 1473, rekening drost Montfort 1397/1398 en land-scholtis Montfort 1471/1472.

Archief van de Leenkamer, inv. nrs. 2, 3.

Archief van het Hof van Gelre en Zutphen, inv. nrs. 23, 204, 1056, 1073, 1074, 1328.

Archief van de Gelderse Rekenkamer, inv. nrs. 3635, 3636, 5827, 5828.

Gemeentelijke archiefdienst Roermond (GAR);

Archief van de magistraat vóór 1795, inv. nrs. 2, 3, 5, 7, 11, 12, 14, 20, 27, 29, 89-95, 104-121, 141-265, 345, 389, 804.

Archief van het kanton en de gemeente Roermond na 1795, inv. nrs. 234, 419, 421, 558, 559.

Archief van de voormalige gemeente Maasniel, inv. nr. 39.

Gemeentehuis Herkenbosch;

Archief van de gemeente Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 18, 90, 278, 284.

Gemeentehuis Herten;

Archief van de gemeente Herten, inv. nr. 8.

Gemeentehuis Vlodrop;

Archief van de gemeente Vlodrop vóór 1795, inv. nrs. 9, 67, 71, 79, 96, 135, 146, 148, 363.

Archief van de gemeente Vlodrop na 1795, inv. nrs. 427, 440, 730.

Pastorie Arsbeck;

Archief van de parochie Arsbeck, ongeordend.

Pastorie Birgelen;

Archief van de parochie Birgelen.

Pastorie Herkenbosch;

Archief van de gemeente Herkenbosch vóór 1801, ongeordend.

Pastorie Nedercruchten;

Archief van de schepenbank Nedercruchten, ongeordend.

Pastorie Ophoven;

Archief van de parochie Ophoven, ongeordend.

Pastorie Overcruchten;

Archief van de Bylandtse laathof te Overcruchten, ongeordend.

B Literatuur

De in deze literatuurlijst opgenomen werken zijn in de voetnoten bij de tekst meer dan eens, en dan met een afgekorte titel, aangehaald. De titels van slechts éénmaal geciteerde werken zijn volledig in de betreffende voetnoot beschreven.

Antonetti, G. Le partage des forêts usagères ou communales entre les seigneurs et les communautés d'habitants. In: *Revue historique de droit français et étranger* 41 (1963), 238-286, 418-442, 592-634.

Aubin, H. Die Entstehung der Landeshoheit nach niederrheinischen Quellen. Herdruk Bonn 1961. Eerste druk 1920.

Bader, K.S. Das mittelalterliche Dorf als Friedens und Rechtsbereich. Weimar 1957. Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes I.

- Bader, K.S. Dorfgenesschaft und Dorfgemeinde. Keulen — Graz 1962. Studien zur Rechtsgeschiede des mittelalterlichen Dorfes 2.
- Bär, M. Die Behördenverfassung der Rheinprovinz seit 1815. Bonn 1919. Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschiedskunde 35.
- Behets, J. De plattelandsgemeente in het graafschap Loon en het omliggende van de vroege middeleeuwen tot aan de Franse revolutie. Openluchtmeum Bokrijk 1969. Bokrijkse berichten 10.
- Below, G. von. Die Leistungen des Amtes Wassenberg zum Jülicher Festungsbau im Jahre 1576. In: Zeitschrift des Aachener Geschiedsvereins 18 (1896), 1-18.
- Blécourt, A.S. de. Aanteekeningen over marken. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 1 (1918-1919), 298-356.
- Blécourt, A.S. de. Heerlijkheden en heerlijke rechten. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 1 (1918-1919), 45-107, 175-190, 489-519 en 2 (1920-1921), 42-134, 163-219.
- Blécourt, A.S. de. Een nieuwe jachtwet. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 2 (1920-1921), 317-323.
- Blécourt, A.S. de. Brunner, les Germaines et Fustel de Coulanges. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 9 (1929), 150-181.
- Blécourt, A.S. de. Kort begrip van het oud vaderlands burgerlijk recht. Vijfde druk. Groningen-Batavia 1939; zevende druk. Groningen 1969. Bewerkt door H.F.W.D. Fischer.
- Blink, H. Woeste gronden: ontginning en bebossching in Nederland voormaals en thans. 's-Gravenhage 1929.
- Boeren, P.C. De oorsprong van Limburg en Gelre en enkele naburige heerschappijen. Maastricht 1938.
- Bormann, K.Th.F. en A. von Daniels. Handbuch der für die königlich preussischen Rheinprovinzen verkündigten Gesetze, Verordnungen und Regierungsbeschlüsse aus der Zeit der Fremdherrschaft. 8 dln. Keulen 1833-1845.
- Bourgin, G. Les communaux et la révolution française. In: Nouvelle revue historique de droit français et étranger 32 (1908), 690-751.
- Bril, L. Les premiers registres féodaux de Brabant. In: Bulletin de la commission royale d'histoire 123 (1958), 1-10.
- Brings, J. Dorf und Gemarckung Brachelen. In: Heimatkalender des Selfkantkreises Geilenkirchen — Heinsberg 21 (1952), 34-37.
- Conrad, H. Deutsche Rechtsgeschiede 1. Tweede druk. Karlsruhe 1962.
- Corsten, S. Das Domanialgut im Amt Heinsberg von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Bonn 1953. Rheinisches Archiv 43.
- Corsten, S. Das Heinsberger Land im frühen Mittelalter. In: Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 161 (1959), 5-64.
- Cosquino de Bussy, A. le. De beweiding van het bosch ter Elst bij Amerongen. In: Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 7, nr. 6 (1923-1924), 686-701.
- Cosquino de Bussy, A. le. Marken in Utrecht: (tekstdeel bij kaart nr. 6 van de Geschiedkundige atlas van Nederland). 's-Gravenhage 1925.
- Cuipers, D.J. Bijdragen voor de rechtsgeschiedenis van de gemeene dorpsgronden in Oostergo. 's-Gravenhage 1949.
- Delatte, I. Les classes rurales dans la principauté de Liège au 18e siècle. Parijs 1945.
- Doorninck, A. van. Wie zijn de genotgerechtigden op de aan de gemeente of afdeeling eener gemeente toebedeelde markgronden en aan welke regelen zijn deze bij de uitoefening van hun recht gebonden? In: Themis 79 (1918), 460-471.
- Dopsch, A. Wirtschaft und Gesellschaft im frühen Mittelalter. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 11 (1932), 362-413.
- Dopsch, A. Die freien Marken in Deutschland. Baden — Wenen 1933.

- Dopsch, A. Die Grundherrschaft im Mittelalter. In: Festschrift Adolf Zycha zum 70. Geburtstag am 17. Oktober 1941. Weimar 1941, 87-102.
- Driessen, H.L. Het huis Hoekelum. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 43 (1940), 241-248.
- Droege, G. Bespreking van: H. Kaspers, *Comitatus nemoris: die Waldgrafschaft zwischen Maas und Rhein*. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 22 (1957), 288-292.
- Droege, G. Pfalzgrafschaft, Grafschaften und allodiale Herrschaften zwischen Maas und Rhein in salisch — staufischer Zeit. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 26 (1961), 1-21.
- Droesen, W.J. *De gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg en hunne ontginning*. Roermond 1927.
- Engels, W. *Ablösung und Gemeinheitsteilungen in der Rheinprovinz*. Bonn 1957. *Rheinisches Archiv* 51.
- Enklaar, D.Th. Bisschoppelijk boschbeheer. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 8, nr. 2 (1928), 140-148.
- Enklaar, D.Th. Eltensche hoven en Geldersche marken. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 9, nr. 2 (1937), 164-173.
- Enklaar, D.Th. Gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen. Utrecht 1941. *Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht*, derde reeks 9.
- Enklaar, D.Th. Aanvulling op „Gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen”. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 10, nr. 2 (1948), 226-236.
- Enklaar, D.Th. Gemengde marken. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 11, nr. 1 (1954), 71-78.
- Ennen, E. en W. Janssen. *Deutsche Agrargeschichte vom Neolithikum bis zur Schwelle des Industriezeitalters*. Wiesbaden 1979.
- Erler, A. en E. Kaufmann. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin 1971-. Lieferung 1-23.
- Ernst, S.P. *Histoire du Limbourg*. 7 dln. Luik 1838-1850.
- Eschbach, H. Die Erkundigung über die Gerichtsverfassung im Herzogtum Jülich von 1554 und 1555. In: *Beiträge zur Geschichte des Niederrheins/Jahrbuch des Düsseldorfer Geschichtsvereins* 17 (1902), 116-131.
- Evertz, G. Eine Wegberger Waldrolle von 1562. In: *Heimatkalender der Erkelenzer Lande* 3 (1954), 31-35.
- Fabricius, W. *Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz* 5. Bonn 1909. Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 12.
- Feenstra, R. Historische aspecten van de private eigendom als rechtsinstituut. In: *Rechtsgeleerd magazijn Themis* 1976, 248-275.
- Feenstra, R. *Jus in re: het begrip zakelijk recht in historisch perspectief*. Leiden — Zwolle 1979. Thorbecke-colleges 4. Voordracht gehouden aan de Rijksuniversiteit te Gent op 10 maart 1978.
- Flach, D. *Untersuchungen zur Verfassung und Verwaltung des Aachener Reichsgutes von der Karolingerzeit bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Göttingen 1976. Veröffentlichungen des Max Planck-Instituts für Geschichte 46.
- Fockema Andreae, S.J. *Het oud-Nederlandsch burgerlijk recht* 1. Haarlem 1906.
- Fockema Andreae, S.J. De oude Rijn: eigendom van openbaar water in Nederland. In: *Rechtskundige opstellen op 2 november 1935 door oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Mr. E.M. Meyers*. Zwolle 1935, 699-715.
- Fockema Andreae, S.J. *Uit de Overbetuwe*. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 39 (1936), 13-27.

- Fockema Andreae, S.J. Nederlandsche rechtsoudheden op de akker. In: Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland: gedenkboek A.E. van Giffen. Mep-
pel 1947, 289-298.
- Galesloot, L. Le livre des feudataires de Jean III duc de Brabant. Brussel 1865.
- Gierke, O. Das deutsche Genossenschaftsrecht 1. Berlin 1868, en 2. Berlin 1873.
- Gillesen, L. Grundherrschaft und Siedlung: über Struktur und Alter der Fronhofver-
bände im Heinsberger Land. Heinsberg 1962.
- Gillesen, L. Der Wald Petersholz und die Grundherrschaft Kleingladbach. In: Heimat-
kalender der Erkelenzer Lande 21 (1972), 103-113.
- Goblet d'Alviella, F. Histoire des bois et forêts de Belgique 4. Paris — Brussel 1930.
- Gockinga, J.J. Genotsrechten op gemeente-aandeelen bij markescheidingen. In: Themis 80
(1919), 152-162.
- Godechot, J. Les institutions de la France sous la révolution et l'empire. Tweede druk.
Paris 1968.
- Gorissen, F. Heimat im Reichswald. Kleef 1950.
- Gosses, I.H. Stadsbezit in grond en water gedurende de middeleeuwen. Leiden 1903.
- Graner, F. Geschichte der Waldgerechtigkeiten im Schönbuch. Stuttgart 1929.
- Habets, J. Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen
die het in deze gewesten zijn voorafgegaan 1. Roermond 1875.
- Habets, J. Limburgsche wijsdommen, dorpscosten en gewoonten. 's-Gravenhage 1891.
Werken van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche
recht, eerste reeks 12.
- Hammers, J. Die Waldgenossenschaften in der Aachener Gegend. Munster 1913.
- Hardenberg, H. en F. Nuyens. Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht
en van het departement van de Nederraas (1794-1814). 's-Gravenhage 1946.
- Hardenberg, L. De qualificatie van oude rechtspersonen. In: Weekblad voor privaatrecht,
notarisambt en registratie 5480-5481 (110 (1979), 309-314, 325-330).
- Helbronner, J. Du partage des biens communaux entre habitants et de leur mode de
jouissance. Paris 1898.
- Helm, G.L. van den. Wet van 10 mei 1886 (Stbl. no. 104) houdende bepalingen ter
bevoordeling van de verdeling van markgronden: met inleiding en aanteekeningen.
's-Gravenhage 1886
- Heringa, E. Tjnsen op de Veluwe. Groningen — Den Haag — Batavia 1931.
- Hermesdorf, B.H.D. De „Gemeindenordnung“ van Montfort van 1565. In: Publications
de la société historique et archéologique dans le Limbourg 71 (1935), 99-112.
- Hesmer, H. Wald und Forstwirtschaft in Nordrhein-Westfalen. Hannover 1958.
- Heyden, E.J.J. van der. en B.H.D. Hermesdorf. Aanteekeningen bij de geschiedenis van het
oude vaderlandse recht. Achtste druk. Nijmegen — Utrecht 1968.
- Hubatsch, H. en K. Rehneit. Der Meinweg und das Boschbeeketal (Ndrh.): ein grenzü-
berschreitendes Naturreservat. In: Niederrheinisches Jahrbuch 14 (1980), 35-51.
- Ilgel, Th. Die Grundlagen der mittelalterlichen Wirtschaftsverfassung am Niederrhein.
In: Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 32 (1913), 1-132.
- Immink, P.W.A. Recht en historie. Groningen — Batavia 1946. Rede uitgesproken bij de
aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te
Groningen op 26 oktober 1946.
- Immink, P.W.A. „Eigendom“ en „heerlijkheid“: exponenten van tweeërlei maatschappe-
lijke structuur. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 27 (1959), 36-74.
- Ilterson, W. van. De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie
Utrecht. Leiden 1932.
- Janssen de Limpens, K.J.Th. De Swalmer gemeenten. In: Libellus festivus: een bundel
opstellen aangeboden aan Joseph H.F.H. Linssen bij gelegenheid van zijn 70ste
verjaardag op 6 november 1964. Roermond 1964, 121-127.

- Janssen de Limpens, K.J.Th. Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond. Utrecht 1965. Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks 20.
- Janssen de Limpens, K.J.Th. De naoberschap der Vijlener rotten 1319-1940: rechtsgeschiedenis van een bosmark. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 109 (1973), 197-224.
- Janssen de Limpens, K.J.Th. Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaze. Bussum 1977. Werken der stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht I.
- Jonge van Ellemeet, B.M. de. De Drentsche markenorganisatie. In: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, vijfde reeks 6 (1919), 1-37.
- Kaspers, H. Comitatus nemoris, die Waldgrafschaft zwischen Maas und Rhein: Untersuchungen zur Rechtsgeschichte der Forstgebiete des Aachener — Dürener Landes einschliesslich der Bürge und Ville. Düren — Aken 1957.
- Ketelaar, F.C.J. Oude zakelijke rechten, vroeger, nu en in de toekomst. Leiden 1978.
- Koker, F.C.W. De verdeeling van markgronden. In: De Economist 1883, 1-11.
- Krings, W. Wertung und Umwertung von Allmenden im Rhein — Maasgebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Assen 1976. Maaslandse monografieën 20.
- Kuile, G.J. ter. Inleiding tot een oorkondenboek van Overijssel: het begrip oorkonde, levering, besate, panding, athmaling en inleiding. Leiden 1935.
- Kuile, G.J. ter. Het grondregaal. In: Rechtskundige opstellen op 2 november 1935 door oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Mr. E.M. Meyers. Zwolle 1935, 904-933.
- Kuyk, J. van. Rechtsingang en verstek in de middeleeuwsh-stedelijke procedure in verband met het recht der Republiek. 's-Gravenhage 1910.
- Lacomblet, Th.J. Die Mark und Waldgenossenschaften. In: Archiv für die Geschichte des Niederrheins 3, (1861) 189-300.
- Lacomblet, Th.J. Erkundigung über die Hofesgerichte und Latbänke im Fürstenthume Jülich. In: Archiv für die Geschichte des Niederrheins 3 (1861), 300-374.
- Lacomblet, Th.J. Archiv für die Geschichte des Niederrheins. 7 dln. Keulen 1832-1870. Voortgezet door W. Harless.
- Landré, W.J.N. Is er wel een mark? In: De Economist 1886, 896-901.
- Linden, H. van der. De cope: bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands — Utrechtse laagvlakte. Assen 1955.
- Linden, H. van der. Recht en territoire: een rechtshistorisch-sociografische verkenning. Assen 1972. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op vrijdag 18 februari 1972.
- Linssen, J. Over de wording van Roermond als stad. In: Historische opstellen over Roermond en omgeving. Roermond 1951, 143-184.
- Linssen, J. Enige rechten van de graven van Gelre te Roermond. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 92-93 (1956-1957), 125-152.
- Linssen, J. Een onderzoek naar Odilienberg. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 94-95 (1958-1959), 121-172.
- Linssen, J. Enige schepenbrieven van Melick. In: De Maasgouw 87 (1968), 175-186.
- Linssen, J. De oorkonde van 1244 voor Roermond. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 105-106 (1969-1970), 7-36.
- Linssen, J. Een vergeten schepenbank. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 105-106 (1969-1970), 37-72.
- Linssen, J. De grondheerlijkheid Leeuwen onder Maasniel. In: De Maasgouw 89 (1970), 65-80.
- Linssen, J. Uit het cartularium van de erfvoogdij van Roermond II. In: De Maasgouw 91 (1972), 187-192.

- Linssen, J. De stichting van Roermond en haar eerste opkomst. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 112 (1976), 7-133.
- Linthorst Homan, J. Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe. Haarlem 1934.
- Lütge, F. Die Agrarverfassung des frühen Mittelalters im mitteldeutschen Raum vornehmlich in der Karolingerzeit. Jena 1937.
- Mantel, K. Forstgeschichtliche Beiträge. Hannover 1965.
- Markgraf, B. Das moselländische Volk in seinen Weistümern. Gotha 1907.
- Martens van Sevenhoven, A.H. Schets van de geschiedenis der burgerlijke gemeenten in Gelderland vóór de invoering der gemeentewet van 1851. In: Bijdragen en Mededeelingen Gelre 24 (1921), 1-51.
- Martens van Sevenhoven, A.H. De Geldersche bosschen. In: Bijdragen en Mededeelingen Gelre 27 (1924), 88-104.
- Martens van Sevenhoven, A.H. Marken in Gelderland (tekstdeel bij kaart nr. 6 van de Geschiedkundige atlas van Nederland). 's-Gravenhage 1925.
- Mayer, F. Zur Geschichte der Pfarre Arsbeck. In: Rheinische Geschichtsblätter 6 (1901/1902), 206-207.
- Mayer, F. Der Meinwegwald im Amte Wassenberg. In: Rheinische Geschichtsblätter 7 (1903/1904), 240-249, 272-279, 311-314, 337-342, 375-380.
- Mayer, F. Zur ältesten Geschichte des Landes Wassenberg. In: Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 34 (1912), 53-92.
- Mayer, Th. Vom Werden und Wesen der Landgemeinde. In: Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen. Stuttgart 1964. Vorträge und Forschungen herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 8.
- Mayer Homberg, E. Beweis und Wahrscheinlichkeit nach älterem deutschem Recht. Marburg 1921.
- Meester, G.A. de. Aanteekeningen omtrent een paar oude Veluwsche bosschen. In: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, eerste reeks 7 (1850), 294-319.
- Meibom, V. von. Das deutsche Pfandrecht. Marburg 1867.
- Merckens, O. Die Ahnenstämme „von Cleve“ und „von Heinsberg“ der Maria von Bongard (von Bongart, von dem Bongard) x 1554 Otto von Bylandt — Rheydt. Wuppertal — Elberfeld 1943.
- Meyers, E.M. Des graven stroom. Amsterdam 1940. In: Mededeelingen der Nederlandsche akademie van wetenschappen, afdeling letterkunde, nieuwe reeks 3, 103-105.
- Monté ver Loren, J.Ph. de. De historische ontwikkeling van de begrippen bezit en eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland. Utrecht 1929.
- Monté ver Loren, J.Ph. de. Grondbezit en standen in het oosten des lands vóór de feodalisering. 's-Gravenhage 1939.
- Monté ver Loren, J.Ph. de. Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling. Vijfde druk. Deventer 1972. Bewerkt door J.E. Spruit.
- Müller, H.P. Die Herrschaft Tomburg und ihre Herren bis zum Ausgang des Mittelalters. Bonn 1970.
- Mulder, J.W. Bijdrage tot de kennis van den rechtstoestand der marken in het bijzonder van die van Overijssel. Leiden 1885.
- Nagri, W. von. Die Waldgenossen des Waldes Havert im Jahre 1277. In: Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 58 (1937), 149-163.
- Nève, P.L. Het rijkskamergerecht en de Nederlanden: competentie — territoire — archieven. Assen 1972. Maastrandse monografieën 14.
- Nikolay — Panter, M. Entstehung und Entwicklung der Landgemeinde im Trierer Raum. Bonn 1976. Rheinisches Archiv 97.

- Nuyens, E.M.Th.W. De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839. Maastricht 1956. Werken Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 2.
- Oosten Slingeland, J.F. van. De Sijsse: een bijdrage tot de kennis van de Veluwe bosgeschiedenis. Wageningen 1958.
- Planitz, H. Die Vermögensvollstreckung im deutschen mittelalterlichen Recht: die Pfändung. Leipzig 1912.
- Pleyte, A.M. De rechtstoestand der marken in Nederland. Leiden 1879.
- Pouillet, P. Les institutions françaises de 1795 à 1814. Brussel 1907.
- Quadflieg, E. Die Helpensteiner Herrschaft Arsbeck — Rödgen. In: Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 176 (1974), 41-57.
- Quicke, F. Documents concernant la politique des ducs de Brabant et de Bourgogne dans le duché de Limbourg et les terres d'Outre-Meuse pendant la seconde moitié du 14e siècle (1364-1396). In: Bulletin de la commission royale d'histoire 93 (1929), 67-193.
- Quicke, F. Une enquête sur les droits et revenus du duc de Limbourg, seigneur de Dalhem et des pays d'Outremeuse (1389-1393). In: Bulletin de la commission royale d'histoire 96 (1932), 347-416.
- Recht, P. Les biens communaux du Namurois et leur partage à la fin du 18ième siècle. Brussel 1950.
- Redlich, O.R. Jülich-Bergische Kirchenpolitik am Ausgange des Mittelalters und in der Reformationszeit 2: Visitationsprotokolle und Berichte. Bonn 1911. Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 28.
- Reinartz, W. Ein Vogtgeding zu Niederkrüchten 1767. In: Heimatkalender der Erkelenzer Lande 9 (1960), 65-68.
- Roebroeck, E. Het land van Montfort: een agrarische samenleving in een grensgebied 1647-1820. Assen 1967. Maaslandse monografieën 6.
- Roebroeck, E. De „gemeente" van Echt. In: Verslagen en Mededeelingen van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 13, nr. 1 (1967), 74-95.
- Rothhoff, G. Studien zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland während der sächsisch-salischen Kaiserzeit. Bonn 1953. Rheinisches Archiv 44.
- Schöningh, H. Der Einfluss der Gerichtsherrschaft auf die Gestaltung der ländlichen Verhältnisse in den niederrheinischen Territorien Jülich und Köln im 14. und 15. Jahrhundert. In: Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 79 (1905), 28-137.
- Schoppmann, W. La formation et le développement territorial du duché de Limbourg du 11e siècle jusqu'en 1288. Overdruk uit: Bulletin de la société Vervétoise d'archéologie et d'histoire 51 (1964).
- Schotte, H. Studien zur Geschichte der westfälischen Mark und Markgenossenschaft. Münster 1908. Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung 29.
- Schütze, H. Bezirk und Organisation der niederrheinischen Ortsgemeinde mit besonderer Rücksicht auf das alte Herzogtum Berg. In: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins/Jahrbuch des Düsseldorfer Geschichtsvereins 15 (1900), 182-277.
- Schufels, A. Das Sankt Georgstift zu Wassenberg bis zum Ausgang des Mittelalters. Bonn 1911.
- Schwappach, A. Handbuch der Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands. 2 dln. Berlin 1886, 1888.
- Scotti, J.J. Sammlung der Gesetze und Verordnungen, welche in den ehemaligen Herzogthümern Jülich, Cleve und Berg und in dem vormaligen Grossherzogthum Berg über Gegenstände der Landeshoheit, Verfassung, Verwaltung und Rechtspflege ergangen sind 1 en 2. Düsseldorf 1821.
- Sivré, J.B. De vrijheerlijkheid en de vrijheeren van Daelenbroek. In: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg 26 (1889), 76-166.

- Slicher van Bath, B.H. *Mensch en land in de middeleeuwen*. 2 dln. Amsterdam 1945.
- Slicher van Bath, B.H. *Studien betreffende de agrarische geschiedenis van de Veluwe in de middeleeuwen*. In: *Bijdragen tot de agrarische geschiedenis*. Utrecht — Antwerpen 1978. Aula 624, 195-267.
- Slicher van Bath, B.H. *Hoven op de Veluwe*. In: *Bijdragen tot de agrarische geschiedenis*. Utrecht — Antwerpen 1978. Aula 624, 268-303.
- Sloet, J.J.S. *Geldersche markerechten I en 2*. 's-Gravenhage 1911 en 1913. *Werken der Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oude vaderlandsche recht*, tweede reeks 12 en 15.
- Smulders, F.W. *Dorp, parochie, gemeent, gericht*. In: *Brabants heem* 7 (1955), 2-7.
- Smulders, F.W. *Nieuwe erven en aartgebruik*. In: *Brabants heem* 8 (1956), 147-150.
- Steinbach, F. en E. Becker. *Geschichtliche Grundlagen der kommunalen Selbstverwaltung in Deutschland*. Bonn 1932. *Rheinisches Archiv* 20.
- Steinbach, F. *Ursprung und Wesen der Landgemeinde nach rheinischen Quellen*. Keulen 1960.
- Steinbach, F. *Frechen: zur Geschichte einer rheinischen Gemeinde*. In: *Collectanea Franz Steinbach: Aufsätze und Abhandlungen zur Verfassungs-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichtlichen Landeskunde und Kulturraumforschung*. Bonn 1967, 627-637.
- Telders, B.M. *Niet in het burgerlijk wetboek geregelde zakelijke rechten*. In: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 9 (1929), 182-210.
- Tille, A. *Zwei Waldordnungen aus dem Herzogthum Jülich*. In: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 23 (1901), 1-30.
- Tille, A. *Vom Kappbusch bei Brachelen*. In: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 24 (1902), 232-257.
- Timm, A. *Die Waldnutzung in Nordwestdeutschland im Spiegel der Weistümer*. Keulen — Graz 1960.
- Uyttebrouck, A. *Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen âge (1355-1430)*. 2 dln. Brussel 1975.
- Varrentrapp, F. *Rechtsgeschichte und Recht der gemeinen Marken in Hessen: die Hessische Markgenossenschaft des späteren Mittelalters*. Marburg 1909.
- Veen, J.S. van. *Twee boschrechten uit het Overkwartier van Gelderland*. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 7, nr. 3 (1921), 327-338.
- Wartena, R. *Vier eeuwen bosbeheer in Gelderland*. In: *Tijdschrift der Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij* 79 (1968), 33-40, 94-100, 182-191, 256-269.
- Wartena, R. *Ontginningen en „wüstungen“ op de Veluwe in de veertiende eeuw*. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 68 (1974/1975), 2-50.
- Weimann, K. *Die Mark- und Walderbengenossenschaften des Niederrheins*. Breslau 1911.
- Weimann, K. *Landesherr und Allmende*. In: *Staat und Persönlichkeit: Erich Brandenburg zum 60. Geburtstag dargebracht*. Leipzig 1928, 48-60.
- Wellmer, M. *Zur Entstehungsgeschichte der Markgenossenschaften: der Viedörferwald bei Emmendingen*. Freiburg im Breisgau 1938.
- Westerink, G. *Doornspijk en Elburg: rechtshistorisch onderzoek naar de ontwikkeling van de gebruiks- en eigendomsrechten op de grond*. Assen 1961.
- Westerink, G. *Het Veluwse tinsrecht en het probleem der eigendomsverschuiving*. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 64 (1970), 72-86.
- Wilda, W.E. *Das Pfändungsrecht*. In: *Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft* 1 (1839), 167-320.
- Willemsen, M. *Oorkonden en bescheiden van de kerk, het kapittel en de gemeente St. Odiliënberg*. In: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg* 23 (1886), 161-291.

- Wobst, A. Der Markwald: Geschichte, Rechtsverhältnisse, wirtschaftliche und soziale Bedeutung der deutschrechtlichen Gemeinschaftswaldungen in der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart 1971.
- Wijnbergen, A.I.M.J. van. Onze marken onder de werking der wet van 10 mei 1886. Arnhem 1893.
- Wijnbergen, A.I.M.J. van. Het Heeselaarsbroek te Echt. In: Themis 59 (1898), 243-262.
- Yans, M. Histoire économique du duché de Limbourg sous la maison de Bourgogne. Brussel 1938.
- Zschocke, H. Die Waldhufensiedlungen am linken deutschen Niederrhein. Wiesbaden 1963. Kölner geographische Arbeiten 16.

INLEIDING

De Meinweg is thans nog een groot bos- en heidegebied dat zich ten oosten van Roermond uitstrekt tot bij Arsbeck en aldus aan weerszijden van de Nederlands-Duitse rijksgrens gelegen is. Het gebied ressorteert grotendeels onder de huidige gemeente Melick en Herkenbosch en onder de Duitse gemeente Wegberg. De Meinweg geniet vooral bekendheid wegens zijn landschappelijke, geologische en biologische waarde. Het Nederlandse gedeelte verkrijgt mogelijk de status van nationaal park. De historische achtergrond van dit gebied is daarentegen veel minder bekend. De Meinweg werd in ieder geval sedert de late middeleeuwen tot in de negentiende eeuw door de inwoners van veertien omliggende plaatsen, waaronder de steden Roermond en Wassenberg, gebruikt voor het kappen van hout, het maaien van heide, het weiden van vee en het steken van turf. Bovendien bezat de hertog van Gulik, als rechtsoptolger van de heer van Wassenberg, er rechten. De naam Meinweg zelf verwijst misschien naar een bos, waarin gemeenschappelijk gebruiksrechten werden uitgeoefend¹. Deze naam staat in ieder geval niet in verband, zoals men op het eerste gezicht zou denken, met de in de jaren vijftig in dit gebied aangelegde mijnschachten van de staatsmijn „Beatrix”². De uitoefening van de (gebruiks)rechten en de juridische organisatie van de gerechtigten zullen door ons worden onderzocht.

Een onderzoek naar rechten op gemene gronden, in dit geval op de Meinweg, wordt gerechtvaardigd door de omstandigheid dat de gemene gronden tot in de negentiende eeuw van grote betekenis waren voor de agrarische bedrijfsvoering in het huidige Midden-Limburg³. Doel van dit onderzoek is in de eerste plaats het leveren van een bijdrage tot de regionale geschiedenis vanuit de rechtshistorische invalshoek. Daarnaast verschaft het enig inzicht in het sobere dagelijkse leven van de

¹ Vergelijk: K.H. Borck, Zur Bedeutung der Wörter Holz, Wald, Forst und Witu im Althochdeutschen. In: Festschrift für Jost Trier zu seinem 60. Geburtstag am 15. Dezember 1954, Meisenheim 1954, p. 474.

² S. Geraedts, De steenkolen van het Vlodropperveld. In: Roerstreek '82, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 14, p. 111-119.

³ Roebroek, Land Montfort, p. 272, 274, 329-330. Vergelijk: Wobst, Markwald, p. 24; Lütge, Agrarverfassung, p. 313; Timm, Waldnutzung, p. 85.

vroegere bewoners van het Midden-Limburgse platteland. De Meinweg was overigens niet het enige gebied in de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg waarop omwonenden gebruiksrechten uitoefenden. Te denken valt aan vergelijkbare bosachtige gebieden als het Swalmer en Elmpster bos, het Echter bos en de Graetheide. Dat de keuze op de Meinweg is gevallen, is het gevolg van persoonlijke belangstelling. Het grote aantal gegevens, dat al in eerste instantie tevoorschijn kwam, vergeleken met het weinige dat uit de literatuur over de Meinweg bekend was, maakte de keuze eveneens aantrekkelijk.

Aangaande het verleden van de Meinweg is eigenlijk slechts één fundamenteel artikel gepubliceerd door de verdienstelijke amateur-historicus Franz Mayer. Het verscheen in de „Rheinische Geschichtsblätter” in de jaren 1903-1904. In dit artikel behandelt Mayer voornamelijk het bosreglement van 1633, hetwelk hij terugprojecteert in de voorafgaande eeuwen. Allen die nadien over de Meinweg schreven, hebben uit dit artikel, soms plagierend, geput⁴. Latere vondsten betreffende de Meinweg verwerkte Mayer in een artikel over de geschiedenis van het land van Wassenberg en bleven daardoor onopgemerkt⁵.

Ons onderzoek naar rechten op de Meinweg is een detailstudie, waarbij gepoogd wordt zoveel mogelijk facetten te belichten. De belangrijkste bronnen vormen de oude bosrol, een vermoedelijk uit de vijftiende eeuw daterende optekening van gewoonterecht, en het bosreglement van 1633, die beide als bijlagen zijn opgenomen. Daarnaast leverden de archieven van de bij de Meinweg belanghebbende locale en regionale instellingen veel losse gegevens op, die de artikelen van genoemde bosrol en bosreglement vaak in een duidelijker licht stelden dan wel een corrigerende werking hadden ten aanzien van de interpretatie ervan. Belangrijke bronnen waren in dit opzicht het archief van het stadsbestuur van Roermond, de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg en het archief van de graven van Nesselrode-Ehreshoven. Daar de Meinweg aan beide zijden van de rijksgrens gelegen is en de gerechtigden in het huidige Nederland en de huidige Duitse Bondsrepubliek woonden, was ons onderzoek noodzakelijkerwijs grensoverschrijdend van aard. In het bovenstaande ligt al besloten, waarom niet gekozen is voor een andere wijze van benadering, zoals die waarbij in een meer

⁴ Van de gegevens van Mayer maakten gebruik: W.J. Spehl, *Der Meinwegwald*. In: *Heimatkalendar der Heinsberger Lande* 2 (1926), p. 32-38; H. Horster, *Im Grenzgebiet des Meinweges zwischen Dalheim und Elmpst*. In: *Heimat Krefeld* 16 (1937), p. 102-112; E. Knorr, *Der Meinwegwald, ehemalige Gemeinschaftswälder unserer Heimat*, Nedercruchten 1944; Roebroek, *Land Montfort*, p. 254-255; P.J. Gootzen, Melick, zetel van de rechtspraak. In: *Roerstreek '69, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek* 1, p. 68-71.

⁵ Mayer, *Geschichte Wassenberg*, p. 80.

algemeen onderzoek de rechtsverhoudingen in verscheidene markgenootschappen met elkaar vergeleken worden⁶. Alleen al het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens betreffende de Meinweg, verspreid over zoveel archieven, is zeer tijdrovend geweest; een soortgelijk onderzoek met betrekking tot een groot aantal markgenootschappen is derhalve voor één onderzoeker in een beperkte spanne tijds nauwelijks te verwezenlijken. Zou men zich, als noodoplossing, beperken tot de bestudering van de rechtsoptekeningen of reglementen, dan is het risico van een verkeerde beoordeling daarvan niet te onderschatten⁷.

In de inleidende hoofdstukken van dit boek worden de geschiedenis van het land en latere ambt van Wassenberg, waartoe de Meinweg behoorde, de grenzen van de Meinweg en de daarop betrekking hebbende rechtsbronnen behandeld. Hoofdbestanddelen vormen de hoofdstukken over de kring van gerechtigden tot de Meinweg, de institutionele aspecten, de feitelijke uitoefening van subjectieve rechten en dat over de rechten van de heer van Wassenberg, later de hertog van Gulik. Op grond van de verkregen resultaten worden vervolgens de juridische kwalificatie van de gemeenschap van gerechtigden en de geschiedenis van de Meinweg vóór 1400 nader beschouwd. Het hoofdstuk betreffende de verdeling van de Meinweg onder de gerechtigden in de eerste decennia van de negentiende eeuw vormt het sluitstuk.

Een woord van dank zij tenslotte — en zeker niet in de laatste plaats — gericht aan de successieve rijksarchivarissen in Limburg, Drs. M.K.J. Smeets en Drs. J.H.M. Wieland, aan de collega's van het Rijksarchief in Limburg, aan familieleden en aan mijn echtgenote, die door hun welgemeende belangstelling het werk hebben verlicht.

Ik stel het bijzonder op prijs op deze plaats een dankwoord te richten tot Prof. Mr. O. Moorman van Kappen voor zijn talrijke kritische adviezen en zijn enthousiaste begeleiding. Met bijzondere erkentelijkheid wil ik voorts vermelden de Stichting Maaslandse Monografieën, de Kreis Vierssen, alsmede de Grenzregio Rhein-Maas-Nord, het Aussenministerium der Bundesrepublik Deutschland en het Gemeentebestuur van Melick en Herkenbosch, die deze uitgave financieel mogelijk maakten.

⁶ Zie: Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 678-679.

⁷ Zie: Timm, *Waldnutzung*, p. 17; Wellmer, *Entstehungsgeschichte*, p. 6-7.

HOOFDSTUK I. HET LAND VAN WASSENBERG

1. *Geschiedenis van het land van Wassenberg*

Oudste gegevens

De Meinweg behoorde tot in de Franse tijd tot het ambt Wassenberg, een bestuursdistrict van het hertogdom Gulik. Vóór 1544, het jaar waarin Wassenberg definitief aan Gulik werd afgestaan, was de Meinweg een onderdeel van het land van Wassenberg, dat qua territoire niet geheel met het latere gelijknamige ambt overeenkwam. In verscheidene archiefstukken betreffende de Meinweg, zoals in de oude bosrol, wordt de heer van Wassenberg als „oversten here” van de Meinweg aangeduid. De geschiedenis van het land van Wassenberg lijkt derhalve van belang in dit onderzoek naar de historische ontwikkeling van de Meinweg. Een overzicht van de geschiedenis van dit „land” biedt daarenboven de mogelijkheid om verschillende instanties te leren kennen die wij verderop met betrekking tot de Meinweg zullen tegenkomen. Bovendien is met behulp van zo'n historisch overzicht te verklaren, waarom gegevens over dit land in zoveel verschillende archieven en archiefdepots te vinden zijn en vooral waarom over bepaalde perioden de gegevens ontbreken.

De annalen van de abdij Rolduc vormen voor veel historici het uitgangspunt van de geschiedenis van dit kleine, ten zuid-oosten van Roermond aan de Roer gelegen territoire. De eerste regels van deze kroniek, die in de tweede helft van de twaalfde eeuw, na 1167, neergeschreven zouden zijn, vermelden, dat de gebroeders Gerard en Rutger Flamens door de keizer in het bezit werden gesteld van respectievelijk Wassenberg en Kleef, en op den duur „principes” werden¹. De juistheid van deze mededeling werd veelal aangenomen. De schenking van Wassenberg door de keizer aan Gerard Flamens, de stamvader van het Gelderse gravenhuis, werd rond 1020 gesitueerd en als historische ge-

¹ Annales Rodenses: facsimile uitgave, van transcriptie, tekstkritische noten en een inleiding voorzien door P.C. Boeren en G.W.A. Panhuysen, Assen 1968, p. 24: „...contulerunt se obsequio romani imperatoris, qui locavit Gerardum apud Wasenberch et Rutgerum apud Clive tradiis utrique tot et tantis terrarum beneficiis ut et ipsi et eorum posteri ex rerum felicitate principes facti sunt huius regionis”. Zie voor de datering p. 7 en 18.

beurtenis aanvaard². Boeren daarentegen twijfelde aan de juistheid van dit verhaal in de annalen van Rolduc. Hij meende, dat de voorvaderen van de Gelderse graven het Wassenbergs gebied in de tweede helft van de elfde eeuw van de paltsgraven aan de Rijn geërfd hadden, een mening die reeds enkele jaren later door Merckens bestreden werd en ook weer door Boeren werd verlaten³. Hoe het ook zij, de verschillende opvattingen laten de mogelijkheid open, dat Wassenberg oorspronkelijk rijksgoed is geweest. Deze veronderstelling is niet met behulp van schriftelijke bronnen te bewijzen, maar moet ook niet a priori verworpen worden, daar de aanwezigheid van rijksgoed in plaatsen in de omgeving, zoals Echt, Linne en Asselt, kon worden aangetoond⁴.

„Limburgse” heren

Wassenberg bleef in het bezit van het Gelders-Wassenbergse huis tot circa 1130, waarna het „castrum Wassenbergha” blijkens een Henegouwse kroniek toeviel aan de hertogen van Limburg via het huwelijk van Walram Paganus van Limburg met Jutta van Wassenberg. Daar oorkonden van de hertogen van Limburg betreffende Wassenberg in deze periode ontbreken, is de datum van de overgang niet exact vast te stellen en evenmin wat de Limburgse hertogen behalve het kasteel nog meer verwierven⁵. In de loop van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw waren leden van het hertogelijke huis van Limburg heer van Wassenberg. Het vaststellen van een lijst van de successieve heren

² Mayer, *Geschichte Wassenberg*, p. 77; H. Wieruszowski, *Reichsbesitz und Reichsrechte im Rheinland (500-1300)*. In: *Bonner Jahrbücher/Jahrbuch des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinland* 131 (1926), p. 136-137; Merckens, *Ahnenstämme*, p. 73-74; Corsten, *Heinsberger Land*, p. 45-46; H. Verbeek, *Graf Otto II von Geldern (1229-1271): Ein Beitrag zur Geschichte des Niederrheins*, Münster 1910, p. 7; Nève, *Rijkskamergerecht Nederlanden*, p. 87; I.H. Gosses en R.R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden I*, 's-Gravenhage 1971, p. 57; F.W. Oediger, *Die ältesten Grafen von Kleve*. In: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 153/154* (1953), p. 263-268.

³ Boeren, *Oorsprong Limburg-Gelre*, p. 100, 110; Merckens, *Ahnenstämme*, p. 114-115. Zie voorts: P.C. Boeren, *De middeleeuwen*. In: *Limburg's Verleden: geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 II*, Maastricht 1967, p. 35-37. Boerens oude opvatting werd gevolgd door W. Reese, *Die Niederlande und das deutsche Reich I*, Berlijn 1941, p. 115-116 en F. Gorissen, *Geldern und Kleve: Über die Entstehung der beiden niederrheinischen Territorien und ihre politischen Voraussetzungen*, Kleef 1951, p. 24-31.

⁴ Boeren, *Oorsprong Limburg-Gelre*, p. 110; Merckens, *Ahnenstämme*, p. 74, 118; Corsten, *Heinsberger Land*, p. 46; Rothhoff, *Reichsgut Niederlotharingen*, p. 44-45, 66-67, 70-71. Uiteraard komt Wassenberg in dit laatste werk niet voor.

⁵ Schufels, *Sankt Georgstift*, p. 57; Merckens, *Ahnenstämme*, p. 93-94; W. de Vries, *De opkomst van Zutphen*, Arnhem 1960, *Werken Gelre* nr. 31, p. 9-10; Ernst, *Histoire du Limbourg III*, p. 54-58; L.A.J.W. Sloet, *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen I*, 's-Gravenhage 1872, p. 209-210.

in deze periode schijnt op problemen te stuiten, maar daaraan willen wij voorbijgaan⁶. Gerard, die gehuwd was met Beatrix van Mereheym en die een van de jongere zonen van Hendrik III, hertog van Limburg, was, werd rond 1215 heer van Wassenberg en de stamvader van een Wassenbergse linie. Toen deze Limburgse zijlinie rond 1257 uitstierf, viel de heerlijkheid van Wassenberg terug aan Walram IV, de laatste hertog uit het Limburgse huis⁷. Na het overlijden van Walram IV en van diens dochter Irmgard, gehuwd met Reinald I, graaf van Gelder, ontbrandde in 1283 de Limburgse successieoorlog. Inzet van de strijd tussen Jan I, hertog van Brabant, en Reinald I, graaf van Gelder, was — naast het hertogdom Limburg — onder andere Wassenberg. Overigens verpandde de graaf van Gelder het „castrum et opidum Wassemberg cum omnibus suis pertinentiis” al op 22 september 1283 aan de aartsbisschop van Keulen. Nadat de Gelderse graaf in de slag van Worringen in 1288 de nederlaag geleden had en zelf in Brabantse gevangenschap was geraakt, stond hij overeenkomstig een uitspraak van de koning van Frankrijk op 15 oktober 1289 alle rechten „in terra de Wassemberg, in castro ibidem et in eorum attinentiis omnibus” af aan de hertog van Brabant. De afstand had voorlopig geen effect voor Brabant, daar de aartsbisschop van Keulen Wassenberg nog in bezit hield. Pas na een beleg in 1295 ging de stad Wassenberg werkelijk in Brabantse handen over⁸.

Periode van verpandingen

Er zijn slechts sporadische gegevens betreffende beschikkingen van de Brabantse hertog aangaande het land van Wassenberg in deze periode 1295-1387 overgeleverd. Naast de leenopdracht door Godeverd Scultelken van zijn allodiaal goed aan de hertog in 1296 is een akte bekend, waarbij hertog Jan II aan Rabod, burggraaf te Odekirchen, mogelijk burchtman of kastelein te Wassenberg, toestemming geeft om ten behoeve van diens hof te Wildenrath brandhout te halen uit de bossen, die bij het kasteel van Wassenberg behoren. Deze akte dateert, indien de Paasstijl werd gebruikt, uit 1299⁹. Spoedig daarna begon voor het land van Wassenberg een periode van verpandingen. Op 30 december 1310

⁶ S. Corsten, Gerhard von Wassenberg und Horn 1180-1225. In: Publications 103-104 (1967-1968), p. 41-60; T. Klaversma, De geslachten van Altena en Horne tot ca. 1300. In: Publications 114 (1978), p. 7-61.

⁷ Ernst, Histoire du Limbourg III, p. 386-398.

⁸ Ernst, Histoire du Limbourg IV, p. 417-418, 553-561, V, p. 16-17, VI, p. 313-315, 398.

⁹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.146v. Zie voor deze periode ook: G. Venner, Wassenberg und Brabant. In: Heimatkalender des Kreises Heinsberg 1975, p. 102-106.

werden het „castrum, opidum et terram de Wassenberg” verpand aan Godfried, heer van Heinsberg. De hertog van Brabant stond in 1315 uitdrukkelijk alle inkomsten uit dit complex aan de heer van Heinsberg af, zolang de verpanding duurde. Gedurende vele decennia was de heer van Heinsberg vervolgens pandheer van Wassenberg¹⁰. In 1339 werd de omvang van de verpanding enigszins beperkt: Dirk, heer van Heinsberg, ontsloeg zijn leenmannen in het land van Wassenberg van hun leeneed jegens hem en gelastte hen de hertog van Brabant als leenheer te erkennen. Vier jaren later, in 1343, bevestigde de heer van Heinsberg, dat de hertog vrij over de leenmannen kon beschikken¹¹. Het is derhalve niet verwonderlijk, dat de leenmannen van het land van Wassenberg met hun leengoederen vermeld worden in het Stootboek en het Spechtboek, de rond 1350 respectievelijk in 1374 aangelegde leenregisters van het Brabantse leenhof¹². In 1368 heerste er twist tussen de heer van Heinsberg en de hertog van Brabant, omdat de eerstgenoemde als pandheer zijn rechten overschreden zou hebben ten aanzien van „la dite terre et forteresse de Wassemberque”. De vier arbiters, die op 24 december 1368 uitspraak deden, constateerden dat de toegebrachte schade groter was dan de pandsom. Ten gevolge van deze constatering kwam aan de verpanding een einde¹³. Gedurende korte tijd was de heerlijkheid Wassenberg in handen van de hertog, maar reeds op 11 juli 1371 volgde opnieuw een verpanding en wel aan Johan van Merlair en later, rond 1376, aan Johan, heer van Gronsveld¹⁴. Het moge duidelijk zijn, dat, met uitzondering van de akten betreffende de verpandingen en de Brabantse leenregisters, gedurende het grootste gedeelte van de veertiende eeuw niets over Wassenberg in de Brabantse hertogelijke archieven te vinden is. Ook het archief van de heren van Heinsberg levert, behoudens wat oorkonden over de verpanding, niets op.

¹⁰ A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse I*, Brussel 1910, p. 170; A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse, deuxième partie tome I*, Brussel 1961, p. 228. Een korte periode schijnt het land van Wassenberg nog verpand te zijn geweest aan de graaf van Gulik. Zie: I.A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland I*, Arnhem 1830, nr. 120; Ernst, *Histoire du Limbourg V*, p. 47-49; G. Aders, *Regesten aus dem Urkundenarchiv der Herzöge von Brabant ca. 1190-1382*. In: *Düsseldorfer Jahrbuch* 44 (1947), nr. 146. Zie ook: HSD, *Herrschaft Heinsberg*, Urkunden nrs. 50 en 82.

¹¹ ARAB, charters hertogdom Brabant, nr. 689; Aders, *Regesten*, nrs. 203, 219.

¹² ARAB, archief leenhof van Brabant, inv. nrs. 2, 4; L. Bril, *Les premiers registres féodaux de Brabant*. In: *Bulletin de la commission royale d'histoire* 123 (1958), p. 6-9.

¹³ Quicke, *Documents*, p. 74-78.

¹⁴ Ernst, *Histoire du Limbourg V*, p. 120.

De Bourgondische periode

De bronnen vloeien iets rijkelijker in de jaren negentig van de veertiende eeuw. De financiële positie van het hertogdom Brabant was na de verloren slag van Baesweiler weinig rooskleurig. Bijna al de landen van Overmaas, waartoe het land van Wassenberg gerekend werd, waren verpand aan geldschieters. Na het overlijden van hertog Wenceslaus zag hertogin Johanna geen mogelijkheid om hierin verbetering te brengen. In de jaren 1384-1387 werden onderhandelingen gevoerd met de Bourgondische hertog Philips de Stoute, welke op 24 maart 1387 resulteerden in de overdracht aan laatstgenoemde van „châteaulx, villes et chastellenies, terres et appartenances de Lymbourg, de Rode et de Dalheim, de Kerpen, de Wassemberghe et de Spremont” met alle inkomsten, maar onder de verplichting „de gouverner les vassaux, hommes et subjez desdittes villes, chasteaux, chastellenies et terres en bonne justice et en leur droits, franchises et bonnes coutumes et usaiges”. Het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas waren derhalve een van de eerste verwervingen van de Bourgondische hertogen in de Nederlanden. Hertogin Johanna van Brabant had zich in 1387 alleen de rechten wegens het verheffen van leengoederen voorbehouden, maar zij deed uiteindelijk op 19 juni 1396 ook van deze rechten afstand. Zij ontsloeg toen haar leenmannen van hun eed van trouw en gebood hen leenhulde te brengen aan Philips de Stoute¹⁵. De nieuwe heer loste al op 26 mei 1387 bij Hendrik, heer van Gronsveld, en de weduwe van wijlen Jan van Gronsveld de pandsom van de „borch, stad ende lant” van Wassenberg af. Dezelfde Hendrik werd vervolgens met de bewaking van het land en kasteel belast¹⁶.

In het begin van 1389 liet de hertog van Bourgondië een onderzoek instellen naar de heerlijke rechten in Limburg, 's-Hertogenrade, Wassenberg en Sprimont. In het verslag, dat bewaard is gebleven, gaven twee ambtenaren van de Bourgondische hertog hun bevindingen weer. Oude mannen en schepenen hadden verklaard, dat de hoge rechtspraak geheel aan de heer van Wassenberg toekwam evenals de jacht en de konijnenwarande. Zij hadden voorts inlichtingen verstrekt over de domeinen, de door de ingezetenen te verrichten diensten en over de Meinweg. Het verslag besloot ten aanzien van het land van Wassenberg als volgt „Item dient les diz anciens et eschevins que la terre est belle et noble et seroit de bonne revenue et profitable pour le seigneur, se il y

¹⁵ Ernst, *Histoire du Limbourg* V, p. 170; Quicke, *Enquête*, p. 347-349; J.F. Willems, *Les gestes des ducs de Brabant II*, Brussel 1843, p. 663-665. Tot de landen van Overmaas behoorden destijds de landen van 's-Hertogenrade, Daelhem, Valkenburg, Waldfeucht, Millen, Gangelt, Wassenberg, Sprimont, Kerpen en Lommersum.

¹⁶ Ernst, *Histoire du Limbourg* V, p. 157; Quicke, *Enquête*, p. 350.

avoit paix ou pais et qu'il fust gardé des robeurs et pillars dessus diz et autres qui ont fait et font moult de maulx"¹⁷.

Uit dezelfde periode dateert ook de oudste bewaard gebleven rekening van de inkomsten en uitgaven van het land van Wassenberg, welke loopt van 22 maart 1389 tot 24 juni 1390¹⁸. Zij geeft een overzicht van de inkomsten, die de heer van Wassenberg toekwamen. Na 1390 ontbreken voorlopig de rekeningen, daar de inkomsten van het land, uitgezonderd de oude tollën en de in 1389 ingestelde nieuwe tol, „paardengeld” geheten, als salaris werden toegewezen aan diverse ambtenaren zoals:

Scheifart van Merode, heer van Hemmersbach, gouverneur van de landen van Overmaas en kastelein van het kasteel van Wassenberg, als opvolger van Hendrik, heer van Gronsveld, 1390-1394¹⁹;

Johan d'Immerseele, gouverneur van de landen van Overmaas en kastelein van het kasteel van Wassenberg, 1394-1397²⁰;

Guiot de Lompre, drost van de landen van Overmaas en kastelein van het kasteel van Wassenberg, 1397-1400²¹;

Bauduin Oliviers, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 1400-1401²²;

Guillaume de Sombreffe, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 1401-1403²³;

Pouche de Welkenhusen, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 1403-1406²⁴.

In 1406 werd Pouche de Welkenhusen vervangen door Johan van Schoonvorst. Deze kreeg niet alle heerlijke inkomsten in het land van Wassenberg in het geheel toegewezen, maar slechts een salaris uit de ontvangsten van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas. Zodoende zijn er over de periode 1406/1407-1408/1409 weer rekeningen van het land van Wassenberg bewaard gebleven²⁵. Tenslotte is er nog een rekening van de speciale ontvanger van het land van Wassenberg over de periode 21 maart 1409-21 augustus 1410, die eveneens de

¹⁷ Quicke, Enquête, p. 350-351, 395-399.

¹⁸ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2436, f.25-35. Zie ook f.8.

¹⁹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2436, f.52, 59, 67v-69, 126; Ernst, Histoire du Limbourg V, p. 166-167.

²⁰ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 2436, f.133, 140 en 2437, f.16.

²¹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2437, f.110v, 168, 172, 201, 298-298v.

²² ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2438, f.27-27v.

²³ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2438, f.136-136v, 253v.

²⁴ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 2437, f.417v-418 en 2439, f.29v., 145., 252, 350.

²⁵ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f.37-48v.

tijden overleefd heeft. Aangezien deze rekening niet voldoende gespecificeerd is, is zij voor ons van weinig belang²⁶.

Het land opnieuw verpand

Inmiddels was de „Bourgondische periode” voor het land van Wassenberg ten einde. Na het overlijden van Philips de Stoute in 1404 erfde Jan zonder Vrees de Bourgondische nalatenschap en diens broer Antoon het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas. Na de dood van Johanna van Brabant volgde hij haar op als hertog van Brabant, zodat de personele unie tussen Brabant en de gebieden ten oosten van de Maas weer hersteld werd²⁷. Enige jaren later, op 11 augustus 1413, werden de „borch, stat, lant ind lude” van Wassenberg voor de tweede maal verpand aan de heren van Heinsberg. De heer van Heinsberg oefende enige decennia lang de heerlijke rechten te Wassenberg uit en verpandde „slossz, burgh, stat, vrijheit, lantluyde ind heirlicheyt van Wassenberg” op zijn beurt weer op 12 augustus 1451 aan Vincent, graaf van Meurs²⁸. In 1450 werd het oudst bewaard gebleven leenregister van de leenkamer van Wassenberg aangelegd, de oudste bron die in het land van Wassenberg zelf gevormd werd. De leenregisters zijn over de periode 1450-1533 aaneensluitend bewaard gebleven²⁹. Na het overlijden van de heer van Heinsberg in 1472 maakte Karel de Stoute aanspraak op het land van Wassenberg zonder rekening te houden met de rechten van de graaf van Meurs en benoemde een drost voor dit gebied. Twee rekeningen van de voor Karel de Stoute in het land van Wassenberg tussen 1474 en 1476 geïnde rechten berusten thans in het Algemeen Rijksarchief te Brussel³⁰.

²⁶ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 2440, f.206v. en 51051, 15. Het archief van de rekenkamer van Rijssel dat berust in de Archives du Nord aldaar, bevat over deze periode slechts een copie van de akte van benoeming van Scheifart van Merode (serie B 1597, f.28) en een copie van een ongedateerde brief van een ontvanger aan de kanselier van de hertog over de schade, aangericht door de Luikenaren en Brabanders o.a. in het land van Wassenberg (serie B 18841/29368).

²⁷ Ernst, *Histoire du Limbourg* V, p. 185-186.

²⁸ Ernst, *Histoire du Limbourg* V, p. 195; HSD, *Herrschaft Heinsberg*, Urkunden nrs. 321a, 484, 486. Zie ook: Lacomblet, *Urkundenbuch* IV, nr. 78.

²⁹ HSD, Jülich, *Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg*, inv. nrs. 100a, 100b.

³⁰ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 51051, 16-17. Zie: A.J. Maris, *De raadskamers of hoven van Karel den Stoute in Gelre en Zutphen 1473-1477*. In: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 56 (1957), p. 106. Zie ook: W. Paravicini, *Guy de Brimeu: Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen*, Bonn 1975, *Pariser historische Studien* 12, p. 259, 271, 327, 716.

Integratie in het hertogdom Gulik

Na het overlijden van Karel de Stoute eindigde in 1477 de korte „tweede Bourgondische periode”. De hertog van Gulik, die gehuwd was met een dochter van de overleden heer van Heinsberg, trad in 1483 in al diens rechten. Hij loste de pandsom, die in 1451 door zijn voorganger op het land van Wassenberg verkregen was, op 21 juni 1494 in bij de graaf van Wied, echtgenoot van een kleindochter van graaf Vincent van Meurs. Door deze rechtshandeling was de hertog van Gulik nog steeds niet in het bezit van de inkomsten uit dit land, daar de graaf van Meurs het land van Wassenberg op 11 november 1481 op zijn beurt weer in pand had gegeven aan de ambtman van Wassenberg, Werner van Palant, heer te Breidenbent³¹. De verpanding aan Werner van Palant werd blijkens een akte van 1496 door de hertog van Gulik gecontinueerd. Na het overlijden van de pandhouder in 1504 trad diens zoon, ook Werner van Palant geheten, in diens rechten³². Deze gecompliceerde situatie komt tot uitdrukking in een rechtsoptekening van de vroenhof te Kleingladbach uit 1505. Een nieuwe laatschepen moest onder andere de eed van trouw afleggen jegens „eynen hertoich van Brabant as eynen erffhere des lantz van Wassenberg ind unnszen gnedigen heren Wilhem hertzouch zu Guylch ind zo deme Berghe etc. ind joncher Werner van Palant unzen drosst as eynen pantheren...”³³.

Overigens zorgde deze Werner van Palant ervoor, dat tal van oorkonden betreffende het land van Wassenberg uit de voorafgaande tijd in het in 1506 aangelegde leenregister werden afgeschreven. Dit leenregister is daardoor een belangrijke bron voor de geschiedenis van het land van Wassenberg van de vijftiende eeuw tot in het begin van de zestiende eeuw. Werner van Palant deed op 13 juli 1533 afstand van het slot en land van Wassenberg, nadat de hertog van Gulik de pandsom had ingelost. De hertog van Gulik wist eveneens de nogal fictief geworden band van Wassenberg met Brabant — men herinnere zich de verpanding van 1413 — te verbreken: in 1544 deed Karel V op grond van onderhandelingen met gedeputeerden van de hertog van Gulik na het verdrag van Venlo afstand van zijn rechten op het „slot, stadt, landt ende luyden van Wassenbouch”³⁴.

³¹ H. Keussen, *Urkundenbuch der Stadt und Herrlichkeit Krefeld und der Grafschaft Mörs III (1481-1540)*, Krefeld 1940, nr. 3909. Dit deel bevat talrijke regesten over de transactie van 1494. Zie ook: S. Corsten, *Wassenberg unter der Pfandherrschaft des Grafen Vinzenz von Moers 1451-1494*. In: *Heimatkalender des Kreises Heinsberg* 1979, p. 29-33.

³² HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.131v.; P. Brants, *Das Archiv im Hause zum Falkenstein in Neuss*, Neuss 1964, p. 151.

³³ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.139.

³⁴ HSD, Jülich-Berg I, *Urkunden nach 1423*, nr. 2243; Lacomblet, *Urkundenbuch IV*, nr. 548.

Het verbreken van de banden met het hertogdom Brabant ging gepaard met enige formele strubbelingen. Blijkens een memorie, opgesteld voor Karel V, had de landvoogdes te Brussel krachtens diens bevel in een brief de „mannen, ritterschaft und underthanen” van het land van Wassenberg van hun „eyde und pflicht” jegens de keizer ontslagen. Tegen deze handelwijze hadden de „lehenman, ritterschaft, scheffen und underthanen” formeel bezwaar. Zij waren niet met de landvoogdes, maar met de keizer als hertog van Brabant „erblich verwant und ver-eydt” en zij vreesden, dat zij „on qwijscheltung irer keyserlichen majesteit als hertogen in Brabant khunfftiglich des verweiss horen oder an iren ehren verletzt werden mochten”. Zij verzochten derhalve Karel V, dat deze, als hertog van Brabant, hen bij open plakkaat met uithangend zegel hun „hulde und eyde” zou kwijtschelden en hen zou bevelen de hertog van Gulik „für iren erbherren zu erkennen und seiner furstlichen gnaden derhalb geburliche hulde und eyde zu thun”. Dit verzoek, dat ook door de hertog van Gulik werd ondersteund, werd door de keizer ingewilligd^{34a}.

Over de periode na 1533, het jaar waarin de hertog de verpanding aan Werner van Palant beëindigde, zijn vele gegevens over het land van Wassenberg te vinden in de archieven van de centrale regeringsinstaties van de hertogdommen Gulik en Berg. Met name moet genoemd worden de serie rekeningen van de rentmeester van het ambt Wassenberg van 1533 tot het einde van het ancien régime, die vrijwel compleet is. Helaas is van de rekeningen van de inkomsten van boeten, die door de voogd van Wassenberg verantwoord werden, slechts een enkele bewaard gebleven³⁵.

2. *Rechtshistorische typering van het land van Wassenberg*

Terminologie in de bronnen

Uit het bovenstaande historische overzicht bleek, dat de stad en het kasteel Wassenberg met de onmiddellijke omgeving object van heerlijke rechten waren, waarover veelvuldig beschikt werd. Hoe kan dit gebied dat wij in de lijn van de bestaande regionale literatuur het „land van Wassenberg” noemden, nu vanuit rechtshistorisch gezichtspunt getypeerd worden? Ter beantwoording van deze vraag nemen wij opnieuw het historische overzicht door en letten wij speciaal op de terminologie in de bronnen.

^{34a} Österreichisches Staatsarchiv te Wenen, Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Belgien Repertorium DD Abteilung B, Faszikel 231, f.405.

³⁵ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1: rekening van de voogd van Heinsberg ten behoeve van het kasteel van Wassenberg sedert 20 juli 1533.

Allereerst valt dan op, dat, ofschoon Gerard II, de kleinzoon van Gerard Flamens, enige keren als „comes de Wassenberg” betiteld wordt, er nooit sprake is van een graafschap Wassenberg. Daarentegen zien wij wel, dat „comes Gerardus” in 1118 verklaarde, dat hij „in meo allodio Wassenberg” een kerk ter ere van de H. Maagd Maria en Sint Joris had gesticht³⁶. Beide constateringën zijn niet zo merkwaardig als zij op het eerste gezicht lijken. De Vries bijvoorbeeld gaat van de veronderstelling uit, dat er na de ineenstorting van het Frankische rijk talrijke aanzienlijke vrijen waren, die alleen wegens hun afkomst en positie de graven-titel voerden. Het voeren van de grafelijke titel bewijst op zichzelf niet dat de titularis grafelijke rechten uitoefende. Voorts betoogt Aubin, dat allodiale burchten vaak hun naam gaven aan de heersende families, die op hun beurt deze naam weer doorgaven aan hun graafschappen. Droege echter constateerde, dat de heren, die in de elfde en twaalfde eeuw in het Rijnland de grafelijke titel voerden, inderdaad een graafschap als ambtsgebied bezaten, dat los stond van hun allodiaal bezit³⁷. In dit licht bezien is het zeer wel mogelijk, dat de graaf van Wassenberg zijn naam ontleende aan zijn allodium Wassenberg, maar elders grafelijke rechten uitoefende, zonder dat er een graafschap Wassenberg bestond³⁸.

Ook nadat het kasteel Wassenberg rond 1130 aan het Limburgse huis is overgegaan, leveren de bronnen qua terminologie weinig op. De annalen van Rolduc vermelden voor het jaar 1153 een „Gerardus predicti castri (Wassenberg) dominus”³⁹. De term „heer van Wassenberg” wordt in de akten van de twaalfde eeuw echter niet gebruikt. Men neemt derhalve bij gebrek aan beter maar aan, dat de leden van het hertogelijke Limburgse huis, aan wie in akten de woorden „van Wassenberg” zijn toegevoegd, inderdaad heer van Wassenberg waren⁴⁰. Alleen de leden van de Wassenbergse linie van het Limburgse huis noemden zich in de eerste helft van de dertiende eeuw uitdrukkelijk „dominus de Wassenberg”⁴¹. Toen deze linie rond 1257 uitstierf, viel Wassenberg toe aan Walram IV, hertog van Limburg, zoals blijkt uit een akte van 1262,

³⁶ Lacomblet, Urkundenbuch I, nr. 289.

³⁷ Aubin, Entstehung Landeshoheit, p. 39; De Vries, Opkomst Zutphen, p. 9, 21; Corsten, Domaniälgut, p. 38; Droege, Pfalzgrafschaft, p. 2-8. Zie ook Dezelfde, Lehnrecht und Landrecht am Niederrhein und das Problem der Territorialbildung im 12. und 13. Jahrhundert. In: Aus Geschichte und Landeskunde, Forschungen und Darstellungen Franz Steinbach zum 65. Geburtstag gewidmet, Bonn 1960, p. 303.

³⁸ Zie K. Flink, Zur Entstehung des Landes und der Stadt Geldern. In: Bijdragen en Mededelingen Gelre 71 (1980), p. 4-5.

³⁹ Boeren-Panhuysen, Annales Rodenses, p. 106.

⁴⁰ Zie noot 6.

⁴¹ P. Weiler, Urkundenbuch des Stiftes Xanten I, Bonn 1935, p. 67 (1222); Ernst, Histoire du Limbourg VI, p. 202 (1224); HSD, Kloster Dalheim, nr. 23 (1242).

waarin hij spreekt over het „castro nostro de Wassenberg”⁴². De terminologie „heer van Wassenberg” wordt nu in de intitulatie van akten niet meer gebezigd.

Wat de heerlijkheid van Wassenberg omvatte, blijkt pas uit akten, die in 1283 en later, in de veertiende en vijftiende eeuw, werden opgesteld. Er is dan sprake van het „castrum et opidum Wassemburg cum omnibus suis pertinentiis” (1283), van alle rechten „in terra de Wassemburg, in castro ibidem et in eorum attinentiis omnibus et vasallis” (1289). De akten van verpanding door de hertog van Brabant bijvoorbeeld spreken van „castrum, opidum et terram de Wassenberg” (1310) en van de „borch, stat, lant ind lude” van Wassenberg (1413). Men vindt in deze akten elementen waarop de heerlijkheid betrekking heeft.

In de bronnen treft men sedert de veertiende eeuw de term „terra” of „land” aan. Tot de voorwaarden, gesteld in de akte van verpanding van 30 december 1310, behoorde deze, dat de heer van Heinsberg ten behoeve van het kasteel van Wassenberg hout mocht laten kappen in de bossen „pertinentibus ad dictam nostram terram de Wassenberghe”. De heer van Heinsberg mocht als pandheer van de „homines nostros terre nostre antedictae de Wassenberch” geen belasting heffen; wel moest hij hen recht laten wedervaren „per verum iudicium et legem et consuetudinem dicte terre de Wassenberghe”. Bij arbitrale uitspraak van 13 maart 1331 in het geschil tussen Dirk, heer van Heinsberg en Blankenberg, en zijn broer Johan over de verdeling van de door hun ouders nagelaten goederen, werden aan eerstgenoemde onder andere toegewezen de „terras de Wassenberg, de Sittert, de Dalenbrugh, de Nyele”⁴³.

Het leenregister van de hertog van Brabant, dat rond 1350 werd aangelegd, bevat een aparte afdeling van „’s hertoghen manscape in den lande van Wassenberghe, van Kerpen ende omtrent den Rine”. Een lijst van leenmannen van de hertog van Bourgondië tussen de Maas en Rijn, daterend vlak na 1402, kent eveneens een aparte opsomming van „die man van leen van den lande van Wassemburgh”⁴⁴. Tenslotte zijn uit de jaren 1389/1390 en 1406/1407 rekeningen bewaard gebleven van de heerlijke inkomsten uit de „pais de Wassenberch” respectievelijk „la terre de Wassemburghe”⁴⁵.

⁴² Ernst, *Histoire du Limbourg* VI, p. 262. Reeds in juli 1259 wordt hertog Walram van Limburg genoemd bij de overdracht van goederen aan het klooster Dalheim (HSD, archief klooster Dalheim, nr. 39).

⁴³ C.J. Kremer, *Akademische Beiträge zur Gölch- und Bergischen Geschichte* I, Mannheim 1769, Urkunden, p. 22-23.

⁴⁴ ARAB, archief leenhof van Brabant, inv. nr. 2, f.85 en archief Rekenkamers, inv. nr. 572, f.33.

⁴⁵ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 2436, f.25 en 2440, f.37.

De leengoederen der leenmannen waren binnen en buiten de stad Wassenberg gelegen; de inkomsten werden eveneens binnen en buiten de stad geheven uit plaatsen waar de heer van Wassenberg de hoge heerlijkheid bezat. De uitgaven in de rekeningen hebben mede betrekking op het kasteel. Het begrip „land” omvat dus de afzonderlijke elementen der heerlijkheid als burcht, stad en land Wassenberg, welke sedert 1283 in de genoemde akten opgesomd worden. Wat „land” in de Nederrijnse bronnen van de dertiende en veertiende eeuw betekent, heeft W. Janssen in een korte definitie samengevat: „Terra ist Districtus, Bannbezirk, beherrschtes Gebiet”⁴⁶. Het begrip „land van Wassenberg”, dat sedert de veertiende eeuw voorkomt, komt gezien het voorafgaande overeen met de definitie van Janssen.

„Terra” of „land” hoeft echter volgens Janssen niet enkel betrekking te hebben op een omvangrijk territorium. Deze term kan ook voor onderdelen daarvan worden gebruikt. Zo werden in het naburige Overkwartier van Gelder in de eerste helft van de veertiende eeuw de voorlopers van de latere ambten ook „land” genoemd⁴⁷. Wij keren dus terug naar de hoofdvraag: Moet het land van Wassenberg getypeerd worden als een zogenaamde landsheerlijkheid, of was dit land een onderdeel van een ander, groter territorium^{47a}?

⁴⁶ W. Janssen, *Landesherrliche Verwaltung und landständische Vertretung in den niederrheinischen Territorien 1250-1350*. In: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 173 (1971), p. 103; Dezelfde, *Die niederrheinischen Territorien in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 44 (1980), p. 47-67.

⁴⁷ Zie voorafgaande noot en G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder 1404-1794*, Maastricht 1980, p. 9.

^{47a} Men zou zich kunnen afvragen, of er betreffende de status van het land van Wassenberg vóór 1544 gegevens voorhanden zijn in de archiefbescheiden van de instellingen van het Heilige Roomse Rijk, zoals het Rijkskamergerecht, de Rijkshofraad etc. De volgende werken werden zonder positief resultaat geraadpleegd: *Neue und vollständige Sammlung der Reichsabschiede*, 4 dln., Frankfurt 1747; K. Zeumer, *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Reichsverfassung im Mittelalter und Neuzeit*, Tübingen 1904; L. Gross, R. Lacroix en J.K. Mayr, *Urkunden und Aktenstücke des Reichsarchivs Wien zur reichsrechtlichen Stellung des burgundischen Kreises*, 3 dln., Wenen 1944-1945; Nève, *Rijkskamergerecht Nederlanden*. In het Österreichische Staatsarchiv te Wenen, Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv werden noch in de toegangen tot de zestiende-eeuwse bestanddelen van het archief van de Rijkshofraad, noch in Faszikel 214 betreffende Gulik van de afdeling „Kleinere Reichsstände” en evenmin in Faszikel 1 der Juliencia in het archief van de Mainzer aartskanselier gegevens betreffende Wassenberg gevonden (vriendelijke mededeling van dr. Christiane Thomas te Wenen d.d. 2 september 1981 en 1 april 1982). In het kader van dit proefschrift zou het te ver voeren om ook nog tweeëntachtig delen resoluties van de Rijkshofraad uit de zestiende eeuw of de Reichskammergerichtsakten van het archief van de Mainzer aartskanselier door te nemen voor eventuele gegevens betreffende Wassenberg. Het enige stuk betreffende Wassenberg dat te Wenen gevonden werd, is elders verwerkt. Zie p. 13.

Was het land van Wassenberg een landsheerlijkheid?

Volgens De Monté ver Loren zou het opkomen van landsheren het gevolg van een geleidelijke, zich over vele generaties uitstrekkende ontwikkeling zijn, waarbij de nazaten van de oorspronkelijke bestuursambtenaren de grafelijke rechten, die zij uitoefenden, als een deel van hun patrimonium gingen beschouwen en daardoor de status van landsheer verwierven, terwijl daarnaast van usurpatie van rechten sprake kan zijn. Het bezit van grafelijke rechten en regalia, die rechtstreeks of via een naburige landsheer van de keizer in leen werden gehouden, is volgens De Monté ver Loren een criterium om iemand als landsheer te beschouwen. De hertog van Gelder en de bisschop van Utrecht bijvoorbeeld hielden deze rechten in leen van de keizer.

Daarnaast waren er kleine landsheren zoals de heren van Voorne en later de heren van Cuyck, die hun regeringsrechten van een naburige landsheer in leen hielden. Wat deze „kleine landsheren” onderscheidt van de heren, wier heerlijkheden tot het territorium van een landsheerlijkheid werden gerekend, is, dat de eerstgenoemden niet de uitoefening van enig hoogheidsrecht door een ander, in casu de landsheer, hoefden te dulden⁴⁸. Mogelijk voerden zij voorts een betrekkelijk zelfstandige politiek.

Was het land van Wassenberg overeenkomstig deze visie een landsheerlijkheid? Een graafschap Wassenberg komt, zoals gezegd, niet in de bronnen voor. Noch de stad noch het land van Wassenberg werden in de middeleeuwen van de keizer in leen gehouden. De annalen van Rolduc vermelden weliswaar, dat Gerard Flamens door de keizer in het bezit werd gesteld van Wassenberg, maar over concrete, grafelijke rechten wordt niet gesproken. De heerlijkheid Wassenberg was altijd, behoudens in de eerste helft van de dertiende eeuw, in handen van personen die ook elders heerlijke rechten bezaten — men denke aan de hertogen van Limburg en Brabant en aan de pandheren van Heinsberg en Meurs — zodat men over een zelfstandig optreden van een van deze personen enkel als heer van Wassenberg in de Rijnlandse politiek van die dagen niets vindt. Bezien vanuit de opvatting, die verwoord wordt door De Monté ver Loren, zijn er geen gegevens voorhanden om het land van Wassenberg als een landsheerlijkheid te bestempelen.

Andere auteurs zien het opkomen van landsheer en landsheerlijkheid als een proces waarop de landsheer zelf grote invloed had, doordat deze erin slaagde het verworven conglomeraat van titels van heerlijke rechten te doen samensmelten tot uniform overheidsgezag. Niet alleen

⁴⁸ De Monté ver Loren, *Hoofdlijnen*, p. 84-85, 88-91, 98, 133-134. Zie in dit verband H. Mitteis, *Land und Herrschaft*. In: *Herrschaft und Staat im Mittelalter: Wege der Forschung* II, Darmstadt 1956, p. 47 en G. Droege, *Landrecht und Lehnrecht im hohen Mittelalter*, Bonn 1969, p. 159-160, welke de theorie van De Monté ver Loren bestrijden.

maakte de persoonlijke verhouding van heer tot leenmannen, voogdijlieden etc. plaats voor een onpersoonlijke, ook het verschil in positie tussen deze laatste verdween naar de achtergrond. Zij werden nu ongedifferentieerd onderdanen. Op deze wijze zou zich het proces van heer tot landsheer en van heerlijkheid tot landsheerlijkheid hebben voltrokken⁴⁹. Als voorbeelden noemen de geciteerde auteurs grote gewesten zoals Gelder, Gulik, Berg en het stift Keulen.

Welke vormen van heerlijkheid treffen wij in Wassenberg en omgeving aan? Graaf Gerard stichtte in 1118 de Sint Joriskerk te Wassenberg op zijn allodium en behield zich de voogdij over de bezittingen van deze kerk voor. Een „voogd” was in de zestiende eeuw en later voorzitter van het gerecht van Wassenberg, wat mogelijk met de dotatie van 1118 verband houdt. Vervolgens blijkt uit rekeningen van het ambt Wassenberg sedert 1533, dat de rentmeester op ongeregelde tijden keurmeden ontving te Melick en Millich, wat erop duidt dat de heer van Wassenberg hofheer in beide plaatsen moet zijn geweest. Voorts zetelde te Wassenberg een leenkamer van de leenmannen van het huis Wassenberg; de heer van Wassenberg was tevens leenheer. Tenslotte wordt de heer van Wassenberg in de oude bosrol van de Meinweg als „eynen houltgreve ind eynen oversten here up Meynwegh” aangeduid. De heer van Wassenberg verenigde nog sommige bijzondere vormen van heerlijkheid in zijn persoon. Of het beschreven proces van eenwording van overheidsgezag zich werkelijk heeft voltrokken in het kleine territoire van het latere land van Wassenberg, is bij gebrek aan gegevens niet nader aan te geven. Immers, ook over de oorspronkelijke omvang van dit gebied in de hoge middeleeuwen valt weinig met zekerheid te zeggen. Het lijkt ons gewaagd om op basis van een eenwording van verscheidene heerlijke rechten, die slechts verondersteld en niet bewezen kan worden, dit land van Wassenberg als een landsheerlijkheid te kwalificeren.

Behoorde het land van Wassenberg tot een ander gewest?

Nu het land van Wassenberg moeilijk als een landsheerlijkheid omschreven kan worden, kan men zich afvragen, of het dan de status van heerlijkheid, behorend tot een naburig landsheerlijk gewest, bezat. Het kasteel van Wassenberg werd vóór 1178 door de hertog van Limburg in leen opgedragen aan de bisschop van Keulen, welke leenverhouding

⁴⁹ W.J. Alberts, *De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459*, Groningen-Djakarta 1950, p. 2; Corsten, *Domanialgut*, p. 44; C.A.A. Linssen, *De benaming van het gebied van Opper-Gelre in de bronnen van 1318-1407*. In: *Libellus festivus: een bundel historische opstellen aangeboden aan Joseph H.F.H. Linssen bij gelegenheid van zijn 70ste verjaardag op 6 november 1964*, Roermond 1964, p. 130; Janssen, *Landesherrliche Verwaltung*, p. 104-105.

gedurende de twaalfde en dertiende eeuw bleef bestaan⁵⁰. Ten gevolge van de slag bij Worringen kwam aan deze leenverhouding een einde. Sedertdien zijn geen leenbanden bekend met Wassenberg als object. Na 1288 behoorde Wassenberg tot de zogenaamde landen van Overmaas, waarover de heerlijkheid aan de hertog van Brabant was toegefallen, doch deze landen werden geen onderdeel van het hertogdom Brabant⁵¹. Sedert 1310 werden het kasteel, de stad en het land van Wassenberg verpand aan verscheidene personen, maar integratie van dit gebied in de territoria van de pandheren, zoals de heer van Heinsberg en de graaf van Meurs, vond evenmin plaats. Noch de status van heerlijkheid in een ander gewest door middel van een leenverhouding noch die van geïntegreerd onderdeel van een naburige landsheerlijkheid op basis van de verpandingen kan aan het land van Wassenberg worden toegekend vóór het einde van de vijftiende eeuw.

Is de aanwezigheid van een Statencollege een criterium?

Wij stelden in het voorafgaande vast, dat het land van Wassenberg volgens de aldaar genoemde criteria moeilijk als een landsheerlijkheid te typeren is, terwijl anderzijds historische gegevens zich er tegen verzetten om het land als een heerlijkheid, geïntegreerd in een landsheerlijkheid, te beschouwen. Deze negatieve uitkomsten hebben ons intussen niet dichter bij een oplossing gebracht.

Mogelijk levert een vergelijking van het land van Wassenberg met de andere landen van Overmaas, zoals Valkenburg, 's-Hertogenrade en Daelhem iets op, aangezien het land van Wassenberg in de veertiende en vijftiende eeuw tot de landen van Overmaas gerekend werd. De landen van Overmaas nu worden door Van Hommerich gekarakteriseerd als „corporatieve Stendenstaten”, „van elkaar onafhankelijke heerlijkheden”. Thielens noemt hen „entités territoriales qui avaient conservé une existence propre”⁵². Een keuze tussen landsheerlijkheid of heerlijkheid wordt niet gemaakt. De eigen, „onafhankelijke” status van deze landjes ligt volgens beide auteurs in het feit dat elk van de landen

⁵⁰ R. Knipping, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln* 2, Bonn 1901, Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 21, nr. 1386; Ernst, *Histoire du Limbourg* VI, p. 313-314.

⁵¹ Uyttebrouck, *Gouvernement Brabant* I, p. 66. In 1387 creëerde Philips de Stoute een gouvernement-generaal van Limburg en de landen van Overmaas, een „niveau intermédiaire” tussen de lokale autoriteiten en de vorst, dat echter maar tot 1406 functioneerde. Integratie van de landen van Overmaas onderling kwam dus ook niet tot stand (Uyttebrouck, *Gouvernement Brabant* I, p. 93-98).

⁵² L. van Hommerich, *Korte verhandeling over de corporatieve staatsvorm in het hertogdom Limburg en de landen van Overmaas tijdens de late middeleeuwen*, Leuven 1937, p. 34-35; J. Thielens, *Les assemblées d'états du duché de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse au 17e siècle*, Namen 1968, *Standen en Landen* 43, p. 20.

van Overmaas een statencollege bezat. Pas sedert 1473, toen de staten van de landen van Overmaas voor het eerst gezamenlijk geconvoceerd werden, is de tendens merkbaar om de gezamenlijke landen van Overmaas onder één noemer te brengen, terwijl de afzonderlijke status op de achtergrond raakt. Maar het duurde nog tot circa 1600, voordat de gecombineerde vergaderingen van de Staten van Limburg, Daelhem, Valkenburg en 's-Hertogenrade als „normaal” werden beschouwd⁵³. Het bezit van een eigen statencollege is mogelijk een criterium om „landen” te kwalificeren en hen van (onder)heerlijkheden te onderscheiden.

Afgezien van de feitelijke situatie in de landen van Overmaas hebben Brunner — en later, in diens voetspoor, onder andere Droege — de traditionele opvattingen over landsheer en landsheerlijkheid aangevochten. Voor ons is nu interessant, dat zij in hun opvattingen het voorkomen van statencolleges betrokken. Volgens Droege is hoge rechtspraak niet identiek aan landsheerlijkheid. Wanneer iemand hoge rechtspraak in een gebied bezat, had hij niet automatisch landsheerlijk gezag, omdat naast hem nog andere heren voorkwamen, die van huis uit dezelfde hoge rechtspraak bezaten. Pas wanneer de eerstgenoemde landrechtelijke bescherming aan deze heren verleende, die zich op hun beurt onder zijn bescherming hadden geplaatst, kon sprake zijn van een landsheer. Het „land” werd gevormd door de landsheer en de „landgemeinde”, waaronder Droege diegenen samenvat, die zich aan het oppergezag van de landsheer hebben onderworpen, maar hun heerlijke rechten hebben behouden. Tot de „landgemeinde” behoorden de oorspronkelijk zelfstandige heren en geestelijke instellingen met heerlijke gezagsrechten, later ook de ministerialen en steden. Zij allen bezaten „heerlijkheid” en waren in staat deze met behulp van hun kastelen te verdedigen. De landsheer en de „landgemeinde” traden samen naar buiten op, maar kwamen ook tegenover elkaar te staan. Uit dit dualisme ontwikkelden zich de statencolleges. De leden van de Staten moesten aan dezelfde voorwaarden voldoen als de leden van de „landgemeinde”⁵⁴.

⁵³ Van Hommerich, Korte verhandeling, p. 35; Dezelfde, La politique centralisatrice de Charles le Téméraire à l'égard des assemblées d'états dans la vallée de la Meuse 1469-1477. In: Publications 103-104 (1967-1968), p. 112; Dezelfde, Gouvernés et gouvernants dans le duché de Limbourg et les autres pays d'Outre-Meuse. In: Standen en landen 33 (1965), p. 115; Thielens, Les assemblées d'états, p. 22-23, 27.

⁵⁴ Droege, Landrecht und Lehnrecht, p. 160; Dezelfde, Verfassung und Wirtschaft in Kurköln unter Dietrich von Moers (1440-1463), Bonn 1957, Rheinisches Archiv 50, p. 102-104; O. Brunner, Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, Darmstadt 1973, p. 239, 386, 394, 411-414. Vergelijk: M. Nikolay-Panter, Terra und Territorium in Trier an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter. In: Rheinische Vierteljahrsblätter 47 (1983), p. 67-123.

Volgens Brunner c.s. moest een landsheer niet slechts hoge heerlijkheid maar een „landgemeinde” bezitten. Uit de „landgemeinde” kwam het statencollege voort.

Mag uit het voorkomen van een statencollege geconcludeerd worden, dat het onderhavige gewest een land in de zin van Brunner is? Zo ja, dan zouden de constatering van Van Hommerich en Thielens, dat de landen van Overmaas afzonderlijke staatkundige eenheden waren vanwege hun eigen statencolleges, in de opvattingen van Brunner c.s. een theoretisch fundament krijgen. Overigens let Brunner in eerste instantie op grote territoria en niet op zulke kleine als de landen van Overmaas.

De Wassenbergse leenmannen

Het is derhalve zinvol na te gaan, of het land van Wassenberg een statencollege bezat. Nu is bij de gebrekkige informatie over Wassenberg in de middeleeuwen deze vraag niet zonder meer te beantwoorden. Allereerst moet worden nagegaan, of er personen of instellingen in het land van Wassenberg waren die voldoen aan de criteria – bezit van heerlijkheid en kasteel – die door Brunner gesteld zijn voor het lidmaatschap van de „landgemeinde” respectievelijk de staten, en zo ja, of deze zelfstandig optraden. Daarna kan bekeken worden, of er aanwijzingen zijn voor het bestaan van een statencollege.

Ter beantwoording van de eerste vraag raadpleegden wij het leenregister van de hertog van Brabant, dat rond 1350 werd aangelegd. Onder de vele leenmannen van Wassenberg bevinden zich negen personen waarvan uitdrukkelijk vermeld wordt, dat zij leenmannen en/dan wel laten in leen hielden. Zij bezaten leenhoven dan wel laathoven en oefenden mitsdien leenheerlijk respectievelijk laatheerlijk gezag uit over personen⁵⁵. Het in 1506 aangelegde leenregister van de leenkamer van Wassenberg laat zien, dat bij zeven lenen nog leenmannen dan wel laten behoorden. Volgens hetzelfde register werden zeven kastelen in leen gehouden, te weten Elsum bij Birgelen, Ter Hallen bij Ratheim, Beeck bij het gelijknamige dorp, Tüßchenbroich bij Wegberg, Wildenrath bij de gelijknamige plaats, de alde borg te Arsbeck en de alde borg te Karken. Daar sommige leenmannen zowel een kasteel als een leenhof en/dan wel een laathof in leen hielden, kan het aantal personen

⁵⁵ Emond van Werde: o.a. 3 laten, Lambrecht van Heinsberg: o.a. 9 mannen en 15 laten, Everard van Heinsberg: de laten van Willem van den Brocke, Sibrecht van Metsenrode: 10 mannen en 3 laten te Hüchelhoven, Goebel Roede: o.a. laten, Reinald van Audenhoven: o.a. leenmannen en „leenlaten”, Steven van Huckelhoven: o.a. 5 leenmannen en laten, Adam van Beke: 4 leenmannen.

in het land van Wassenberg, dat volgens Brunner gerekend zou kunnen worden tot de „landgemeinde” of Staten, op circa tien gesteld worden. Naast de leenmannen zou enkel nog het stadje Wassenberg aan deze criteria van Brunner kunnen voldoen. Hoe dit ook zij, wij treffen Wassenberg in 1355 en 1415 tijdens bijeenkomsten van de Brabantse steden en die van Overmaas aan, en in het begin van de zestiende eeuw onder de steden in de Gulikse staten⁵⁶. Sporen van een zekere zelfstandigheid ten opzichte van de andere landen van Overmaas en het hertogdom Brabant moeten dus in ieder geval allereerst bij de leenmannen gezocht worden.

De lenen in het land van Wassenberg staan vermeld in het zogenaamde Stootboek en het zogenaamde Spechtboek, de leenregisters van de hertog van Brabant, die rond 1350 respectievelijk in 1374 werden aangelegd door de leengriffiers Johan Stoot en Nicolaas Specht. Deze vermelding in Brabantse registers is waarschijnlijk het gevolg van het feit, dat de pandheer van Wassenberg, Dirk van Heinsberg, op 26 april 1339 de „mannen gemelighen van den lande van Wassenberg” ontsloeg van hun eed van trouw en hen aanspoorde voortaan de hertog van Brabant te gehoorzamen. De leenverheffingen van Wassenbergse lenen vonden in de tweede helft van de veertiende eeuw te Brussel plaats, zoals blijkt uit de wijzigingen in de leenregisters en uit posten in de rekeningen van de heergewaden⁵⁷. Dat de Wassenbergse leenmannen desondanks een zekere zelfstandige positie innamen, maken de volgende voorbeelden duidelijk.

In een te Brussel gedateerde akte van 17 oktober 1365 verklaarde Johanna, hertogin van Brabant, dat voor haar en „onse manne van leen van Wassenbergh” heer Reiner van der Hallen, Johan en Bunder Johan van Gerderath, verschenen was Dirk van Elsum die een „oepenen brieff” toonde „beziegelt mit den sieglen vrouwen Sijken van Alsheen (Elsum) sijnre moeder und uns manne van Wassenbergh”, in welke akte Cijke afstand had gedaan „vur unsen mannen van Wassenbergh” van haar hoven te Melick en te Schöndeln, die „van uns (de hertogin) in leen roeren”. De genoemde Dirk van Elsum deed vervolgens leenhulde wegens beide hoven en verzocht toestemming tot overdracht van de hof te Melick aan Johan van Brede „na coustume uns lants van Wassenberge”. Hertogin Johanna maande daarop Reiner van der Hallen, één van de leenmannen, om recht, die, na overleg met de andere leenmannen, liet weten, dat Dirk van Elsum afstand kon doen met een halm in

⁵⁶ G. von Below, Landtagsakten von Jülich-Berg 1400-1600 I, Düsseldorf 1895, Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 11, p. 18 noot 15: Uyttebrouck, Gouvernement Brabant I, p. 442-443.

⁵⁷ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 17144, f.1v, 4^a, 96v, 118, 132 v.

handen van de hertogin. Nadien beleende de hertogin Johan van Brede met de hof te Melick⁵⁸.

Uit deze akte blijkt, dat de leenverheffing te Brussel geschiedde ten overstaan van leenmannen uit het land van Wassenberg. Ook bij de leenverheffing door Bruuch van Husen van grond bij Ham te Herkenbosch op 16 oktober 1379 waren, gezien de namen Johannes de Rathem en Johannes de Gheertrode, twee uit de omgeving van Wassenberg afkomstige leenmannen aanwezig⁵⁹. Kennelijk geschiedde de leenverheffing van leengoederen in het land van Wassenberg te Brussel niet altijd in aanwezigheid van willekeurige leenmannen van de hertog, zoals Uyttebrouck suggereert⁶⁰, maar soms ten overstaan van leenmannen uit de omgeving van Wassenberg.

Interessanter nog is de mededeling, dat Dirk van Elsum een akte meebracht, waarin zijn moeder Cijke afstand had gedaan voor de leenmannen van Wassenberg van haar rechten op de hoven te Melick en te Schöndeln. Deze leenmannen konden dus zelf, ook buiten aanwezigheid van de leenheer, akten opstellen betreffende leengoederen. Zo'n akte is in origineel bewaard gebleven. Zij dateert van 19 januari 1346: Herman van Nivenheim, genaamd Otter, Willem van Nivenheim, Scutliken van Itter, Mathias Wackermühle en Sibert van Matzenrath, leenmannen van de hertog van Brabant, verklaren dat zij te Halen aanwezig waren toen de hertog een allodiaal goed te Genenberge in het land van Wassenberg aan Knodike van Dijke gaf met de verplichting dit goed van hem in leen te houden⁶¹. Al de oorkonders bezaten lenen in het land van Wassenberg. Ofschoon de lenen in het land van Wassenberg te Brussel verheven werden, waren de leenmannen ervan blijkbaar niet opgegaan in een ongedifferentieerde massa leenlieden van de hertog van Brabant. Zij konden akten over lenen te Wassenberg en omgeving laten uitgaan, wat impliceert, dat er afzonderlijke bijeenkomsten van leenlieden ter plaatse moeten zijn gehouden. Mogelijk hangt zo'n afzonderlijke positie ten aanzien van de overige Brabantse leenlieden samen met het feit, dat zij hun leengoederen in leen hielden niet zo nadrukkelijk van de heer maar van „den huse van Wassenberghe”, zoals het Stootboek enige keren vermeldt.

In dit verband nemen wij nog eens de akte van 26 april 1339 ter hand,

⁵⁸ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 152, f.107-108. De akte is slechts in de vorm van een eenvoudig achttiende-eeuws afschrift bekend. Zie voor de wijze van verheffen van lenen: W.A. Beelaerts van Blokland, *De praktijk van het leenrecht in Gelderland*, Leiden 1910, p. 14-15.

⁵⁹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 17144, f.96v.

⁶⁰ Uyttebrouck, *Gouvernement Brabant I*, p. 98-99, 268-270.

⁶¹ A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse II*, Brussel 1911, p. 161; Aders, *Regesten*, nr. 225.

waarin de heer van Heinsberg de leenmannen van het land van Wassenberg gebiedt, „dat ir alsuylge manschaph als ir ons gedane haet *als van den lande van Wassenberg* dat ir die doet enen hogen edellen manne heren Johan hertoyghe van Brabant”⁶². Ook in de vijftiende eeuw vormden de leenmannen van Wassenberg kennelijk een afzonderlijke rechtskring. Op 15 juni 1420 richtte hertog Jan van Brabant zich tot al zijn „mannen ende borchmannen onser heerlicheyte ende lants van Wassenberge”. Hij deelde hen mede, dat hij op 11 augustus 1413 het slot, stad, land en lieden van Wassenberg met de leenmannen en borchmannen verpand had aan de heer van Heinsberg, en hij gebood hen „dat ghij den voirschreven here van Heynsberch ende sijnen stat-haldere om eenen ygelicken dies begert, ordel ende vonnisse te gheschien ende in allen saken, onsen drossaetampt van Wassenberghe anhangende, onderdenich, gehoersam ende bereet sijt”⁶³. Noch de leenmannen noch de leengoederen van Wassenberg werden samengevoegd met die van Heinsberg. Wassenbergse leengoederen komen niet voor in het in 1439 aanvangende leenregister van Heinsberg⁶⁴.

Uit hetzelfde jaar dateert trouwens een akte van Willem van Vlodrop, onder andere „leenhere der man ind leenguede d’lantz van Wassenbergh”, die verklaarde dat voor hem, „as vur eyne leenhere ind vur man van leene zo Wassenberg gehoerende”, een leen van de heerlijkheid Wassenberg „zo eyne eirflichen pacht” werd genomen⁶⁵. Een laatste voorbeeld van het bestaan van een zelfstandige leenrechtskring van de Wassenbergse leenmannen, tevens een bewijs van hun eigenwaarde, vormt het besluit dat zij in 1450 namen.

„In ’t jaer 1400 ind 50 op sent Gregoriusdach was mangedynghe zo Wassenberg ind Johan Spyrinck as eyne stathelder zer zijt sat myt den mannen zo gerichte in dieser voegen dat ten neesten mangedynghe na diesen unse drossz geloven sal den mannen zo halden, des sij yme dan angesynnen solen, bij rechten ind alden herkomen gelijk ander sijne vurvader gedayn haynt. Ind off der drossz des asdan nyet en dede, darop mogen sich die manne dan beraden ind besynnen, wy sij dat dan vort myt den drossz halden solen yme gehoersame zo sijne off nyet. Doch asnare as der drossz diese saicken as yme die manne anbrengen solen, gevelgich sij ind naghaen wilt, wanne hie dat dan gedain hait, so mach hie Johan Spyrinck off eyne anderen van sijnen wegen sijnen stathelder

⁶² ARAB, archief leenhof van Brabant, inv. nr. 2, f.85-85v, charters hertogdom Brabant, nr. 595. Op dit aspect wees ook Lenaerts, Mannkammern Jülich, p. 19-20.

⁶³ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, tegenover f.1 en f.131.

⁶⁴ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Heinsberg, inv. nr. 160 1/2.

⁶⁵ RAL, archief kapittel van de H. Geest te Roermond, cartularium, f.21.

machen, den dye manne dan vortsitzen solen bis des drossz up-sage. Hervur haynt Johan Spyrinck ind Thijs van Kessel geloift ind getast in hant Henrix van Melick as van der manne wegen bis an den drossz”⁶⁶.

De leenmannen verlangden van de drost van Wassenberg de belofte, dat hij hun oude rechten en gewoonten zou eerbiedigen. Wanneer de drost aan dit verzoek voldeed, dan zouden zij diens stadhouder der lenen accepteren, terwijl zij in geval van weigering hun houding nog zouden bepalen, waarbij ongehoorzaamheid jegens de drost niet werd uitgesloten.

De Wassenbergse leenmannen kwamen sedert de tweede helft van de veertiende eeuw in vergadering bijeen, al dan niet op eigen initiatief. Zij vormden met de vertegenwoordiger van de (pand)heer in de vijftiende eeuw in ieder geval een zelfstandige leenrechtskring. Hun zelfbewustheid bleek duidelijk in 1450.

De Staten van het land van Wassenberg

Onder deze leenmannen bevinden zich degenen, die de door Brunner gestelde kwaliteiten bezitten om aan statenvergaderingen deel te nemen⁶⁷. Thans moet worden nagegaan, of ook werkelijk een statencollege in het land van Wassenberg bestond, een college dat het „land” was of representeerde en als gesprekspartner van de heer optrad.

De schaarse gegevens, waarover wij beschikken, hebben betrekking op een handeling, die meestal door statencolleges werd verricht, namelijk het inwilligen van beden. In de jaren 1391-1392 is sprake van een „certaine aide laquelle a esté assisé ou dit pais de Wassenberghe par monsieur (de hertog van Bourgondië)” ten einde reparaties aan het kasteel aldaar te kunnen bekostigen⁶⁸. Enige jaren later wordt vermeld „un aide de mille nobles imposé sur les pays de Lymborch et les aultres pais de monsieur Outre Meuse en mois de may de l’an 1399”. De „habitans de la ville et paies de Wassenberghe” moesten in deze bede in totaal vijftig nobels of negenhonderd mark betalen, welk bedrag zij in twee termijnen voldeden⁶⁹. Deze gegevens zeggen, strikt genomen, nog

⁶⁶ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100a, f.1. Hendrik van Melick die namens de leenmannen optrad, was leendrager van het kasteel Tüschenbroich en derhalve een van de belangrijkste leenmannen. Zie: F. Mayer, Tüschenbroich. In: Die Heimat Heinsberg 8, p. 48.

⁶⁷ Het is verleidelijk te verwijzen naar het naburige land van Millen, waar in 1500 de leden van de „ridderschap” geconvoceerd werden op straffe van verlies van hun leengoederen. De „ridderschap” en „Staten” van Millen bestonden dus voornamelijk uit leenmannen. Zie: Von Below, Landtagsakten I, p. 38.

⁶⁸ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2436, f.67v., 69v.

⁶⁹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2438, f.98-98v., 211v.

niets over het voorkomen van Staten.

In 1469 arriveerden op last van Karel de Stoute twee commissarissen in de landen van Overmaas, die wegens het huwelijk en de blijde inkomste van Karel de Stoute beden moesten vragen aan de landen van Limburg, Daelhem, Valkenburg, 's-Hertogenrade, Millen, Gangelt en Vucht. Bovendien moesten zij krachtens artikel zeventien van hun opdracht nagaan, of dergelijke „aydes” ook gevraagd mochten worden in de overige verpande plaatsen. De commissarissen namen derhalve contact op met de graaf van Meurs, onder andere „de demander oudit pays de Wassenberch le droit de mondit seigneur tant pour sa joyeuse venue ou pays comme pour son mariage.”

De graaf van Meurs liet echter weten, dat hem van een dergelijk recht niets bekend was. Hij verzocht Karel de Stoute via diens commissarissen „qu'il se voulsist deporter de aucune chose prendre ne lever et qu'il peust joyr de ladite terre comme il avoit fait auparavant sans empeschement meismement, que les subges de ladite terre estoient povres et qui ne povoient porter grands aydes”. Toen de commissarissen bemerkten, dat de graaf van Meurs hen ernstige belemmeringen in de weg zou leggen, drongen zij niet meer op de bedebetaling aan. Zij noteerden wel nog de voor ons belangrijke passage „que ledit conte de Meurs travailloit foirt chacun an lesdits subgetz et levoit de eulx grans sommes par fourme d'ayde et tellement les traittoit, qu'il n'y avoit celui qu'il ne desirast de tout son ceur de retourner soubz mondit seigneur leur prince naturel. Et quanz ilz le auseroient declairer, ilz feroient a mondit seigneur ung bon ayde pour estre racheter”. Met zoveel woorden wordt in deze laatste zin gezegd, dat „ilz”, te weten de „subgetz” van het land van Wassenberg, beden konden toestaan⁷⁰.

In 1473 verschenen opnieuw commissarissen van Karel de Stoute. Hun opdracht was nu de bijdragen vast te stellen van de afzonderlijke landen van Overmaas aan een bede, die eerder door de Staten-Generaal was ingewilligd. Zij moesten allereerst de drosten bijeenroepen en hun meedelen, dat elk van hen „en son office convoquast et assignast aux *estas d'iceulx pays*” om afgevaardigden naar Gulpen te sturen. De term „staten” wordt hier voor het eerst gebruikt, zij het door vreemdelingen, de commissarissen van Karel de Stoute. Onder voorbehoud kan men uit de context opmaken, dat er „staten” in het land van Wassenberg waren. Overigens kwamen „ceulx de Wassenberch” niet opdagen⁷¹.

Tenslotte kan gewezen worden op een akte van 25 september 1492, waarbij de burgemeester en gemene schepenen van de stad en het land van Wassenberg de stad Venlo ontslaan van aansprakelijkheid wegens

⁷⁰ Van Hommerich, *Politique centralisatrice*, p. 113, 123, 152-153.

⁷¹ Van Hommerich, *Korte Verhandeling*, p. 20-21, 41, 46.

de rentebetaling van een kapitaal, dat hertog Karel van de stad en het land van Wassenberg geleend had. De akte werd bezegeld met het schepenzegel van Wassenberg, „des wir anderen gemeyne landtschefen in dyssen sachen mit gebruychen”^{71a}. De stad en het land van Wassenberg blijken door middel van de gezamenlijke schepenbanken geld uitgeleend te hebben en daarvoor rente te ontvangen.

De integratie van het land van Wassenberg in het hertogdom Gulik in de loop van de zestiende eeuw was niet enkel een kwestie van het verbreken van de laatste banden met het hertogdom Brabant en van het beëindigen van de lange reeks van verpandingen. Von Below vermeldt, dat de belastingen in de hertogdommen Gulik en Berg deels tijdens gemene landdagen werden ingewilligd en deels tijdens bijzondere landdagen van de kleine landjes, die voor en na aan Gulik waren toegevalen. Zo werd in 1535 nog apart met het land van Wassenberg over de bede onderhandeld. De uit 1536 daterende instructie van de erfhofmeester, die met de Gulikse Staten moest onderhandelen, bevatte de opdracht om zo mogelijk de landen Heinsberg en Wassenberg buiten de algemene bede te houden. Een dergelijke instructie uit 1544 zei nog duidelijker dat „Wassenberg nihe mit der gemeiner Gulischer landtschaft zu steuern pflege”⁷².

Het land van Wassenberg kende volgens de weinige gegevens, waarover wij beschikken, wellicht sinds de tweede helft van de vijftiende eeuw, in ieder geval sinds het begin van de zestiende eeuw, een orgaan, dat beden inwilligde en daarover onderhandelingen voerde met de landsheer of diens afgevaardigden. Ofschoon niet uitdrukkelijk vermeld, lijkt het niet gewaagd om in deze periode de aanwezigheid van iets als een statencollege in het land van Wassenberg te veronderstellen. Het land van Wassenberg verkeerde derhalve in de veertiende en vijftiende eeuw in dezelfde positie als de overige landen van Overmaas, die reeds door Thielens als „entités territoriales” gekarakteriseerd werden vanwege het bezit van een eigen statencollege. Deze landen passen in het onderhavige stadium van staatkundige ontwikkeling niet in het onderscheid dat door De Monté ver Loren en anderen tussen landsheerlijkheden en heerlijkheden gemaakt wordt. Wegens het bezit van een eigen statencollege en een eigen rechtskring van leenmannen, is het land van Was-

^{71a} Gemeente-archief Venlo, Oud archief Venlo, inv. nrs. 79, 81.

⁷² G. von Below, *Die Landständische Verfassung in Jülich und Berg 3: Geschichte der direkten Staatssteuern bis zum geldrischen Erbfolgekrieg*, Düsseldorf 1890-1891, Herdruk Aalen 1965, Heft 1, p. 82-83, Heft 2, p. 80-81, 142, 148-149; Dezelfde, *Landtagsakten Band I*, p. 48, 537; S. Wagner, *Staatssteuern in Jülich-Berg von der Schaffung der Steuerverfassung im 15. Jahrhundert bis zur Auflösung der Herzogtümer in den Jahren 1801 und 1806*, Keulen 1977, *Kölner Vorträge und Abhandlungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 27, p. 58; R. Walz, *Stände und frühmoderner Staat: Die Landstände von Jülich-Berg im 16. und 17. Jahrhundert*, Neustadt an der Aisch 1982, *Bergische Forschungen* 17, p. 189-190.

senberg mogelijk als een „land” te karakteriseren in de betekenis, die Brunner aan dit begrip hecht⁷³. Maar ook het door Brunner geschetste ontwikkelingsproces van diens begrip „land” is ten aanzien van het kleine land van Wassenberg bij gebrek aan voldoende bronnen niet na te gaan.

De integratie in het hertogdom Gulik nogmaals bekeken

In de landen van Overmaas waren de afzonderlijke statencolleges nog werkzaam in de zeventiende en achttiende eeuw, zulks in tegenstelling tot Wassenberg, waar men na de zestiende eeuw niets meer van afzonderlijke landdagen verneemt. Dit verdwijnen van de afzonderlijke landdagen hangt samen met de integratie van het land van Wassenberg in het hertogdom Gulik, waarover tot slot nog iets gezegd moet worden. Afgezien van de incidentele vermelding van de stad Wassenberg onder de Gulikse steden in 1500, 1509 en 1510, was het land van Wassenberg in de eerste helft van de zestiende eeuw een Guliks „Nebenland”, om de uitdrukking van Von Below eens te gebruiken. Later in die eeuw werd dit anders. In een advies van de Gulikse raadsheren van 1564 werd de verwachting uitgesproken, dat het land van Wassenberg tevreden zou zijn met de renversaalbrief van de bede, die aan de Staten van Gulik was overhandigd. Op 7 september 1570 klaagden de Staten van Gulik bij de hertog, dat in het ambt van Wassenberg op onrechtmatige wijze accijns werd geheven. Een besluit van de landdag van 16 november 1579 tenslotte hield in, dat Wassenberg en andere ambten, die exempt van beden waren geweest, nu mede moesten bijdragen⁷⁴. De Staten van Gulik behartigden zaken betreffende het vroegere land van Wassenberg. Dit land kan sedert de jaren 1560-1570 als een geïntegreerd onderdeel van het hertogdom Gulik worden beschouwd.

3. Omvang van het land van Wassenberg

Overzichten in de bronnen

Van de omvang van dit gebied krijgen wij een idee aan de hand van de rekeningen van 1389/1390 en 1406/1407. Er werden toen inkomsten voor de heer geïnd in de plaatsen Wassenberg, Doveren en Hüchelhoven, Millich — niet te verwarren met Melick — en Ratheim, Beeck, Myhl, Kleingladbach, Gerderath, Orsbeck, Wildenrath, Birgelen,

⁷³ Zie p. 20.

⁷⁴ Von Below, Landtagsakten Band I, p. 18 noot 15, Band II, p. 164, 173, 180; Dezelfde, Landständische Verfassung, Heft 2, p. 81 noot 7, 283.

Het land van Wassenberg omstreeks 1550

1 Melick	7 Gerderath
2 Herkenbosch	8 Wassenberg
3 Beeck	9 Birgelen
4 Doveren	10 Ophoven
5 Hückelhoven	11 Steinkirchen
6 Kleingladbach	

Steinkirchen, Effeld en Ophoven alsmede in Melick en Herkenbosch. Het land kende volgens de rekening van 1406/1407 vijf schepenbanken, te weten die van Wassenberg, Beeck en Kleingladbach, waaronder Kipshoven en Matzenrath behoorden, alsmede die van Doveren en Herkenbosch⁷⁵.

Op de vragen, of de heerlijkheid van al deze plaatsen zich van oudsher in dezelfde hand bevond en of deze plaatsen alle begrepen waren in de keizerlijke schenking van rond 1020, is geen stellig antwoord te geven. Slechts van een enkele plaats buiten Wassenberg is bekend, dat zij vóór 1389 tot het Wassenbergse complex van heerlijke rechten behoorde. Bij de verpanding van het kasteel en de stad Wassenberg met toebehoren

⁷⁵ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f.47-47v.

aan de aartsbisschop van Keulen op 22 september 1283 werd als laatste voorwaarde bepaald, dat Adam van Undereiken de heerlijkheid van Beeck in pand zou houden, totdat hem de pandsom zou zijn terugbetaald⁷⁶. De heerlijke rechten over Beeck behoorden kennelijk tot de aanklevende rechten van het kasteel Wassenberg. In een overeenkomst van 17 mei 1343 droeg de heer van Heinsberg aan de hertog van Brabant het kasteel Dalenbroek in leen op, waarna de hertog hem met dit kasteel met het dorp Herkenbosch en met de hoge en lage heerlijkheid aldaar beleende⁷⁷. Hieruit zou men kunnen afleiden, dat Herkenbosch in die tijd tot het land van Wassenberg behoorde.

Akten van overdracht ten overstaan van de schepenen van Doveren uit de jaren 1302 en 1373 werden bij gebrek aan een eigen zegel bezegeld door de schepenen van Wassenberg, waaruit geconcludeerd kan worden, dat ook Doveren toen tot het land van Wassenberg behoorde⁷⁸.

Rond 1494 werd aan Gulikse zijde een plan uitgewerkt om aan de geldschieder Willem van Vlodrop, heer van Leuth, de dorpen Melick en Herkenbosch onder zekere voorwaarden over te dragen. Deze overdracht heeft kennelijk niet plaatsgevonden of althans werd het effect daarvan na enige jaren, mogelijk in 1496, weer teniet gedaan⁷⁹. De rekeningen van de rentmeester van het ambt Wassenberg over 1554/1555 en volgende jaren geven waarschijnlijk dezelfde situatie weer, die honderdvijftig jaar tevoren ook al bestond. Het ambt omvatte volgens deze bronnen uit het midden van de zestiende eeuw vijf schepenbanken, namelijk de schepenbank Wassenberg waaronder Ratheim, Millich, Orsbeck, Gerderath, Myhl, Ophoven, Steinkirchen, Effeld en Birgelen ressorteerden, de schepenbank Beeck, de schepenbank Kleingladbach, de schepenbank Doveren waaronder Hüchelhoven behoorde, en tenslotte de schepenbank Melick die mede Herkenbosch omvatte⁸⁰.

Was Karken Wassenbergs?

De overzichten van de omvang van het land van Wassenberg, die de rekeningen bieden, hebben ook het antwoord gebracht op de vraag of het dorp Karken tot dit land behoorde. Een uitspraak van de schepenen van Karken van omstreeks 1528, die deze vraag positief te beantwoorden schijnt, luidt als volgt:

⁷⁶ Ernst, *Histoire du Limbourg* VI, p. 315.

⁷⁷ J.F. Willems, *Les gestes des ducs de Brabant II*, Brussel 1843, p. 458-461.

⁷⁸ HSD, archief klooster Dalheim, nrs. 47, 89.

⁷⁹ HSD, Jülich-Berg I, *Urkunden nach 1423*, nr. 1643.

⁸⁰ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 2, f.270v.

„Item idt ist zo wysen dat de elste ind wijste vann Karken getzuygt hain, dat eyne here van Karken eyne gebaeren droist zu Wassenbergh sij ind off eynych missdedich man zu Karken aingeferdicht ind gefangen wurde, den solde dat gericht van Karken dem gericht van Wassenbergh in dy Ruyre leveren ind dat gericht van Wassenberg solde den missdedigen mynschen zu Wassenbergh fueren ind dairvan richten na getzuge ind konden der scheffen van Karken. Ind hierumb haelen dy scheffen van Karken yre heufftordell zu Wassenbergh ind haven yre gemeeynden up Meynwech”⁸¹.

Uit deze verklaring, opgemaakt tijdens de verpanding van het land van Wassenberg aan de drost of ambtman Werner van Palant, blijkt, dat Karken tot de heerlijkheid van Wassenberg zou behoren en dat de schepenbank van Wassenberg competentie zou bezitten ten aanzien van personen, die van criminele feiten verdacht werden en te Karken gearresteerd waren. Een argument vóór deze stelling was, dat de schepenen aldaar, wanneer zij niet in staat waren vonnis te wijzen, te hoofde gingen naar het gerecht van Wassenberg, met andere woorden dat zij het proces ter vonniswijzing aan de Wassenbergse collega's voorlegden. Dit argument moge op het eerste gezicht vreemd lijken. Toch schijnt het instituut van de hoofdvaart vaak sterk door de landsheer bepaald te zijn⁸².

Het gave beeld, dat door de Karkense schepenen wordt opgeroepen, wordt onmiddellijk vertroebeld door de mededeling, dat op 10 augustus 1528 iemand te Karken op een goed, dat onder de jurisdictie van de schepenen van Karken viel, was gearresteerd en gevankelijk naar Heinsberg was gevoerd. Kennelijk was de heerlijkheid van Karken niet onbetwist. Een in de jaren 1554-1555 ingesteld onderzoek naar de hofgerechten in het hertogdom Gulik leert, dat in Karken een hofgerecht bestond, dat aan de landsheer behoorde, met hoofdvaart op het gerecht van Heinsberg, alsmede een schepenbank met hoofdvaart op het gerecht van Wassenberg⁸³. Deze situatie zou in 1528 tot een competentiekwestie kunnen hebben geleid, wanneer men met Corsten aanneemt, dat in die tijd de jurisdictie over schepengoed en de jurisdictie over laatgoed in verschillende handen lag.

Deze eventuele scheiding van de jurisdictie zou rond 1300 geschied zijn. Op 17 november 1317 verkochten namelijk Lutgardis en Cecilia, respectievelijk weduwe en dochter van Johan van Karken, vermogensbestanddelen aldaar, waaronder de hoge en lage rechtspraak, aan de heer

⁸¹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.128.

⁸² In het Overkwartier van Gelder was de hoofdvaart in eerste instantie per ambt geregeld, welke ambten op hun beurt creaties van de landsheer waren.

⁸³ Lacomblet, Erkundigung Hofesgerichte, p. 334.

van Heinsberg⁸⁴. Volgens Corsten verwierf de heer van Heinsberg in 1317 slechts de vroenhof en enkele bijbehorende rechten, terwijl overigens de heerlijkheid aan de heer van Wassenberg behoorde. Pas na de verwerving van het land van Heinsberg en het land van Wassenberg door de hertog van Gulik zou een hereniging van de heerlijkheid te Karken in één hand hebben plaatsgevonden en zou Karken tot het ambt Heinsberg gerekend zijn⁸⁵.

Afgezien van Corstens interpretatie van de oorkonden van 1317 wordt de ontwikkeling, die hij schetst en die in de uitspraak van de Karkense schepenen van rond 1528 steun vindt, niet bevestigd. De rekeningen aangaande het land van Wassenberg van 1389/1390, 1406/1407 en 1474/1476 vermelden geen inkomsten uit Karken. Voorts werd de schepenbank Karken in 1406 niet tot het land van Wassenberg gerekend. In een leenregister van Limburg en de landen van Overmaas, daterend van vlak na 1402, wordt een Wassenbergs leen te Karken „in het land van Heinsberg” gesitueerd; in 1496 werd een Heinsbergs leen te Karken ook vermeld als gelegen in het land van Heinsberg⁸⁶.

Nog belangrijker bewijs leveren de rekeningen van de voogd van Heinsberg sedert 1505 op, die onder de inkomsten ook te Karken vervallen breuken bevatten⁸⁷. Geconcludeerd moet derhalve worden, dat sedert circa 1400 Karken in ieder geval niet tot het land van Wassenberg behoorde, zulks in weerwil van de verklaring van de Karkense schepenen van rond 1528. Hun getuigenis inzake het overleveren van gevangenen aan het gerecht te Wassenberg hoeft niet onjuist te zijn, daar het een herinnering kan zijn aan enige praktijkgevallen uit de periode 1413-1451, toen de heer van Heinsberg zelf de rechten van pandheer in het land van Wassenberg uitoefende. Het verwarringwekkende getuigenis van de schepenen van Karken herinnert ons aan de waarschuwing van Schöningh welke inhield, dat wijsdommen onbetrouwbaar kunnen zijn voor de kennis van de werkelijke verhoudingen⁸⁸.

⁸⁴ HSD, Herrschaft Heinsberg, Urkunden nr. 49. Zie: Lacomblet, Urkundenbuch III, nr. 165.

⁸⁵ Corsten, Domanialgut, p. 48. In dezelfde charterverzameling, Herrschaft Heinsberg nr. 44, bevindt zich een akte van 11 januari 1316, waarin Lutgard en Cecilia de hoge en lage rechtspraak overdragen aan Dederik van Karken. In tegenstelling tot Corsten meen ik, dat de plaats van deze akte in het archief van de heren van Heinsberg en de daarin gebezigde terminologie ervoor pleiten, dat de heer van Heinsberg in 1317 de heerlijkheid Karken geheel verwierf als rechtsopvolger van Dederik van Karken.

⁸⁶ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 572, f.34; HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Heinsberg, inv. nr. 160 1/2 vol. II, f.67v., 69.

⁸⁷ Bijvoorbeeld HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Heinsberg, rekeningen van de voogd 1507/1508, 1510/1511, 1511/1512, 1512/1513, 1514/1515 (doodslag), 1523/1524 (twist), 1525/1526 (smaad), 1528/1529 (voortvluchtige).

⁸⁸ Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 34.

Verwerving van Arsbeck

Na 1544 onderging het oude land van Wassenberg, dat nu „amt” Wassenberg heette, een uitbreiding. Ten noorden van Birgelen en Wil-denrath lag de heerlijkheid Arsbeck en Rödgen. Deze heerlijkheid be-hoorde in de veertiende eeuw toe aan de heren van Helpenstein, wier kasteel ten zuiden van Nuis gelegen was. Hun nakomelingen verkochten op 6 april 1560 de heerlijkheid aan Willem van Vlodrop, heer van Rekem en Dalenbroek, lid van een familie, die langdurig de heerlijkheid Arsbeck in pand had gehad⁸⁹. Een jaar later, op 10 juni 1561, kocht de hertog van Gulik van deze Willem van Vlodrop deze heerlijkheid en van het Kruisherenklooster te Roermond de inkomsten uit de zoge-naamde „erbschatz”, die het te Arsbeck en Rödgen bezat. De akte van overdracht van de heerlijkheid dateert van 21 juni 1561, de dag waarop de ingezetenen van Arsbeck en Rödgen de eed aan hun nieuwe heer aflegden ten overstaan van de landrentmeester, de voogd en de rent-meester van Wassenberg⁹⁰. Arsbeck en Rödgen werden sedertdien tot het amt Wassenberg gerekend.

⁸⁹ F. Mayer, Zur Geschichte der Pfarre Arsbeck. In: Rheinische Geschichtsblätter 6 (1901/1902); E. Quadflieg, Die Helpensteiner Herrschaft Arsbeck-Rödgen. In: Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 176 (1974), p. 41-57. Deze laatste auteur heeft kennelijk geen gebruik gemaakt van de gegevens in HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f. 141-143 inzake de kwestie Dalheim (1507).

⁹⁰ HSD, Jülich-Berg I, Urkunden nach 1423, nrs. 2285, 2298, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f. 12, 38.

HOOFDSTUK II. GRENSGESCHILLEN ROND DE MEINWEG

1. *Ligging en omvang van de Meinweg*

De Meinweg, het niet als akkerland of hooiland in cultuur gebrachte gebied, dat voorwerp van verschillende subjectieve rechten was, strekte zich uit ten oosten van Roermond tot aan Wegberg. Dit gebied had ongeveer de vorm van een driehoek met scherpe basishoeken aan de zuidzijde. De wijzers van de klok volgend constateren wij, dat de Meinweg in het zuiden begrensd werd door Tüsschenbroich, Arsbeck en Rödgen en het Vlodroppe bos, in het westen door het Heistert, in het noordwesten door het Elmpeter bos, in het noorden door dit zelfde bos en Overcruchten, in het noordoosten door Nedercruchten en in het oosten door het Wegberger bos. Van de Meinweg is slechts een enkele kaart uit 1806, opgemaakt in verband met de verdeling van het gebied tussen de rechthebbenden, bewaard gebleven¹. Voorts is de Meinweg ingetekend in de kaartbladen, die het resultaat waren van de bodemkartering van het Rijnland onder leiding van de Franse ingenieur-geograaf Tranchot in de periode 1803-1813².

Een omschrijving van de grenzen van de Meinweg is niet bewaard gebleven. Op het eerste gezicht lijkt dat een gemis, aangezien de zogenaamde bosrollen van het Swalmer bos, het Elmpeter bos en het Echter bos wel een grensomschrijving kennen³. Een nadere bestudering van de grensomschrijvingen in de bosrollen van deze drie bossen leidt echter

¹ Exemplaren zijn bewaard gebleven in RAL, provinciaal archief, inv. nr. 12131; Gemeentelijke archiefdienst Roermond, archief gemeente Roermond na 1795, inv. nr. 557. Een moderne copie van een exemplaar dat zich in Duitsland moet bevinden is afgedrukt in: E. Knorr, *Zur Geschichte der deutsch-niederländischen Grenze*. In: *Heimatkalender der Erkelenzer Lande* 7 (1967), p. 99.

² *Topographische Aufnahme rheinischer Gebiete durch französische Ingenieurgeographen unter Oberst Tranchot 1803-1813 und durch preussische Offiziere unter Generalmajor Freiherr von Müffling 1816-1820 mit Ergänzungsblättern, Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde XII.2. Abteilung, neue Folge*, 1971; kaartbladen 47 (Herkenbosch) en 48 (Wegberg), opgemeten in 1806. Zie ook: E. Roebroek, *De eerste topografische kaart van Limburg*. In: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 21 (1966/1967), p. 122-130 en dezelfde, *Die Tranchot'sche Aufnahme der Rheinlande, unter Berücksichtigung niederländischer Gebiete*. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 31 (1966/1967), p. 377-388.

³ Zie voor het begrip „bosrol” p. 51.

tot de vraag of deze werkelijk alleen de grootte van de bossen aangeven, zoals men wel gemeend heeft⁴. De omschrijving van de „gemeynde” in de bosrol van het Swalmer bos begint bij de Maas aan de zogenaamde „heerlijkheid van het lijnpad” te Asselt en vervolgt haar weg via de thans noordelijke grens van de gemeente Swalmen naar het Swalmer bos. Na het passeren van een aantal door ons niet te localiseren plaatsen blijkt de grens de Swalm stroomafwaarts te volgen en ten oosten van Swalmen naar Boukoul af te buigen, waarna zij weer bij het lijnpad aan de Maas eindigt. Het aldus omgrensde gebied viel derhalve niet samen met het Swalmer bos of een gedeelte daarvan, maar besloeg ook de dorpen Asselt en Swalmen⁵.

In de bosrol van het Echter bos begint en eindigt de grensomschrijving aan de Maas, zodat het omschreven gebied zowel het Echter bos als het dorp Echt en de bijbehorende gehuchten bevat. De bosrol van het Elmpster bos tenslotte bevat een grensomschrijving „der drieën heren gerechticheyt” – Elmpt kende drie heren onder wie de hertog van Gelder – waarbij de grens gedeeltelijk met die als aangeduid in de Swalmer bosrol samenviel. Na een omstandige beschrijving volgt de zin: „Ouch licht hie ein walt...”⁶. Duidelijk blijkt, dat hier niet zozeer de grens van het bos werd aangegeven, alswel die van de heerlijkheid Elmpt. Waarschijnlijk werd ook in de Echter en Swalmer bosrol een omschrijving van de heerlijkheid gegeven. Bepalingen over de rechterlijke competentie van de plaatselijke schepenenbanken in criminele zaken, die de grensomschrijvingen onderbreken, pleiten voor deze conclusie. De bosrollen omschreven in ieder geval niet enkel het markegebied in enge zin. In dit licht bezien is het dus niet zo’n gemis, dat een soortgelijke omschrijving van de grenzen van de Meinweg niet is overgeleverd.

De omvang van de Meinweg bedroeg in 1806 2405 hectare oftewel 7800 morgen. Het is echter de vraag of de omvang van de Meinweg in de loop der tijd wel steeds dezelfde is geweest. De gemeenteraad van Myhl en Arsbeck beweerde bijvoorbeeld op 11 juli 1821, dat de Meinweg bij een meting in 1780 of 1781 ruim 21.000 (!) morgen groot was, terwijl nu in 1821 slechts 9800 (sic) morgen ter verdeling beschikbaar waren⁷. Iets

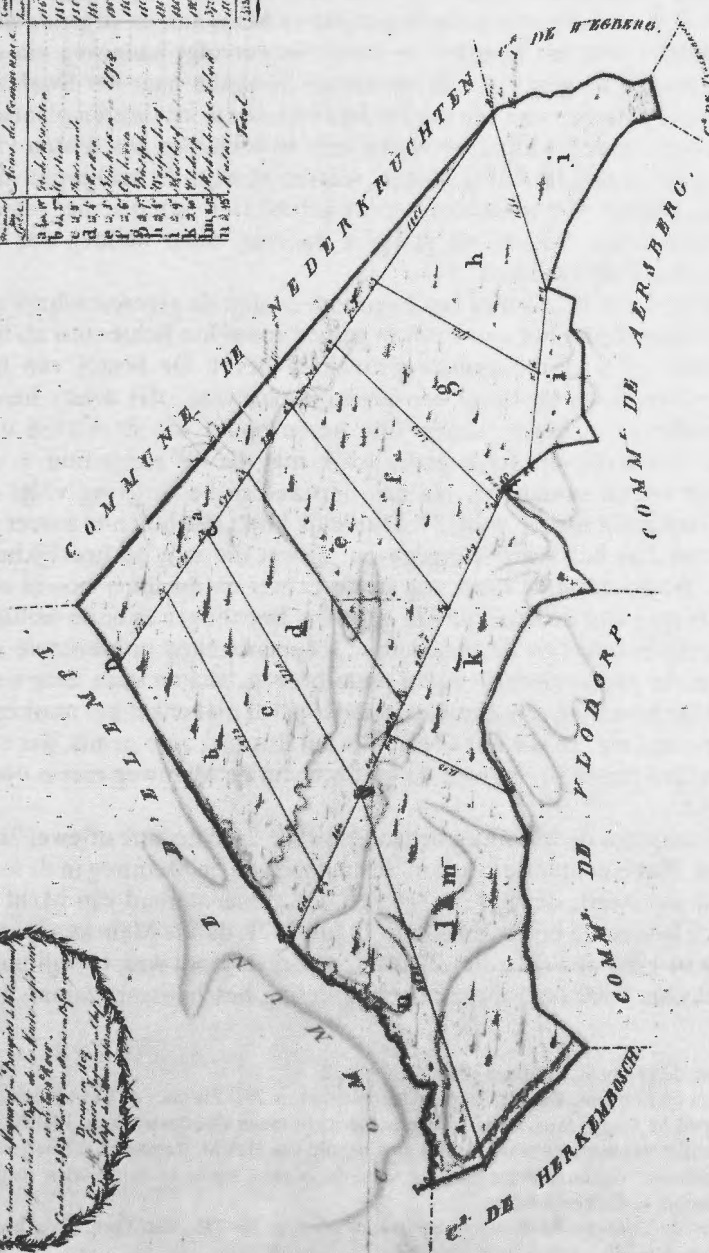
⁴ Janssen de Limpens, Swalmer gemeenten, p. 122.

⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 281. Zie voor de heerlijkheid van het lijnpad te Asselt: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. LI-LIII. De gedeeltelijke reconstructie was mogelijk met behulp van H.A.M. Ramakers te Swalmen († 1973), aan wie wij onze belangstelling voor de in deze studie te behandelen materie voornamelijk te danken hebben.

⁶ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 284-285; Van Veen, Twee boschrechten, p. 329-330.

⁷ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.69-69v.

Indication

[illegible][illegible]

Feb. 10 1890

Afb. 1. Kaart van het in 1807 voorgestelde verdelingsplan van de Meinweg. RAL, Provinciaal archief, inv.nr. 3473, verbaal G.S. 8 april 1825.
Foto: Rijksarchief in Limburg H.L. Mordang.

dichter bij de waarheid is mogelijk een opmerking uit circa 1660, dat de Meinweg omstreeks 13.000 morgen groot was, welke opmerking voorkomt in een rescriptie van Roermond en de andere Gelderse gerechtigden van de Meinweg tegen die van Over- en Nedercruchten⁸.

Deze suggestieve cijfers wekken het vermoeden, dat de omvang van de Meinweg door ontginningen en door geschillen over het grensverloop werd aangetast, een ontwikkeling die zich bij vele markgenootschappen heeft voorgedaan. Grensgeschillen met betrekking tot de Meinweg zijn er inderdaad geweest, blijkbaar omdat een gedetailleerde kennis over het verloop van de grens niet altijd bestond. Wij zullen deze conflicten nu aan een nadere beschouwing onderwerpen, waarbij wij wat betreft de volgorde van behandeling weer met de wijzers van de klok mee zullen gaan.

Afskalving bij Arsbeck

Een omschrijving van de heerlijkheid Arsbeck en Rödgen uit 1500 leert, dat de akkers van Arsbeck pal aan de Meinweg grensden⁹. Door ontginning van de woeste grond rond Arsbeck was de kans groot, dat het territoir van de Meinweg werd aangetast. Dat dit gevaar niet denkbeeldig was, leren wij uit archiefstukken uit de zeventiende eeuw.

Die van Arsbeck en Rödgen verkregen van de hertog van Gulik rond 1630 toestemming om een aantal morgens uit het Meinwegbos te verkopen. Aangaande de juiste toedracht van de verlening van deze toestemming kunnen wij slechts gissingen maken. Door het vragen van toestemming aan de landsheer trachtte Arsbeck mogelijk het protest van de overige gerechtigden bij voorbaat tegen te gaan, terwijl de landsheer in staat werd gesteld het recht van de „derde penning” te heffen, het recht op een derde gedeelte van de opbrengst van verkochte gemene gronden. Dit recht, dat de hertog van Gulik beweerde te bezitten, werd in die jaren voor het eerst in het ambt Wassenberg tot gelding gebracht. Dat de landsheer zo geredelijk toestemming gaf tot verkoop van grond van de Meinweg kan het gevolg zijn geweest van diens wens om met betrekking tot dit gepretendeerde recht een precedent te scheppen. Mogelijk had de landsheer nog veel verdergaande pretenties. Wat ook hiervan waar moge zijn, het kerspel Arsbeck verkocht in februari 1631 zeventig morgen voor 4242 daalders. Een ongedateerde notitie in het Roermondse stadsarchief vermeldt, dat rond 1630 die van Arsbeck 80 morgen van de Meinweg hadden aangegraven, grenzend aan het Arsbecker veld, vanaf de landweer tot aan Sint Petersholt, en

⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁹ Quadflieg, Herrschaft Arsbeck-Rödgen, p. 56-57.

ook nog 8 à 9 morgen broekland en heide bij de Aldeborg¹⁰.

Daarbij bleef het schijnbaar niet. In een ongedateerde brief, daterend uit de tweede helft van de zeventiende eeuw, werd beweerd dat bij de Meulenbergen circa 400 morgen namens de landsheer verkocht waren à 9 of 10 rijksdaalders per morgen, ofschoon „es heischt Meinwegh und Meinwegh und keinen erbbosch” was. De Meulenbergen was de plaatselijke benaming voor vier zandheuvelds op de Meinweg in de buurt van Arsbeck.

Ook de landsheer pretendeerde dus rechten op dit gedeelte van de Meinweg te hebben. Zijn pretenties komen naar voren in het geschrift, dat tijdens het houtgeding van 13 mei 1659 namens hem werd ingediend: ten tijde van het opstellen van het bosreglement van 1633 ter verbetering van het houtbestand zou een klein gedeelte van de Meinweg, dat met bos begroeid was, reeds door de Gulikse beambten zonder enige tegenspraak zijn afgezonderd als rustplaats voor het wild. Hout mocht er volgens dit stuk door de gerechtigden niet gekapt worden. Nu het hout inmiddels was opgegroeid, meende de hertog, dat enkel hij het recht had om het hout in de Meulenbergen te kappen. Zijn aanspraken in dezen werden gefundeerd op deze rechtsgrond, dat de hertog van Gulik landsheer van het betreffende gebied en tevens „erf- en grondheer” van de Meinweg was. Hij beweerde het „dominium directe et utile” van de Meinweg te bezitten met het recht om „ungemessener weis” van dit gebied gebruik te maken¹¹. Aan de rechten van de heer zullen wij nu voorbijgaan, daar zij nog apart ter sprake zullen komen.

Over nieuwe moeilijkheden in dit gebied horen wij in 1673. De Gulikers zouden buiten de vastgestelde bosdagen hout gekapt hebben op de Meinweg en met name in de Meulenbergen. Afgevaardigden van Roermond, Maasniel, Herten, Vlodrop en Cruchten gingen op 24 mei 1673 op weg om de ontstane schade te bekijken en constateerden, dat van een oppervlakte van tweehonderd morgen het hout was afgekapd. Van de boswachter, die tijdens de bezichtiging kwam toelopen, vernamen zij, dat het hout op landsheerlijk bevel gekapt was, omdat het betreffend gebied tot de Meulenbergen behoorde, wat door die van Cruchten ontkend werd. Daarop gaf de boswachter toe, dat ook buiten de Meulenbergen ongeveer twaalf morgen hout gekapt waren.

Toen de afgevaardigden zich bij de ambtman van Wassenberg beklagden, wezen zij erop, dat de hertog van Gulik zich in 1671 de Meulenbergen voor het behoud van de wildstand gereserveerd had, zodat daar geen hout gekapt mocht worden. Het valt op, dat blijkens de

¹⁰ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 22, f.5; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186 en 164; RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulden contra Gulikse officieren, 1659.

teneur van het bovenstaande verslag de landsheer in ieder geval sedert 1673 op de Meulenbergen hout deed kappen, hetgeen in 1659 blijkbaar nog betwist, maar in 1673 door de afgevaardigden van Cruchten impliciet erkend werd. De landsheer had zijn pretentie weten door te zetten. Dit gedeelte van de Meinweg was derhalve aan het gemeenschappelijk gebruik van de gerechtigden onttrokken. De rekening van de rentmeester van Wassenberg over 1727/1728 vermeldt de verkoop van hout uit het Meulenberger bos ten behoeve van de landsheer. Waarschijnlijk werd dit bos toen niet meer tot de Meinweg gerekend¹².

Grensverloop Meinweg-Vlodropper bos

Geen afgraving of onttrekking zoals bij Arsbeck, maar onduidelijkheid over het grensverloop tussen de Meinweg en het Vlodropper bos, dat ook Schieterwald heette, leidde in de zestiende eeuw tot een conflict. Het oudste, losse gegeven, dat van gebrekkige kennis van de grens in dit gebied getuigt, dateert uit het tweede decennium van die eeuw. De rentmeester van het ambt Montfort maakte in de rekening van 1514/1515 melding „van den bossch geheiten Scheterwalt ende Meynweye, daerin mijnen gnedigen here (de hertog van Gelder) die wiltbane toebehoert ende ouch hebben daerinne seker ander dorpen oft personen gerechticheit daerop te mogen bosschen, die here van Eelssem (Elsam bij Birgelen) ende die drossz van Wassenbergh te mogen jagen”¹³. In dit citaat worden gegevens over drie bossen, namelijk de Meinweg, het Vlodropper bos en het Schaagbos tussen Birgelen en Rosenthal, door elkaar gehaald. Het nu te behandelen conflict over de grenzen ter plaatse ontstond in december 1561 en duurde tot mei 1563. Niet alleen de subjectieve rechten van de gerechtigden, maar ook die van de landsheer waren in het geding.

De aanleiding tot het geschil was gegeven, toen in december 1561 een Wassenbergs onderdaan, Diederich Pricks geheten, naar zijn zeggen op de Meinweg met wagen en paard gearresteerd werd door die van Vlodrop. Vanuit Vlodrops standpunt gezien, was hij hout aan het kappen in het Schieterwald, dat juist een jaar tevoren door het kerspel Vlodrop gesloten was voor het houtkappen¹⁴. De gedupeerde beklagde zich bij de voogd van Wassenberg, die op zijn beurt de ambtman van het gebeurde in kennis stelde. Er werd een datum vastgesteld waarop de ambtman van Wassenberg en de drost van Montfort, onder welk ambt

¹² GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 117, f.43v-44.

¹³ RAL, archief van de rentmeester van Montfort, inv. nr. 39, rekening 1514/1515, f.10.

¹⁴ Roebroek, Land Montfort, p. 291.

het dorp Vlodrop ressorteerde, het omstreden gebied zouden gaan bezichtigen. Deze bezichtiging, die op 21 februari 1562 plaatsvond, had geen resultaat. De Vlodroppenaren groeven na die datum kuilen op de kwestieuze plaats en plaatsten er roeden om de grens overeenkomstig hun zienswijze te markeren. Enige tijd later liet de ambtman van Wassenberg deze grensafbakening vernietigen.

Inmiddels werd de kwestie op de agenda geplaatst van de Gulikse raadsheren, die met hun Gelderse collega's een aantal geschilpunten tussen beide gewesten zouden bespreken. Na 8 juni 1562 hield de voogd van Wassenberg zich bezig met het verhoren van getuigen. Men liet zelfs iemand uit Horst in het land van Kessel komen, die op de kwestieuze plaats was grootgebracht. De raadsheren van de hertog van Gulik bezichtigden op 21 juni 1562 de grens tussen de Meinweg en het Schieterwald met behulp van 67 getuigen. Om eerstgenoemden van de nodige documentatie te voorzien, moesten nogmaals getuigen gehoord worden. Tenslotte werd op bevel van de Gulikse raadsheren door een notaris een akte van protest van de Wassenbergse gerechtigden opgesteld. Eind mei 1563 vond een vergadering van Gulikse raadsheren en Gelderse commissarissen te Wassenberg plaats en werd het conflict bijgelegd. Wat toen precies werd afgesproken, is niet bekend¹⁵. In het reglement van het Vlodropper bos van 1568 werd de bepaling opgenomen, dat de boswachter in het Vlodropper bos moest patrouilleren op alle dagen gedurende welke op de Meinweg hout gekapt mocht worden¹⁶. Deze bepaling moet zeer waarschijnlijk gezien worden tegen de achtergrond van het grensgeschil, dat enige jaren tevoren beëindigd was.

Behoorde het Heistert tot de Meinweg?

In het westen werd de Meinweg begrensd door gemene gronden, die aan die van Melick en Herkenbosch toebehoorden. Hoe ver deze gronden zich naar het oosten uitstrekten, blijkt uit een verordening, die de gezamenlijke schepenen met de naburen van Melick en Herkenbosch op 15 januari 1563 opstelden. Zij bepaalden, dat gedurende drie jaren geen hout gekapt mocht worden in onder andere het „turfven”, geheten de „Muytmehr”¹⁷. Deze benaming komt ook voor in de grensom-schrijving van de heerlijkheid Elmpt en in die van de schepenbank van Melick en Herkenbosch uit 1546. Uit een en ander valt af te leiden, dat dit „turfven” ten noordoosten van Herkenbosch bij het Elmptter bos

¹⁵ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f.98v., 126-137v., 155v.

¹⁶ Roebroek, Land Montfort, p. 294, art. 6.

¹⁷ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.8v.-9.

gesitueerd moet worden, mogelijk op de plaats van het verdwenen Herkenboscher ven of het nog bestaande Melicker ven¹⁸. In deze omgeving moet ook het zogenoemde „Biuxmeer” gezocht worden. De gezamenlijke gerechtigden op de Meinweg klaagden op het houtgeding van 1574, dat die van Herkenbosch en Melick het Biuxmeer voor zichzelf reserveerden en de andere gerechtigden eruit werden, ofschoon dit gebied naar hun opvatting tot de Meinweg behoorde. Er werd toen afgesproken dat op zaterdag na Pinksteren een vergadering te Herkenbosch zou plaatsvinden om de kwestie te bespreken en de grens te bezichtigen¹⁹.

Tot ver in de negentiende eeuw strekte zich ten noorden van Melick en Herkenbosch en ten westen van de Meinweg een groot heidegebied uit, het Heistert genaamd. Het omvatte het gebied dat thans onder de namen „De Kemp”, „Melicker heide”, „Industrieterrein Heide” en, ten onrechte, als „Luzenkamp” bekend staat. Twee keer heeft men in het verleden beweerd, dat het Heistert deel uitmaakte van de Meinweg.

In het eerste geval waren de gebruiksrechten van geen enkele gerechtigde op de Meinweg in het geding. Het onderhavige geschil speelde zich in de jaren 1523-1525 en 1547-1551 uitsluitend af tussen de heer van Dalenbroek en de hertog van Gulik. Wat was het geval? Aan de noordelijke rand van het Heistert stroomt de Maasnielder beek in westelijke richting naar de Maas. Zowel ten noorden als ten zuiden van deze beek lagen reeds in de zestiende eeuw enige boerderijen en huizen ter hoogte van het gehucht „de Straat”, die tot Asenray gerekend werden. De woningen ten noorden van de beek behoorden tot de parochie en schepenbank Maasniel en aldus tot de heerlijkheid Dalenbroek. Nu meende de heer van Dalenbroek, dat ook de hoeven ten zuiden van de beek, behorend tot de parochie Melick, tot zijn heerlijkheid behoorden, en zo kwam hij in conflict met de bezitter van de Wassenbergse heerlijkheid²⁰.

Een geschil over de grens tussen de heerlijkheid Dalenbroek en Wassenberg was er al in de jaren 1523-1525. Was dit geschil toen ten gunste van de pandheer van Wassenberg beslecht, later, in 1547, kwam men weer op de kwestie terug. Van de zijde van Wassenberg werden getuigen gehoord, die verklaarden, dat de toldijk, die zich tot aan de beek uitstrekte, en voorts de Maasnielder beek de grens van de Wassenbergse hoogheid vormden. Toen in deze jaren de konijnenwarande en de jacht te Melick en Herkenbosch verpacht werden, legde men, kennelijk met

¹⁸ Van Veen, *Twee boschrechten*, p. 329; HSD, Jülich-Berg II, *Grenzstreitigkeiten*, nr. 90, f. 90.

¹⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

²⁰ Zie: G. Venner, *De Roermondse tol van de heer van Wassenberg*. In: *De Maasgouw* 94, (1975), k. 33-44.

het oog op het geschil, de grenzen van het rechtsgebied van deze schepenbank uitdrukkelijk vast: in 1546 verpachtte de ambtman van Wassenberg de konijnenwarande aan Wijnand van Doersdall in het onderhavige gebied, omschreven als:

„van dem herwege oder karbanen biss an den Hallerter hof langhs die Moitzmeer durch das Heistert biss oven an den tollgraven daer der an dem Lausskamp reicht und so vort hin den tollgraff ab biss zu Asenroidt mitten in die beek und also die beek ab biss under Vaessgens brugge wie dasselbig in einem bezirck in dem dincstoill ind kyrsPELL Herckenbuschs oder Melich gelegen ist”.

Bij de verpachting in 1548 aan dezelfde persoon begon de grensom-schrijving weer ten oosten van Herkenbosch, maar nu liep deze eerst in westelijke, dan in noordelijke en tenslotte in oostelijke richting:

„van dem herweghe oder karrbanen an bis zu Melick uff die Ruir unnd also denn gantzen Heistert bis langhs Herckenbusch und weder an die karrban alles im den dincstol Herckenbuesch oder Melich gelegen so weit sich bynnen diesem bezirck die hoicheit unnd gebiet des huiss und landts Wassenberg streckt”²¹.

Tijdens een verhoor van getuigen voor het gerecht van Wassenberg van 5 tot 7 april 1548 verklaarde iemand te weten, dat in het verleden een boswachter van de hertog tussen Kloostershof en Vaessgensbrug, ter hoogte van de huidige Heidebaan, op een stroper schoot, die zich door zijn vlucht over de beek naar Dalenbroeks gebied in veiligheid stelde. Claes van Ruidenn, boswachter op de Meinweg, verklaarde dat hij en zijn collega eens bij Asenray kwamen aanrijden en zagen, dat verschillende personen jacht op konijnen maakten. Toen zij dezen wilden arresteren, vluchtten zij over de beek. Blijkbaar op basis van deze verhoren werd een memorie opgesteld, die het goede recht van de hertog van Gulik moest aantonen. In een van de artikelen van dit betoog stelde men, dat „dat ort so der her van Dalenbroich zu sich ziehen will, onmittel uff den Meynwech gehoerich” was en dat de boswachters ter plaatse het pandingsrecht uitgeoefend hadden. Nu de heerlijkheid over de hele Meinweg aan de heer van Wassenberg toekwam — zo redeneerde men — behoorde ook het omstreden gebied tot diens heerlijkheid.

De argumentatie was erg zwak. Men steunde eigenlijk enkel en alleen op het feit, dat de boswachters van de Meinweg die er als neventaak op moesten letten, dat het jachtrecht van de heer niet werd aangetast, ook wel eens tegen stropers op het Heistert optraden. Naar een akte van

²¹ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.90-91. Met Vaessgensbrug wordt bedoeld de brug over de Maasnielder beek in de oude Terbaansweg, het punt waar tot 1939 de gemeenten Maasniel, Melick en Roermond aan elkaar grensden.

attestatie van een schepenbank, met name naar een akte van de schepenbank van Melick en Herkenbosch, die toch ten aanzien van de Meinweg bij uitstek competent was, inhoudend dat het betreffende gebied tot de Meinweg behoorde, verwees men niet²². Het geschil werd op 10 januari 1551 bij overeenkomst bijgelegd ten gunste van de heer van Dalenbroek. Aangezien deze zijn pretentie ten aanzien van Grevenbicht ten gunste van de hertog van Gulik had laten vallen, droeg deze hem de heerlijkheid van het betwiste gebied ten zuiden van de Maasnielder beek over. Ten aanzien van de Meinweg werd toen alleen bepaald, dat de rechten, die iedereen er van oudsher had, geëerbiedigd zouden worden²³. In de loop van de zeventiende eeuw waren er nog wel moeilijkheden over het Heistert in verband met verkoop van gemene grond door die van Melick en Herkenbosch, waartegen de stad Roermond, die ook rechten ten aanzien van het Heistert uitoefende, protesteerde. Het heidegebied het Heistert werd toen evenwel niet in verband gebracht met de Meinweg²⁴.

Dit gebeurde wel weer in het begin van de achttiende eeuw. In 1701 bleken er moeilijkheden te zijn tussen de ingezetenen van Melick en Herkenbosch enerzijds en die van Maasniel anderzijds over de vraag of de inwoners van laatstgenoemde plaats gerechtigd waren tot het weiden van vee en het maaien van heide in het Heistert. Van Melicks zijde ontkende men dit recht en de Melickenaren legden op het Heistert beslag op paarden en wagens van inwoners van Maasniel, beladen met heide. Die van Maasniel lieten de verdediging van hun recht voornamelijk steunen op de stelling, dat het Heistert een onderdeel van de Meinweg was, waarin ook die van Maasniel gerechtigd waren. Van Maasnielse zijde stelde men, dat op het houtgeding van de Meinweg ook de overtredingen, die op het Heistert begaan waren, bestraft werden. Voorts zouden de boswachters van de Meinweg hun functie ook op het Heistert uitoefenen, een oud argument!

Een aantal oude mannen verklaarde, dat zij vroeger, toen er nog hout op het Heistert stond, aldaar hout konden kappen op de dagen dat de zogenaamde bosdagen van de Meinweg gehouden werden. Een laatste bewijs zou artikel 39 van het bosreglement van de Meinweg van 1633 leveren, waarin bepaald werd dat er „auff dem busch oder so weith der Meinwegh nahmen hatt” geen vuur gestookt mocht worden. Dit laatste

²² HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.39v., 52-52v., 79v.-80. Zie voor de competentie van de schepenbank van Melick en Herkenbosch p. 188-191.

²³ De akte is gepubliceerd in: Sivré, Vrijheerlijkheid Daalenbroek, p. 159. Een gelijktijdig vidimus van deze akte bevindt zich in HSD, Jülich-Berg I, Urkunden nach 1423, nr. 2201.

²⁴ Zie bijvoorbeeld: G. van Bree, Grensoorlog tussen Melick en Roermond. In: Roerstreek '78, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 10 (1978), p. 60-71.

was wel een erg zwak „bewijs”. Het bewijs veronderstelde immers, dat het betrokken gebied „Meinweg” heette, hetgeen reeds impliceerde wat juist te bewijzen viel. Die van Melick merkten dan ook op in 1707: De bepalingen van het reglement van 1633 „schicken sich eben so wenig zu dieser sachen alss dass fünfte radt im wagen”. Het Heistert was een apart gebied waar geen van de andere gerechtigden tot de Meinweg gebruiksrechten mocht uitoefenen. Wanneer die van Karken, gerechtigd als zij waren tot de Meinweg, heide maaiden op het Heistert, zo betoogden zij, dan werden hun paarden en wagens ook in beslag genomen. Een belangrijk argument van Melickse zijde was, dat men akten kon tonen van 1624, waarin die van Melick en Herkenbosch een perceel heide verkochten en de opbrengst met Roermond, een medegerechtigde, deelden. Had het Heistert deel uitgemaakt van de Meinweg, dan had Roermond niet tot nadeel van de andere gerechtigden van de Meinweg kunnen toestemmen in de verkoop en de halve opbrengst mogen toucheren.

Instructief is een getuigenverhoor van vier inwoners van de heerlijkheid Dalenbroek, waartoe Maasniel behoorde, en van de twee boswachters van de Meinweg, dat op 5 september 1718 te Ophoven plaatsvond aan de hand van een vragenlijst, die door die van Melick en Herkenbosch was opgesteld. Op de vragen of het Heistert een gebied was dat van de Meinweg was afgezonderd dan wel daartoe behoorde, gaven zij geen eensluidend antwoord. Alleen de boswachters kozen uitdrukkelijk voor de laatste mogelijkheid. De boswachters zeiden eveneens, dat zij van iedere kar, die van de Meinweg of het Heistert kwam, een vergoeding kregen. Aan de andere kant moesten alle getuigen toegeven, dat het betreffende gebied altijd het Heistert genoemd werd en niet Meinweg. Een laatste vraag, die te dezen van belang is, hield in of niet tussen de Meinweg en het Heistert het Melicker ven, de tolgraaf, het Elmpter bos en de Vogelkooi lagen. De eerst gehoorde getuige gaf toen de duidelijkste verklaring: het Melicker ven ligt tussen de Meinweg en het Heistert. Langs het ven loopt naar het noorden de tolgraaf, waaraan het Elmpter bos grenst. De Vogelkooi tenslotte ligt tussen het Melicker ven en de Meinweg. Deze verklaring bevat de enige, meer precieze omschrijving van de westelijke grens van de Meinweg, die wij kennen.

In hun commentaar op de resultaten van dit verhoor legden die van Melick veel nadruk op de negatieve en weifelachtige antwoorden, maar belangrijke nieuwe gezichtspunten werden ook hunnerzijds niet meer naar voren gebracht²⁵. Het geschil eindigde pas door een sententie van de Hofraad te Düsseldorf van 7 oktober 1733, waarbij die van Maasniel het recht van weigang en heidemaaien toegekend werd op het Heistert.

²⁵ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

Aangezien de tekst van de sententie niet bekend is, is niet meer na te gaan of de vraag of het Heistert tot de Meinweg behoorde, daarin mede beoordeeld werd²⁶.

Afgezien van de in dit proces tussen 1701 en 1733 gedane beweringen zijn er geen duidelijke aanwijzingen voorhanden om het Heistert tot de Meinweg te rekenen. De boswachters van de Meinweg, die men op het Heistert signaleerde, kwamen er mogelijk alleen om het jachtrecht van de heer van Wassenberg te beschermen. De geschillen tussen Roermond enerzijds en Melick en Herkenbosch anderzijds ten aanzien van dit gebied in de zeventiende eeuw geven ook niet de indruk, dat het Heistert tot de Meinweg behoorde. Of de situatie vóór de zestiende eeuw anders was, valt niet meer na te gaan.

Opmerkelijk is tenslotte, dat dit gebied in 1727 in de bronnen twee keer met de naam „Meinweg” betiteld wordt, en wel toen het geschil Maasniel contra Melick en Herkenbosch nog in volle gang was. De magistraat van Roermond en de geërfden van Maasniel besloten in dat jaar op te treden tegen Thomas Willems, wonend aan het Gebroek, die achter de Kapel in 't Zand een stuk heide, dat onderdeel van de Meinweg was, had ontgonnen²⁷. Deze zeer late, geïsoleerd staande benaming „Meinweg” voor dit gebied, dat tot het Heistert behoorde, moet ons inziens gezien worden in het kader van het bovenomschreven conflict en kan mitsdien niet tot verdergaande conclusies aanleiding geven.

Ruzie rond Bertrams putz

Een groot gedeelte van de grens tussen de Meinweg en het Elmpster bos wordt nu nog altijd gevormd door de Bosbeek, die in de grensom-schrijving van de heerlijkheid Elmpt de „floit” heette. Veel gegevens over grensgeschillen te dezer plaatse zijn er niet. Tijdens het houtgeding van 1574 werd afgesproken, dat de magistraat van Roermond aan het Wassenbergse stadsbestuur zou schrijven over de veedrift van die van Elmpt, wat mogelijk op moeilijkheden duidt²⁸. Bijna honderd jaar later vernemen wij weer iets over problemen. In een schrijven van de ambtman of voogd van Wassenberg van 11 januari 1667 wordt uiteengezet, dat Zilken Welters, inwoner van Cruchten, op de Meinweg turf gestoken had bij de plaats, geheten Bertrams putz, welke aan het Elmpster bos grensde. Toen hij zich gereedmaakte om naar huis te gaan, werden zijn kar en paard door die van Elmpt op Guliks grondgebied in beslag genomen en naar Elmpt gevoerd. Een bericht over deze kwestie aan de

²⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 29, f.169-169v.

²⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 27, f.61v.-62v.; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 440.

²⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

schouten van Elmpt — deze plaats kende immers drie heren — had niets opgeleverd, zodat men nu Düsseldorfse instanties wilde inschakelen. Twintig jaar tevoren waren, nog steeds volgens dit schrijven, ook al een paard en kar van iemand uit Cruchten ter plaatse in beslag genomen door die van Elmpt, die ook toen reeds betwistten, dat Bertrams putz tot de Meinweg behoorde. Later hadden die van Elmpt het beslag opgeheven, hetgeen nu, in 1667, geïnterpreteerd werd als een gebrek aan bewijs ter staving van de aanspraken van de Elmpthenaren op Bertrams putz²⁹. Meer gegevens zijn over deze kwestie niet bekend.

Tenslotte werden op 9 juli 1783 heuveltjes opgeworpen ter markering van de grens tussen de Meinweg en het Elmpter bos, welke grens in 1787 en 1793 wederom bezichtigd werd³⁰.

Occupatie aan de Cruchtense zijde

In het noorden en noordoosten werd de Meinweg begrensd door Over- en Nedercruchten. De grens was in 1806 een lange kaarsrechte lijn, die in het noorden begon bij een grote zandheuvel geheten „Heincken-tomp” en, lopende in zuidoostelijke richting eindigde bij het „Bercker peerdtshoof”, een grote keisteen. Beide eindpunten worden al genoemd in een grensomschrijving van de heerlijkheid Cruchten uit 1575. De lijn tussen „Heincken tomp” en „Bercker peerdtshoof” scheidde het Cruchtens en Wassenbergs territoir. Deze lijn, die in 1806 kaarsrecht getekend werd, was kennelijk geen natuurlijke grens, maar deze dankte zijn ontstaan aan een overeenkomst. Dit laatste veronderstelt weer vroegere moeilijkheden over het grensverloop, wat niet zo verwonderlijk is, aangezien Overcruchten evenals Arsbeck pal aan de Meinweg grensde. Hoe dicht Overcruchten bij de Meinweg lag, blijkt uit een rond 1600 vervaardigd afschrift van de legger van de laatgoederen der Bylandtse laathof te Overcruchten. Zes van de daarin genoemde percelen grensden met hun korte zijde aan de Meinweg³¹. Het kaartblad Cruchten van de kabinetsatlas der Oostenrijkse Nederlanden, die onder leiding van Ferraris in de jaren 1771-1778 tot stand kwam, laat zien, dat Overcruchten niet meer — zoals in de zestiende eeuw — direct aan de Meinweg grensde. Ook de tot Nedercruchten behorende heide bij Merbeck werd in de kabinetsatlas als „Meinweg” aangeduid³². Een en ander duidt erop, dat de klachten, die bij de verdeling van de Meinweg

²⁹ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 4.

³⁰ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 8; archief Hof van Gelder, voorl. nr. 290.

³¹ Parochiearchief Overcruchten, archief Bylandtse laathof (ongeoordend).

³² Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden, Limburg, kaarten, kaartbladen Cruchten (1965).

veelvuldig werden gehoord, dat namelijk Nedercruchten in het verleden gedeelten van de Meinweg als gemeentegrond eigenmachtig had geoccupeerd, niet geheel ongegrond waren.

Over grensgeschillen vernemen wij echter pas iets in de tweede helft van de achttiende eeuw. Zo bleek in 1765, dat die van Nedercruchten zowel met die van Elmpt als met Gulikse ambtenaren een meningsverschil hadden over het grensverloop. Het resultaat was een „grensbeleid”, een bezichtiging van de grens met Elmpt op 18 juli en van de grens met de Meinweg op 19 juli 1765³³. In 1779 ontstonden opnieuw moeilijkheden, toen die van Cruchten weigerden de op grond van het bosreglement van de Meinweg opgelegde boeten te betalen. Kennelijk was hun redenering, dat de vermeende overtredingen niet op het territoire van de Meinweg, maar op dat van hun eigen gemeente geschied waren. In ieder geval kreeg op 24 februari 1780 P.H. Timmermans, raadsheer van het Hof van Gelder te Roermond, opdracht om in onderhandeling te treden met een collega van Gulikse zijde, de raadsheer Kannegiesser. Timmermans bezocht de omstreden plaats op 12 september 1780 en vervolgens, op 21 mei 1781 en volgende dagen, nog eens met zijn Gulikse collega, bij welke gelegenheid ook getuigen werden gehoord. In de volgende maanden werd in samenwerking tussen Gelderse en Gulikse gerechtigden de Meinweg opgemeten en in kaart gebracht³⁴.

De onderhandelingen hadden blijkbaar niet het gewenste resultaat, daar de burgemeester van Melick op 13 april 1782 naar de Meinweg trok om onder leiding van de voogd van Wassenberg de grensafbakeringen, die die van Cruchten hadden opgesteld, af te breken³⁵. Op 19 juli 1783 wees het Hof van Gelder de raadsheer Beaumont aan om met de momboir wederom in overleg te treden met een Gulikse commissaris ten einde de geschillen te beslechten. Een bericht van de geërfden van Cruchten aan het Hof van Gelder, daterend van november 1789, geeft meer informatie. Het geschil over het grensverloop was nog steeds niet opgelost. De voogd van Wassenberg zou volgens dit bericht beweren, dat de Meinweg zich uitstreckte tot aan de heggen, die de akkers van Over- en Nedercruchten omgaven. De ontginning van de aan de akkers grenzende heide door die van Cruchten had aldus op Guliks gebied plaatsgevonden en moest ongedaan worden gemaakt. Die van Cruchten stelden daarentegen, dat deze aangrenzende heide tot aan de lijn

³³ HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nr. 55, bijlage 43.

³⁴ RAL, archief Hof van Gelder, rechterlijke stukken 1780; archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 8, rekening 1781; HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nr. 85. Naar deze kaart heeft men in 1822 bij de verdeling van de Meinweg nog tevergeefs gezocht. Zie: HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.69-69v., 161-161v., 172.

³⁵ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 8, rekening 1781.

„Heincken tomp”-„Bercker peerdtshoof” tot hun gemeentegrond behoorde. Ter ondersteuning van hun zienswijze wezen zij onder andere op het midden in de kwestieuze heide gelegen gehucht Vaarbroek, bestaande uit zeventien huizen, welk gehucht tot de heerlijkheid Cruchten en de parochie Nedercruchten behoorde. Tot ontginning van deze heide waren die van Cruchten aldus bevoegd. De ontginningen dienden bij de heersende duurte der granen een algemeen belang en zouden tot groei van de bevolking leiden. Bovendien: „Verscheyde gemeene lieden, daghuerders en onbemiddelde personen, zoo der parochie Neder- als Overcrughen, beieveren zig om eenig deel op deeze heyde te brengen totten ackerbouw en zig door hun sweed en arbeyd te verseecken eenige besittinge, dewelke se de magt niet hebben om bij koop te verkrijgen”.^{35a}

Definitief kwam de kwestie pas op 14 januari 1806 tot een oplossing. Tijdens een vergadering te Nedercruchten van verschillende bij de verdeling van de Meinweg belanghebbende gemeenten werd besloten éérst de geschillen over de grens tussen Nedercruchten en de Meinweg op te lossen. Als grens koos men een rechte lijn van een kleine heuvel, geheten „Heinkentomp” op de grens van Elmpt en Nedercruchten tot aan het „Bercker peerdtshoof” bij het Merbecker bos, welke grens door die van Nedercruchten ook in het verleden als de enige juiste was aangewezen³⁶. Aldus kwam deze rechte grenslijn tot stand.

2. *Conclusies*

Uit het bovenstaande blijkt, dat de grenzen van de Meinweg niet altijd voor iedereen duidelijk waren. Hierop wijzen ook de grensbezoeken door gerechtigden, die af en toe plaatsvonden, en de opdracht in artikel 12 van het bosreglement van 1633 om goed op de grenzen te letten³⁷. De aantasting van het areaal van de Meinweg aan de grenzen ervan was een voortdurend gevaar. De omvang van de Meinweg was derhalve in 1807 naar alle waarschijnlijkheid inderdaad geringer dan enige eeuwen tevoren. Van deze geleidelijke afkalving hebben Arsbeck en Nedercruchten het meest geprofiteerd, enerzijds door het omzetten van de woeste grond in akkergrond, anderzijds door het uitsluiten van de andere gerechtigden van het gebruik van bepaalde gedeelten van de Meinweg.

Een ander punt van belang is, dat de Meinweg tot 1561 slechts op twee plaatsen aan Guliks gebied raakte. In het westen aan Melick en Her-

^{35a} RAL, archief Hof van Gelder, voorl. nrs. 4, f.258-258v. en 290.

³⁶ RAL, Frans archief, inv. nr. 4204, 60.

³⁷ Gemeentearchief Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 67 (1661); RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 8 (1783).

kenbosch en in het uiterste zuidoosten aan de heerlijkheid Tüsschenbroich. Voor het overige grensde de Meinweg aan Gelders gebied en aan de heerlijkheid Arsbeck en Rödgen. Men kan zich afvragen, of de Meinweg ofwel in het westen, ofwel in het zuidoosten mede onder een van de beide Gulikse schepenbanken ressorteerde. Het kasteel Tüsschenbroich behoorde in ieder geval sedert 1350 tot de Wassenbergse leengoederen. Tüsschenbroich wordt in de bronnen echter noch tot het land noch tot het ambt van Wassenberg gerekend, omdat de heer van Wassenberg er de hoge heerlijkheid niet bezat³⁸. Aangezien de Meinweg daarentegen wel tot het land van Wassenberg werd gerekend en de heer van Wassenberg uitdrukkelijk heer van de Meinweg werd genoemd, valt de mogelijkheid, dat de Meinweg bij Tüsschenbroich behoorde, af en blijven Melick en Herkenbosch over.

Zoals wij nog zullen zien, behoorde rechtspraak ten aanzien van de Meinweg inderdaad tot de competentie van de schepenen van Melick en Herkenbosch. Blijkens de gegeven citaten uit de akten van verpachting van de konijnenwarande te Melick en Herkenbosch in 1546 echter viel de Meinweg mogelijkwerwijs niet binnen het ressort van deze schepenbank. Overigens blijkt uit geen stuk expliciet, dat de Meinweg tot het ressort van deze schepenbank of tot de gemeentegrond van beide dorpen behoorde.

Bezien wij voorts de enquête van 1389. Na de vermelding, dat de hoge heerlijkheid, de jacht op rode en zwarte dieren, waartoe herten, hazen en wilde zwijnen gerekend werden, de konijnenwarande alsmede een groot bos in het land van Wassenberg enkel en alleen aan de heer van Wassenberg toebehoorden, volgt een aparte passage over de Meinweg:

„Item y a un grant bois appelé Mywende qui est en la terre de Guelre (!) ou nulz ne puet chacier à bestes rouges et noyres que le sire de Wassemberghe et y puet prendre tous malfaiteurs et en faire justice et nulz autre ne le puet faire et est le héritage du dit bois au seigneur”³⁹.

Deze afzonderlijke vermelding van de rechten van de heer van Wassenberg op de Meinweg naast diens vrijwel identieke rechten in het land van Wassenberg, waartoe Melick en Herkenbosch behoorden, wekt mede de indruk, dat de Meinweg een apart rechterlijk district was. Dat de Meinweg blijkbaar nog in het begin van de negentiende eeuw niet tot een of andere gemeente gerekend werd, blijkt uit een schrijven van de ingenieur-geograaf Lemire aan de prefekt van het departement van de

³⁸ Door deze leenverhouding kan Tüsschenbroich een Gulikse heerlijkheid geworden zijn. Daarnaast moet de mogelijkheid niet worden uitgesloten, dat de heer van Tüsschenbroich overeenkomstig de theorie van Brunner tot de „Landgemeinde” van Wassenberg behoorde en aldus in de Gulikse invloedssfeer geraakte.

³⁹ Quicke, Enquête, p. 397.

Nedermaas van 15 februari 1809, waarin deze opmerkt, dat de Meinweg „paroit n'être du ressort d'aucune jurisdiction”^{39a}. Men leze voorts de omschrijving van de nieuwe oostelijke rijksgrens van het Koninkrijk der Nederlanden, zoals die in het grenstractaat van 26 juni 1816 tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen werd vastgelegd. In artikel 24 volgt de rijksgrens de oostelijke gemeentegrens van Vlodrop tot aan de Meinweg, waarna zij haar weg vervolgt zigzaggend tussen de diverse parten waarin de Meinweg verdeeld was, tot aan de gemeentegrens van Elmp⁴⁰.

Pas bij de officiële vastlegging van de gemeentegrenzen ten behoeve van het kadaster op 20 juni 1818 werden de aan Melick, Herkenbosch, Roermond, Maasniel en Herten toekomende gedeelten van de Meinweg bij de gemeente Melick en Herkenbosch gevoegd⁴¹. Van deze op het eerste gezicht opmerkelijke situatie zijn wel parallellen te vinden. Het Kleefse Rijkswoud tussen Nijmegen en Kleef bijvoorbeeld lag eveneens buiten de indeling in ambten en gerechten. De grenzen van de omliggende gemeenten vielen samen met de grens van het bos. Pas in de Franse tijd werd het bos ingedeeld bij de gemeente Nergena. Het Rijkswoud was het rechtsgebied van een apart gerecht, dat aanvankelijk was samengesteld uit boswachters en voorgezeten werd door de waldgraaf⁴². Een apart gerecht van boswachters onder leiding van een „Forstmeister” of „Wehrmeister” kenden ook de Wehrmeistereibossen in het zuiden van het hertogdom Gulik, het rijkswoud bij Monschau en de wildban rond Aken⁴³. Aan de juridische en institutionele aspecten van zo'n afzonderlijk rechtsdistrict zal niet in dit „aardrijkskundig” hoofdstuk, maar elders aandacht worden besteed⁴⁴.

^{39a} RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 2 augustus 1822.

⁴⁰ Staatsblad 1850, nr. 10.

⁴¹ RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12131, procès-verbal de délimitation du territoire de la commune de Melick-Herkenbosch.

⁴² Gorissen, Heimat im Reichswald, p. 31,54; Dezelfde, Stede-atlas van Nijmegen, Arnhem 1956, Werken Gelre nr. 29, p. 26. Zie voor het Nederrijks woud ook: Groot Gelders Plaecaetboeck II, 1703, k. 348-362: ordonnantie van het Nederrijksche waldt, 1654. Misschien kwam zo'n situatie ook op de Veluwe voor. Martens van Sevenhoven, Marken Gelderland, p. 135, vermeldt immers dat de Garderense en Kootwijker malenvelden „buiten de grenzen der buurschappen gelegen” waren.

⁴³ Kaspers, Comitatus nemoris, p. 55-56, 114-115, 167, 192.

⁴⁴ Vergelijk p. 192, 319.

HOOFDSTUK III. DE RECHTSBRONNEN VAN DE MEINWEG

Alvorens nader in te gaan op degenen, die subjectieve rechten op de Meinweg bezaten, op deze rechten zelf en op de organisatie van de gerechtigden, is het dienstig een ogenblik stil te staan bij de voornaamste bronnen, waaruit kennis over deze onderwerpen te putten is.

Primaire bronnen zijn de ongedateerde bosrol uit de vijftiende eeuw, het bosreglement van 1570 en dat van 1633. Zij bevatten bepalingen over de uitoefening van rechten en over de controle, die daarop overeenkomstig de voorschriften gehouden moest worden, en zijn derhalve als rechtsbronnen te beschouwen. Achtereenvolgens zal aandacht worden besteed aan hun wijze van ontstaan en hun rechtskarakter. Bovendien zal worden nagegaan waar de afschriften van de teksten van deze rechtsbronnen te vinden zijn.

De bosrol en de reglementen leveren veel, maar niet alle gegevens. Het stadsarchief van Roermond en de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg geven informatie over een aantal punten, die de bosrol en reglementen niet vermelden. Voorts sloten de gerechtigden op de Meinweg soms, bijvoorbeeld in 1530, 1659 en 1662, overeenkomsten aangaande het gebruik, welke overeenkomsten ook allerlei gegevens verschaffen. Deze overeenkomsten waren in principe slechts een beperkt aantal jaren van kracht, terwijl de bosrol en de reglementen een onbeperkte geldingsduur bezaten. Deze overeenkomsten met korte geldingsduur zullen hier niet apart behandeld worden, maar zij zullen ter sprake komen bij de onderwerpen, waarover zij gegevens bevatten.

1. *De oude bosrol*

De benaming waldrolle of bosrol, waarmee deze oudste rechtsbron wordt aangeduid, is te verklaren uit het feit, dat de originele tekst op een langwerpig blad papier of perkament was geschreven, welk blad in opgerolde toestand bewaard werd. Bezien wij allereerst de inhoud. De tekst kent geen indeling in paragrafen of artikelen, zodat de tekst door ons terwille van de bruikbaarheid in artikelen moest worden ingedeeld. De volgende onderwerpen komen achtereenvolgens aan de orde: de rechten van de heer van Wassenberg, aanstelling en taak van de bos-

wachters, opsomming van de gerechtigden, het recht om hout te kappen en het pandingsrecht.

Het eerste artikel begint met de woorden „in den irsten wijst men...”. Vijf andere starten met „wir wijsen”. De tekst is dus gegoten in de vorm van een vonnis. Wie deze vonniswijzers zijn, wordt niet gezegd, maar dat wordt duidelijk uit verklaringen, die in de jaren 1421-1422 werden afgelegd. In die jaren was er een geschil tussen de heer van Heinsberg, tevens pandheer van Wassenberg, en de stad Roermond. De heer van Heinsberg meende onder andere, dat de stad geen recht had om hout uit zijn gebied te gebruiken voor de batten aan de Maas. De stad antwoordde daarop, dat zij gerechtigd was tot de Meinweg en dat „die schepenen van Melick, die dat hof zijn van den walde, alijt op den holtgedingen die stat van Ruermunde alss gemeynre op der Meynwerden gewesen hebben gelijk anderen gemeynren daertue behoeren”. Uit akten van attestatie van schepenbanken en particulieren bleek eveneens, dat zij „op den holtgedingen den scepenen van Melick ind van Herckenbosch hebben hoeren wijsen des waldsrechte ind wijseden aldaer die stat van Ruremunde gemeynre te sijn op die Meynwerde”¹. Afgaande op deze verklaringen en op het „wijzende” karakter van de bosrol kan men vaststellen, dat de inhoud van de bosrol het gewoonterecht van de Meinweg is, dat werd gewezen op de houtgedingen door de schepenen van Melick en Herkenbosch. De oude bosrol is geen verordening, geen wet in moderne zin, maar in de eerste plaats een optekening van bestaand recht, dat vóór de optekening slechts mondeling werd overgeleverd door de schepenen. Vrijwel al het in de middeleeuwen geldende recht was oud, mondeling overgeleverd recht². Dit soort optekeningen van gewoonterecht wordt in de rechtshistorische literatuur „wijsdom” genoemd, al bestaan er over de definitie van dit begrip verschillende opvattingen.

Er wordt wel onderscheid gemaakt tussen een wijsdom in materiële zin en een wijsdom in formele zin. Het wijsdom in materiële zin is een rechtsbron met onder andere de volgende kenmerken: het bevat gewoonterecht, dat is opgeschreven om voor onbepaalde tijd rechtsverhoudingen in een locale rechtskring ten plattelande te regelen. Een definitie van een wijsdom in formele zin let meer op het formele aspect, dat de rechtsregels in de vorm van een vonnis worden weergegeven³. De

¹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.2-2v., 13v.

² Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte* I, p. 345.

³ G. Kocher, *Richter und Stabübergabe*, p. 24-25; Varrentrapp, *Marken Hessen*, p. 44; Timm, *Walnutzung*, p. 7, 16; R. Schröder en E. von Künssberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, zevende druk, Berlijn-Leipzig 1932, p. 760-762; H. Planitz, *Deutsche Rechtsgeschichte*, tweede druk, Graz-Keulen 1971, bewerkt door K.A. Eckhard, p. 23, 147-148; J. Behets, *De oorsprong van de jaar- en voogdgedingen en van de wijsdommen*,

oude bosrol van de Meinweg voldoet intussen aan de vereisten van beide definities van het wijsdom. Het wijsdom geeft geen uitputtende beschrijving van het gewoonterecht, maar vaak alleen die punten, waarover twijfel of geschil bestond. Vaak wordt de nadruk gelegd op speciale (voor)rechten. Rechtsregels, die buiten kijf waren, treft men gewoonlijk niet aan in middeleeuwse rechtsbronnen. Wil men de dagelijkse gang van zaken leren kennen, dan moet men vaak een beroep doen op andere bronnen⁴. Sommige verklaringen van 1421 aangaande de rechten van Roermond op de Meinweg vermelden, dat een schepen van Roermond de nieuwe boswachter beëdigde; in de bosrol vindt men hierover niets.

Het wijsdom let zowel op de rechten van de heer als op die van de gerechtigden. Dit blijkt ook in ons geval al direct uit de aanhef: „Dit is alsullich recht as eyn here van Wassenberg ind dy gehulden up Meynwegh haven”. Nog duidelijker is het onderscheid van rechten in het laatste artikel, volgens welk de schepenen van Melick vonnissen over inbreuken jegens de heer, de gerechtigden of de boswachters, „updat der here sijn heirlicheyt behalde ind dy gehulden bij yeren rechten blijven”. De rechten van de heer worden in de bosrol als eerste genoemd. Sommige auteurs die dit verschijnsel elders eveneens constateerden, menen dat de heer een grote rol speelde bij de totstandkoming van het wijsdom ten einde zijn rechten in geschrift vast te laten leggen. Volgens Timm dateren de wijsdommen betreffende het gebruik van bossen alle uit de periode van het verval der bossen en zijn volgens hem mede opgesteld om het gebruik opnieuw te regelen. Een wijsdom is derhalve niet slechts een bron voor de kennis van het geldende gewoonterecht, maar tevens een aanwijzing voor de veranderingen die zich met betrekking tot het gebruik van bossen voltrokken⁵.

Over de wijze van totstandkoming van de bosrol van de Meinweg weten wij echter niets. Wanneer zou dit gewoonterecht in geschrift zijn vastgelegd? Een aanwijzing van negatieve aard leveren de genoemde verklaringen uit de jaren 1421-1422. Telkens werd in deze verklaringen naar de uitspraak van de schepenen van Melick en Herkenbosch verwezen en nergens wordt, zoals dat in latere tijd gebruikelijk was, van een bosrol of reglement melding gemaakt. De oude bosrol, de schriftelijke weergave van het gewoonterecht, kan derhalve na 1422 tot stand zijn

voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 39 (1971), p. 418-421; R. Gmür, Grundriss der deutschen Rechtsgeschichte, Bielefeld 1978, p. 52-53; P. Gerbenzon en N.E. Algra, Voortgangh des rechtcs, vijfde druk, Groningen 1979, p. 20-22; J. Gilissen, La coutume, Turnhout 1982, Typologie des sources du moyen âge occidental A-III, 1, p. 69-70.

⁴ De Montéver Loren, Hoofdlijnen, p. 11; Timm, Waldnutzung, p. 17.

⁵ Wobst, Markwald, p. 19; Timm, Waldnutzung, p. 7, 49-50, 55, 121.

gekomen. Het originele exemplaar van de oude bosrol is niet bewaard gebleven, zodat datering volgens paleografische kenmerken niet mogelijk is. Wij kennen de tekst slechts uit twee afschriften, die in de eerste helft van de zestiende eeuw werden vervaardigd. Deze afschriften hebben wij te danken aan het optreden van Werner van Palant, die na het overlijden van zijn gelijknamige vader in 1504 pandheer van Wassenberg was geworden. Hij schijnt beducht te zijn geweest voor de aftaking van de rechten van de heer van Wassenberg. Hij liet rond 1506-1509 alle lenen van het huis van Wassenberg opnieuw verheffen. Tevens werd een nieuw leenregister aangelegd, waarin de leengoederen geografisch gerangschikt werden. De latere verheffingen gedurende de tijd dat hij pandheer was, werden daarin nauwkeurig bijgehouden. Een aantal bladzijden van dit register werden beschreven met teksten van akten en met aantekeningen over kwesties, waarbij de heer belang had, alsmede met rechtsoptekeningen, waaronder de bosrol van de Meinweg⁶. Achter het afschrift van deze bosrol was op dezelfde pagina nog wat ruimte over, die door een andere hand benut werd om een aantekening te maken over het houtgeding op de Meinweg van 5 september 1527.

Het afschrift van de bosrol werd vervaardigd door Johan Leyendecker, die zich clericus van het bisdom Luik en openbaar notaris krachtens rooms- en keizerlijk gezag noemde. Deze Johan, die ook Johan de Venlo genoemd werd, was in ieder geval van 1506 tot 1534 kanunnik van het kapittel van Sint Joris te Wassenberg. Hij had aan de universiteit te Keulen gestudeerd en was licentiaat in de artes⁷. Op grond van deze gegevens kan men besluiten, dat het afschrift van de originele bosrol in de periode 1506-1527 tot stand is gekomen. Aldus is tevens de laatst mogelijke datum van de bosrol gegeven. De oude bosrol dateert waarschijnlijk uit het einde van de vijftiende eeuw.

Het tweede ons bekende afschrift is een niet al te letterlijke versie van het eerste afschrift en van de aantekening van het houtgeding van 1527. Dit exemplaar, een afschrift van een afschrift dus, werd als bijlage gevoegd bij de stukken over het reeds besproken geschil tussen de hertog van Gulik en de heer van Dalenbroek over de heerlijkheid van enige hoeven bij Asenray in de jaren 1547-1551. Het werd vermoedelijk ook in verband met dit geschil vervaardigd. Het papier van het afschrift draagt immers hetzelfde watermerk als stukken van dit dossier uit het jaar 1548⁸. Een mogelijke reden waarom er niet meer afschriften van de

⁶ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.126v.-127v. Zie ook: G. Venner, Een optekening aangaande het formele leenrecht in het land van Wassenberg. In: *De Maasgouw* 91 (1972), k.87-95. Zie bijlage I.

⁷ Schufels, Sankt Georgstift, p. 52.

⁸ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.87-89v.

bosrol — bijvoorbeeld in de archieven van de gerechtigden — te vinden zijn, is de omstandigheid, dat het in dit gebied in de eerste helft van de zestiende eeuw niet gebruikelijk was afschriften van vonnissen aan partijen te verstrekken⁹.

2. *Het bosreglement van 1570*

In de loop van de zestiende eeuw moet het duidelijk zijn geworden, dat men met de bepalingen van de bosrol omtrent de uitoefening der gebruiksrechten alleen niet kon volstaan. Blijkbaar vond er overmatige uitoefening van het recht van houtkap plaats. In 1530 maakte de drost van Wassenberg met de gerechtigden nadere afspraken over het kappen van hout en de weigang¹⁰. Van 4 februari 1557 dateert een volgende „Ordnung auff dem Waldt genant die Meynweide”. Over de aard en wijze van totstandkoming van deze verordening weten wij niets, daar enkel de vermelding ervan in de Sammlung Redinghoven te München bewaard is gebleven¹¹. Beter zijn wij ingelicht over het bosreglement van 1570, dat aan Gelderse zijde veel stof deed opwaaien.

Reeds in 1566 was het initiatief genomen tot het concipiëren van een nieuw bosreglement. In de maanden april en mei van dat jaar brachten de ambtman en de landrentmeester een bezoek aan Wassenberg en voerden er krachtens landsheerlijk bevel besprekingen over een nieuw reglement¹². Met wie over het opstellen van zo'n reglement werd overlegd, is niet duidelijk. Zoals uit latere berichten blijkt, werden de Gelderse gerechtigden — Roermond, Overcruchten, Nedercruchten en Vlodrop — niet geraadpleegd. Het duurde echter nog tot 1570, voordat een nieuw bosreglement werd afgekondigd en aan de Gelderse gerechtigden werd toegestuurd om zich overeenkomstig de inhoud te gedragen.

Onmiddellijk ontstonden moeilijkheden met ingezetenen van Merbeck, een gehucht onder Nedercruchten, waarover de rentmeester van Wassenberg bericht zond aan de ambtman. Ook in het volgende jaar 1571 bleek dat er, van Guliks standpunt bezien, allerlei inbreuken op het nieuwe bosreglement werden gepleegd door de Gelderse gerechtigden,

⁹ Venner, Optekening leenrecht Wassenberg, k.93-94 (leengerecht Wassenberg 1509); RAL, archief Rijkskamergerecht Wetzlar, inv. nr. 47, stuk nr. 29: op verzoek van een advocaat aan het hoofdgerecht Roermond om hem een afschrift van een vonnis te verstrekken, antwoordden de schout en burgemeester op 7 februari 1542: „das en ist unnser statt hie zu Roirmonde gewonde unnd geprauch nit sulches schreifflich van sich zo gyffen”.

¹⁰ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85-85v.

¹¹ Bayerische Staatsbibliothek München, Handschriften und Inkunabelabteilung, Sammlung Redinghoven, Band 12, f.565v.

¹² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.98.

met name door die van Over- en Nedercruchten. De rentmeester liet hierover de boswachters horen. De inbreuken gaven zelfs aanleiding tot het houden van twee houtgedingen op de Meinweg. In 1572 achtte men het bovendien noodzakelijk dat de ambtman van Wassenberg persoonlijk het houtgeding bijwoonde¹³. De moeilijkheden op de Meinweg leidden ook tot een kleine reorganisatie van de boswachterstaken. Namens de landsheer werd op 6 mei 1573 een „rijdende boswachter” aangesteld voor de Meinweg, die te waken had tegen de verwoesting van het bos en die voorts uitdrukkelijk de naleving van het nieuwe bosreglement moest bewerkstelligen¹⁴.

Vanaf 1573 vernemen wij meer bijzonderheden over het protest van de Gelderse gerechtigden tegen dit reglement. De reeds genoemde inwoners van Merbeck, die tevergeefs hun gelijk bij de Gulikse beambten gezocht hadden, namen het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem in de arm, welk college de ambtman van Wassenberg aanschreef de inwoners van Merbeck ongehinderd in het bezit van hun oude rechten te laten¹⁵. De standpunten van de Gelderse gerechtigden enerzijds en van de Gulikse beambten anderzijds komen duidelijk naar voren in het verslag van het houtgeding van 13 mei 1574. De stadssecretaris van Roermond, Johan van Campen, liet namens de gezamenlijke Gelderse gerechtigden weten, dat zij nog geen antwoord hadden gekregen op hun eerder schriftelijk ingediend protest tegen het reglement. Hij herhaalde, dat de Gelderse gerechtigden niet konden instemmen met het reglement wegens de vele, voor hen nadelige, nieuwe bepalingen, die het bevatte. De hertog van Gulik moest hen daarentegen in hun oude rechten handhaven. Wanneer er een nieuw reglement voor de Meinweg tot stand diende te komen, dan moest zulks volgens oud gebruik met raad en goetvinden van alle gerechtigden geschieden. Ten slotte wenste Johan van Campen antwoord te ontvangen op het voorheen ingediende protest.

De voogd van Wassenberg antwoordde, dat die van Roermond inderdaad een geschrift ingediend hadden, dat op vele punten onjuist was, reden waarom men het niet nodig had gevonden een antwoord op te stellen! Wat de totstandkoming van het reglement betreft, meende de voogd:

„...kondt oich nyemandt ihre furstliche gnaden maet off zill setten, oich verbieden umb eynige geburliche ordinantie thot welfart aller gehulssden, welchs hierin gentzlich gesocht wurd, in thoe fueren. Dan gelijk die alde waltrolle hierbefuerens van den

¹³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.139, 194v., 248.

¹⁴ HSD, Handschriften A I, nr. 4, f.294b.

¹⁵ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1073, brief nr. 3682.

grondtheren nae gestalteniss der tijden gemaickt und ingestaldt, deden oich nu nae gelegentheit dess bosch thot desselvigen gedijen ihr furstlicher gnaden ein neuwe ordnongh dair in stellen”.

Een redenering die, wanneer zij op de oude bosrol sloeg, onjuist was. In ieder geval meende de voogd van Wassenberg, dat de klachten van Roermond niet terecht waren¹⁶.

In 1575 gedroegen de inwoners van Cruchten zich weer in strijd met het reglement van 1570, hetgeen leidde tot panding van paarden en karren van Nedercruchten door de Gulikers. De magistraat van Roermond intervenieerde rechtstreeks voor die van Cruchten bij de hertog van Gulik. Zij kreeg namens deze hertog in november 1575 antwoord: De Roermondse magistraat zou moeten toegeven, dat de Meinweg door het onordelijk houtkappen, weiden en heidemaaien zo bedorven was, dat zonder nieuw reglement het bos geheel ten onder zou zijn gegaan. Aangezien de Meinweg nu onder de jurisdictie van de hertog van Gulik viel en aangezien de overheid niet alleen op aandringen van belanghebbenden, maar ook op eigen initiatief moest optreden, opdat niemand misbruik zou maken van gemeenschappelijk goed, had de hertog, na de nodige informatie ingewonnen te hebben, een nuttig reglement gemaakt. Na deze beschouwing volgde de mededeling dat die van Cruchten hun paarden en karren konden terugkrijgen, als zij borgen voor het betalen der boeten wilden stellen, hetgeen zij in december 1575 deden¹⁷.

Wat de hoofdkwestie, het reglement van 1570, betrof, wendden Roermond, Cruchten en Vlodrop zich vervolgens tot het Hof van Gelre en Zutphen, dat op 19 december 1575 de klachten naar Düsseldorf doorstuurde. Aan de hertog van Gulik werd het voorstel gedaan om de Gelderse gerechtigden hun oude rechten te laten behouden, totdat de gezamenlijke gerechtigden met de landsheer een nieuw reglement zouden hebben beraamd. Als subsidiair voorstel gold het voorleggen van de kwestie aan gecommitteerden van beide vorstendommen, zoals in 1563¹⁸, welke gecommitteerden de zaak zouden moeten onderzoeken of zelfs in dezen een beslissing zouden moeten nemen.

Het antwoord van de hertog van 24 januari 1576 bood weinig nieuwe perspectieven; hij ging op de voorstellen niet in. Hij liet echter schrijven:

„Nhu thuet uns solches ewers schreibens nit wenig befremden, sintemall dasjhenig was diesergestalt durch uns furgenomen, nit zu unserm dan vielmhe gemeinem nutz beschehen unnd wollen

¹⁶ GAR. Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹⁷ GAR. Oud archief Roermond, inv. nr. 90; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.168v.

¹⁸ Zie p. 40.

euch hiemit zu bedencken heimgestellt haben, ob nit die Kun.M. zu Hispanien, unser gnedigster herr, macht unnd gewalt hette in dero kunigreichen, furstenthumben und landen gute, nutzliche unnd notige ordnungen zu wolffart des gemeinen nutzes, one jemandts verhinderung unnd einrede zu machen unnd auf zu richten. Unnd was irer Kun.M. dergestalt in irem gebiet zugelassen solchs uns auch als einem fursten des Reichs in dem unsere zu thuen freistehen solte... Ir solten euch eins andern und sonderlich was auf der Geldrischen seiten in gleichmessigen fhellen mit dem Echter wald, da man dieserseits unterthanen so auch darauf be-rechtigt, nit mit dazu beruffen noch dero bitt unnd begern die etwa dieser ungleich unnd auf bessern grunden gestanden, angehort werden wollen, furgenomen, bedacht haben. Also was bei euch recht und daselbst wolgethan scheint, uns auch nit ubell ab zu nemen, viel weniger zu verhindern sein solte”.

Vrijblijvend merkte de hertog op:

„Jedoch da durch euch oder angetzeigte Geldrische gehölzden mit bestendigen ursachen unnd grunden angetzeigt werden kondte, das idtwes durch uns beschehen so dem gemeinen nutz nit zu gutem gereicht und derwegen auff bessere wege kondte gestelt werden, wollen wir gern anhören und nach gestalt und befinden abschaffen”.

Als die van Cruchten echter het reglement niet wilden accepteren, zou hij hen daartoe dwingen.

Het Gulikse schrijven zou vanuit Arnhem per eerstkomende gelegenheid naar Roermond gestuurd worden, maar bleef in de Arnhemse kanselarij liggen. De magistraat van Roermond verkeerde derhalve op 15 juni 1576 in de veronderstelling, dat men in Düsseldorf nog niet gereageerd had en stuurde dezelfde voorstellen nog eens naar Düsseldorf. De zaak begon te dringen, daar de Gulikse beambten de door die van Cruchten aangewezen borgen begonnen lastig te vallen wegens de betaling der boeten. Uit de hoofdstad aan de Rijn kreeg men enkel ten antwoord, dat het besluit van de vorst — de brief van 24 januari 1576 — al was meegedeeld aan het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem.

De Gelderse gerechtigden wendden zich daarop op 2 juli 1576 tot deze instelling, maar de raadsheren konden zich geen schrijven over deze zaak herinneren en gaven slechts de raad nog maar eens aan de hertog van Gulik om antwoord te vragen¹⁹. Dat deed de magistraat van Roermond pas op 6 oktober 1576, maar drie dagen later lieten de schepenen en gezworenen van Cruchten weten, dat zij uit Arnhem het antwoord

¹⁹ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nrs. 1056, brief nrs. 4938, 4939, 1074; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 91.

van de hertog van Gulik ontvangen hadden. Blijkbaar hadden de raadsheren in Arnhem inmiddels die bewuste brief teruggevonden. De Gelderse gerechtigden vergaderden daarna weer te Roermond. Zij namen in ieder geval het besluit zich weer rechtstreeks tot de hertog te wenden. Het lukte hen echter niet om op korte termijn een brief aan de Gulikse raadsheren te overhandigen. Die van Cruchten probeerden verder gedaan te krijgen, dat men in Wassenberg tot ontlasting van de borgen genoeg nam met de betaling van de boeten en wel onder protest en volgens de tarieven van de oude bosrol, maar die poging had geen succes²⁰. Daarna valt, althans voor ons, het doek over dit geschil. Het bosreglement van 1570 had een ander karakter dan de oude bosrol uit de vijftiende eeuw. Deze laatste was een optekening van overgeleverd gewoonterecht. Het bosreglement van 1570 was een verordening, die op initiatief van de landsheer tot stand was gekomen. Overleg met de gerechtigden, althans met de Gelderse gerechtigden, was niet aan de afkondiging voorafgegaan. Tegenover het optreden van de hertog, die voor zich het recht opeiste om verordeningen uit te vaardigen, konden Roermond en de overige Gelderse gerechtigden zich alleen op de oude rechten beroepen en op het feit, dat voorheen wel voorafgaand overleg had plaatsgevonden met de gerechtigden bij het treffen van regelingen. De geschetste gang van zaken vormde geen uniek voorval; reeds eerder had de hertog van Gulik in andere organisaties, zoals de regionale leenhoven, ingegrepen, terwijl een zelfde gang van zaken te constateren is in de Wehrmeistereibossen in het zuiden van het hertogdom Gulik²¹. Nog veel minder was de problematiek, die veroorzaakt werd door een landsheer, die naar meer invloed in interne aangelegenheden streefde, beperkt tot het hertogdom Gulik. Ook in de Nederlanden en met name in het hertogdom Gelder, waartoe Roermond behoorde, vindt men deze tendens terug²². Was in dat gewest Roermond althans nog één van de vier hoofdsteden, die de leiding hadden in de Staten der vier kwartieren en aldus met meer of minder succes tegenspel konden bieden aan de landsheer²³, tegenover de hertog van Gulik ontbrak het Roermond echter aan voldoende politieke invloed om zijn visie kracht bij te zetten. Ondanks het Gelders protest heeft het bosreglement sedert 1570 gelding gehad. Aangaande de aard van de geldende rechtsregels valt, zoals elders, een ontwikkeling te constateren, die loopt van wijsdom via

²⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 91.

²¹ C. Lenaerts, *Die Mannkammern des Herzogtums Jülich, Ein Beitrag zur Geschichte des Lehnwesens im späten Mittelalter und in der Neuzeit*, Bonn-Leipzig 1923, *Rheinisches Archiv*, p. 42-50; Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 135.

²² Zie bijvoorbeeld: *De Monté ver Loren, Hoofdlijnen*, p. 181, 187-188.

²³ G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder 1404-1794*, Maastricht 1980, p. 26-27, 32-34.

afspraken met gerechtigden naar verordening vanwege de landsheer²⁴. Over de geldingsduur van het bosreglement van 1570 valt nog iets te zeggen. De schepenen, gezworenen en naburen van Cruchten lieten op 21 oktober 1590 aan de magistraat van Roermond weten, dat de voogd van Wassenberg door middel van de boswachters de gerechtigden convoceerde. Er zou naar aanleiding van de brand, die op de Meinweg had gewoed, een nieuw bosreglement gemaakt worden. Of dit reglement tot stand kwam, is niet bekend. Zo ja, dan behelsde het mogelijk niet meer dan een regeling van beperkte duur. Immers, op 8 januari 1594 werd de magistraat van Roermond er in een schrijven aan herinnerd, dat enige jaren tevoren op bevel van de landsheer een bosreglement geconcipeerd was, waardoor de inhoud van de oeroude bosrol deels vervangen en deels bevestigd werd. De Meinweg was door dit reglement tot grote bloei gekomen, maar door de brand was aan deze bloei weer afbreuk gedaan. Uit dit schrijven blijkt, dat het reglement van 1570, dat immers dateerde van vóór de brand, nog steeds gold en dat ook de oude bosrol nog subsidiaire werking had²⁵. Het reglement van 1570 bleef waarschijnlijk in volle omvang gelden tot enige jaren voor de invoering van het reglement van 1633.

Ten aanzien van de inhoud van het reglement van 1570 zijn wij slecht geïnformeerd. Noch het origineel noch afschriften konden worden opgespoord. Slechts geparafraseerde fragmenten van de tekst zijn uit aantekeningen en brieven uit het begin van de zeventiende eeuw bekend²⁶.

In twee brieven van 1607 en 1611 wordt verwezen naar de „waltrolle” en de „alte rolle”, waarmee blijkens tekstvergelijking niet de oude bosrol bedoeld was, maar het reglement van 1570. Volgens de ene brief moest het houtgeding overeenkomstig de bosrol zes weken tevoren aan de gerechtigden worden bekendgemaakt en volgens de tweede brief

²⁴ Timm, Waldnutzung, p. 28, 35. Zie voorts p. 276.

²⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 108.

²⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 116, 804: „Nota in 7° articulo dat der burgemeister oder een scheffen van Ruremundt den forsteren den eydt voorstaelt.

Dat den 14^e articul volgende der Gelrische gehulssde articulen op der nieuw boschordnungh mach naergeleef worden.

Dat den 29^e articulo van dry voeten van den stock te blijven”.

„... das ihn der waltrollen dess busch Meinweidz als ihn 24, 31 und 32 articulln bei sunderlichenn peenen verboten und versehen, dat niemandten vor uffgangh der sonnen noch sontagen oder feirtagen zugelassen holtz noch heide abzofeuren und wen dieselb geburlich und zuliessig gehauwen und abgefaren, das dieselb allein ihn den gemarcken der gehulssden und nit darbaussen gefeuret, verbrandt und keineswegs zu batten verbraucht werden solln und wer dasselb thut soll gleich einenn ungehulssden jeder zeit aussgefeurt werden etc.”.

moesten „die bruchten zu Millich oder auf den jerlichen holtgedingeren voerbracht und soe viel mogelick abgetragen werden”²⁷.

Daar het bosreglement van 1570 voornamelijk door de landsheerlijke beambten zal zijn opgesteld, is het niet uitgesloten dat vreemde, mogelijk Westfaalse elementen in de tekst terecht zijn gekomen. Volgens een zojuist weergegeven citaat mocht het hout alleen in de „gemarcken der gehulssden” verbruikt worden. Artikel 33 van het nog te noemen bosreglement van 1633 zegt, dat het hout slechts op de goederen van de gerechtigden, „so in der holtzmarck gelegen”, gebracht mocht worden. Het gebruik van de term mark — hier opgevat in de ruime objectieve betekenis van De Blécourt, zijnde de gemene gronden plus het woongebied der gerechtigden — blijft ten aanzien van de Meinweg tot deze twee vermeldingen in de reglementen beperkt. In het Rijnland was het woord „mark” geen gangbare term. Wij troffen deze tot nu toe slechts éénmaal aan²⁸. De conclusie, dat deze term in de enkele voorkomende gevallen „geïmporteerd” is uit andere streken, ligt zeer voor de hand.

3. *Het bosreglement van 1633*

De wijze van totstandkoming van het reglement van 1633 was anders dan die van zijn voorganger in de jaren zestig van de zestiende eeuw. Aanleiding tot het opstellen van dit reglement was volgens de preambule de omstandigheid, dat er al een tijdlang „allerhandt streidt unnd missverstandt” was tussen de hertog van Gulik en de Gelderse gerechtigden. Deze onenigheid was zeer ten nadele van het houtbestand geweest en zou, als niet tijdig werd ingegrepen, tot de definitieve ondergang van het bos leiden. Wat was de oorzaak van die onenigheid tussen de landsheer en de Gelderse gerechtigden? De akte van goedkeuring van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem vermeldt, dat het reglement de twistpunten wegnam, die al vijftig jaar en langer bestonden en tot dan toe onopgelost waren gebleven²⁹. De indruk zou aldus kunnen worden gewekt, dat het in 1570 ontstane geschil weer was opgeleefd en nu eindelijk beëindigd werd.

Enige brieven van de magistraat van Roermond uit de jaren 1632 en 1634 aan de andere Gelderse gerechtigden leren echter, dat er tussen 1627 en 1633 moeilijkheden gerezen waren en dat de oorzaak daarvan gelegen was in de eenzijdige invoering van een nieuwe „waldrol” door

²⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 121, 804.

²⁸ Lacomblet, Archiv Niederrhein VII, Keulen 1868, p. 434: wijsdom van de houtbank van Büttgen ten westen van Nuis uit 1408. Zie voor het begrip mark: Erler — Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Mark.

²⁹ RAG, Archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1328, f.294v.

de Gulikse beambten ten nadele van de Geldersen³⁰. Dat nieuwe reglement, waarvan wij de tekst niet kennen, hield verdergaande beperkingen van de gebruiksrechten in dan die, welke men tot dan toe gewoon was. De bepalingen van dit nieuwe reglement werden uiteraard strijdig met de „oude bosrol” genoemd. Werd hiermee de oude bosrol uit de vijftiende eeuw bedoeld? Neen, want bij artikel 4 van het reglement van 1633, handelend over de aanwezigheid van Gelderse gerechtigden bij een buitengewoon houtgeding, staat in een afschrift de opmerking: „dieser paragraf ist in der alter rollen viel scharffer gesetzet”. Afgezien nog van het ontbreken van een indeling in paragrafen kwam dit onderwerp in de oude bosrol van de vijftiende eeuw in het geheel niet ter sprake! Met de „oude bosrol” bedoelde men in 1633 dus waarschijnlijk het bosreglement van 1570, dat kennelijk op den duur door de Gelderse gerechtigden was aanvaard.

De zinspeling van het Hof van Gelder op geschillen, die al vijftig jaar oud waren, is ons inziens slechts een algemene verwijzing naar de moeilijkheden tussen Gelderse gerechtigden en Gulikse beambten, die er inderdaad sinds mensenheugenis waren. Een ander geschilpunt, dat evenzeer tot de totstandkoming van het reglement van 1633 kan hebben geleid, vormde wellicht de toestemming, die de hertog van Gulik in 1631 aan die van Arsbeck en Rödgen had gegeven om zeventig morgen van de Meinweg te verkopen onder voorbehoud van de derde penning³¹. Iets dergelijks was, voorzover aan de hand van de bronnen — en met name de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg — was na te gaan, nog niet eerder voorgekomen. Opmerkelijk is in ieder geval, dat na 1633 noch van verkoop van grond van de Meinweg ten behoeve van kerspels noch van de heffing van het recht van de derde penning ooit meer iets vernomen wordt.

Over de feitelijke totstandkoming van dit reglement zijn wij slechts summier ingelicht. Tijdens het houtgeding van 13 mei 1632 te Melick besloot men het langdurige geschil over de recente, eenzijdig totstand gebrachte wijzigingen in de „oude bosrol” voor te leggen aan hoge Gulikse en Gelderse regeringsinstanties. Roermond belegde een vergadering van de Gelderse gerechtigden om aan de stadhouder van het Overkwartier van Gelder bericht over de kwestie te sturen. Een jaar later, op 6 mei 1633, toen Roermond na de Maasveldtocht van Frederik Hendrik weer tijdelijk met de Nederkwartieren was verenigd, gaf het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem volmacht aan de magistraat van

³⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 150. Mogelijk heeft hierop betrekking het besluit van de Roermondse magistraat van 3 februari 1628 om „weghen den Meenwech” mede namens die van Cruchten een brief te schrijven aan de stadhouder van het Overkwartier van Gelder. (GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 3, f.54v.).

³¹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 22, f.5.

Roermond om met beambten van het ambt Wassenberg een reglement over de Meinweg op te stellen³². Namens de magistraat werden de regerende en enkele oud-burgemeesters afgevaardigd, die mede namens de overige Gelderse gerechtigden optraden. Van Gulikse zijde werden een kamerheer en de ambtman en de voogd van Wassenberg als gesprekspartners aangewezen.

De Gelderse en Gulikse afgevaardigden bespraken de geschillen, vergeleken de „oude” en „nieuwe” bosrol artikelsgewijze met elkaar en concipieerden op 17 mei 1633 een nieuw reglement. Dit nieuwe reglement werd in twee exemplaren vervaardigd. Het ene werd naar Düssel-dorf gezonden en door de hertog van Gulik op 24 mei 1633 goedgekeurd; het andere exemplaar werd op 29 juni 1633 door het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem bekrachtigd. In tegenstelling tot het reglement van 1570 was het reglement van 1633 na onderhandelingen met de belangrijkste gerechtigde, de stad Roermond, tot stand gekomen.

Het oude reglement zou zijn gelding behouden ten aanzien van aangelegenheden, die niet in het nieuwe reglement behandeld werden. In de artikelen 7, 19, 23 en 41 werd zelfs uitdrukkelijk naar de „oude bosrol” verwezen. Ook zouden de rechten van de landsheer volgens artikel 48 onverkort gehandhaafd blijven. Het reglement van 1633 was gedurende de rest van de zeventiende en achttiende eeuw van kracht, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de regeling van de gebruiksrechten van 18 april 1662, de „Herkenbosscher conferentie” geheten, en uit een voogdgeding van Nedercruchten uit 1767³³. Ook ten tijde van de verdeling van de Meinweg in het begin van de negentiende eeuw werd nog wel eens naar het reglement van 1633 verwezen.

De inhoud van het reglement van 1633 kent de volgende systematiek:

De artikelen 1-6 betreffen het houtgeding.

De artikelen 7-13 betreffen de boswachters.

De artikelen 14-39 betreffen de uitoefening der rechten.

De artikelen 40-47 betreffen de boeten.

Artikel 48 is het slotartikel, terwijl artikel 49 eigenlijk niet meer bij het reglement behoort, maar een tijdelijke maatregel inhoudt ter bescherming van het bos met een geldingsduur van vier jaren.

³² RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 23, 26 april 1633 oude stijl. Het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem bezat in de jaren 1632-1637 weer competentie in het Overkwartier. Zie: P.J. Mey, W. Jappe Alberts, P.A.M. Geurts e.a., *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, Zutphen 1975, p. 192; J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, prins van Oranje: een biografisch drieluik*, Zutphen 1978, p. 378.

³³ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362; Reinartz, *Vogtgeding Nedercruchten*, p. 66. Wat de betekenis is geweest van de „Meynweghsboschreguleringe” van 16 april 1755, die geregistreerd stond in een van de verloren gegane adviesboeken van de magistraat van Roermond, konden wij niet achterhalen. (GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 61: Jura et privilegia onder M).

Tekstvergelijking leert, dat de artikelen 8, 9 en 13 betreffende de boswachters ontleend zijn aan de „Gulich und Bergische policeyordnung” van 1558 en wel aan het hoofdstuk „Wie die busch und gemarcken zu unterhalten”^{33a}.

Bezien wij tenslotte nog even op welke wijze de tekst van dit reglement is overgeleverd. Het origineel, dat door de hertog van Gulik werd bekrachtigd, is niet bewaard gebleven, wel is dat het geval met een authentiek afschrift uit de zeventiende eeuw van de hand van de Wasenbergse gerechtsschrijver Rhamen, berustend in het archief van de schepenbank Melick en Herkenbosch³⁴. Van Gelderse zijde werd het reglement bekrachtigd door middel van een akte, waarin de gehele tekst van het reglement was geïnserieerd. De minuut van deze akte is te vinden in een van de commissieboeken van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem³⁵. Van deze „Gelderse” versie, die overigens niet qua inhoud afwijkt, zijn enige afschriften bekend. Wij kennen een zeventiende-eeuws authentiek afschrift van de Nedercruchtense secretaris Roosen, dat door Mayer enigszins verminkt in de „Rheinische Geschichtsblätter” werd afgedrukt, en een eenvoudig achttiende-eeuws afschrift van dit reglement³⁶. Op basis van de originele akte van bekrachtiging of op basis van een afschrift verscheen het reglement ook in druk. Drie afschriften uit de achttiende eeuw vermelden immers, dat zij overeenkomstig een in het Nederlands gedrukt afschrift zijn vervaardigd³⁷. Van deze gedrukte tekst is ons echter geen overgeleverd exemplaar bekend.

^{33a} Gulich und Bergische policeyordnung, Düsseldorf 1608, p. 57-58 en Düsseldorf 1696, p. 58-59. Deze verordening werd in de zeventiende eeuw tijdens het ongeboden ding van het gerecht voorgelezen. Zie: L. Schreinemacher, Vom Geilenkirchner Herrending. In: Heimatkalender des Kreises Heinsberg, 1979, p. 40.

³⁴ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1. Zie bijlage II.

³⁵ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1328, f.289-294v.

³⁶ HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nr. 480. Zie: Mayer, Meinwegwald, p. 337-342, 375-380. Het achttiende-eeuwse afschrift werd in 1976 in het Rijksarchief in Limburg in de aanwinst Geraedts, Posterholt, aangetroffen en bij het archief van de schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1, geplaatst.

³⁷ HSD, Jüllich-Berg III, Hofkammer, Forsten, Meinweg nr. 915; archief Roerdepartement, inv. nr. 4093 I, f.34-43; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 346, f.501-516.

HOOFDSTUK IV. DE KRING VAN GERECHTIGDEN TOT DE MEINWEG

1. *Verwarrende terminologie?*

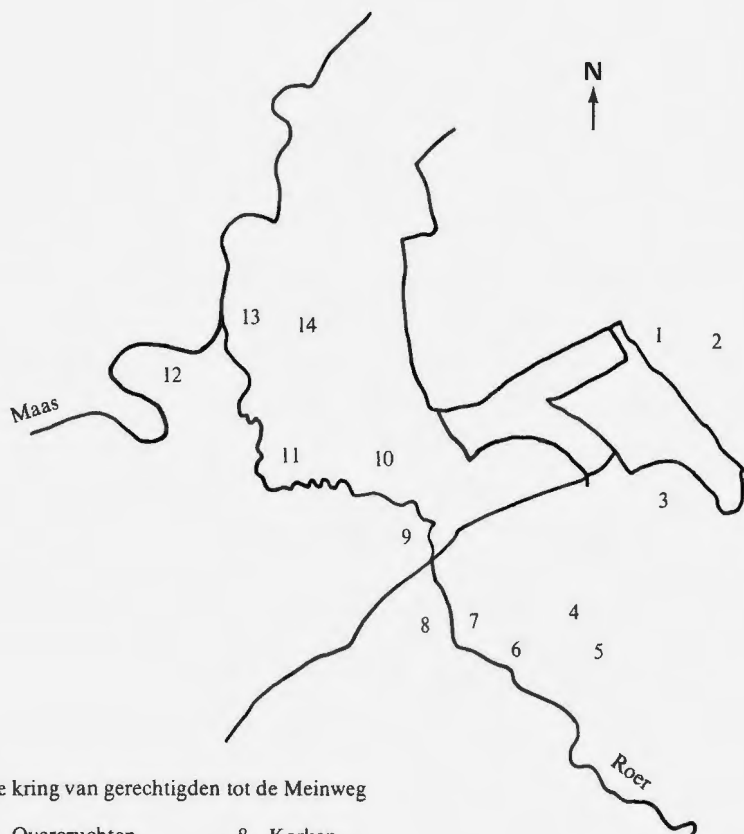
In de voorafgaande hoofdstukken was reeds terloops sprake van personen, die op de Meinweg hout kapten, vee weidden en heide maaiden, handelingen waartoe zij voor zover het tegendeel niet bleek, rechte bevoegd waren. Aan hen, die deze subjectieve rechten op de Meinweg bezaten, is dit hoofdstuk gewijd. Ter beantwoording van de vraag, wie tot deze gerechtigden gerekend moeten worden, komt in de eerste plaats de oude bosrol ter bestudering in aanmerking. Artikel 7 bepaalt onder andere, dat de boswachters het bos moeten beschermen tegen roof, brand en andere euvelen „dy den here hynderen mogen ain sijnre heirlicheyt ind den gehulden ain yeren rechten”. Deze laatste zinsnede wordt dan in artikel 8 nader toegelicht:

„Item wir wijsen up Meynweygh Wassenbergh ind Ruyrmunde, Melick ind Herckenbuschs, Uirsbeck, Birgellen, Ophoven, Steynkirchen, Vlodorp, Kerrick, Hertten, Neyll, Cruchten ind Cruchten”.

Artikel 9 vervolgt dan, dat „eynen gehulden man den der scheffen mit ordell up den walt wijset”, een zekere hoeveelheid hout op de Meinweg mocht kappen. Ook uit andere artikelen valt af te leiden, dat de subjectieve rechten op de Meinweg werden uitgeoefend door natuurlijke personen, die met benamingen als „de gehulden”, „de gehulde man” en „geweldighe man” worden aangeduid. Men zou in de oude bosrol derhalve eerder een lijst verwachten van de gerechtigde personen of boerderijen, waaraan deze subjectieve rechten kleefden, dan de geciteerde lijst van plaatsen die gerechtigd zijn¹. Deze lijst is overigens niet willekeurig samengesteld. Voorop staan de beide steden Wassenberg en Roermond, dan komen Melick en Herkenbosch, blijkbaar omdat de schepenen van beide dorpen een belangrijke functie met betrekking tot de Meinweg vervulden. Tenslotte volgen de overige plaatsen zoals deze met de wijzers van de klok mee rond de Meinweg gelegen zijn². Ter aanduiding van natuurlijke personen die subjectieve rechten op de

¹ Met opzet gebruiken wij in dit hoofdstuk voorlopig de vage term „plaats”; later p. 69 e.v. wordt tot nadere precisering overgegaan.

² HSD, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f. 127.

De kring van gerechtigden tot de Meinweg

1 Overcruchten	8 Karken
2 Nedercruchten	9 Vlodrop
3 Arsbeck	10 Herkenbosch
4 Birgelen	11 Melick
5 Wassenberg	12 Herten
6 Ophoven	13 Roermond
7 Steinkirchen	14 Maasniel

Meinweg bezaten, worden veertien plaatsen als rechtssubjecten aangewezen.

Deze op het eerste gezicht vreemde, zo niet tegenstrijdige manier van uitdrukken vindt men ook in het bosreglement van 1633 terug. Artikel 2 van laatstgenoemd reglement vermeldt, dat de heer van Wassenberg naar believen buitengewone houtgedingen mag laten houden, die echter tevoren moeten worden aangekondigd in de „kirspelsskirchen, da die gehulssden so auff den busch beerbt sein, wohnen“. Weer volgt dan in hetzelfde artikel een lijst van de veertien reeds genoemde plaatsen,

maar nu in een andere volgorde. Wassenberg, Roermond, Melick en Herkenbosch staan weer voorop, maar dan volgen eerst de Gulikse dorpen, vervolgens de plaatsen die tot het Overkwartier van Gelder behoorden, en tenslotte Maasniel en Herten, die blijkbaar tot de Gelderse invloedssfeer gerekend werden. Ligt in artikel 2 de nadruk op natuurlijke personen, in artikel 5 wordt veeleer op een meer personen omvattende eenheid, het kerspel, gelet. Ieder „kirspel” moet zes personen naar het houtgeding sturen, terwijl voorts ieder „auss jeden gehulssden kirspell” die maar wil, het houtgeding kan bijwonen. Een derde kwalificatie, waarmee wij rekening moeten houden, wordt in artikel 30 geleverd: de „hausen, hoven oder koetter”, die niet bewoond zijn en waar geen rook opgaat, hebben geen recht op het hout van de Meinweg. Dit artikel is de enige plaats waar een verband wordt gelegd tussen woning en subjectief recht. Deze relatie zullen wij derhalve voorhands even terzijde laten³ en ons alleen bezighouden met de vraag waarom, ook in 1633, aan plaatsen subjectieve rechten worden toegekend, die natuurlijke personen schijnen uit te oefenen. Dat men ter aanduiding van de gerechtigden met het opsommen van plaatsen kon volstaan, impliceert, zo is onze these, dat er een nauwe band tussen deze personen en plaatsen moet bestaan.

Bezien wij met het oog op dit probleem nog enige andere archiefstukken. Een rescriptie uit circa 1660 van de magistraat van Roermond contra de regeerders, geërfden en inwoners van Over- en Nedercruchten bevat de mededeling dat er rond 1661 een bepaalde hoeveelheid te kappen hout van de Meinweg aan de gerechtigden bij verdeling werd toegewezen, zonder dat daarbij afbreuk werd gedaan aan de rechten, die elke stad of kerspel op de Meinweg had⁴. In het geschil van die van Melick en Herkenbosch enerzijds contra die van Maasniel anderzijds rond 1700 over de gebruiksrechten van de laatsten op het Heistert, werd van Melickse zijde naar voren gebracht, dat op de Meinweg zestien steden en dorpen gerechtigd waren⁵.

Komt in deze stukken de nadruk op plaatsen te liggen, in andere bescheiden is weer sprake van personen. Zo schreven die van Vlodrop in 1572, dat „onsere naeber” evenals die van Karken gerechtigd waren tot de Meinweg⁶. In dezelfde tijd ontstonden moeilijkheden met de „naheber zu Merbeck”, ook wel „enige kerspellieden te Cruchten op de Merbeeck” genaamd, over het bosreglement van 1570. Zij wensten de rechten, die zij vanouds op de Meinweg hadden, te behouden⁷. Op 13

³ Zie p. 101-102, 129 waar op dit punt nader wordt ingegaan.

⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁵ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

⁶ J.S. van Veen, Roermond en de opslag te Linne. In: Limburg's Jaarboek 29 (1923), p. 13.

⁷ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1073, brief nr. 3682; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.139.

februari 1708 gelastte de magistraat van Roermond „alle buytelingen ende inwoonders deser stadt, gebruyckende den Meenwegh”, met schoppen te verschijnen ten einde een halve morgen van de Meinweg om te graven en met eikels in te zaaïen⁸. Tenslotte is er nog een onge-dateerd rekest van de „gemeyne inwoonders ende naebuyren” der heerlijkheid Dalenbroek, omvattend Maasniel en Herten, dat aan de Gulikse beambten van het ambt Wassenberg gericht is. Omdat een hevige storm de huizen van de rekestranten had beschadigd en aangezien er schaarste aan hout was, verzochten zij de Gulikse beambten toestemming om hout op de Meinweg te mogen halen ter reparatie van hun geruïneerde huizen, temeer daar zij als „mede principaele gehulsdenden” tot de Meinweg gerechtigd waren⁹.

De personen, die gebruik maakten van de Meinweg, worden afwisselend gekwalificeerd als „naburen”, „gemeyne inwoonders” en „kerpsellieden”. Het aantal personen in een plaats, dat van de Meinweg gebruik maakte, was onbepaald. Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit het verslag van het onderzoek dat in 1673 werd ingesteld naar het kappen van hout in de Meulenbergen. Op verzoek van de magistraat van Roermond kwamen gecommiteerden van „die van” Cruchten, Vlodrop en Herten te Roermond bijeen om deze kwestie te bespreken¹⁰. De personen, die van de Meinweg gebruik maakten, worden inwoners en naburen genoemd. Daar hun aantal onbepaald was, moeten zij destijds als een geheel, als een gemeenschap per plaats zijn beschouwd, waardoor het mogelijk was, dat in de oude bosrol en het bosreglement ter aanduiding van de gerechtigden met het opsommen van plaatsen kon worden volstaan.

Zo'n gemeenschap, die zich tot één plaats kon beperken, vormden bijvoorbeeld de gezamenlijke parochianen en allen die tot het ressort van dezelfde schepenbank behoorden. Om vast te stellen, in hoeverre deze laatste bewering juist is, dient in de eerste plaats te worden nagegaan, welke gemeenschappen er bestonden in de plaatsen, die de bosrol en het bosreglement opnoemen. Vervolgens moet de mogelijkheid worden overwogen, dat de bosrol en het bosreglement op een van deze gemeenschappen betrekking hebben.

⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 20, f. 241. „Buytelingen” zijn diegenen, die buiten de muren maar binnen de jurisdictie van de magistraat en schepenbank wonen. Zij worden in de bronnen *niet* als buitenburgers aangeduid. Deze laatste kwalificatie kwam, althans in de veertiende eeuw, toe aan sommige, veelal riddertmatige personen, die klaarblijkelijk niet te Roermond resideerden. (GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 345, p. 48). Zie: H.J. Domsta, *Die Kölner Aussenbürger, Untersuchungen zur Politik und Verfassung der Stadt Köln von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, Bonn 1973, *Rheinisches Archiv* 84, p. 26, 55-58, 121-124.

⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, voorl. nr. 1068.

¹⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

2. Zijn gemeenschappen rechtssubject?

De parochie

De meeste in de bosrol en het reglement genoemde plaatsen bezaten een parochiekerk. Afzonderlijke parochies waren Roermond en Herten, behorend tot het dekenaat Susteren, en voorts Arsbeck, Birgelen, Maasniel, Nedercruchten, Overcruchten, Ophoven en Wassenberg, behorend tot het dekenaat Wassenberg¹¹. Het ressort van deze parochies omvatte voornamelijk één grote woonkern. De parochie Steinkirchen omvatte daarentegen mede het dorp Effeld¹², terwijl de parochie Vlodrop oorspronkelijk mede de dorpen Posterholt en Karken tot haar ressort rekende. Deze laatste plaats werd in 1349 een „appendicium” van Vlodrop genoemd. In 1559 verzochten de naburen van Karken aan raadsheren van de hertog van Gulik, die een onderzoek naar de kerkelijke situatie instelden, om hun een eigen pastoor te geven, die men uit de opbrengst van de tienden van Karken zou onderhouden. In ieder geval was Karken sedert 1582 een zelfstandige parochie¹³. Posterholt bezat reeds in 1491 een eigen kapel, maar behoorde nog tot in de achttiende eeuw tot de parochie Vlodrop. Vanaf 1760 zijn doop-, huwelijks- en overlijdensregisters van Posterholt bewaard gebleven, zodat pas sedert de tweede helft van de achttiende eeuw sprake is van een zelfstandige parochie¹⁴.

Ten aanzien van Melick en Herkenbosch liggen de zaken enigszins gecompliceerd; beide dorpen bezaten ook vroeger elk een kerk. Habets wekt de indruk, dat zij samen één parochie vormden. Ook de in 1550 en 1560 op landsheerlijk bevel ingestelde onderzoeken naar de kerkelijke toestand in Gulik geven de indruk, dat te Melick zich de „moederkerk” bevond, waaronder de kapel van Herkenbosch ressorteerde¹⁵.

Uit de antwoorden, die tijdens een dergelijk onderzoek in 1533 werden gegeven, zou men echter kunnen afleiden, dat beide dorpen een afzonderlijke parochie vormden, die door één pastoor bediend werden. Ook de rekening van de rentmeester van het ambt Wassenberg over 1603/1604 wijst in deze richting: „Melich bey Ruremundt und Herckenbusch sin beide krichdorffer aber nur ein gericht”. Tenslotte zijn

¹¹ Habets, *Geschiedenis bisdom Roermond I*, p. 386, 407-409; Redlich, *Kirchenpolitik II*, p. 713, 720-723, 748-749, 756-769; Fabricius, *Erläuterungen V*, p. 405-406, 414.

¹² HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 11, f. 182-182v.; Willemsen, *Oorkonden en bescheiden*, p. 263, noot 1; Fabricius, *Erläuterungen V*, p. 415.

¹³ Willemsen, *Oorkonden en bescheiden*, p. 188, 238, noot 2; Fabricius, *Erläuterungen V*, p. 44; Redlich, *Kirchenpolitik II*, p. 324-326.

¹⁴ Habets, *Geschiedenis bisdom Roermond III*, p. 295-296.

¹⁵ Habets, *Geschiedenis bisdom Roermond I*, p. 408, 411; Redlich, *Kirchenpolitik II*, p. 742-744.

Afb. 2. Parochiekerk van Birgelen, gezien vanuit het zuid-oosten. De kerk werd omstreeks 1860 afgebroken. Pentekening van J. de Beyer, waarschl. 1738. Collectie Städtisches Museum Haus Koekkoek Kleef, Sammlung Robert Angerhausen, inv.nr. Z 46.

van beide plaatsen afzonderlijke doop-, huwelijks- en overlijdensregisters bewaard gebleven uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het is derhalve aannemelijk, dat Herkenbosch in ieder geval sedertdien een aparte parochie vormde, ofschoon de pastoor van Melick deze bediende¹⁶.

Overzien wij het bovenstaande, dan blijkt dat in de achttiende eeuw het ressort van de verschillende parochies beperkt was tot een enkele plaats. In de in het reglement van 1633 genoemde plaatsen bestond een zelfstandige parochie. Alleen te Steinkirchen deed zich een afwijkende situatie voor.

Ten tijde van het opstellen van de oude bosrol vóór of omstreeks 1500 was er evenwel veel minder overeenkomst tussen enerzijds de toen bestaande parochies en anderzijds de opgesomde gerechtigde plaatsen. Het is de vraag of Herkenbosch toen al een zelfstandige parochie was. Vlodrop omvatte toen nog Karken en Posterholt. Merkwaardig is nu, dat Karken toch afzonderlijk in de oude bosrol genoemd wordt. Posterholt daarentegen wordt niet genoemd. Personen uit deze plaats treft men in geen enkel archiefstuk onder de gerechtigden aan. In de loop van dit hoofdstuk zal blijken, dat ook degenen, die onder de schepenbank Hoembergen ressorteerden, waarschijnlijk gerechtigd waren tot de Meinweg. Het ressort van deze schepenbank viel in kerkelijk opzicht onder de parochie Sint Odiliënberg. Deze plaats komt echter niet in de lijst der gerechtigde plaatsen van de Meinweg voor¹⁷.

De conclusie moet naar onze mening dan ook getrokken worden, dat de opsomming van plaatsen in de bosrol van vóór of omstreeks 1500 en in het reglement van 1633 niet uitgaat van toendertijd bestaande parochies, waaruit volgt, dat het behoren tot een bepaalde parochie geen criterium was voor het bezit van subjectieve rechten op de Meinweg.

De schepenbank

Op het platteland tussen Maas en Rijn werd recht gesproken door colleges van schepenen. Dergelijke colleges worden in de historische kenbronnen uit het gebied van het huidige Midden-Limburg meestal „gerecht” of „dingbank” genoemd; thans duidt men deze aan met de term schepenbank. Het ressort van een schepenbank omvatte vaak één, soms meerdere woonkernen, welk ressort bij voorbeeld ter aanduiding van de ligging van percelen veelal ook „gerecht” of „dingbank” werd genoemd. De inwoners van zo’n ressort waren in principe verplicht op

¹⁶ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 11, f. 182-182v.; Redlich, Kirchenpolitik II, p. 741-742; Fabricius, Erläuterungen V, p. 413.

¹⁷ Linssen, Een vergeten schepenbank, p. 53.

het ongeboden ding van de schepenbank van hun woonplaats te verschijnen. Voorts procedeerden zij in voorkomende gevallen tegen elkaar voor dat gerecht, terwijl de overdracht van onroerend goed ten overstaan van deze schepenen moest plaatsvinden¹⁸. Deze gezamenlijke, een territoriale rechtskring¹⁹ vormende dingsplichtigen van een schepenbank worden in de moderne Duitse rechtshistorische literatuur wel „gerichtsgemeinde” genoemd. Heeft de opsomming van plaatsen in de oude bosrol en het reglement misschien betrekking op dergelijke „gerichtsgemeinden”? Aangezien over het ressort van de schepenbanken, die rondom de Meinweg gelegen waren, weinig of geen literatuur bestaat, zal deze kwestie aan de hand van archiefbronnen moeten worden bestudeerd. Derhalve zal aan deze schepenbanken meer aandacht dan aan de parochies moeten worden besteed.

Arsbeck

Arsbeck was tot 1561 een hoge heerlijkheid, die noch tot het land noch tot het ambt van Wassenberg behoorde. Het ligt voor de hand, dat in deze heerlijkheid de rechterlijke competentie bij een afzonderlijk gerecht berustte²⁰. Gegevens zijn pas uit de vijftiende eeuw voorhanden. In 1417 worden in een akte de schepenen van „Ursbeck” genoemd²¹. Zestig jaar later, in 1481, is sprake van „die sceffen gemeynlichen des dynckstoils van ghen Oersbecker Raetken”²². In 1486 is voluit sprake van de dingbank van Arsbeck en Rödgen²³. Beide woonkernen, Arsbeck en Rödgen, behoorden in ieder geval sedert de tweede helft van de vijftiende eeuw tot het ressort van één schepenbank. Een aanwijzing, dat ook inwoners van Rödgen rechten op de Meinweg hadden, vindt men tijdens het geschil over het grensverloop tussen de Meinweg en het Schieterwald in de jaren 1561-1563. Op 8 en 10 juni 1562 werden ondermeer personen uit „gen Roetgen” aangaande het grensverloop gehoord²⁴. De plaats Rödgen wordt evenwel niet in de bosrol noch in het reglement genoemd.

¹⁸ Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 47-50. Naast de schepenbanken kwamen nog laat-, leen- en cijnshoven voor. Daar hun ressort meestal geen gesloten territorium vormde en hun competentie beperkter was dan die van de schepenbank, kunnen zij hier buiten beschouwing gelaten worden. Zie voor het ongeboden ding p. 148-149.

¹⁹ De Monté ver Loren, *Hoofdpijnen*, p. 13.

²⁰ De Monté ver Loren, *Hoofdpijnen*, p. 127-130.

²¹ HSD, archief klooster Dalheim, nr. 105.

²² HSD, Jülich-Berg, *Urkunden, Nachträge*, nr. 696. Zie ook: Quadflieg, *Herrschaft Arsbeck-Rödgen*, p. 55.

²³ HSD, archief klooster Dalheim, nr. 138; Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 5, f. 63v. (1569/1570).

²⁴ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 4, f. 130.

Volgens een notitie in de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg omvatte het gerecht Wassenberg rond 1550 de plaatsen Wassenberg, Ratheim, Millich, Orsbeck, Ophoven, Steinkirchen en Effeld, Birgelen, Wildenrath, Myhl, Gerderath en „in gen Haen”²⁵. Het ressort van deze schepenbank was in de zestiende eeuw dus zeer omvangrijk. Hoe groot was dit ressort in de daaraan voorafgaande eeuwen? Voor de schepenen van Wassenberg werd op 19 februari 1354 een grondrente overgedragen ten laste van een hoeve te Golkrath; van 16 juli 1413 dateert een overdracht voor de schepenen van Wassenberg van akkerland te Ophoven. Op 14 augustus 1455 vond voor de schepenen van Wassenberg de overdracht plaats van een grondrente gevestigd op het huis en de hof „in de alder Myle”, leenroerig van de hof te Ratheim. Op 29 september 1495 geschiedde, eveneens voor de schepenen van Wassenberg, de overdracht van een grondrente ten laste van laatgoed van de hof te Ratheim²⁶. Indirect kan men tenslotte iets afleiden uit de rekening aangaande het land van Wassenberg van 1406/1407. Deze noemt de schepenbanken Wassenberg, Beeck, Gladbach, Doveren en Herkenbosch²⁷. Aangezien nog in het midden van de zestiende eeuw het ambt Wassenberg deze vijf schepenbanken kende, kan ons inziens worden aangenomen, dat het rechtsgebied van de schepenbank Wassenberg ook omstreeks 1400 reeds dezelfde grote omvang bezat.

De plaatsen, die onder de schepenbank Wassenberg ressorteren, zijn voor het merendeel niet als kleine gehuchten te beschouwen. Wassenberg, Ratheim, Ophoven, Orsbeck, Steinkirchen, Birgelen, Wildenrath, Myhl en Gerderath vormden tevens het territoire van zelfstandige parochies²⁸. Van de plaatsen, die tot het gerecht Wassenberg behoorden, komen slechts Wassenberg, Ophoven, Steinkirchen en Birgelen in de bosrol en het reglement voor. De overige plaatsen ontbreken en ook uit andere bescheiden blijkt niet, dat zij ooit rechten op de Meinweg bezaten.

De uitzondering in dit opzicht vormt Effeld. In een getuigenverhoor van 22 juli 1701 over het aan Overcruchten betwiste recht van turfsteken werd namelijk verhaald, dat die van Cruchten al dertig jaar lang turf staken op de Meinweg, maar dat die van Herkenbosch, Steinkirchen en Effeld dan altijd van de ambtman opdracht kregen om de gestoken en

²⁵ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 2, f. 270v. Zie ook: Eschbach, Erkundigung Gerichtsverfassung Jülich, p. 126.

²⁶ Gemeentehuis Wassenberg, stadsarchief Wassenberg, inv. nrs. 16, 20; HSD, archief klooster Dalheim, nrs. 79, 102.

²⁷ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f. 46v.-47v.

²⁸ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 11, f. 182-182v.; Habets, Geschiedenis bisdom Roermond I, p. 407-409.

opgestapelde turf weg te voeren. In 1807, toen de verdeling van de Meinweg in een vergevorderd stadium leek te zijn, bleek dat onder andere die van Effeld in strijd met de gemaakte afspraken links en rechts op de Meinweg hout gekapt en turf gestoken hadden²⁹. Ofschoon Effeld niet in opsommingen der gerechtigde plaatsen voorkomt, schijnen zijn inwoners toch blijkens deze laatste gegevens op de Meinweg gerechtigd te zijn. Hoe is dit te verklaren? Effeld wordt meestal in één adem met Steinkirchen genoemd, wat op een nauwe relatie tussen beide plaatsen wijst.

Het lijkt er dus op, dat de bosrol en het reglement geen volledig uitsluitel geven over de vraag wie al dan niet gerechtigd was. Het schijnt ook van toevallige archiefvondsten afhankelijk te zijn, of plaatsen, die niet in de bosrol of het reglement voorkomen, toch tot de kring der gerechtigden gerekend moeten worden.

Karken

De schepenbank Karken kwam reeds in een vorig hoofdstuk ter sprake³⁰. Het oudste gegeven, dat wij van deze schepenbank aantreffen, dateert uit 1416. De intitulatie van een akte van 16 januari 1416 luidt: „Peter der Smyt, Eerken Pegekijn ende Geraert van der Schuren scepenen des dinckstoels van Karken ende voert die andere scepenen gemeynlick desselven dinckstoels”. Uit hetzelfde jaar dateert ook een akte van de schepenbank Kempen, die een gelijksoortige intitulatie bevat³¹. Na het onderzoek naar de rechterlijke organisatie in het hertogdom Gulik in 1554 en 1555 werd aan de landheer voorgesteld om de schepenbanken Karken en Kempen samen te voegen. Dit voorstel werd inderdaad aangenomen en uitgevoerd. In een akte van 22 maart 1564 is sprake van het gerecht van Karken en Kempen³². In de achttiende eeuw werd de rechterlijke indeling nogmaals gewijzigd. De schepenbank Karken en Kempen werd in 1739 mét de zogenaamde Haagbank bij het gerecht van Heinsberg gevoegd³³. Van al deze plaatsen komt alleen Karken in de bosrol en het reglement van 1633 voor.

²⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, latere aanwinsten; Provinciaal archief, inv. nr. 12131.

³⁰ Zie p. 30-32.

³¹ RAL, archief kapittel H. Geest Roermond, cartularium, f. 19-19v.

³² Eschbach, Erkundigung Gerichtsverfassung Jülich, p. 125; GAR; Oud archief Roermond, inv. nr. 1624.

³³ F.W. Oediger, Das Staatsarchiv Düsseldorf und seine Bestände I, Landes- und Gerichtsarchive von Jülich-Berg, Kleve-Mark, Moers und Geldern, Siegburg 1957, p. 175.

Vlodrop

De oudste, enigszins vage, aanduiding van schepenen van Vlodrop zou men kunnen halen uit een akte van 1277. Op 3 augustus van dat jaar droeg Hendrik van Montfort onder voorbehoud van het vruchtgebruik aan Reinald, graaf van Gelder, het kasteel Montfort en de heerlijkheid over enige andere bijbehorende plaatsen, waaronder Vlodrop, over. De overdracht kreeg een vervolg op 12 december 1277, toen Hendrik verklaarde, dat graaf Reinald „verum esse heredem ac dominum castri Montfort atque omnium bonorum eidem attinentium”, waarna de burchtmannen, dienstlieden en schepenen van de steden en dorpen, waaronder Vlodrop en Posterholt, Reinald inhuldigden³⁴. Het eerstvolgende gegeven dateert uit 1383. Twee schepenen van Vlodrop verklaarden toen, dat ten overstaan van hen iemand land, gelegen onder het gerecht van Vlodrop, in erfpacht had genomen van het kapittel van Sint Gangolf te Heinsberg³⁵. In 1416 werd een akte uitgevaardigd door de richter en gemene schepenen van de dingbank Vlodrop, welke aldus de eerste uitdrukkelijke vermelding van de schepenbank zelf bevat³⁶.

In de vijftiende eeuw zou er naast de schepenbank Vlodrop een zelfstandige schepenbank Posterholt zijn geweest. In het begin van de vijftiende eeuw, vóór 1424, werd in het ambt Montfort namelijk een enquête gehouden omtrent zekere goederen en rechten van de hertog van Gelder. Naast het antwoord van de schepenen van de dingbank Vlodrop is ook de reactie van de schepenen van de dingbank Posterholt bewaard gebleven. Voorts is omstreeks 1573 sprake van een „schepenboick” van Posterholt, dat in 1538 in gebruik was³⁷. Toch is het twijfelachtig, of het gerecht te Posterholt een schepenbank was. Enige hoofdvaarten in de vijftiende en zestiende eeuw van Posterholt naar het hoofdgerecht Roermond zijn hoofdvaarten van laten, terwijl akten betreffende onroerend goed te Posterholt uit de jaren 1472, 1473, 1485 en 1532 door de richter en (gemene) laten van Posterholt werden uitgevaardigd^{37a}. In een akte van 4 april 1554 van de scholtis, twee met name

³⁴ G. Venner, Rond de akte van 1277. In: Nieuwstadt van stad tot dorp, Nieuwstadt 1977, p. 10-13; RAG, hertogelijk archief, charterverzameling nr. 38, gedrukt in: L.A.J.W. Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen, 's-Gravenhage 1872-1876, nr. 992.

³⁵ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 127.

³⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 1618.

³⁷ RAG, hertogelijk archief, inventaris Buren, pak nr. 127. De enquête moet vóór 1424 gehouden zijn, daar ook het antwoord van de schepenbank Hoemberg die in dat jaar werd opgeheven, bewaard is gebleven; RAL, archief hoofdgerecht Roermond, proces: Jan aan gen Bakhuis contra Dirk Frencken, 1573 Vlodrop.

^{37a} K.J.Th. Janssen de Limpens, Geldersche wyssensissen van het hoofdgerecht te Roermond: „t nye boeck” (1459-1487), Utrecht 1953, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks 16, p. 124, 284; RAL, archief hoofdgerecht Roermond, proces: Geurt Vaers contra Hendrik Holtener en Hendrik in de

genoemde laten en de overige „gemeine laeten der dinckbanck van Posterholt” vroegen de „schepen oder laeten” in de corroboratie aan de scholtis om voor hen te zegelen, hetgeen deze op verzoek der „schepen” deed^{37b}. In deze akte worden de begrippen „schepen” en „laet” naast elkaar gebruikt, wat de aanwezigheid van een „schepenboick” kan verklaren. Hoe het ook zij, in elk geval is op 7 januari 1562 voor het eerst sprake van de schepenbank Vlodrop en Posterholt, een combinatie die tot het einde van de achttiende eeuw bleef bestaan³⁸. Alleen Vlodrop komt in de opsomming van gerechtigden in de bosrol en het reglement voor.

Melick en Herkenbosch

Op 16 augustus 1310 verklaarden de rechter Godefridus, genaamd van den Elsen, alsmede Johannes, genaamd van der Linden, en Johannes de Cymeterio, schepenen in Melick, dat Johannes, genoemd van Sevenheym, en zijn echtgenote jaarlijks twee malder rogge schuldig waren aan de „meesterse” van het Roermondse armenhospitaal, tot zekerheid voor welke schuld zij enige percelen grond te Melick verpandden³⁹. In deze oudste vermelding van de schepenen van Melick wordt met geen woord over Herkenbosch gerept. Het omgekeerde was het geval in 1343, toen de hertog van Brabant de heer van Heinsberg beleende met het kasteel Dalenbroek, het dorp Herkenbosch en het „gericht hoge ende neder”⁴⁰. Of Melick in deze belening mede begrepen was, staat niet vast. De rekening aangaande het land van Wassenberg over 1406/1407 telt onder de vijf schepenbanken van dit land ook die van Herkenbosch. Aangezien Melick niet apart genoemd werd, werd deze plaats waarschijnlijk toen al tot de schepenbank Herkenbosch gerekend⁴¹. In 1420 vindt men land gesitueerd „in den gericht van Melick ende van Herkenbusch”⁴², terwijl in een akte van 1441 voor het eerst de schepenen van Melick en Herkenbosch gezamenlijk voorkomen. Sedert het begin van de vijftiende eeuw vormden Melick en Herkenbosch in ieder geval

Wolfskeel, 1535 laatbank Posterholt; archief Kartuizerklooster Roermond, voorl.nrs. 127, 137; archief kapittel H. Geest Roermond, charter 1532; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 1624, f. 141v.

^{37b} RAL, archief hoofdgerecht Roermond, proces: Peter van Elmpt contra Mergen Frencken, 1580 Vlodrop.

³⁸ H. van Hall, Archief van de schepenbank Vlodrop en Posterholt. In: Roerstreek '80, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 12 (1980), p. 52.

³⁹ GAR, archief R.C. Godshuis, inv. nr. 544.

⁴⁰ J.F. Willems, Les gestes des ducs de Brabant II, Brussel 1843, p. 459.

⁴¹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f. 46v.-47v.

⁴² RAL, archief Kruisherenklooster Roermond, inv. nr. 14.

het ressort van één schepenbank⁴³. Toch komen beide plaatsen in de bosrol en het reglement voor.

Roermond

Het kleine territoire van de gemeente Roermond vóór 1939 kende aanvankelijk drie schepenbanken. Enige Roermondse schepenen worden in 1234 voor het eerst genoemd als getuigen. In 1244 spreekt de graaf van Gelder van „onze schepenen” zonder meer. In een privilege voor de stad Roermond van 1372 wordt de samenvoeging bepaald van de dingbank van Zwartbroek en die van „over die brugge” met de dingbank van Roermond. De schepenbank van Zwartbroek bezat competentie in het zuidelijk gedeelte van het stadsgebied en werd in 1372 inderdaad opgeheven⁴⁴. Ten westen van Roermond strekte zich het ressort van de schepenbank Hoembergen uit, die, vanuit Roermonds standpunt bezien, „over die brugge” over de Roer en vanuit het standpunt van de Montfortse ambtman en rentmeester beschouwd „vur die brugge” gelegen was en als zodanig ook wordt aangeduid. Het ressort van deze schepenbank omvatte de kernen Hoembergen ter hoogte van het huidige Hatenboer, de Voorstad Sint Jacob, Roer en Lerop, alle aan de linkerkant van de Roer gelegen. De in 1372 in het vooruitzicht gestelde samenvoeging van dit ressort met de schepenbank Roermond werd pas in 1424 geëffectueerd. De woonkern Lerop werd echter niet bij de schepenbank van Roermond, maar bij die van Sint Odiliënberg gevoegd⁴⁵.

Herten

De schepenbank Herten was een van de twee schepenbanken, die de heerlijkheid Dalenbroek kende. Uit 1374 dateert de oudste bekende akte, waarin de richter en twee schepenen van Herten als oorkonders optreden. In 1477 is sprake van de dingbank van Herten en Ool⁴⁶. Tot het ressort van deze schepenbank behoorden behalve Herten ook de

⁴³ Linssen, Schepenbrieven Melick, k. 177-183. De intitulatie is niet geheel uniform. Soms is sprake van de schepenen van de dingbank van Melick, terwijl het om onroerend goed te Herkenbosch gaat. Zie: RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 170.

⁴⁴ Linssen, Stadsgebied Roermond, p. 369-375; Dezelfde, Wording Roermond als stad, p. 150; Dezelfde, Roermond rond 1400, p. 80-82; Dezelfde, Oorkonde van 1244 voor Roermond, p. 19-22, Dezelfde, Stichting Roermond en haar eerste opkomst, p. 43.

⁴⁵ Linssen, Een vergeten schepenbank, p. 38, 41. Na het verleggen van de Maas in 1342 ter plaatse werd het ressort van de schepenbank Hoembergen door de Maas in tweeën gedeeld. Hoembergen zelf kwam nu op de linker Maasoever te liggen.

⁴⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 1611; RAL, archief Kruisherenklooster Roermond, inv. nr. 63.

gehuchten Merum en Ool. Ook deze laatste waren tot de Meinweg gerechtigd, zoals uit de volgende vermeldingen blijkt. In mei 1673 convoceerde de magistraat van Roermond een aantal belanghebbenden om de bekende kwestie van het ongeoorloofde kappen van hout in de Meulenbergen op de Meinweg te bespreken⁴⁷. Tot de genodigden behoorde ook de burgemeester Peter Beulders vanwege die van Herten, Merum en Ool⁴⁸. Tijdens een getuigenverhoor in 1717 in het geschil over de rechten van die van Maasniel op het Heistert verklaarde een tachtigjarige inwoner van Ool, dat hij altijd hout had gehakt op de Meinweg, terwijl de president-schepen van Herten, Merum en Ool bevestigde, dat de inwoners van Dalenbroek gerechtigd waren tot het gebruik van de Meinweg⁴⁹. De bosrol en het reglement vermelden enkel Herten onder de gerechtigde plaatsen. Ook in dit geval schijnen de bosrol en het bosreglement geen volledig uitsluitsel te geven over de vraag wie gerechtigd was.

Maasniel

Deze schepenbank Maasniel vormde de andere schepenbank van de heerlijkheid Dalenbroek. De oudste bewaard gebleven akte, uitgaande van de richter en twee schepenen van Maasniel, dateert uit 1354 en betreft de overdracht van een grondrente⁵⁰. De schepenbank omvatte mede de gehuchten Leeuwen en Asenray⁵¹. Op 10 maart 1602 richtte de magistraat van Roermond een schrijven aan de ambtman van Wassenberg. Enige naburen van Asenray en Leeuwen, onderzaten van de heerlijkheid Dalenbroek, hadden geklaagd, dat de boswachters de dag tevoren hun paarden uit de wagens gespannen hadden, toen zij op de Meinweg volgens oud recht hout hadden gehaald⁵². De ingezetenen van beide gehuchten waren derhalve mogelijk tot de Meinweg gerechtigd, ofschoon deze niet apart in de bosrol en het reglement voorkomen.

Nedercruchten en Overcruchten

In het nog te bespreken geschil tussen de stad Roermond en de heer van Heinsberg als pandheer van Wassenberg⁵³ werden door de stad een aantal akten van attestatie aangaande haar gepretendeerde rechten

⁴⁷ Zie p. 38.

⁴⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁴⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

⁵⁰ RAL, archief Kartuizerklooster Roermond, voorl. nr. 7.

⁵¹ Linssen, Grondheerlijkheid Leeuwen, k. 67-68.

⁵² GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁵³ Zie p. 231-237.

naar voren gebracht. Daarbij bevindt zich niet alleen een attestatie van de zeven schepenen van de dingbank van Brempt en van Cruchten van 14 november 1421, bezegeld door „onsen voeght” Johan Schotten, maar ook een akte van de schepenen van Brempt van 11 november 1421, die inhield dat zij „die alsten inde meistendeyll van onsen kirspeken Cruchten ind Chruchten (Neder- en Overcruchten) die mansnamen” bijeengeroepen hadden om getuigenis over de Roermondse rechten te geven. De akte was bezegeld door Johan Schotten die echter nu als „onsen richter” werd aangeduid⁵⁴. Dit op het eerste gezicht merkwaardige feit, dat de schepenen van Brempt, die in deze akte *niet* gezamenlijk als schepenbank worden aangeduid, de mannelijke inwoners van Over- en Nedercruchten bijeenriepen, zou verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat per vergissing bij het kopiëren van deze akte enige woorden werden weggelaten, zodat de intitulatie oorspronkelijk „schepenen van Brempt en Cruchten” luidde. Er zou in dat geval slechts één schepenbank voor Nedercruchten, Overcruchten en Brempt geweest zijn. Onopgelost blijft dan echter het feit, dat de bezegelaar Johan Schotten in het ene geval als „richter” en in het andere als „voeght” wordt aangeduid. Er zijn echter nog andere gegevens die pleiten voor het bestaan van een aparte schepenbank te Brempt. Onder de bij de hertog van Gelder ingekomen antwoorden op de enquête, die vóór 1424 werd gehouden omtrent zekere goederen en rechten van de landsheer, bevindt zich ook een attestatie van de schepenen en gezworenen van de dingstoel Brempt⁵⁵. Op 28 augustus 1478 verleende Katharina, dochter van Gelder, een lijfrente uit de „gravenhof”, gelegen in de dingbank van Brempt. Brempt moet derhalve, ofschoon behorend tot de parochie Nedercruchten, in de vijftiende eeuw een apart gerecht bezeten hebben⁵⁶.

In de akte van verkoop van de landsheerlijke inkomsten te Cruchten, Brempt en Wegberg op 18 september 1562 door de Gelderse rekenkamer aan Otto van den Bylandt worden Nedercruchten, Overcruchten en Brempt als onderhorig aan één schepenbank omschreven⁵⁷. In de achttiende eeuw vindt men daarentegen weer gegevens over een apart gerecht te Brempt. Uit 1723 dateert bijvoorbeeld een rekest van de „schepenen uuyt den gerichte van Brempt” aan de geërfden van Nedercruchten en in 1763 is sprake van de president-schepenen van Brempt⁵⁸. In 1765 werd uit Nedercruchten een rekest naar het Hof van

⁵⁴ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 208, f. 7v.-8.

⁵⁵ RAG, hertogelijk archief, inventaris Buren, pak nr. 127.

⁵⁶ RAG, hertogelijk archief, indices op de 14 libri, deel II, f. 32. Zie voor Brempt: Habets, *Geschiedenis bisdom Roermond III*, p. 165.

⁵⁷ RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 106.

⁵⁸ HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nrs. 53, 55.

Gelder te Roermond verstuurd, houdende een verzoek om de schepenstoelen van Cruchten en Brempt te verenigen. Deze fusiepoging had blijkbaar geen succes, daar nog in 1795 sprake is van een schepen van het gerecht van Brempt⁵⁹.

Brempt wordt niet in de bosrol en het reglement van de Meinweg genoemd, Over- en Nedercruchten daarentegen wel. De schepenbank van Nedercruchten en Overcruchten omvatte, behalve deze beide kerkdorpen, nog een aantal gehuchten. Van twee gehuchten, Merbeck en Dam, is bekend dat daar mensen woonden die op de Meinweg hout kapten. Wij maakten al kennis met de naburen van Merbeck die zich in de jaren 1570-1573 metterdaad verzetten tegen de toepassing van het bosreglement van 1570⁶⁰. In een attestatie van 18 februari 1673 aangaande misbruiken die boswachters van de Meinweg pleegden, verklaarde een getuige, die hout gekapt had, dat hij te Dam woonde⁶¹.

Conclusies

Terugblikkend op dit overzicht van schepenbanken kunnen wij concluderen dat er, blijkens de aangehaalde bronnen, verscheidene schepenbanken waren die meer kerkdorpen en/of woonkernen hebben omvat, zoals de schepenbank van Wassenberg, Vlodrop en Posterholt, Melick en Herkenbosch, Neder- en Overcruchten. Voorts is gebleken van het bestaan van verscheidene kleine schepenbanken, die in de loop der tijd werden opgeheven en met andere samengevoegd. Wanneer wij nu de opsomming van gerechtigde plaatsen in de bosrol en het reglement in verband brengen met de verkregen gegevens, dan blijkt, dat Melick en Herkenbosch al in de vijftiende eeuw het ressort van één schepenbank vormden. Dezelfde conclusie kunnen wij voor Neder- en Overcruchten trekken. Toch worden deze plaatsen in de oude bosrol, die in dezelfde periode ontstond, afzonderlijk genoemd. Toen naderhand de nieuwe schepenbank van Karken en Kempen door samenvoeging van de oude afzonderlijke gerechten gevormd waren, werd met deze nieuwe situatie in het bosreglement van 1633 geen rekening gehouden. Immers, alleen Karken wordt in het reglement genoemd, niet Kempen. De oude bosrol onderscheidt zich in deze opsomming niet van het reglement van 1633. Men vond het kennelijk in 1633 niet nodig om een voorbehoud te maken ten aanzien van Posterholt en Kempen, die niet in de oude bosrol voorkomen en blijkens het ontbreken van andersoortige gegevens ook niet tot medegebruik gerechtigd waren. De

⁵⁹ HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nrs. 78 en 3, f. 24.

⁶⁰ Zie p. 55-56.

⁶¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

onder de schepenbank Wassenberg ressorterende plaatsen Wassenberg, Birgelen, Ophoven en Steinkirchen worden afzonderlijk als gerechtigden genoemd. Andere plaatsen, tevens zelfstandige parochies, zoals Gerderath, Myhl, Ratheim, Orsbeck en Wildenrath, die eveneens onder de schepenbank Wassenberg ressorteerden, worden niet in de bosrol en in het reglement vermeld en evenmin wordt te hunnen aanzien enig voorbehoud gemaakt. De bosrol en het bosreglement hebben derhalve bij de opsomming van de gerechtigde plaatsen niet gelet op de bestaande schepenbanken. Zij geven geen opsomming van deze „gerichtsgemeinden”, waaruit evenzeer volgt dat het behoren tot de jurisdictie van een bepaalde schepenbank geen criterium was voor het uitoefenen van subjectieve rechten op de Meinweg.

Een derde vorm van gemeenschap?

In het voorafgaande zijn sommige woonkernen ter sprake gekomen die op de Meinweg gerechtigd waren, maar die niet in de bosrol of het reglement voorkomen. Men denke aan Ool en Merum, ressorterend onder de schepenbank Herten, Leeuwen en Asenray, ressorterend onder de schepenbank Maasniel, Effeld, ressorterend onder Wassenberg, Rödgen, ressorterend onder de schepenbank Arsbeck, en Merbeck en Dam, ressorterend onder de schepenbank van Neder- en Overcruchten. Deze plaatsen, die tamelijk klein waren, behoorden tot het ressort van een schepenbank die wél onder de gerechtigde plaatsen voorkomt⁶². Deze kleine plaatsen stonden, zo zou men kunnen veronderstellen, in zo'n nauwe relatie met de naburige zetelplaats van de schepenbank, dat een aparte vermelding in de bosrol en het reglement overbodig geacht werd. Deze hypothese dient nader onderzocht te worden. Daar echter de parochiegemeenschap en „gerichtsgemeinde” al zijn afgefallen als mogelijke gemeenschappen waarnaar de bosrol en het reglement verwijzen, treedt eens te meer de noodzaak aan den dag om na te gaan, of zich nog wellicht een andere gemeenschapsvorm manifesteerde in die plaatsen, die als gerechtigd tot de Meinweg worden omschreven. De juistheid c.q. onjuistheid van de zoëven geformuleerde hypothese kan, om verwarring en verkeerde interpretatie van gegevens te voorkomen, het best onderzocht worden in twee plaatsen, die nauw met elkaar verbonden waren, doordat zij samen één parochie en het ressort van één schepenbank vormden.

⁶² Over de nederzettingvormen van de betreffende plaatsen (gesloten dorpen, Einzelhöfe, etc.) konden wij geen literatuur achterhalen.

Vlodrop en Posterholt

Als onderzoeksterrein komen allereerst de dorpen Vlodrop en Posterholt in aanmerking. Zeker vanaf 1562 tot het einde van het ancien régime vormden deze plaatsen één schepenbank, tot circa 1760 vormden zij tevens één parochie. Aan de hand van archiefstukken is aan te tonen, dat beide plaatsen toch afzonderlijk in rechte konden optreden. Zo namen de geërfden en schepenen van Posterholt op 11 april 1672 geld op van de weduwe Maria van Ommen. Drie jaar later, op 1 mei 1675, namen de geërfden van het kerspel Posterholt wederom geld op, nu van de weduwe van Jan Bongarts. Een ongedateerd kladje van een akte uit de tweede helft van de zeventiende eeuw tenslotte leert ons, dat de landscholtis en drie schepenen van het kerspel Posterholt met toestemming van hun medegeërfden een geldlening hadden aangegaan⁶³. Ten aanzien van Vlodrop vonden wij gelijksoortige voorbeelden. De geërfden, regeerders en gemene naburen van het kerspel Vlodrop namen op 24 februari 1675 een bedrag van tweehonderd pattacon op, daar het kerspel geheel verarmd was⁶⁴. Behalve door het aangaan van geldleningen traden beide plaatsen ook anderszins in het rechtsverkeer als rechtssubjecten op. Herhaaldelijk waren „die van Posterholt”, „de regeerders van Posterholt” of uitgebreider „de geestelijke en wereldlijke geërfden, schepenen en regeerders van Posterholt” voor het Hof van Gelder te Roermond in processen betrokken, waarbij zij zowel als wederpartij van landsheerlijke functionarissen als van particulieren optraden. Evenzo werden er voor het Hof van Gelder tal van processen gevoerd, waarin „die van Vlodrop” of „de schepenen en regeerders van Vlodrop” of „het kerspel Vlodrop” betrokken waren⁶⁵. Deze processen hadden niet enkel betrekking op achterstallige interest, maar ook op het gebruik van gemene gronden. Posterholt procedeerde bijvoorbeeld in 1685 tegen enige particulieren over het recht van heidemaaien. In het begin van de zeventiende eeuw procedeerden die van Posterholt tegen die van Echt over de weidegang en het plaggen steken in het Echter broek, welk geschil in 1620 bij een overeenkomst werd beëindigd⁶⁶. In de jaren 1715-1717 voerden de „samtelijke heeren geërfdens, schepenen, borgemesters en voordere inwoonderen” van Vlodrop een proces tegen die van Posterholt over de ligging van hun onderlinge grenzen,

⁶³ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 99.

⁶⁴ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 46.

⁶⁵ RAL, archief Hof van Gelder, procesdossiers van de jaren 1665, 1671, 1689, 1703, 1711, 1713, 1714 (Posterholt) en de jaren 1681, 1683, 1689, 1698, 1710, 1711 (Vlodrop).

⁶⁶ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 80; G. Peters, *Accoord van den 8. augustus 1620 tusschen die van Posterholt en die van Echt rakende den weigang*. In: *De Maasgouw* 46 (1926), p. 19.

welk proces door een minnelijke schikking werd beëindigd⁶⁷. Beide plaatsen kenden tenslotte ook een afzonderlijke financiële administratie, waarvan de sedert de zeventiende eeuw bewaard gebleven rekeningen van de schattheffers en de bijlagen bij deze rekeningen getuigenis afleggen.

De geërfden, de inwoners van Vlodrop en Posterholt, zo dient voorlopig geconcludeerd te worden, traden in ieder geval sedert de zeventiende eeuw als afzonderlijke rechtssubjecten op. Daar hun aantal onbepaald is, moeten zij in beide plaatsen een gemeenschap hebben gevormd, ofschoon beide plaatsen tesamen het ressort van één schepenbank en één parochie vormden. Het bestaan van zo'n aparte gemeenschap blijkt, zoals gezegd, uit termen als „die van ...”, als „de (gezamenlijke) geërfden” of „de inwoners van ...”. Deze gemeenschap wordt in de zeventiende eeuw soms als „kerspel” aangeduid. Deze gemeenschappen konden door het verrichten van rechtshandelingen verplichtingen op zich nemen, subjectieve rechten bezitten en als procespartij optreden. Een zekere mate van rechtspersoonlijkheid — zo concluderen wij voorzichtig — kan aan hen niet ontzegd worden. Bestond dit type gemeenschap ook elders, met name in de overige plaatsen, die door de bosrol en het reglement tot de gerechtigden van de Meinweg gerekend worden?

Melick en Herkenbosch

Ter vergelijking bekijken wij nu de situatie te Melick en Herkenbosch, welke plaatsen gezamenlijk het ressort van één schepenbank vormden, maar die naar alle waarschijnlijkheid sedert de zeventiende eeuw elk afzonderlijk een parochiekerk bezaten⁶⁸. Interessant voor ons onderzoek is een geschil van 1659 tussen Herkenbosch en Melick over de vraag of deze beide plaatsen op het terrein van het financiële bestuur een eenheid vormden of niet. De „scheffen, vorstehere unndt gemeine nachpahn” van Herkenbosch beweerden in een schrijven van 27 maart 1659 aan de ambtman van Wassenberg, dat „beyde dorffern Mehlich und Herckenbusch ein kirspell und ein gerichtsstuell, welche die gemeinden gleich geniessen in aller sachen pari passu nach der matricul active et passive gehalten und von einander inseparabel von unverdencklichen jaren gewesen” waren. Alleen ten tijde van de inlegering van de keizerlijke en Hessische troepen (circa 1645), toen die van Melick gevlucht, maar die van Herkenbosch in hun dorp waren achtergebleven, hadden de laatsten hun contingent van de door de vijand opge-

⁶⁷ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 81. Zie ook: A.F. van Beurden, Verdrag tusschen Vlodrop en Posterholt 1715 en 1716. In: Limburg's Jaarboek 8 (1902), p. 284-287.

⁶⁸ Zie p. 69, 71, 76.

legde contributie apart betaald. Die van Melick zouden dit voorval nu als voorwendsel gebruiken om zich af te scheiden, wat tot gevolg zou hebben, dat de in het verleden gezamenlijk opgenomen leningen nu afzonderlijk zouden moeten worden terugbetaald. Dit laatste was in het nadeel van die van Herkenbosch. Het aantal morgens akkerland, dat voor deze terugbetalingen kon worden aangeslagen, bedroeg slechts de helft van het morgental te Melick, zodat de geërfd en te Herkenbosch relatief zwaarder belast dreigden te worden. In een in augustus 1659 op verzoek van die van Herkenbosch gehouden getuigenverhoor draaide alles weer om de bewering, dat Melick en Herkenbosch gezamenlijk leningen aangingen, dat de lasten zonder te letten op enig onderscheid over alle akkergrond van beide plaatsen werd omgeslagen en geïnd, en dat de quote in de zogenaamde „erfschat”⁶⁹ van het ambt Wassenberg altijd voor Melick en Herkenbosch samen gold.

De zienswijze van die van Herkenbosch, welke zozeer door financiële motieven werd bepaald, werd niet door die van Melick gedeeld. Zij betoogden, dat „Mehlich und Herckenbusch verscheidene dorffschafften seind und ihre besondere honneschafften und limiiten haben”⁷⁰. De belastbare akkers van beide plaatsen waren door deze grenzen gescheiden. Voor beide plaatsen berustte bij de rentmeester te Wassenberg een afzonderlijk kohier van de erfschat. De vaststelling van de quote geschiedde weliswaar per schepenbank, maar daarna vond weer binnen het ressort een onderverdeling tussen Melick en Herkenbosch plaats. Behoudens enkele uitzonderingen waren de buitengewone lasten steeds afzonderlijk omgeslagen en geïnd door afzonderlijke „steuerheber”. Bovendien bezaten die van Herkenbosch ettelijke honderden morgens gemene grond, waarvan die van Melick geen gebruik konden maken⁷¹. Wie nu het gelijk aan zijn zijde kreeg, blijkt niet door het ontbreken van verdere stukken van dit geschil in het betreffende archief. Laten wij derhalve nagaan, of beide plaatsen in de regel gezamenlijk of afzonderlijk „naar buiten” optraden.

⁶⁹ Onder „erfschat” of „landschat” moeten in dit geval begrepen worden de landslasten, zoals bed en, die eerst per kerspel en vervolgens per morgen akkerland werden omgeslagen.

⁷⁰ De term „Honschaft” komt in de Midden-Limburgse bronnen maar zelden voor. In dit citaat betekent het waarschijnlijk gehucht. Veelvuldig komt deze term voor in het Nederrijns gebied. „Honschaft” wordt in de recente literatuur gekwalificeerd als „ländliche Gemeinde”. Zie: Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Hundertschaft; Steinbach, Ursprung Landgemeinde, p. 26-28; H. Kaiser, Territorienbildung in den Aemtern Kempen, Oedt und Linn, Kempen 1979, p. 230-259. Deze Honschaften zijn te vergelijken met de nog te behandelen kerspels, zie p. 90-91.

⁷¹ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 4. Zie ook: S. Wagner, Staatssteuern in Jülich-Berg von der Schaffung der Steuerverfassung im 15. Jahrhundert bis zur Auflösung der Herzogtümer in den Jahren 1801 und 1806, Keulen 1977, Kölner Vorträge und Abhandlungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 27, p. 80-81, 86-89.

Reeds uit 1517 dateert een schrijven van de schepenen en onderdanen van het kerspel Herkenbosch aan de drost van Wassenberg naar aanleiding van het feit dat de heer van Dalenbroek ten onrechte zijn schapen liet hoeden in de zogenaamde Ohé en in het broek⁷². Het feit, dat er in de zestiende eeuw onderscheid werd gemaakt tussen Melick en Herkenbosch, blijkt uit een memorie, die door de heer van Dalenbroek in 1548 werd ingediend ten tijde van het geschil tussen deze en de hertog van Gulik over de jurisdictie over enige hoeven bij Asenray. De heer van Dalenbroek beweerde namelijk, dat de bewoners der betrokken hoeven niet samen met die van Herkenbosch en Melick hun vee lieten weiden. De Gulikse afgevaardigden ontkenden dit en zeiden, dat sommigen uit Asenray zelfs hun vee in de beemden van die van Melick mochten drijven, waartoe die van Herkenbosch niet eens gerechtigd waren⁷³. In 1571 betichtten de naburen van Herkenbosch de halfpachter van Dalenbroek ervan, dat deze hun vee uit de „gemeente beemden” weerde. De naburen dreigden toen een proces te zullen aanspannen⁷⁴. In de zestiende eeuw konden die van Herkenbosch dus blijkbaar afzonderlijk als procespartij optreden.

In de eerste decennia van de zeventiende eeuw ziet men die van Melick en Herkenbosch wel gezamenlijk in het rechtsverkeer optreden. Op 18 oktober 1624 verkochten de schepenen en gezworenen van de kerspelen Melick en Herkenbosch een perceel gemene heide ter grootte van drie-en-een-halve morgen⁷⁵. In 1629 en 1630 namen de gemene schepenen en gezworenen van Melick en Herkenbosch geld op. In 1650, 1661 en 1664 waren het weer de schepenen, gezworenen, geërfden en gemene naburen of inwoners van de kerspelen Melick en Herkenbosch, die geld opnamen. Aangezien de term kerspel in het meervoud werd gebruikt, is aan te nemen, dat Melick en Herkenbosch in die jaren toch afzonderlijke gemeenschappen vormden. Toch is er een akte van 14 januari 1664, derhalve daterend van na het geschil uit 1659, waarin de „sembtliche scheffen und geschworen des kirspells Melick unndt Herckenbusch” geld lenen, een formule die recht doet aan de Herkenboscher visie van 1659.

Later, in 1677 en 1680, vindt men echter akten van schuldbekentenis enkel en alleen ten laste van de schepenen, vorsteher en naburen van het

⁷² RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 12.

⁷³ HSD, Jülich-Berg III, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f. 68.

⁷⁴ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 12. Halfpacht was een vorm van pacht, waarbij de pachter de helft van het vee en zijn werkkraft inbracht en de helft van de opbrengst van akkergewassen en vee aan de verpachter afdroeg (Roebroek, Land Montfort, p. 355).

⁷⁵ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362. Een morgen omvat iets minder dan 31 are. Zie: G. Desweisen, Landmatentolk voor de provincie Limburg, Gulpen 1880.

kerspel Melick⁷⁶. Uit de tweede helft van de zeventiende eeuw dateren ook processen, gevoerd door die van Melick tegen particulieren over het bijdragen in de belasting en het betalen van achterstallige interest. Die van Herkenbosch konden in deze periode eveneens afzonderlijk optreden. In 1698 gaven de schepenen, vorstehers en gemene naburen van het kerspel Herkenbosch volmacht om een geschil met die van Melick te beëindigen⁷⁷. Op 13 mei 1772 kwamen afgevaardigden van de geërfden der „gemeente” Vlodrop met een schepen en de burgemeester namens de „gemeente” Herkenbosch bijeen om de „gemeentenslimieten” vast te stellen⁷⁸. Zowel van Melick als van Herkenbosch zijn afzonderlijke schatcedullen, kohieren van de landschat, bewaard gebleven sedert circa 1650, terwijl voorts nog een aantal rekeningen van het kerspel Melick uit de zeventiende en achttiende eeuw in het Rijksarchief in Limburg berust. Beide plaatsen bezaten dus een afzonderlijke financiële administratie, in ieder geval sedert circa 1650.

Herkenbosch en Melick traden blijkens het voorafgaande sedert de zestiende eeuw afzonderlijk in het rechtsverkeer op. Evenals Vlodrop en Posterholt bezaten Melick en Herkenbosch elk een gemeenschap van geërfden en naburen, die het kerspel van Melick, respectievelijk dat van Herkenbosch werd genoemd. Deze gemeenschappen konden rechten en verplichtingen hebben, rechtshandelingen verrichten en procederen. Dat beide gemeenschappen tussen 1629 en 1664 wel eens gezamenlijk geld opnamen, is mogelijk het gevolg van hun geïsoleerde ligging ten opzichte van de andere Gulikse plaatsen, zodat zij in oorlogsomstandigheden meer dan deze op elkaar waren aangewezen.

Overige plaatsen

Gaan wij thans na, of dergelijke gemeenschappen ook voorkwamen in de overige tien plaatsen, die blijkens de bosrol en het bosreglement van 1633 gerechtigd waren tot de Meinweg. Dat bij deze plaatsen slechts summier wordt stilgestaan, is vaak geen kwestie van zelfbeperking, maar van gebrek aan meer gegevens. De gegevens over de thans Duitse plaatsen zijn in het algemeen schaars, aangezien van de aldaar geproduceerde archiefbescheiden slechts een fractie de tijden overleefd heeft. *Karken*: Dat te Karken een soortgelijke gemeenschap bestond, blijkt niet alleen uit enige losse vermeldingen uit de zestiende eeuw, toen de naburen van Karken een eigen pastoor wensten te krijgen, en uit de achttiende eeuw, toen de „gemeente” Karken procedeerde over de

⁷⁶ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 15 en 4.

⁷⁷ Pastorie Herkenbosch, archief van de parochie (ongeoordend).

⁷⁸ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 34.

reparatie van de kerk, maar ook uit twee akten uit de vijftiende eeuw⁷⁹. Het kapittel van de H. Geest te Roermond had een meningsverschil met „die scepenen ende gansse gemeynte des kerspels van Karrick” over het verstrekken van een ton bier tijdens de verpachting van de tienden te Karken en over het verstrekken van een ton bier en een hoeveelheid brood op Sint Servaasdag, wanneer die van Karken met relikwieën ter processie naar Sint Odiliënberg trokken. Zowel het kapittel als het kerspel wezen twee arbiters aan, waaronder een schepen en een „mede kerspels man” van Karken, die uitspraak in het geschil deden. Bepaald werd onder andere, dat de rentmeester van het kapittel telkenjare, óók als de tienden voor een periode van drie jaar verpacht werden, „die tonne hoppe mit hare gemeynten tot Karrick (moest) verdrincken”. Deze uitspraak werd daarna op 20 juni 1422 door het kapittel en het kerspel in afzonderlijke akten bekrachtigd⁸⁰.

Ophoven: Ophoven werd in 1576 een kerspel genoemd. In de jaren 1783-1785 voerden de „vorsteher” en de „gemeente” te Ophoven een proces tegen de pastoor aldaar over de reparatie van de pastorie voor het Oberappellationsgericht te Düsseldorf⁸¹.

Steinkirchen: Uitgangspunt is het bosreglement van het Loobos van 1569, dat werd opgesteld door de jonkers en naburen van de dorpen Steinkirchen, Ophoven en Effeld met advies van de voogd en schepenen van Wassenberg. Opmerkelijk is, dat in artikel 1 sprake is van de gerechtigden der „dreyen dorffer”, terwijl artikel 4 het verbod bevat om het toegewezen hout „bussen gesatzte zwey kirsspelen” te verkopen, vóórdat het uit het bos is weggevoerd. Hoe de verhoudingen liggen, blijkt intussen uit artikel 2: het te kappen hout werd aan de gerechtigden toebedeeld door vier zogenaamde „geefmannen”, die door de gerechtigden gekozen werden op de volgende wijze: die van Ophoven kozen twee geefmannen uit de naburen van Steinkirchen en Effeld, terwijl die van Steinkirchen en Effeld twee geefmannen uit de naburen van Ophoven kozen⁸². Steinkirchen en Effeld vormden volgens deze gegevens blijkbaar één kerspel, één gemeenschap. Inderdaad was ook in 1576 sprake van de kerspelen Ophoven en Steinkirchen, waarbij Effeld onder Steinkirchen werd gerekend. Tenslotte is uit 1669 een band met kohieren van de landschat van de kerspels in het ambt Wassenberg bewaard gebleven. Hierbij bevindt zich een kohier van Steinkirchen en

⁷⁹ Redlich, Kirchenpolitik II, p. 326; HSD, Repertorium Jülich-Berg. Oberappellationsgericht, f. 98.

⁸⁰ Willemsen, Oorkonden en bescheiden, p. 248-252.

⁸¹ Below, Leistungen Amtes Wassenberg, p. 12; HSD, Repertorium Jülich-Berg. Oberappellationsgericht, f. 110.

⁸² Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 224-225.

Effeld gezamenlijk⁸³. Beide plaatsen, die in 1569 elk „dorp” werden genoemd, vormden samen een kerspel. Daar de meeste kerspels slechts één dorp omvatten, is de situatie te Steinkirchen en Effeld iets apart, namelijk een voorbeeld, dat „dorp” en „Landgemeinde” niet altijd hoeven samen te vallen. Overigens kwamen ook in het reeds door Nikolay-Panter onderzochte gebied rond Trier „gemeinden” voor die twee of meer dorpen omvatten⁸⁴.

Birgelen: Ook Birgelen werd in 1576 als kerspel omschreven. Verder zijn ons geen gegevens onder ogen gekomen, dan alleen dit, dat de pastoor, de twee „vorstehers” en de grote geërfden van Birgelen op 15 december 1718 het aan de kerk toekomende hout van het Schaagbos verpachtten⁸⁵.

Arsbeck: Tot het kerspel Arsbeck werd in 1576 ook Rödgen gerekend. In de zeventiende eeuw was de situatie nog dezelfde. De schattheffers-rekening van 1644 bevat zowel inkomsten uit Arsbeck als uit Rödgen, terwijl uit het slot van de rekening blijkt, dat de schattheffer aan het „kerspel” nog geld schuldig was⁸⁶.

Nedercruchten en Overcruchten: Over de gecompliceerde verhoudingen in deze plaatsen spraken wij reeds. Nedercruchten en Overcruchten bezaten elk een parochiekerk, maar vormden het ressort van één schepenbank. Brempt daarentegen behoorde tot de parochie Nedercruchten, maar vormde een apart gerecht. Bezaten deze drie plaatsen nu ook aparte gemeenschappen zoals te Vlodrop en Posterholt? Voor de vijftiende eeuw moet deze vraag waarschijnlijk bevestigend beantwoord worden. De schepenen van Brempt verklaarden immers op 11 november 1421, dat zij de meeste mannelijke inwoners „van onssen kirspele Cruchten ind Chruchten” bijeengeroepen hadden om verklaringen af te leggen in verband met het geschil tussen de heer van Heinsberg en de stad Roermond⁸⁷. Op 31 maart 1494 „gaf” Karel van Egmond, hertog van Gelder, aan Johan van Brempt zes bunder uit de gemene grond van het kerspel Brempt⁸⁸.

Dan ontbreken gedurende twee eeuwen verdere gegevens. Op 21 juni 1685 namen de schepenen en gezworenen van Overcruchten, Nedercruchten en Brempt geld op, hetgeen erop wijzen kan, dat de drie plaatsen op dat moment één kerspel vormden. De reparaties van de

⁸³ Below, *Leistungen Amtes Wassenberg*, p. 12; HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 175.

⁸⁴ Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 31, 145.

⁸⁵ Below, *Leistungen Amtes Wassenberg*, p. 11; *Pastorie Birgelen*, archief van de parochie, inv. nr. 101.

⁸⁶ Below, *Leistungen Amtes Wassenberg*, p. 12-13; *Pastorie Arsbeck*, archief van de parochie (ongeoordend).

⁸⁷ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f. 8.

⁸⁸ RAG, hertogelijk archief, indices op de 14 libri, deel III, f. 127v.

kerktoren van Overcruchten werden in de sedert 1685 bewaard gebleven „gemeenterekeningen” van Nedercruchten verantwoord. In 1723 richtten de schepenen van Brempt een rekest aan de „geestelijcke ende adelijcke heere geërfde, schepenen ende geswoerens alhier” om uit de „gemeyne boete deses kerspels” een bedrag van dertig pattacon beschikbaar te stellen voor het bouwen van een nieuwe toren op de kapel van Brempt. Aldus werd op 4 januari 1723 te Cruchten besloten en daarom werd het rekest tot een bijlage bij de „gemeenterekening” van Nedercruchten. Uit 1763 dateert nog een rekening van de president-schepenen van Brempt wegens diensten, ten behoeve „deser gemeynte” verricht, welke rekening eveneens tot de bijlagen van de gemeenterekening van Nedercruchten behoort⁸⁹. Sedert de tweede helft van de zeventiende eeuw vormden, naar het schijnt, de geërfden van Nedercruchten, Overcruchten en Brempt tesamen één kerspel, ofschoon deze plaatsen tevoren in de vijftiende eeuw waarschijnlijk drie afzonderlijke kerspels waren geweest.

Herten: Wij keren nu terug naar de plaatsen aan de Nederlandse zijde van de tegenwoordige rijksgrens. Van 10 juli 1551 dateert een arbitrale uitspraak in een geschil tussen de Munsterabdij te Roermond enerzijds en de schepenen, gezworenen en „gemeindenn” van Herten, Ool en Merum anderzijds. Uit deze formulering en uit de verdere inhoud — het geschil had onder meer betrekking op aanwassen onder Ool — blijkt dat de drie plaatsen tot één kerspel behoorden⁹⁰. Ook de latere kohieren van de landschat en de rekeningen uit de achttiende eeuw hebben betrekking op de drie plaatsen, terwijl een kwitantie van 1752 spreekt van een rente ten laste van „dese gemeynte van Herten, Meruem ende Ool”⁹¹.

Maasniel: Ten aanzien van deze plaats, die wij als laatste bespreken, beschikken wij over een akte van 21 september 1416, waarin de „schol-tet, scepen, kyrckmeystere ende ghemeynte des kerspels van Nyel” verklaren, dat de abdis van de Munsterabdij hen met het leveren van hout is bijgesprongen bij het herstel van de kerktoren⁹². Gegevens uit de zeventiende en achttiende eeuw wekken op het eerste gezicht de indruk, dat Maasniel en de tot die parochie en schepenenbank behorende gehuchten Leeuwen en Asenray elk afzonderlijk een gemeenschap vormden. Rond 1700 kenden de drie plaatsen elk een burgemeester⁹³. Wij zien zelfs in de jaren 1695-1698 de geërfden en regeerders van Leeuwen voor het Hof van Gelder te Roermond procederen tegen de erfgenamen

⁸⁹ HSD, archief schepenenbank Nedercruchten, inv. nrs. 13, 53, 55, 78.

⁹⁰ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 234.

⁹¹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 298, 299, 318.

⁹² RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 2, f.46v.-47.

⁹³ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 55, f. 64-65, 70 en 465.

van burgemeester Strijdhagen⁹⁴. Dit alles wijst erop, dat Leeuwen naast Maasniel subject van rechten was.

Anderzijds echter namen de scholtis en twee schepenen van het gerecht van Maasniel, Leeuwen en Asenray in 1689 met toestemming van de voornaamste geërfden geld op ten laste van het „voorseyde kerspel”. In een ongedateerd rekest uit de achttiende eeuw richtten de schepenen en regeerders van Maasniel, Leeuwen en Asenray zich tot het Hof van Gelder met het verzoek om de ingediende rekeningen te restitueren. Zij hadden deze namelijk nodig om „den interesse der gemeente” te bevorderen⁹⁵. Voorts bevatten de rekeningen van de landschat van 1628 en 1722 en volgende jaren de inkomsten uit de drie plaatsen⁹⁶. Er was slechts één financiële huishouding.

Op grond van bovenstaande gegevens zou men, mede in het licht van de andere, reeds eerder vermelde⁹⁷ voorbeelden, geneigd zijn de geërfden van Maasniel, Leeuwen, en Asenray als één gemeenschap te beschouwen. Hoe is deze conclusie dan te rijmen met het reeds vermelde zelfstandige optreden van Leeuwen in de jaren 1695-1698? Behets heeft erop gewezen, dat de plattelandsgemeenten in de Belgische provincie Limburg onder het ancien régime onderverdeeld konden zijn, welke onderdelen zelfstandig konden optreden. Een dorp kon meerdere buurtschappen tellen die „heerwagens” of „heerdgangen” genoemd werden. Elke heerdgang had volgens Behets eigen gemene gronden en eigen financiën en kon eigen keuren op het jaarding inbrengen. Elke heerdgang was in het gemeentebestuur vertegenwoordigd door een burgemeester of gezworene. Elke heerdgang was, nog steeds volgens Behets, een „gemeen corpus, onderdeel van het gehele corpus der gemeente”⁹⁸.

Behets gaat niet nader op de verhouding heerdgang-gemeente in. Men kan zich nu, na de opsomming van al deze kenmerken van de heerdgang, afvragen of er nog wel een onderscheid tussen kerspel en gemeente enerzijds en heerdgang anderzijds bestaat. Smulders gaat daarentegen met betrekking tot Noord-Brabant dieper op deze relatie in. Volgens hem kon ook in Noord-Brabant een dorp zijn samengesteld uit „herdgangen” of „herdschappen”, die soms meer, soms minder ontwikkeld waren tot een „dorpsachtig wezen”. Sommige herdgangen traden zelfstandig op om geld te lenen of om te procederen. Soms had elke herdgang een burgemeester. Desondanks was er toch maar één

⁹⁴ RAL, archief Hof van Gelder, processen 1698.

⁹⁵ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 670, 714.

⁹⁶ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 657, 660.

⁹⁷ Zie p. 82-86.

⁹⁸ Behets, Plattelandsgemeente graafschap Loon, p. 24-25.

dorpsrekening⁹⁹. Het onderscheid tussen dorp en herdgang lag in eerste instantie op financieel gebied. Het dorp had een eigen financiële huishouding, de herdgang niet¹⁰⁰.

De situatie die door Smulders geschetst wordt, lijkt op die te Vierssen. Schütze deelt immers mede, dat het dorp Vierssen negen „honschaften” kende die elk hun eigen bestuur hadden. Financieel beheer berustte niet bij deze „honschaften”, maar bij twee burgemeesters die namens het hele dorp optraden¹⁰¹. De situatie die ons ten aanzien van Noord-Brabant in het algemeen en ten aanzien van Vierssen in het bijzonder geschetst wordt, schijnt analoog te zijn aan die te Maasniel. Maasniel, Leeuwen en Asenray vormden, zoals gezegd, één financiële huishouding. Toch konden de geërfden van Leeuwen als procespartij optreden, zodat Leeuwen te vergelijken is met een herdgang¹⁰².

Deze te Maasniel voorkomende situatie geeft aanleiding tot een algemene opmerking: een gemeenschap die meerdere woonkernen omvatte, had de neiging zich te splitsen in afzonderlijke gemeenschappen. Deze tendens, die tot in de achttiende eeuw aanwezig was en die Nikolay-Panter in de omgeving van Trier signaleerde, is ook in onze omgeving merkbaar¹⁰³. Nochtans heeft zich een ontwikkeling tot afzonderlijk kerspel, voorzover wij kunnen zien, te Maasniel niet voorgedaan. Met de geërfden van Leeuwen en Asenray vormden die van Maasniel tot het einde van het ancien régime één gemeenschap.

3. Het wereldlijk kerspel als locale rechtskring ten plattelande tussen Maas en Rijn

Zien wij even af van de steden Roermond en Wassenberg, dan is uit het voorafgaande gebleken dat alle in de oude bosrol van vóór of omstreeks 1500 en het van 1633 daterende bosreglement van de Meinweg genoemde plaatsen een gemeenschap van geërfden of naburen kenden. Wanneer deze gemeenschappen naar buiten in het rechtsverkeer optraden, werd vaak de kwalitatieve term „kerspel”, later „gemeynte”

⁹⁹ Smulders, Dorp, parochie, gemeynt, gericht, p. 25.

¹⁰⁰ De herdgangen vertonen gelijkenis met de afdelingen van de negentiende-eeuwse gemeente (Gemeentewet art. 254 = oud art. 217), welke afdelingen — om slechts één verschil te noemen — echter geen eigen bestuur kennen. Zie: A.C. Bondam, De Ortensche verwikkelingen, 's-Hertogenbosch 1886, p. 78-135.

¹⁰¹ Schütze, Bezirk niederrheinischen Ortsgemeinde, p. 188, 240-241. Zie ook: Steinbach-Becker, Kommunalen Selbstverwaltung, p. 48. Zie ook noot 70.

¹⁰² De beschrijvingen van inv. nrs. 439 en 442 van de archieven der heerlijkheid Dalenbroek suggereren, dat de drie plaatsen over eigen gemene gronden beschikten, maar zulks blijkt ons inziens niet uit de inhoud der beschreven stukken.

¹⁰³ Nikolay-Panter, Landgemeinde Trierer Raum, p. 152; Bader, Dorfgenossenschaft - Dorfgemeinde, p. 35.

gebruikt. Al deze behandelde gemeenschappen waren aantoonbaar reeds in de zestiende eeuw aanwezig. Een kerspel kon meerdere woonkernen omvatten. Verscheidene woonkernen zoals Leeuwen, Asenray, Ool, Merum, Effeld en Rödgen, die niet in de bosrol of het reglement genoemd worden, vormden één gemeenschap met plaatsen die daarin wel worden genoemd. Heeft de opsomming van plaatsen in de bosrol en het reglement van 1633 betrekking op deze gemeenschappen, die kerspelen of gemeenten werden genoemd? Wij menen deze vraag bevestigend te kunnen beantwoorden. In de eerste plaats kenden de in de bosrol en in het reglement genoemde plaatsen een gemeenschap, die kerspel heette. Enig voorbehoud, dat noodzakelijk zou zijn geweest, indien de opsomming op parochies of schepenenbanken betrekking had, hoefde dus niet gemaakt te worden. Woonkernen, die niet in de opsomming voorkomen, maar waarvan de inwoners toch gerechtigd waren tot het gebruik van de Meinweg, blijken de status van zelfstandig kerspel niet te hebben bezeten. Zij vormden één gemeenschap met de inwoners van een der opgesomde gerechtigde plaatsen. Het subjectieve recht van de inwoners van deze woonkernen vloeide kennelijk voort uit deze gemeenschapsband. Tenslotte wordt het begrip „kerspel” ook in het reglement van 1633 gehanteerd. Artikel 5 vermeldt, dat ieder kerspel” zes personen naar het houtgeding moest sturen, terwijl voorts ieder „auss jeden gehulssden kirspell” het houtgeding kon bijwonen. Het kerspel, de lokale wereldlijke gemeenschap van geërften en naburen, wordt als drager van subjectieve rechten voorgesteld. De feitelijke uitoefening van rechten geschiedt, zo te zien, door haar leden. Over de taken, de samenstelling en met name het rechtskarakter van het kerspel dient nu iets gezegd te worden. Als voorbeelden nemen wij de kerspels Vlodrop en Melick, omdat wij voor beide plaatsen over het nodige archiefmateriaal en kennis van de plaatselijke situatie beschikken.

Taken van het kerspel

Het kerspel Vlodrop als voorbeeld

Te Vlodrop leerden wij al een gemeenschap kennen van naburen en geërften die naar buiten toe optrad als procespartij en als kredietnemer. Andere bemoeienissen blijken uit het nu volgende. De aanwezige geërften, schepenen en naburen van Vlodrop besloten op 31 maart 1604, dat het billijk was, dat degenen, die enkel land bezaten in het kerspel Vlodrop zonder ter plaatse te wonen, toch met de inwoners bijdroegen in de leningen, die werden aangegaan. Meer dan honderd jaar later, op 4 juni 1716, gaf een aantal geërften van Vlodrop opdracht

aan de burgemeester en schatheffer om de geldschieters de lopende leningen ten laste van het kerspel op te zeggen, tenzij zij met een rentevoet van 4% in plaats van 5% genoeg wilden nemen¹⁰⁴. De geërfden en naburen konden derhalve niet alleen leningen aangaan, maar ook bindende maatregelen treffen ten aanzien van de omslag en rentevoet.

Dezelfde bevoegdheid bezaten zij ten aanzien van de gemene gronden. Zij procedeerden niet alleen met die van Posterholt en andere kerspels over de wederzijdse rechten op gemene gronden, zij gingen niet alleen incidenteel over tot verkoop ervan, maar zij troffen ook bindende maatregelen over het gebruik van de gemene gronden door de naburen zelf¹⁰⁵. De geërfden en naburen van Vlodrop besloten op 13 november 1765, dat de naburen van deze gemeente turf mochten steken in het turfbroek op plaatsen, die hen door de burgemeester zouden worden aangewezen en tegen betaling van een bepaald bedrag aan de schatheffer. Op 10 juni 1768 bepaalden de burgemeester en schepenen ten overstaan van de drost van Montfort, dat op straffe van een geldboete en verbeurdverklaring van de turf geen turf gestoken mocht worden na zonsondergang en buiten de vastgestelde tijden¹⁰⁶. Eveneens werd door de burgemeester en gezamenlijke naburen van Vlodrop in 1560 een reglement voor het gebruik van het Vlodropper bos opgesteld, zulks in aanwezigheid van de scholtis en schepenen. In 1568 en 1768 kwamen soortgelijke reglementen tot stand, nadat de drost van Montfort de burgemeester, schepenen en een groot aantal naburen had ontboden¹⁰⁷. Een geheel ander terrein, waarmee het kerspel te maken had, was het betalen van de quoten in de beden ten behoeve van de landsheer, de onraadspenningen ten behoeve van de Staten van het Overkwartier van Gelder en de bijdragen in de contributiegelden voor de vijandelijke legers. Deze laatste ter afwering van plunderingen. Voorts had Vlodrop zijn aandeel te dragen in het leveren van fourage aan de garnizoenen in de steden. Deze lasten werden over de morgens akkerland of beesten ter plaatse omgeslagen en vervolgens geïnd door de schatheffer, die door het kerspel was aangesteld. Werden de lasten zo groot, dat omslagen niet het benodigde geld bijeenbrachten, dan werden, zoals wij zagen, geldleningen met particulieren aangegaan.

Het kerspel Vlodrop vormde een fiscale eenheid voor de omslag van de gelden, die het hele gewest — het hertogdom Gelder, later het Overkwartier van Gelder — moest opbrengen¹⁰⁸. De inning en afdracht van

¹⁰⁴ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 47.

¹⁰⁵ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 135, p. 21.

¹⁰⁶ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 1.

¹⁰⁷ Roebroek, Land Montfort, p. 291, 293, 295.

¹⁰⁸ RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 45. Zie ook hierna p. 113.

deze gelden alsmede de kosten, die uit de activiteiten van het kerspel voortvloeiden, werden door de schatthouder jaarlijks verantwoord in een rekening, die ten overstaan van de geërfden werd afgehoord.

Een zeer speciale bemoeienis had het kerspel met de brug, die bij Vlodrop over de Roer gelegen was. Inkomsten van deze brug, die blijkbaar een schakel vormde in een van de routes van de handelsweg van Keulen naar Antwerpen, worden reeds in de rekening betreffende het graafschap Gelder van 1294/1295 vermeld. Op 29 augustus 1377 gaven Willem en Maria, hertog en hertogin van Gulik en Gelder, aan „onsen luyden des dorps van Vlodorp” toestemming om van elk passerend paard een „alt moerke” te heffen, waartegenover die van Vlodrop de brug zouden onderhouden. Daarnaast moesten zij een jaarlijkse recognitie van twaalf kapoenen aan de landsheer betalen¹⁰⁹.

Het kerspel Melick als voorbeeld

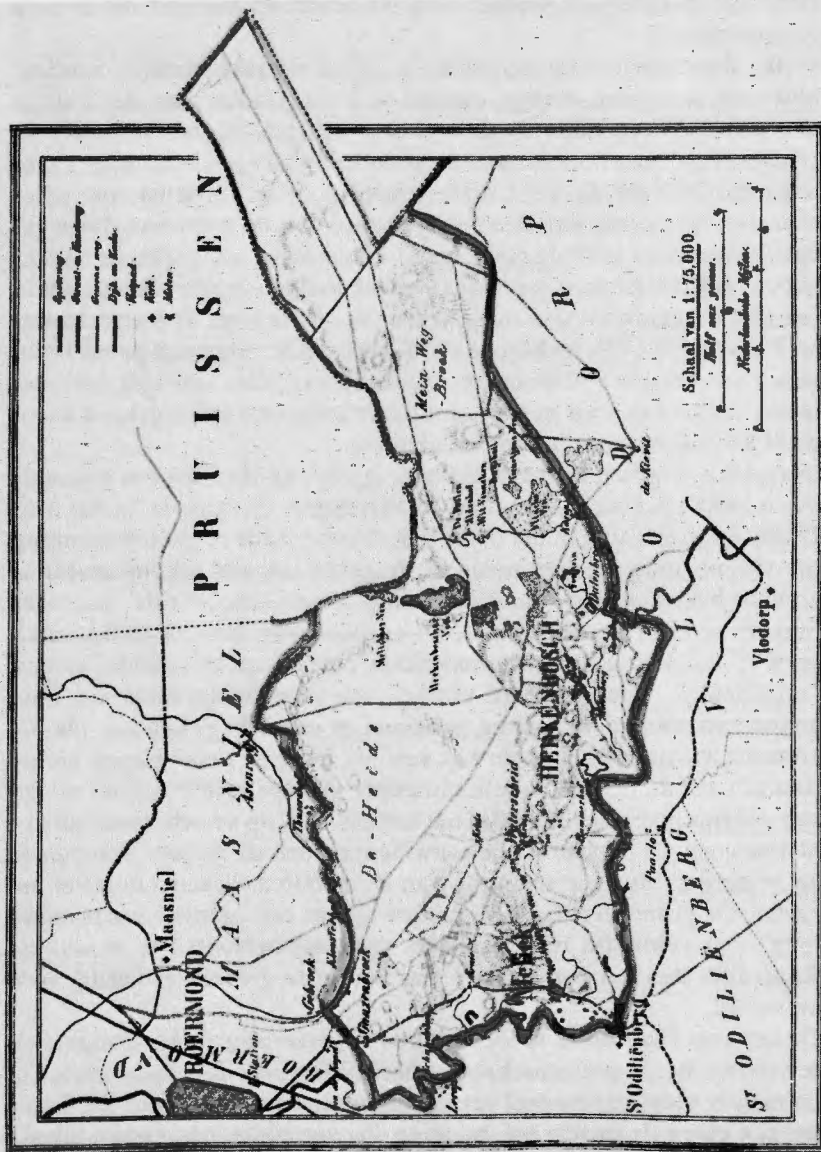
Ook dit kerspel leerden wij al kennen als een medecontribuerende eenheid bij de omslag van de lasten van het ambt Wassenberg. De gemeenschap van geërfden en naburen ging voorts leningen aan en procedeerde tegen andere kerspels over het gebruik van de gemene gronden. Dat het kerspel verordenende bevoegdheid had ten aanzien van het gebruik der gemene gronden, blijkt uit een overeenkomst tussen de „gemeinde von Melich” en de bezitters van de Armenhof, Hoverhof en Schöndeln¹¹⁰.

De beschikkingsbevoegdheid van het kerspel ten aanzien van deze grond bleek reeds in 1624, toen de schepenen en gezworenen van de kerspels Melick en Herkenbosch een perceel van drie-en-een-halve morgen uit de gemene weide verkochten. Eveneens droegen de burgemeester en vier schepenen van Melick op 11 februari 1732 voor de ambtman van Wassenberg anderhalve morgen „gemeine greuss” over aan de postmeester von Bors voor de som van honderd rijksdaalders, die ten behoeve van de gemeente zou worden aangewend¹¹¹. Daarnaast werd gemene grond ook in erfpacht gegeven. Op 15 april 1758 verkreeg Johannes Tellers van de „sämpliche scheffens, vorsteher und benachbarten des kirspels und dorff Melich” een halve morgen uit de „gemeinten” in erfpacht om er een huis op te zetten. De erfpacht moest jaarlijks aan de vorsteher, te vertalen als burgemeester, voldaan worden. Deze rechtshandeling vond plaats na verkregen toestemming van de

¹⁰⁹ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 427. Zie ook: H. van Hall, Archief der schepenbank Vlodrop en Posterholt. In: Roerstreek '80, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 12 (1980), p. 53-54.

¹¹⁰ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 4, 7.

¹¹¹ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 4.

Gefaceend door J. Kuiper.

Maas Bredem. 1400 Inmessen.

Uitgere van Hugo Springen te Leeuwarden.

Afb. 3. Kaart van de gemeente Melick en Herkenbosch omstreeks 1868. J. Kuiper, Gemeente-atlas van Nederland, naar officiële bronnen bewerkt 11 Limburg, Leeuwarden z.j.
Foto: Rijksarchief in Limburg H.L. Mordang

ambtman en droeg de goedkeuring van zeventien naburen die de akte ondertekenden.

Welke formaliteiten bij dergelijke uitgiften vervuld moesten worden, blijkt uit een gelijksoortige uitgifte in 1773. Caspar van der Felden richtte in 1771 een verzoek aan vorsteher, schepenen, „benachbarte” en „ingesessen” van Melick om hem anderhalve morgen heide in erfpacht te geven. Dit verzoek werd, ondertekend door de vorsteher, vier schepenen en nog dertig personen, toegestuurd aan de ambtman. Deze gaf op 30 september 1773 de gevraagde toestemming, aangezien de vorsteher en „beërfdn” niets tegen het verzoek hadden ingebracht en zelfs al een perceel heide hadden toegewezen. Tenslotte wees de burgemeester op 2 november 1773, nu blijkbaar officieel, het te ontginnen perceel aan. Naast het betalen van de canon moest de ontginner ook nog een rustplaats installeren voor het vee, dat op de gemene weiden gehoed werd, en de afsluiting ervan in orde houden¹¹².

Dergelijke uitgiften kwamen veelvuldig voor en dienden om geldmiddelen voor speciale doeleinden te verkrijgen. Zo gaf de hertog van Gulik, waarschijnlijk in het begin van de achttiende eeuw, toestemming om vijftientwintig morgen heide uit te geven om een schoolmeester te kunnen bekostigen¹¹³. Naast deze ontgonnen „schoolheide” waren er blijkens verklaring van de vorsteher en grote geërfdn van Melick van 8 april 1778 ook nog een „schutterijheide”, een „kapelaansheide” en een „orgelheide”. Circa honderd morgen van deze heidevelden was ontgonnen en werd door tachtig personen in erfpacht gehouden. De inkomsten vloeiden niet in de kas van het kerspel, maar gingen rechtstreeks naar de betrokken schoolmeester of kapelaan¹¹⁴. Uit dit relaas van ontginningen blijkt al, dat het kerspel zich op verschillende terreinen bewoog. In de achttiende eeuw benoemden de pastoor, schepenen en regeerders met toestemming van de naburen de schoolmeester en koster. De grote geërfdn benoemden tijdens een „gemeindeversammlung” een veldschut om de akkers van velddiefstallen te vrijwaren. Reparaties aan het kerkgebouw werden in de gemeenterekening verantwoord.

De kerspels Vlodrop en Melick blijken ongeveer eenzelfde takenpakket te hebben. Beide gemeenschappen beschikten over de gemene gronden en namen maatregelen met betrekking tot het gebruik ervan. Zij bezaten een eigen financiële huishouding. Zij vervulden nog andere taken, waarvan de inning van het locale aandeel in algemene lasten van het gewest wel de belangrijkste was. Verscheidene van deze taken kwamen

¹¹² RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 2. De erfpachtcanon werd in de rekeningen van het kerspel verantwoord. Zie inv. nr. 8 (rekening 1762, 1774).

¹¹³ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 2, 7.

¹¹⁴ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 10, 8.

wij al tegen bij de summiere behandeling van de andere kerspels, die tot het gebruik van de Meinweg gerechtigd waren. Deze kerspels met hun takenpakket vond men niet enkel rond de Meinweg, maar ook elders in de Landen van Overmaas en in het Overkwartier van Gelder, in feite dus in heel de huidige provincie Limburg¹¹⁵. Blijkens de archieven der schepenbanken, die aldaar gefunctioneerd hebben, was het „kerspel” of de „gemeente” een zeer verspreide gemeenschapsvorm. Men vindt deze gemeenschappen ook terug in het naburige Rijnland en in het tegenwoordige Belgisch Limburg. Ten tijde van het ancien régime waren er in het Rijnland gemeenschappen onder de namen Zenteneien, Heimge-reiden, Honschaften en Burschaften, die men thans onder de moderne verzamelnaam „Landgemeinde” brengt. De Landgemeinde had verordenende bevoegdheid ten aanzien van het gebruik van de gemene gronden en het tijdstip van het begin en einde der oogst. De Landgemeinde regelde de reparaties van het kerkgebouw, het onderwijs, de brandveiligheid, de omslag van de belastingen en hield toezicht op de maat en het gewicht, de wegen en waterlopen. Zij was eigenaresse van de binnen haar grenzen gelegen gemene gronden, daar zij deze gronden verkocht, ruilde of uitgaaf¹¹⁶. Ook in de studie van Behets over de plattelandsgemeenten in het voormalige graafschap Loon en omgeving vindt men een aantal van deze taken bij de „plattelandsgemeente” terug¹¹⁷. De taken die wij bij de kerspels Vlodrop en Melick aantreffen, blijken, in dit breder kader bezien, eigen te zijn aan deze gemeenschapsvorm.

¹¹⁵ Op het eerste gezicht zal het vreemd lijken, dat de bescheiden die door het kerspel geproduceerd werden, in de archieven van de schepenbanken berusten. Waar het ressort van schepenbanken en kerspel samenviel, werd maar één archief gevormd, hetgeen verklaarbaar is door de dubbele kwaliteit der schepenen als rechters én medebestuurders. Viel het ressort van schepenbank en kerspel daarentegen niet samen, maar omvatte de schepenbank meer dan één kerspel, dan vormden de kerspels waar de schepenbank *niet* resideerde, vaak zelf een archief. Voorbeelden zijn Maasbracht en Ohé en Laak, ressorterend onder de schepenbank Echt.

¹¹⁶ Steinbach-Becker, *Kommunalen Selbstverwaltung*, p. 70; Steinbach, *Ursprung Landgemeinde*, p. 18, 20-23; Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 78, 105, 115-125, 135. Zie voor deze problematiek in groter perspectief: Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte in vocibus Dorf, Kirchspiel* („Das Wort Kirchspiel wurde vielfach zur Ersatzbezeichnung auch für die politische Gemeinde”) en *Landgemeinde*. „Dorfgemeinde” impliceert dat „die Bauern ihre gemeinsamen Angelegenheiten selbständig regeln und die Wirtschafts- und Rechtsordnung ihres Dorfes bestimmen konnten”. W.J. Alberts, *De geboorte en groei van de Nederlandse gemeente, Alphen aan den Rijn 1966*, Nauta-reeks I, p. 19-20, 50, 99, hanteert het begrip „landgemeente”.

¹¹⁷ Behets, *Plattelandsgemeente graafschap Loon*, p. 43-62.

Samenstelling van het kerspel

Zonder daar in het voorafgaande nader op in te gaan hebben wij het kerspel een gemeenschap genoemd. Dit geschiedde omdat blijkens de vele gegeven citaten niet zozeer een abstract gedachte rechtspersoon naar buiten optrad en rechtshandelingen verrichtte, als wel een groep, de regeerders en gezamenlijke naburen of geërfden van een bepaalde plaats, die als contracts- of procespartij functioneerde of als verordenende instantie regelingen trof. Wie maakte nu precies van deze lokale gemeenschappen deel uit? Akten met een uitgebreide terminologie spreken van regeerders, schepenen, geërfden en naburen. Deze termen duiden geen categorieën personen aan, die duidelijk van elkaar te scheiden zijn. De schepenen vormden geen aparte groep, omdat alleen een geërfde het ambt van schepen kon vervullen¹¹⁸. De „regeerders” waren waarschijnlijk dezelfde als de schepenen uit de betreffende plaats, die met de burgemeester of schatheffer in feite de taken van het kerspel uitvoerden¹¹⁹. De burgemeesters en/of schatheffers werden jaarlijks door en uit de geërfden gekozen of ter benoeming aan de heer voorgedragen. Ook de burgemeester en schatheffers waren geërfden. De kwaliteiten van „geërfde” en „nabuur” blijven zodoende nog ter bestudering over.

Dat het kerspel een gemeenschap was, kunnen wij voorts zien in akten in het archief van het kerspel Melick, die soms door vele personen ondertekend zijn. Een akte van volmacht uit 1775 om te procederen tegen de bezitter van Genhof droeg tweeënzestig handtekeningen en merken¹²⁰. De gemeenterekeningen van Melick over de jaren 1745-1796 werden steeds door een weliswaar kleiner, maar wisselend aantal personen ondertekend. De akte van 15 april 1758, waarin de gezamenlijke schepenen, burgemeester en burenen van het kerspel Melick een halve morgen „gemeinten” in erfpacht gaven, werd behalve door de erfpachter en de burgemeester ondertekend door zeventien personen. Vijftien van hen vinden wij terug in het „Melicher Steuerbuch” van 1774, een kohier, dat een opgave van alle geërfden en hun grondbezit bevat. Van deze vijftien geërfden bezaten er acht minder dan vijf morgen belastbare akkergrond. Er waren er zelfs die minder dan twee morgen bezaten. Toen het kerspel in de jaren 1771-1773 weer heide ter ontginning wilde uitgeven, werd toestemming gevraagd aan de ambtman van Wassenberg, welk verzoek van de handtekeningen van de

¹¹⁸ Zie bijvoorbeeld: HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f. 67v., alwaar de hoedanigheid van geërfde aan het ambt van schepen wordt verbonden. Zie: Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 45; De Monté verLoren, Hoofdlijnen, p. 103.

¹¹⁹ Hermesdorf, Gemeindenordnung Montfort, p. 102-106.

¹²⁰ Gemeentehuis Herkenbosch, archief gemeente Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1081,

burgemeester, vier schepenen en dertig personen voorzien was. Van deze dertig personen vonden wij er vierentwintig in het „Steuerbuch” van 1774 terug. Blijkens dit kohier bezaten twaalf van hen minder dan vijf morgen akkerland, zeven personen bezaten tussen vijf en tien morgen en vier hunner tussen tien en vijftien morgen.

Het kerspel was een gemeenschap van geërfdn, zoals ook uit de citaten bleek. Niet alleen de grote geërfdn met veel grondbezit, maar ook de kleine geërfdn namen te Melick deel aan de belangenbehartiging van het kerspel. Aan deze deelname was geen limiet gesteld wat betreft de grootte van het grondbezit. Of de stem van de kleine geërfdn net zoveel invloed had als die van de grotere grondbezitter, is weer een andere vraag, waarop bij gebrek aan gegevens over de stemverhoudingen niets met stelligheid te zeggen valt¹²¹.

Een en ander weerspiegelt de enorme versplintering van het grondbezit te Melick. De belastbare akkergrond, die rond de zevenhonderdzeventig morgen bedroeg, was volgens het „Melicher Steuerbuch” in 1774 verdeeld als volgt¹²²:

- 110 personen bezaten minder dan 5 morgen,
- 21 personen bezaten tussen 5 en 10 morgen,
- 7 personen bezaten tussen 10 en 15 morgen,
- 5 personen bezaten tussen 15 en 20 morgen,
- 1 persoon bezat meer dan 20 morgen.

Van de „buitenlandse” grondbezitters, die niet in Gulik maar in het Oostenrijks- of Staats Overkwartier van Gelder woonden, bezaten

- 15 personen minder dan 5 morgen,
- 2 personen tussen 5 en 10 morgen,
- 3 personen tussen 10 en 15 morgen,
- 1 persoon tussen 15 en 20 morgen,
- 4 personen meer dan 20 morgen.

Circa tweederde van de geërfdn bezat volgens deze telling minder dan vijf morgen grond. Het optreden van relatief veel kleine geërfdn bij rechtshandelingen van het kerspel is derhalve niet zo verwonderlijk. Het totale aantal huizen te Melick bedroeg in 1747 drieënzeventig. Het totale aantal grondbezitters, dat te Melick gevestigd was, bedroeg in 1774 honderdvierenveertig. Het is derhalve aan te nemen, dat een aantal, met name kleine, grondbezitters als ongehuwde volwassenen inwoonden en werkten op de bedrijfjes van familieleden, zoals Roebroeck voor dezelfde tijd ten aanzien van Echt duidelijk maakt¹²³.

¹²¹ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 7, 14.

¹²² RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 14. In 1655 was het totale aantal morgens geschat op zevenhonderdvierenveertig (inv. nr. 10).

¹²³ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 18; Roebroeck, Land Montfort, p. 324.

Het hoge aantal van tweeënzestig ondertekenaars van een akte van volmacht uit 1775 komt dicht bij het getal van drieënzeventig woningen. Hieruit zou men kunnen afleiden, dat alleen de geërfden die hoofd van een zelfstandige huishouding waren, ongeacht de grootte van hun grondbezit het kerspel zouden vormen. In deze richting wijst óók het feit, dat de zoëven genoemde akte van 1775¹²⁴ door enige vrouwen, te weten weduwen, werd ondertekend. Inderdaad waren van de zeventien personen die de akte van 15 april 1758 ondertekenden, niet enkel vijftien te Melick geërfd, maar ook waren vijftien personen blijkens de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters der parochie Melick aantoonbaar hoofd van een huishouding. Evenzo waren in 1771 twintig geërfden — naar te achterhalen bleek uit de parochieregisters — tevens hoofd van een huishouding; drie anderen waren waarschijnlijk zelfstandig wonende vrijgezellen. Vier andere ondertekenaars, die wij niet als geërfden in 1774 terugvonden, waren niettemin hoofd van een huishouding. Ofschoon van enkele personen niet kon worden vastgesteld, of zij geërfde en/of gezinshoofd waren, kan geconcludeerd worden, dat die geërfden, die tevens gezinshoofd waren, een eigen huishouding hadden, stem hadden in de aangelegenheden van het kerspel. Een uitzondering op deze voorwaarden vormden de kloostergemeenschappen, die aanzienlijk grondbezit in een dorp hadden. Vertegenwoordigers van Roermondse kloosters waren vaak aanwezig bij de afhoring van de rekeningen in Swalmen, Beesel en Maasniel¹²⁵. Soms vergaderden de geërfden van Swalmen en Maasniel in een Roermonds klooster. Aangaande Melick ontbreken dergelijke gegevens.

Naast de term „geërfde” wordt in akten, waarin het kerspel optreedt, ook het begrip „naburen” en „inwoners” gebruikt. De meeste geërfden echter waren inwoners en elkaars naburen. Aan de andere kant kan men zich afvragen, of er in zo’n dorp wel veel burens woonden, die niet tevens geërfden waren. Gezien immers het beperkt aantal woningen te Melick van drieënzeventig en het grote aantal kleine, in het dorp wonende grondbezitters, zullen er slechts zeer weinig huishoudingen zonder enig grondbezit zijn geweest¹²⁶. Afgezien van de mogelijkheid dat de begrippen „geërfden” en „naburen” synoniem waren, viel de gemeenschap van geërfden vrijwel samen met de gemeenschap van burens.

Zoals wij reeds zagen, was het kerspel bevoegd over de gemene gronden te beschikken, die in de stukken soms „gemeentegrond” heten. De

¹²⁴ Zie p. 96.

¹²⁵ Zie G.H.A. Venner, *De reglementen van de Staten van het Overkwartier van Gelder*. In: *Publications* 114 (1978), p. 178, 181, betreffende de bemoeienis van de in de steden wonende geërfden met de omslag van belasting en de afhoring der rekeningen der kerspels.

¹²⁶ Zie: Roebroeck, *Land Montfort*, p. 320, die constateert, dat in het land van Montfort slechts 9,8% van de huishoudens niet over akkergrond beschikte.

vergaderende geërfden maakten ook verordeningen met betrekking tot het gebruik van deze gronden. Wie waren tot dit gebruik gerechtigd? Toen de schepenen en naburen van Melick en Herkenbosch op 15 januari 1563 het gebruik regelden van broekland bij het kasteel Dalenbroek, werd onder andere bepaald, dat „innich nahebar” die hout nodig had, zulks aan de schepenen te kennen moest geven. De „gemeinden-ordnungh” van Montfort uit 1565 zegt, dat „alle naebueren von Montfortt” hout kunnen vragen om huizen te bouwen of te repareren¹²⁷. Daar het begrip buren vrijwel identiek moet worden geacht aan de term geërfden, waren in de eerste plaats zij die het kerspel vormden, gerechtigd tot het gebruik van de gemene grond. Tot deze conclusie leidt ook de bestudering van het reglement van het Vlodroppe bos van 1560. Dit reglement werd door de burgemeesters en naburen in aanwezigheid van de scholtis en schepenen opgesteld en handelt over de rechten van deze zelfde buren¹²⁸.

Vervolgens kan men zich afvragen, of nog andere groeperingen gerechtigd waren, zoals de geërfden, die geen gezinshoofd waren, de geërfden, die buiten het dorp woonden en tenslotte de weinige inwoners, die niet geërfd waren. Hadden, kort gezegd, *alle* geërfden het recht om gebruik te maken van de gemene gronden en waren de inwonende niet-geërfden uitgesloten van dit gebruik? Allereerst moet het laatste gedeelte van deze vraag ontkennend beantwoord worden. Het omstreeks 1600 samengestelde landrecht van Montfort vermeldt onder het artikel „Van gebrouck der gemeynden”: „Ieder stadt, vleck, kirspeel und hondtschap hat seyne besondere gemeynden, welcke den inwohneren alle tot gelijck gebrouck light und eenen iederen nae sijnen bedrieff, dem rijcken und dem armen nae sijnen vermoegen und ter gebeurlicker tijt te genieten...”^{128a}. Roebroeck gaf aan, dat er in Vlodrop in 1768 honderddrieëndertig huishoudingen waren en honderdnegenentwintig gerechtigden in het Vlodroppe bos. Ongeacht de grootte van het grondbezit schijnt het subjectieve recht van gebruik in relatie te staan met huishouding en huis. In die richting wijst ook artikel 16 van het

¹²⁷ RAL, archief schepenenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f. 8v.; Hermesdorf, Gemeindenordnungh Montfort, p. 109. Vergelijk ook: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286 art. 1.

¹²⁸ Roebroeck, Land Montfort, p. 291-293.

^{128a} RAL, archief Hof van Gelder, proces: die van 't Ruetgen contra die van Posterholt, 1671, 1672. Het citaat werd ontleend aan een zeventiende-eeuws uittreksel uit „seecker register berustende in d'archyve van de heeren Staeten des vorstendoms Gelre tot Ruremunde geintituleert „Oude privilegiën, gebruycken van proceduren in desen Overkwartier, het landrecht in den jaere 1566 beraempt...””. De tekst komt overeen met het laatst bewaarde, nog ten dele leesbare artikel 199 van het landrecht van Montfort (RAL, archief schepenenbank Beesel en Belfeld, inv. nr. 423; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 268).

reglement van het Vlodropper bos uit 1560, dat bepaalt: „Item die nabuyren sullen gheyne ongewoonelijcke cooten in sijn behuysinge timmeren und sunst vreemde oder arme luyden daerin setten om der gifte wille des holtz...”¹²⁹.

Uitdrukkelijk blijkt tenslotte uit het reglement van 1569 van het Loo-bos, waarin Ophoven, Steinkirchen en Effeld gerechtigd waren, dat het huis of, preciezer, het huishouden als maatstaf voor het bezitten van subjectieve rechten als hier bedoeld gold. „Einem jedem hause” had recht op hout uit het Loobos, terwijl artikel 3 bepaalt, dat ieder huis slechts recht had op één houtgift, ongeacht of er veel of weinig mensen woonden, tenzij het huis verdeeld was in meer afzonderlijke woningen. In het laatste geval had elke wooneenheid recht op hout. Onbewoonde huizen hadden geen recht op hout¹³⁰. Het toegedeelde hout mocht zowel in het Loobos als in het Vlodropper bos pas door de gerechtigden buiten het kerspel verkocht worden, nadat zij het hout naar hun woning hadden gebracht¹³¹.

Het was het bewoonde huis, gelijk te stellen aan huishouding, waaraan het recht kleefde om gebruik te maken van de gemene gronden, een criterium dat zeer verbreid was¹³². De geërfden, die geen gezinshoofd waren of buiten het dorp woonden, waren van het gebruik uitgesloten; de weinige huishoudens van niet-geërfden waren wel gerechtigd de gemene gronden te gebruiken.

In het algemeen valt dus de gemeenschap van geërfden, die het kerspel vormt, samen met de gemeenschap van gerechtigden tot het gebruik van de gronden van het kerspel¹³³. Deelname aan de belangenbehartiging van het kerspel impliceert in het door ons onderzochte gebied een subjectief recht op de gemene gronden. Om met V. Ernst te spreken: „Die Allmendnutzung ist ein regelmässiges Zubehör des Gemeinde-

¹²⁹ Roebroeck, Land Montfort, p. 258, 293.

¹³⁰ Pastorie Ophoven, Register der Kirchenpastorats, p. 224. Vergelijk: Recht, Biens communaux Namurois, p. 146, 148-149.

¹³¹ Roebroeck, Land Montfort, p. 292, 297; Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 224-225.

¹³² J. van Kuyk, Levend volksrecht. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis I (1918/1919), p. 8, 36; Conrad, Deutsche Rechtsgeschichte I, p. 279; Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 738; Weimann, Walderbengenossenschaften, p. 114; Bader, Dorf als Friedens und Rechtsbereich, p. 53-54; Lacomblet, Mark und Waldgenossenschaft, p. 190. Enige voorbeelden van elders: Janssen de Limpens, Vylener rotten, p. 202 (Vylen); Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 19 (Eys).

¹³³ Volgens de definities gegeven door De Blécourt en Martens van Sevenhoven zou het kerspel als een markgenootschap beschouwd kunnen worden. In de zin van Le Cosquino de Bussy zou het kerspel daarentegen geen mark in subjectieve zin zijn. Op grond van de oudere Duitse rechtshistorische literatuur is het kerspel eveneens als een markgenootschap te kwalificeren, terwijl Bader het begrip markgenootschap reserveert voor „Zweckverbände” die zich, in tegenstelling tot het kerspel, enkel bezighielden met de regeling van het gebruik van gemene grond. Zie hiervoor p. 302-307.

rechtes; das Recht des Einzelnen beruht auf seiner Zugehörigkeit zur Gemeinde"¹³⁴. Bevoegdheden, die wij thans deels tot de sfeer van het publiekrecht, deels tot die van het privaatrecht zouden rekenen, lopen hier in elkaar over. Een kleine retouchering is echter noodzakelijk. Sommige grote geërfdén, die in de stad woonden, bezochten de geërfdendagen, maar waren niet gerechtigd tot het gebruik van de gemene gronden. Enkele huishoudingen waren niet geërfd, maar wel gerechtigd tot het gebruik.

Rechtskarakter van het kerspel

Het kerspel was een gemeenschap, die de plaatselijke belangen behartigde en die bestond uit de geërfdén, die hoofd van een zelfstandige huishouding waren. Het kerspel was, onder enig voorbehoud, tevens een gemeenschap van gerechtigden tot het gebruik van de gemene gronden, welke gemeenschap bevoegd was om over deze gronden te beschikken door verkoop en uitgifte. De subjectieve rechten van de gemeenschap op deze grond droegen een exclusief karakter, hetgeen geaccentueerd wordt door bepalingen, zoals die voorkomende in het reglement van het Vlodroppe bos, dat vreemdelingen, die zich ter plaatse metterwoon kwamen vestigen, een bepaald bedrag moesten betalen, voordat zij recht kregen op het gebruik van de gemene grond¹³⁵.

Het kerspel kon verplichtingen aangaan, zoals bleek uit de akten, waarin geërfdén en/of ingezetenen geld opnamen, en uit de rekeningen van de kerspels waarin de betalingen van interest verantwoord worden. Niet alleen als contractspartij, ook als procespartij traden de geërfdén en naburen op. Zij procedeerden tegen andere kerspels of tegen geërfdén van het kerspel zelf over de betaling van interest of het aandeel in de landschat. De kanselarij-instructie van het Hof van Gelder te Roermond van 1609 bepaalt, dat het Hof kennis kon nemen van geschillen tussen „heeren, steden, ampten ofte durpen”¹³⁶. De geërfdén waren

¹³⁴ V. Ernst, *Die Entstehung des deutschen Grundeigentums*, Stuttgart 1926, p. 58. Het onderscheid dat Slicher van Bath, *Mensch en land I*, p. 41-45, maakt enerzijds tussen „geërfde” en „buur” en anderzijds tussen „buur” en „markgenoot” gaat niet op in het door ons onderzochte gebied. Zie echter: J. Heringa, *De buurschap en haar marke*, Assen 1982, *Drentse historische studiën V*. De term „buurschap” komt overigens niet in de onderzochte bronnen voor.

¹³⁵ Roebroeck, *Land Montfort*, p. 293, 297. Vergelijk: Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorf-gemeinde*, p. 54; Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 157.

¹³⁶ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 463. In dit verband constateert Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorf-gemeinde*, p. 421-422, nog dat de „Dorf-gemeinde” zelfs als procespartij voor bijvoorbeeld het Rijkskamergerecht kon optreden. Voor voorbeelden uit onze streken zie: RAL, archief Rijkskamergerecht Wetzlar, inv. nrs. 17 (Gronsveld, 1599), 43 (Haelen, Horn, Nunhem, 1756), 86 (Epen, 1732), 97-98 (Grathem, 1778, 1786), 150-153 (Heythuysen, Roggel, 1569, 1572, 1573), 224 (Grevenbicht, 1647).

bevoegd gemene grond te verkopen of uit te geven in erfpacht, meestal ter delging van schulden waarvoor zij aansprakelijk waren. De instructie voor de stadhouder van Gelder van 1 juni 1545 verbood hem octrooi te verlenen dat „eenige steden, kerspels off gemeynte heure goeden mogen vercoopen, belasten off becommeren”¹³⁷. Een verordening van het Hof van Gelder te Roermond van 16 december 1595 beveelt particulieren de titels van verwerving van gemene gronden in te leveren voor onderzoek, omdat „tot onser kennisse gecommen is, dat veele gemeynten aen kerspelen ende dorpen gehoorende ... sonder eenich noot oft merckelijcke redenen ... sinisterlijcke ende met quaede practijcken ende dickwils oock ten vijlen prijs ... vercocht worden”¹³⁸. Niet alleen uit voorbeelden uit de praktijk, maar ook uit deze citaten blijkt van de bevoegdheid van het kerspel tot vervreemding van gemene grond. Men kan het kerspel subject van rechten en drager van duurzame lokale gemeenschapsbelangen noemen¹³⁹. Het kerspel nam deel aan het rechtsverkeer.

Ten tijde van het ancien régime hebben ook enige auteurs juridische beschouwingen aan het rechtskarakter van kerspels en soortgelijke gemeenschappen gewijd. Petrus Stockmans geeft in zijn in 1670 verschenen werk „Decisionum curiae Brabantiae sesqui centuria” onder decisio 87 zijn opvattingen weer „de jure publicorum pasuorum et saltubus communibus”, waaronder hij de gemene weiden en bossen begreep die binnen de grenzen van een dorp gelegen waren en vanouds voor de inwoners openstonden voor het weiden van vee en het kappen van hout. Dergelijke gronden mochten door de inwoners („ab incolis”) niet vervreemd worden, tenzij de vorst octrooi had verleend, omdat een drukkende schuldenlast zulks noodzakelijk maakte. De „communitates” plachten aan de soevereine raden die de vorst vertegenwoordigden, dit octrooi te vragen. Tenslotte geeft Stockmans aan „unde vero constabit pascua quaeiam communia esse unius pagi”. Volgens Stockmans kon een „pagus” respectievelijk „communitas” exclusieve rechten ten aanzien van gemene gronden hebben en deze desnoods onder druk van aangegane schulden vervreemden.

Graaf G. de Wynants stelt in zijn in 1744 uitgegeven „Decisiones” de vraag, „quomodo communitates transigere, alienare, redditus constituere vel ab oneribus publicis exemptionem addicere possunt?”. De „communitates, civitates, pagi aliaque corpora” konden volgens Wynants geen overeenkomsten sluiten zonder toestemming van de burgers,

¹³⁷ RAL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 408.

¹³⁸ RAL, archief Hof van Gelder, voorl.nr. 13, f.142-142v.

¹³⁹ Zie: E.M. Meyers, *Algemene leer van het burgerlijk recht I*, Leiden 1958, p. 183, 187, 192.

landbouwers en ander belanghebbenden, die daartoe bijeengeroepen moesten worden. Voor het vervreemden van gemeen goed en het aangaan van lasten was bovendien octrooi van de vorst vereist op straffe van nietigheid der overeenkomst. Wynants erkent, dat „communitates” respectievelijk „pagi” door het sluiten van overeenkomsten aan het rechtsverkeer kunnen deelnemen¹⁴⁰.

De Gelderse jurist Joost Schomaker betoogt in deel vier van zijn „Selecta Consilia”, uitgegeven in 1752, dat het aanvragen van gemene heidenen, velden, stegen of straten buiten „consent der alinge geërfden”, die daartoe speciaal bijeengeroepen worden, niet mag geschieden. Immers, de „loca quae sunt infra fines villae” worden geacht aan de „communitas” te behoren. De „universitates paganicae” bezitten „nonnullis in locis eiusmodi nona quae sunt in patrimonio pagi”. Schomaker concludeert onder andere: „bona universitatis non dicuntur bona singulorum et e contra narro quod est universitatis unius corporis est”¹⁴¹.

In dit kader is voorts van belang de in de achttiende eeuw in het Pruisisch Overkwartier van Gelder werkzame jurist P.H. von Coninx. Hij karakteriseerde tegen het einde van die eeuw „civitates” en „pagi” als „universitates” en stelde dat deze „pagi” als natuurlijke personen aan het rechtsverkeer konden deelnemen. Coninx merkte immers op: „Quod universitas in contractibus privatarum personarum loco censetur, consequenter quod universitas personali tantum obligatione constringi possit quoties ex simplici contractu aliquid debet”¹⁴². De geciteerde auteurs achtten de plattelandsgemeenschap subject van rechten en bevoegd om rechtshandelingen te verrichten. Zij kan dus als rechtspersoon gekwalificeerd worden¹⁴³.

Tegen het toekennen van rechtspersoonlijkheid aan het kerspel kan men evenwel ook tegenargumenten aanvoeren¹⁴⁴. Immers, men ziet in

¹⁴⁰ P. Stockmans, *Decisionum curiae Brabantiae sesqui centuria*, Brussel 1670, p. 189-191; G. graaf de Wynants, *Supremae curiae Brabantiae decisiones recentiores*, Brussel 1744, p. 173-174. Zie over Stockmans en Wynants: Nationaal biografisch woordenboek IV, Brussel 1970, k. 789-795 respectievelijk Biographie nationale XXVII, Brussel 1938, k. 415-417.

¹⁴¹ J. Schomaker, *Selecta consilia et responsa juris* IV, Zutphen 1752, p. 448, 456-458.

¹⁴² P.H. von Coninx, *Praejudicia juris Geldrici*. In: (J.W.B. von Hymmen ed.) *Beyträge zu der juristischen Litteratur in den preussischen Staaten*, Sammlung VI, Berlijn 1780, p. 411-413. Zie over Coninx: H.J. Knoors, Peter Heinrich von Coninx (1746 bis 1814): eine vergessene grosse Persönlichkeit aus Geldern. In: *Geldrischer Heimatkalender* 1971, p. 153-159. Zie voor het Romeinsrechtelijk begrip „universitas”: M. Kaser, *Romeins privaatrecht*, bewerkt door F.B.J. Wubbe, Zwolle 1967, p. 90; A.J.M. Kunst, *Historische ontwikkeling van het recht* II, Zwolle 1968, p. 28, 30; Mitteis-Lieberich, *Deutsches Privatrecht*, p. 46.

¹⁴³ De Blécourt-Fischer, Kort begrip, p. 60, beschouwen eveneens „buurschappen of wereldlijke kerspelen of ambachten” als rechtspersonen.

¹⁴⁴ L. Hardenberg, De qualificatie van oude rechtspersonen, W.P.N.R. 5480-5481, p. 328.

akten die rechtshandelingen bevatten, de schepenen, regeerders en geërfden en naburen niet als een abstract geheel optreden. Schulden stonden op naam van het kerspel, maar werden door omslagen over de erven terugbetaald. Bezien wij in dit verband de rechten ten aanzien van de gemene grond, dan blijkt, dat weliswaar alle geërfden, die gezinshoofd waren, deze grond konden gebruiken, maar dat verkoop van deze grond geschiedde door een klein of groot, in ieder geval wisselend, aantal geërfden. Dergelijke verkopen of uitgften waren kennelijk niet afhankelijk van de goedkeuring van de meerderheid of een gekwalificeerde meerderheid der geërfden. Wij vonden geen aanwijzingen omtrent het recht van de enkele geërfde om verdeling van de gemene grond te vragen, maar evenmin zijn er sporen te vinden dat de meerderheid der geërfden daartoe kon overgaan. De gemene grond was derhalve eerder rechtsobject van een eenheid dan van een aantal individuen. Deze vage formulering is opzettelijk gekozen, opdat men het recht van de geërfden niet op een te moderne wijze gaat beschouwen als een jus in re aliena, drukend op de eigendom van het kerspel¹⁴⁵. Alle geërfden maakten trouwens van deze grond gebruik zonder daarvoor bijvoorbeeld een jaarlijkse recognitie aan het kerspel te betalen. Gezien het bovenstaande kan het kerspel een rechtspersoon worden genoemd onder voorbehoud dat deze niet dezelfde is als de rechtspersoon naar huidig Nederlands recht. Het was een rechtspersoon, waarin zowel elementen van het recht der eenheid als van de afzonderlijke subjectieve rechten der leden naar voren kwam.

De hier beschreven problematiek van de rechtspersoonlijkheid is stellig niet beperkt tot de kerspels in Midden-Limburg. Men leze de algemene beschouwingen die Van der Grinten aan de rechtspersoon heeft gewijd. Van der Grinten merkt op, dat wanneer meerderen zich verenigen om gezamenlijk enig doel na te streven of door toeval samenkomen, het recht de tussen hen bestaande verhouding op twee principieel verschillende manieren kan beschouwen: ofwel het ziet in die verhouding enkel een betrekking tussen de samenwerkende personen onderling, over en weer zijn zij aan elkaar gebonden en dat is dan de enige rechtsbetrekking die bestaat, ofwel het ziet het recht van de verenigde personen als één geheel samen, zó dat de betrekkingen van hen gezamenlijk met derden als rechtsbetrekkingen niet van hen individueel, maar van de groep worden beschouwd. Zelfs hun onderlinge verhouding wordt niet als een verhouding van ieder tot de andere individuen, maar als een

¹⁴⁵ Wobst, Markwald, p. 69; Feenstra, Jus in re, p. 6, 27; Dezelfde, Historische aspecten private eigendom, p. 255, 274, welke laatste betoogt, dat het uiteindelijk uitgekristalliseerd onderscheid, waaraan een lange historische ontwikkeling ten grondslag ligt, beginnend in het Romeins recht, van de negentiende eeuw is.

verhouding tot het geheel gedacht. Doet het recht dit laatste, dan maakt het de gemeenschap tot een rechtspersoon.

Principieel, zo vervolgt Van der Grinten, kan men nu wel deze tegenstelling tussen beide beschouwingswijzen maken, de tegenstelling bestaat allerminst tussen de objecten der beschouwing. Het is niet zo, dat de ene groep enkel als losstaande individuen kan worden opgevat en de andere als een eenheid. Zodra de onderling verbonden personen samen tegenover derden optreden, gaat men vanzelf hun optreden als dat van één beschouwen. Omgekeerd blijft het mogelijk, ondanks de grote eenheid terug te keren tot de leden en enkel te letten op hun onderlinge verhoudingen. De vermenging van beide opvattingen, die respectievelijk letten op het individu of het geheel, vindt men sterk terug in het inheemse „Germaanse” recht. Daarin vertonen gemeenschapsverhoudingen de meest afwisselende combinaties van individueel en gemeenschappelijk recht. Het samen gerechtigd zijn is hier altijd iets anders dan een som van individuele rechten, maar ook waar het recht aan de eenheid wordt toegeschreven, wordt daardoor het individuele recht van het lid niet uitgesloten. Een scherp begrip van rechtspersoonlijkheid werd niet gevormd. Concreter gezegd: dat de gemeenschap eigenaar van de grond is, neemt niet weg dat toch het lid der betrokken gemeenschap eveneens rechten op die grond heeft¹⁴⁶.

Iets anders zegt Otto von Gierke het, namelijk dat „die altrechtliche Genossenschaft Trägerin einer Gesamtheit als rechtlicher Einheit über den Einzelnen, aber identisch mit der Versammlung aller Genossen” was. Het recht van de gemeenschap op gemene grond was niet gescheiden van dat der afzonderlijke gerechtigden¹⁴⁷. Dezelfde opvattingen vindt men in de moderne Duitse rechtshistorische literatuur. Mitteis bijvoorbeeld schetst de ontwikkeling die in de hoge middeleeuwen van Genossenschaft naar Körperschaft plaatsvond. De Genossenschaft was volgens hem identiek aan de gezamenlijke genoten; zij stond niet naast hen. Rond 1200 startte in de steden de ontwikkeling van Genossen-

¹⁴⁶ C. Asser's Handleiding tot beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, vertegenwoordiging en rechtspersonen, vijfde druk door W.C.L. van der Grinten, Zwolle 1980, p. 13-14. In de negentiende eeuw ontstonden door dit tweeledige karakter tal van onoplosbaar lijkende moeilijkheden, toen men wilde bepalen wie, de rechtspersoon of de leden gezamenlijk, volgens negentiende-eeuwse opvattingen „eigenaar” van de grond was. Zie: Fockema Andrae, Oud-Nederlandsch burgerlijk recht I, p. 183; Ketelaar, Oude zakelijke rechten, p. 166; Engels, Ablösungen, p. 134-138. Het stellen van deze vraag ten aanzien van een oudere periode zoals De Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 353 en Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 62, 446, doen, lijkt mij minder juist, daar deze vraagstelling op negentiende-eeuwse opvattingen aangaande „rechtspersoon” en „eigendom” gebaseerd is.

¹⁴⁷ Geciteerd naar Wobst, Markwald, p. 69; O. Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht I, Berlijn 1868, p. 207, II, Berlijn 1873, p. 47-48, 50; Varrentrapp, Marken Hessen, p. 205.

schaft naar Körperschaft. Door een abstraheringsproces kwam de stad op den duur tegenover haar burgers te staan en was zij niet meer identiek aan de gezamenlijke burgers. Zij was nu een Körperschaft geworden. Een ontwikkeling van Genossenschaft naar Körperschaft voltrok zich daarna ook op het platteland. In theorie kan men nu wel onderscheid maken tussen beide rechtsbegrippen, in praktijk kwamen echter volgens Mitteis veel overgangsvormen tussen Genossenschaft en Körperschaft voor. Zo kon „... die Körperschaft intern eine Mitbeteiligung ihrer Mitglieder anerkennen. Die Abstraktion ist nie so weit getrieben worden, dass sie diesen als völlig fremdes Rechtssubjekt gegenübertrat. So war in den Marken die Mitnutzung nicht ein Recht Dritter an fremder Sache sondern ein Mitgliedschaftsrecht”¹⁴⁸.

De kerspels in het huidige Limburg staan qua rechtskarakter niet geïsoleerd. Zowel Nikolay-Panter als Bader trokken in het verleden reeds de conclusie, dat de „Landgemeinden” rond Trier en in Zuid-Duitsland, die tevens gemeenschappen van geërfden/gerechtigden waren, ook als rechtspersonen te beschouwen waren¹⁴⁹. Het rechtskarakter van het kerspel brengt met zich mee, dat de aan hetzelfde toegekende rechten tevens rechten zijn van de leden, de geërfden die gezinshoofd zijn¹⁵⁰. Vandaar, dat de oude bosrol van de Meinweg en het reglement van 1633 konden volstaan met de opsomming van kerspels, toen zij de gerechtigden aanwezen. Er schuilt derhalve geen tegenstrijdigheid in de bronnen die nu eens van gerechtigde kerspels, dan weer van gerechtigde personen spreken. Twaalf kerspels waren dragers van subjectieve rechten op de Meinweg, zo luidt onze conclusie.

Samenstelling en rechtskarakter der steden

Ter afronding van de problematiek rond de kerspels moeten wij nu nog bekijken of de steden Roermond en Wassenberg ten aanzien van de rechten op de Meinweg een vergelijkbare plaats innamen met de kerspels. Een nadere bestudering van de steden Roermond en Wassenberg zal tot de eerste plaats beperkt moeten blijven, daar van het stadsarchief van Wassenberg niet meer dan een enkele rekening uit de achttiende eeuw bewaard is gebleven.

¹⁴⁸ H. Mitteis, *Deutsches Privatrecht*, bewerkt door H. Lieberich, zevende druk, München 1976, p. 40-42, 44-45. Zie ook: Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Gemeinschaft*, k. 1497-1498; P. Liver, *Rechtsgeschichtliche Aufsätze*, Chur, p. 8-14.

¹⁴⁹ Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 130, 135, 153-154; Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 20, 29, 267-269, 386-393, 408-409.

¹⁵⁰ Zie Mitteis-Lieberich, *Deutsches Privatrecht*, p. 40: „... nur durch Verbände gewinnt der Einzelne Anteil am Rechtsleben”; Lütge, *Agrarverfassung*, p. 318.

De stedelijke gemeenschap is geen gemeenschap van geërfden, maar een gemeenschap van burgers¹⁵¹. Naast het formele bezit van het burgerrecht was te Roermond vereist, dat men in de stad een woning had. Zulks blijkt uit het appointement op het rekest van Jan Visschers, Thoenis Pot d'Or en Bartholomeus Crau, die zich erover beklaagden, dat „offwel sij die borgerschap gegolden, ... men hun tot Kessel, Batenborch ende Oyen gelickewel deser stadt tolvrijheit niet en wilt laeten wedervaeren”. De magistraat vond echter in zijn vergadering van 9 augustus 1618, dat hij niets kon doen, aangezien de rekestranten „t geene hun operlacht is, te weten ein camer te hueren, vuir ende roeck als burgers binnen dese stadt op te laeten gaen, niet naer en leven”¹⁵².

De kwaliteit van burger impliceerde bevoegdheden met – anachronistisch gezegd – elementen van zowel publiekrechtelijke als van privaatrechtelijke aard. De burgers genoten de aan de stad verleende tolprivileges. Zij alleen konden lid van de gilden worden of enig ambt bekleden¹⁵³. De burgers waren eveneens gerechtigd gebruik te maken van de stadswiden, waarvoor zij in ieder geval in de zestiende eeuw iets moesten betalen¹⁵⁴.

De stedelijke gemeenschap van burgers trad niet zo geprononceerd naar voren. Sporadisch treft men vergaderingen van burgers op het kerkhof aan, zoals in 1495, toen de „burgemeister, scepenen, rait, werckmeesteren, sessmannen ind gemeyne burger” verordenend optraden om eigenrichting tegen te gaan¹⁵⁵. Akten waarbij de stad jaarrenten verkocht, zoals in 1495, of waarbij zij gemene grond verkocht, staan mede op naam van de gemene burgers¹⁵⁶. Overigens behartigden sedert de veertiende eeuw burgemeesters, schepenen en raden de stadszaken. De twee burgemeesters bleven maar een jaar in functie, maar de schepenen en raden waren sedert 1371 in principe onafzetbaar¹⁵⁷. Vergaderingen van de gezamenlijke burgers vonden in de zeventiende en achttiende eeuw niet meer plaats. Besluiten over het gebruik van de stadswiden

¹⁵¹ Martens van Sevenhoven, *Marken Gelderland*, p. 16; Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 446; De Monté verLoren, *Hoofdlijnen*, p. 148-149.

¹⁵² GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 2, f. 271v. Zie: Linssen, *Roermond rond 1400*, p. 40.

¹⁵³ A.F. van Beurden, *Het burgerboek der stad Roermond vanaf 1562-1793*. In: *Limburg's Jaarboek* 16 (1910), p. 19-22; De Monté verLoren, *Hoofdlijnen*, p. 151-152.

¹⁵⁴ A.F. van Beurden, *De stadshuishouding van Roermond in den ouden tijd*. In: *Limburg's Jaarboek* 10 (1904), p. 181. Dat ook elders de burgers gerechtigd waren, blijkt uit Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 45-46, 75-76; Gosses, *Stadsbezit*, p. 74-77.

¹⁵⁵ Linssen, *Rechtspraak raad*, p. 232-233.

¹⁵⁶ RAL, archief Cellezusters Roermond, inv. nr. 59; archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 58.

¹⁵⁷ J. Linssen, *De benoeming van de schepenen van Roermond*. In: *De Maasgouw* 86 (1967), k. 67; J.B. Sivré, *Geschiedkundig onderzoek naar den vroegeren regeringsvorm der stad Roermond*. In: *Provinciale almanak van Limburg* 1877, p. 145-170.

door de burgers werden in de zeventiende en achttiende eeuw dan ook enkel door het magistraatscollege genomen.

Door de ontwikkeling van haar bestuurlijke organisatie en doordat de stad naast gemene gronden nog over diverse andere vermogensbestanddelen zoals eigen gebouwen en inkomsten uit belastingen op verbruiksgoederen beschikte¹⁵⁸, treedt de rechtspersoonlijkheid van de stad meer op de voorgrond dan die van het kerspel en lijkt deze ook meer op de rechtspersoon naar het huidige Nederlands recht. Toch geldt ook hier, dat het recht der gemeenschap niet het recht der afzonderlijke leden uitsluit¹⁵⁹. Ten aanzien van de Meinweg wordt dit zelfs treffend aangegeven door akten, die ten tijde van het geschil tussen de heer van Heinsberg en de stad Roermond in 1421 werden opgesteld. De zeven schepenen van de dingbank van Brempt en van Cruchten verklaarden toen, dat tijdens hun ambtsperiode „die stat van Ruremunde ind burgeren” de Meinweg plachten te gebruiken „als hoeren gemeynen”. Daarnaast attesteerde de magistraat van Roermond in datzelfde jaar onder ede, dat de Meinweg „haer stat ind gemeynre burger gemeynte sij”¹⁶⁰. De schepenen van Hoembergen tenslotte verklaarden, dat naar hun weten de stad Roermond „gemeinre” was op de Meinweg en dat de stad de Meinweg zolang als zij zich konden herinneren, gebruikt had „alss haer gemeynten”. Op de achterzijde van een zestiende-eeuws afschrift van deze attestatie staat vermeld: „verscheyden attestatiën dat die burgheren van Ruremundt gerechticht sijn ... op Meynwech”, ofschoon de burgers in de tekst zelf niet genoemd worden¹⁶¹. In de beide eerste akten worden de burgers naast de stad genoemd, in de overige akten van 1421 wordt kortweg de stad als rechtssubject aangewezen, net zoals dat in de oude bosrol en in het reglement van 1633 gebeurt.

De stad Roermond, de gemeenschap van burgers, was rechtspersoon. De haar toegekende rechten werden door de leden uitgeoefend. Qua rechtskarakter — een gemeenschap die rechtspersoonlijkheid bezat — onderscheidde de stad zich niet van het kerspel uit de zeventiende en achttiende eeuw. De subjectieve rechten worden derhalve in de oude bosrol en in het reglement van 1633 toegekend aan veertien gemeenschappen, te weten twaalf gemeenschappen van geërfden en twee gemeenschappen van burgers. Het rechtskarakter van deze gemeenschappen impliceert het recht van de leden ervan tot gebruik van de Meinweg.

¹⁵⁸ Linssen, Stichting Roermond, p. 41-42.

¹⁵⁹ Vergelijk: Ketelaar, Oude zakelijke rechten, p. 166.

¹⁶⁰ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f. 7v., 10v.

¹⁶¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 389.

In de zeventiende en achttiende eeuw wordt in Roermond het begrip „burger” niet meer ten aanzien van het gebruik van de Meinweg gebezigd. Op 26 april 1661 besloot de magistraat, dat de bode en putmeesters aan „alle inwoonders deser stadt” bekend zouden maken, dat „jegelic wye begeert’ gedurende die week hout mocht gaan kappen op de Meinweg. In 1708 gelastte de magistraat „alle buytelingen ende inwoonders deser stadt gebruyckende den Meenwegh” zich op een bepaalde datum naar de Meinweg te begeven om een halve morgen heide om te spitten en eikels te poten¹⁶². Het is mogelijk, dat de subjectieve rechten op de Meinweg in de vijftiende eeuw enkel door burgers werden uitgeoefend en dat later in de zeventiende eeuw ook de inwoners zonder burgerrecht van de Meinweg gebruik maakten. Over deze laatste ontwikkeling valt echter bij gebrek aan gegevens weinig te zeggen. Gegevens van particulieren over het gebruik van de Meinweg zijn er nauwelijks; wij weten alleen dat de Munsterabdij te Roermond in de jaren 1484-1499 jaarlijks aan de boswachters van de Meinweg een vergoeding gaf, wat erop wijst dat de abdij hout van de Meinweg betrok¹⁶³.

Oudere gegevens over kerspels

Wij hebben in het voorafgaande gezien wat het rechtskarakter van de kerspels was en welke taken zij vervulden. De gegevens, waarover wij beschikten, dateerden voornamelijk uit de zeventiende en achttiende eeuw. Sommige plaatsen, als Maasniel, Karken, Over- en Nedercruchten, werden echter al in het eerste kwart van de vijftiende eeuw als kerspel aangeduid. Men kan zich nu afvragen, of de kerspels, die wij in de zeventiende en achttiende eeuw kennen, reeds algemeen in een vroegere periode voorkwamen. Uit methodisch oogpunt is deze vraag van belang, omdat wij de vijftiende-eeuwse situatie te Roermond vergeleken hebben met kerspels uit de zeventiende eeuw! De vraag waarmee wij ons thans moeten bezighouden, luidt: komen de kerspels in de vijftiende eeuw algemeen voor in het gebied, dat ruwweg begrensd wordt door de Maas en Rijn?

De literatuur over deze kwestie is, wat onze streken betreft, schaars. Corsten, die zich bezighield met domeingoederen in het ambt Heinsberg, meende dat de „Gemeinden” enige betekenis kregen rond 1400. Schönningh, die een groter gebied, namelijk de territoria Gulik en Keulen bestudeerde, suggereerde dat er in de veertiende en vijftiende, zelfs

¹⁶² GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 7, f. 12 en 20, f. 241.

¹⁶³ Linssen, Cartularium erfvoogdij, k. 134; RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 15, f. 1v. Dit gegeven is aan de inhoudsopgave ontleend, daar onder andere de bladzijden betreffende de boswachters ontbreken.

in de dertiende eeuw al „Gemeinden” waren¹⁶⁴. De meest recente auteur in dezen is Nikolay-Panter, die op basis van oorkondenmateriaal aantoonde, dat in de omgeving van Trier al in de twaalfde eeuw, maar voornamelijk in de dertiende eeuw „Gemeinden” voorkwamen. In deze periode traden reeds handelingsbekwame groepen boeren op, die in de bronnen als „universitas”, „communitas” of als de „rustici” of „homini” van een bepaald dorp worden aangeduid. Zij gaven toestemming bij het vergeven van gebruiksrechten op gemene grond of regelden deze zaken zelf. Zij bezaten of verkochten blijkens voorbeelden uit 1265 en 1270 gemene grond zonder dat van bevoogding door een heer sprake was. De „communitas” was „eigenaar” van de gemene grond¹⁶⁵. De begrippen „universitas” en „communitas” duiden volgens Nikolay-Panter op rechtspersoonlijkheid, hetgeen ook Slicher van Bath al met betrekking tot Friesland constateerde voor de periode na 1240¹⁶⁶.

Naar het voorbeeld van Nikolay-Panter verzamelden wij gegevens. Een mooi vertrekpunt vormt een akte van 12 mei 1527. De schepenen van de dingbank Haelen verklaarden toen, dat de „gansse gemeyn ingeseten naber ind kersspelsluyde des kersspels van Halen” bekend hadden, dat zij van de bezitters van het kasteel Aldengoor aldaar een geldsom hadden ontvangen, waarvoor de schat van vier bunder heide aan de Specken, die de bezitters hadden betaald, werd afgekocht. De „gansse gemeyntte ind kerspelzluide des kersspelz van Halen” ontsloegen daarom de bezitters van Aldengoor van de verplichting van schatbetaling wegens dit perceel. De betaalde afkoopsom was „weder in onss dorpoz van Halen vursseyt orber, profeyt ind nuetz” aangewend¹⁶⁷. Het kerspel Haelen trad als partij op, had blijkens deze akte een eigen vermogen en eigen doelstellingen en was derhalve met rechtspersoonlijkheid bekleed.

Dat blijkt ook uit de volgende voorbeelden uit de vijftiende eeuw. Uit 1433 kennen wij een uitspraak van vier knapen van wapen, die als arbiters optraden in een geschil tussen de Munsterabdij te Roermond enerzijds en de „gueder mannen van wapen ende ganssen ghemeynten des kerspels van Wetten” anderzijds over het herstel van het dak op het nieuwe koor der kerk. In een soortgelijk geschil was de Munsterabdij in 1421 gewikkeld met de „man van wapen ende ganser gemeynten des kerspels Nieuwerkerck”¹⁶⁸. In 1379 verzocht Robijn van Swalmen aan

¹⁶⁴ Corsten, Domanialgut, p. 129; Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 78, 121. Zie ook: Steinbach-Becker, Kommunalen Selbstverwaltung, p. 19.

¹⁶⁵ Nikolay-Panter, Landgemeinde Trierer Raum, p. 135-136, 163-172.

¹⁶⁶ B.H. Slicher van Bath, Herschreven historie: schetsen en studiën op het gebied der middeleeuwse geschiedenis, Leiden 1949, p. 288, 298, 304.

¹⁶⁷ RAL, archief klooster Sint Elisabethsdal Nunhem, inv. nr. 62.

¹⁶⁸ RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 2, f. 79-79v., 88-88v.

de hertogin van Gelder en haar zoon, alsmede aan vele ridders en knapen, om vonnis te wijzen in een geschil tussen „die dorpen end gemeinen kerspelen van Swalmen end Assel van einer siden ende tusgen den kerspelen end dorpen van Egt, van Besel end van Vlodrop van der ander siden” over de kwestie of de eerstgenoemde dorpen moesten bijdragen in de schat¹⁶⁹.

Op 16 mei 1343 verklaarde Reinald, hertog van Gelder en graaf van Zutphen, dat „die erfnamen ende die guede lude van dien dorpe van Sevenem mit ons overdragen hebben, dat hoere ghemeenten die sij in hoeren dorpe ende kirspele hebben liggende” voortaan zou blijven liggen, tenzij die van Sevenum tot ontginning wilden overgaan^{169a}. Niet direct als handelende partij zien wij het kerspel van Sint Odiliënberg optreden op 28 januari 1358, toen blijkens een akte van de rentmeester van het ambt Montfort en de schepenbank Sint Odiliënberg een ruiling van een perceel grond plaatsvond tussen de kanunniken van het kapittel aldaar en de kerkmeesters, welke laatsten met toestemming van enige welgeborenen en „des ghemeynen kerspels” optraden¹⁷⁰. Op 25 november 1348 werd voor een notaris te Thorn een akte opgemaakt aangaande de bedebetaling. Aanwezig waren enerzijds de abdis van Thorn en anderzijds de schepenen van Thorn, nog vier met name genoemde personen en „communitar maior et sanior pars communitatis predictae ville Thorenensis” die bedeplichtig waren. Deze „scabini, mansionarii ac debitores exactionum” wensten, dat hen de helft van de bede werd kwijtgescholden, en zij verklaarden, dat de abdis daartoe het recht had¹⁷¹.

Dat de „communitas” niet alleen als getuige, maar ook als mede-oorkonder kon optreden, moge blijken uit de welbekende akte van 17 augustus 1275, waarin de zogenaamde heerlijkheid van het lijnpad aan de Maas te Asselt wordt omschreven. De intitulatie van deze akte luidt: „Judex et scabini de Roremonde totaque communitas de Assel, de Swalmen et de Beessel ab una parte ...”¹⁷². In dit verband is nog een oudere vermelding van een „communitas” te noemen, namelijk in een akte van overdracht van 1259 van een hoeve te Borth aan het Cisterciënzerklooster Kamp die „coram iudice et communitate ipsius ville” geschiedde¹⁷³.

¹⁶⁹ RAL, cartularium Hillenraedt, p. 11.

^{169a} Gemeentehuis Sevenum, Gemeentearchief Sevenum, inv. nr. 27. Zie ook p. 294.

¹⁷⁰ Willemsen, Oorkonden en bescheiden, p. 207.

¹⁷¹ J. Habets, De archieven van het kapittel der hoogadellijke rijksabdij Thorn I (1889), p. 230-231.

¹⁷² Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 269.

¹⁷³ Th. Ilgen, Quellen zur inneren Geschichte der rheinischen Territorien: Herzogtum Kleve 1, Aemter und Gerichte, Zweiter Band, Quellen, erster Teil, p. 15.

Uit hetzelfde jaar 1259 dateert een akte waarin Hendrik van Gelder, bisschop van Luik, maar nu kennelijk optredend als heer van Montfort¹⁷⁴, de uitspraak bevestigt, die scheidslieden gedaan hebben over het onderhoud van de kerkklok van Echt, waarover geschil was geweest tussen de Munsterabdij te Roermond enerzijds en de „homines universitatis nostre ville de Echt” anderzijds¹⁷⁵. In een volgende oudere akte van 2 juli 1244 verklaren de proost, deken en kapittel van Sint Servaas te Maastricht, dat er tussen hen en de „homines ville de Zepperen” een controverse was ontstaan. De „homines” hadden gezegd, dat „quasdam terrarum particulas que Ekhout, Oye, Vresbach, drisk in villa et Stuk nominantur et alias omnes terrarum particulas que loco pascuorum habebantur ad eorum communia pascua pertinere”. Het kapittel weerde daarentegen, dat twee van de genoemde percelen, namelijk Ekhout en Stuk, aan hem toebehoorde en dat noch de „homines” noch iemand anders rechten daarop hadden. Uiteindelijk deden arbiters uitspraak, inhoudende dat het perceel, geheten Stuk, aan het kapittel behoorde, maar dat de andere genoemde percelen en de andere aan weiderecht onderworpen landen voor eeuwig aan de „hominibus et eorum successoribus” toebehoorden¹⁷⁶. Het alleroudste gegeven tenslotte dateert van 30 juni 1210, toen het convent van Corvey al het moeras en gemene broek ten westen van het dorp, „omne moram et wariscapium”, aan de „incolis villae seu communitatis de Beringen” verkochten¹⁷⁷.

Toegegeven moet worden, dat het aantal voorbeelden, waarin de gemeenschap of de inwoners van een dorp optreden, niet groot is. Bij intensiever onderzoek van bronnen zou wellicht meer gevonden worden. De oudere oorkondenboeken, die wij gebruikten, leveren voor deze probleemstelling weinig op, daar de samenstellers van deze bronnen uitgaven ten aanzien van teksten uit de veertiende eeuw en later selectief te werk gingen en enkel oorkonden opnamen die van belang waren voor het ontstaan der territoria. Niettemin laten de bovengenoemde voorbeelden enige conclusies toe. In de meeste gevallen zagen wij de gezamenlijke ingezetenen van een dorp, de „communitas” of de „universitas”, optreden als partij in geschillen of als partij bij overeen-

¹⁷⁴ RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 2, f. 102v.-103. Zie: J. Linssen, Het ontstaan van het ambt Montfort. In: Publications 88-89 (1952-1953), p. 43-52.

¹⁷⁵ Deze akte werd mede bezegeld door de schepenen van Echt. Daar deze akte slechts in afschrift bekend is, weten wij niet, hoe dit zegel er uit zag. Het zegel is pas bekend van een akte van 12 december 1277 en draagt als randschrift: „sigillum scabinorum de Eghte” (Sloet, Oorkondenboek Gelre-Zutphen II, nr. 992). Het bezitten van een eigen zegel door een plattelandsschepenenbank in de dertiende eeuw is in onze streken zeer uitzonderlijk.

¹⁷⁶ RAL, archief kapittel Sint Servaas Maastricht, inv. nr. 10, f. 69-69v.

¹⁷⁷ J. Paquay, De oudste oorkonden van Beeringen. In: Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg 42 (1928), p. 57.

komsten. Hun bemoeienissen strekten zich uit over het gebruik van de gemene gronden, maar ook over de lasten van het dorp. Aanvankelijk is in de akten sprake van de mannen van een of ander dorp. Later, in de tweede helft van de dertiende eeuw, wordt gesproken van de „communitas” zonder meer. Wanneer de Latijnse taal uit de oorkonden verdrongen is, vindt men vaak de terminologie „de gemeynte des kerspels”. Net zoals Nikolay-Panter met betrekking tot de omgeving van Trier constateerde, zien wij in onze streken al in de dertiende eeuw handlingsbekwame lieden als groep optreden om de rechten en lasten van het dorp te regelen, zoals ook in latere tijd geschiedde. Zonder verder diepgaand onderzoek zouden wij niet durven concluderen, dat de kerspels van de zeventiende en achttiende eeuw al precies zo in de dertiende eeuw voorkwamen. Wel zouden wij tenminste willen zeggen, dat de wortels van het kerspel tot in de dertiende eeuw terugreiken en dat de „communitas”, c.q. het kerspel als rechtspersoon al in de veertiende en vijftiende eeuw voorkwam.

Op grond van de laatstgenoemde akten van 1210 en 1244 zou men die van Zepperen en Beringen als „eigenaren” van de gemene gronden kunnen beschouwen, maar in dezen is enige voorzichtigheid geboden. Het blijkt immers, dat in die tijd niet enkel de „homines ville” invloed hadden op het gebruik van de gemene gronden. Zo kreeg het Norbertinessenklooster te Heinsberg volgens een akte van 1165 bij haar stichting van de heer van Heinsberg het weiderecht in geheel diens heerlijkheid¹⁷⁸. Tot de dotatie van het klooster Sint Elisabethsdal te Nunhem van 9 oktober 1240 door Dirk van Altena behoorde ook het gebruik van de gemene gronden van Buggenum, Nunhem, Roggel en Haelen¹⁷⁹. Over de beschikkingsbevoegdheid van de inwoners der betrokken plaatsen verneemt men in beide akten niets.

Het begrip „gemeynte”

Het begrip „gemeynte” roept associaties op met het moderne staatsrechtelijke begrip gemeente, dat omschreven wordt als een zelfstandig organisme met algemene regeer- en bestuursdoeleinden binnen een begrensd grondgebied ten behoeve van de aldaar wonende en verblijvende mensen¹⁸⁰. De Monté verLoren beschrijft het begrip in rechts-

¹⁷⁸ Corsten, Domanialgut, p. 129; Lacomblet, Urkundenbuch I, nr. 409: „... et pastus per sue potestatis ambitum habere instituit”.

¹⁷⁹ RAL, archief klooster Sint Elisabethsdal Nunhem. inv. nr. 3: „... concessi etiam eisdem perpetuum usuarium in bosco qui dicitur Roghelabroc et Ghestele et in toto communi usuario de Buchnem et de Nuhenem et de Roghele et Haelen...”.

¹⁸⁰ Zie voorts p. 323-331; P. Burger, A.J. Nieuwenhuizen e.a., Schets van het Nederlandse gemeenterecht, Alphen aan den Rijn - 's-Gravenhage 1976, p. 20.

historische betekenis zeer ruim als „de groep die in de betrokken gemeenschap stem had”¹⁸¹. In de bronnen kwamen wij diverse keren het woord „gemeynte” tegen. Trachten wij thans dit begrip te definiëren aan de hand van voorbeelden uit de omgeving van Roermond. De term „gemeynte” heeft in veel gevallen betrekking op personen. Men denke aan de arbitrale uitspraak in het geschil tussen het kapittel van de H. Geest te Roermond en het kerspel Karken, volgens welke de rentmeester van de eerstgenoemde instelling ter gelegenheid van de verpachting der tienden een ton hop met „hare gemeynten” moest verteren. Het wijsdom van de houtbank van Büttgen uit 1408 vermeldt, dat de voogd van Liedberg vóór het houden van het geding „die gemeynde ind luyde alda genant die gehoele” bijeenriep¹⁸². Een fraaie omschrijving geeft de bosrol van het Echter bos: „... alle gemeynte, dat sijn alle lude die totter kircke van Echt gehoeren ind daer woenachtich sijn, vuer ind flamme opgaende hebben”¹⁸³. Het woord „gemeynte” heeft in al deze gevallen betrekking op een groep personen, die op enigerlei wijze een rechtsgemeenschap vormt¹⁸⁴. Onder de „ganse gemeynte des kerspels” zijn allen te vatten die het kerspel vormen.

Een andere betekenis heeft het woord „gemeynte” in de aanhef van de bosrol van het Swalmer bos, waarin de schepenen van Swalmen, Bracht, Kaldenkirchen en Born getuigenis afleggen „van onser gemeynden, soe wye und waer und wye verre und woe dat zij gelegen is”. In de Echter bosrol wordt de „gemeynte” gespecificeerd „alss den waldt, boss, brucke, heyde und weide”¹⁸⁵. In diverse akten van attestatie die in verband met het geschil tussen de heer van Heinsberg en de stad Roermond werden opgesteld, vindt men de constatering dat de stad van oudsher de Meinweg als haar „gemeynte” gebruikte¹⁸⁶. In 1480 tusslotte verkocht het kerspel Swalmen een stuk erf en „gemeinte” aan het Kartuizerklooster te Roermond¹⁸⁷. „Gemeynte” betekent in al deze gevallen de gemene grond, waarop een of meer kerspels rechten uitoefenden. Beide betekenissen vindt men in één zin naast elkaar in de bosrol van het Elmpter bos, waarin het bos „ein gemeinde der gantzer

¹⁸¹ De Monté ver Loren, Hoofdlijnen, p. 60.

¹⁸² Lacomblet, Archiv Niederrhein VI, p. 433.

¹⁸³ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286.

¹⁸⁴ Zie: Bader, Dorfgemeinschaft-Dorfgemeinde, p. 17; Nikolay-Panter, Landgemeinde Trierer Raum, p. 36, 146; Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 302. Daar dit begrip „gemeynte” niet slechts betrekking heeft op gerechtigden tot gemene grond, kon niet, naar analogie van het begrip mark, een onderscheid tussen gemeynten in subjectieve zin en gemeynten in objectieve zin worden geïntroduceerd.

¹⁸⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 281, 285.

¹⁸⁶ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f. 4v., 6v., 7v., 10v.

¹⁸⁷ RAL, cartularium Hillenraedt, p. 8-9.

gemeinden van Elmpt..." wordt genoemd¹⁸⁸.

Een derde betekenis van „gemeynte” is die van subjectief recht op deze gemene grond. De hertog van Gelder zou volgens de bosrol van het Echter bos aan een hoeve te Echt „sijne gemeynten” ontnomen hebben¹⁸⁹. Pas in de achttiende eeuw wordt het woord „gemeynte”, naar het schijnt, af en toe als synoniem voor kerspel gebruik en krijgt dan een zekere abstracte betekenis.

4. *De hoeven te Wegberg*

Afgezien nu van de heer van Wassenberg werden door de oude bosrol en het reglement van 1633 subjectieve rechten op de Meinweg toegewezen aan twaalf kerspels en twee steden. De rechten werden door degenen, die een eigen huishouding voerden en deel uitmaakten van de betreffende gemeenschap, uitgeoefend en zulks niet krachtens verleening door de kerspels, maar krachtens eigen recht¹⁹⁰. Waren er naast deze veertien gerechtigde gemeenschappen nog anderen die rechten op de Meinweg bezaten? Deze vraag werd reeds gesteld op het houtgeding van de Meinweg van 5 september 1527. De drost en pandheer Werner van Palant wilde weten „wat hoven up Meynwech behoeren de in den rollen niet geschreven noch getzeychent en stain”, waarop de gerechtigden antwoordden: „sij haven gesiehn dat den hof zu Berck ind Synt Kathrijnenelterhoff zu Berck ind Rabeiths hof van Durssdal des Meynwechs mit gebruycht haven, sij laessen sij noch dairbey”¹⁹¹. Het aantal gerechtigde hoeven buiten de kerspels blijkt in 1807 twee maal zo groot te zijn. Niet drie, maar zes boerderijen zouden rechten op de Meinweg bezitten, namelijk de hoeven Warrenberg, Berckerhof, Klinikumerhof en Catharinahof, alle toebehorend aan de graaf van Nesselrode, en de aan anderen toebehorende Huiskenshof en Braunbeckerhof¹⁹².

Alle genoemde hoeven waren onder Wegberg gelegen. Daar het kerspel Wegberg niet tot de gerechtigden van de Meinweg behoorde, werden de rechten van deze hoeven op de Meinweg blijkens de pachtovereenkomsten als een aan deze hoeven aanklevend recht beschouwd. Slechts één van de genoemde boerderijen, de Catharinahof, moest voor haar recht op de Meinweg een recognitie betalen aan de rentmeester van Wassenberg. Om die reden hebben de meeste gevonden gegevens betrekking op deze hoeve.

¹⁸⁸ Van Veen, Twee boschrechten, p. 330.

¹⁸⁹ Zie p. 123.

¹⁹⁰ Zie p. 102-103.

¹⁹¹ HSD, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f. 127v.

¹⁹² RAL, Frans archief, inv. nr. 4204, 60.

Catharinahof

De Catharinahof, gelegen in het gehucht Harbeck onder Wegberg, heette voluit Catharina-altaarhof, omdat de bezitter van deze boerderij het vergevingsrecht bezat van het beneficie van het Catharina-altaar in de kerk van Wegberg¹⁹³. De jaarlijks te betalen recognitie bestond uit „eyn wijnbroet van eynen halven malder weyssh”, dat jaarlijks op witte donderdag op het kasteel van Wassenberg geleverd moest worden. De rekening van de rentmeester over 1554/1555 vermeldt omstandig, dat jaarlijks op witte donderdag twee mannen van de Catharinahof het brood en een kwart wijn naar het kasteel moesten brengen. Zij moesten het brood in een linnen doek aan een boomtak hangen en vervolgens naar de heer of de rentmeester vragen¹⁹⁴.

Deze handelingen waren rond het midden van de zestiende eeuw echter al niet meer gebruikelijk. De rentmeester vermeldde in de rekening van 1569/1570, dat vroegere ambtslieden en rentmeesters de verplichte levering van het brood vervangen hadden door de levering van een half malder tarwe, hetwelk door de rentmeester tegen de marktprijs verkocht werd. De wisselende inkomsten van het halve malder tarwe vindt men in alle rekeningen van de rentmeester van Wassenberg van de zestiende en zeventiende eeuw terug. De eveneens geleverde hoeveelheid wijn werd niet verantwoord in de rekeningen, ondanks enige aandrang die daartoe rond 1570 van hogerhand schijnt te zijn uitgeoefend¹⁹⁵.

De betaling der recognitie vindt men hoogstwaarschijnlijk ook terug in de rekening van 1389/1390 en in die over de periode 1406-1409. Zij vermelden onder de inkomsten van het land van Wassenberg een bedrag van vijf schellingen en een „paasbrood”, die door de inwoners van Wegberg betaald werden¹⁹⁶. Het halve malder tarwe en de wijn werden in de zestiende eeuw geleverd door de halfpachter van de Catharinahof¹⁹⁷. De akten van verpachting van de Catharinahof uit 1576, 1605, 1623, 1658 en 1677 laten dan ook niet na te vermelden, dat bij de hoeve het recht op de Meinweg behoort en dat de halfpachter daarvoor een recognitie moet betalen te Wassenberg¹⁹⁸. Men kan desondanks met recht betwijfelen, of deze recognitie geheel ten laste van de halfpachter

¹⁹³ A. Vollmer, *Geschichte der Gemeinde Wegberg*, Keulen 1912, p. 80. Mayer, *Meinwegwald*, p. 243 noot 4, plaatst dit altaar ten oprechte in de kerk van Wassenberg.

¹⁹⁴ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nrs. 1, f. 3 en 2, f. 274.

¹⁹⁵ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nrs. 5, f. 69v. en 75, f. 14v.

¹⁹⁶ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 2436, f. 30v.: „à Berke 5 s. et 1 pain des Pasques”, en 2440, f. 44, 202, 375: „des habitants de Berke 5 s. et ung pain de Pasques”.

¹⁹⁷ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nrs. 3, f. 295, 339 en 4, f. 4, 42 en 6, f. 148v.

¹⁹⁸ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs. 1113, f. 89-89v., 91-91v., 96-98 en 1219, f. 1.

kwam. De rekening van de rentmeester van 1575/1576 vermeldt, dat het halve malder door de halfpachter mede namens „etlichen anteren splisslingen desselben hoeffs” geleverd werd¹⁹⁹. Er waren in 1575 dus al buiten de Catharinahof meer gerechtigden die hun recht aan verdeling of afsplitsing van land van de oorspronkelijke hoeve ontleenden. De Catharinahof behoorde — naast andere goederen te Wegberg — toe aan de graven van Nesselrode. Deze graven, wier bezittingen bijna allemaal aan de rechter zijde van de Rijn gelegen waren, hadden dit verafgelegen bezit in de tweede helft van de zestiende eeuw verworven door huwelijk. Het beheer werd ter plaatse gevoerd door een rentmeester, wiens correspondentie belangrijke inlichtingen verstrekt²⁰⁰. Rond 1700 stelden de graaf van Nesselrode en zijn rentmeester pogingen in het werk om van de jaarlijkse recognitie bevrijd te worden. De hoeve, die toen overigens slechts voor tweederde aan de graaf behoorde, was in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw afgebrand. De pachters weigerden de jaarlijkse verplichting te voldoen, omdat met de boerderij ook de recognitiebetaling teniet zou zijn gegaan. Nadat de rentmeester van Wassenberg enige jaren de inkomsten wegens de Catharinahof had voorgeschooten, verzocht hij de rentmeester van de graaf van Nesselrode rond 1696-1697 met klem om de achterstallige recognities te voldoen²⁰¹. In 1706 was echter nog steeds niet aan dit verzoek voldaan.

Op 15 mei 1706 zette de rentmeester de Wegberg de situatie aan de graaf van Nesselrode uiteen: de opstallen van de Catharinahof waren afgebroken en het land was aan de burenen verpacht. Voor het recht op de Meinweg werd een half malder tarwe en een kwart wijn betaald. Elk jaar, of liever elke twee à drie jaren werden de gerechtigden in de gelegenheid gesteld om een dag in het jaar hout op de Meinweg te halen, zoveel zij maar wilden, als zij het maar met hun eigen paard gingen halen. Omdat het bos in zo'n slechte toestand verkeerde, was het echter niet de moeite waard om van dit recht gebruik te maken. Nu de Catharinahof onbewoond was en de pachters van het land der voormalige hoeve niet op de Meinweg mochten komen, had men van het recht afstand gedaan en de recognitie niet meer betaald²⁰². Twee jaren later, op 4 januari 1708, suggereerde de rentmeester daarentegen, dat het misschien toch beter was om de recognitie alsnog te betalen, waartegenover dan bedongen moest worden, dat alle pachters van het land der voormalige hoeve hout en heide op de Meinweg zouden mogen halen.

¹⁹⁹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f. 148v.

²⁰⁰ Zschocke, Waldhufensiedlungen, p. 31-32.

²⁰¹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 85, f. 14, 26 en 86, f. 25; archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1219, f. 1, 25, 30.

²⁰² HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1310, f. 110-110v.

Uit latere brieven van de rentmeester blijkt, dat de graaf van Nesselrode het recht op de Meinweg niet zo maar wilde opgeven. Wanneer het al verstandig was dit te doen, dan wilde hij in ruil daarvoor een stukje van de Meinweg in eigendom toegewezen krijgen. De rentmeester te Wegberg ging tegen deze zienswijze in; de graaf moest zich maar niet druk maken over het afstand doen van het recht tot de Meinweg. Het bos zou wel niet meer in zo'n goede staat komen te verkeren, dat het profijt van het recht opwoog tegen de jaarlijkse recognitie. Het afsplitsen van een stukje van de Meinweg stuitte volgens de rentmeester op het bezwaar, dat de Meinweg niet opgemeten was, zodat het de graaf toekomstige aandeel vooreerst niet vast te stellen zou zijn. Bovendien lag de Meinweg zover weg dat, wanneer er al een stuk was toegewezen en met bomen begroeid, de kans groot was, dat het hout 's nachts gestolen zou worden.

Het was dus met name de rentmeester, die van het betalen der recognitie verlost wilde zijn. Hij verzocht op 23 juni 1708 de graaf om de kwestie bij de Hofkammer te Düsseldorf aanhangig te maken²⁰³. Ondanks het feit, dat de rentmeester van Wassenberg daarop 13½ malder rogge in beslag liet nemen van de goederen van de graaf van Nesselrode te Elinhoven om zodoende druk uit te oefenen, gebeurde er voorlopig niets meer. Pas op 12 mei 1720 werd namens de graaf van Nesselrode gereageerd door het indienen van een deductie. Nadat daarin de reeds verhaalde feiten waren uiteengezet, werd betoogd, dat de landsheer de recognitie zou hebben ingesteld en dat deze slechts betaald hoefde te worden, zolang het genot van het recht op de Meinweg duurde. Nu het genot verdwenen was, was het billijk dat de last werd afgeschaft. Op dit verzoek werd door of namens de landsheer op 5 april 1727 gunstig beslist. De jaarlijkse recognitie zou niet meer verschuldigd zijn, tenzij de Catharinahof weer zou worden opgebouwd en de pachter weer gebruik zou maken van de Meinweg²⁰⁴.

In weerwil van een getuigenverklaring, op 26 mei 1807 afgelegd ten overstaan van een notaris te Erkelenz, welke de indruk wekt, dat de Catharinahof nog bestond, is deze hoeve na 1727 niet meer opgebouwd²⁰⁵. Een schrijven van de rentmeester van de graaf van Nesselrode aan de Pruisische regering te Aken van 28 april 1818 leert, dat van de aan de graaf behorende Catharina-, Klinkumer- en Berckerhof de eerst genoemde hoeve in feite geen recht meer op de Meinweg uitoefende, daar deze sedert het einde van de zeventiende eeuw niet meer

²⁰³ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1229 II C 1708/1709, f. 2-3, 6v.-7, 29-29v., 31, 52-52v.

²⁰⁴ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1219, f. 32, 34-34v., 36.

²⁰⁵ HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f. 34-38; RAL, Frans archief, inv. nr. 4204, 60; Provinciaal archief, inv. nr. 12131.

bestond en de betaling van de recognitie in 1727 was stopgezet. Ook de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg van na 1727 vermelden de recognitie slechts pro memorie²⁰⁶.

Wij zagen, dat reeds in de zestiende eeuw gedeelten van de Catharinahof waren afgesplitst, die blijkbaar bijdroegen in de recognitie en ook op de Meinweg gerechtigd waren. Rond 1700 behoorde de oorspronkelijke Catharinahof slechts voor tweederde aan de graaf van Nesselrode en voor eenderde aan de erfgenamen van Steingen Mullers, die volgens de rentmeester ook eenderde van de recognitie behoorde te betalen²⁰⁷. Meer is over de rechten op de Meinweg van de van de Catharinahof afgesplitste hoeven niet bekend.

Klinkumerhof

De Klinkumerhof te Wegberg was eveneens al in de zestiende eeuw gerechtigd tot het gebruik van de Meinweg. De akte van verpachting door Sophia van Wachtendonk, weduwe Van den Bongart, van haar hof te Klinkum in 1540 vermeldt, dat de halfpachter „seinen brandt op Meenwech haellen” kon. Ook de akten van verpachting van 1620, 1643, 1709 en 1739 bevatten deze bepaling²⁰⁸. Sedert het midden van de zestiende eeuw was de hoeve in het bezit van de familie van Nesselrode. In 1806 maakte de graaf van Nesselrode dan ook aanspraak op de toewijzing van een gedeelte van de Meinweg, onder andere wegens het bezit van deze hoeve²⁰⁹.

Berckerhof

De Berckerhof te Wegberg werd tijdens het houtgeding van 1527 tot de gerechtigde hoeven gerekend. De volgende vermelding van enig recht op de Meinweg is te vinden in de akte van verpachting door Sophia van Wachtendonk, weduwe Van den Bongart van „oer lant voer dem hoff” aan Goirt toe Klynckum in 1531: „... Noch sal jonffer Sophia vurgenant laeten houwen op Meynweich seess waegen gerden, die sall Gaert in gen hoff vueren”²¹⁰. De latere akten van verpachting van de (voor)hof te Wegberg uit 1571, 1644 en 1661 vermelden, dat de halfman „seinen

²⁰⁶ HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f. 21-21v.; Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 115-173.

²⁰⁷ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 85, f. 14; archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1229 II C 1708/1709, f. 29-29v.

²⁰⁸ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs. 1113, f. 73, 76, 80, 83v. en 1311, f. 9.

²⁰⁹ Zie Zschocke, *Waldhufensiedlungen*, p. 28-31; F. Jakobs, *Der Klinkumerhof*. In: *Heimatkalendar der Erkelenzer Lande* 1960, p. 69-73.

²¹⁰ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1113, f. 74.

brandt uff Meinwegh holen und den foersteren ire gerechticheit geven” zal²¹¹.

De hof te Wegberg was de voorhof van het kasteel (huis) van Wegberg. De notariële akte van 1806 en andere stukken uit de tijd van de verdeling van de Meinweg tellen zowel de Berckerhof, eigendom van de graaf van Nesselrode, als een Huiskenshof, behorend aan een ander, tot de rechthebbende hoeven²¹². De vraag rijst, of deze Huiskenshof identiek is met de uit het begin van de achttiende eeuw bekende „Hauserhof”, die in dat geval niet identiek kan zijn met de voorhof van het kasteel. Blijkens brieven van de rentmeester van de graaf van Nesselrode moest de halfpachter van „Hauserhof” voor het recht op de Meinweg aan de boswachters een malder rogge of haver en met vastenavond een ham geven en het gelag betalen „so viel dieselbe sauffen können”²¹³. Van dit gebruik is nog sprake in de notariële akte van 1806, toen twee getuigen verklaarden, dat de boswachters van de Meinweg telken jare in de gerechtigde hoeve te Wegberg „cadeaux d’usage” gingen zoeken.

Overige hoeven

Zowel in 1806 als in 1819 werd verklaard, dat de hoeve Warrenberg te Wegberg in het verleden eveneens gebruik maakte van de Meinweg en derhalve recht had op een aandeel in het te verdelen gebied. De hoeve behoorde tot de leengoederen van de leenhof van de erfvoogdij te Roermond en had in 1715 een grootte van zesentachtig morgen²¹⁴. Over haar rechten op de Meinweg is verder niets bekend. Misschien is zij identiek met de tijdens het houtgeding van 1527 genoemde hoeve van Rabeth van Dursdael. In 1806 werd tenslotte verklaard, dat ook de Braunbeckerhof gerechtigd was tot de Meinweg. Ook over het recht van deze hoeve konden wij niets achterhalen. Een laatste gegeven over een gerechtigde, dat met de bovenstaande hoeven moeilijk in verband te brengen is, vormt de vermelding in een te Brussel berustend leenregister uit de eerste jaren van de vijftiende eeuw. De heer van Tüsschenbroich hield van de hertog van Brabant naast zijn heerlijkheid ook nog in leen: „die holtzgewelde op Meynweyde des daichs 1 voeder holtz”²¹⁵. Wat later van dit recht geworden is, weten wij niet.

²¹¹ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1113, f. 51v., 53, 63v., 67v.

²¹² RAL, Frans archief, inv. nr. 4204, 60; HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f. 34v.-38.

²¹³ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs. 1310, f. 110-110v., 1229 C 1708/1709, f. 2-3, 6v.-7, 1229 II C 1708/1709, f. 77, 78.

²¹⁴ Linssen, cartularium erfvoogdij, k. 191. Zie ook: Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 32.

²¹⁵ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 572, f. 33.

De herkomst van hun subjectief recht

In 1527 waren volgens mededeling van de gerechtigden drie hoeven te Wegberg tot de Meinweg gerechtigd, rond 1800 was dit aantal volgens getuigenverklaringen gegroeid tot zes. Mogelijk werd het getal der gerechtigde hoeven uitgebreid, doordat in de periode na 1527 van de oorspronkelijke hoeven gedeelten werden afgesplitst waarop nieuwe boerderijen werden gesticht, die daardoor ook rechten op de Meinweg verwierven. Deze ontwikkeling is in ieder geval bij de Catharinahof te constateren²¹⁶. Naast veertien gemeenschappen waren dus ook enige boerderijen, behorend tot een niet-gerechtigd kerspel, gerechtigd tot de Meinweg. Een dergelijke situatie kwam in onze streken wel meer voor. Op de gemene grond van Stramproy oefende ook de Meulenhof onder Weert subjectieve rechten uit²¹⁷. In het Echter bos was een hof te Roosteren gerechtigd. In het Swalmer bos waren naast Asselt, Swalmen, Mülbracht, Kaldenkirchen, Born en Brüggen ook nog twee hoeven te Natt onder Breyell gerechtigd, zij het in mindere mate. De Steffenshof te Natt moest als recognitie telken jare een altaardoek voor het Onze Lieve Vrouwenaltaar in de kerk van Mülbracht geven²¹⁸.

De posten in de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg wegens de ontvangst van de recognitie van de Catharinahof vermelden, dat de hof aan deze betaling zijn recht op de Meinweg ontleende. Het recht van deze en de andere hoeven zou kunnen teruggaan op een beschikking van de (pand)heer van Wassenberg. De rechtsbronnen van het Echter bos geven expliciet een voorbeeld van een dergelijke beschikking van de heer. In een wijsdom uit het midden van de veertiende eeuw verklaarden twaalf gezworenen van de zijde van Echt, dat behalve die van Echt ook een hoeve gerechtigd was: „dem gaf der hertoge van Gelre gemeente drop”. In de bosrol van het Echter bos, die uit 1477 dateert, wordt de zaak als volgt voorgesteld: de graaf van Gelder had een dienaar aan wie de hoeve Terborg onder Roosteren behoorde. Voor diens trouwe diensten wilde de graaf hem belonen en hij vroeg aan die van Echt, of zij de hof Terborg wilden toelaten op de gemene grond van Echt. Dit weigerden zij! De graaf vroeg toen, of hij in het kerspel Echt geen hof bezat, en de Echtenaren wezen op de grafelijke vroenhof. „Doe saecht der greve: ‚so neme ich mijnen hoeve sijne gemeynten ind geve sij den hoeve ‚t Gerborch’ ind der hoff der vroenhoff was berauft sijner gemeynten”²¹⁹. Dat de heer over rechten op gemene gronden kon be-

²¹⁶ Zschocke, *Waldhufensiedlungen*, p. 28, 31, meent zelfs, dat de Catharinahof en de Klinkumerhof uit een groot geheel zijn afgesplitst.

²¹⁷ Droessen, *Gemeentegronden*, p. 47.

²¹⁸ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 282-283, 285.

²¹⁹ Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 353; Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 285.

schikken, zagen wij al bij de dotatie van het Norbertinessenklooster te Heinsberg in 1165. Een ander voorbeeld kennen wij uit 1427. In dat jaar verklaarde Willem, heer van Horn en Altena, dat hij aan Level van Baexem de oude wegens zijn trouwe diensten gegeven had het recht om „te gebrueken heyde, weyde, torff ende alle ander gemeeynten in onsen lande van Huerne”²²⁰.

Daar de bezitters van de hoeven te Wegberg niet in de oude bosrol of het bosreglement van 1633 genoemd worden, bij de reglementering van het gebruik van de Meinweg niet betrokken waren en hun recht waarschijnlijk aan een beschikking van de heer van Wassenberg ontleenden, kunnen zij niet met de kerspels en steden op één lijn gesteld worden. Deze hoeven zullen wij derhalve niet als „gerechtigden” beschouwen.

5. Andere gerechtigden tot de Meinweg?

Hoembergen

Waren er naast twaalf kerspels, twee steden en enkele hoeven te Wegberg nog andere gerechtigden? Deze vraag wordt opgeroepen door de akten van attestatie, die in 1421 tijdens een geschil tussen de stad Roermond en de heer van Heinsberg werden opgemaakt²²¹. De akten van attestatie gingen uit van riddermatige personen, over wie dadelijk meer, en van schepenbanken. In deze akten attesteerden de schepenen en/of ingezetenen van de schepenbanken ten gunste van Roermond. Het geschil concentreerde zich vanuit Roermonds standpunt rond drie punten, namelijk het recht van de stad om batten in de Maas te leggen teneinde de stroom te reguleren, het recht van de stad op de Meinweg en het recht op het Nielder ven en op het plaatsen van tegelovens aldaar. Het is nu interessant na te gaan, op welke van de drie onderwerpen de afzonderlijke akten van attestatie betrekking hadden. De schepenen van de dingbank Echt attesteerden over de batten in de Maas net zoals vele personen ten overstaan van hen gedaan hadden. De schepenen van Montfort, Linne en Swalmen en aldaar woonachtige personen attesteerden over de batten en over de tegelovens. Voor de magistraat van Venlo legden diverse personen verklaringen af over de batten in de Maas. Slechts één van hen attesteerde over het recht op de Meinweg en maar één persoon, tegelbakker van beroep, attesteerde aangaande de tegelovens. Het ontbreken, op één uitzondering na, van de Meinweg in

²²⁰ RAL, archief familie van Moorsel, inv. nr. 272. Zie voor de problematiek over de rechten van de heer op gemene gronden p. 296-297.

²²¹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202. Zie voorts p. 231-237.

deze verklaringen is begrijpelijk, daar geen van de genoemde plaatsen gerechtigde was op de Meinweg.

Anders ligt het in de volgende akte, waarin de magistraat van Roermond en vele burgers verklaarden, dat de stad en de burgers gerechtigd waren tot de Meinweg en het Nielder ven. Zij hadden op het houtgeding de schepenen van Melick en Herkenbosch zelf horen wijzen, dat Roermond gerechtigd was. De schepenen van Cruchten en Brempt en de meeste inwoners van Neder- en Overcruchten verklaarden, dat op de houtgedingen Roermond tot de gerechtigden gerekend werd, en voorts, dat Roermond gerechtigd was in het Nielder ven. Ook de schepenen en een aantal inwoners van Vlodrop verklaarden, dat tijdens de houtgedingen Roermond als gerechtigde werd aangemerkt en dat zij de wagens van Roermond altijd op de Meinweg hout hadden zien halen.

De akte van attestatie van de schepenbank Hoembergen, gelegen ten westen van Roermond en behorend tot het ambt Montfort, past in deze serie. De schepenen van Hoembergen verklaarden, dat de stad Roermond gerechtigd was tot de Meinweg en het Nielder ven. Ook verklaarden zij, dat zij de schepenen van Melick en Herkenbosch tijdens het houtgeding hadden horen wijzen, dat Roermond gerechtigd was. Pas in de derde plaats attesteerden zij aangaande de batten in de Maas, ofschoon het ressort van de schepenbank door de Maas doorsneden werd. Doordat deze schepenen in 1421 verklaarden, dat zij de houtgedingen bezochten, komt hun getuigenis overeen met dat van de schepenen en inwoners van plaatsen, die wij in latere bronnen als gerechtigden van de Meinweg aantreffen. De aanwezigheid van deze laatsten op de vergaderingen waar het gewoonterecht van de Meinweg gewezen werd, is juist uit hun kwaliteit als gerechtigde te verklaren. Uit een en ander zou kunnen volgen, dat ook Hoembergen gerechtigd zou zijn tot de Meinweg, omdat de schepenen van deze plaats eveneens op het houtgeding verschenen. Maar valt dit wel te rijmen met het ontbreken van Hoembergen in de oude bosrol?

De schepenbank Hoembergen was gelegen ten westen van de Roer en omvatte Hoembergen, ter hoogte van het huidige Hatendoorn, de Voorstad Sint Jacob, Roer en Lerop. Deze schepenbank werd op 4 april 1424 door de hertog van Gelder opgeheven en het ressort ervan werd grotendeels bij de schepenbank Roermond gevoegd. Vandaar dat over het bestaan van deze schepenbank maar weinig bekend is²²². Ook over het bestaan van een kerspel zijn wij slecht ingelicht. De dispositie van de akte van opheffing luidt: „... dieselve dingebanck ende schependomme van Oever die Brugge ... affgelacht hebben ende affleggen mit desen

²²² Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 323-324; Linssen, Een vergeten schepenbank, p. 37-72. Zie p. 77.

briefe dat die mit allen sijnen begrepe, rechten ind gemeynnten dat deser tijt tue dairtue gehoirt heeft, voirtaen in die dingebanck ende schependomme onser stat van Ruremunde vursseyt then ewigen dagen hoeren ind blijven sall, mit derselver onser stat lieff ende leit te lijden, haere rechten ind vrijheyden te gebruycken ende ouch te ontgelden". Uit dit citaat valt ons inziens af te leiden, dat in 1424 niet alleen het ressort van de schepenbank bij die van Roermond werd gevoegd, maar ook dat het kerspel met de stad samensmolt. Aangezien in deze jaren het gewoonterecht van de Meinweg nog niet in geschrift was vastgelegd, aangezien met andere woorden de oude bosrol nog niet bestond, is de akte van 1421 waaruit het mede-gerechtigd zijn van die van Hoembergen tot de Meinweg valt af te leiden, niet per se in strijd met de oude bosrol, die uit latere tijd dateert. Na de samenvoeging van Hoembergen en Roermond zal deze plaats verdwenen zijn uit de rij der gerechtigden, die de schepenen van Melick en Herkenbosch op het houtgeding opsomden. Een ander argument voor het gerechtigd zijn van Hoembergen vormt de omstandigheid dat het ressort van Hoembergen ingeklemd lag tussen Herten en Roermond, welke beide plaatsen gerechtigd waren tot het gebruik van de Meinweg.

Brempt

De vraag of Brempt tot de gerechtigden van de Meinweg behoorde, vertoont gelijkenis met de problematiek rond Hoembergen. Brempt bezat een apart gerecht, maar behoorde tot de parochie Nedercruchten. Uit een enkel gegeven blijkt, dat Brempt in de vijftiende eeuw een kerspel was, maar tegen het einde van de zeventiende eeuw was dat niet meer het geval. Brempt vormde toen met Neder- en Overcruchten één kerspel. Deze ontwikkeling kan ertoe hebben geleid, dat ook de inwoners van Brempt subjectieve rechten op de Meinweg konden uitoefenen, maar gegevens hieromtrent ontbreken.

Riddermatigen

Sommige akten van attestatie uit 1421 hebben wij nog niet besproken. Het betreft vier akten die door particulieren werden uitgevaardigd. In de eerste akte verklaarde Wolter van Pardelaer, dat hij „mit mijns selffz lijve gewaepent” gedurende meer dan veertig jaar het houtgeding van de Meinweg had bezocht „eyne wijle alse eyn amptman in den lande van Monffort ind die ander wijle mit den amptluyden van Monffert”. In de andere akten verklaarden Johan van Oesen, Gerard van Oesen geheten in gher Oe en Johan van Daswijlre, knapen van wapen, dat zij veertig jaar of langer het houtgeding hadden bijgewoond met de drosten

van Montfort²²³. Uit de term „knapen” en uit het feit dat zij gewapend ter vergadering verschenen, valt af te leiden, dat zij een riddermatig leven leidden en derhalve tot de ridderschap behoorden²²⁴. Het verschijnen van riddermatige personen op het houtgeding was niet beperkt tot de Meinweg; in dezelfde periode verschenen riddermatige personen ook op het houtgeding te Büttgen²²⁵. De kwestie is, welke betekenis men in ons geval aan hun aanwezigheid moet toekennen. Vormden zij naast de kerspels, de steden en de hoeven te Wegberg nog een aparte groep gerechtigden? Vele auteurs vermelden immers, dat in verschillende bossen in het Rijnland „adellijke huizen” of „adellijke personen” afzonderlijk gerechtigd waren²²⁶. Echter, de aanwezigheid van riddermatigen op het houtgeding van de Meinweg blijkt slechts uit de akten van 1421. Nadien hoort men niets meer van hen en evenmin is er ooit sprake van speciale, aan riddermatigen toekomende rechten op de Meinweg.

Men kan een oplossing dan ook in een andere richting zoeken. De vier oorkonders verklaarden, dat zij met de drost van Montfort op het houtgeding verschenen, zodat men veeleer kan denken, dat zij „ambts-halve” aanwezig waren. Men kan nu stellen, dat de „knapen van wapen” als leden van het gevolg van de drost aanwezig waren zonder dat zij een aparte groep gerechtigden op de Meinweg vormden.

Een andere verklaring van het verschijnen van ridders op het houtgeding wordt mogelijk geboden door de volgende akten. De eerste heeft betrekking op Leichlingen ten oosten van de Rijn. In 1303 maakten de abdij van Deutz, vier met name genoemde „milites” en de „universitas parochianorum” van Leichlingen een einde aan het geschil, dat tussen de abdij enerzijds en de „milites” en de „universitas” anderzijds bestond over de vraag of een bepaalde hoeve aan het convent of aan de universitas behoorde. De „milites” en de „universitas” worden in deze akte telkens in één adem genoemd²²⁷.

Ook dicht bij huis vindt men dergelijke voorbeelden. In 1358 ruilden het kapittel te Sint Odiliënberg een stuk land met de kerkmeesters

²²³ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f. 2-4.

²²⁴ J. Linssen, Welgeborenen in het zuidelijk deel van het ambt Montfort. In: *De Limburgse leeuw* 11 (1963), p. 1-9; J.M. de Winter, Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen, Groningen 1962, Bijdragen van het instituut voor middeleeuwse geschiedenis der rijksuniversiteit te Utrecht 31, p. 77, 135; Dezelfde, *Ridderschap, ideaal en werkelijkheid*, Bussum 1965, *Fibulareeks* 11, p. 85.

²²⁵ Lacomblet, Mark und Waldgenossenschaften, p. 433-434.

²²⁶ Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 105, 112; Tille, Kappbusch Brachelen, p. 234, 241; Kaspers, Comitatus nemoris, p. 204; Graner, Waldgerechtigkeiten Schönbusch, p. 40. Daar De Winter betoogt, dat adel niet identiek is aan ridderschap, hebben wij de eerste term tussen aanhalingstekens geplaatst.

²²⁷ Lacomblet, *Urkundenbuch* III, nr. 29.

aldaar, die met toestemming en raad van de welgeboren lieden Willem van Daswijlre, Heynrick van Montfoert en Tielman van Laer en van het gemene kerspel optraden²²⁸. In 1421 kwam door arbitrage een einde aan een geschil tussen de abdis van de Munsterabdij te Roermond en de „man van wapen ende ganser gemeynthen des kerspels” Nieuwkerk inzake de kosten van het kerspel in het onderhoud van het kerkgebouw. In 1433 werd een dergelijk geschil beëindigd tussen de abdij en de „gueder mannen van wapen ende gansen ghemeynten des kerspels” Wetten²²⁹. Een laatste voorbeeld: hertog Arnold gaf in 1452 op verzoek van sommigen van de ridderschap toestemming om ten behoeve van de kerk van Swalmen vijftientig bunder „gemeindtenn” te verkopen. Deze grond zou na verkoop als eigen erf beschouwd worden voorzover „diese uitgevinge ennd verkoupinge vursseyt bie willen ennd consent onss ridderschap ennd gemeinden totter vursseyde gemeindten gehoevende, toegeit”. Op grond van deze toestemming verkochten in 1480 Willem van Vlodrop, ridder, erfvoogd en drost van Montfort, Dirk van Oist en verder de gemene schepenen, kerkmeesters, kerspellieden en onderzaten van het kerspel en gerecht Asselt en Swalmen enige percelen „gemeinte” aan het Kartuizerklooster te Roermond²³⁰.

In al deze voorbeelden treden mannen van wapen, dus riddermatige personen, met de gezamenlijke inwoners als kerspelgemeenschap naar buiten op. Men zou op grond van deze akten de these kunnen poneren, dat de riddermatigen in de veertiende en vijftiende eeuw een belangrijk aandeel, misschien wel een leidende functie hadden in de organisatie van het kerspel, welke functie soms in het optreden van het kerspel naar buiten zichtbaar wordt²³¹. Vanuit dit gezichtspunt is de aanwezigheid van riddermatigen op het houtgeding van de Meinweg verklaarbaar zonder dat er sprake hoeft te zijn van een aparte groep gerechtigden.

6. Sociaal onderscheid binnen het kerspel

Het bewoonde huis, gelijk te stellen aan huishouding, was het criterium waarvan het recht afhing om van de gemene grond van het kerspel

²²⁸ Willemsen, Oorkonden en bescheiden, p. 207-208.

²²⁹ RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 2, f. 79-79v., 88-88v.

²³⁰ RAL, cartularium Hillenraedt, p. 8-9.

²³¹ In dit verband verwijzen wij naar Nikolay-Panter, Landgemeinde Trierer Raum, p. 195-197, waar betoogd wordt, dat de autonomie van de „Gemeinden” niet zozeer samenhangt met grondheerlijke verhoudingen, maar met een vrije rechts- en bezitsstatus van de afzonderlijke leden, waartoe ook de „milites” behoorden. De riddermatigen bezaten, relatief gezien, een grotere vrijheid dan bijvoorbeeld horigen, wat hun functie in het kerspel kan verklaren. Zie over de vrijheid der ministerialen, tot welke stand de meeste ridders behoorden: De Winter, Ministerialiteit en ridderschap, p. 167, 169, 173; Dezelfde, Ridderschap, ideaal en werkelijkheid, p. 84.

gebruik te maken²³². Het bewoonde huis gold ook als maatstaf voor de uitoefening van het aan de kerspels toegekende recht op de Meinweg. Artikel 30 van het bosreglement van 1633 zegt nog eens uitdrukkelijk, dat de „hausen, hoven oder koetter” die niet bewoond zijn en waaruit geen rook opgaat, geen recht op deelname aan de bosdagen hebben. De inhoud van dit artikel past in het beeld dat wij van de organisatorische structuur van het kerspel geschetst hebben.

In het verleden heeft dit artikel aanleiding gegeven tot een misverstand, dat reeds in het eerste rechtshistorische artikel over de Meinweg van de hand van Franz Mayer aan de dag treedt. Mayer maakte gebruik van de enigszins verminkte tekst van het bosreglement van 1633 die zich te Nedercruchten bevond. Het citaat uit artikel 30 las hij als volgt: „Von der *hoeren*, hauser oder koettr...”. Hij meende op grond van deze gebrekkige tekstweergave, dat de verhuurde huizen in de gerechtigde kerspels geen rechten tot de Meinweg bezaten, welke opvatting door onder anderen Roebroeck werd overgenomen²³³. Nu deze mening van Mayer op een onjuiste tekstweergave berust, verliest zij haar waarde. Van uitsluiting van huurders van huizen in de betrokken kerspels van het gebruik van de Meinweg zijn ons geen gegevens bekend en evenmin van een onderscheid tussen eigenaars enerzijds en huurders en pachters van hoeven anderzijds. Een bepaling die op deze materie betrekking heeft, werd gevonden in een reglement op het gebruik der gemene gronden te Simpelveld en Bocholtz uit 1566. Wie volgens dit reglement zijn huis verhuurde, maar aan de huurder niet het hout overliet, kreeg zelf niets en had zelfs kans op een boete²³⁴! Het schijnt dat elders in Gelderland en het Rijnland de pachters daarentegen slechts onder bepaalde voorwaarden of in beperkte mate gebruik mochten maken van de gemene grond²³⁵.

Een onderscheid dat wél in het bosreglement van 1633 gemaakt wordt, is dat tussen ploegers en keuters. Artikel 16 bepaalt, dat er ieder jaar zes „bosdagen” gehouden zouden worden, drie voor de ploegers en drie voor de keuters. Tijdens de bosdagen mochten zowel de ploegers als de keuters eenmaal met een wagen of kar naar de Meinweg rijden om hout te kappen. Degenen die met een kruiwagen kwamen of zelf het hout moesten dragen, omdat zij geen paard konden lenen, mochten wegens hun armoede tijdens de bosdag der keuters tweemaal hout halen. Het

²³² Zie p. 101-103.

²³³ Mayer, *Meinwegwald*, p. 276, 376; Roebroeck, *Land Montfort*, p. 255.

²³⁴ Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 139. Zie ook: Roebroeck, *Land Montfort*, p. 258; *Recht, Biens communaux Namurois*, p. 211.

²³⁵ G.A. de Meester, *Aanteekeningen omtrent een paar oude Veluwsche bosschen*. In: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, eerste reeks* 7 (1850), p. 308; Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 184.

onderscheid tussen ploegers en keuters treedt ook naar voren bij de vaststelling der boeten. De keuters betaalden bij overtreding van veel verbodsbepalingen slechts de helft van het bedrag dat de ploegers moesten voldoen²³⁶. De praktijk van het houden van afzonderlijke bosdagen voor ploegers en keuters bleef gedurende de zeventiende en achttiende eeuw bestaan²³⁷.

Waarop berustte dit onderscheid tussen ploegers en keuters? Het antwoord op deze vraag wordt vooreerst gegeven in de bosrol van het Echter bos van 1477. Deze maakt — net zoals het bosreglement van de Meinweg van 1633 — onderscheid tussen ploegers en keuters: de eersten mochten, als er veel eikels gevallen waren, zes varkens in het Echter bos laten hoeden, de keuters slechts drie. Bovendien waren er afzonderlijke bosdagen voor „ackerlude” en voor „koeter” die werden omschreven als „dat sijn die gheyn waegen noch peert en hebben”²³⁸. Een verordening van de hertog van Gulik van 1717 tot herbepanting van woeste grond hield tevens een strafbepaling in voor degenen die zich aan deze activiteit zouden willen onttrekken; de absenten die een paard bezaten, moesten twee goudgulden, de keuters daarentegen slechts een goudgulden betalen²³⁹. Artikel 24 van het bosreglement laat eveneens doorschemeren, dat het bezit van een paard de ploegers van de anderen onderscheidde. Tenslotte is in het jongste stuk dat over de bosdagen handelt, daterend uit 1764, sprake van „pferdtsleute” en „koeter”.

Het al dan niet bezitten van een paard was het criterium waarvan de status van ploeger of keuter afhing. Het bezit van een paard was een teken van sociaal onderscheid en tevens een middel om zich onafhankelijker te kunnen opstellen ten opzichte van de grote boeren, van wie men anders werkpaarden moest lenen²⁴⁰. Hoe was nu de verhouding tussen degenen die wél en die niet over een eigen paard beschikten? Van belang zijn in dit opzicht de gegevens, die bewaard zijn gebleven over het verplicht verrichten van diensten door de inwoners van het ambt Wassenberg aan de vestingwerken te Gulik in 1576. Onderscheid werd gemaakt tussen dienst met paard (en wagen) en dienst met de schop door degenen, die geen paard bezaten.

Het blijkt nu, dat in de kerspels van het ambt Wassenberg slechts een

²³⁶ Bosreglement 1633, art. 16, 21, 24, 27-29.

²³⁷ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 362 (1662), 197 (1697); Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9 (1764).

²³⁸ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286, 288.

²³⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

²⁴⁰ Recht, Biens communaux Namurois, p. 71. Reeds in 1279 werd in een akte betreffende Neeritter onderscheid gemaakt tussen „hovenere” en „coytre”. Zie: J. Habets, Het vrijdorp Neeritter als eigendom der domkerk van Luik. In: Publications 4 (1867), p. 235 noot 1, 344; S. Bormans en E. Schoolmeesters, Cartulaire de l'église Saint Lambert de Liège II, Leuven 1895, p. 307-310.

minderheid, variërend van iets minder dan de helft tot een vierde van de huishoudens, over een paard beschikte²⁴¹. Circa tweederde tot circa drierde van de huishoudens van het kerspel behoorde tot de keuters. Daar te Melick in de achttiende eeuw ongeveer tweederde van de grondbezitters minder dan vijf morgen grond bezat, moeten de keuters voor het merendeel identiek zijn geweest aan de kleine geërfden van het kerspel. Deze conclusie valt ook af te leiden uit de mededelingen van auteurs als Hammers en Tille. Hammers vermeldt, dat de hoeven die gerechtigd waren in het Probsteiwald bij Aken, verdeeld waren in mangoederen, doopgoederen en keutergoederen, welke laatste circa drie tot zeven morgen groot waren²⁴². Volgens Tille duidde het begrip „Kott” onder andere het bezit van de kleine man te Brachelen aan²⁴³. De keuters waren derhalve kleine geërfden die deelnamen aan de geërfdendagen en aldus mede de zaken van het kerspel behartigden²⁴⁴. Het woord keuter is in onze streken geen benaming voor degenen die in principe uitgesloten zijn van deelname aan de besluitvorming in kerspelzaken. De benaming diende ook niet specifiek ter aanduiding van de dagloners en armen zonder grondbezit, zoals men wel voor andere streken heeft aangenomen²⁴⁵. Hoezeer de keuters derhalve over enig grondbezit beschikten, toch was er een sociaal onderscheid tussen hen en de akkerlieden of ploegers. Dit blijkt, zoals gezegd, uit het feit dat de keuters bij overtreding van het bosreglement van 1633 slechts de helft van de boete behoefden te betalen die de ploegers in zo’n geval verschuldigd waren. Uit het reglement van het Vlodroppe bos van 1568 blijkt voorts, dat de keuters iets minder hout kregen toebedeeld dan de ploegers. De aan de gerechtigden toegewezen hoeveelheid hout heette er „gift”. Twee bijeenliggende ploegersgiften hadden een oppervlakte van zeven bij vier ploeglijnen, twee keutersgiften hadden een maat van zeven bij drie ploeglijnen. Kennelijk ging men ervan uit dat een grotere hoeve behoefte had aan meer hout²⁴⁶.

²⁴¹ Below, *Leistungen Amtes Wassenberg*, p. 5-6, 10-14.

²⁴² Hammers, *Waldgenossenschaften Aachener Gegend*, p. 18.

²⁴³ Tille, *Kappbusch Brachelen*, p. 240. Zie ook: Weimann, *Mark und Walderbengenossenschaften*, p. 122-125.

²⁴⁴ Zo ook: *Recht, Biens communaux Namurois*, p. 220-230.

²⁴⁵ Schütze, *Bezirk niederrheinischen Ortsgemeinde*, p. 272-276; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 81-82; Pleyte, *Rechtstoestand marken*, p. 56, 59; Jonge van Ellemeet, *Drentsche markenorganisatie*, p. 27; Cuypers, *Dorpsgronden Oostergo*, p. 152-153; A.F.W. Lunsingh Meyer, *De rechtspositie van de eigenerfden in Drenthe, Assen 1934*, p. 64; De Monté verLoren, *Hoofdlijnen*, p. 58-59, 61-67. Wat in dit laatste werk geschreven wordt over het juridische onderscheid tussen „volle hoeve” en „keuterstede”, is derhalve niet van toepassing op het door ons onderzochte gebied.

²⁴⁶ Roebroek, *Land Montfort*, p. 293-294, 296. In 1768 is het onderscheid in grootte verdwenen; Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 160.

Ook van de Meinweg konden de keuters slechts in mindere mate gebruik maken dan de ploegers. De ploegers gingen met paard en wagen hout ophalen, de keuters gingen te voet met een kar of kruiwagen en konden derhalve veel minder vervoeren. Deze ongelijkheid trachtte artikel 24 van het bosreglement te verzachten door te bepalen, dat degenen die met een kruiwagen kwamen of zelfs te voet, tweemaal tijdens een bosdag de soms verre tocht naar de Meinweg mochten maken. Het onderscheid tussen ploegers en keuters was geen in 1633 ingevoerde nieuwigheid, maar bestond reeds in de vijftiende eeuw. Zo bepaalde de oude bosrol in artikel 10 reeds, dat op een wagen acht takken, op een kar slechts vier takken vervoerd mochten worden.

7. Conclusie: gerechtigden en gebruiksgerechtigden

Twaalf, oorspronkelijk mogelijk dertien kerspels, twee steden en enige hoeven te Wegberg waren gerechtigd tot de Meinweg. De organisatorische structuur van deze kerspels en steden impliceerde, dat de daartoe behorende huishoudingen van deze grote oppervlakte gemene grond gebruik mochten maken. Dit betekende niet, dat ieder evenveel genot van de Meinweg had: dit was afhankelijk van ieders sociale status, die aan het bezit van een paard en wagen kenbaar was.

In de aanvang van dit hoofdstuk zagen wij, dat in archiefstukken nu eens sprake is van gerechtigde kerspels en steden, dan weer van gerechtigde personen. De rechtspersoonlijkheid bezittende kerspels en steden hebben wij als de gerechtigden tot de Meinweg gekwalificeerd, omdat zij als zodanig in de oude bosrol en het bosreglement van 1633 worden aangeduid en omdat zij bij het bestuur van de Meinweg betrokken waren²⁴⁷. De feitelijke uitoefening van bevoegdheden, zoals het kappen van hout, het maaien van heide en het weiden van vee, met andere woorden het „superficieel gebruik”²⁴⁸ van de Meinweg, kwam evenwel, zoals wij nog zullen zien²⁴⁹, uitsluitend toe aan de gerechtigde personen. Hoe kunnen deze „gerechtigde personen” nu gekwalificeerd worden?

Ten plattelande waren zij ingezetenen, voor het merendeel tevens geërfden en zelfstandig hoofd van een huishouding in het kerspel. In de steden Roermond en Wassenberg waren zij burgers; in Roermond waren in ieder geval sedert de zeventiende eeuw niet enkel de burgers, maar de inwoners in het algemeen gerechtigd. Hun recht tot de Mein-

²⁴⁷ Zie p. 139-141, 157.

²⁴⁸ B.M. Telders, Niet in het Burgerlijk Wetboek geregelde zakelijke rechten. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 9 (1929), p. 199.

²⁴⁹ Zie p. 238.

weg ontleenden zij aan de kwaliteit van ingezetene, tevens hoofd van een huishouding, en, als zodanig, aan die van lid van een gemeenschap. Ging de kwaliteit van ingezetene van de betreffende kerspels en steden verloren, dan verviel ook het recht tot de Meinweg. Veelbetekenend is in dit kader, dat in archiefstukken nooit sprake is van overdracht tussen particulieren of van vererving van het recht tot de Meinweg²⁵⁰. Ook ten aanzien van de Meinweg geldt de opmerking van Lütge: „Die einzelnen nutzungsberechtigten Bauern usw. sind dies doch nicht auf Grund eines primären rechtlichen Zusammenhanges mit der grossen Markgenossenschaft, sondern nur lediglich sekundär auf Grund ihrer Zugehörigkeit zu einer Dorfgemeinde, also nicht als Individuen sondern als Mitglieder ihrer Gemeinde”²⁵¹. Hun recht is een afgeleid recht, afgeleid van de kwaliteit van ingezetene, tevens hoofd van een huishouding. Hun recht is een recht tot gebruik van de Meinweg. Derhalve zullen zij voortaan als „gebruiksgerechtigden” worden aangeduid.

De Meinweg was overigens niet het enige ongecultiveerde gebied, waarop degenen, die tot de desbetreffende kerspels behoorden, subjectieve rechten bezaten. In de eerste plaats beschikten de kerspels over eigen gemene gronden. Daarnaast waren verscheidene kerspels behalve tot de Meinweg in meerdere of mindere mate nog gerechtigd in andere bossen of heidegebieden. Als voorbeelden leerden wij reeds kennen het Heistert, waarin Melick, Herkenbosch, Roermond en Maasniel bepaalde rechten uitoefenden, voorts de Muitzmeer waarin Melick en Herkenbosch gerechtigd waren, het Loobos waarin die van Steinkirchen en Effeld enerzijds en die van Ophoven anderzijds rechten uitoefenden. Te noemen vallen verder nog het Nielder ven, waarin Roermond en Maasniel, en het Schaagbos waarin Birgelen en Wildenrath gerechtigd waren²⁵². De Meinweg was niet het enige rechtsobject van de afzonderlijk ook elders gerechtigde kerspels. Op verklaringen van het feit, dat een kerspel subjectieve rechten op verschillende gemene gronden bezat, die weliswaar geografisch niet ver van elkaar verwijderd waren, zullen wij nog in een volgend hoofdstuk ingaan²⁵³. Deze situatie is in ieder geval niet uniek, maar kwam ook elders in het Rijnland voor²⁵⁴.

²⁵⁰ Vergelijk: O. Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht: Geschichte des deutschen Körperschaftsbegriffs*, Berlijn 1873, p. 684.

²⁵¹ Lütge, *Agrarverfassung*, p. 318.

²⁵² Pastorie Birgelen, archief der parochie (ongeordend).

²⁵³ Zie p. 316-317.

²⁵⁴ Tille, *Zwei Waldordnungen*, p. 14, 16; Hammers, *Waldgenossenschaften Aachener Gegend*, p. 33-34.

HOOFDSTUK V. INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN DE MEINWEG

De gebruiksgerechtigden van veertien gemeenschappen, te weten twaalf kerspels en twee steden, alsmede enkele hoeven konden rechtens gebruik maken van het gebied dat de Meinweg heette. Dit gebruik was niet aan ieders inzicht overgelaten; het was al volgens de oude bosrol aan regels gebonden, die mede ten doel hadden de achteruitgang van het houtbestand tegen te gaan. Deze regels vindt men voornamelijk terug in de oude bosrol en in de bosreglementen, die in 1570 en 1633 tot stand kwamen. De oude bosrol en de bosreglementen hadden in principe een onbepaalde geldingsduur. Echter juist ten aanzien van het gebruik bleek het vaak nodig te zijn om incidenteel additionele bepalingen vast te stellen, zonder dat telkens tot wijziging van de oude bosrol of de bosreglementen werd overgegaan. Ook geschilpunten omtrent het gebruik moesten tot een oplossing worden gebracht, terwijl er eveneens toezicht op de uitoefening der subjectieve rechten moest worden gehouden. Aan de organen die het toezicht uitoefenden, nieuwe regels vaststelden en geschillen beslechtten, wordt dit hoofdstuk gewijd, terwijl het gereguleerde gebruik van de Meinweg als zodanig in een volgend hoofdstuk aan de orde komt. Als zodanige organen treft men aan: de gerechtigden die in vergadering bijeen waren (V.1.), de boswachters (V.2.) en de schepenen van Melick en Herkenbosch (V.3.), aan wie aparte afdelingen worden gewijd. Bij de bespreking van deze organen zal tevens aandacht worden gegeven aan andere functionarissen die slechts incidenteel of pas in tweede instantie met de Meinweg te maken kregen.

1. Vergaderingen van de gerechtigden

Het houtgeding

Tijdstip en plaats van vergadering

Het houtgeding kan voorlopig omschreven worden als een periodiek gehouden vergadering van de gerechtigden. Het houtgeding werd al gehouden in de tweede helft van de veertiende eeuw, hetgeen af te leiden valt uit de verklaringen die in 1421 werden afgelegd. Enige

riddermatigen attesteerden toen, dat zij al veertig jaar en langer het houtgeding bijwoonden; de schepenen der verschillende schepenbanken verklaarden, dat zij het houtgeding bijgewoond hadden en Roermond tot de gerechtigden hadden horen „wijzen”, zoals zij ook van hun ambtsvoorgangers in de schepenstoelen vernomen hadden, welke laatsten blijkbaar ook al het houtgeding bijwoonden¹. De laatste vermelding van een gehouden houtgeding dateert van 1781². Het houtgeding werd in de vijftiende en zestiende eeuw waarschijnlijk nog niet op een vast tijdstip gehouden. Als data waarop in die eeuwen een houtgeding werd gehouden, zijn bekend: rond 23 juli 1471, vóór 12 mei 1520, 5 september 1527 en 10 september 1530³. Het initiatief tot het houden van een houtgeding lag volgens de oude bosrol bij de heer van Wassenberg. Het bosreglement van 1570 bracht kennelijk pas wat meer regelmaat: voortaan zou het houtgeding telken jare plaatsvinden op Sint Servaasdag (13 mei). Viel 13 mei samen met het feest van 's Heren hemelvaart, dan werd het houtgeding een dag uitgesteld. Deze bepaling werd in het bosreglement van 1633 overgenomen met de toevoeging, dat de heer van Wassenberg ook naast dit periodieke, gewone houtgeding te allen tijde een buitengewoon houtgeding mocht laten houden. De bepalingen van de bosreglementen garandeerden nog niet, dat het houtgeding ook altijd werkelijk gehouden werd. Zo bleek in 1611, dat het geding „in langen jaeren nit ordentlich gehalten” was. In het begin van de jaren veertig dier eeuw werd evenmin een houtgeding gehouden wegens de oorlogsomstandigheden en rond 1657 beklagden de Gelderse gerechtigden zich zelfs bij het Hof van Gelder te Roermond, dat er al jaren geen houtgeding meer was geweest. Daardoor waren er volgens hen allerlei onregelmatigheden ingeslopen, onder andere deze dat de boswachters naar willekeur over het hout beschikten zonder op het reglement te letten. Het beklag had resultaat: nog in het najaar van dat zelfde jaar 1657 vond een houtgeding plaats⁴.

Overeenkomstig de bepalingen van de genoemde successieve bosreglementen werden, voor zover bekend, op of omtrent 13 mei houtgedingen gehouden in de jaren 1574, 1579, 1607, 1617, 1627, 1629, 1632, 1643,

¹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.2-4, 6v-7, 10v.-11v. Zeer concreet geeft Johan van Daswijre aan, dat hij onder drost Adolf van Alraven voor het eerst een houtgeding bezocht had. Deze laatste was tussen 1388 en 1394 drost van Montfort. Zie: J. Linssen, Drossaarden van Montfort. In: *De Maasgouw* 72 (1953), k. 181-182.

² HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nr. 85.

³ RAG, hertogelijk archief, rekeningen Overkwartier, rekening scholtis van Montfort 1471/1472; HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.127v, 128v; Jülich-Berg II, Grenzsteitigkeiten, nr. 90, f.85. Het houden van het houtgeding in het najaar houdt volgens Timm, *Walnutzung*, p. 9, verband met het bezichtigen van de eikeloogst ten behoeve van het weiden van varkens.

⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 125, 157, 171.

*Afb. 4. Parochiekerk van Herkenbosch, gezien vanuit het zuid-oosten. De uit de dertiende eeuw daterende kerk werd omstreeks 1920 grotendeels afgebroken.
Foto: Heemkundevereniging Roerstreek Sint Odiliënberg*

1649, 1650, 1658, 1659, 1660, 1662, 1663, 1664, 1670, 1681, 1683, 1732, 1755, 1766, 1776 en 1781⁵. De vergaderingen begonnen 's morgens vroeg om acht uur. Buitengewone houtgedingen, die niet rond 13 mei werden gehouden, zijn alleen bekend uit het jaar 1572. Deze werden gehouden in verband met de moeilijkheden die toen ontstonden, doordat de Gelderse gerechtigden het bosreglement van 1570 niet wilden aanvaarden.

De eerste vier houtgedingen die uit de vijftiende en zestiende eeuw bekend zijn, werden op de Meinweg, dus in de open lucht, gehouden. De plaats van deze bijeenkomsten is niet overgeleverd, maar deze zal wel een vaste geweest zijn. Artikel 5 van de oude bosrol begint immers aldus: „As men komt up dat holtgedynge vursseyt, dae men dat mit recht halden sall...”. De houtgedingen van 1574, 1579 en 1627 werden te Herkenbosch gehouden, in 1574 in de kerk aldaar⁶. Kennelijk werd deze nieuwe vergaderplaats door het bosreglement van 1570 aangewezen. De keuze zal niet geheel toevallig op Herkenbosch zijn gevallen. Herkenbosch was de zetel van de schepenbank van Melick en Herkenbosch, die, zoals reeds terloops vermeld, een belangrijke taak op de Meinweg vervulde⁷. In 1632 werd het houtgeding te Melick gehouden. Het bosreglement van 1633 maakte dit tot regel en bepaalde in artikel 1, dat het houtgeding voortaan te Melick zou plaatsvinden. Gedurende de rest van de zeventiende en gedurende de achttiende eeuw werd steeds te Melick vergaderd⁸.

Slechts éénmaal vonden wij nog een houtgeding, dat in de kerk van Herkenbosch gehouden werd, en wel in het rampzalige oorlogsjaar 1643, toen Melick geheel door de inwoners verlaten was⁹. Plaats van samenkomst was in de zeventiende eeuw niet de kerk, maar de „hof te Melick”, de tegenwoordige hoeve Genhof, die destijds met haar 190 morgen akkerland en beemden de grootste boerderij ter plaatse was¹⁰.

⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 804, 121, 2, f.256v., 3, f.51, 62v., 146, 157, 163, 164, 5, f.199, 177, 179, 185, 11, f.22, 31-31v., 121v., 29, f.19v.-20; RAL, archief Hof van Gelder, proces: Gelderse gehuldsen contra Gulikse officieren, 1659; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 148; HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nrs. 55, 85.

⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 804, 3, f.51, 121 en 537.

⁷ Zie p. 188-191.

⁸ J. Huysmans, Oude kerkpatronen in en om Roermond. In: Historische opstellen over Roermond en omgeving, Roermond 1951, p. 101, gevolgd door P.J. Gootzen, Melick, zetel van de rechtspraak. In: Roerstreek '69, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 1, p. 71, meent, dat de thans nog bestaande zomerkermis te Melick, die op zondag na Sint Servaasdag gehouden wordt, haar oorsprong vindt in de aldaar gehouden houtgedingen, hetgeen niet onwaarschijnlijk is, gezien het grote aantal personen die bij het houtgeding betrokken waren.

⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 157.

¹⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 164, 171, 185; G. Venner, Wassenbergse leengoederen in de Roerstreek. In: Roerstreek '73, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 5, p. 109. Zie ook p. 199-200.

De bovenstaande gegevens laten zien, dat zowel het tijdstip waarop als de plaats waar het houtgeding gehouden werd, door de eeuwen heen niet ongewijzigd bleven. Plaats en tijdstip waren in elk geval niet vanouds Melick respectievelijk 13 mei. Pas sedert circa 1570 vergaderde men op Sint Servaasdag en pas sedert circa 1633 kwam men te Melick bijeen. Aan de enkele omstandigheid, dat het bosreglement van 1633 het houden van het houtgeding van de Meinweg te Melick op 13 mei decreteerde, mag derhalve niet, zoals Mayer heeft gedaan, de betekenis worden toegeschreven van een „formalisering” van hetgeen in dezen vanouds gebruikelijk was geweest¹¹.

Convocatie

Toen het houden van een houtgeding kennelijk nog niet aan een bepaalde datum was gekoppeld, ging het initiatief tot de oproeping van de gerechtigden tot bijwoning van het houtgeding blijkens de oude bosrol uit van de heer van Wassenberg. Over de convocatie handelt het niet al te duidelijke artikel 4:

„...Dy (de boswachters) sullen pendden by gebot uyss seess wechen ind dry daige ind neit langer. Ind en wurde dat houtgedynge dan neit gehalden, so en sullen sij neit pendden, sij en weren geswoeren foirster. As dan dat geboth uyss is, so sal eyn here vursseyt ain dy gehulde laessen wissen zo goeder zijt, wanne he sijn holtgedynge halden wilt...”.

De boswachters moesten misschien gedurende een bepaalde periode, voorafgaande aan het te houden houtgeding, de gebruiksgerechtigden dagvaarden. Daarna behoorde dan het houtgeding, waarvan de datum weer apart werd bekend gemaakt, plaats te vinden¹². Hoe dit in de praktijk gebeurde, is niet bekend. Wij weten slechts, dat de rentmeester van Wassenberg in 1572 op bevel van de landsheer verscheidene boden naar de twee boswachters stuurde, die op hun beurt in elke gerechtigde plaats moesten gaan vertellen, dat het houtgeding zou worden uitgesteld¹³.

Reeds in het begin van de zeventiende eeuw gingen de boswachters in elk geval in de Gelderse plaatsen het houtgeding niet meer aanzeggen. Immers, op 25 maart 1607 kondigde de voogd van Wassenberg op bevel van de ambtman en overeenkomstig het bosreglement het op 14 mei te houden houtgeding zes weken tevoren aan bij de magistraat van Roer-

¹¹ Mayer, Meinwegwald, p. 246.

¹² Vergelijk: Lacomblet, Mark und Waldgenossenschaften, p. 200. Zie voor de interpretatie van dit artikel p. 178-179.

¹³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.248v.

mond. Hij verzocht de magistraat om de datum van het houtgeding op 28 maart in de kerk te Roermond te laten afkondigen en deze tevens aan de andere gerechtigden in het Overkwartier mede te delen¹⁴.

Het bosreglement van 1633 bepaalde in artikel 2, dat alleen nog de buitengewone houtgedingen, die niet op of rond 13 mei plaatsvonden, zes weken tevoren bekend zouden worden gemaakt. Voor het gewone houtgeding op of omstreeks 13 mei zouden de Gelderse gerechtigden tijdig worden geconvoceerd. Na 1633 deelde de ambtman of de voogd van Wassenberg enige dagen vóór 13 mei aan de magistraat van Roermond mede, dat het houtgeding doorgang zou vinden, van welk feit dan de magistraat de andere Gelderse gerechtigden in kennis stelde¹⁵. Soms ging het initiatief niet uit van de Gulikse landsheerlijke ambtenaren. In 1657 drong de magistraat van Roermond op last van het Hof van Gelder met succes bij de voogd van Wassenberg aan op het houden van het houtgeding, hetgeen al enige jaren niet gehouden was. Toen hij in 1667 kort voor 13 mei nog geen convocatie ontvangen had, richtte de magistraat aan de ambtman weer een verzoek om nu snel een vergaderdatum bekend te maken¹⁶.

In de achttiende eeuw was de gang van zaken kennelijk weer anders. De datum van het houtgeding van 1732 werd toen vastgesteld door de „titulair obrist erbjägermeister und generalbuschinspector”. Vlodrop kreeg bericht aangaande het te houden houtgeding niet meer via Roermond, maar via één der boswachters van de Meinweg, waarschijnlijk omdat Vlodrop sedert het einde van de Spaanse Successieoorlog tot het Staatse gedeelte van het Overkwartier van Gelder behoorde¹⁷.

Deelnemers

Gerechtigden

Het houtgeding werd in de eerste plaats bezocht door de gerechtigden, de „gehulden” of „gehulsden”, zoals de oude bosrol en latere, zestiende eeuwse stukken hen noemden. Wie werden daarmee precies bedoeld? De verklaringen van 1421 laten zien, dat niet alleen de schepenen, maar ook de ingezetenen van de gerechtigde kerspels Vlodrop, Over- en Nedercruchten het houtgeding bezochten evenals trouwens de magistraat van Roermond en vele burgers. Het slot van artikel 4 van de oude bosrol luidt: „...Off dan saiche were, dat yemantz achter bleve, eyn here

¹⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 121.

¹⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 157, 163, 164, 179, 185.

¹⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 171, 182.

¹⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 29, f.19v.-20; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 148.

mocht zijn holtgedynge halden, as he wolde". Kennelijk was een bepaald quorum van „dingplichtigen" niet vereist.

Uit latere gegevens blijkt echter, dat niet zozeer individuele personen, de gebruiksgerechtigden, als wel de kerspels, die immers volgens de oude bosrol en het bosreglement van 1633 de dragers van subjectieve rechten op de Meinweg waren¹⁸, verplicht waren op het houtgeding te verschijnen. Volgens artikel 5 van het bosreglement van 1633 moest elk kerspel zes personen als „ommestand" naar het houtgeding afvaardigen. Artikel 4 bepaalde uitdrukkelijk, dat in geval van een buitengewoon houtgeding Roermond en de andere Gelderse gerechtigden een voldoende aantal personen moesten sturen, een bepaling die blijkens een marginale aantekening in het exemplaar van het bosreglement van Melick en Herkenbosch veel dwingender geformuleerd was in het oude reglement, kennelijk dat van 1570¹⁹.

Het opnemen van zo'n bepaling in de bosreglementen was niet overbodig: de Gelderse gebruiksgerechtigden waren geen onderzaten van de hertog van Gulik en deze kon hen anders dan door het opnemen van deze gebodsbepaling niet verplichten om aan het houtgeding deel te nemen. Uit deze bepaling blijkt nogmaals, dat het de gerechtigde kerspels waren, die verplicht waren het houtgeding bij te wonen. Van de aanwezigheid van de bezitters van de gerechtigde hoeven te Wegberg ontbreekt elk spoor. Niet het individuele, een afgeleid gebruiksrecht hebbende lid van het kerspel, maar het kerspel zelf was deelnemer aan het houtgeding, zo luidt voorlopig de conclusie.

Wat betreft het aantal personen, dat elk kerspel in werkelijkheid stuurde, zijn wij alleen ten aanzien van Roermond ingelicht. Op 11 mei 1617 werden vijf leden van de Roermondse magistraat, te weten de raadsburgemeester, twee schepenen en twee raadsverwanten, aangewezen om met de stadssecretaris het houtgeding te bezoeken. Op 11 mei 1627 benoemde de magistraat drie van zijn leden om het houtgeding te bezoeken, die aldaar verontschuldigungen moesten aanbieden voor het feit, dat verder niemand uit Roermond verscheen wegens de op de wegen heersende onveiligheid. In 1681 en 1683 werden door de magistraat weer vijf personen aangewezen die de functie van schepenen of raadsverwant vervulden. Zij moesten naderhand verslag uitbrengen²⁰. De stad stuurde in deze gevallen niet het vereiste aantal van zes personen. Zoals wij nog in dit hoofdstuk zullen zien²¹, waren in ieder geval sedert het einde van de zestiende eeuw ook die gebruiksgerechtigden,

¹⁸ Zie p. 132-133.

¹⁹ RAL, archief schepenenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1.: „N.B. dieser paragraph ist in der alter rollen viel scharffer gesetzet".

²⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 2, f.256v., 3, f.51, 11, f.22, 121v.

²¹ Zie p. 152-153.

die in de afgelopen periode de oude bosrol of het bosreglement overtreden hadden, verplicht te verschijnen op het houtgeding ten einde de verschuldigde boete te betalen. Een kleine rekensom leert²², dat een houtgeding al gauw door zo'n vijftig à honderd personen bezocht werd!

Ambtman van Wassenberg

Wij laten vervolgens enige personen de revue passeren, die ambtshalve ter vergadering verschenen en wier bemoeienis met de Meinweg met name tijdens het houtgeding naar voren kwam.

De drost of ambtman van Wassenberg was de hoogste ambtsbekleder in het land, later ambt Wassenberg. Qua talis representeerde hij eerst de (pand)heer van Wassenberg en later de hertog van Gulik en met die hoedanigheid zal ongetwijfeld zijn belangrijke positie en functie op het houtgeding hebben samengehangen. De drost van het ambt Montfort, Johan Schellart van Obbendorf, verklaarde op 6 november 1421, dat hij tijdens het houtgeding gehoord had, dat de schepenen van Melick en Herkenbosch het bosrecht wezen „nae maenenisse dergheenre die op die tijt amptluyde tot Wassenburch waren”²³. De ambtman van Wassenberg zat derhalve rond 1400 tijdens het houtgeding het gerecht van Melick en Herkenbosch voor; krachtens de artikelen 3 en 42 van het bosreglement van 1633 behoorde het voorzitterschap in de zeventiende eeuw nog steeds tot zijn functie.

Dit voorzitterschap was in de zestiende eeuw niet beperkt tot het manen van de schepenen om vonnis te wijzen. Tijdens het houtgeding van 1520 deed de ambtman Werner van Palant, die het ambt in pand had, voorstellen om het bos voor de ondergang te behoeden. Ook in 1530 maakte de ambtman met de gerechtigden daartoe een regeling. In 1527 informeerde hij naar eventuele gerechtigden die niet op de bosrol stonden. Mede door afwezigheid van de ambtman vond het houtgeding van 1572, 1611 en in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw op de normale datum geen doorgang²⁴. Op het houtgeding ontving de ambtman ingevolge het bepaalde in de artikelen 9 en 10 van het bosreglement van 1633 van de boswachters een lijst van de begane overtredingen en een lijst van het aantal karren en wagens, die tijdens de bosdagen

²² Wanneer de twaalf kerspels en twee steden ieder de vereiste zes afgevaardigden stuurden, waren er al vierentachtig personen. Daarnaast verschenen nog de ambtman van Wassenberg, de voogd, de boswachters, de schepenen van Melick en Herkenbosch en degenen die hun boete moesten betalen.

²³ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.11v. In 1350 wordt al een ambtman van Wassenberg, te weten Dirk van Wildenrath, genoemd (HSD, archief klooster Dalheim, nr. 76).

²⁴ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.248; GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 125, 171.

hout hadden weggevoerd. De convocatie van het houtgeding geschiedde in de zeventiende eeuw soms rechtstreeks op bevel van de ambtman. Als hoogste ambtenaar van de heer van Wassenberg was de ambtman niet enkel voorzitter van de schepenbank van Melick en Herkenbosch tijdens het houtgeding, maar leidde hij tevens de gehele bijeenkomst. Ook buiten het houtgeding had de ambtman bepaalde bevoegdheden met betrekking tot de Meinweg, al is van zijn bemoeienis in de oudste periode niet veel bekend. Zo vermeldt de oude bosrol in artikel 13, dat de drost en zijn knechten op kerstavond het pandingsrecht mochten uitoefenen tegen degenen, die de normen schonden die bij de uitoefening van het recht van houtkap in acht moesten worden genomen. Blijkens de bewoordingen van het evengenoemd artikel kwam het pandingsrecht hem op andere dagen niet toe. Waarom de ambtman juist op kerstavond mocht panden, wordt duidelijk, wanneer men de bosrol van het Echter bos ter hand neemt. Volgens deze bosrol mocht iedere gerechtigde op kerstavond volgens oud gebruik een hoeveelheid hout halen die als „kerstblok” gebruikt werd. Habets vermeldt, dat dit gebruik om het „kerstblok” te stoken ten einde het haardvuur in de kerstnacht brandend te houden, nog in de negentiende eeuw op veel plaatsen in Limburg bestond²⁵. De gebruiksgerechtigden tot de Meinweg bezaten dit recht schijnbaar ook. Op zo'n dag waren er zodoende meer personen in het bos dan anders, waardoor extra toezicht, in casu door de drost, noodzakelijk was. Dit pandingsrecht van de drost komt in latere stukken niet meer voor.

Sedert 1573 wendden de Gelderse gerechtigden zich in ieder geval tot de ambtman, als zij zich in hun rechten tekort gedaan voelden²⁶. Hij nam deel aan de besprekingen, die leidden tot de totstandkoming van het bosreglement van 1570 en 1633. Sinds 1597 zien wij, dat de ambtman vaak het tijdstip aankondigde waarop de gewone of buitengewone bosdagen, gedurende welke men hout mocht gaan halen, zouden plaatsvinden. In 1668 riep hij vóór de bosdag nog een voorvergadering bijeen om over de komende bosdag te confereren²⁷. Samenvattend kan worden gesteld, dat de invloed van de ambtman op de feitelijke uitoefening der rechten op de Meinweg, in ieder geval gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, aanzienlijk was.

²⁵ Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 358 noot 1. Zie ook: W. Roukens, *Volkskunde in Limburg: een internationaal-historische oriëntering*. In: *Limburg's Verleden I; Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, Maastricht 1962, p. 77-78.

²⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 111, 171, 804, 155, 2, f.175, 11, f.31-31v., 7, f.182; RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1073, brief nr. 3682.

²⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 111, 150, 183, 7, f.231, 5, f.186v.; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

Als ondergeschikte van de zoëven vermelde ambtman moest ook de voogd van Wassenberg waken over de rechten van de heer. Men herinnere zich diens optreden tijdens de twist over de grenzen tussen de Meinweg en het Schieterwald of Vlodropper bos in de jaren 1561-1563²⁸.

De voogd was voorzitter van de schepenbank van Wassenberg en van de andere schepenbanken in het ambt, die hij bij toerbeurt bezocht. Uit een zinsnede van artikel 12 van de oude bosrol, namelijk „...Off he (de voogd) queme ind hette gedingt off uyss were geweyst umb des heren urber...”, valt af te leiden, dat hij deze functie van voorzitter der genoemde gerechten al in de vijftiende eeuw vervulde. Zijn positie komt in dit opzicht overeen met die van landscholtis in de Gelderse ambten Kessel en Montfort²⁹. Bij de gerechtelijke overdracht van onroerend goed echter behoefde de voogd in ieder geval te Melick en Herkenbosch niet aanwezig te zijn. Iemand, waarschijnlijk de bode of mogelijk een schepen, vervulde de functie van de scholtis als „dagelijks rechter”³⁰. Opmerkelijk is nu, dat de voogd die de schepenbank van Melick en Herkenbosch voorzat, dit voorzitterschap blijkens de verklaring van Johan Schellart van Obbendorf van 1421 niet uitoefende tijdens de houtgedingen van omstreeks 1400, vermoedelijk omdat de ambtman dan presideerde.

Op het houtgeding vinden wij hem voor het eerst vermeld in 1574, toen hij namens de hertog van Gulik antwoordde op de klacht van de stad Roermond en de andere Gelderse gerechtigden over de invoering van het reglement van 1570. Namens de ambtman liet hij in 1607 aan Roermond weten, dat er een houtgeding zou worden gehouden; ook in 1649 kondigde hij het te houden houtgeding aan. In 1611 vermoedde de schout van Dalenbroek, dat het houtgeding niet zou plaatsvinden, omdat de ambtman ziek en de voogd afwezig was³¹. In de artikelen 3 en 42 van het bosreglement van 1633 wordt hij telkens na de ambtman genoemd. De voogd van Wassenberg stond derhalve kennelijk op het tweede plan: blijkbaar leidde hij alleen dan het houtgeding, als de

²⁸ Zie p. 39-40.

²⁹ In 1249 wordt een Gisbertus, in 1252 een Johannes als voogd van Wassenberg genoemd (HSD, archief klooster Dalheim, nrs. 34, 36). Nog niet is onderzocht, of deze functionaris zijn titel ontleende aan jurisdictie over kerkelijk goed. Misschien houdt het voorkomen van een voogd te Wassenberg verband met de stichting van het kapittel te Wassenberg. In de akte van schenking van Gerard van Wassenberg van 30 september 1118 reserveerde deze voor zich en zijn opvolgers namelijk de voogdij: „Ipsius vero ecclesie prediorum tam in presens collatorum quam in futuro conferendorum advocaturam mihi et ei quisquis heres fuerit castelleti et allodii in Wassenberg retinui” (Lacomblet, Urkundenbuch I, nr. 289).

³⁰ Linssen, Schepenbrieven Melick, k. 183.

³¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 121, 125, 163.

ambtman afwezig was. Zijn positie nam echter in belangrijkheid toe naarmate de ambtman veelvuldiger afwezig was.

Net zoals de ambtman hield ook de voogd zich buiten het houtgeding met toezicht op de uitoefening van rechten op de Meinweg bezig.

Volgens artikel 12 van de oude bosrol had hij een uitgebreidere bevoegdheid tot panden dan de ambtman:

„Ind nyeman en sal penden dan eynen geswoerenn foirster uyss-gescheyden eyn vaidt van Wassenberg. Off he queme ind hette gedingt off uyss were geweyst umb des heren urber, die moicht wail wagen off kerren penden in hoeffslage of so nae daebij as he eyn axe mit den helve werpen mocht ind anders neit”.

Als de voogd dus ter vervulling van andere verplichtingen over de Meinweg kwam, mocht hij wagens en karren van overtreders van de bepalingen der bosrol in beslag nemen, zulks echter alleen binnen de „hoeffslage”; daarbuiten slechts zover als hij vanuit zo'n hoefslag een bijl met steel kon werpen. Een dergelijke bepaling troffen wij elders alleen nog aan in de bosrollen van het nabijgelegen Wegberger bos en het Elmpter bos. De drie houtgraven van het Wegberger bos mochten daar ook alleen maar binnen de „hoiffslach” panden. De drosten van de heren van Elmpt mochten alleen diegene voor het gerecht brengen, die zij in de „hoefslaigh” hadden aangetroffen, zonder dat duidelijk wordt gemaakt, wat men in dit verband met een „hoefslag” bedoelde³². Mischien waren deze hoefslagen in de hier bedoelde zin bijzondere, voor de heer gereserveerde gedeelten van het bos³³. In alle drie gevallen was het pandingsrecht van beambten van de heren tot deze hoefslagen beperkt. Van dit pandingsrecht van de voogd is verder uit latere tijd niets bekend. Wel weten wij nog, dat de voogd in 1575 paarden en wagens van die van Cruchten op de Meinweg in beslag had genomen of laten nemen en naar Wassenberg had gebracht, maar dit optreden kan ook op de niet overgeleverde bepalingen van het bosreglement van 1570 berusten³⁴.

In 1590 wilde de voogd de gerechtigden bijeen roepen om een nieuw bosreglement op te stellen. Hij was voorts aanwezig bij de onderhandelingen, die leidden tot het bosreglement van 1633. In 1659 werd door

³² Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 32; Van Veen, Twee boschrechten, p. 332. Hoefslag heeft ons inziens eerder de betekenis van een bepaalde aangewezen plaats dan die van verdeelde gemene grond. Men kan nog denken dat ieder jaar een bepaald aangewezen gedeelte van de Meinweg gekapt werd, dat hoefslag heette. Maar noch de oude bosrol van de Meinweg noch die van het Elmpter en Wegberger bos geven naast het begrip „hoefslag” meer indicaties voor de jaarlijkse aanwijzing van te kappen gedeelten, zoals dat in de zeventiende eeuw geschiedde. Zie p. 223-225.

³³ Habets, Limburgsche wijdommen, p. 391. In de Graetheide was een apart gedeelte voor de heer gereserveerd. Zie voorts p. 272.

³⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 90.

afgevaardigden van Roermond en onder anderen de voogd een bepaald gedeelte van de Meinweg aangewezen, waar in de komende negen jaren hout gehakt zou worden. In 1681 stelde de magistraat van Roermond de voogd voor, de Meinweg te bezichtigen. De voogd riep tenslotte in 1734 enige Gelderse gerechtigden bijeen om vóór de bosdag tot overeenstemming te komen over de plaatsen waar hout gekapt kon worden³⁵. De te houden bosdag kondigde hij aan in 1730 en 1732, terwijl hij blijkens de rekening van de rentmeester van Wassenberg van 1680/1681 en blijkens rekeningen van 1780 verantwoordelijk was voor de inning der boeten die op de Meinweg vervielen³⁶.

Riddermatige personen

Wolter van Pardelaer verklaarde in 1421, dat hij gedurende meer dan veertig jaar het houtgeding had bezocht, een tijdlang als ambtman van Montfort en voor het overige samen met de ambtman. Drie andere knapen van wapen legden in datzelfde jaar eveneens de verklaring af, dat zij gedurende veertig jaar en meer vaak het houtgeding met de ambtman of drost van Montfort hadden bezocht. Zoals in het vorige hoofdstuk werd uiteengezet, menen wij, dat zij niet enkel als gevolg van de ambtman optraden, maar dat zij mede namens de gerechtigde kerspels aanwezig waren. De riddermatigen vormden geen aparte groepering, maar behoren als representanten van de gerechtigde kerspels te worden beschouwd. Na de vijftiende eeuw komt men hen als afzonderlijk genoemde groepering noch op de Meinweg noch bij rechtshandelingen van kerspels meer tegen.

Drost van Montfort

Uit het bovenstaande blijkt voorts, dat de drost van Montfort eveneens ter vergadering verscheen. Wolter van Pardelaer verklaarde, dat hij als ambtman aanwezig was geweest, en ook Johan Schellart van Obbendorf attesteerde, dat hij als drost van Montfort enige keren ambtshalve het houtgeding had bezocht³⁷. Wat was de reden van zijn aanwezigheid? Kennelijk behartigde hij belangen van de hertog van Gelder. Dat deze laatste er belangen had, of althans meende te hebben, blijkt uit een passage uit de optekening van zekere rechten en goederen van de hertog van Gelder door de dingstoel Brempt uit het eerste kwart van de vijf-

³⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186-186v., 29, f.79-79v., 104, 196.

³⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 27, f.209, 28, f.11v.-12; RAL, archief Hof van Gelder, rechterlijke stukken 1780; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 71, f.13. Zie voor de inning der boeten p. 185-186.

³⁷ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.2, 11v.

tiende eeuw, waarin onder meer verklaard wordt: „Item van den boisch der Meynweide, so wat ons dairvan kundich is, dat hebben wir vurtijts ons heren genaden beschreven gegeven”³⁸. De rekening van de land-scholtis van Montfort over het rekenjaar 1471/1472 vermeldt, dat hij op 22 juli 1471, toen het houtgeding op de Meinweg zou plaatsvinden, 's nachts een bode naar de hertog van Gelder stuurde en dat hij op 6 augustus 1471 krachtens bevel van de hertog weer een bode met een brief aangaande „die gelegenheit des vursseyde holtgedings” naar Gelder zond. Het is tevens het laatste gegeven over de aanwezigheid van een ambtenaar van de hertog van Gelder op het houtgeding³⁹. Over de aanwezigheid van de schepenen van Melick en Herkenbosch en van de boswachters op het houtgeding zal in een volgende paragraaf gesproken worden.

Agendapunten en karakter van het houtgeding

Met betrekking tot de gang van zaken tijdens het houtgeding en de onderwerpen die er behandeld werden, zijn weinig directe bronnen, zoals besluiten of notulen, bewaard gebleven. Een administratie van het houtgeding, hoe gebrekkig ook, is niet meer aanwezig. Iets dergelijks heeft wel bestaan. Blijkens een getuigenverhoor in 1718 heeft er een „buschprotocollum” bestaan, dat tenminste aantekeningen over het kappen van hout bevatte⁴⁰. Ons terrein van onderzoek is daardoor moeilijker te verkennen dan bijvoorbeeld het oosten van het tegenwoordige Nederland, met name de kwartieren van Veluwe en Zutphen in Gelderland alsmede Overijssel, waar men vaak over zogenaamde „markeboeken” beschikt, waarin besluiten, reglementen, rechtshandelingen van de gerechtigden en ook aantekeningen over het feitelijk gebruik van de gemene gronden te vinden zijn⁴¹. Met betrekking tot de Meinweg zijn wij voornamelijk aangewezen op secundaire bronnen zoals attestaties en brieven, die soms terloops vermelden welke zaken op het houtgeding aan de orde kwamen.

Het houtgeding in de vijftiende eeuw

Gegevens over de houtgedingen in de vijftiende eeuw zijn te putten uit tien akten van attestatie van 1421 en uit het gewoonterecht, dat vermoedelijk in deze eeuw in de oude bosrol op schrift werd gezet. De in dit

³⁸ RAG, hertogelijk archief, inventaris Buren, pak 127, f.20.

³⁹ RAG, hertogelijk archief, rekeningen Overkwartier, rekening scholtis van Montfort 1471/1472.

⁴⁰ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

⁴¹ Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 31, 77; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 33.

opzicht meest uitvoerige verklaring is die van de drost Johan Schellart van Obbendorf, die op het houtgeding had gezien, dat de schepenen van Melick en Herkenbosch

„nae maenenisse dergheenre die op die tijt amptluyde tot Wasenburch waren, het waldtzrecht van Meynwerden wijsden, daer ich ind vuele anderen gueder luyde hoirden, dat sij mennichen komer puncten vur recht wijsden ind vercleirden ind in denselven wijsen ouch mede vur recht wijsden, dat die stat van Ruremunde op Meynwerden gemeinre wer...”.

De andere negen verklaringen zijn beknopter wat het houtgeding betreft. Het uitspreken van het gewoonterecht van de Meinweg door de schepenen van Melick en Herkenbosch vormde een belangrijk, misschien wel het eerste „agendapunt” van het houtgeding. Dit gewoonterecht werd, zoals gezegd, later waarschijnlijk ten dele in geschrifte vastgelegd en vormde aldus de inhoud van de oude bosrol. Vermoedelijk werd toen het „wijzen” van het gewoonterecht vervangen door het voorlezen van de oude bosrol, zoals dat ook nog in het bosreglement van 1633 bindend werd voorgeschreven.

Na het „wijzen” van het gewoonterecht wezen de schepenen „mennichen komer puncten vur recht”. Zij deden met andere woorden uitspraak in werkelijk bestaande geschillen. Ook de afwikkeling van de overtredingen, met name de betaling van boeten, heeft misschien tijdens het houtgeding plaatsgevonden.

Iets van de rol van de gerechtigden tijdens de houtgedingen in de vijftiende eeuw wordt zichtbaar bij de benoeming van de boswachters. De verklaring van Johan Schellart van Obbendorf vervolgt:

„...ind eyn scepenn van Ruremunde van rechtz wegen schuldich wer den gekoeren vursteren haer eyde te staeven und due die scepenen van Melick ind Herkenbossch dess waltzrechtz alle uytgewesen hadden ind men die nuwe gekoeren vorsteren voirtbracht, due sach ich ind ander guede mannen die dair waeren saeghen ouch, dat die van Ruremunde mit den anderen dorpluyden in den lande van Gelre gesetenn die ouch gemeynre op den walde gewesen waeren, die vursteren die voertgebracht worden yerstwerff wedersachten in dye men then derden maell voertbracht, dat sij die consentierden ind sach ouch dat Heynrik van den Fellenoirde, scepenn tot Ruremunde, denen vursteren haere eyde staeffde gelijk die scepenen van Melick ind van Herckenbossche mit recht gewesen hadde”.

De beschreven wijze van verkiezing van de boswachters komt groten-deels overeen met de inhoud van artikel 6 van de oude bosrol. De heer van Wassenberg kon op het houtgeding nieuwe kandidaten voor het ambt van boswachter voorstellen. De gerechtigden mochten dan twee

keer zo'n voorstel afwijzen. Bij het derde voorstel moesten de gerechtigden de voorgedragen kandidaat accepteren, waarna de benoeming door uitspraak van de schepenen van Melick en Herkenbosch bekrachtigd werd. De invloed van de gerechtigden komt vervolgens weer bij de eedsaflegging naar voren. Een schepen van Roermond „staafde” de eed, dat wil zeggen: hij sprak het eedsformulier uit dat de nieuwe boswachter moest nazeggen. Johan Schellart van Obbendorf noemt in zijn verklaring de naam van de schepen Hendrik van den Fellenoirde. Deze was omstreeks 1420, voorzover bekend, de oudste schepen van Roermond, zodat diens optreden, in casu het voorzeggen van de eed, mogelijk een prerogatief was, verbonden aan de kwaliteit van oudste schepen⁴². Dat deze taak toeviel aan een lid van de magistraat van Roermond, en niet bijvoorbeeld aan die van Wassenberg, is wel verklaarbaar. De stad Roermond was sedert de tweede helft van de veertiende eeuw het politieke middelpunt van het Overkwartier van Gelder. Zij stond in ieder geval in de vijftiende eeuw met de andere hoofdsteden Nijmegen, Arnhem en Zutphen aan het hoofd van de ridderschap en kleine steden van de respectievelijke kwartieren van het hertogdom. Deze vier steden vormden samen de belangrijkste gesprekspartners van de landsheer⁴³. Het ligt voor de hand, dat Roermond wegens zijn aanzien als eerste en wegens zijn inwonertal als belangrijkste gerechtigde beschouwd werd.

De rol van de gerechtigden in het verloop van het houtgeding was, althans blijkens de besproken attestatie, bescheiden. Blijkens de oude bosrol lag het initiatief tot het houden van een houtgeding en het benoemen van boswachters bij de heer. Tijdens het houtgeding speelden de schepenen van Melick en Herkenbosch een overwegende rol. De magistraat van Roermond noemde in 1421 de schepenen van Melick „dat hof van den walde”⁴⁴.

In het eerste kwart van de vijftiende eeuw was het houtgeding, zoals het woord al aangeeft, een zitting van een gerecht, die ons inziens vergelijkbaar is met de zogenaamde ongeboden dingen van bijvoorbeeld schepenbanken. Op de ongeboden dingen moesten allen die onder de jurisdictie van het betreffende gerecht woonden, in de regel uit elk huis een persoon, verschijnen. Het geding diende in de eerste plaats om aan ieder, de heer en de gerechtigden, hun respectieve rechten toe te wijzen

⁴² Hendrik van den Fellenoirde bekleedde het ambt van schepen vanaf 1397. Zie: GAR, handschriftencollectie Sivré, nr. 70.

⁴³ W.J. Alberts, *De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459 I*, Groningen-Djakarta 1950, p. 223, II, p. 11, 156; K. N sse, *Die Entwicklung der Stände im Herzogtum Geldern bis zum Jahre 1418 nach den Stadtrechnungen von Arnheim, Geldern* 1959, p. 96.

⁴⁴ RAG, Hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.11v., 13v.

en voorts om inbreuken op deze rechten aan te brengen⁴⁵. De schepenen van Melick en Herkenbosch „wezen” in die tijd tijdens het houtgeding het gewoonterecht en stelden daarbij de subjectieve rechten van de heer en de gerechtigden vast. Dat zij voorts uitspraak deden in geschillen omtrent de rechten van de gebruiksgerechtigden kan men afleiden uit de „komer punten” die de schepenen „vur recht” wezen, terwijl misschien voorts de boeten wegens overtredingen betaald werden⁴⁶. Dingplicht van de gerechtigde kerspels is in ieder geval in de zestiende eeuw aantoonbaar, waarvan zij zich door het sturen van een deputatie konden kwijten. Er is veel voor te zeggen om het houtgeding van de Meinweg op een lijn te stellen met een zogenaamd ongeboden ding, zoals een houtgeding ook wel elders uitdrukkelijk genoemd wordt⁴⁷. Het gewoonterecht werd gewezen door de schepenen van Melick en Herkenbosch, niet door de gezamenlijke gerechtigden. Op dit punt schijnt het houtgeding van de Meinweg zich van vele andere te onderscheiden⁴⁸.

Het houtgeding in de zestiende eeuw

Over een houtgeding dat in 1520 plaatsvond, zijn wij enigszins ingelicht door een brief van de burgemeester en schepenen van Wassenberg aan de drost en pandheer Werner van Palant. De drost had aan de „gehulden” tijdens het houtgeding enige voorstellen gedaan ter beëindiging van „ongewoenliche ind ungeburliche dyngen”, opdat het bos niet bedorven zou worden. De afgevaardigden van Roermond stemden blijkbaar niet onmiddellijk met de voorstellen in, maar verwezen naar het standpunt dat de magistraat van Roermond als hun committent zou innemen. De burgemeester, schepenen en raad van Roermond deelden daarop aan de drost mede, dat zij met de voorstellen accoord gingen, waarna de magistraat van Wassenberg hetzelfde deed⁴⁹. De gerechtigden, althans de steden, behoefden niet eens tijdens het houtgeding te beslissen; de afgevaardigden konden ruggespraak houden met het

⁴⁵ Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 47-49; Lacomblet-Harless, Archiv Niederrhein VI, p. 404; J. Behets, De oorsprong van de jaar- en voogdgedingen en van de wijsdommen voornamelijk in de zuidelijke Nederlanden. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 39 (1971), p. 411-414.

⁴⁶ Zie voor het betalen der boeten p. 173. Of men uit deze „komer punten” mag afleiden, dat op het houtgeding ook geschillen tussen partijen berecht werden, is maar de vraag. Artikel 20 bepaalt immers dat, wanneer men tekort gedaan wordt, men moet komen klagen voor „des heren richtbanck” in de hof te Melick.

⁴⁷ Hammers, Waldgenossenschaften Aachener Gegend, p. 28; Lacomblet-Harless, Archiv Niederrhein VI, p. 416-417.

⁴⁸ Zie p. 190-191.

⁴⁹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f. 128v.

stadsbestuur. Dit blijkt ook uit het houtgeding van 1530. De drost kwam weer tot overeenstemming met de „gehulsdén” over het gebruik van het bos. Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat de laatste bepaling werd overeengekomen „overmitz die sementliche gehulssden” behalve die van Roermond, want die „sullen solichs an ire gemeinden brengen”⁵⁰.

In de eerste helft van de zestiende eeuw waren het blijkens deze stukken de gerechtigden die op voorstel van de ambtman, tevens pandheer, de feitelijke uitoefening van subjectieve rechten in het bos regelden. Hun activiteiten strekten zich veel verder uit dan het passief horen uitspreken van het gewoonterecht. Men leze de aantekening van het houtgeding van 1527. De ambtman vroeg toen aan de „gehulsdén”, niet aan de schepenen van Melick en Herkenbosch, welke hoeven er nog meer op de Meinweg gerechtigd waren dan die, welke op de bosrol voorkwamen. De eerstgenoemden gaven als antwoord een lijstje van verschillende hoeven te Wegberg. Daarna maakten de gerechtigden bekend, hoe de in de bosrol vermelde boete van een Wassenbergse mark in andere muntsoorten omgerekend kon worden⁵¹. Deze uitspraken waren kennelijk niet aan de schepenen van Melick en Herkenbosch voorbehouden, zodat hun betekenis moet zijn afgenomen. De weinige gegevens waarover wij beschikken laten ten aanzien van de houtgedingen uit de eerste helft van de zestiende eeuw in ieder geval twee nieuwe elementen zien. Niet alleen het „wijzen” van het gewoonterecht en schendingen van rechten van de heer of de gerechtigden, maar ook maatregelen tot behoud van de houtstand behoorden uitdrukkelijk tot de agenda van de houtgedingen. Daarnaast trad de invloed van de gerechtigden in de eerste helft van de zestiende eeuw in archiefstukken sterker naar voren.

Het houtgeding na 1570

De houtgedingen, die na 1570 gehouden werden, onderscheidden zich in sommige opzichten weer van de houtgedingen van vóór die datum. In ieder geval werd na 1570 niet enkel het gewoonterecht gewezen of de oude bosrol voorgelezen. Op de voorgrond trad nu het bosreglement van 1570, dat voornamelijk op landsheerlijk initiatief tot stand kwam. De Gelderse gerechtigden waren immers niet bij de totstandkoming betrokken geweest. Het reglement van 1633 daarentegen kwam tot stand na overleg tussen Gulikse ambtenaren en afgevaardigden van Roermond, de belangrijkste Gelderse gerechtigde. Volgens artikel 6 van het bosreglement van 1633 behoorde tijdens het houtgeding, waarschijnlijk aan het begin van de vergadering, het reglement te worden

⁵⁰ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85-85v.

⁵¹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.127v.

voorgelezen, wat blijkens een getuigenverhoor van 5 september 1718 inderdaad geschiedde⁵². De betekenis van de schepenen van Melick en Herkenbosch moet nog verder achteruit zijn gegaan, niet alleen gezien de wijze van totstandkoming der reglementen, maar ook omdat het wijzen van het gewoonterecht plaats had gemaakt voor het voorlezen van het bosreglement.

De benoeming van de boswachters was nauwelijks meer een agendapunt van het houtgeding. De invloed van de gerechtigden die toch al gering was, verdween geheel. Er is een akte de dato 6 mei 1573, waarbij de landsheer Willem Reinbach tot boswachter benoemt. Van enig voorbehoud ten aanzien van een mogelijke competentie der gerechtigden in dezen is geen spoor te vinden; naar een te houden houtgeding werd niet verwezen⁵³. Het enige dat het bosreglement van 1570 handhaafde, was het gebruik dat een schepen of burgemeester van Roermond het eedsformulier voorzei. Na 1633 kwam dit ook niet meer voor: de boswachters werden sedertdien op grond van artikel 7 van het bosreglement van 1633 door de landsheer aangesteld en beëdigd. Op het eerstvolgende houtgeding werden zij aan de gerechtigden voorgesteld. Als kennelijke hoofdelementen van het houtgeding noemde de rentmeester van Wassenberg in 1572: „allerlei gebrechen zu verhoern und ab zu handeln auch buschbreuchten zu verthedingen”⁵⁴. Aan beide punten zullen wij nu achtereenvolgens aandacht besteden. De „gebrechen” konden van allerhande aard zijn: onvrede met het bosreglement van 1570, zoals in 1574, of met andere, in de ogen der Geldersen eenzijdig genomen Gulikse maatregelen, waardoor zij zich tekort voelden gedaan in hun rechten, zoals in 1632, 1659, 1667, 1681 en 1766⁵⁵. Aan de andere kant maakten de Gulikse beambten opmerkingen over het kappen van hout en het weiden van vee door de gebruiksgerechtigden, in strijd met de geldende normen, waardoor het bos bedorven werd. Ook werden tijdens het houtgeding de aanspraken van de landsheer besproken zoals in 1659. In het verlengde hiervan lagen besprekingen over de wijze waarop de toestand van het bos verbeterd kon worden, zodat zowel de landsheer als de gebruiksgerechtigden beter aan hun trekken konden komen. Zulke besprekingen zullen wel telkenjare zijn teruggekeerd, maar zij zijn ons alleen maar bekend uit de jaren 1641, 1659 en 1670⁵⁶. Basis van deze besprekingen vormde waarschijn-

⁵² RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

⁵³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f.48v.; HSD, Jülich, Handschriften A I, nr. 4, f.294b.

⁵⁴ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.248.

⁵⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 11, f.31-31v., 146, 171, 173, 182, 804; HSD, archief schepenenbank Nedercruchten, inv. nr. 55.

⁵⁶ RAL, archief Hof van Gelder, proces: Gelderse gehuldsden contra Gulikse officieren, 1659; GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 155, 185. Zie p. 224-225.

lijk de in 1633 vermelde, door de boswachters telken jare in te dienen lijst van wagens en karren die tijdens de bosdagen hout hadden gehaald. De invloed der gerechtigden was blijkens dit overleg niet geheel teruggedrongen. Hoe vond nu de besluitvorming plaats? In 1641 werd tijdens het houtgeding afgesproken, dat bepaalde gedeelten van de Meinweg gedurende enige jaren buiten gebruik zouden blijven om het hout de gelegenheid te geven op te groeien. Hiermee stemde de magistraat van Roermond in. Toen die van Vlodrop, Dalenbroek (Herten en Maasniel) en Cruchten moeilijkheden begonnen te maken, „der vohrschlag gegeben worden, dass manss solle per vota gehen laessen warüber alss der mehrertheill sich mit denen van Ruremundt sentiment unanimirt, ist dass gemeyne conclusum dabey verpleiben”. Het besluit was bij meerderheid van de stemmen, waarschijnlijk die der kerspels, aangenomen. Over het optreden van de bezitters der hoeven te Wegberg verneemt men niets.

Niet alle beslissingsmacht lag overigens bij de gerechtigden. Op het voorstel van de Gelderse gerechtigden, gedaan tijdens het houtgeding van 1659, om het wegvoeren van hout van de Meinweg naar Brügggen te staken en een conferentie over deze handelwijze te houden, werd van Gulikse zijde niet gereageerd, ofschoon dit wegvoeren toch ook ten nadele van de Gulikse gerechtigden moest geweest zijn. De Gelderse gerechtigden verkregen daarop van het Hof van Gelder toestemming om beslag te leggen op dit hout, wanneer het over Gelders gebied (Cruchten) vervoerd werd. Uit dit voorafgaande valt af te leiden, dat de Gulikse ambtenaren die het houtgeding voorzaten, de ambtman en de voogd, kennelijk grote invloed hadden op de besluitvorming⁵⁷. Overigens werden besprekingen over geschillen en bosbeheer ook buiten het houtgeding gevoerd op zogenaamde conferenties, waarover in een volgende paragraaf meer.

Volgens de rekening van de rentmeester van Wassenberg van 1572/1573 moesten op het houtgeding ook de bosbreuken „verthedingt”, dit is vastgesteld, worden. Nadere informatie hierover geeft op de eerste plaats de akte van benoeming van de boswachter van 6 mei 1573. Deze moest erop letten, dat het nieuwe bosreglement werd nageleefd en dat de overtreders op de houtgedingen op passende wijze werden aangebracht en bestraft⁵⁸. Ook een ongedateerd schrijven van de magistraat van Roermond uit het einde der zestiende eeuw bevat hieromtrent enige gegevens. De boswachters hadden namelijk beslag gelegd op paarden en wagens van Gelderse gerechtigden en deze naar

⁵⁷ RAL, archief Hof van Gelder, proces: Gelderse gehuldsden contra Gulikse officieren, 1659; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 155.

⁵⁸ HSD, Jülich, Handschriften A I, nr. 4, f.294b. Vergelijk: Tille, Kappbusch Brachelen, p. 243; Hammers, Waldgenossenschaften Aachener Gegend, p. 27.

Wassenberg gebracht. Roermond beklagde zich hierover: de boswachters mochten naar zijn mening wel volgens de oude bosrol de overtreders „panden, opteecken en opten holtgedingh, ende nyet voir den gericht tot Wassenbergh, verdagen ende naer gerichtlick bevindt der begangener faulten in conformiteit van de aengetogen waltrolle doen straffen”. Dergelijke overtredingen stonden ter kennisneming van het houtgeding. Met een soortgelijke kwestie staat het antwoord in verband, dat de ambtman van Wassenberg op 14 juli 1611 schreef aan de voogd van Cruchten. De voogd had bezwaren geuit tegen het citeren van de overtreders naar Wassenberg om daar hun boeten te komen betalen, wat volgens de oude bosrol te Melick of op de jaarlijkse houtgedingen behoorde te gebeuren. De ambtman repliceerde, dat tijdens het laatste houtgeding wegens de veelheid van overtredingen niet alle boeten betaald hadden kunnen worden⁵⁹.

De wijze van afhandeling van overtredingen der vigerende gebruiksregels werd geregeld in het bosreglement van 1633. De boswachters mochten volgens artikel 9 geen overtreders straffen of boeten innen. Zij mochten echter evenmin overtredingen oogluikend toestaan. Zij moesten aantekening houden van alle overtreders en hun overtredingen en deze aantekeningen tijdens het houtgeding of, indien noodzakelijk, op andere tijden bij de ambtman inleveren. Voorts dienden zij krachtens artikel 42 en 43 de overtreders enige dagen vóór het houtgeding te dagvaarden om de boeten te komen betalen. Officieel veroordeelden de schepenen van Melick en Herkenbosch hen tijdens het houtgeding tot betaling. Blijkens een brief van de magistraat van Roermond aan de voogd van Wassenberg van 20 december 1684 was het in geval van overtredingen gebruikelijk, dat „de gehulsd en worden gepandt door de boschhoeders ende daernaer geamendeert op het holtgedingh jaerlix tot dyen eynde tot Melick verordonneert”⁶⁰.

Elders werd tijdens houtgedingen het hout aangewezen dat de gerechtigden mochten kappen⁶¹. Dit geschiedde op de Meinweg niet, omdat aldaar de feitelijke uitoefening van rechten anders geregeld was.

Samenvatting

Het houtgeding kan op de eerste plaats beschouwd worden als een periodiek gehouden vergadering van afgevaardigden van gerechtigden. Deze gerechtigden waren in ieder geval sinds de zestiende eeuw dingplichtig. Tijdens het houtgeding kwam in de vijftiende eeuw in ieder

⁵⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804. Vergelijk: Janssen de Limpens, Vylener rotten, p. 203.

⁶⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 199.

⁶¹ Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 71; Brings, Brachelen, p. 35.

geval de aanstelling van boswachters aan de orde; vanaf de zestiende eeuw, maar mogelijk ook al eerder, werden tijdens het houtgeding ook maatregelen genomen tot behoud van de houtstand, welk agendapunt sedertdien steeds belangrijker werd, terwijl een ander, de aanstelling van boswachters, na 1633 nog slechts diende om de benoeming vanwege de hertog van Gulik bekend te maken. De verklaring voor deze veranderingen moet gezocht worden in de schaarste aan hout, respectievelijk aan de toename van de landsheerlijke invloed van de hertog van Gulik. Door de verscheidenheid aan onderwerpen die behandeld werden — het betrof alle gebruiksmogelijkheden van de Meinweg — was het houtgeding de belangrijkste bijeenkomst van de gerechtigde kerspels. De gemeenschappelijke belangen van de kerspels bij de Meinweg traden met name tijdens het houtgeding naar voren; de hoeven te Wegberg vinden wij echter niet vermeld onder de gegevens van het houtgeding. De posities die de deelnemers aan het houtgeding innamen, waren niet gelijk, noch die tussen de gerechtigden onderling, waar de stad Roermond boven de andere uitstak, noch die tussen de gerechtigden enerzijds en de landsheerlijke ambtenaren anderzijds. Het houtgeding stond sterk onder invloed van de (lands)heer. Op diens initiatief werd het houtgeding gehouden, diens ambtenaren, de ambtman of voogd, zaten de vergadering voor. De positie van de gerechtigden gezamenlijk tegenover de landsheer wijzigde zich gedurende de bestudeerde periode in een voor hen ongunstige zin, waarschijnlijk doordat „regelgeving” zijdens de landsheer met het oog op het bosbeheer wegens de toenemende schaarste aan hout steeds belangrijker werd.

Het houtgeding was, zoals de naam reeds aanduidt, tevens en van oorsprong een zitting van een gerecht. Dit gerecht werd niet door de vertegenwoordigers van de gezamenlijke gerechtigden gevormd, maar enkel door de schepenen van Melick en Herkenbosch⁶². Zij waren het die in de vijftiende eeuw tijdens het houtgeding het gewoonterecht van de Meinweg bij rechterlijke uitspraak algemeen bekend maakten. Voorts deden zij uitspraken in geschillen omtrent de (uitoefening van) rechten, terwijl zij mogelijk in de vijftiende eeuw reeds boeten op overtredingen van de gebruiksnormen oplegden. Zij bevestigden bij wijze van vonnis de benoeming van de boswachters. Verderop in dit hoofdstuk hopen wij aan te tonen, dat deze competentie van de schepenen van hofrechtelijke oorsprong is en dat deze derhalve minstens tot in de dertiende eeuw kan terugreiken⁶³. De schepenen van Melick en Herkenbosch schijnen sedert de zestiende eeuw minder betekenis te hebben gehad. Het „wijzen” van het gewoonterecht maakte plaats voor

⁶² Zie p. 188-191.

⁶³ Zie p. 194 e.v.

het voorlezen van het bosreglement. Als rechterlijke taak bleef hen het opleggen van boeten op overtredingen tijdens het houtgeding voorbehouden.

Het houtgeding van de Meinweg voldoet aldus aan de algemene typering die met betrekking tot „Holzgerichte” is gegeven: „Es handelt sich um Niedergerichte... Das Holzgericht hatte die Kompetenzen zur Verwaltung der Marken, zur Rechtssetzung und zur Gerichtsbarkeit”⁶⁴. Wat de rechterlijke competentie betreft, week het houtgeding van de Meinweg van vele andere af.

De conferentiedag

Het houtgeding gaf in ieder geval sedert de zestiende eeuw de gelegenheid tot periodiek overleg tussen de gerechtigden en de ambtman c.q. de voogd van Wassenberg. Buiten het houtgeding vond echter ook overleg plaats, al blijkt dat bijvoorbeeld niet uit het bosreglement van 1633. Voorzover bekend is voor het eerst van zo’n overleg in 1574 sprake, toen tijdens het houtgeding besloten werd, dat de gerechtigden op zaterdag na Pinksteren elk twee afgevaardigden naar Herkenbosch zouden sturen om de vraag te bespreken, of het Biuxmeer tot de Meinweg behoorde. Dergelijke bijeenkomsten zijn vooral bekend uit het derde kwart van de zeventiende eeuw en heetten soms „conferentiedagen”. Met deze naam conferentiedag duiden wij alle bijeenkomsten van de gezamenlijke gerechtigden aan die naast het houtgeding plaatsvonden. De plaats van deze bijeenkomsten wisselde. Men vergaderde te Herkenbosch (1574, 1662), Wassenberg (1590, 1597), Rödgen (1659, 1687), Arsbeck (1668) of op de Meinweg zelf (1661, 1675). Een vaste vergaderdatum kende men uiteraard niet.

Behalve in 1574, toen tijdens het houtgeding tot het houden van een aparte vergadering besloten werd, gingen de convocaties steeds uit van de ambtman of voogd van Wassenberg, die deze door de boswachters liet bezorgen⁶⁵. Ook in dezen was het gebruikelijk, dat de magistraat van Roermond het bericht kreeg en dat doorgaf aan de overige Gelderse gerechtigden. Op dit formele aspect lette men scherp. Dat bleek wel op 3 januari 1670, toen de onderboswachter om half vier ’s middags kwam aanzeggen, dat er de volgende morgen tussen acht en negen uur een vergadering op de hoeve Halrade bij Herkenbosch zou plaatsvinden. De onderboswachter kon zelfs geen brief van de ambtman of voogd tonen! De magistraat van Roermond verklaarde daarop, dat de convo-

⁶⁴ Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce Holzgericht.

⁶⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 104, 111, 183, 222, 249.

catie als niet geschied werd beschouwd. Immers de aanzegging was niet een behoorlijke tijd vóór de vergadering en overeenkomstig de oude gewoonte gedaan. Bovendien had de onderboswachter zich rechtstreeks in verbinding gesteld met andere Gelderse gerechtigden, wat door Roermond als inbreuk op haar positie als „overhoofd der Gelderscher gehuldsden” werd beschouwd⁶⁶.

De conferentiedagen werden voornamelijk gehouden teneinde bestaande geschillen uit de wereld te helpen. Deze geschillen concentreerden zich op twee punten: de Gulikse ambtenaren beschuldigden de Gelderse gerechtigden ervan dat zij door veelvuldige overtredingen het bos bedierven en omgekeerd werd de boswachters overschrijding van hun bevoegdheid verweten. Toen dergelijke geschillen in 1659 hoog oplaaidden, schijnen de Geldersen het houden van een vergadering zelfs te hebben afgedwongen!

Wat was namelijk het geval? Tijdens het houtgeding van 13 mei 1659 werd namens de hertog van Gulik te kennen gegeven, dat deze eigenlijk „dominus directus” van de Meinweg was met het recht om onbeperkt gebruik te maken van het bos. Roermond en de andere Gelderse gerechtigden waren slechts in beperkte mate gerechtigd. Bovendien hadden juist zij het bos bedorven, het „schier zu einer kahler heyden” gemaakt en het wild grotendeels verjaagd. De vorst liet het voorstel indienen om het bos gedeeltelijk buiten gebruik te stellen ter bevordering van het houtbestand, maar desondanks pretendeerde hij het recht te bezitten om naar believen hout te kappen. De Gelderse gerechtigden daarentegen weigerden op het voorstel in te gaan. Zij protesteerden juist tegen het feit dat de ambtenaren en boswachters honderden morgens hout afkapten, verkochten en naar Brüggen, Waldniel en Wegberg lieten brengen. Zij wensten herstel van de schade door middel van gemeen overleg van afgevaardigden van weerszijden. Hierop werd van Gulikse zijde niet gereageerd, zodat de standpunten onverzoenlijk tegenover elkaar stonden. Toen het vervoer van hout van de Meinweg naar Brüggen niet gestaakt werd, verkregen de Gelderse gerechtigden op 17 mei van het Hof van Gelder toestemming om gerechtelijk beslag te leggen op deze wagens, als zij over Gelders territorium reden. Nadat eenmaal een wagen te Cruchten in beslag was genomen, meden de Gulikers het Gelders territorium en kaptten rustig voort. De Gelderse gerechtigden vroegen toen toestemming aan het Hof om overeenkomstig het adagium „vim vi repellere licet” gewapender hand het afgekapte hout op de Meinweg weg te halen en naar Cruchten of elders te brengen.

⁶⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 7, f.231. De hoeve Halrade die rond 1690 verdwenen is, lag te Herkenbosch. De veldnaam „het Haldert” herinnert er nog aan. Zie: Venner, Wassenberge leengoederen, p. 112-113.

Dit hout moest dan gesequestreerd blijven, totdat er een conferentie zou zijn gehouden⁶⁷. De conferentie vond uiteindelijk plaats op 4-7 augustus 1659 en werd gevolgd door een bezichtiging van de Meinweg op 21-23 september. Er kwam een nieuwe regeling tot stand met betrekking tot de uitoefening van het recht om hout te kappen en vee te weiden⁶⁸. Het aantal deelnemers aan deze bijeenkomsten was veel kleiner dan het getal dergenen die de houtgedingen plachten bij te wonen. In 1594 en 1597 zou iedere gerechtigde, te weten de twaalf kerspels en de twee steden, twee afgevaardigden sturen. Voor de conferentiedag te Rödgen in 1659 werd door de schepenen van Maasniel en Herten de scholtis Werner van Wijck afgevaardigd, die dus beide kerspels vertegenwoordigde. Aan de Herkenboscher conferentie van 1662 namen maar tien personen deel, waaronder één afgevaardigde van Roermond, één van Wassenberg en één namens Maasniel en Herten. In 1687 stuurde Roermond weer twee vertegenwoordigers⁶⁹.

De conferentiedagen waren voornamelijk bedoeld om geschillen op te lossen en om maatregelen te treffen ter bestrijding van de achteruitgang van het bos. In dit opzicht nam de conferentiedag de functie van het houtgeding over, maar of deze tendens zich blijvend heeft doorgezet, is niet bekend, daar er niets over eventuele conferentiedagen in de achttiende eeuw bewaard is gebleven. Soms kwamen de gerechtigden bijeen om afspraken te maken over de naderende bosdag, de dag waarop hout gekapt mocht worden.

Andere vormen van overleg — de rol van Roermond

Naast het jaarlijkse houtgeding en de incidentele conferentiedag vond er af en toe in de zeventiende eeuw nog overleg over de Meinweg plaats, waaraan niet alle belanghebbenden deelnamen. Een vorm van overleg, die mogelijk niet verder dan het stadium van een voorstel is gekomen, was het aanwijzen van twee scheidslieden, gekozen van respectievelijk Gelderse en Gulikse zijde, om geschillen te beslechten. Het Hof van Gelder deed dit voorstel op 7 mei 1657 aan de ambtman van Wassenberg en drong er bij de magistraat van Roermond op aan om zo'n zelfde voorstel te doen, maar Roermond voelde daar kennelijk niet voor. De magistraat verzocht slechts de voogd van Wassenberg om een houtgeding te houden⁷⁰.

⁶⁷ RAL, archief Hof van Gelder, proces: Gelderse gehulsdén contra Gulikse officieren, 1659.

⁶⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186-186v., 804.

⁶⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 804, 111, 12, f.74; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 362, (voorl.) 988.

⁷⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 172.

Soms, zoals in 1673, begaven de Gelderse gerechtigden zich naar de ambtman om te klagen over het afkappen van hout door de boswachters. Vaker nog stelde enkel de magistraat van Roermond zich in verbinding met de ambtman om klachten te rapporteren van de Gelderse gerechtigden⁷¹. Frappant is, dat het bosreglement van 1633 tot stand kwam tijdens een vergadering waaraan enkel Gulikse ambtenaren en afgevaardigden van Roermond deelnamen. In deze vergadering met verstreckende gevolgen voor de overige gerechtigden hadden deze laatsten geen stem in het kapittel. In het overleg tussen landsheerlijke ambtenaren en gerechtigden speelde Roermond in de zeventiende eeuw een voorname rol.

Roermond was, zoals wij al zagen, ook vóór de zeventiende eeuw de belangrijkste gerechtigde. Volgens een attestatie van 1421 zei een Roermondse schepen aan de nieuwe boswachters het eedsformulier voor, een gewoonte die in het bosreglement van 1570 nog werd vastgelegd, maar die in ieder geval in 1633 definitief werd afgeschaft. Het verlies van dit voorrecht zal samenhangen met de toegenomen invloed van de landsheer, maar kan ook nog verband houden met een ander verschijnsel, namelijk het maken van onderscheid tussen twee groepen (gebruiks)gerechtigden, de Gelderse en de Gulikse. Omstreeks 1563 is sprake van de Wassenbergse gehulsdens op de Meinweg, die voor een onpartijdig notaris een akte van protest moesten laten opmaken tegen die van Vlodrop. In 1571 wordt voor het eerst de term „Geldersche gehulssden” gebruikt door de rentmeester van Wassenberg. Aldus werd onderscheid gemaakt tussen de (gebruiks)gerechtigden die tot het hertogdom Gelder en die tot het hertogdom Gulik behoorden⁷². Roermond zien wij nu sedert de zeventiger jaren van de zestiende eeuw optreden als leider van de Gelderse gerechtigden. Roermond bracht bijvoorbeeld in de jaren 1574-1576 mondeling en schriftelijk het protest van de Geldersen tegen de invoering van het bosreglement van 1570 naar voren en convoceerde de Gelderse gerechtigden om „tegenzetten” te beramen⁷³. Roermond richtte zich ook later, zoals reeds vermeld, tot de Gulikse ambtenaren te Wassenberg om klachten van Gelderse medegerechtigden door te sturen met het verzoek om de oorzaken, al dan niet door middel van overleg, weg te nemen. Ook in de zeventiende eeuw werden dan soms voorbesprekingen van Gelderse gerechtigden gehou-

⁷¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 804 (1673), 2, f.175 (1611), 7, f.182 (1667), 11, f.31-31v. (1681), 14, f.203v.-204 (1697).

⁷² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 4, f.135, 5, f.194v. In 1571 noemden Roermond, Vlodrop en Nedercruchten zich „Geldersche underdanen gehulssden up Meynwech” (GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 91).

⁷³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 90, 91, 804.

den op initiatief van Roermond⁷⁴. Aan de andere kant moest Roermond er volgens artikel 46 van het bosreglement van 1633 mede voor zorgen, dat de Geldersen hun boeten betaalden. De stad moest de Geldersen bewegen zich te houden aan de afspraken over het gebruik van de Meinweg en procedeerde zelfs rond 1660 over deze naleving tegen die van Over- en Nedercruchten⁷⁵. Convocaties voor te houden besprekingen over het te kappen hout, voor bosdagen en voor houtgedingen ontvingen de Gelderse gerechtigden in de zeventiende en achttiende eeuw meestal via Roermond.

Roermond beschouwde zich in de zeventiende eeuw als „advocatus et primarius”, als „overhoofd” der Gelderse gerechtigden. Hij protesteerde, toen de onderboswachter buiten hem om in 1670 de Gelderse gerechtigden een bijeenkomst ging aanzeggen, maar óók toen de heer van Dalenbroek tijdens het houtgeding in de jaren 1658-1660 naast de Gulikse ambtenaren in het gerecht te Melick plaatsnam. De dorpen Maasniel en Herten, die de heerlijkheid Dalenbroek vormden, werden immers door Roermond geconvoceerd en konden derhalve niet meer rechten dan Roermond bezitten⁷⁶. Roermond veranderde blijkbaar in de tweede helft van de zestiende eeuw van vertegenwoordiger van alle gerechtigden tot woordvoerder van enkel de Gelderse gerechtigden. Dit terreinverlies zou verband kunnen houden met de toenemende landsheerlijke invloed op de Meinweg, waarbij de Gulikse onderdanen veel minder gemakkelijk oppositie konden voeren tegen hun landsheer dan de Gelderse gerechtigden. Buiten het houtgeding waren de Gulikse gerechtigden in de zeventiende eeuw nauwelijks bij het overleg betrokken. Afgezien van de Herkenbosscher conferentie van 1662, werden hun belangen enkel behartigd door de ambtman en de voogd van Wassenberg, die ambtshalve in de eerste plaats op de belangen van de landsheer, in casu diens jachtrecht, moesten letten. Roermond, een stad buiten de invloedssfeer van de hertog van Gulik, was eigenlijk de enige tegenspeler van importantie van deze landsheer. Hij behield daardoor ondanks de geschetste veranderingen een belangrijke positie in het overleg tussen de gerechtigden en de ambtenaren van de hertog van Gulik⁷⁷.

⁷⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 146, 212, 804.

⁷⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 155, 804.

⁷⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 5, f. 199.

⁷⁷ Vergelijk: J.H. Sebus, *De erfgooiers en hun gemeenschappelijk bezit (tot 1568)*, Amsterdam 1934, p. 97, 104, 173, 177; A.C.J. de Vrankrijker, *Stad en lande van Gooiland; geschiedenis en problemen van de erfgooiers*, Bussum 1968, p. 14, 23. De stad Naarden nam in het Gooiland in bestuurlijke aangelegenheden eveneens ten aanzien van de andere vijf dorpen waar gerechtigden woonden, een dominerende positie in.

2. De boswachters

Aangaande de boswachters op de Meinweg, in de bronnen „forsters” genoemd, beschikken wij eveneens over gegevens die al dateren uit de vijftiende eeuw. Artikel 7 van de oude bosrol geeft voor hen de volgende taakomschrijving: „Sij sullen den walt hueden vur rouff, vur brant ind vur all missvoire dy den here hynderen mogen ain sijnre heirlicheyt ind den gehulden ain yeren rechten”. Zij verrichtten hun taak ten dienste van de heer van Wassenberg en ten behoeve van de gerechtigden. Zulks blijkt ook uit een terloopse opmerking uit 1523, inhoudende dat de boswachter Goirt zijn ambtseed ten aanzien van „unsen jonckeren den droist vort den gehulden by up Meynwech gehoeren” had afgelegd⁷⁸. In de tweede plaats valt op, dat de taak van de boswachters veel verder ging dan enkel het waken over de houtstand en het wild. Zij moesten immers waken tegen roof en brand en andere in het bos te bedrijven euvelen. Zij waren met andere woorden belast met het waarborgen van de algemene veiligheid van personen en goederen in het bos, wat tot de competentie van de heer van Wassenberg behoorde. Artikel 1 van de oude bosrol noemt immers de heer van Wassenberg „eynen houlgreve ind eynen oversten here up Meynwegh, so dat he richten sall alle saichen dy dairup wederfaren van rouffe, vann brande, van moirde, ind richten tusschen halss ind buyck, dat eyne here billich richten sall”. Op grond van deze taakomschrijving kan men veronderstellen, dat de boswachters in sterke mate als dienaren van de heer te beschouwen zijn. Een onderzoek naar de wijze van salariëring en de procedure van hun aanstelling zou hieromtrent uitsluitsel kunnen geven.

Aantal boswachters en wijze van salariëring

Artikel 7 van de oude bosrol zegt: „As dan dy zweyn geswoeren haven, so maich eyne here vursseyt dy zweyn nemen up ’t huyss, dae he sijnen cost hait, he maich sij lerssen ind spoeren ind perden ind gheven z’essen umb dy koir”, en voorts: „he sall sij senden up den walt”. Uitrusting en mondkost kregen de twee boswachters blijkens dit eerste citaat van de heer. Hoe dit in de praktijk geregeld was, blijkt uit de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg sedert 1534. De rekeningen over 1474-1476 en over 1533/1534 bevatten geen uitgaven ten behoeve van de boswachters, omdat zij de heerlijke inkomsten die uit hun werk voortvloeiden — de boeten — in pacht hadden. In de rekeningen over 1474-1476 worden twee boswachters genoemd, in die van 1533/1534 slechts één. In 1534, na de aflossing van de pandsom op het land van Wassenberg aan Werner van Palant, schijnt het boswachtersambt ge-

⁷⁸ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.10.

reorganiseerd te zijn. Sedert 1534 treft men betalingen aan de boswachters in de rekeningen aan⁷⁹. Volgens deze rekeningen waren er in de zestiende en zeventiende eeuw twee en enige tijd zelfs drie betaalde boswachtersplaatsen.

De eerste boswachtersplaats

Een van beide boswachtersplaatsen werd als volgt gesalarieerd. De bekleder van deze post ontving een som van 18 later 20 mark voor zomerkleding en 4 malder rogge. Voor de verzorging van zijn paard ontving hij twee wagens hooi en 12 malder haver, welke laatste hoeveelheid blijkens de rekening van 1541/1542 verhoogd werd tot 20 malder. Het bedrag voor kleding steeg in meer dan honderd jaar nauwelijks; eveneens bleef de hoeveelheid uit te keren rogge constant⁸⁰. De levering in natura van haver en hooi voor het onderhoud van een paard werd in 1553/1554 omgezet in een geldbedrag van 20 gulden, dat de boswachter als „gehalt” ontving. De bekleder van deze boswachtersfunctie was de enige die als salaris een vast geldbedrag ontving. Toen een nieuwe boswachter in 1561 werd benoemd, werd het salaris verhoogd met 4 malder gerst per jaar, die echter in geld werden omgerekend. Het geldbedrag van 20 gulden, bedoeld voor het onderhoud van een paard, werd in 1569/1570 verminderd tot 15 gulden, maar in plaats daarvan kreeg de boswachter nu 5 gulden „vur verehrung der buschbruchten”. Kennelijk hangt deze laatste wijziging samen met de invoering van het bosreglement van 1570⁸¹. Sedert 1570 ontving de boswachter derhalve jaarlijks 15 gulden salaris, 5 gulden voor de „verehrung der buschbruchten”, 4 malder gerst in geld omgerekend, 6 à 7 gulden (= ± 20 mark) voor kleding en 4 malder rogge in natura. Aanvankelijk was dit de best betaalde boswachtersplaats. In het laatste kwart van de zestiende eeuw werd dit anders, aangezien het salaris voornamelijk in geld werd uitgekeerd, welk bedrag constant bleef en niet aan de conjunctuur werd aangepast.

De aard en het belang van deze boswachtersplaats blijkt uit de benaming die de opeenvolgende boswachters in de rekeningen van de rentmeester droegen. Claes van Ruiden (1534-1553/1554) heette gewoon „(wild)forster” en sedert 1539/1540 „waltforster” op de Meinweg.

⁷⁹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 51051, 16, f.4, 51051, 17, f.4; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.3. Zie ook: HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.10.

⁸⁰ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.24v., 30v., 89, 96, 214 en 2, f.233v. Een malder is een inhoudsmaat van circa 168 liter (Roebroeck, Land Montfort, p. XXIV).

⁸¹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 2, 252v., 4, f.48., 5, f.76v.

Diens opvolger Johan van Kempen (1553/1554-1557/1558) heette „sijner furstlicher gnaden waltforster”. Hij was de eerste boswachter die 20 gulden salaris ontving. Ook diens opvolgers Johan van Kempen de jonge (1558/1559-1560/1561) en Henrich Stroucken (1561/1562-† 1568) droegen deze weidse titel⁸². De nieuwe man Johan Windsitzer of Klein Johan (1568-1612/1613) was gewoon „wildforster” en sedert 1594/1595 „waldforster” van de Meinweg⁸³. Of hij toen nog te paard zijn werk verrichtte is, gezien de benaming, onzeker. In de jaren zeventig van de zestiende eeuw werd hij in belangrijkheid voorbijgestreefd door zijn collega en door een nieuw gecreëerde derde boswachtersplaats. De volgende functionarissen Leonard Klein (1614/1615-1635/1636), Thomas Jacobs (1636/1637-1653/1654), Maes van Vucht (1654/1655-1666/1667), Maes Wolters (1667/1668-1675/1676) en Herman Aldekirchen (1676/1677-1681/1682) heetten eenvoudig „(wald)forster” op de Meinweg. In 1682 werd deze boswachtersplaats opgeheven⁸⁴.

De tweede boswachtersplaats

Eenvoudiger ligt het met de salariëring en de functie-inhoud van de tweede boswachtersplaats. De bekleder van deze plaats kreeg lange tijd 4 malder rogge en 18 mark of 4 gulden voor kleding⁸⁵. Hij ontving derhalve minder dan zijn boven besproken collega. De salariëring werd aanzienlijk verbeterd in 1573. Deze boswachter kreeg van toen af aan 5 gulden voor kleding, 5 malder rogge en 13 malder haver, welke laatste hoeveelheid in 1606 op 14 malder werd gebracht. Dit salaris bleef tot het einde van het ancien régime hetzelfde, maar het werd in natura uitgekeerd, zodat het niet aan inflatie onderhevig was⁸⁶.

De ontwikkeling van deze boswachtersplaats blijkt voorts uit de benaming van de functionaris. Jacob Jeger werd in de periode 1534-1540 „wildforster” genoemd, waarschijnlijk omdat hij tevens toezicht hield op de konijnenwarande, konijnen ving en naar het hof van de hertog van Gulik stuurde. Hij ontving hiervoor een aparte toelage van 3 malder rogge. In 1540 en volgende jaren was de konijnenwarande in handen

⁸² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.30v., 167, nr. 2, f.252v., nr. 3, f.204, 217, 344v.-355, nr. 4, f.8v., 21, 48v., nr. 5, f.10, 21.

⁸³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.76v., 97, nr. 10, f.30v., nr. 12, f.16v., 33v., 334v.-335, 347v.

⁸⁴ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 13, f.17v., 28v., nr. 26, f.17-17v., 28, nr. 27, f.17v.-18, 29, nr. 44, f.18v., nr. 45, f.18v.-19, nr. 57, f.20-20v., 33, nr. 58, f.20v.-21, 33v., nr. 66, f.23v.-24, 34v., nr. 67, f.23v.-24, 35v., nr. 72, f.23-23v., 35, nr. 73, f.23, 34v.

⁸⁵ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.24v., 30v., nr. 5, f.239v., 270 v.

⁸⁶ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.17-17v., 37v., nr. 12, f.16v., 33v., nr. 168a, f.7, nr. 173, f.13, 69.

van de voogd van Wassenberg. Sedertdien heette Jacob „sijner gnaden waltforster” en sedert 1557/1558 „mitwaltforster”, waarmee kennelijk zijn aan zijn eerder genoemde collega ondergeschikte positie wordt weergegeven⁸⁷. Zijn opvolgers Werner van Kan (1560/1561-1571/1572) en Willem van Kan (1572/1573) droegen de naam „waldforster”⁸⁸.

De verbetering van het salaris in 1573, met name door de uitkering van haver, correspondeerde met een opwaardering van de functie: voortaan heette de bekleder „reidende forster”. Hij nam nu zijn ambt te paard waar. Deze functie bleef bestaan tot het einde van het ancien régime en werd bekleed door Wilhelm Reinbach (1573-† 1604), Lambert (Johan) van Hoengen (1604-1632/1633), Christoffel van Hoengen (1633/1634-1650/1651), Christoffel Clemens (1651/1652-1671/1672), Johan Clemens (1672/1673-1750/1751) – het betreft hier waarschijnlijk twee gelijknamige generaties – Jacob Aurand (1751-1773) en Georg Dietherich (1775-1794)⁸⁹.

De derde boswachtersplaats

Een derde boswachtersplaats op de Meinweg naast de twee die er al in de vijftiende eeuw waren, werd in de tweede helft van de zestiende eeuw gecreëerd. Claes van Ruiden die tot dan (1554) toe als (wild)forster respectievelijk waldforster de eerste boswachtersplaats had bekleed, kreeg een nieuwe functie. Hij moest nu als „wildforster” op de landsheerlijke „knijnwrangen, wiltban, buschs unnd den Meynwech gode uffsicht dohin”. Hij ontving daarvoor 10 gulden en nog 4 rijder-gulden voor kleding, 3 malder gerst en 3 malder rogge. Hij vervulde deze functie van 1554/1555 tot zijn overlijden in het boekjaar 1557/1558⁹⁰. Een opvolger werd niet benoemd. Sedert 1573/1574 opereerde er een „ridende waltforster” in de domeinbossen in de ambten Wassenberg en Brügggen; sinds 1579/1580 was deze persoon, Sibert Wildenraed, tevens „ridende waltforster” op de Meinweg en ontving daarvoor 6 malder rogge, zulks tot 1590/1591, toen hij werd opgevolgd door Godert Levers (1591/1592-1605/1606)⁹¹. Diens opvolger, Willem Kan, was „waldt-

⁸⁷ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.24v., 30v., 183, 187, nr. 3, f.157, 204, 300.

⁸⁸ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 3, f.344v., nr. 5, f.204, 239v., 270.

⁸⁹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.17-17v., 37v., nr. 11, f.200-200v., 219, 262-262v., 278, nr. 23, f.17-17v., 28v., nr. 24, f.17-17v., 28, nr. 41, f.18v.-19, 30v., nr. 42, f.18v.-19, 32, nr. 62, f.22v.-23, 33v., nr. 63, f.22v.-23, nr. 137, f.67, nr. 138, f.63, nr. 157, f.92, nr. 158, f.92v., nr. 173, f.69.

⁹⁰ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 2, f.278v., 289, 292v., nr. 3, f.156v., 168, 171.

⁹¹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.17-17v., nr. 7, f.139v., nr. 9, f.100v., 187v., nr. 11, f.314-314v., 332.

forster auff irr furstlicher gnaden buschen und geweltdtz in den empteren Wassenbergh und Brügggen ind sonderlich auff der wildtbanen auffzicht zu haben". Zijn salaris, dat ten laste van de rentmeester van Wassenberg kwam, werd in het boekjaar 1606/1607 aanzienlijk uitgebreid. Hij ontving voor de bovenomschreven functie circa 8 gulden voor kleding, 15 malder haver en twee wagens hooi; als „waltforster auff den Meinwegh" ontving hij nog eens 6 malder rogge. Hij ontving derhalve meer dan de reeds beschreven andere rijdende boswachter op de Meinweg, maar hij had dan ook een groter ambtsgebied en een taak die meer op de verzorging van de wildstand was toegespitst⁹². Het salaris van deze functionaris bleef constant, totdat deze functie in 1682 eveneens werd opgeheven. Zij werd nog uitgeoefend door Willem Kan (1606/1607-1608), Simon Levers (1608-1645/1646), Peter Knoren (1646/1647-), Lins Maessen (-1659/1660) en Jacob Willems (1660/1661-1682)⁹³.

Samenvatting

Het voorgaande overzicht van de drie boswachtersplaatsen leert, dat deze functies sedert het tweede kwart van de zestiende eeuw niet gelijkwaardig waren. Voorts blijkt eruit, dat er een zekere werkverdeling was. Sedert 1534 was vrijwel voortdurend één van hen speciaal belast met het toezicht op al het wild, waarop enkel de landsheer rechtens mocht jagen. Achter de veranderingen van de hoogte der salarissen moeten landsheerlijke maatregelen ten aanzien van het bosbeheer schuilgaan. In 1534 werd de oude boswachter ontslagen en werden twee nieuwe boswachters benoemd, die beiden nu een uitkering van de rentmeester kregen. Beide functies werden niet gelijkelijk beloond. Slechts één van hen kreeg een vergoeding voor het onderhoud van een paard. Rond 1554, sedert welk jaar een van beide boswachters salaris in geld kreeg uitbetaald, werd een derde boswachtersplaats speciaal ten behoeve van de wildstand in het leven geroepen, al was deze functie nog maar van tijdelijke aard. Sedert de jaren zeventig van de zestiende eeuw kende de Meinweg lange tijd drie boswachters, namelijk een „waltforster" en twee „rijdende foster". Een van deze twee laatste lette speciaal op het wild, ook buiten de Meinweg. Deze reorganisatie moet kennelijk gezien worden in een groter kader, waarin het bosbeheer veel aandacht kreeg. Immers in 1570 werd ook een bosreglement van kracht, dat door zijn beperkende maatregelen ten aanzien van het gebruik door de ge-

⁹² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 12, f.16-16v., 33v.

⁹³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 12, f.16-16v., 122-123, 137v., nr. 36, f.17v.-18, 29, nr. 37, f.17v.-18, 29, nr. 50, f.17v.-18, 31, nr. 51, f.19-19v., 32v., nr. 72, f.23-23v., 35, nr. 73, f.23, 34v.

rechtigden bedoeld moet zijn geweest om de houtstand te verbeteren. Ruim honderd jaar later, in 1682, werden de functies van „waldforster” en die van „ridende forster” belast met toezicht op het wild, afgeschaft. Er was sedertdien nog slechts één „ridende forster”, die door de rentmeester van Wassenberg werd betaald. Vanuit het oogpunt van de landsheer was het kennelijk niet meer rendabel om er drie ambtenaren voor de Meinweg op na te houden, wat erop duidt, dat en het houtbestand en de wildstand ernstig aan betekenis hadden ingeboet.

In weerwil van deze gegevens in de rekeningen van de rentmeester van het ambt Wassenberg is in 1718 toch sprake van twee boswachters, terwijl voorts in 1730, 1732, 1734 en 1806 sprake is van meerdere boswachters⁹⁴. Kennelijk waren er toen naast de officiële en vanwege de landsheer gesalarieerde boswachter nog anderen, die hem hielpen in zijn taakuitoefening, maar die niet door de rentmeester werden betaald. In die richting wijst de vermelding van Leonard Bertram op 3 januari 1670, die „ondervorster van ’t Meynwegh” werd genoemd, maar wiens naam niet in de rekeningen voorkomt. Verder is in 1662 sprake van „onvereydte knechten”, die de boswachters geholpen hadden bij het panden van vee⁹⁵.

De boswachters van de Meinweg toucheerden naast hun salaris van de rentmeester nog inkomsten van de zijde der gebruiksgerechtigden. Zo betaalde de Munsterabdij te Roermond in de periode 1484-1499 jaarlijks iets aan de boswachter. De halfpachter van de hof te Wegberg moest blijkens het pachtcontract van 1571, 1649 en 1661 „seinen brandt uff Meynwegh holen und den forsteren ire gerechticheit geven”⁹⁶.

Over deze „gerechtigheid” is iets meer bekend dank zij het nu volgende. Blijkens de regeling ten aanzien van het gebruik van 1530 zou de boswachter van elke kruiwagen hout een „ort-stuber Brabants vur ein kur” krijgen⁹⁷. De „chur” moest ook blijkens het bosreglement van 1633 betaald worden. Voor kruiwagens bedroeg deze zes heller, terwijl degenen die te voet kwamen, drie heller moesten betalen. Het bedrag dat toentertijd tijdens de bosdag per wagen moest worden betaald, is niet bekend. Uitdrukkelijk werd vermeld, dat de „verordneter forsterkuhr” aan de boswachters toekwam, terwijl volgens artikel 23 niemand van de „forsterchur” vrijgesteld was, tenzij hij vóór de betaling reeds zijn paard en wagen binnen het toegangshek van zijn hoeve had weten te brengen. Nog in 1807 verklaarde iemand bij notariële akte, dat hij op bosdagen

⁹⁴ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362; Frans archief, inv. nr. 4204, 60; GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 27, f.209, 29, f.11v.-12, 79-79v.

⁹⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 7, f.231, 177.

⁹⁶ RAL, archief Munsterabdij Roermond, inv. nr. 15, f.1v.; HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1113, f.51v.-53, 63v., 67v.

⁹⁷ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85v.

de boswachters geholpen had met het innen van „le droit des forestiers”, bestaande uit een stuiver per wagen hout⁹⁸. Niet geheel duidelijk is de betekenis van het „jaerlycx gehalt” van 2 gulden 8 stuivers, dat de stad Roermond in 1705 aan de boswachter betaalde. Of dit bedrag onder de „chur” te rangschikken valt, is niet vast te stellen⁹⁹.

Andere inkomsten in natura vloeiden voort uit het gebruik om jaarlijks op vastenavond op de gerechtigde hoeven te Wegberg een gawe te vragen. Hauserhof moest blijkens een brief uit 1706 een ham verstrekken en een drinkgelag geven; blijkens een brief uit 1709 moest de halfpachter van de voorhof te Wegberg jaarlijks een malder haver en het vastenavondsrecht aan de boswachters geven. Nog in een akte van 26 mei 1807, verleden voor notaris Gormans te Erkelenz, verklaarden vier personen, dat de boswachters in het verleden altijd de „cadeaux d’usage” waren komen zoeken in de gerechtigde hoeven te Wegberg¹⁰⁰. Een dergelijk recht trachtten de boswachters ook uit te oefenen te Nedercruchten. Tijdens het voogdgeding te Nedercruchten van 8 juli 1653 werd althans geklaagd, dat de boswachters al enige jaren de gemene naburen lastig vielen met een „bededienst”¹⁰¹. Tenslotte ontvingen de boswachters volgens artikel 44 van het bosreglement van 1633 een vierde deel van de boeten.

De boswachters, die ten behoeve zowel van de landsheer als de gerechtigden hun werk verrichtten, ontvingen van beide kanten vergoedingen. Hun inkomsten van de zijde van de gerechtigden waren wisselend, terwijl die van de zijde van de landsheer vaste inkomsten waren, die mede gezien hun omvang als salaris te beschouwen zijn. Op grond van deze gegevens zijn de boswachters ons inziens tot de ambtenaren van de landsheer te rekenen.

Wijze van benoeming en vereiste kwaliteiten

In een akte van attestatie van die van Vlodrop van 1421 wordt vermeld, dat „sij ouch gesyen hebben, dat die stat van Ruremunde die gekoeren vorsteren eynewerff ind anderwerff wedersachten ind behielden dieghene die men ten derdemaell voortbracht ind dat eyn scepenn van Ruremunde denen haer eyde gestaefft heeft”. De attestatie van Johan

⁹⁸ Bosreglement 1633, art. 18, 23, 24, 44. Zie ook: RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362, getuigenverhoor 5 september 1718 art. 2, 6, en Frans archief, inv. nr. 4204, 60. „Chur” heeft hier niet de betekenis van boete maar van recognitie.

⁹⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 595. Te Arsbeck ontving de boswachter jaarlijks twee steen vlas (Mayer, Meinwegwald, p. 313 noot 1).

¹⁰⁰ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs., 1310, f. 110-110v., 1229 IIC 1708/1709, f. 77-78; RAL, Frans archief, inv. nr. 4204, 60.

¹⁰¹ Pastorie Nedercruchten, protocol der voogd- en landgedingen, 1651-1657.

Schellart van Obbendorf van 1421 zegt, dat die van Roermond tijdens het houtgeding met de andere dorpslieden die gerechtigd waren tot de Meinweg, „die vursteren die voertgebracht woirden yerstwerff wedersachten ind dye men then derdenmaell voertbracht, dat sij die consenterden”¹⁰². De gerechtigden hadden aldus zeggenschap over de aanstelling van boswachters, wat bij nadere beschouwing niet betekent, dat de gerechtigden de aanstelling der boswachters geheel en al in eigen hand hadden. Een en ander blijkt al bij vergelijking van deze passages met de formulering, die de schepenen van Hoembergen ten aanzien van het Nielder ven bezigden op 13 december 1421. Hen was namelijk bekend, „dat die statt van Ruermunnde ellix jaers twee vorstere plegen tho setten up dat venne unnd dye van Niell twe vorstere”. Expliciet wordt hier vermeld, dat deze boswachters door Roermond en Maasniel werden aangesteld, een formulering die niet ten aanzien van de Meinweg wordt gebruikt¹⁰³. De oude bosrol van de Meinweg geeft uitvoerig de procedure tijdens het houtgeding weer:

„As men komt up dat holtgedynge vursseyt, dae men dat mit recht halden sall, weren dan zweyn foirster dy neit missbrucht en hedden, dy maich eyn here vursseyt dairain behalden. He mocht den eyenen behalden ind den anderen ontsetzen. Eyn here vursseyt maich in illicher hant eyenen brengen, dy mogen dy gehulden wederspreken. Eyn here vursseyt mach achterwart treden ind brengen zweyn anderen off he maich den eyenen behalden ind brengen eyenen anderen; dy mogen dy gehulden ouch wederspreken. Als he dan den derden brengt, dair wijsen yeme dy scheffen mit recht ain”.

Het voordrachtsrecht tot benoeming van nieuwe boswachters berustte bij de heer. Als zij hun taken getrouw vervuld hadden, behoefde de heer niet over te gaan tot het presenteren van nieuwe kandidaten. In het laatste geval was trouwens de invloed van de gerechtigden niet onbeperkt; zij mochten zich slechts twee maal tegen de voorgestelde kandidaten uitspreken. Hadden zij ingestemd met de voorgestelde kandidaat, dan volgde formeel de benoeming door de schepenen.

Geheel uitgesloten lijkt de invloed van de gerechtigden in de twee volgende passages uit de oude bosrol:

„Voirt wijsen wir dat eyn here vursseyt up Meynweigh maich holtfoirster setzen ind entsetzenn as he wilt... Wir wijsen dat eyn here vursseyt dy foirster maich doin aiffrijden ind zweyn ander dairup maich doin rijden”.

¹⁰² RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.7, 11v.

¹⁰³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 389. Vergelijk in dit verband: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 12, art. 91.

De benoeming van de boswachters ligt volgens deze bepalingen geheel in handen van de heer van Wassenberg. Zij gaan verder dan de eerder geciteerde passages over de presentatie tijdens het houtgeding. Het lijkt erop, dat alleen in geval van overschrijding van ambtsbevoegdheid de gerechtigden in principe ontslag van een fungerende en benoeming van een nieuwe boswachter konden forceren, waarbij zij tot tweemaal toe een kandidaat konden weigeren. Of anderzijds de heer in de praktijk veel controle uitoefende op het doen en laten van de boswachters, is aan twijfel onderhevig, daar immers blijkt de rekeningen over de jaren 1474/1476 en 1533/1534 de aan de heer toekomende boeten verpacht waren aan de boswachters¹⁰⁴.

In de zestiende eeuw kwam de benoeming van de boswachters in ieder geval geheel in handen van de landsheer, de hertog van Gulik, te liggen, zonder dat nog van enige invloed der gerechtigden sprake is. Een benoeming van een boswachter door de landsheer wordt voor het eerst rond 1560 expliciet vermeld. Van de boswachter Henrich Stroucken namelijk wordt in de rekening van de rentmeester van Wassenberg over 1562/1563 gezegd, dat „min edele gnaden unnd herre hierbeforenn Heinrichenn Strouckenn vur erer furstlicher gnaden waltfoerster uff den Meinweg aingenommen” had¹⁰⁵. Van de benoeming van Wilhelm Reinbach in 1573 is de akte bewaard gebleven, waarin de hertog van Gulik aan de ambtman, voogd en burgers van Wassenberg, de onderdanen en gerechtigden tot de Meinweg bekend maakte, „das wir unsern underthanen Wilhelmen Reinbach ubermitz seine geburliche huld und eide zu einem reitenden buschförfster gnediglich verordent haben”¹⁰⁶. Het bosreglement van 1570 moet nog de bepaling hebben bevat, dat een schepen van Roermond de boswachters de eed afnam, maar in 1633 was deze laatste rest van medewerking van de gerechtigden ten aanzien van de benoemingen verdwenen. Volgens artikel 7 van het bosreglement van 1633 werden de boswachters door de landsheer benoemd en ontslagen en legden zij aan hem de eed af. Tijdens het eerstvolgende houtgeding werden de boswachters dan aan de gerechtigden voorgesteld¹⁰⁷. Nogmaals blijkt hieruit, dat de boswachters ambtenaren in dienst van de landsheer waren¹⁰⁸.

Specifieke eisen waaraan de boswachters moesten voldoen, worden nauwelijks genoemd. Zowel de oude bosrol als het bosreglement van 1633 stellen de eis, dat de boswachter geërfd moet zijn in het land van

¹⁰⁴ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 51051, 16, f.4, 51051, 17, f.4; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.3.

¹⁰⁵ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f.48v.

¹⁰⁶ HSD, Jülich, Handschriften A I, nr. 4, f.294b.

¹⁰⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹⁰⁸ Zie p. 166.

Wassenberg, zodat men zich op diens goed kan verhalen bij overschrijding van zijn bevoegdheid¹⁰⁹. De boswachters woonden niet in de stad Wassenberg. De boswachter Sil die in 1533 vermeld wordt, woonde te Herkenbosch, evenals Werner van Kan in 1561. In 1571 woonden beide boswachters „an verscheiden orttern”¹¹⁰.

De boswachters moesten hun ambt getrouw vervullen. Zij moesten zich aan hun opdrachten en het bosreglement houden „damit den armen alss den reichen geschehe unnd so viell moglich gleichheydt gehalten werden”. Zij mochten niet op eigen gezag boeten innen of componeren. Overschrijding van bevoegdheid werd in de oude bosrol en in het bosreglement van 1633 bedreigd met ontslag¹¹¹. Nochtans werd veel geklaagd over de boswachters, waarover later meer. Het werd niet noodzakelijk geacht, dat de boswachters konden lezen en schrijven. De boswachters moesten volgens het bosreglement van 1633 lijsten aanleggen van overtredders en hun overtredingen en van de wagens en karren die tijdens de bosdagen hout hadden gehaald. Maar als zij niet konden schrijven, konden zij dat rustig door de pastoor of een ander laten optekenen. Tijdens een getuigenverhoor in 1718 antwoordde de boswachter Johan Clemens bevestigend op de vraag, of hij het bosreglement gezien en gelezen had, maar de (hulp)boswachter Egidius Brewer verklaarde, dat hij weliswaar het bosreglement had gezien en dit had horen voorlezen, maar dat hij niet goed lezen kon¹¹².

Werkzaamheden van de boswachters

Zorg voor de veiligheid op de Meinweg

De taak van de boswachters was, zoals vermeld, tweeledig: zij moesten ervoor zorgen, dat noch de rechten van de heer noch die van de gerechtigden in het gedrang kwamen. In concreto moesten zij toezicht houden op de houtstand en de wildstand. Zij moesten volgens de oude bosrol ervoor waken, dat in het bos bovendien niet geroofd, brand gesticht werd of andere euvelen bedreven. Concrete gegevens hierover vonden wij niet. In de zestiende eeuw waren zij in ieder geval niet meer belast met de zorg voor de veiligheid van goederen en personen op de Meinweg. De veiligheid moest in die tijd volgens de rekeningen van de rentmeester door de voogd van Wassenberg, geassisteerd door bewakingspersoneel van het kasteel aldaar, gegarandeerd worden. In oktober 1596 bijvoorbeeld werden drie struikrovers op de Meinweg achtervolgd

¹⁰⁹ Bosrol art. 3; bosreglement 1633 art. 7.

¹¹⁰ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.3, nr. 4, f.127, nr. 5, f.194v.

¹¹¹ Oude bosrol art. 5; bosreglement 1633 art. 8, 9, 13.

¹¹² Bosreglement 1633 art. 9, 10; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

door de voogd van Wassenberg en enkele schutten, waarbij een der struikrovers dodelijk gewond werd¹¹³.

Waken tegen overtreding van de gebruiksnormen op de Meinweg

De regeling in de oude bosrol

Optreden tegen niet-gerechtigden

Het veiligstellen van de rechten van de gerechtigden en de heer trachtte men te bereiken door op te treden tegen degenen die niet gerechtigd waren, en tegen de gebruiksgerechtigden die hun bevoegdheden te buiten gingen. De oude bosrol geeft hiervan een beschrijving, die wij nu in vergelijking met bosrollen van naburige bossen zullen bestuderen.

Niet-gerechtigden die de boswachter met hout van de Meinweg aantrof, moest hij aanhouden. Hun goederen werden verbeurd verklaard. De boswachter kreeg het „stelpert”, dit is het paard dat in de karreboom gespannen was¹¹⁴. De heer kreeg „der andere haven”. In de bosrol van het Elmpter bos werd aan de boswachter niet alleen het „stelpert” maar ook de wagen toegewezen, terwijl de heer het voorste paard en de delinquent kreeg. In het Wegberger bos moest daarentegen de wagen verbrand en het „stelpert” gedood worden en kregen de boswachters slechts de karrebomen. In het Swalmer bos kreeg de heer de voerman en het eerste paard. De wagen en het „stelpert” zou men verbranden, tenzij de boswachters het paard uit het vuur konden halen¹¹⁵. Zo te zien trok de heer van Wassenberg meer voordeel uit de verbeurdverklaringen op de Meinweg dan de andere heren in naburige bossen. Eenzelfde verbeurdverklaring trof ook de gebruiksgerechtigde die hout „in ongewelde”, dat wil zeggen buiten de gerechtigde kerspels, bracht. Aan de andere kant mochten ook de gebruiksgerechtigde personen, net zoals de boswachters, een niet-gebruiksgerechtigde aanhouden. Een dergelijke aanhoudingsbevoegdheid hadden ook de gerechtigden van het Elmpter en Echter bos¹¹⁶.

¹¹³ RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 439: brief van de voogd van Wassenberg aan de drost van Valkenburg d.d. 8 augustus 1598.

¹¹⁴ Oude bosrol art. 14; Van Veen, Twee boschrechten, p. 331.

¹¹⁵ Van Veen, Twee boschrechten, p. 331; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 33; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 282, art. 10.

¹¹⁶ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286; Van Veen, Twee boschrechten, p. 332.

Optreden tegen onrechtmatig handelende gebruiksgerechtigden

Anders was het optreden tegen gebruiksgerechtigden, die teveel hout meenamen en aldus de kwantitatieve grens van het gebruiksrecht overschreden, die 's zondags of 's nachts met hout werden aangetroffen en aldus de temporele grenzen, aan het gebruiksrecht gesteld, overschreden, of die hout voor handelsdoeleinden kapten en aldus hun bevoegdheid voor een ander doel gebruikten dan waarvoor die was verleend¹¹⁷. Ten aanzien van de roerende goederen die zulke gebruiksgerechtigden bij zich hadden, vond geen verbeurdverklaring plaats — zij werden kennelijk niet als houtdieven beschouwd¹¹⁸ — maar de overtredders moesten een boete betalen, tenzij zij erin slaagden om, vóórdat zij staande gehouden werden, ten minste met het „stelpert” binnen het toegangshek van hun hoeve te geraken. In dat geval „sal he quyt sijn”, dat wil zeggen vrijuit gaan¹¹⁹. Welke procedure werd gevolgd, als zo'n overtreder in het bos kappend of onderweg met een wagen hout door de boswachters werd aangetroffen? Ter beantwoording van deze vraag staan ons slechts enige artikelen uit de oude bosrol ter beschikking; voorbeelden uit de praktijk ontbreken. Daar bovendien de tekst van deze artikelen niet altijd even duidelijk is en dus verschillende interpretaties mogelijk zijn, kan hier slechts een hypothese geboden worden, gebaseerd op vergelijking met de gegevens over de procedure in naburige bossen. De artikelen 16-18 van de oude bosrol luiden:

[16], Vindet eyn foirster eynen geweldigen man mit misshauwe, vindet he den varen up den wege en hait he nymantz bij eme den men billick gelouven sall, so sal he burgen nemen vur bruchen.

[17] Vindett he eynen hauwen in den walde, kan he yemant groeffen dy sijn burge werde, so sal eyn foirster beyden ind neit langer. Kan he sijn stelpert brengen bynnen sijnen valderpost, so sal he quyt sijn.

[18] Weirt saiche des neit en were ind yeme der foirster neit gelouven en wolde, so sal he dy pende voiren zo Melick in den hoff ind neit weder”.

Als de boswachter een overtreder onderweg met hout van de Meinweg aantrof, dan kon de boswachter diens metgezel, die men betrouwbaar mocht achten, „gelouven” dat wil zeggen vertrouwen op diens mondelinge toezegging dat de verschuldigde boete die op de geconstateerde overtreding stond, zou worden betaald. Zo niet, dan moest de overtre-

¹¹⁷ Zie in het algemeen: R. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters II*, Weimar 1935, Herdruk Aalen 1965, p. 248-250. Zie voor een opsomming: Oude bosrol art. 11.

¹¹⁸ Wilda, *Pfändungsrecht*, p. 241; Markgraf, *Moselländische Volk*, p. 437.

¹¹⁹ Oude bosrol, art. 17. Vergelijk: Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 286, art. 5.

der borg stellen voor de betaling der boete, hetgeen blijkens de bosrol van het Elmpter bos kennelijk meer kosten met zich meebracht. Wanneer de overtreder op heterdaad betrapt werd, dan kon deze terstond proberen borg te stellen. Wanneer dat niet lukte, ging de boswachter tot panding over.

Panding door de boswachter, hetgeen inbeslagneming van roerende voorwerpen inhield, was het meest vérstrekkende middel, maar dit was kennelijk alleen onder bepaalde omstandigheden toepasbaar, namelijk bij betrapting op heterdaad en bij gebrek aan een borg. Dit middel was aldus, zoals ook elders, beperkt ten voordele van de overtreder¹²⁰. De bosrol van het Echter bos kende ook de mogelijkheden van „penden” en „doen gelooven”, terwijl in het Elmpter bos de gebruiksgerechtigde overtreder enkel „geboirchtocht” kon worden¹²¹.

Laten wij het panden nu even terzijde en bezien wij eerst de beide eerste mogelijkheden. Wanneer de boswachter de metgezel „geloofde” of wanneer de overtreder borg stelde, dan trad de boswachter op dat moment verder niet op. Voorstelbaar ware, dat de overtreder vervolgens met de boswachter „composeerde”, met hem ter voorkoming van het opleggen van een boete een financiële schikking trof, maar dat zulks rechtmatig was, is niet erg waarschijnlijk, onder meer omdat de bosrol van het Echter bos het componeren uitdrukkelijk verbood wegens het grote nadeel, dat daaruit voor de heer en het kerspel Echt voortvloeide¹²².

De overtreder moest waarschijnlijk binnen zekere termijn voor een gerecht verschijnen dat hem de boete oplegde. Trof in het Elmpter bos een boswachter een delinquent aan, „deenen man maich hie borchtochten ende seggen 'Doe mich genoicht' ende dairmit sal hie geboirchtocht sijn. Denen man maich he voirtbrenghen binnen sees weken ind dry daighen: ende off hie des neit voirt en brecht bynnen desen vurgenompten thiden, so sall hie ouch ungeboirchtocht sijn ende dair gheinen schaiden bij hebben”¹²³. De boswachter moest de overtreder in dit geval binnen zes weken bij het gerecht van Elmpert aanbrengen, dat immers competent was ten aanzien van het Elmpter bos. In het Wegberger bos gold in ieder geval in de zestiende eeuw de volgende regeling: was de delinquent geloofwaardig, dan gaf de boswachter hem respijt tot de eerstvolgende rechtszitting. Was hij niet geloofwaardig,

¹²⁰ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 114, noot 154; Markgraf, *Moselländische Volk*, p. 436.

¹²¹ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 286, art. 7; Van Veen, *Twee boschrechten*, p. 332; W. Ritz, *Urkunden und Abhandlungen zur Geschichte des Niederrheins und der Niedermaas*, Aken 1824, p. 147.

¹²² Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 287, art. 9.

¹²³ Van Veen, *Twee boschrechten*, p. 332.

dan werd direct een houtgeding gehouden¹²⁴. Het bosreglement van het Kappbusch bij Brachelen uit 1476 vermeldt tenslotte, dat de boswachters de overtredingen bekend moesten maken tijdens de terechtzittingen die te Brachelen na elk van de vier quaterntemperdagen gehouden werden¹²⁵.

Gezien deze voorbeelden is het waarschijnlijk dat de delinquent met een geloofwaardige metgezel alsmede degene die een borg had gesteld, wegens een begane overtreding op de Meinweg voor een gerecht, in casu de schepenbank van Melick en Herkenbosch¹²⁶, moesten verschijnen, dat dan een boete oplegde. Niet uitdrukkelijk wordt gezegd, of de overtreder zich naar Melick had te begeven om de boete te betalen, danwel of hem de boete tijdens het houtgeding door deze schepenen werd opgelegd. De voorafgaande voorbeelden laten zien, dat er geruime tijd kon verstrijken, voordat de boete, die op de overtreding stond, werd opgelegd. Zoals wij nog zullen zien¹²⁷, ging aan het houtgeding mogelijk een driemaal herhaalde dagvaarding vooraf. Als deze veronderstelling juist zou zijn, zou men kunnen concluderen, dat deze overtredders tijdens het houtgeding een boete kregen opgelegd.

Panding in de rechtshistorische literatuur

Panding is in de rechtshistorische literatuur vooral bekend als een rechtshandeling behorend tot het burgerlijk procesrecht. Panding kon geschieden om onder toezicht of met medewerking van de rechter verhaal te verzekeren op met name roerende goederen van de schuldenaar. Panding kon een met andere woorden conservatoir beslag zijn ter inleiding van een procedure¹²⁸. „Conservatoire” panding vond plaats in geval van schuldvorderingen die ofwel door de schuldenaar erkend waren, ofwel naar hun aard snel voldaan moesten worden ofwel anderszins tot de categorie der zogenaamde bevoorrechte vorderingen werden gerekend. Tot deze vorderingen behoorden die wegens kostgeld, voeding, loon, huishuur en pacht. Panding kon echter ook plaatsvinden om uitvoering te geven aan een vonnis. Men spreekt dan van executoriale panding¹²⁹. Laatstgenoemde panding vond ook wel ten

¹²⁴ Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 32.

¹²⁵ Tille, Kappbusch Brachelen, p. 237, 249.

¹²⁶ Zie p. 188-191.

¹²⁷ Zie p. 178-179.

¹²⁸ Ter Kuile, Inleiding oorkondenboek, p. 98-99, 108; Planitz, Vermögensvollstreckung, p. 131; Van Kuyk, Rechtsingang, p. 180, 186-187.

¹²⁹ Ter Kuile, Inleiding oorkondenboek, p. 96, 109; Planitz, Vermögensvollstreckung, p. 133, 292; Van Kuyk, Rechtsingang, p. 183; Planitz-Eckhardt, Deutsche Rechtsgeschichte, p. 232. Zie ook: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 448, art. 50-51.

aanzien van opgelegde boeten plaats¹³⁰.

Oudere Duitse auteurs uit de negentiende eeuw, zoals Wilda en Von Meibom, maken bovendien nog melding van panding door particulieren zonder voorafgaand verlov van de rechter, wanneer onrechtmatig schade aan gewassen werd toegebracht door vee of personen¹³¹. Mede op zo'n pandingsprocedure heeft artikel 63 van het landrecht van Montfort, dat tegen het einde van de zestiende eeuw op schrift werd gesteld, betrekking: „Het ist to weten dat wer oever gebrouck van erven, heithouwen, holthouwen, tuerffsteucken, onrechte wege to fahren und the gebroucken und dergelicke sacken gepand worden...”¹³².

Panding kon niet alleen door particulieren, maar ook door de overheid, zoals de heer of de stedelijke magistraat, worden verricht wegens — wat men tegenwoordig noemen zou — „publiekrechtelijke vorderingen” met name in waterschapszaken en voorts wegens te betalen accijnzen, belastingen en cijzen¹³³. Panding van overheidswege had eveneens plaats, wanneer overtredingen van verordeningen werden geconstateerd of wanneer gerechtigden tot gebruik van gemene grond hun bevoegdheid te buiten gingen¹³⁴. Uit bepalingen van het in de veertiende of vijftiende eeuw opgetekende gewoonterecht van Roermond blijkt, dat op geconstateerde overtredingen van verordeningen van het stadsbestuur onmiddellijk panding door de bode volgde. Het zogenaamde statutenboek van Afferden vermeldt: „Item openbair bruecken sal men uut doen penden ind niet myt recht vorderen”¹³⁵.

Panding was enkel mogelijk, wanneer een schuld (vordering, boete, schadevergoeding) direct opvorderbaar was. Alleen roerende goederen konden gepand worden en in die gevallen waarin een gerechtigde zijn

¹³⁰ A.A. Beekman, Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795 II, 's-Gravenhage 1907, p. 1276-1277; K.J. Frederiks, Het oud-Nederlandsch strafrecht I, Haarlem 1918, p. 441; K.N. Korteweg, Rechtsbronnen van Woudrichem en het land van Altena, Utrecht 1948, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks 14, p. 313, art. 26, 330.

¹³¹ Wilda, Pfändungsrecht, p. 180, 190, 202, 220, 229; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 22, 32, 190-242; Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Pfändung, k.1693-1702.

¹³² Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 219, art. 63.

¹³³ Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 22, 177-178; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 302, art. 6, art. 9, 387, art. 8; K.N. Korteweg, Rechtsbronnen van Woudrichem en het land van Altena, Utrecht 1948, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks 14, p. 366, art. 26; H. van der Linden, Zeventuig: waterschap en waterschapsrecht in beknopt historisch perspectief, Deventer 1978, p. 35-36.

¹³⁴ Wilda, Pfändungsrecht, p. 265-267; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 181. Zie ook: F. von Thudichum, Geschichte des deutschen Privatrechts, Stuttgart 1894, Herdruk Amsterdam 1968, p. 263.

¹³⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 79, art. 1, 316, art. 22-25, 350, art. 34.

bevoegdheid tot gebruik van gemene grond overschreden had — tot welke gevallen wij ons nu zullen beperken — kon panding alleen geschieden, als de overtreder op heterdaad betrapt werd. Gepand werd meestal het voorwerp waarmee de overtreding was begaan¹³⁶. Wilda maakt onderscheid tussen Tierpfändung en Personalpfändung. Werd schade toegebracht door vee, dan werd dit vee in beslag genomen en was sprake van Tierpfändung. Van Personalpfändung was sprake, wanneer schade direct of indirect door personen werd veroorzaakt. In zo'n geval werd niet zozeer de persoon van de overtreder gepand, als wel het voorwerp waarmee een overtreding was begaan¹³⁷.

Doel van de panding door particulieren wegens schade, aan gewassen toegebracht, was volgens Wilda en Von Meibom niet alleen het zich verschaffen van een verhaalsobject voor schadevergoeding, maar tevens het vergemakkelijken van het bewijs en de rechtsvervolging¹³⁸.

Bij panding van overheidswege in geval van constatering van het begaan van overtredingen zal waarschijnlijk alleen het eerste motief van belang zijn geweest, daar aan de verklaringen van de bode respectievelijk de boswachter als beëdigde ambtsdragers reeds groter geloof werd gehecht en aan hun verklaring bijzondere bewijskracht toekwam, zoals in ons moderne strafprocesrecht aan het proces-verbaal van beëdigde opsporingsambtenaren¹³⁹.

Panding op de Meinweg

Gezien het voorafgaande viel de panding op de Meinweg door de boswachter onder de categorie panding van overheidswege na de constatering van een overtreding, en wel bij betrapting op heterdaad. De panding was een Personalpfändung in de door Wilda bedoelde zin. De gepande voorwerpen werden door de boswachter in de hof te Melick gebracht, zoals uit artikel 18 van de oude bosrol al bleek. Artikel 19 luidt:

„Ist eyn essende pant, dat sal he eyn nacht overhalden ind wijsen sij mit der sonnen, naedat sij 't loessen. Ist eyn lyggende pant, he sal 't halden bis up den achten daich. Off sij 's neit en loessen, dan sal he idt verkouffen vur dy koir ind wijsen sij na mit der sonnen...”.

¹³⁶ Wilda, Pfändungsrecht, p. 180, 194, 281; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 29, 36, 184, 201; Markgraf, Moselländische Volk, p. 436, 438.

¹³⁷ Wilda, Pfändungsrecht, p. 238-241, 190; Markgraf, Moselländische Volk, p. 437-438.

¹³⁸ Wilda, Pfändungsrecht, p. 241, 246-247, 270-271, 290, 311-313; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 29, 199-203, 211.

¹³⁹ Mayer Hornberg, Beweis-Wahrscheinlichkeit, p. 13, 37, 169-170. Vergelijk: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 287, art. 8. Zie: Wetboek van Strafvordering, art. 344, lid 2.

De boswachter moest de gepande objecten dus gedurende een korte termijn in de hof te Melick bewaren, een „essende pant”, een trekdier bijvoorbeeld, tot de dag volgend op de panding, een „lyggende pant”, een levenloos voorwerp, tot op de achtste dag nadien¹⁴⁰. Binnen de gestelde termijn moest de overtreder het pand komen inlossen ten overstaan van de schepenen, hetgeen bij vonnis geconstateerd werd en „mit der sonnen”, dus in het openbaar, op klaarlichte dag geschiedde¹⁴¹. Wanneer de beslagene het pand niet binnen de gestelde termijn inlost, dan werd het door de boswachter ten overstaan van de schepenen verkocht en werd uit de opbrengst van het gepande de boete voldaan. Het inlossen van het pand ging mogelijk samen met het betalen der boete. Iets meer duidelijkheid op dit punt geeft de bosrol van het Echter bos: wat de boswachters in het Echter bos pandden van Echtenaren, zouden zij 's avonds brengen in de hof te Echt en „laeten hun betaalen die broick”¹⁴².

Deze pandingsprocedure onderscheidde zich van de „conservatoire” pandingsprocedure voor burgerlijke rechtsvorderingen, zoals beschreven in de literatuur en zoals ook te vinden in sommige rechtsbronnen. Bij panding wegens burgerlijke vorderingen was tevens dagvaarding noodzakelijk, welke dagvaarding tegelijkertijd een aanmaning tot betaling inhield. Aanmaning tot betaling c.q. dagvaarding impliceren, dat de rechter (in de oude zin) toestemming moest geven tot panding¹⁴³. Wanneer de schuldenaar na de panding niets van zich liet horen, vond een vanwaardeverklaring van de panding door het gerecht plaats, waarna openbare verkoop, uitwinning, van het pand volgde. In met name Overijssel en Gelderland moest de panding drie maal, namelijk

¹⁴⁰ Een liggend pand kan in enkele gevallen betrekking hebben op onroerend goed, zoals bij Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 217, art. 59. In de oude bosrol van de Meinweg worden de panden naar de hof te Melick gevoerd en worden deze onderscheiden in etende en liggende panden, zodat met liggend pand in dit geval een levenloos voorwerp is bedoeld. Soms wordt onderscheid gemaakt tussen etend pand en (liggend) kistenpand. Zie: Lacomblet-Harless, Archiv Niederrhein VII, p. 284; M.J. Noordewier, Nederduitse regtsoudheden, Utrecht 1853, p. 269; F. von Thudichum, Geschichte des deutschen Privatrechts, Stuttgart 1894, Herdruk Amsterdam 1968, p. 264-265; E. von Schwind, Wesen und Inhalt des Pfandrechts: eine rechtsgeschichtliche und dogmatische Studie, Jena 1899, p. 68; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 35-36.

¹⁴¹ Vergelijk: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 23, art. 180, 26, art. 201, 172, art. 22.

¹⁴² Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286, art. 6-7, 287, art. 9; Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 352. De hof te Echt wordt al genoemd in een akte van 30 augustus 1276: „Item pignora ab hominibus in dicto nemore communitatem habentibus pro indebita sectione accepta ad curiam de Echte assignentur et ibidem secundum ius curie predictae extradentur” (Lacomblet, Urkundenbuch II, nr. 694).

¹⁴³ Ter Kuile, Inleiding oorkondenboek, p. 94, 96-97, 111; Planitz, Vermögensvollstreckung, p. 242, 249, 251, 291; Van Kuyk, Rechtsingang, p. 179-180.

om de veertien dagen, worden afgekondigd om een eventuele belanghebbende derde, bijvoorbeeld een beweerde eigenaar, in de gelegenheid te stellen zich te verzetten. Afkondiging was noodzakelijk voor de inwerkingtreding van de termijnen, waarbinnen de schuldenaar het pand kon inlossen of „pandkering” kon doen, als hij de panning betwistte. Na het verstrijken van de termijnen volgde bij vonnis overgave van het pand aan de schuldeiser ter fine van de uiteindelijke verkoop ervan¹⁴⁴.

De panning van overheidswege wegens te betalen accijnzen, belastingen en cijzen week sterk van de bovenomschreven pandingsprocedure wegens burgerlijke rechtsvorderingen af, omdat deze niet ter inleiding van een proces geschiedde. Er vond geen dagvaarding, noch afkondiging, noch behandeling op de gewone rechtszittingen plaats. Na afloop van de betalingstermijn werd eenvoudig gepand. Het pand werd dan nog gedurende een bepaalde tijd, vaak acht dagen, op een door het gewoonterecht bepaalde plaats bewaard, gedurende welke termijn de schuldenaar door het voldoen aan zijn verplichting en vergoeding van de kosten der panning het pand kon inlossen. Na het verstrijken van deze termijn, werd het pand, zonder overgave aan de schuldeiser, verkocht. Volgens Von Meibom bleven afkondiging en overgave achterwege, omdat eiser en rechter dezelfde persoon waren en omdat het vorderingen jegens „onderdanen” betrof¹⁴⁵. Bij panning op de Meinweg blijkt evenmin van dagvaarding of afkondiging van de panning, terwijl de termijn van inlossing kort was. De pandingsprocedure op de Meinweg komt aldus in grote mate overeen met de door Von Meibom beschreven panning van overheidswege wegens „publiekrechtelijke” vorderingen.

Naast de boswachters kon ook de voogd van Wassenberg, een ambtenaar van de heer, karren en wagens panden, maar alleen in de „hoefslag” en daarbuiten slechts zover hij vandaaruit een grote kapbijl, bij de steel vastgenomen, kon werpen. Met een hoefslag moet blijkbaar een bepaald voor de heer gereserveerd gedeelte van het bos bedoeld zijn

¹⁴⁴ Ter Kuile, Inleiding oorkondenboek, p. 98-99; Planitz Vermögensvollstreckung, p. 48-49, 134, 620-635; Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 71-83; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 172, art. 22; Dezelfde, Rechtsbronnen Limburg Overmaas, p. 78, art. 243, 228, art. 30-35, 247, art. 24; C.C.N. Krom en M.S. Pols, Stadsrechten van Nijmegen, 's-Gravenhage 1894, Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, eerste reeks 11, p. 321, art. 164; J.J. Moolhuizen, Het keurboek van de stad Doetinchem. In: Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht 3 (1896), p. 365, art. 143, 372, art. 172; K.N. Korteweg, Rechtsbronnen van Woudrichem en het land van Altena, Utrecht 1948, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, derde reeks 14, p. 313, art. 26, 329-330.

¹⁴⁵ Von Meibom, Deutsche Pfandrecht, p. 186-189.

geweest¹⁴⁶. Vandaar, dat deze bevoegdheid aan de voogd toekwam. Een dergelijke bevoegdheid hadden ook de drosten van de heren van Elmp in het Elmpster bos en de zogenaamde houtgraven¹⁴⁷ in het Wegberger bos. Buiten de hoefslag mocht de voogd slechts panden zover „he eyn axe mit den helve werpen mocht”. De „territoriale reikwijdte” van dit recht was afhankelijk van een krachtsinspanning. Een dergelijke bepaling moet in de vijftiende eeuw reeds als archaisch zijn opgevat en nog slechts symbolische betekenis hebben gehad¹⁴⁸. Tenslotte mochten ook de ambtman van Wassenberg en diens knechten op de Meinweg panden, maar enkel op Kerstavond¹⁴⁹. Het pandingsrecht van de voogd en de ambtman was derhalve beperkt tot enkele specifieke gevallen.

Panding of dagvaarding vóór het houtgeding?

In verband met de panding op de Meinweg moet nog aandacht besteed worden aan artikel 4 van de oude bosrol, dat als volgt luidt:

„...Dy (de boswachters) sullen pendende dy gebot uyss seess wechen ind dry daige ind neit langer. Ind en wurde dat houtgedyng dan neit gehalden, so en sullen sij neit pendende, sij en weren geswoeren foirster. As dan dat gebot uyss is, so sal eyn here vursseyt ain dy gehulde laessen wissen zo goeder zijt, wanne he sijn holtgedyng halden wilt. Off dan saiche were dat yemantz achterbleve, eyn here mocht sijn holtgedyng halden as he wolde”.

De boswachters moesten gedurende zes weken en drie dagen „pendende dy gebot uyss”. Werde het houtgeding dan niet gehouden, „so en sullen sij neit pendende”. Als het „gebot uyss” was, zou de heer van Wassen-

¹⁴⁶ Zie p. 272.

¹⁴⁷ Zie p. 144.

¹⁴⁸ J. Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer*, bewerkt door A. Heusler en R. Hübner I, Leipzig 1922, p. 90-91; E. von Künssberg, *Rechtliche Volkskunde*, Halle 1936, p. 128-129. Een variant vormt het werpen met een ploegkouter. Een vijftiende-eeuwse rechtsoptekening van de schepenen van Wessem bevat ten aanzien van de heer van Horn de bepaling: „Noch sall hij den stroom van der Maesen in deesen vuersseyde reynynghen vrijen, soe ver eyn man eyn plouchkouteren in die Maess werpen mach”. (RAL, archief schepenenbank Wessem, inv. nr. 23). Als curiositeit vermelden wij, dat een dergelijke rechtshandeling nog in 1620 plaatsvond. Op 29 juni van dat jaar verklaarden de schepenen van Stevensweert dat zij, hun heer Herman Frederik van den Bergh en de overige onderdanen, met „vliegende venelen, piep ende tromme” naar Kessenich waren gegaan, aldaar driemaal om „sijnen gnaden berch” waren getrokken en vervolgens „op den berch getogen ende gestanden ongeveer van dat middelste van den berch ende die canten ten halven wech op alle vier winden, ende daeraff een ploechcowteren wegende seven ponden oft daerontrent geworpen” hadden. Zulks geschiedde „tot onderhaldinge seynder wolgemelte genaden hooge gerechticheyt ende jurisdictie” (RAL, ongeordende charters afkomstig van het bisdom Roermond, doos I nr. 29).

¹⁴⁹ Bosrol, art. 12-13. Zie p. 142.

berg de datum van het te houden houtgeding bekend maken. Met het hier omschreven panden moet iets anders bedoeld zijn dan panding door de boswachters bij betrapping op heterdaad bij het begaan van een overtreding. Daar artikel 4 betrekking heeft op een te houden houtgeding, vormde het „gebod uitpanden” een onderdeel van de procedure die aan het houtgeding voorafging. Misschien werden de overtreders die een „geloofwaardig” metgezel hadden of die borgen hadden gesteld, alsnog gepand en werd een langere periode van zes weken en drie dagen voorafgaande aan het houtgeding in acht genomen, maar de weinige bekende literatuur geeft in dezen geen houvast.

Mogelijk heeft het betreffende artikel 4 echter betrekking op het dagvaarden. „Gebod” heeft immers onder andere de betekenis van dagvaarding, terwijl in het Middelnederlands het „bieden” in het oosten van het tegenwoordige Nederland gelijk is aan het „dagen” in het westen¹⁵⁰. Dagvaarding geschiedde in de middeleeuwse steden door de bode en wel in de regel mondeling, zodat dagvaarding des zondags in de kerk mogelijk was. Daar het houtgeding van de Meinweg vermoedelijk op onregelmatige tijden werd gehouden, moesten de boswachters mogelijk gedurende drie zondagen in de kerken der gerechtigde kerspels met een tussenruimte van veertien dagen een dagvaarding uitbrengen om op het eerstvolgende houtgeding te verschijnen. Los van de dagvaarding zou dan de bekendmaking van de datum van de rechtszitting, het houtgeding, door de rechter, in casu de heer van Wassenberg of diens ambtman gestaan hebben¹⁵¹.

Hoe dit ook geweest moge zijn, de functie van de boswachters op de Meinweg vertoont overeenkomst met die van gerechtsboden die tot taak hadden te dagvaarden en te panden¹⁵². Deze conclusie wordt door bronnen bevestigd. In de akte van 31 augustus 1244 betreffende de jurisdictie van de hof Zwartbroek te Roermond is sprake van „forestariis aut nuntiis”. In een vijftiende-eeuwse Middelnederlandse vertaling van een dertiende-eeuwse Latijnse akte betreffende het Echter bos werd „forestarios” vertaald met „boden”. Een optekening van het procesrecht van de schepenbank Limburg, die volgens Janssen de Limpens mogelijk in 1612 plaatsvond, vermeldt dat panding geschiedde door de „forestier”¹⁵³. Voor tijdgenoten was er kennelijk weinig of geen verschil tussen de functies van de boswachter en de gerechtsbode.

¹⁵⁰ Van Kuyk, Rechtsingang, p. 42.

¹⁵¹ Van Kuyk, Rechtsingang, p. 18, 32, 45-48, 51, 61. Vergelijk: Kaspers, Comitatus nemoris, p. 192; R.C. van Caenegem, Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen, Brussel 1956, p. 25-26.

¹⁵² Van Kuyk, Rechtsingang, p. 18, 162; Planitz, Vermögensvollstreckung, p. 467.

¹⁵³ Sloet, Oorkondenboek Gelre-Zutfen I, nr. 647; Roebroek, Gemeente Echt, p. 92-93; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Limburg Overmaas, p. 89, art. 7.

De praktijk rond 1600

Gevallen uit de praktijk van de panding kennen wij pas sedert het einde van de zestiende eeuw uit enige brieven, waarin klachten over de panding worden geuit of weerlegd. Het eerste geval dateert uit 1575, toen inwoners van Cruchten, handelend in strijd met het bosreglement van 1570, hout op de Meinweg haalden. Paarden en wagens werden toen door de voogd van Wassenberg gepand en naar Wassenberg gebracht. Dit laatste was, zo betoogde men van de zijde van de hertog van Gulik, geschied, omdat die van Cruchten zich verzet hadden tegen het optreden van de boswachter. Die van Cruchten konden nu borgen stellen voor de betaling der boeten, waarop de gepande goederen na betaling der kosten zouden worden vrijgegeven, en aldus geschiedde. Een jaar later, rond november 1576, werden de borgen, althans hun toebehoorende goederen, gepand, welke borgen nu door die van Cruchten door betaling van de boeten schadeloos gesteld moesten worden¹⁵⁴.

Dat deze handelwijze, die blijkbaar regelmatig gevolgd werd, niet als de rechtmatige ervaren werd, wordt duidelijk uit een ongedateerd schrijven van de stad Roermond aan die van Wassenberg uit het einde der zestiende eeuw:

„Het is Euer lieden kennelick genouch”, schreef de Roermondse magistraat, „dat ihr ons ende onserre Geldersche mitgehulsdien vermoch der waltrolle in persooene oft mit peerden ende wagen nyet en moegt fangen oft spannen ende tot Wassenbergh in behaefstongh nemen, oock tot hunnen laste bier- ende wijngelaegen brengen, maer well moegen die waltforsteren alsulcke personen, soe naer den teneur van den waltrolle straffbaer bevonden worden, panden, opteecken en opten holtgedingh ende nyet voir den gericht tot Wassenbergh verdagen en naer gerichtelick bevindt der begangener faulten in conformiteit van de aengetogen waltrolle doen straffen”.

De Roermondse magistraat haalde voorts een soortgelijke „gewaltdadige pandonge” aan, waarbij de paarden van een Gelderse gerechtigde naar Wassenberg waren gebracht en onder borgtocht waren vrijgegeven. Een dergelijke panding vond men in Roermond „gewalt ende geen recht”, immers „die kennis ende judicatyre (ervan) dependerden aen den holtgedinghe”¹⁵⁵. Wij kennen inderdaad een geval uit 1602, waarin het paard van een Roermonds burger gepand en naar Wassenberg gevoerd werd. De ambtman wilde toen, dat de beslagene overeenkom-

¹⁵⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 90; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 6, f.168v.

¹⁵⁵ GAR, Oud archief Roermond, ongeordende brieven uit archief Staten van het Overkwartier van Gelder.

stig het bosreglement het paard inlost en cautie stelde voor het betalen der boeten. De boete zou dan op het komende houtgeding betaald worden¹⁵⁶.

Voorts kennen wij het antwoord van de ambtman van Wassenberg aan de voogd van Cruchten van 14 juli 1611, welke laatste zich ook beklaagd had over het feit dat degenen, die de boeten moesten betalen, naar Wassenberg werden gedaagd, terwijl toch volgens de „alten rollen” de boeten te Melick of op de jaarlijkse houtgedingen moesten worden voldaan. De ambtman repliceerde, dat men tijdens het laatste houtgeding niet gereed was gekomen met het berechten der overtredders wegens hun grote aantal. Bovendien bleek volgens de ambtman uit oude stukken, dat al veertig jaar en langer geleden degenen, die boeten moesten betalen, te Wassenberg geciteerd waren. Het kon niet in het nadeel van het hertogdom Gelder zijn, dat de boeten te Wassenberg betaald werden, daar ook Melick onder Gulikse jurisdictie gelegen was¹⁵⁷.

Tegen het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw moesten volgens de visie van de Roermondse magistraat de boswachters de overtredders panden, optekenen en op het houtgeding dagen, zoals ook de akte inzake de benoeming van de boswachter Wilhelm Reinbach in 1573 vermeldt: „die bruchthafften auff den holtzgedingen der gebuer anbracht und unnachlessig gestrafft werden”¹⁵⁸. De overtredders moesten de panden inlossen tegen betaling van kosten en stelden tevens cautie. De boete werd pas voldaan tijdens het eerstvolgende houtgeding. Het verzet van Gelderse zijde had betrekking op het brengen van panden naar Wassenberg en op het dagen van overtredders voor de schepenbank Wassenberg om boeten aldaar te betalen. Met name dit laatste was volgens de Gelderse gerechtigden in strijd met de oude gewoonte. Die van Cruchten beweerden in 1611 dat de boeten te Melick en tijdens de jaarlijkse houtgedingen voldaan moesten worden, welke bewering kennelijk een reminiscentie was aan de pandingsprocedure uit een voorafgaande eeuw.

Anderzijds is er een — extreem — voorbeeld bekend, waarbij de beschreven methode van panding geen effect had. In januari 1603 beval de stadhouder van het hertogdom Gelder, graaf Hendrik van den Bergh, de drost en scholtis van het ambt Montfort om hout te laten kappen in het Vlodropper bos en op de Meinweg ten behoeve van de nieuwe vestingwerken van Venlo. De rentmeester van Wassenberg werd dit vertrouwelijk meegedeeld en hij gelastte de boswachters goed toezicht

¹⁵⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 116.

¹⁵⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 125.

¹⁵⁸ HSD, Jülich, Handschriften A I, nr. 4, f.294b.; Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.248. Vergelijk: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Limburg Overmaas, p. 429, art. 3.

te houden en degenen die op de Meinweg kwamen, te panden. Zou het houtkappen gewapenderhand plaatsvinden, dan moesten zij de rentmeester ervan op de hoogte stellen. Enige tijd later kwamen tal van wagens uit het ambt Montfort op de Meinweg en werd er in allerlei hout gekapt, zodat de overtreders al weer verdwenen waren, voordat de boswachters de rentmeester op de hoogte konden brengen. Slechts één wagen die te laat was, hadden zij te pakken gekregen. De paarden hadden zij uitgespannen en naar Wassenberg gebracht. De drost van Montfort verzocht daarop de paarden terug te geven, omdat de betrokken huislieden niet op eigen initiatief maar krachtens bevel op de Meinweg waren geweest. De rentmeester wilde na overleg met de Gulikse raadsheren wel aan dit verzoek voldoen, als de betrokkenen de kosten wilden betalen. De stadhouder van Gelder liet echter weten, dat de paarden zonder betaling vrijgelaten moesten worden, wat de rentmeester deed, nadat gedreigd werd, dat het Roermondse garnizoen als represaillemaatregel de paarden en koeien van nabij gelegen Gulikse dorpen (Melick en Herkenbosch) in de stad zou drijven¹⁵⁹. Tegen een dergelijke overmacht van niet-gerechtigden die krachtens bevel van militaire bevelhebbers optraden, konden de boswachters en de Wassenbergse ambtenaren de Meinweg uiteraard niet beschermen, althans niet op reguliere wijze.

Het reglement van 1633 en de praktijk

Het optreden van de boswachters tegen niet-gerechtigden en onrechtmatig handelende gebruiksgerechtigden werd opnieuw geregeld in het bosreglement van 1633. Niet-gerechtigden mochten de boswachters krachtens artikel 41 volgens oude gewoonte „pfenden unnd ausfuhren”. Hun paard en wagen zal volgens oude gewoonte verbeurd zijn verklaard, ten dele ten behoeve van de boswachters. Bovendien zouden de niet-gerechtigden door de ambtman of voogd beboet worden. Voor het overige werd niet meer uitdrukkelijk over panding gesproken. Noch aan de ambtman noch aan de voogd werd, zoals in de oude bosrol, het recht van panding toegekend.

Ten aanzien van gebruiksgerechtigden, die overtredingen zouden begaan, zouden de boswachters volstaan met het opschrijven van de namen en de grootte van de verschuldigde boeten. Deze lijst werd op het houtgeding of, indien noodzakelijk, op een ander tijdstip aan de ambtman van Wassenberg gegeven. Uitdrukkelijk werd de boswachters verboden om eigenmachtig straffen op te leggen, te componeren of omgekeerd overtredingen door de vingers te zien. Enige dagen voor het te

¹⁵⁹ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 11, f.149v.-151v.

houden houtgeding zouden de overtreders door de boswachters gedaagd worden om tijdens het houtgeding de boeten te voldoen. Ook de gebruiksgerechtigden werden in artikel 40 aangespoord om geconstateerde overtredingen te melden¹⁶⁰.

De praktijk was toch enigszins anders dan het bosreglement doet vermoeden. Het aansporen van de delinquenten om op het houtgeding te verschijnen geschiedde niet alleen door de boswachters; in 1664 en 1732 werd de magistraat van Roermond verzocht om de Gelderse delinquenten te manen het houtgeding te bezoeken¹⁶¹. Ook panding kwam nog voor. Drie inwoners van Overcruchten hadden in 1646 schapen laten weiden in een gedeelte van de Meinweg, dat voor het weiden van vee gesloten was. De boswachters hadden de schapen gepand, waarop de delinquenten een borg aanwezen. Deze borg moesten zij voor het gerecht van Wassenberg laten beloven, dat hij zonder voorbehoud zou betalen wat de overheid, hetzij de vorst hetzij het houtgeding, als boete zou opleggen. Panding werd ook nog in 1666 en 1673 in geval van overtredingen toegepast. In beide laatste gevallen werd het gepande vee naar Rödgen gebracht¹⁶². De magistraat van Roermond liet op 20 december 1684 aan de voogd van Wassenberg weten dat volgens oud gebruik in geval van „eenigh misbruyck de gehulden worden gepandt door de boschhoeders ende daernaer geamendeert op het holtgedingh jaerlix tot dyen eynde tot Melyck verordenneert”¹⁶³. Ondanks het ontbreken van bepalingen over panding in het bosreglement van 1633 kon dit middel blijkbaar nog steeds door de boswachters toegepast worden. Ook het betalen van boeten buiten het houtgeding was kennelijk nog altijd mogelijk, zoals het voorbeeld van 1646 leert. Soms hadden noch panding noch het opleggen van boeten onmiddellijk het gewenste effect, zodat men moest overgaan tot andere maatregelen. In 1753 was de situatie zo, dat die van Over- en Nedercruchten soms „haufenweis” de Meinweg binnenvielen en door hout te kappen het bos ruïneerden, zonder dat de boswachter hen kon tegenhouden. De ambtman van Wassenberg verzocht derhalve de burgemeester van Herkenbosch om in geval van nood de boswachters assistentie te verlenen ten einde de indringers te keren¹⁶⁴.

Het optreden van de boswachters tegen niet-gerechtigden en onrechtmatig handelende gebruiksgerechtigden impliceerde, dat zij veelvuldig over de Meinweg patrouilleerden. In het bosreglement van 1633 werd, ten einde het toezicht effectiever te laten zijn, aan iedere boswachter

¹⁶⁰ Bosreglement 1633 art. 9, 40, 41, 43, 45.

¹⁶¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 29, f. 19v.-20, 179.

¹⁶² GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 160, 804.

¹⁶³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 199.

¹⁶⁴ Pastorie Herkenbosch, archief van de parochie (ongeordend).

apart een gedeelte van de Meinweg als werkgebied toegewezen. Tekenjare zouden zij van rayon wisselen, „damit auch alle collusiones oder verdacht verhutet werde”, zo heette het¹⁶⁵. Daarnaast moesten de boswachters toezicht houden op de grenzen van de Meinweg. Hun toezicht breidde zich zover uit, dat zij in 1665 hoeven te Cruchten op de eventuele aanwezigheid van clandestien gekapt hout gingen onderzoeken, waartegen die van Cruchten uiteraard protesteerden¹⁶⁶. Zij waren aanwezig op de bosdagen en hielden aantekening van het aantal wagens en karren, die hout hadden gehaald¹⁶⁷.

Zorg voor de houtstand

De bosreglementen van 1570 en 1633 hadden vooral ten doel de houtstand van de Meinweg te verbeteren. Het toezicht van de boswachters op gebruiksgerechtigden en niet-gerechtigden kan sedert de zestiende eeuw niet alleen meer gezien worden in het kader van de bescherming van de rechten der gerechtigden enerzijds en die van de heer van Wassenberg anderzijds; er waren nu ook aspecten van bosbeheer aan verbonden. Voor het eerst blijkt dit reeds in 1530. Op het in dat jaar gehouden houtgeding werd afgesproken, dat niemand dieper in het bos heide mocht maaien dan vanouds gebruikelijk was „updat gein schade an dem holz en geschehe, dar sullen die voerster upsicht haben”¹⁶⁸. Traden de boswachters lange tijd repressief op om schade aan het hout te voorkomen, sedert de achttiende eeuw moesten zij zich daadwerkelijk bezighouden met de verbetering van de houtstand.

Aanleiding daartoe was een verordening van de hertog van Gulik van 2 april 1707, waarbij alle ingezetenen van de hertogdommen Gulik en Berg, „so einige busch eigenthumblich besitzen oder auff gemeinen busch oder gemarcken beerbt seindt sodan diejenige welche darauff die viehedriff haben”, bevolen werd de ledige plaatsen in de bossen te beplanten met eikeboompjes. De beide boswachters kregen daarop op 5 oktober 1707 de opdracht om met Gelderse en Gulikse gerechtigden overleg te plegen over het inzaaien met eikels van af te zonderen percelen, die tegen wild en vee beschermd moesten zijn. Een soortgelijke, veel uitgebreider landsheerlijke verordening werd op 16 april 1717 uitgevaardigd. Op grond van deze verordening werden onder leiding van de boswachters in de jaren 1717-1719 zogenaamde eikelkampen

¹⁶⁵ Vergelijk: Gorissen, *Heimat im Reichswald*, p. 35.

¹⁶⁶ Bosreglement 1633, art. 11, 12; Pastorie Nedercruchten, archief schepenbank Nedercruchten (ongeoordend), bouwgeding 14 juli 1665.

¹⁶⁷ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362, getuigenverhoor van 10 juli en 6 november 1717; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

¹⁶⁸ HSD, Jülich-Berg II, Grenzsteitigkeiten, nr. 90, f.85.

aangelegd¹⁶⁹. Bosdagen voor de gerechtigden om hout te kappen vonden in 1730 en 1732 pas plaats, nadat de boswachters hadden meegedeeld, dat het bos daardoor geen schade zou lijden¹⁷⁰. In het takenpakket van de boswachters nam de boscultuur in de achttiende eeuw, naar het schijnt, een belangrijker plaats in dan voorheen. Desondanks was de Meinweg rond 1800 voornamelijk een heidegebied. De pogingen tot herbebossing hebben uiteindelijk geen resultaat gehad. Niet alleen op de Meinweg, ook elders mislukte volgens Wobst de van staatswege geleide boscultuur, onder andere door gebrek aan vakkennis bij de boswachters¹⁷¹.

Inning van de boeten

Volgens de oude bosrol zou de heer van Wassenberg de boswachters „gheven z'essen umb dy koir”, terwijl de boswachters de niet ingeloste panden moesten verkopen „vur dy koir”¹⁷². Reeds in de vijftiende eeuw waren de boswachters derhalve belast met het innen van de boeten ten behoeve van de heer van Wassenberg. In de jaren 1474-1476 blijkt echter, dat de boeten verpacht waren aan de twee boswachters voor twee tonnen haring, die aan de ambtman werden geleverd. Nog in de rekening van 1533/1534 van het ambt Wassenberg wordt vermeld, dat de ene boswachter, een zekere Sil, twee tonnen haring placht te geven, maar dat men deze hoeveelheid had teruggebracht tot één ton, omdat er nog niet veel hout op de Meinweg te halen viel wegens de brand die er gewoed had¹⁷³.

Met het benoemen van twee nieuwe boswachters in 1534 werd een einde gemaakt aan de verpachting van de boeten. Sedert 1570 kreeg een der drie boswachters een aparte uitkering, „vereherung”, voor het innen der boeten. Het bosreglement van 1633 bepaalt uitdrukkelijk, dat de boswachters alle boeten die waren opgelegd, zouden innen en overdragen aan de ambtman van Wassenberg. De boswachters kregen in ieder geval sedert 1633 een vierde gedeelte van de boeten. Wilden de delinquenten hun boete niet voldoen, dan zou de ambtman hen daartoe dwingen, voorzover het Gulikse gebruiksgerechtigden betrof. Voor wat de Gelderse gebruiksgerechtigden betrof, zou Roermond de helpende hand bieden¹⁷⁴.

¹⁶⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 362, (voorl.) 964; HSD, archief schepenbank Nedercruchten, inv. nrs. 52, 53.

¹⁷⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 27, f.209, 29, f.11v.-12.

¹⁷¹ Wobst, Markwald, p. 31.

¹⁷² Bosrol, art. 7, 19.

¹⁷³ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nrs. 51051, 16, f.4, 51051, 17, f.4; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.3.

¹⁷⁴ Bosreglement 1633, art. 46, 47.

De inning van de boeten verliep niet altijd vlot. Zo moest de ambtman van Wassenberg in 1611 de wanbetalers dreigen met uitsluiting van de Meinweg en arrestatie, wanneer zij onder Gulikse jurisdictie zouden worden aangetroffen. Na 1633 schakelden de boswachters niet altijd de betreffende overheden in bij het vorderen van de boeten van de wanbetalers; in 1662 en 1664 gingen zij over tot het executoriaal panden van beesten die op de Meinweg gehoed werden. In alle gevallen woonden de betrokken overtreders te Over- en Nedercruchten. De boswachters pandden diverse beesten, die uit deze plaatsen afkomstig waren, onverschillig of zij aan wanbetalers toebehoorden of niet. De Roermondse magistraat klaagde over een dergelijk optreden op 7 juni 1662, onder meer omdat de boswachters niet krachtens vonnis van het competente gerecht hadden gehandeld en omdat zij de betreffende panding hadden uitgevoerd met behulp van onbeëdigde knechten¹⁷⁵.

De inkomsten uit de boeten kwamen ten goede aan de landsheer, maar krachtens artikel 44 van het bosreglement van 1633 kwam, zoals gezegd, een vierde gedeelte toe aan de boswachters, terwijl de kosten van het houtgeding eveneens uit de boeten betaald moesten worden. Pas in 1670 worden de boeten voor het eerst vermeld in de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg, zij het als een pro-memoriepost. Een ontvangst van vijfenzeventig gulden en drieënvijftig albus wegens de bosbreuken staat voor het eerst vermeld in de rekening van 1680/1681, maar deze post werd geroyeerd, omdat niet de rentmeester, maar de voogd van Wassenberg krachtens bevel van 14 maart 1672 deze gelden moest verantwoorden. Sedert 1682/1683 vermeldt de rentmeester van Wassenberg dan, dat de boeten door de boswachters werden geïnd, maar dat na aftrek van de kosten van het houtgeding en het aandeel van de boswachters niets voor de landsheer overbleef¹⁷⁶. Behalve de erkenning van diens jurisdictie op de Meinweg leverde het houtgeding de landsheer geen voordeel op.

Bodediensten

Wij zagen reeds, dat de functie van de boswachters in de vijftiende eeuw overeenkomst vertoont met die van de gerechtsbode¹⁷⁷. Ook gewone bodediensten werden later door de boswachters verricht. Bijeenkomsten van gerechtigden en bosdagen werden soms door de boswachters aangezegd. De bekendmaking, dat een houtgeding in 1572/1573 op bevel van de hertog van Gulik was uitgesteld, geschiedde door de

¹⁷⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 11, f.31-31v., 177, 804; Pastorie Nedercruchten, protocollen der voogd- en jaargedingen, 10 januari 1662 en 15 juli 1664.

¹⁷⁶ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 61, f.13, 62, f.13, 71, f.13, 73, f.48.

¹⁷⁷ Zie p. 179.

boswachters. Maar de convocatie van gerechtigden in het Overkwartier van Gelder, na 1716 het Oostenrijks Overkwartier van Gelder, liep in ieder geval sinds 1633 via de magistraat van Roermond en niet via de boswachters¹⁷⁸. Andere bijeenkomsten van de gerechtigden, die buiten het houtgeding werden gehouden in 1590, 1597 en 1670, werden eveneens door de boswachters bekend gemaakt¹⁷⁹, terwijl eveneens de datum waarop een bosdag gehouden zou worden, in 1673 en 1686 te Vlodrop door of namens de boswachters werd aangezegd¹⁸⁰.

Bescherming van het wild

Zoals reeds vermeld, was in de periode 1534-1682 één van de boswachters vrijwel zonder onderbreking belast met het toezicht op het wild¹⁸¹. Het bosreglement van 1633 schreef in artikel 8 voor, dat de boswachters – zonder speciaal op één van hen te doelen – toezicht moesten uitoefenen op de wildban van de landsheer. Kennelijk werd dit toezicht tijdens patrouilletochten gecombineerd met de controle op het uitoefenen door de gebruiksgerechtigden van hun bevoegdheden. In het kader van deze taakuitoefening is slechts één incident bekend geworden: tijdens het getuigenverhoor van 7 april 1548, dat werd afgenomen in verband met de aanspraken van de heer van Dalenbroek op de „heerlijkheid” over een strook terrein bij Melick, verklaarden twee getuigen, dat de boswachters van de Meinweg eens op het Heistert bij Kloostershof konijnenstropers aan het werk zagen. De pogingen van de boswachters om hen te arresteren liepen op niets uit, omdat de stropers over de Maasnielder beek sprongen en zich aldus onder Dalenbroekse jurisdictie in veiligheid stelden¹⁸².

Overschrijding van ambtsbevoegdheid

De boswachters van de Meinweg hadden als eerste taak het houden van toezicht op de uitoefening van bevoegdheden, opdat niemands rechten geschaad zouden worden en, vooral in latere tijd, opdat het houtbestand en het wild niet totaal te gronde zouden worden gericht. Tegen overtredingen van gebruiksgerechtigden konden zij door middel van panning optreden. Mede hierdoor werd het optreden van de boswachters,

¹⁷⁸ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 5, f.248v.; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 148.

¹⁷⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 7, f.231, 104, 111.

¹⁸⁰ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nrs. 71, 96.

¹⁸¹ Zie p. 163-164.

¹⁸² Bosreglement 1633, art. 8; HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.39v., 52-52v.

die immers landsheerlijke ambtenaren waren, op wier benoeming de gerechtigden zeker vanaf de zestiende eeuw geen invloed meer hadden, op zijn minst als onsympathiek ervaren. In de zeventiende eeuw is dan ook geregeld sprake van klachten van de Gelderse gerechtigden over onbillijk optreden van de boswachters bij panding of zelfs over overschrijding van hun ambtsbevoegdheid. Zo zouden de boswachters rond 1650 en in 1673 kris kras door het bos hout gehakt en het ten eigen bate verkocht hebben. Zelfs zouden zij ter betaling van hun drinkgelag de betrokken herbergiers toestemming hebben gegeven om hout te hakken op de Meinweg. Ook personen, die niet gerechtigd waren, hadden de boswachters in 1673 toestemming gegeven om acht karren hout te kappen. Zij zouden voorts de overtredingen van Gulikse gebruiksge-rechtigden door de vingers zien en die van de Geldersen daarentegen scherp in het oog houden. Zij zouden hout wegschenken en bosdagen laten houden zonder behoorlijk overleg met de gerechtigden¹⁸³. Opvallend is wel, dat de klachten voornamelijk geuit werden door die van Over- en Nedercruchten, die van Gulikse zijde nu juist beschuldigd werden van vernielingen op de Meinweg. Wij zagen trouwens al¹⁸⁴, dat bij bijna alle geschillen omtrent de Meinweg die van Cruchten betrokken waren!

Of de tegen de boswachters geuite klachten gegrond waren en of deze klachten enig effect hebben gehad, blijkt niet; ontslagen van boswachters op grond van overschrijding van ambtsbevoegdheid zijn niet bekend. Niettemin meent Wobst, dat ten tijde van het ancien régime geen functionarissen zo gehaat en veracht werden als juist de boswachters. Mayer kende in 1903 nog een gezegde van oude mensen, dat erop neer kwam, dat de boswachters vroeger geen goede naam hadden¹⁸⁵.

3. *De schepenen van Melick en Herkenbosch*

Competentie ten aanzien van de Meinweg

Bij de behandeling van het houtgeding is de positie van de schepenen van Melick en Herkenbosch al ter sprake gekomen. De schepenen wezen blijkens de akten van attestatie van 1421 „dess waltz rechtz alle uyt” en „mennichen komer puncten vur recht”. De magistraat van Roermond verklaarde, dat „die schepenen van Melick die dat hoff zijn van denen walde” tijdens de houtgedingen de stad als gerechtigde aangemerkt hadden¹⁸⁶. Niet de vertegenwoordigers der gezamenlijke

¹⁸³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 7, f. 182, 165, 171, 804.

¹⁸⁴ Zie p. 46-48, 55-59, 186.

¹⁸⁵ Wobst, Markwald, p. 31; Mayer, Meinwegwald, p. 313.

¹⁸⁶ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f. 11 v., 13 v. Zie ook: Bosrol art. 9.

gerechtigden, maar de schepenen wezen het gewoonterecht. Ook buiten het houtgeding berustte rechtspraak met betrekking tot de Meinweg bij deze schepenen. Het laatste artikel van de oude bosrol luidt:

„Ind geschege den here vursseyt irgen zo kortz off den gehulden off den foirsteren, dy sal kommen zo Melick in den hoff vur des heren richtbanck ind clagen dat ind laessen sych dat richten na wijsonge der scheffen van Melick...”.

Het inlossen van goederen die door de boswachters gepand waren, geschiedde blijkens de oude bosrol eveneens te Melick. Op rechterlijke activiteiten van deze schepenen buiten het houtgeding heeft mogelijk nog het volgende betrekking. In de eerste fase van het geschil over het grensverloop tussen de Meinweg en het Vlodropper bos in 1561 liet de voogd van Wassenberg in overleg met de drost van Montfort een bezichtiging ter plaatse houden en hij nodigde daartoe „etzlicher scheffen” en andere oude inwoners van Herkenbosch uit¹⁸⁷. Of de schepenen ook hoge rechtspraak op de Meinweg uitoefenden, is een vraag die op grond van de bepalingen in de oude bosrol en bij gebrek aan andere gegevens niet te beantwoorden valt.

De gegevens uit de zestiende eeuw hebben laten zien, dat kwesties betreffende de uitoefening van rechten in overleg tussen de ambtman c.q. voogd van Wassenberg en de gezamenlijke gerechtigden werden geregeld. De vraag of er nog andere gerechtigden waren dan de kerspels, werd door de schepenen van Melick en Herkenbosch niet, maar door de gerechtigden wél positief beantwoord. De betekenis van het „wijzen” van het oude „waldrecht” verminderde, nadat eerst in 1570 vanwege de landsheer en later in 1633, na overleg tussen Roermond en enkele Gulikse ambtenaren, geschreven bosreglementen waren vastgesteld. Het voorlezen van deze reglementen nam de plaats in die voorheen het „wijzen” van het gewoonterecht had bezeten. Dusdoende hadden de schepenen van Melick en Herkenbosch in de zeventiende eeuw niet meer het aanzien dat uit de attestaties van 1421 blijkt. Niettemin was hun positie ook toen nog niet geheel uitgehold. Klachten konden nog steeds tijdens het houtgeding aan de schepenen worden voorgelegd, zoals blijkt uit een ongedateerd schrijven van de Roermondse magistraat van het einde der zestiende eeuw, die tijdens het houtgeding bij de voogd van Wassenberg en de schepenen van Melick en Herkenbosch had geklaagd over een panding, die zijns inziens niet rechtmatig geschied was¹⁸⁸. Het bosreglement van 1633 bepaalde tenslotte:

¹⁸⁷ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f.127.

¹⁸⁸ GAR, Oud archief Roermond, ongeordende brieven uit archief Staten van het Overkwartier van Gelder.

„Dass holtzgeding solle hochstgemelte ihre durchleucht ambtman, [vogt] oder befelchshaber zu Wassenberg mit den scheffen dess gerichts Mehlich unnd Herckenbusch ordentlich besitzen”.

Door deze schepenen zouden eventuele delinquenten overeenkomstig het bosreglement boeten worden opgelegd, terwijl zij voorts boeten zouden bepalen in gevallen waarin het bosreglement of de „oude bosrol” niet voorzagen¹⁸⁹. Na 1633 troffen wij geen rechterlijke activiteiten van de schepenen buiten het houtgeding met betrekking tot de Meinweg meer aan.

Waarom spraken juist de schepenen van Melick en Herkenbosch recht? Waarom was, daar de Meinweg toch tot de heerlijkheid van de heer van Wassenberg behoorde, niet het gerecht van Wassenberg competent ten aanzien van de Meinweg? Indien wij de situatie in andere bossen in de omgeving nagaan, wordt een andere vraag veel interessanter: waarom waren het niet de gezamenlijke gerechtigde kerspels of hun schepenen die recht spraken? Artikel 17 van de bosrol van de Graetheide bepaalt bijvoorbeeld, dat de heer van Born een houtgeding zal houden, als iemand meent, dat de boswachters onjuist tegen hem optraden, „en wat dan die 14 kirspeken hem (de heer) wisen nae der konden van der fursteren ofte goede luyden, dat magh he nemen”¹⁹⁰. De veertien gerechtigde kerspels van de Graetheide wezen in dit geval gezamenlijk recht. Een ander voorbeeld levert het wijsdom van de houtbank van Büttgen van 1408. De voogd van Liedberg riep er ten behoeve van de aartsbisschop van Keulen bijeen „die gemeente ind luyde alda genant die gehoelte ind vort alle dieghene die dat antreffen moechte als umb alda gericht zu besitzen”. De voogd vroeg hen of het de juiste tijd was om het geding te houden en na een bevestigend antwoord vroeg de voogd de gerechtigden, evenals de ridders, knechten en andere aanwezige geërfden, „dat sij ouch mit darbij gain wuelden ind helpen raden ordele zu wisen”. Weimann meent zelfs, dat het in de Nederrijnse „marken” regel was, dat de dingsplichtigen tot oordelen bevoegd waren¹⁹¹.

Niettemin waren er in het land tussen Maas en Rijn ook andere bossen waar het niet de gerechtigden waren die recht wezen. In de Wehrmeistereibossen in de omgeving van Düren, waarin aanvankelijk een aantal hoven, later een aantal kerspels gerechtigd waren, moesten de gerech-

¹⁸⁹ Bosreglement 1633, art. 3, 42.

¹⁹⁰ Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 395.

¹⁹¹ Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 150. Vergelijk: H. Aubin, Weistümer der Rheinprovinz: Kurköln, Bonn, 1913/1914. Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 18. Uit de aldaar gepubliceerde bosrollen en reglementen blijkt, dat de gegevens door de gerechtigden c.q. geërfden worden verstrekt, terwijl het wijzen door schepenen enkel ten aanzien van rechten van horigen plaatsvindt.

tigden weliswaar aan het geding deelnemen, maar enkel de boswachters vormden het gerecht. Dezelfde situatie kon men aantreffen in het rijkswoud van Monschau en in de wildban rond Aken. Niet de gerechtigden, maar de boswachters vormden onder leiding van een „Forstmeister” of houtgraaf tijdens het houtgeding het gerecht¹⁹². De houtgraaf met de boswachters vormde eveneens het gerecht in het Kleefse rijkswoud¹⁹³.

Een voorbeeld van een bos, waar het schepenen waren, die recht wezen, vormt het Elmpter bos. 's Zaterdags voor het feest van de H. Lambertus „so dynck men hier to Elmpt eyn jaergedinghe... soe koemen al die luyde die gerechticheit haven up dem walde to Elmpt voir die banck. So wijst der schepen wie der luyde gerechticheit sint up Elmpter wald...”. In het Elmpter bos was, zulks in tegenstelling tot de Meinweg, in hoofdzaak slechts het gelijknamig kerspel gerechtigd, en het is derhalve mogelijk geen goed vergelijkingsobject.

Het tweede voorbeeld dat wij vonden is het Hertogenwald in het hertogdom Limburg. In dit bos oefenden de inwoners van meerdere kerspels rechten uit, maar begane overtredingen werden berecht door de schepenen van de bank van Baelen¹⁹⁴. Het derde voorbeeld vormt het Flamersheimerwald, tot welk bos naast drie dorpen nog vele andere gerechtigden gerechtigd waren. Tot in de zestiende eeuw werd tijdens het houtgeding het gerecht niet door dezen, maar door de schepenbank Flamersheim gevormd¹⁹⁵.

Het feit dat één schepenbank het „waldrecht” wees van een bosgebied, waarin twaalf kerspels en twee steden subjectieve rechten bezaten, is, gezien de bestaande Rijnlandse literatuur, tamelijk uniek te noemen, al vindt men in enkele rijkswouden situaties, waar eveneens niet de gerechtigden, maar boswachters recht wezen. De competentie van de schepenen van Melick en Herkenbosch binnen de grenzen van de Meinweg vraagt om een verklaring. Wij zullen ons thans nader bezighouden met de schepenbank van Melick en Herkenbosch en haar plaats in het ambt Wassenberg. De resultaten van dit onderzoek geven misschien inzicht in de herkomst van de uitsluitende competentie van deze schepenen ten aanzien van de Meinweg.

¹⁹² Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 113-115, 135, 137, 164, 190-192; Hammers, *Waldgenossenschaften Aachener Gegend*, p. 72.

¹⁹³ Gorissen, *Heimat im Reichswald*, p. 31, 54.

¹⁹⁴ Van Veen, *Twee boschrechten*, p. 329; Yans, *Histoire économique Limbourg*, p. 101-105. Zie ook: Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Limburg Overmaas*, p. LXXXVIII-LXXXIX. Daar over de bank van Baelen weinig regionale literatuur bestaat, is verdergaande vergelijking niet mogelijk.

¹⁹⁵ Müller, *Herrschaft Tomburg*, p. 265, 267, 272.

Competentie te Melick en Herkenbosch

Zoals reeds vermeld¹⁹⁶, dateert de oudste bekende akte waarin een „rechter” (judex) en twee schepenen te Melick een rechtshandeling beoorkonden, van 1310. Een overdracht van de hof „zem Hamme” op 9 september 1380 vond daarentegen plaats voor de rechter en twee schepenen van Herkenbosch¹⁹⁷. Rond 1420 vormden Melick en Herkenbosch in ieder geval al het ressort van één gerecht, en mogelijk was dit reeds rond 1400 het geval. De juist vermelde overdracht van 9 september 1380 vond plaats „zo Herkenbusch op der dyncstat”. Ook later was Herkenbosch de plaats waar de schepenbank van Melick en Herkenbosch bijeenkwam. Zo werd in 1533 verklaard, dat te Herkenbosch de zitting van het gerecht gehouden werd, terwijl nog in 1651 de overdracht van onroerend goed te Herkenbosch geschiedde¹⁹⁸. Het gebied, waarover de jurisdictie van de schepenen zich uitstreckte, omvatte blijkens de grensomschrijving in de akten van verpachting van de konijnenwarande in de „dinckstol Herckenbuesch oder Melich” in 1546 en 1548 beide kerspels Melick en Herkenbosch met inbegrip van het Heistert. Blijkens deze beide grensomschrijvingen behoorde de Meinweg daarentegen, hoezeer ook de schepenen van Melick en Herkenbosch er naar bosrecht rechterlijk competentie bezaten, kennelijk niet tot het ressort van de schepenbank¹⁹⁹!

De schepenbank bezat lange tijd geen eigen zegel en liet de akten van overdracht bezegelen door het gerecht van Wassenberg. Pas van 26 mei 1581 dateert de eerste akte die de schepenen met een eigen schepenbankszegel bekrachtigd hebben, welk zegel blijkens het randschrift het jaar tevoren, dus in 1580, was vervaardigd²⁰⁰. De schepenbank ging in 1472 te hoofde bij het gerecht van Wassenberg. Een eeuw later, in 1562, blijkt beroep van vonnissen van de schepenbank op het gerecht van

¹⁹⁶ Zie p. 76.

¹⁹⁷ RAL, archief Kartuizerklooster Roermond, voorl. nr. 17.

¹⁹⁸ Redlich, Jülich-Bergische Kirchenpolitik, p. 741; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 1678.

¹⁹⁹ Zie p. 49.

²⁰⁰ RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 172a; M.H. Eversen en J.L. Meulle-
ners, *De Limburgsche gemeentewapens*. In: *Publications* 35 (1899), p. 331. Uit de tekst van
een regest van een akte van 9 januari 1579 van de schepenbank Melick en Herkenbosch zou
men kunnen afleiden, dat de schepenbank vóór 1580 al een zegel bezat. Zie: W. Kohl,
Rheinische Urkunden aus dem gräflich Landsbergischen Archiv, Essen 1962, *Inventare*
nicht-staatlicher Archive 8, p. 130.

Wassenberg mogelijk te zijn²⁰¹. Wassenberg was dus eerst hoofdgerecht en later beroepsinstantie van de schepenbank Melick en Herkenbosch. Aangaande de rechterlijke activiteiten van de schepenbank valt weinig mede te delen, aangezien het archief bijna geheel verloren is gegaan, zulks met uitzondering van een protocol der gerechtszittingen over de jaren 1561-1568. Dit protocol bevat de handelingen in processen in burgerlijke zaken; één proces heeft betrekking op een geuite belediging, waarbij de gelaedeerde partij onder andere eiste „verdammungh denselben (de gedaagde) in des herren straeff, koest, schade unnd hinder”²⁰². De schepenbank oefende in ieder geval de niet-lijfstraffelijke rechtspraak, de zogenaamde lage jurisdictie, uit²⁰³. De rekening van de voogd van Wassenberg over 1533/1534 vermeldt, dat te Herkenbosch op bevel van de landsheer een vrouw was in hechtenis genomen en met behulp van de beul van Gulik onder tortuur was verhoord. Het verhoor had plaats gehad ten overstaan van de schepenen van Wassenberg en Herkenbosch²⁰⁴. Andere gegevens over criminele rechtspraak, waarbij de schepenen van Melick en Herkenbosch betrokken waren, vonden wij niet. Daar enerzijds ook plaatselijke benamingen die wijzen op een plaats waar doodvonnissen voltrokken werden, te Melick en Herkenbosch ontbreken, en anderzijds de schepenen van Wassenberg in 1533 bij het verhoor aanwezig waren, is het zeer de vraag of de schepenen van Melick en Herkenbosch wel hoge jurisdictie, waartoe het veroordelen tot lijf- en doodstraffen behoorde, bezaten.

Deze vraag mag gesteld worden, omdat een soortgelijke situatie blijkt uit een reeds besproken wijsdom betreffende Karken van circa 1528.

²⁰¹ Linssen, Schepenbrieven Melick, k.183; G. Venner, Een optekening aangaande het formele leenrecht in het land van Wassenberg. In: De Maasgouw 91 (1972), k.89; RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.1. Nève, Rijkskamergerecht Nederlanden, p. 355, vermeldt, dat in 1548 te Wassenberg het Gulikse hofgerecht gevestigd was. De bron voor het functioneren van dit hofgerecht is enkel een dossier van een proces, gevoerd voor het Rijkskamergerecht. Het betreffende proces werd in eerste instantie gevoerd voor het leengerecht van Kessenich. Na het vellen van het vonnis door de leenmannen op 13 maart 1547, ging de verliezende partij in beroep „in die camer van Gulich”. Afschriften van de processtukken werden door het leengerecht opgestuurd naar „die cancelrije tzoë Duysseldorff”. De partijen werden vervolgens niet te Düsseldorf maar te Wassenberg voor de raadsheren van de hertog gedaagd, die op 11 oktober 1547 het vonnis van het leengerecht van Kessenich bekrachtigden (RAL, archief rijkskamergerecht Wetzlar, inv. nr. 80). De Gulikse raadsheren bevonden zich te Wassenberg in verband met onder andere het geschil tussen de hertog van Gulik en de heer van Dalenbroek over de grens der wederzijdse jurisdictie bij Asenray (HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.5). Nu hun aanwezigheid te Wassenberg aldus te verklaren is, vervalt de reden om ter plaatse de residentie van een Guliks „hofgerecht” te veronderstellen.

²⁰² RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.19v. (22 juni 1565).

²⁰³ De Monté ver Loren. Hoofdlijnen, p. 128; Conrad, Deutsche Rechtsgeschichte I, p. 326.

²⁰⁴ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.16.

Daarin werd door ingezetenen van Karken verklaard, dat een aldaar gevangen genomen misdadiger door het gerecht van Karken placht te worden overgeleverd aan dat van Wassenberg. Dit laatste gerecht leidde de man naar Wassenberg en veroordeelde hem, na de schepenen van Karken gehoord te hebben. In strijd met de in bovenstaande verklaring geschetste gang van zaken was nu in 1528 een aangehoudene naar Heinsberg gebracht²⁰⁵. Het gerecht van Karken bezat derhalve kennelijk geen competentie in criminele zaken. Schöningh meent, dat het een regelmatig voorkomend verschijnsel was in het hertogdom Gulik en het stift Keulen, dat verscheidene „Niedergerichtsbezirke” samen een „Hochgerichtsbezirk” vormden, waarin één van de schepenbanken de criminele zaken van het gehele aldus samengevatte gebied behandelde²⁰⁶. Concrete voorbeelden geeft voorts Janssen de Limpens, volgens wie ten tijde van de totstandkoming der door hem uitgegeven rechtsbronnen in de landen van 's-Hertogenrade, Daelhem en Valkenburg, afgezien van de heerlijkheden, de respectieve hoofdgerechten van Herzogenrath, 's-Gravenvoeren en Valkenburg de hoge rechtspraak ook in het ressort van andere schepenbanken uitoefenden²⁰⁷. Gezien deze voorbeelden van elders moet de mogelijkheid niet worden uitgesloten, dat de schepenbank van Melick en Herkenbosch slechts competent was ten aanzien van de lage rechtspraak, terwijl de hoge rechtspraak door de schepenbank van Wassenberg werd uitgeoefend. De schepenen van Melick en Herkenbosch namen in de rechterlijke organisatie van het ambt Wassenberg geen bijzondere, eerder een ondergeschikte plaats in. Hun plaats in de rechterlijke organisatie van het ambt Wassenberg geeft geen aanknopingspunt ter verklaring van hun competentie ten aanzien van de Meinweg.

De hof te Melick

Behalve van de schepenen van Melick en Herkenbosch is in stukken aangaande de Meinweg af en toe sprake van de „hof te Melick”. Artikel 18 van de oude bosrol vermeldt, dat de boswachter de panden moest „voiren zo Melick in den hof ind neit weder (verder)”, waar zij konden worden ingelost door de delinquenten, klaarblijkelijk na vonnis van de schepenen. Volgens artikel 20 konden voorts de heer, de boswachters en de gerechtigden „zo Melick in den hof vur des heren richtbanck” komen klagen, waarna vonnis geveld zou worden door de schepenen van Melick. De relatie tussen de hof te Melick en de schepenen aldaar

²⁰⁵ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.128.

²⁰⁶ Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 35-38.

²⁰⁷ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Limburg Overmaas, p. XXXVI, C, CLXVI, 298.

*Afb. 5. Hoeve Genhof te Melick, gezien vanuit het zuid-westen (1968).
Foto: Heemkundevereniging Roerstreek Sint Odiliënberg.*

dient nu onderzocht te worden. Immers, misschien heeft de hof te Melick iets te maken met de positie van de schepenen van Melick en Herkenbosch op de Meinweg.

Bezien wij allereerst de situatie in enige naburige bossen en de gegevens uit latere tijd over de hof te Melick in verband met de Meinweg. Andere bossen, waar in de vijftiende eeuw ook een „hof” een rol speelde, waren het Echter bos en de Graetheide. De boswachters van het Echter bos brachten volgens de bosrol van 1477 de panden van de „ingeseten luden” in „den hoeff tot Echt”, alwaar zij ook de boeten konden betalen. Eveneens konden de panden van „uytweldige luden”, dat wil zeggen de buiten het kerspel Echt wonenden, in de hof te Echt gebracht worden, aan wie men desgevraagd „des waldts ind haeffsrechts laten geschien ind wederfaeren” zou. Een „hof” schijnt ook een rol te hebben gespeeld op de Graetheide, daar artikel 18 van de bosrol als volgt begint: „En were het saeck, dat emandt gewisen wordt op des *hoffs* hogen keur...”²⁰⁸.

In het laatste kwart van de zestiende en in het eerste kwart van de zeventiende eeuw werden de panden niet meer naar Melick gebracht, maar naar Wassenberg, waar zij ook werden ingelost ten overstaan van de schepenen aldaar²⁰⁹. In 1666, 1667 en 1673 werd gepand vee naar Rödgen, de woonplaats van een der boswachters, gebracht²¹⁰.

Sedert de zestiende eeuw was in ieder geval het brengen van panden naar de hof te Melick en het inlossen ervan daar ter plaatse ten overstaan van de schepenen in onbruik geraakt. Merkwaardig is het daarentegen te vernemen, dat enkele getuigen uit Melick en Herkenbosch in 1701 uitdrukkelijk verklaarden, dat de door die van Cruchten gestoken turf naar Melick was gebracht²¹¹.

Nadat de hof te Melick zijn betekenis had verloren als plaats waar de panden gebracht en ingelost werden, kreeg hij in de zeventiende eeuw opnieuw een plaats in het institutionele kader van de Meinweg. Volgens het bosreglement van 1633 moest voortaan het houtgeding te Melick gehouden worden. Plaats van vergadering was blijkens convocatiebrieven van 1650, 1657 en 1670 inderdaad de hof te Melick²¹².

Keren wij na deze schets van de latere ontwikkelingen terug naar de tekst van de oude bosrol. Het laatste artikel luidt:

²⁰⁸ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286; Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 395.

²⁰⁹ Zie p. 180-181.

²¹⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 90, 91, 804 en ongeordende brieven uit archief Staten van het Overkwartier van Gelder; HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 11, f. 150.

²¹¹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, ongeordende aanwinsten.

²¹² GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 164, 171, 185.

„Ind geschege den here vursseyt irgen zo kortz off den gehulden off den foirsteren, dy sal kommen zo Melick in den hoff vur des heren richtbanck ind clagen dat ind laessen sych dat richten na wijsonge der scheffen van Melick updat der here sijn heirlicheyt behalde ind dy gehulden bij yeren rechten blijven”²¹³.

Er is in dit artikel, dat mogelijk tegen het einde van de vijftiende eeuw op schrift werd gesteld, enkel sprake van de schepenen van Melick, niet tevens van die van Herkenbosch, ofschoon die toch ook in 1421 met die van Melick in één adem genoemd worden en in ieder geval sedertdien één schepenbank vormden. Voorts is sprake van „des heren richtbanck” te Melick, terwijl de normale vergaderplaats van de schepenbank te Herkenbosch gelegen was. Voor deze tegenstrijdigheden zijn twee oplossingen denkbaar. De oude bosrol kan op dit punt anachronistisch zijn en verwijzen naar de tijd vóór 1400, waarin Melick nog niet met Herkenbosch tot een gerecht verenigd zou kunnen zijn geweest. Voor dit laatste is evenwel geen bewijs te vinden. Anderzijds zouden, daar in de oude bosrol sprake is van „des heren richtbanck” in de hof te Melick, de gedachten uit kunnen gaan naar het bestaan van een hofgerecht te Melick, dat in de eerste plaats competent zou zijn geweest ter zake van de horigen van de heer van Wassenberg te Melick en van de door hen bezeten horige goederen. Te Melick zou dan domeingood van de heer van Wassenberg gelegen hebben. Er zou aldaar een organisatie ter exploitatie van grootgrondbezit bestaan kunnen hebben, die als „hofstelsel” of „Villikation” wordt aangeduid. Te Melick zou dan alsdan een vroenhof, in casu de hof te Melick bestaan hebben, die geëxploiteerd zou zijn door een villicus ten behoeve van de heer, alsmede een aantal goederen, die bewerkt en bezeten zouden zijn door horigen, die cijzen betaalden in de hof te Melick en die anderszins nog diensten ten behoeve van de vroenhof verricht zouden hebben. In de vroenhof zou dan tevens het hofgerecht gezeteld hebben.

Evenwel, van het functioneren van zo’n hofgerecht te Melick is niets in de bronnen te vinden; een vroenhof te Melick wordt ook nergens uitdrukkelijk vermeld! Op zichzelf behoeft deze constatering nog niet tegen het bestaan hebben van een hofgerecht te Melick te spreken, aangezien Slicher van Bath ten aanzien van Nederland en Aubin en Schöningh met betrekking tot het Rijnland aannemen, dat op vele plaatsen de hofstelsels geruisloos verdwenen zijn. Sedert de tweede helft van de dertiende eeuw werden volgens hen de selfsupporting hofstelsels opgeheven in verband met de opkomende geldeconomie. De vroenhoven werden nu verpacht of zij werden, net zoals de daarvan afhankelijke goederen, in cijns uitgegeven. De vroondiensten van de horigen werden

²¹³ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.127v.

afgekocht. In plaats van inkomsten in natura ontving de hofheer nu een aantal gefixeerde cijzen. Corsten constateert ten aanzien van het land van Heinsberg, dat óók daar de hofstelsels in de dertiende eeuw werden opgeheven en dat in ieder geval in de zestiende eeuw de hoven die voorheen aan de heer van Heinsberg toebehoorden, verdwenen waren²¹⁴. Dat in de bronnen betreffende Melick, voornamelijk daterend van de zestiende eeuw en later, niets over een hofstelsel te vinden is, is derhalve niets uitzonderlijks en evenmin beslissend; het pleit niet tegen het bestaan hebben van een hofstelsel aldaar in vroeger tijden.

Wat de zoëven ter sprake gebrachte geruisloze verdwijning van de hofstelsels in het Rijnland betreft, zij voorts nog opgemerkt, dat ondanks deze verdwijningen uiterlijk menigmaal veel bij het oude bleef: op de voormalige vroenhof werden nog steeds de jaarlijkse cijzen betaald evenals de zogenaamde keurmeden, die bij het overlijden van de bezitter van horig goed vervielen. Ook het hofgerecht, competent ten aanzien van horig goed, kon blijven voortbestaan, al trachtten de landsheren in het Rijnland sedert de veertiende eeuw de competentie van deze gerechten terug te dringen ten gunste van die van de schepenbanken, die in beginsel alleen competent waren ten aanzien van niet-horig goed. Dit streven werd vaak met succes bekroond, omdat de horige goederen geen aaneengesloten complexen vormden, maar als „Streubesitz” te kwalificeren zijn, terwijl de schepenbanken een aaneengesloten jurisdictioneel ressort bezaten²¹⁵. Was de hofheer dezelfde als de bezitter van de hoge heerlijkheid ter plaatse, dan werd in veel gevallen het hofgerecht opgeheven en werden de taken ervan overgenomen door de schepenbank. Corsten verklaart uit deze ontwikkeling de in het ambt Heinsberg aan de schepenen toekomende bevoegdheid om keurmeden vast te stellen, een taak die oorspronkelijk door het hofgerecht aldaar werd vervuld²¹⁶. In andere gevallen bleef een hofgerecht echter naast een schepenbank voortbestaan.

Sedert de dertiende eeuw verdwenen de hofstelsels in onze streken tussen Maas en Rijn. De daaraan inherente uiterlijke vormen, zoals de betaling van periodieke cijzen en occasionele keurmeden in de oude vroenhof, waren vaak een langer leven beschoren. Het meest in het oog springende overblijfsel van het hofstelsel is het functioneren van een hofgerecht, maar ook deze instantie kon verdwijnen, vooral als de

²¹⁴ Aubin, *Entstehung Landeshoheit*, p. 176, 180; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 61-65; Corsten, *Domanialgut*, p. 32-35, 44-45; Slicher van Bath, *Hoven Veluwe*, p. 276, 289, 299.

²¹⁵ Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 50, 69-73; Aubin, *Entstehung Landeshoheit*, p. 251-254; Ilgen, *Grundlagen Wirtschaftsverfassung*, p. 29-31.

²¹⁶ Corsten, *Domanialgut*, p. 45-47. Vergelijk: Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. XXXIII-XXXIV, XXXIX.

heerlijkheid over horige en niet-horige goederen in één hand berustte. In Melick werd geen functionerend hofgerecht meer aangetroffen. Anderzijds werd volgens artikel 20 van de oude bosrol „zo Melick in den hof” „des heren richtbanck” gehouden. Het is alleszins denkbaar, dat te Melick de heerlijkheid over horig en niet-horig goed in één hand lag en dat zich daar de geschetste ontwikkeling heeft voorgedaan, waarbij de taken van het hofgerecht op de schepenen overgingen, terwijl het zittinghouden van laatstbedoelden in de hof te Melick een relict vormt van een vroegere situatie. Wij willen echter niet in veronderstellingen blijven steken!

Wij dienen thans na te gaan, of er sporen te vinden zijn, die onmiskenbaar wijzen op het bestaan hebben van domeingood van de heer van Wassenberg te Melick, georganiseerd in een hofstelsel, en op het gefunctioneerd hebben van een hofgerecht te Melick in een periode, voorafgaande aan de zestiende eeuw.

Sporen van een hofstelsel te Melick?

De hof te Melick op lokaal niveau

Volgens het „Melicher Steuerbuch” van 1774 lagen te Melick circa zevenhonderdzeventig morgen, die voor de landschat werden aangeslagen. Slechts vijf grondeigenaren bezaten volgens dit overzicht meer dan twintig morgen. Daarmede is nog niet het hele landbouwareaal aangegeven. Te Melick lagen nog enkele Wassenbergse leengoederen die niet in de landschat hoefden te contribuieren en die daarom niet in het Steuerbuch vermeld staan. Deze leengoederen, die voor de mankamer te Wassenberg verheven werden, waren de hoeven Schöndeln (73 morgen), Tonedenhof (107 morgen) en de hof te Melick oftewel Genhof (195 morgen), welke in het dal van de Roer gelegen waren²¹⁷.

De hof te Melick wordt reeds in 1350 als leengoed in een Brabants leenregister vermeld. Deze hoeve wordt tot in de zeventiende eeuw als de hof te Melick aangeduid, al komt sedert 1500 de benaming „in ghen hoeff” en sedert de achttiende eeuw „Hoverhof” in gebruik. Deze hof te

²¹⁷ Venner, Wassenbergse leengoederen, p. 106-115. Dezelfde, Genhof te Melick in de 17^e eeuw. In: Roerstreek '83, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 15, p. 87-93. Ten onrechte leidt K.J.Th. Janssen de Limpens uit de enkele vermelding van een „curia de Mellec” in het door Galesloot uitgegeven „latijnsboek” af, dat te Melick een kasteel en een laathof gelegen waren. Het woord „curia” betekent in dit verband hoeve. Zie: K.J.Th. Janssen de Limpens, Leen- en laathoven in de Maaslandse territoria vóór 1795, Maastricht 1974, Werken L.G.O.G. 6, p. 80. In 1560 werd als omvang 60 bunder en 10 morgen opgegeven, wat ook neerkomt op circa 190 morgen (HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 49, f.149). De opgave der grootte der leengoederen heeft in tegenstelling tot het Steuerbuch tevens betrekking op weiden en beemden.

Melick zal identiek zijn aan de hof, die de oude bosrol van de Meinweg noemt. De hof te Melick stak qua omvang – de gegevens dateren van 1560 en 1672 – ver uit boven de andere leengoederen. Het grondbezit was als volgt samengesteld: huis, hof, tuin, boomgaard en aansluitende kamp: 13 morgen; zwaar land: 38,5 morgen; licht land: 74,5 morgen; weiden en beemden: 69,5 morgen. De zware grond was ten oosten van Melick gelegen, de weiden en beemden ten zuiden daarvan in het Roerdal, terwijl de lichte grond ten noorden van het dorp lag. Dit grondbezit vormde in 1672 geen aaneengesloten complex, maar lag verspreid in circa dertig kavels. Vergelijken wij hiermee Tonedenhof en Schöndeln. Tonedenhof omvatte in 1700 107 morgen, maar de telling van percelen – die overigens uit de zestiende eeuw moet dateren – komt niet verder dan 88,5 morgen. Het grondbezit van Tonedenhof was als volgt verdeeld: de hoeve: 2 morgen; zwaar land: 31 morgen; licht land: 26,5 morgen; voorts beemden en weiden. Het grondbezit van deze hoeve, verspreid in circa 20 kavels, lag geheel ten westen van Melick in het Roerdal²¹⁸. Schöndeln omvatte rond 1670 73 morgen, namelijk aan huis, hof en zwaar land 19 morgen, aan licht land 29,5 morgen, aan beemden en weiden 24,5 morgen. Dit complex lag ten noord-westen van Melick en vormde blijkbaar een vrijwel aaneengesloten geheel²¹⁹. Qua totale omvang was de hof te Melick dus iets groter dan Tonedenhof en Schöndeln tesamen; ook het areaal akkerland was groter dan dat van beide andere leengoederen.

De omvang van de hof te Melick steekt nòg sterker af, wanneer men de totale oppervlakte van de akkergrond te Melick in aanmerking neemt. Het landbouwareaal omvatte gezien het voorafgaande circa 1000 morgen. De hof te Melick bezat hiervan 113 morgen, dus ruim 10%, terwijl honderdtien personen, tweederde van de geërfden uitmakende, minder dan vijf morgen bezaten! Een volgend punt te dezen van belang, is de ligging van de grond van de hof te Melick. Afgaande op de genoemde veldnamen lag de hoeve met aaneensluitend land en nog een perceel van 16 morgen in het dorp Melick, circa 25 morgen lagen ten oosten van Melick, 69,5 morgen ten zuiden van Melick en 74,5 morgen, het lichte land, lagen ten noorden van het dorp. De grond was derhalve aan drie zijden van het dorp gesitueerd, wat bij geen van de andere grote hoeven, zoals Tonedenhof en Schöndeln, het geval was.

Naast dit omvangrijke grondbezit waren nog bijzondere rechten aan de hof te Melick verbonden. Een specificatie der goederen en rechten van 1672 vermeldt als „Gerechtigkeiten”: „ein fähr, steil, fischerey auff der

²¹⁸ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 102, f.369v.-372. Het Rijksarchief in Limburg herbergt een kaart van Tonedenhof uit 1802. Zie: RAL, kaartencollectie, nr. 227, 2.

²¹⁹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 152, f.40.

Rhuren mit den alten wasser, ein klein zehndgen in der Ohé und feldt, ein fahrzinss bey ingessenenen zu Melick, anderthalb gewandt auff dem Elmpter busch, die jagd daselbsten und zu Melick”²²⁰.

Het visrecht werd uitgeoefend op de Melickse zijde van de Roer en op het „alten wasser”, waarmee kennelijk een afgesneden rivierarm wordt bedoeld. Het visrecht reikte blijkens een attestatie van circa 1650 van de Leropper koebrug tot voorbij Paarlo aan de molen. Enigszins anders omschrijft het een advertentie tot verkoop van de hof te Melick in 1733: het visrecht werd volgens dit stuk uitgeoefend tussen Jongenhof en Hammer heggen. Het visrecht langs de gehele Melickse zijde van de Roer was derhalve aan de hof te Melick verbonden. Het visrecht op de andere helft van de Roer was verbonden aan het huis Vrymersum te Sint Odiliënberg²²¹. Een bijzondere manier en waarschijnlijk ook een bijzonder recht om vissen, met name zalm, te vangen was die met behulp van een steil. Een steil was een stuwdam van bepaalde hoogte, waarmee een rivier over de volle breedte kon worden dichtgezet en het water kon worden opgestuwd, met het gevolg dat de stroom onderbroken werd, zodat de vissen niet verder konden zwemmen, tenzij bij hoog water. Voor deze dam plaatste men korven in de rivier om vissen te vangen. Het opstuwen van water was natuurlijk alleen maar te verwezenlijken in rivieren zonder scheepvaart, zoals de Roer er een was²²². Het betreffende steil, reeds genoemd in 1486, moet ten zuid-westen van Melick in de Roer gelegen hebben, daar een van de percelen van de Tonedenhof er aan grensde²²³. Tenslotte wordt in 1672 het veer genoemd, waarmee het Berger veer bedoeld wordt. Met dit veer werd de verbinding tussen Melick en Sint Odiliënberg onderhouden. Het veer bracht volgens een lijst van circa 1695 zeven rijksdaalder en volgens de advertentie van 1733 jaarlijks tien pattacon op.

Blijkens een akte van attestatie, opgemaakt ten overstaan van de schepenbank van Sint Odiliënberg op 10 juni 1573, kwamen niet het hele steil en het veer aan de hof te Melick toe, maar slechts de helft. De andere helft bezat Willem van Vrymersum, die ook het visrecht op de halve Roer bezat. Het visrecht, veerrecht en steil werden ook door beide bezitters gezamenlijk uitgeoefend. Zo verklaarde in 1573 de prior van het klooster van de orde van de H. Graf te Sint Odiliënberg, dat hij omstreeks 1536 de visserij, het veer en het steil gepacht had van Dirk van Boetzelaer, bezitter van de hof te Melick, onder voorwaarde dat hij

²²⁰ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 102, f.365.

²²¹ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 6; J. Linssen, Visrechten in de Roer. In: Publications 111 (1975), p. 222, 224-227.

²²² J. Linssen, Het steel te Roermond. In: Publications 102 (1966), p. 100-102.

²²³ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 102, f.370v.; RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 187, f.2v.

deze „mit juncker Frimersum zogleich gebrauchen, fahren, fischen unnd fangen sollen, zugleich auch alle getauwen, netten, schip off anders daerto nodich togelicken stellen ende onderhouden ende also alle nutzbaerheiten tosamen jeder vor seine helfde ende sonder enich ander vorbehalt genieten”. Het steil was overigens al lang vóór 1573 tenietgegaan²²⁴.

Het visrecht en het veerrecht op de Roer waren rechten, die verbonden waren aan bepaalde hoeven. Zo was het ook elders op deze rivier. In het Wehrmeistereiamt in de omgeving van Düren kwam blijkens een optekening uit 1555 het visrecht toe aan vele gerechtigden aan beide zijden van de Roer, waaronder kastelen, hoven, dorpen en steden²²⁵. De hertog van Gulik bezat het visrecht slechts in enkele gedeelten van de Roer. Ook in het land van Wassenberg, waarvan de Roer de zuidelijke grens vormde, had de heer het visrecht slechts te Orsbeck en in een oude Roerarm te Melick en Herkenbosch²²⁶. Het visrecht op de Roer was dus in het algemeen geen heerlijk recht, maar een aanklevend recht van bepaalde aangelande hoeven.

Een ander aanklevend recht van de hof te Melick was een tiendrecht dat in de Ohé en in het veld van Melick geheven werd. De percelen in de Ohé waarvan tienden geheven werden, waren gelegen ten zuid-oosten van Melick nabij de Roer. Aldaar was de bezitter van de hof te Melick niet de enige tiendheffer. In de Ohé lag in 1560 een perceel waarvan de tiende voor tweederde aan de hof te Melick en voor eenderde aan het kapittel van de H. Geest te Roermond toekwam. Dit recht bracht volgens de eerder genoemde advertentie van 1733 twee malder vruchten op, hetgeen gering is, als men bedenkt dat de aan de heer toekomende tiende in 1474/1475 verpacht werd voor veertig malder rogge en veertig malder haver.²²⁷

De specificatie van 1672 noemt vervolgens een „vaarcijns”, te betalen door de ingezetenen van Melick. De vaarcijns omvatte blijkens een attestatie van circa 1560 rogge, haver, kapoenen, hoenders en geld. In 1695 bracht de vaarcijns een malder rogge, twee malder haver, kapoenen en hoenders op, samen ter waarde van zeveneneenhalf rijksdaalder²²⁸. Volgens de specificatie van 1672 was een perceel land „als ein unterpfandt für den fahrzinss verfallen” aan de hof te Melick. Op deze vaarcijns heeft mogelijk ook betrekking een jaarlijkse last op Toneden-

²²⁴ RAL, archief Kartuizerklooster Roermond, voorl nr. 382.

²²⁵ Kaspers, Comitatus nemoris, p. 128, Lacomblet-Harless, archiv Niederhein VII, p. 109-114.

²²⁶ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2436, f.31v.

²²⁷ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 149, f.45; Willemssen, Oorkonden en bescheiden, p. 326-327; ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 51051, 16.

²²⁸ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 149, f.45, 142.

hof van achttien stuivers die op de zondag na Sint Martinus aan de hof te Melick verschuldigd was²²⁹. Bij gebrek aan bronnen en literatuur is het niet zeker, of vaarcijnzen, te leveren in een hof, als indicatie te beschouwen zijn voor het bestaan hebben van horigheidsverhoudingen te Melick, gekoppeld aan de gelijknamige hof aldaar²³⁰.

Voorts bezat de hof te Melick anderhalf „gewandt” op het Elmpter bos. In het Elmpter bos waren naast die van Elmpt nog „uytwelsche luyde”, mensen die buiten Elmpt woonden, gerechtigd, die eveneens verplicht waren op het jaargeding te verschijnen. „Und als dat gericht dan gescheit is”, zo vervolgt de Elmpter bosrol, „so verorkont sij dan oer gewelde und oer recht mit eynen halfen vierdell wijs” op straffe van verlies van hun recht. Daar in de Elmpter bosrol ook het begrip „geweldich man”, dit is gerechtigde, wordt gehanteerd, zal de term „geweld” of „gewald” betrekking hebben op enig subjectief recht tot het bos, een recht dat qua omvang gefixeerd en derhalve deelbaar was²³¹. De hof te Melick bezat immers anderhalf geweld, terwijl voorts het Kruisherenklooster te Roermond in 1493 en 1496 een half geweld op het Elmpter bos verwierf²³². Overigens schijnen de buiten Elmpt wonende gerechtigden niet alle onder één noemer te kunnen worden gebracht: de Kruisheren verwierven hun „gewald” samen met een perceel grond te Elmpt. De Kruisheren, die buiten Elmpt woonden, ontleenden hun recht op het Elmpter bos dus naar alle waarschijnlijkheid aan grond te Elmpt gelegen. Daarnaast waren er nog „gewalden”, die verbonden waren aan goederen, die *buiten* Elmpt gelegen waren, te weten de voogdij te Roermond, de hof te Asselt en, zoals wij reeds zagen, de hof te Melick. De herkomst van dit recht blijkt alleen in het geval van de voogdij. De voogdij ontleende haar recht aan een verlening door de hertog van Gelder in 1371 en aan verleningen door de hertog van Gelder en Willem van Elmpt in respectievelijk 1413 en 1414 aan de voogd Gerard van Vlodrop. In de laatstgenoemde akte van 1414 werd tevens bepaald, dat de hof te Asselt, die de Van Vlodrops eveneens bezaten, als vanouds „alle sijns rechts ende gewelten op des vursseyde walde” zou behouden²³³. De hof te Asselt bezat, net zoals de hof te Melick, een of meer „gewalden” in het Elmpter bos. Hoe beide hoeven hun rechten in het Elmpter bos verworven hebben, is niet bekend. De oorsprong van hun recht hoeft niet dezelfde te zijn. Toch is het aardig te vermelden, dat aan

²²⁹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 102, f.366, 389v.

²³⁰ Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 138.

²³¹ Van Veen, Twee boschrechten, p. 329, 333. Ook elders werden de rechten in „gewelden” uitgedrukt. Vergelijk: Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 72, 78; Lacomblet, Archiv Niederrhein III, p. 253, 256 (Herdter Wald), VI, p. 437 (Büttgen).

²³² RAL, archief Kruisherenklooster Roermond, inv. nr. 1, p. 359-361.

²³³ Linssen, Cartularium erfvoogdij, k.132-134.

de hof van Asselt tot in de achttiende eeuw een laatgerecht verbonden was²³⁴. Deze vergelijking levert echter niet meer dan een uiterst onzekere indicatie op.

Tenslotte was aan de hof te Melick blijkens de specificatie van 1672 jachtrecht in het Elmpster bos en te Melick verbonden. Dit jachtrecht wordt nog vermeld in een brief van 8 mei 1642 van de bezitter van de hof te Melick aan een mogelijke koper; meer gegevens zijn ons niet bekend²³⁵. In dit kader kan vergelijkenderwijze wel weer gewezen worden op het huis Vrymersum te Sint Odiliënberg, waaraan in de zeventiende en achttiende eeuw jachtrecht in het ambt Montfort verbonden was²³⁶.

Over aanklevende lasten van de hof te Melick werd in 1672 niet gesproken. Blijkens de advertentie van 1733 moest de hof „tot geryeff der Melicker gemeynten” een stier houden, welke stier volgens een pacht-overeenkomst van 25 juli 1687 ten laste van de halfpachter kwam²³⁷. Van Iterson heeft het houden van stier en beer in verband gebracht met horigheidsverhoudingen²³⁸. In onze streken schijnt de verplichting tot het houden van een stier echter gekoppeld te zijn geweest aan de inning van de zogenaamde grote tiende²³⁹. Zo moesten de heffers der grote tiende te Erkelenz, Stevensweert en Arcen een stier houden. Het kapittel van de H. Geest te Roermond, dat de grote tiende te Steinkirchen en Effeld, Karken en Vlodrop bezat, was eveneens verplicht ter plaatse een stier te houden²⁴⁰.

²³⁴ J. Linssen, Het bezit van de heren van Asselt. In: *De Maasgouw* 76 (1957), k.33-37; Dezelfde, Naar aanleiding van een oorkonde over Asselt. In: *De Maasgouw* 81 (1962), k.161-163; Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 274-278.

²³⁵ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 149, f.76.

²³⁶ Roebroeck, Land Montfort, p. 206; Linssen, *Visrechten Roer*, p. 227-228. Linssen stelt de vraag of achter de voorhof van het huis Vrymersum ook niet een oude hof (c.q. laathof) schuil gaat, hetgeen nog nader onderzocht moet worden. Iets wat hierop kan wijzen, is een akte van de schepenenbank Linne van 22 september 1609, waarin op verzoek van Willem van Vrymersum Theisen op Saps verklaarde, dat zijn vader rond 1543 halfpachter was geworden op „den groeten hoff voer juncker Vrymersums haus” en hem had horen zeggen, dat „wannehr jemandt einen doitslach gedaen hede und op den grooten juncker Vrymersums hoff queeme, dat derzelve daerop ses weken vrieheit hede” (RAL, archief Staten Overkwartier van Gelder, inv. nr. 310). De hier omschreven immuniteit kan op het bestaan van een hofgerecht wijzen (Aubin, *Entstehung Landeshoheit*, p. 174-184).

²³⁷ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 149, f.141.

²³⁸ Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 38-39.

²³⁹ B.H.D. Hermesdorf, *Uit het rechtsleven tussen Jeker en Niers*. In: *Limburg's Verleden I: Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, Maastricht 1962, p. 280-281.

²⁴⁰ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 62, 297, 355; RAL, archief Kapittel van de H. Geest Roermond, legger der bezittingen, f.2, 3, 9. Zie ook: RAL, archief familie de Borchgrave d'Altena, inv. nr. 208; R. Nolden, *Besitzungen und Einkünfte des Aachener Marienstifts von seinen Anfängen bis zum Ende des Ancien Régime*, Aken 1981, p. 316-317, 432.

Te Melick is de relatie tussen tiendheffing en het houden van een stier evenwel minder duidelijk. De hertog van Gulik bezat er de grote tiende evenals het patronaatsrecht²⁴¹. De last van de stier rustte echter op de hof te Melick, die weliswaar gerechtigd was tot de tiende van sommige percelen, maar de opbrengst daarvan, twee malder vruchten, viel in het niet vergeleken met de inkomsten van de landsheer uit de grote tiende. Uitgaande van de in onze streken geconstateerde relatie tussen tiendheffing en de verplichting tot het houden van een stier, kan de mogelijkheid overwogen worden, dat te Melick de tiendheffer oorspronkelijk tevens bezitter van de hof te Melick was en dat nadien de tiende en de hof in verschillende handen geraakten, waarbij de verplichting tot het houden van een stier aan de hof bleef kleven. Dit proces schijnt zich bij voorbeeld ook te Helden te hebben voorgedaan, waar Daniel van Goor (een gedeelte van) de tiende en de hof te Helden bezat. Nadat het Kartuizerklooster te Roermond rond 1400 gedeelten van deze tiende verworven had, liet het klooster in 1430 en 1431 het kerspel Helden en de schepenen verklaren, dat de verplichting tot het houden van een stier en beer vanouds aan de hof te Helden kleefde en dat zulks ook het geval was geweest „mennich jaer daernae, dat die tiende uyt den hoff vursseyt verkocht was den Carthuseren ende van den hoff gescheiden”²⁴².

De hof te Melick valt niet enkel op qua omvang en ligging der landerijen, ook door de aanklevende rechten onderscheidde deze hof zich van de andere hoeven te Melick. Hoeven met overeenkomstige rechten waren het huis Vrymersum te Sint Odiliënberg (visrecht, veerrecht, jachtrecht) en de hof te Asselt (recht op Elmpter bos), waarvan de eerste mogelijk en de tweede inderdaad een laathof met hofgerecht was. De hof te Melick nam een dominerende positie ter plaatse in. Zij is de enige hoeve die als mogelijk middelpunt van een hofstelsel in aanmerking komt. Gegevens over het eventuele behoord hebben van deze hof tot het domeingoed van de heer van Wassenberg zijn niet voorhanden; reeds in 1350 was deze hoeve leengoed.

Inkomsten van de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch

Keurmede

Een andere manier om relictten van een hofstelsel op te sporen bestaat in het nagaan van de inkomsten, die de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch ontving. De belangstelling gaat dan voornamelijk uit naar

²⁴¹ Habets, Geschiedenis bisdom Roermond I, p. 411. RAL, archief parochie Melick, inv. nr. 19.

²⁴² J. Linssen, Uit het verleden van Helden. In: De Maasgouw 88 (1969), k.186-189; RAL, archief Kartuizerklooster Roermond, voorl. nrs. 76-77.

die inkomsten, die uit horigheidsverhoudingen voortvloeiden, met name de zogenaamde keurmede. Bij het overlijden van een horige verviel oorspronkelijk de helft van de bedrijfsinventaris aan de hofheer, later enkel „het beste stuk”, de keurmede. Was de keurmede oorspronkelijk een persoonlijke last, later, in de dertiende eeuw, ten tijde van de opheffing van de hofstelsels, kleefde de last aan het horige goed²⁴³. Zij kon daarop blijven rusten, ook nadat het hofstelsel verdwenen was. Goederen, waaraan een keurmede kleefde, die bij overlijden van de bezitter moest worden voldaan, heetten keurmedige goederen. Zij waren van oorsprong horige goederen en hun aanwezigheid wijst op horigheidsverhoudingen.

De rentmeester van Wassenberg ontving nu voor zijn heer keurmeden te Millich bij Ratheim en te Melick en Herkenbosch. De oudste vermelding is te vinden in de rekening aangaande het land van Wassenberg van 1407/1408, die het vervallen van een keurmede te Herkenbosch na het overlijden van Godert Vliegen vermeldt²⁴⁴. De rekeningen van de rentmeester van Wassenberg over de jaren 1533/1534-1600/1601 vermelden, dat in die periode te Melick en Herkenbosch drieëntwintig keurmeden waren vastgesteld door de schepenen ter plaatse. De conclusie dringt zich op, dat te Melick en Herkenbosch oorspronkelijk horige goederen lagen. Daar de keurmede aan de landsheer toeviel, moet de hof, waaronder deze goederen ressorteerden, aan de heer van Wassenberg hebben toebehoord. Met het vaststellen van de keurmeden waren hier — net zoals in het ambt Heinsberg — de schepenen belast. Corsten ziet hierin het historisch bewijs, dat daar waar de landsheer tevens hofheer was, de schepenbanken in de hofgerechten hun oorsprong vinden²⁴⁵.

Van de omvang van de keurmedige goederen in de zestiende eeuw moet men zich overigens geen al te grote voorstelling maken. Tussen 1534 en 1601 werden drieëntwintig keurmeden vastgesteld, namelijk dertien te Melick en tien te Herkenbosch. In deze periode van vijftien jaar moet een aantal keurmedige goederen twee — of zelfs driemaal — in de rekeningen vermeld zijn. Afgaande op de familienamen van de erfgenamen, zouden vijf keurmedige goederen meer dan eenmaal genoemd moeten zijn. Te Melick zouden dan elf, te Herkenbosch zeven keurmedige goederen liggen. Ongeveer dezelfde situatie wordt ons geschetst in een lijst van al de nog bekende keurmedige goederen te Melick en Herkenbosch die in de jaren 1668-1669 werd aangelegd. De lijst telt

²⁴³ De Monte ver Loren, Hoofdlijnen, p. 75; Corsten, Domanialgut, p. 64-65; H.D.J. van Schevichaven, Slavernij en dienstbaarheid hoofdzakelijk in de vroege middeleeuwen, Arnhem 1924, Werken Gelre 15, p. 86-87.

²⁴⁴ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f.204.

²⁴⁵ Corsten, Domanialgut, p. 63.

zeventien keurmedige goederen, waarvan er in ieder geval zeven te Herkenbosch lagen en wel voornamelijk in de Hammerstraat. Twee keurmedige goederen worden uitdrukkelijk te Melick gesitueerd. Van de acht overige weten wij de ligging niet en deze is ook niet meer na te gaan, omdat tussen 1601 en 1662 geen keurmeden in de rekeningen van de rentmeester verantwoord werden. Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat men in 1668 vijf goederen niet meer kon terugvinden! De omvang van de goederen schommelt, voorzover aangegeven, tussen drievierde en circa zes morgen²⁴⁶. Na 1720 wordt in de rekeningen van de rentmeester geen melding meer gemaakt van keurmeden, zodat de verdere geschiedenis van dit overblijfsel van horigheidsverhoudingen zich in de achttiende eeuw aan onze waarneming onttrekt.

De twaalfde penning

Tot de inkomsten van het land van Wassenberg behoorden volgens de rekeningen van 1406/1407-1408/1409 ook „congies de vendre terres et aultres heritables ou monsieur prent son droit le 12e denier à Melke et Herkenbusch tant seulement et ailleurs n'en prent il aucun”. Dit recht van de twaalfde penning werd dus enkel te Melick en Herkenbosch geheven. Uit de betreffende posten blijkt dat de heer inderdaad het twaalfde deel ontving van de koopprijs der verkochte landerijen²⁴⁷. Dit recht vertoonde — niet qua herkomst, maar wel qua inhoud — enige overeenkomst met het recht van de dertiende penning dat nog in enkele plaatsen in de provincie Utrecht geheven wordt²⁴⁸. Het recht kwam in de zestiende eeuw in ieder geval niet meer voor in de rekeningen van het ambt Wassenberg.

Over de aard van dit recht valt door vergelijking met andere plaatsen niets te leren. Het recht kwam blijkens de genoemde rekeningen ook elders in de landen van Overmaas aan de hertog toe, maar niet overal. In het hertogdom Limburg ontving de hertog van Brabant de twaalfde penning te Baelen, Walhorn en Henri-Chapelle, in het land van 's-Hertogenrade te Kerkrade, Simpelveld en Gulpen. In het land van Daelhem ontving hij de elfde penning te Voeren en de tiende penning te Daelhem, Voeren, Trembleur en Aubel. Wat het land van Valkenburg betreft, vonden wij alleen, dat dit recht van de twaalfde penning te Heerlen geheven werd²⁴⁹. Blijkens de uitgegeven rechtsbronnen van het

²⁴⁶ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 59, f.6v.-7v.

²⁴⁷ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f.144v., 202v., 376v.

²⁴⁸ Ketelaar, *Oude zakelijke rechten*, p. 206-212 en aldaar vermelde literatuur. In 1982 heeft de Minister van Justitie aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp aangeboden tot opheffing van het recht van de dertiende penning.

²⁴⁹ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 2440, f.110v., 328, 389v., 415.

hertogdom Limburg en de landen van Overmaas bezat de hertog van Brabant in Henri-Chapelle en Simpelveld een vroenhof respectievelijk keurmedige goederen. Blijkens dezelfde rechtsbronnen inden voorts de hofheer van de laathof Villers te Bilstain en de heer van Neubourg te Gulpen, die ter plaatse een hofgerecht bezat, de twaalfde penning van het onroerend goed dat voor het hofgerecht werd overgedragen²⁵⁰. Het recht van de twaalfde penning schijnt, mede omdat het niet overal in de landen van Overmaas namens de hertog van Brabant geheven werd, samen te hebben gehangen met heerlijkheid over horig goed. Het voorkomen van het recht van de twaalfde penning te Melick en Herkenbosch zou dan een aanvullende indicatie opleveren voor de aanwezigheid in een vroegere periode van een hofstelsel ter plaatse met als centrum een hof, die aan de heer van Wassenberg toebehoorde.

Samenvatting der resultaten

Het heffen van occasionele keurmeden en mogelijk ook het occasioneel innen van de twaalfde penning wijzen erop, dat er te Melick en Herkenbosch een hof met daaronder ressorterende hofhorige goederen heeft bestaan, die tot het domein van de heer van Wassenberg behoorde. De zogenaamde hof te Melick oftewel Genhof zal dan, gezien haar omvang en aanklevende rechten, het centrum van dit hofstelsel zijn geweest. Naar deze hof te Melick werden volgens de oude bosrol van de Meinweg de panden gebracht, die daar door de overtreders konden worden ingelost. In de hof te Melick zetelde de rechtbank van de heer bestaande uit schepenen van Melick, waar men kon klagen als aan de rechten van de heer, de boswachters of de gerechtigden tekort werd gedaan. De bepalingen van de oude bosrol wijzen er ook op, dat er in de hof te Melick een hofgerecht heeft bestaan, waarvan overigens, zoals gezegd, geen spoor meer werd aangetroffen.

Vatten wij het bovenstaande samen: de rol van de hof te Melick in het institutionele kader van de Meinweg hangt ons inziens naar alle waarschijnlijkheid samen met de omstandigheid, dat hij het middelpunt van een complex ten hofrechte uitgegeven goederen van de heer van Wassenberg was geweest. Met het verdwijnen van het hofstelsel kunnen de taken van het hofgerecht zeer wel zijn overgenomen door de schepenbank, zoals Corsten ook aanneemt. Niet alleen het vaststellen van keurmeden zou aldus in handen van de schepenen van Melick en

²⁵⁰ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Limburg Overmaas*, p. 142, 163-164, 398, 420-421. Zie ook: RAL, archief hoofdgerecht Roermond, proces Christina van Roosenberg contra Margaretha van der Smitzen, 1674-1675. Blijkens dit proces was Walravenshof te Lerop niet enkel belast met keurmeden en cijnzen, maar moest bij overdracht waarschijnlijk ook „een laudemium ofte twelfsten penninck van de cooppenningen” betaald worden.

Herkenbosch zijn overgegaan²⁵¹, ook de functies met betrekking tot de Meinweg kunnen de schepenen van Melick en Herkenbosch hebben overgenomen.

Samenstelling van het domeingood

De positie van de schepenbank van Melick en Herkenbosch met betrekking tot de Meinweg zal, naar wij aannemen, in verband staan met de aanwezigheid van domeingood van de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch. Bestudering van de samenstelling van het domein van de heer van Wassenberg levert in dit verband verrassende resultaten op. Bezien wij thans de andere inkomsten, die de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch liet innen. Om vergelijking met andere plaatsen in het land van Wassenberg mogelijk te maken zijn sommige inkomsten in twee tabellen samengevoegd. In de eerste tabel zijn de cijzen en tienden in rogge en haver, die de heer van Wassenberg bijna uitsluitend te Wassenberg, Doveren, Hückelhoven, Millich en Ratheim, Beeck, en Melick en Herkenbosch ontving, opgenomen. De tweede tabel bevat inkomsten die in vrijwel alle plaatsen van het land van Wassenberg geheven werden. De cijfers zijn ontleend aan de rekening van 1389/1390. De hoeveelheden rogge en haver zijn in malders uitgedrukt.

Tabel I: Cijzen en tienden in rogge en haver 1389/1390

	roggecijzen	roggetiende	havercijzen	havertiende
Wassenberg	3,5	—	37	—
Doveren-Hückelhoven	29,5	2	31	4
Millich-Ratheim	8,5	1	24	2
Beeck	7	2,5	7	4
Melick-Herkenbosch	—	8	45	6

Tabel II: Overige inkomsten 1389/1390

	soickeven	kapoenen	hoenders	beden	geldcijzen
Wassenberg	—	151	97	—	18 s.
Doveren-Hückelhoven	7	10	86	5 mark	—
Millich-Ratheim	8	—	31	4	—
Beeck	—	—	—	—	—
Melick-Herkenbosch	29,5	—	156	4	14 s.
Kleingladbach	10	—	35	6	—
Gerderath	18	—	34	6	—
Myhl	4,5	12	19	2	—
Orsbeck	6	—	15	26 s.	6 s.
Birgelen	4	—	18	—	—
Wildenrath	2,5	—	8	14 s.	—
Effeld-Steinkirchen	3,5	—	36	30 s.	—

²⁵¹ Corsten, Domanialgut, p. 63. Zie in dit verband nog: Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 150; Flach, Verfassung Aachener Reichsgutes, p. 123.

De rekeningen over 1406/1407 en over 1474/1475 geven nagenoeg hetzelfde beeld. Opmerkelijk is, dat volgens de laatste rekening, net zoals volgens die van de zestiende eeuw, de opbrengst der rogge- en havertiende te Melick 40 malder rogge en 40 malder haver bedraagt, dus aanzienlijk meer dan in 1389. De havercijns, „soickeven” of „orseven” genaamd, moet in de loop van de vijftiende eeuw zijn samengevoegd met de post havercijns, want deze komt sedert 1474/1475 niet meer zelfstandig voor in de rekeningen. Uit de tabellen blijkt, dat de heerlijke inkomsten in rogge en haver uit Melick en Herkenbosch veelal boven soortgelijke inkomsten uit andere plaatsen van het land van Wassenberg uitstaken, soms zelfs significant.

Niet in de tabellen opgenomen zijn de inkomsten van de heer van Wassenberg, die enkel te Melick en Herkenbosch geheven werden. De rekeningen van 1389/1390 en 1406/1407 noemen als zodanig behalve het recht van de twaalfde penning nog de lammertiende, de varkens-tiende en de ganzentiende. De rekening van 1474/1475 noemt nog de hooitiende, waarvan de opbrengst in 1534 uit 228 kluwen hooi bestond²⁵². Blijkens de rekening over 1534/1535 inde de rentmeester van Wassenberg te Melick en Herkenbosch tienden van vlas, erwten, boekweit en reubzaad²⁵³. Blijkens de rekening van 1533/1534 tenslotte werd ten behoeve van de hertog van Gulik jaarlijks op de dag na Maria Hemelvaart (16 augustus) te Melick een vaarcijns geheven ter grootte van drie rader albus, vijfeneenhalve rader heller en acht rader penningen, zijnde omgerekend acht schellingen en acht deniers²⁵⁴. Uit dit overzicht blijkt, dat de opbrengst van de grond te Melick en Herkenbosch een belangrijke bron van inkomsten voor de heer van Wassenberg was. Deze inkomsten overtroffen die uit de andere plaatsen van het land van Wassenberg verre. In het kader van de inkomstenbronnen namen Melick en Herkenbosch in het land van Wassenberg de eerste plaats in.

Bezien wij nu enige van deze inkomsten afzonderlijk. De vele tienden, die de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch ontving, kunnen herleid worden tot het bezit van de grote en kleine tienden ter plaatse. „Soickhaver” oftewel „soickeven” behoort volgens het onderzoek, dat Corsten in het ambt Heinsberg heeft ingesteld, tot een van de oudste inkomstenbronnen en zou een relict van grondheerlijke oorsprong zijn, daar „soickhaver” veelal als zakelijke last aan keurmedige goederen kleefde. „Soickhaver” zou een cijns in natura zijn wegens het gebruik

²⁵² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.20v. Zie ook nr. 2, f.43.

²⁵³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.21v.-22v., 29.

²⁵⁴ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 1, f.3 en 6, f.3. De geldcijns van 14 schellingen die blijkens de rekening van 1389/1390 te Melick en Herkenbosch geheven werd, is misschien dezelfde als de sedert de zestiende eeuw bekende vaarcijns.

van horig goed. Wat het land van Wassenberg in zijn geheel aanging, werd de meeste „soickhaver” te Melick en Herkenbosch geïnd. Beide plaatsen brachten 30% van de totale opbrengst op.

Van jongere datum zijn volgens Corsten de inkomsten in natura in rogge en haver. Deze zouden voortvloeien uit het in erfpacht geven van land door de heer, na de opheffing van het hofstelsel²⁵⁵. Te Melick werden geen roggecijzen geïnd; de opbrengst van de havercijns daarentegen was hoog, te weten 45 malder, hetgeen meer was dan de opbrengst der havertiende ter plaatse. De te Melick en Herkenbosch geïnde havercijns omvatte circa 30% van de totale opbrengst van het land van Wassenberg. De inkomsten aan „soickhaver” en havercijns zijn te Melick relatief hoog. Juist deze inkomsten zouden volgens Corsten voortvloeien uit voormalig horig goed.

²⁵⁵ Corsten, Domanialgut, p. 57-58, 61.

HOOFDSTUK VI. DE FEITELIJKE UITOEFENING VAN SUBJECTIEVE RECHTEN TOT DE MEINWEG

1. *Inleiding*

Geologische factoren

Een groot aantal gebruiksgerechtigden, ingezetenen van twaalf kerspels en twee steden, mocht, naast enige hoeven te Wegberg, gebruik maken van de Meinweg¹. Zoals in het voorafgaande al bleek, mochten zij op de Meinweg hout kappen, heide maaien en vee laten weiden. De bevoegdheid om hout te kappen werd gedurende de gehele periode waarover wij gegevens bezitten, als de belangrijkste beschouwd. Begrippen als oude bosrol, bosreglement en houtgeding, en het voorkomen van boswachters en bosdagen tonen dit aan. Eveneens blijkt uit deze begrippen, dat de Meinweg gedurende de bestudeerde periode een bosgebied was, al was de omvang en de samenstelling van het bos door ingrijpen van de mens aan verandering onderhevig.

Het landschap van de Meinweg heeft zijn ontstaan te danken aan eigen geologische factoren, zoals de tectonische bewegingen der schollen — de Peelhorst — de vorming van terrassen door Maas en Rijn, de afzettingen van zand en löss gedurende de laatste ijstijden, de uitschurende kracht van het water en tenslotte moerasvorming. De Meinweg strekt zich ten dele over het hoogterras en ten dele over het middenterras uit. Een gemengd bos van eiken, berken en beuken bedekte in het holoceen voor de komst van de mens dit gebied². De onvruchtbare zandgronden, de moerassen en het plaatselijk sterke reliëf weerhielden volgens Hubatsch en Rehne in de middeleeuwen de mens ervan om in dit gebied tot ontginning over te gaan, wat het voortbestaan van het bos tot in de

¹ Zie p. 132-133.

² H. Hubatsch en K. Rehne, Der Meinweg und das Boschbeektal (Ndrh.): ein grenzüberschreitendes Naturreservat. In: Niederrheinisches Jahrbuch 14 (1980), p. 35-36; B. van Dijk, Het ontstaan van de Roerstreek. In: Roerstreek '69, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 1, p. 149-153. Vergelijk: B.J. Locht, De vegetatiegeschiedenis van het land van Montfort. In: Roerstreek '77, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 9, p. 138-139; Hesmer, Wald und Forstwirtschaft, p. 66-67; M.C. de Soet, Bodemkaart en milieugradiënt; Staatsnatuurreservaat Meijweg, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen 1976, p. 7-11. T. Lenders, De Meinweg: een potentieel nationaal park. In: Roerstreek '83, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 15, p. 18-42.

nieuwere tijden verklaart³. Beide auteurs hebben kennelijk het „kerngebied” van de Meinweg op het oog. Dat aan de rand van de Meinweg bij Arsbeck en Overcruchten wel degelijk ontginning plaatsvond, zagen wij reeds. Te Overcruchten grensde hofhorig goed aan de Meinweg, zodat deze ontginning tot in de hoge middeleeuwen moet terugreiken⁴.

De betekenis van het bos voor de samenleving

De betekenis van het bos in het algemeen voor de middeleeuwse agrarische bevolking moet niet onderschat worden. Het bos leverde het nodige brandhout en timmerhout voor gebouwen. Het bos diende voorts als weideplaats van vee, met name van varkens. Het uitoefenen van gebruiksrechten in bossen was volgens Timm, in het noordwesten van Duitsland geen randverschijnsel, maar een wezenlijk bestanddeel van het landbouwbedrijf. Wobst meent zelfs, dat de uitoefening van landbouw in het huidige Duitsland ten tijde van de middeleeuwen zonder gebruik te maken van het bos niet mogelijk was. Niet alleen voor het landbouwbedrijf, ook voor de nijverheid was het bos van belang, omdat hout de belangrijkste grondstof was in de Middeleeuwen⁵.

In Nederland is nog betrekkelijk weinig aandacht besteed aan de geschiedenis van het bos, wat volgens Slicher van Bath verklaarbaar is uit de omstandigheid, dat bossen in de Nederlandse economie steeds een bescheiden plaats hebben ingenomen. Timm constateert ook ten aanzien van Duitsland, dat er niet veel literatuur bestaat over de betekenis van het bos voor de samenleving. Het uitoefenen van gebruiksrechten in bossen heeft voornamelijk de aandacht van rechtshistorici getrokken, die echter te weinig oog hadden voor aspecten van bosbouw- en landbouwkundige aard⁶.

Timm betoogt nu, dat de wijsdommen van het noordwestelijke Duitse gebied een goede kenbron vormen zowel voor de positie der boeren als voor de betekenis van de bossen voor de agrarische samenleving, daar

³ Vondsten uit dit gebied uit prehistorische tijdperken zijn bekend, echter geen bewoningssporen uit de Romeinse tijd en middeleeuwen. Evenmin zijn nog plaatselijke benamingen bekend die wijzen op bewoning in de middeleeuwen. Zie: J. Driehaus, Die urgeschichtliche Zeit im Landkreis Erkelenz. In: Heimatkalender der Erkelener Lande 1967, p. 105-133; L. Gillessen, Zur Ortsnamen- und Siedlungskunde des Kreises Erkelenz. In: Heimatkalender der Erkelener Lande 1967, p. 135-149.

⁴ Zie p. 46.

⁵ Ennen-Janssen, Deutsche Agrargeschichte, p. 134; Wobst, Markwald, p. 24; Timm, Waldnutzung, p. 4, 39, 85.

⁶ Slicher van Bath, Geschiedenis bossen, p. 304; Timm, Waldnutzung, p. 3, 5; Wobst, Markwald, p. 17. Zie ook: J.C.G.M. Janssen en W. van de Westeringh, Dat ging over zijn hout. In: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg 28 (1983), p. 19-63.

deze wijsdommen voornamelijk op het gebruik van bossen betrekking hebben. De regeling van de gebruiksrechten is volgens Timm het belangrijkste element van de wijsdommen⁷. Op grond van deze bronnen geeft Timm een beeld van de wijze waarop de bossen in de middeleeuwen dienstbaar waren aan de samenleving. Ook de oude bosrol van de Meinweg en de latere bosreglementen bevatten tal van gebods- en verbodsbepalingen ten aanzien van het gebruik van dit bosgebied. Zij geven niet alleen een indruk van de bevoegdheden der gebruiksgerechtigden, maar ook van de exploitatie van het bos en mede daardoor van de toestand waarin het bos verkeerde. Vanuit beide aspecten, namelijk enerzijds het rechtshistorische, de uitoefening van bevoegdheden, en anderzijds het bosbouwkundige, de exploitatie van de Meinweg, zullen nu deze bepalingen en andere gegevens bekeken worden. Zonder te letten op bosbouwkundige aspecten zouden trouwens sommige bepalingen niet verklaarbaar zijn. Laten wij nu eerst ter inleiding in de problematiek het beeld bekijken, dat Timm oproept van het gebruik van de bossen gedurende de middeleeuwen in Noordwest-Duitsland.

Het gebruik van bossen in de late middeleeuwen

In de hoge middeleeuwen was de „Waldweide”, het weiden van beesten in bossen, van bijzonder belang, omdat wegens de overheersende rol van de akkerbouw van het aanleggen van grasweiden in die tijd geen sprake was. Niet het magere vee werd in de bossen gehoed, maar het varken, dat in die tijd een belangrijke plaats in de veeteelt innam. Het varken dat eikels en beukenootjes at, bracht weliswaar schade toe aan het jonge hout, maar het woelde ook de bodem om en maakte deze daardoor rijp voor de zaden van nieuwe eiken en beuken. Het varken vervulde derhalve een nuttige rol in het bos. Het bos was op de eerste plaats van belang als weidegebied⁸. Het weiden van varkens vormde meer nog dan het kappen van hout een bindend element tussen de gerechtigden en leidde eerder tot afspraken ten aanzien van het behoud van het bos; iedere gerechtigde had belang bij de eikelooft. De economische betekenis van de varkensdrift wordt duidelijk, als men ziet hoeveel plaats bepalingen daaromtrent in de wijsdommen kregen, nog vóór die over de rechten op timmer- en brandhout⁹.

⁷ Timm, Waldnutzung, p. 3, 7, 50, 55, 121. Zie voor het begrip „wijsdom” p. 52-53.

⁸ Dennebomen hadden in die tijd geen waarde, omdat zij geen vruchten voortbrachten.

⁹ Timm, Waldnutzung, p. 50-54, 60, 85; Bader, Dorf als Friedens und Rechtsbereich, p. 49; Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 71; Slicher van Bath, Geschiedenis bossen, p. 309. Zie ook: C.L. ten Cate, Wan God mast gift..., Bilder aus der Geschichte der Schweinezucht im Walde, Wageningen 1972, welk werk tal van losse gegevens bevat; P. Modert, Die Entwicklung der Wald-Schweinmast: eine forstgeschichtliche Untersuchung, Luxemburg

Behalve voor het weiden van varkens werd van bossen gebruik gemaakt om er hout te kappen. Hout was voor vele doeleinden bruikbaar. Het hout kon als brandmateriaal dienen en voorts als materiaal om er omheiningen, korven en gevlochten wanden in vakwerkhuisen van te maken. Tenslotte leverde het bos timmerhout om huizen en andere opstallen te bouwen. Om geschikt hout te verkrijgen om omheiningen, wanden en korven te vlechten werden alle soorten bomen — niet alleen knotwilgen — geknot, dat wil zeggen: men kapte de takken van de stam, waarna vrij snel nieuwe loten uit de stam opschoten. De bomen bestaan bij deze vorm van exploitatie uit een lage stam, ook stobbe of strubbe genoemd, en vele daaruit opschietende takken. Wordt een bos op deze wijze geëxploiteerd, dan spreekt men van „Niederwaldwirtschaft”, respectievelijk van „Niederwald” of hakhoutbos, wat op zichzelf niets zegt over de hoogte der bomen. Als deze vorm van exploitatie als monocultuur bedreven wordt, levert het bos naast loof alleen brand- en vlecht-hout op, maar geen timmerhout of vruchten. In de middeleeuwse bossen die ter „Waldweide” dienden, kwamen naast akkermaalshout eveneens hoge opgaande beuken en eiken voor, het „Oberholz”, dat zaad leverde en eikels voor de varkens. Bepalingen over varkensdrift en het gebruik van hout staan steeds in verband met die ter bescherming van de slechts langzaam groeiende, vruchtdragende bomen, omdat deze én de eikels leverden én als timmerhout dienden¹⁰.

Van de bossen werd niet alleen gebruik gemaakt door de agrarische, maar ook door de stedelijke bevolking. De steden consumeerden hout echter in veel grotere mate dan het platteland. Op de eerste plaats werd het hout als grondstof voor allerlei takken van nijverheid gebruikt. In de steden was voorts een enorme behoefte aan hout als brandstof en als bouw materiaal. Timm berekent, dat voor de staanders en het dak van een middeleeuws huis in de stad twaalf eikebomen nodig waren, benevens hout voor schoren en sparren. Uit de onmiddellijke en later verre omgeving moesten grote hoeveelheden hout naar de stad gebracht worden¹¹.

Aanvankelijk kon het bos regenereren vanwege het geringe aantal per-

1981. Vermeldenswaard is een experiment met het drijven van varkens in het bos in de jaren 1908-1909 in de houtvesterij „de Peel” te Gemert. Op de voorgrond stond daarbij niet het houden van varkens maar het nuttige effect van het omwoelen van de bosgrond. Zie: B.J. Winkelman, Varkens in het bosch. In: Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij 21 (1909), p. 141-144; Dezelfde, Uitslag der voortgezette proef met het drijven van varkens in het bosch in de houtvesterij „de Peel”. In: Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij 22 (1910), p. 80-82.

¹⁰ Timm, Waldnutzung, p. 69-71.

¹¹ Timm, Waldnutzung, p. 38-40. Zie ook: J.H. Sebus, De erfgooiers en hun gemeenschappelijk bezit (tot 1568), Amsterdam 1934, p. 171; Mantel, Forstgeschichtliche Beiträge, p. 107.

sonen dat van het bos te eigen behoefte gebruik maakte. De bevolkingsgroei, de steeds toenemende consumptie van hout in de steden, het feit dat stedelingen en landsheren niet alleen het hout voor eigen gebruik kaptten, maar vooral om er winst mee te maken, leidden ertoe, dat met name timmerhout schaars werd en dat mede daardoor de varkens uit de bossen verdwenen. Reeds in de vijftiende eeuw werd de hoeveelheid brandhout die gekapt mocht worden, aan normen gebonden. Ook het timmerhout werd gekontingenteerd, waarmee een verbod gepaard ging om het hout buiten de kring der gerechtigden te vervoeren of te verkopen. In deze periode van verval der bossen kwamen volgens Timm ook de wijsdommen tot stand, waarin de heren hun aandeel in en belang bij het gebruik der bossen wilden vastleggen¹².

Het hierboven geschetste overzicht, dat van toepassing is op het noordwestelijk gedeelte van de Bondsrepubliek Duitsland, geeft veel informatie over de mogelijkheden die het bos in de middeleeuwen bood. Deze mogelijkheden zullen wij nu toetsen aan de voorhanden gegevens aangaande de Meinweg teneinde te achterhalen vooreerst wat de inhoud van het recht van de gebruiksgerechtigde tot de Meinweg was, en vervolgens welke historische ontwikkeling de vegetatie van de Meinweg heeft doorlopen.

2. *Het weiden van varkens*

Het weiden van varkens in bossen in de herfst, wanneer er voldoende eikels of beukenootjes gegroeid waren, was ook een in onze streken voorkomend verschijnsel. In het Hertogenwald in het hertogdom Limburg, in het domeinbos van de hertog van Gelder bij Montfort en in het Overrijkswald bij Kleef kon men in de vijftiende eeuw tegen betaling aan de rentmeester varkens laten weiden. In het domeinbos van de hertog van Gulik bij Wassenberg geschiedde zulks nog in de jaren dertig en veertig van de zestiende eeuw¹³. Later verneemt men niets meer over het weiden van varkens. In het ambt Montfort kwam het in ieder geval in het midden van de zeventiende eeuw niet meer voor¹⁴. Niet alleen in domeinbossen, ook in bossen tot welke kerspels gerechtigd waren, treft men het weiden van varkens aan. De bosrollen van het Echter bos, het

¹² Timm, *Waldnutzung*, p. 55, 72-78, 92-93, 107-109, 121; Slicher van Bath, *Geschiedenis bossen*, p. 309, 311-312.

¹³ Yans, *Histoire économique Limbourg*, p. 59-64; J. Kempkens, *Montforter Wald*. In: *Roerstreek '70*, *Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 2*, p. 91-94; Wartena, *Bosbeheer Gelderland*, p. 34; HSD, *Jülich-Berg III*, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 1, f.3, 22, 50, 78v., 126v., 180v., 281v. en nr. 2, f.6v. Zie ook: Weimann, *Mark und Walderbengenossenschaften*, p. 91.

¹⁴ Roebroek, *Land Montfort*, p. 245.

Elmpter bos en het Swalmer bos, die alle uit de vijftiende eeuw dateren, vermelden dat de gerechtigden varkens in de betreffende bossen mochten drijven¹⁵. Ook elders in het Rijnland kwam deze bevoegdheid voor¹⁶. In de drie genoemde bossen was deze bevoegdheid ten tijde van het opstellen der bosrollen nog van enige betekenis, al is het aantal bepalingen over het weiden van varkens geringer dan die over het kappen van hout. Het weiden van varkens impliceert voorts, dat deze drie bossen toentertijd nog bomen met hoge stammen kenden, die geschikt waren om als timmerhout verwerkt te worden.

Ten aanzien van de Meinweg beschikken wij niet over dergelijke gegevens. De oude bosrol behelst niets over het weiden van varkens. In 1562 wordt in het gerechtsprotocol van de schepenbank Melick en Herkenbosch gesproken over iemand die de „echervercken” van Herkenbosch gehoord had, maar niet blijkt dat zulks op de Meinweg geschiedde. Alleen in 1596 is sprake van een varkenshoeder die op de Meinweg door drie struikrovers werd beroofd¹⁷.

Het ontbreken van gegevens over het weiden van varkens op de Meinweg is Mayer al eerder opgevallen. Mayer kende slechts de toestand van de Meinweg die uit het bosreglement van 1633 af te lezen is. Hij meende dat op de Meinweg nauwelijks eiken of beuken voorkwamen, ook niet in de voorafgaande periode¹⁸. Wij weten inmiddels — men leze slechts de oude bosrol — dat er in de vijftiende eeuw wel degelijk eikebomen voorkwamen op de Meinweg, zodat naar een andere verklaring gezocht moet worden. Het ontbreken van gegevens over het weiden van varkens kan, zoals uit het overzicht van Timm bleek, verband houden met de wijze van exploitatie van het bos en aldus met de wijze van uitoefening van de bevoegdheid tot het kappen van hout¹⁹.

¹⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 278, 282, art. 11, 288, art. 16; Van Veen, Twee boschrechten, p. 334; Linssen, Cartularium erfvoogdij, k.133-134.

¹⁶ Lacomblet, Mark und Waldgenossenschaften, p. 211, 213; Tille, Zwei Waldordnungen, p. 4; Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 108-109.

¹⁷ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.3v.; archief hoofdrecht Roermond, voorl. nr. 439.

¹⁸ Mayer, Meinwegwald, p. 245-246; Roebroek, Land Montfort, p. 256.

¹⁹ Zie p. 229-230. Over het hoeden van varkens nog het volgende: in de zeventiende eeuw werden te Vlodrop de varkens door een varkenshoeder gehoord op de „Bonartslack” en in de stoppelvelden na de oogst. Op 2 juni 1698 gebood de magistraat van Roermond de varkensdrijvers om de varkens volgens oud gebruik drie dagen in de week in het Gaesbroek en drie dagen in het Nielder broek te hoeden. (RAL, archief schepenbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 33; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 17, f.23v.).

3. Het kappen van hout

Wijze van exploitatie en verwerking van het hout

Verwerking als brandstof en geriefhout

Vijftiende eeuw

De oude bosrol van de Meinweg bevat de volgende bepalingen over deze bevoegdheid:

„Wir wijsen eynen gehulden man, den der scheffen mit ordell up den walt wijset, dat de eynen daich up Meynweygh varen mach des donrestaichs, hauwen mach al holt aen eyckenholt, dat he sijnen wagen voll have des daichs zo eyner zijt.

He mach hauwen acht eycken heyster up den wagen ind vier up dy kerre. Weirt saiche dat he up eynen stock dry heyster heve, dy ain eyn stonden, dat sall eyn heyster sijn. Ind wanne he dese heysteren hait gehauwen, so mach he luken ind leesen, dat he last vol have van doven hout. He maich ouch sneuwen van onden up ain den eycken heysteren also hoige as he mit desellen van der erden reycken maich, off yeme ain den lesen gebreiche, updat he sijnen last vol have”.

De gebruikgerechtigde mocht één dag, 's donderdags, met zijn wagen of kar naar de Meinweg gaan en deze beladen met te kappen eikehout. Op een kar mochten vier (dikke) takken²⁰ geladen worden, op een wagen acht. Kapte hij op een stobbe drie takken die onderling vergroeid waren, dan golden deze drie toch als één tak. Nadat hij de genormeerde hoeveelheid eikehout gekapt had, mocht hij de open ruimten vullen met het verzamelde „doven hout”.

Het onderscheid tussen eikehout en doof hout komt ook elders voor. Of men doof hout in eerste instantie moet identificeren met dood hout, zoals Habets heeft gedaan, is niet zo zeker²¹. Tegen zo'n gelijkstelling spreekt de volgende bepaling, gedateerd op 1446, die wij in het archief van de familie Van den Bergh aantreffen: „Item soo mach elck douffhoudt poten op ten straeten die gemeen sijn ende dat houwen tot sijnen oirbaer sonder misdoen”²². Volgens Hammers kan men onder de term „doof hout” alle boomsoorten buiten eiken en beuken samenvatten. Zo'n onderscheid tussen eikehout en beukehout enerzijds en „douff-

²⁰ Volgens Wartena, *Bosbeheer Gelderland*, p. 35 was heisterhout een zwaardere meerjarige boom met een of meer opgaande stammen.

²¹ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 150, art. 14, 15; Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 306 noot 1.

²² RAL, archief familie Van den Bergh, inv. nr. 589.

holt” anderzijds werd in 1487 gemaakt ten aanzien van het Elmpter bos. De zin van een dergelijk onderscheid ligt volgens Janssen de Limpens in de omstandigheid, dat doof hout zacht hout is in tegenstelling tot hard hout, als eiken en beuken²³. Tot zacht hout rekende men essen, berken, elzen en wilgen²⁴. Auteurs echter die aandacht hebben besteed aan het weiden van varkens in de middeleeuwse bossen, identificeren doof hout met die boomsoorten die geen vruchten — eikels — voortbrengen²⁵. Het begrip „doven hout” impliceert in ieder geval, dat er behalve eiken nog andere boomsoorten op de Meinweg voorkwamen in de vijftiende eeuw²⁶. Dit hout mocht de gebruiksgerechtigde verzamelen om de open ruimten op zijn wagen of kar te vullen. Vond hij dit hout niet in voldoende mate, dan mocht hij ook eiketakken snoeien, zo hoog als hij staande op de grond met een kromme bijl kon reiken. Indirect kan men in artikel 13 van de oude bosrol tenslotte nog lezen, dat de gebruiksgerechtigde tot de Meinweg, net zoals de gerechtigde tot het Elmpter en Echter bos, op Kerstavond een zekere hoeveelheid hout mocht halen om het haardvuur tijdens de Kerstnacht brandend te houden²⁷.

Wat delen deze bepalingen nu mede aangaande de wijze van houtkappen en aldus met betrekking tot de exploitatie van de Meinweg? Uit het feit dat men „heyster” (takken) van de „stock” (stobbe) mocht kappen en bovendien nog eiketakken mocht opsnoeien, valt af te leiden, dat de bomen bestonden uit een stobbe en daaruit, soms hoog, opschietende takken. De betreffende bepalingen hebben betrekking op exploitatie van de Meinweg als hakhoutbos. De gegevens over de verwerking van het hout van de Meinweg, een attestatie die in 1421 werd opgesteld in verband met het nog te bespreken geschil tussen de heer van Heinsberg en de stad Roermond, wijzen in dezelfde richting. De zeven schepenen van de dingbank Brempt en Cruchten verklaarden onder andere, dat „in haeren tijden die stat van Ruremunde ind burgeren die Meynwerden plaegen te gebruycken alse haeren gemeynen”, wat de schepenen

²³ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 9; Hammers, Waldgenossenschaften Aachener Gegend, p. 19 noot 1; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 479.

²⁴ Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 70; Sloet, Geldersche markerechten II, p. 419; Blink, Woeste gronden, p. 182.

²⁵ Yans, Histoire économique Limbourg, p. 68; Timm, Waldnutzung, p. 58. Het begrip „dougholt” wordt al gehanteerd in een akte van 2 maart 1223, waarin Hendrik, heer van Kessenich en Argenteau, zijn rechten op een bos bij Sint Odiliënberg overdraagt aan het Norbertinessenklooster te Heinsberg. Zie: J. Wolters, Notice historique sur l'ancien comté de Hornes et sur les anciennes seigneuries de Weert, Wessem, Ghoor et Kessenich, Gent 1850, p. 272.

²⁶ Gegevens over de aanwezigheid van beuken ontbreken geheel. Dit vindt zijn oorzaak in de bodemgesteldheid, maar volgens Hesmer, Wald und Forstwirtschaft, p. 71-72, neemt in een gemengd bos van eiken, berken en beuken, wanneer dit als laagbos geëxploiteerd wordt, het bestand beuken meestal het snelst af.

²⁷ Zie p. 142.

van Vloderp in hun akte nader toelichtten: „Wir hebben ouch alle onse gedencken lanck die getouwen van Ruremunde op Meynwerde syen vaeren bernholt ind tuynholt te halen dess huen moet was”²⁸. Op de Meinweg werd aldus in 1421 en al lang vóór die datum hout gekapt, dat diende als brandhout en als hout om omheiningen of wanden te vervaardigen. Geschikt hout voor deze doeleinden werd, zoals wij al zagen, verkregen door het knotten van bomen.

Zestiende eeuw

De gegevens uit de zestiende eeuw geven hetzelfde beeld als die uit de voorafgaande eeuw. In de akte van 22 februari 1531, waarbij Sophia van Wachtendonck, weduwe Van den Bongart, haar land voor de hof te Wegberg in halfpacht uitgaf, werd de conditie opgenomen, dat de verpachtster zes wagens „gerden” (= takken, twijgen) op de Meinweg zou laten kappen. De rekening van de rentmeester van Wassenberg vermeldt onder de jaren 1533/1534 tot 1538/1539, dat die van Melick en Herkenbosch wagens „gerden” op het kasteel van Wassenberg hadden gebracht, die bestemd waren om de omheining rond de voet van de berg, waarop het kasteel gebouwd is, te repareren²⁹.

Tijdens het houtgeding van 10 september 1530 werd bepaald, dat niemand „eyniche stock uff den Meynwech ussraden en sall”. Stobben mochten niet uit de grond gehaald worden. Degenen die heide maaiden, mochten niet in de „stock” en struiken heidemaaien en evenmin de struiken samenbinden om gemakkelijker heide te kunnen maaien. Het bosreglement van 1570 bevatte blijkens een notitie in artikel 29 de bepaling „van dry voeten van den stock te blijven”, kennelijk bij het maaien van heide³⁰. Deze bepalingen alsmede de gegevens over de verwerking van het hout, duiden alle op de exploitatie van de Meinweg als hakhoutbos.

Zeventiende en achttiende eeuw

Aangaande de zeventiende eeuw vloeien de bronnen wat rijkelijker. Allereerst is er een ongedateerd, vermoedelijk uit de zeventiende eeuw daterend, rekest van de inwoners der heerlijkheid Dalenbroek aangaande de verwerking van hout. De inwoners van deze heerlijkheid

²⁸ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.7-7v.

²⁹ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1113, f.74; Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 1, f.5, 26, 53, 131.

³⁰ HSD, Jülich-Berg II; Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85 art. 4, 7; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804. Zie: Van Oosten Slingeland, Sijsselt, p. 35; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 33.

merken op, dat er op 8 december laatstleden een „ongemenen windt ende ongestuymig weder” had gewoed, waardoor het hele land „ongrijpelicke schaede” had geleden en de rekestranten, toch al geruïneerd door het beleg van Roermond en andere troepenverplaatsingen, „in alsulcken fatalen staedt” waren gebracht, dat het hen onmogelijk was „hunne huysen te connen repareren ende herstellen die door de voorsseyde windt sijn worden beschaedight, tensie dat hun daertoe worde gedaen eenighe assistentie van holt ende gerden”. Zij verzochten derhalve de ambtenaren te Wassenberg om twee dagen vast te stellen, waarop zij hout konden kappen tot herstel van hun huizen³¹. Vervolgens is er het besluit van de magistraat van Roermond van 26 april 1661, dat via de putmeesters aan alle inwoners bekend zou worden gemaakt, dat zij gedurende die week op de Meinweg hout mochten kappen en schansen binden³². Het tot schansen bijeengebonden hout zal tot brandstof gediend hebben. Op 24 mei 1673 zagen de afgevaardigden van Roermond, Cruchten en Vlodrop, dat de Gulikers wel tweehonderd morgen hout hadden afgekapt, waarvan nog veel in schansen en ook ongebonden ter plaatse lag. Twee dagen later beklagden zij zich hierover bij de ambtman. Zij merkten voorts op, dat vóór de bosdagen het beste hout al gekapt was, waardoor „de Geldersche op de stompen warden gewesen” en „oock niet sooveel hout consten becommen bequaem tot boonestaecken”³³.

Naast deze gegevens over de verwerking van het hout staan ons nog meer gegevens over de exploitatie als hakhoutbos ter beschikking. Bij de magistraat van Roermond werd in januari 1594 geklaagd, dat Roermondse burgers op tijden waarop dat niet geoorloofd was, naar de Meinweg reden en voor de voet zowel het groene hout als het door een brand aangetaste dorre hout afkapten. Op 24 september 1636 liet de ambtman van Wassenberg aan de Roermondse magistraat weten, dat een brand in het Vlodroppe bos ook een gedeelte van de Meinweg had aangetast. Men oordeelde het nodig om het verbrande hout voor de voet te kappen, opdat de jonge aanwas die reeds opkwam, beter tot bloei zou kunnen komen. In 1640 bleek, dat het bos achteruitging, doordat er lukraak gekapt werd, waardoor het beste hout verdween en het slechte

³¹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, (voorl.)nr. 1068. Waarschijnlijk bedoelden zij de reparatie van wanden uitgevoerd in vakwerkbouw. Huizen geheel of gedeeltelijk in vakwerkbouw opgetrokken treft men nog aan te Melick, Herkenbosch, Sint Odiliënberg, Vlodrop en vooral te Posterholt. Zie: B.L.W. van Dijk, Verdwijnd vakwerk. In: Roerstreek '70, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 2, p. 78-79. J.F. van Agt, Het architectonische karakter van dorp en stad. In: Dorp en stad in Limburg, Zutphen 1981, p. 77, merkt op, dat baksteen in dorpen in Midden- en Noord-Limburg al vrij algemeen werd toegepast in de zeventiende eeuw.

³² GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 7, f.12.

³³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

bleef staan. Op 23 mei 1640 werd daarom door de gerechtigden besloten, dat elk jaar een bepaald gedeelte van de Meinweg zou worden aangewezen, dat voor de voet zou worden gekapt. Dergelijke regelingen vinden wij ook nog in 1661 en 1764³⁴.

Het bosreglement van 1633 bevat het verbod om hout van de „stocken” af te slaan — de stobbe mocht niet inscheuren — of met de wortel uit te rukken. Takken moesten boven de stobbe worden gekapt. De gebruiksgerechtigde mocht van iedere stobbe drie of vier takken kappen overeenkomstig de oude bosrol. De gebruiksgerechtigde mocht niet méér hout kappen dan hij tijdens de bosdag kon samenbinden, opladen en wegvoeren. De heidemaaiers mochten geen takken samenbinden of gebonden laten staan om daaronder de heide te maaien, waardoor immers de stobben of wortels beschadigd konden worden. Een tweedubbele boete stond op het afmaaien van jonge loten³⁵. Op 16 januari 1675 verbood de Roermondse magistraat aan zijn burgers en inwoners om op het Heistert of de Meinweg enige „stroucken oft wortelen” uit te rukken³⁶. Dat de Meinweg in 1633 niet enkel begroeid was met eikenhakhout en heide blijkt uit artikel 18, waarin bepaald werd dat de gebruiksgerechtigde des donderdags na de bosdag, die in de zeventiende eeuw op een dinsdag viel, week hout, zoals jeneverbesstruiken, doornstruiken, hulst, bremstruiken en lange houtige heide, mocht kappen respectievelijk plukken³⁷.

Samenvatting

Uit het voorafgaande blijkt, dat het hout van de Meinweg van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw gebruikt werd als brandhout en als hout om omheiningen te maken. Ook huizen konden met behulp van dit hout gerepareerd worden. De wijze van verwerking van het hout wijst er al op, dat het bos als hakhoutbos geëxploiteerd werd, dat wil zeggen dat de bomen geknot werden, wat bevestigd wordt door gegevens omtrent de wijze van uitoefening van de bevoegdheid tot het kappen van hout.

³⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 108, 150, 154, 7, f.12; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

³⁵ Bosreglement 1633, art. 15, 19, 20, 22, 31, 32.

³⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 9, f.22v.

³⁷ Bosreglement 1633, art. 18. Zie: Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 225, art. 12. Jeneverbesstruiken hebben slechts weinig verbreiding in gesloten bossen, maar juist veel verspreidingsmogelijkheden op open plekken. Zie: Hesmer, Wald und Forstwirtschaft, p. 56.

Hakomloop

Nadat de bomen geknot waren, moest er geruime tijd gewacht worden, voordat uit de stam weer voldoende hout was gegroeid. Van Oosten Slingeland beschrijft de procedure die in de achttiende eeuw en later bij de exploitatie van eikehakhout op de Veluwe werd gevolgd. Nadat het hakhout geplant was, liet men het enige jaren groeien, waarna het lot werd afgesneden. Daardoor bereikte men, dat de stek ging uitstoelen. Bij langer doorgroeien vóór het afzetten verkreeg men een betere ontwikkeling van de wortel, een krachtiger groei en dus grotere opbrengst van het afzetsel alsook, en dat was het belangrijkste, van de eerste hak. Na het afzetten kon met inachtneming van een tijdsverloop van enige jaren het hakhout van de stobbe worden gekapt. In de zestiende eeuw was er een hakomloop van zeven jaar, later van acht tot elf jaar. Het tijdstip van het hakken van het hout was, behoudens als het om de eikeschors te doen was, onverschillig, mits het maar in de periode geschiedde dat het hout rustte³⁸.

Wat dit laatste betreft, bepaalde het bosreglement van 1633 dat de nog te bespreken bosdagen in de periode van november tot maart gehouden moesten worden. Van 1 april tot 30 september mocht geen hout gekapt worden op straffe van de zeer hoge boete van vijf goudgulden³⁹. Na het kappen moesten de stammen gedurende acht à tien jaren met rust gelaten worden, wilde men tenminste weer behoorlijk hakhout verkrijgen en wilde men verhinderen dat het bos ten onder ging. Hierin kan men dan ook de rechtvaardiging zien van een van 1575 daterend schrijven van de hertog van Gulik, waarin betoogd werd dat de Meinweg „mit vielfeltigem hawen, treiben unnd weiden” dermate was verwoest, dat zulks zonder het uitvaardigen van het bosreglement van 1570 „zu unwiderbringlichem schaden unnd verderbnuss aller und jeder geholtzden und deren nachkommen gereichen musste”⁴⁰. Maatregelen om het opschieten van jonge loten uit de stobben te garanderen zijn ons pas uit de zeventiende eeuw bekend. De afgevaardigden van de stad Roermond en de ambtenaren van de hertog van Gulik besloten in het laatste artikel van het bosreglement van 1633, dat het bos gedurende vier jaar gesloten zou zijn, zodat aldaar geen hout gekapt, verzameld noch weggevoerd mocht worden, „damit selbiger desto besser wieder auffpracht werden mögte”. Op 23 mei 1640 werd voorzover bekend

³⁸ Van Oosten Slingeland, *Sijselt*, p. 49, 65-66. Zie ook: H. Staf, *Eikenhakhout*. In: *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* 33 (1921), p. 215-216.

³⁹ Bosreglement 1633, art. 14, 16.

⁴⁰ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1074.

voor het eerst een maatregel getroffen mede met het oog op de regeneratiecyclus van eikehakhout. Om de ondergang van het bos, die veroorzaakt werd door het links en rechts kappen van het beste hout, tegen te gaan, werd nu bepaald, dat de Gelderse en Gulikse gerechtigden telkenjare een perceel zouden aanwijzen en afzetten. Dit perceel zou geheel kaal gekapt mogen worden. Gedurende de drie volgende jaren mocht in dit perceel geen vee gehoed worden⁴¹.

De cyclus van het houtkappen werd in 1659 nadrukkelijk in het oog gehouden. Tijdens het houtgeding van 13 mei 1659 werd namens de hertog van Gulik voorgesteld om het bos weer tot bloei te brengen door dit „in sichere theil abzuthelen, in hew zu legen und dass alte verhawen und verstocktes holtz von den stöcken rein ab und hin zu hawen”. Van 4 tot 7 augustus 1659 vond daarop een „conferentie”, het zogenaamde „Roedger Abscheid”, plaats tussen Gulikse ambtenaren en in ieder geval leden van de Roermondse magistraat, gevolgd door een bezichtiging op 21-23 augustus. Men sprak af, dat twee tesamen achttienhonderd of tweeduizend morgen omvattende percelen, het ene gelegen tussen de Meulenbergen en Arsbeck en Dalheim, het andere tussen de Cruckeyck en het Elmpter bos, voorlopig gedurende negen jaar „in vrede gelacht” zouden worden. Dat wil zeggen: uitgesloten van het normale gebruik, er mocht niet zo maar tijdens de bosdagen gekapt worden. Telkenjare zou een negende gedeelte van deze percelen worden aangewezen dat door de gezamenlijke gebruiksgerechtigden gekapt kon worden. Het afgekapte gedeelte was vervolgens drie jaar verboden terrein voor het weidende vee⁴².

Deze regeling werd inderdaad in praktijk gebracht, maar reeds op 18 april 1662 vervangen door een veel grootser plan. Tijdens de zogenaamde „Herkenbosscher conferentie”, waaraan de ambtman van Wassenberg en Gelderse en Gulikse gerechtigden deelnamen, werd bepaald dat „der gantze Meinweghsbusch in zwolff hew oder schlaghe gelegt und abgetheilt und jeden jahrss forthin ein hew oder schlag durch sämbtliche gehulsten, so Gulich alss Geldersche, vor den fuess abgehawen werden solle”, zodat in een periode van twaalf jaar het hele bos

⁴¹ Bosreglement 1633, art. 49; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804. Veel oudere gegevens in dit opzicht zijn bekend van het Elmpter bos. Dit bos werd al in 1487 voor een periode van twaalf jaar in vrede gelegd, gedurende welke periode geen eiken of beuken gekapt mochten worden. (RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 9). Ook de bosrol van het Echter bos van 1477 kende de mogelijkheid van het in vrede leggen (Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 287). Zie ook: Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 72.

⁴² GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 5, f.186-186v.; RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulsten contra Gulikse officieren, 1659. De „Cruckeyck” was een plaatselijke benaming op de grens van de Meinweg en het Vlodropper bos. Zie: Roebroek, Land Montfort, p. 291.

gekap en weer tot bloei gebracht zou zijn. De Meinweg zou zo verdeeld worden, dat alle gebruiksgerechtigden het betreffende gedeelte, de „hew” of „schlag”, gemakkelijk konden bereiken. Het afgekapte gedeelte zou vervolgens twee jaar van het heidemaaien en drie jaar van weigang verschoond moeten blijven, kennelijk met de bedoeling om de jonge loten de kans te geven op te groeien. Buiten dit twaalfde gedeelte mocht nergens anders meer hout op de Meinweg gekapt worden⁴³.

Deze regeling is in ieder geval enige tijd van kracht geweest, daar Gelderse afgevaardigden die in 1673 bij de ambtman van Wassenberg klaagden over het kappen van hout door de Gulikers, wezen op de strijdigheid van deze handelwijze met het bosreglement en het contract van 1662, terwijl een inwoner van Cruchten in 1673 verklaarde, dat een boswachter hem buiten de „schlaegh” hout had laten kappen⁴⁴. Op een dergelijke „Schlagenwirtschaft” duidt waarschijnlijk ook nog het bericht van de ambtman van Wassenberg aan die van Vlodrop van 2 januari 1764, dat tijdens de bosdagen enkel hout gekapt mocht worden in een zesde gedeelte van het bos dat met strowissen was aangegeven⁴⁵. Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, in ieder geval sedert 1659, werd zo niet voortdurend dan toch wel regelmatig een zodanige vorm van exploitatie nagestreefd, waarbij ieder jaar een bepaald gedeelte van het bos werd gekapt, dat het overige de kans kreeg te regenereren. De cycli van negen respectievelijk twaalf jaar komen overeen met de hakomloop van eikehakhout welke Van Oosten Slingeland vermeldt. Of succes werd behaald, is een andere vraag. De gegevens over deze „Schlagenwirtschaft” op de Meinweg zijn tamelijk laat, in aanmerking genomen, dat deze al in 1539 in het Echter bos, in 1560 in het Vlodrop bos, in 1562 in het Wegberger bos en in 1569 in het Loobos werd toegepast⁴⁶. Het ontbreken van oudere gegevens ten aanzien van de Meinweg wordt mogelijk veroorzaakt door het niet meer voorhanden zijn van de tekst van het bosreglement van 1557 en dat van 1570. De zogenaamde „Schlagenwirtschaft” kwam in het Rijnland meer voor. Volgens Weimann was het dan nog maar een kleine stap naar de toewijzing van een stuk bos tot voortdurend gebruik van een bepaalde gerechtigde, wat de facto de verdeling van het bos onder de gerechtigden kon betekenen of een definitieve verdeling kon inleiden⁴⁷. Zo'n ont-

⁴³ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362. De plaatselijke benaming „Hooibaan” nabij de Meinweg onder de gemeente Vlodrop heeft wellicht minder met hooi dan met een „hew” te maken, zijnde een gedeelte van het bos bestemd om gekapt te worden.

⁴⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁴⁵ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

⁴⁶ Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 377; Roebroek, Land Montfort, p. 292, 295; Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 225; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 34.

⁴⁷ Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 93-95.

wikkeling heeft zich mogelijk voorgedaan bij „die Bürge” bij Keulen en bij de Graetheide, maar in ieder geval niet bij de Meinweg⁴⁸.

Overige maatregelen

Naast deze „Schlagenwirtschaft” trachtte men in de achttiende eeuw de houtstand te verbeteren door het poten van eikels. Zulks geschiedde naar aanleiding van een verordening van de hertog van Gulik van 2 april 1707, waarbij de ingezetenen van de hertogdommen Gulik en Berg die „einige busch eigenthumblich besitzen oder auff gemeinen busch oder gemarcken beërbt seindt”, bevolen werd de ledige plaatsen met jonge eiken te beplanten. De magistraat van Roermond beval diensten-gevolge op 13 februari 1708 de inwoners die van de Meinweg gebruik maakten, om met een schop op de Meinweg te verschijnen teneinde aldaar een halve morgen heide om te spitten en deze te voorzien van een gracht. Op dit terrein zouden op last van de magistraat eikels worden gepoot, waarna te zijner tijd de daaruit opgroeïende loten op de Meinweg zouden worden uitgezet⁴⁹. Negen jaar later, op 16 april 1717, werd namens de hertog van Gulik weer een dergelijke verordening afgekondigd. Waarschijnlijk werd krachtens deze verordening in januari van de jaren 1717-1719 ook op de Meinweg weer geplant⁵⁰. Tenslotte werd in 1732 nogmaals een verordening gepubliceerd, herafgekondigd in 1762, die mede het aanleggen van eikelkampen voorschreef. Of deze laatste verordening op de Meinweg effect gesorteerd heeft, is niet bekend⁵¹.

In het kader van de zorg voor de bevordering van de houtstand is ook de bepaling, vastgesteld tijdens het houtgeding van 10 september 1530, te plaatsen, dat het gekapte hout niet alleen op wagens, maar ook op karren „ongekort” geladen moest worden. Ook het bosreglement van 1633 bepaalde, dat het hout ongekort en ongesnoeid moest worden weggevoerd⁵². Er mocht blijkbaar geen afvalhout in het bos blijven liggen. Artikel 21 van het bosreglement van 1633 verbiedt daarentegen het weggeven van hout, het weghalen van strooisel. Blijkens bevelschrift van de ambtman van Wassenberg van 5 oktober 1707, uitgevaardigd ingevolge een verordening van de landsheer van 2 april 1707, moesten de boswachters onder andere het schadelijke „laubstraffen” trachten

⁴⁸ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 204; Evertz, *Wegberger Waldrolle*, p. 35; J.J. Sassen, *Précis des faits relatifs au partage de la bruyère dite Graatheide*, ca. 1820, p. 3-5; R. Dieteren en J.F.R. Philips, *Stein: een achterland werd bruggehoofd*, Stein 1962, p. 46-47.

⁴⁹ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 20, f.241.

⁵⁰ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362; HSD, archief schepensbank Neder-cruchten, inv. nrs. 52-53.

⁵¹ Scotti, *Sammlung Gesetze*, p. 339-340, 345, 499-521.

⁵² HSD, Jülich-Berg II, *Grenzstreitigkeiten*, nr. 90, f.85v.; *Bosreglement 1633*, art. 21, 24.

te voorkomen. Het weghalen van strooisel ter bemesting van akkerland leidt tot verarming van de bosbodem⁵³.

Andere mogelijkheden tot verwerking van hout

Het voorkomen van timmerhout

Vatten wij enige resultaten samen: de gegevens over het kappen van hout wijzen op de exploitatie van de Meinweg als hakhoutbos. Met name eikebomen werden geknot ten einde hout als brandstof en als vlechtmateriaal voor omheiningen en wanden te verkrijgen. Daarnaast mochten andere voorkomende houtsoorten – in de vijftiende eeuw „doof hout”, in de zeventiende eeuw „week hout” genaamd – gekapt worden. Het hout uit de bossen kon ook dienen om huizen te bouwen, maar daarvoor moet men over stammen, dus over hoge opgaande bomen beschikken. In de middeleeuwse bossen kwamen volgens Timm naast laagbos ook hoog opgaande eiken en beuken voor, die eikels voor varkens leverden en als timmerhout konden dienen en derhalve bijzondere bescherming genoten⁵⁴. Het belang dat men aan timmerhout hechtte, blijkt ook uit bepalingen betreffende bossen in onze omgeving. Het Flamersheimer Wald kende vier categorieën van rechthebbenden, maar alleen de hoevebezitters van drie met name genoemde dorpen en mogelijk de „Anerben” buiten deze drie dorpen, mochten timmerhout kappen⁵⁵. In het Echter bos mochten de gerechtigden gedurende twee dagen in de week hout kappen, maar „nemant en sal eyckenholt houw en anders dan op sijne broecken, et en sij hem dan geoorlofft van den gericht”. Een volgende bepaling in de bosrol van het Echter bos herhaalt, dat niemand eikehout mocht kappen behoudens op Kerstavond een voeder eikehout als kerstblok. „Mer ist saecke”, zo vervolgt deze bepaling, „dat jemant is, der timmeren wilt, der sal bij dat gericht komen ind gesinnen timmerholt, ind sal seggen wat hij timmeren wilt. Ind daerna dattan sijn timmer sijn sall, sullen hem die burgemeisteren ind 't gericht timmerholt geven ...”. Het kappen van eikehout was verboden, tenzij het door de burgemeesters en schepenen als timmerhout was toegewezen. Wie timmerhout had gekregen, moest binnen zes weken met de bouwwerkzaamheden starten. Wie dat niet deed of het hout verbrandde of verkocht, verviel in een boete. Deze laatste bepaling

⁵³ L.R. Brants, De nadeelen van het schrapen onzer bosschen. In: Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij 2 (1890), p. 8-19; Schwappach, Handbuch Forst- und Jagdgeschichte, p. 377; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

⁵⁴ Timm, Waldnutzung, p. 70-71.

⁵⁵ Lacomblet, Mark und Waldgenossenschaften, p. 194.

onderstreept de bijzondere waarde van het timmerhout⁵⁶.

In de Graetheide is de relatie minder direct aangegeven: men mocht van het zogenaamde keurhout, te weten eiken, beuken en linden, wel takken kappen, maar niet onder aan de stam. Uit een andere bepaling blijkt, dat „een huys van den hout uyt den bosch getimmerd” kon worden. De bosrol van het Elmpster bos vermeldt tenslotte alleen, dat men voor het kappen van timmerhout verlof moest vragen aan de boswachters⁵⁷.

In 1563 besloten de gezamenlijke naburen van Melick en Herkenbosch, dat in het broek bij het kasteel Dalenbroek en in de Muiltmeer gedurende drie jaren geen hout gekapt mocht worden. Een nabuur echter die „innich bouw oder latzholtz sunderlich van noeden” had, mocht zulks altijd aan de schepenbank te kennen geven, die dan na bezichtiging van „den bouw” het nodige hout zou toewijzen. Volgens de „Gemeinden-ordnunge” van Montfort van 1565 kregen degenen die een „taelwerdigen nouwen bouw off heel vervallen bouw upgericht und staen hebben”, hout toegewezen door het gerecht⁵⁸.

Uit het voorafgaande blijkt, dat men ter verkrijging van timmerhout niet zo maar naar het bos kon gaan om het hout te kappen, maar dat timmerhout moest worden toegewezen door tussenkomst van de betreffende schepenbank. Timmerhout genoot extra aandacht; uitdrukkelijk blijkt dat uit de bosrollen van het Echter bos en de Graetheide, volgens welke het verboden was eikehout respectievelijk eike-, beuke- of lindehout onder aan de stam te kappen. De waarde die men aan timmerhout hechtte, is voorts af te leiden uit een bepaling in de bosrol van de Graetheide. Het huis, gebouwd van hout uit de Graetheide, mocht niet worden afgebroken ten einde het hout aan iemand van buiten de gerechtigde kerspels te verkopen. Dergelijke curieus lijkende bepalingen werden inderdaad nageleefd. Zo verklaarde iemand in 1548 voor de magistraat van Roermond, „dath ein tijt leden is, dath hij eyne schuyre thoe Herckenbossch stande gehadt heeft die ym der wyndt nederge worpen, soe en wolde hij die schuyre nieth soe grooth opbouwen ind heeft twe gebont dairvan verkoufft thoe Azenrayde. Und dweill elzenholt in die twee gebont schuyren getymmert waren, hebben ym dy scepen van Herkenbusch verbaeden, dath he der nieth over die beek uuther dem lande off ampt van Wassenbergh fueren solde ind wurden

⁵⁶ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286, art. 4, 287-288, art. 14, 289, art. 23-24.

⁵⁷ Van Veen, Twee boschrechten, p. 332-333; Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 392, art. 7, 395, art. 14.

⁵⁸ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.8v.; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 292, art. 8.

alsoe die twe gebondt an dere oeversijden der beeck nae Wassenbergh upgericht"⁵⁹.

De betreffende bossen in onze omgeving hebben in de vijftiende eeuw — de periode waarin de bosrollen tot stand kwamen — naast hakhout nog hoge opgaande eike- en/of beukebomen gekend, hetgeen correspondeert met bepalingen over het hoeden van varkens in het Swalmer-, Elmpter- en Echter bos⁶⁰. De samenstelling van de bossen komt overeen met het beeld dat Timm ten aanzien van de bossen in Noordwest-Duitsland heeft geschetst.

Bezien wij nu de situatie op de Meinweg. De gegevens sedert 1421 over het kappen van hout aldaar hebben alle betrekking op hout dat als brandstof en als vlechtmateriaal gebruikt kon worden. Over het kappen van het zo gewaardeerde timmerhout vinden wij niets, noch in de vijftiende eeuw, noch in de zeventiende eeuw. Men zou op die grond reeds kunnen concluderen, dat de Meinweg al in de vijftiende eeuw geen hoge opgaande bomen meer kende. Op het eerste gezicht lijkt deze conclusie gewaagd. De oude bosrol bevat weliswaar niets over timmerhout, maar, zo kan men stellen, deze behoeft niet noodzakelijk een uitputtende opsomming van alle geldende bepalingen te geven. Men kan verwijzen naar de bosrol van het Swalmer bos, die maar een enkele bepaling over het kappen van hout bevat en ook niet aangeeft voor welke doeleinden het hout aldaar gekapt werd⁶¹. Anderzijds bevat de oude bosrol van de Meinweg bepalingen over de hoeveelheid te kappen hout, die men in de bosrollen der ter vergelijking aangehaalde bossen tevergeefs zoekt. Het ontbreken van bepalingen omtrent timmerhout in de oude bosrol van de Meinweg geeft als zodanig nog geen voldoende bewijs.

De bosrollen van het Swalmer-, Elmpter- en Echter bos geven echter ook bepalingen over het weiden van varkens, hetgeen, zoals gezegd, duidt op de aanwezigheid van hoog opgaande eiken en beuken. Dergelijke bepalingen ontbreken in de oude bosrol van de Meinweg. In het Echter bos was het blijkens de bosrol van 1477 verboden om eikenhout te kappen. In de Graetheide behoorden eiken, beuken en linden tot het zogenaamde „keurhout”. Op de Meinweg mocht de gebruiksgerechtigde in zijn wagen acht eiketakken laden, vervolgens de open ruimten vullen met „doof hout” of, bij ontstentenis daarvan, met opgesnoeide eiketakken. Ten aanzien van dit opsnoeien was bepaald, dat dit zo hoog geschieden mocht, als iemand staande op de grond met een kromme bijl kon reiken. Het was op de Meinweg aan de gebruiksgerechtigde toege-

⁵⁹ Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 394-395, art. 14; HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.12.

⁶⁰ Zie hiervóór p. 217.

⁶¹ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 282, art. 14.

staan, eikehout te kappen. Bepalingen ter bescherming van eikehout treft men niet aan.

Bepalingen in bosrollen omtrent het verkrijgen van timmerhout, het weiden van varkens en de bescherming van eiken en beuken zijn elementen die wijzen op het voorkomen van hoog opgaande bomen. Een combinatie van een of meer van deze elementen treft men aan in de bosrollen van het Echter bos, Elmpter bos, Graetheide en het Swalmer bos, waar derhalve ten tijde van de totstandkoming der bosrollen hoog opgaande bomen nog voorkwamen. In de oude bosrol van de Meinweg zijn de drie genoemde elementen afwezig; daarentegen mocht eikehout gekapt worden. Ons inziens valt hieruit af te leiden, dat de Meinweg in de vijftiende eeuw nauwelijks of geen opgaande bomen meer kende en dat timmerhout er niet te vinden was. Aldus had het bos van de Meinweg voor de gebruiksgerechtigde minder waarde dan bijvoorbeeld het Echter bos.

De oorzaak van het verdwijnen van het opgaande hout is gelegen in het in te sterke mate kappen van stobben zonder dat het bos de gelegenheid kreeg zich te herstellen. Naar de reden van deze degeneratie kan men slechts gissen. Wartena constateert, dat de toestand van het Nederrijkswoud in de eerste helft van de vijftiende eeuw sterk achteruitging, omdat ten behoeve van de landsheer enorm veel „heisters” gekapt en verkocht werden⁶². Iets dergelijks zou zich op de Meinweg al in de veertiende eeuw kunnen hebben voorgedaan. Zo kan men verwijzen naar de akte van arbitrage van 1368, waarbij de verpanding van het land van Wassenberg aan de heer van Heinsberg beëindigd werd, omdat deze door overschrijding van zijn bevoegdheden de hertog van Brabant schade had berokkend voor een groter bedrag dan de pandsom. De heer van Heinsberg had onder andere „bois coppez et venduz”⁶³. In dit kader past het bericht van de ontvanger-generaal in de landen van Overmaas uit circa 1400 over de slechte toestand van de bossen in het land van Wassenberg: „Les bois de mon tresredoubte seigneur ou dit pays vont tous ahonte et sont forment (sic) coppez, abatuz et donnez en voyes”⁶⁴.

Een ander aspect dat niet uit het oog verloren moet worden, is dat in tegenstelling tot het Echter-, Elmpter- en Swalmer bos tot de Meinweg ook steden, te weten Wassenberg en Roermond, gerechtigd waren. In de steden was de behoefte aan hout zeer groot, niet alleen als brandstof, maar ook als grondstof voor de nijverheid en als bouw materiaal van

⁶² Wartena, *Bosbeheer Gelderland*, p. 39. Overigens merkt Wartena op, dat in de zestiende eeuw het bestand opgaande bomen in de Gelderse domeinbossen uiterst gering was (Wartena, *Bosbeheer Gelderland*, p. 40).

⁶³ Quicke, *Documents*, p. 76-77.

⁶⁴ ARAB, charters hertogdom Brabant, inv. nr. 7200.

huizen. Wat dit laatste betreft, meent Van Agt, dat in de middeleeuwen de huizen in de steden van het huidige Limburg in houtskeletbouw werden opgetrokken⁶⁵. Voor Roermond vindt men hieromtrent een aanwijzing in het protocol van overdrachten en schuldbekentenissen, geschied ten overstaan van de schepenen in de jaren 1485-1491. In de jaren 1486-1487 werd slechts in vier gevallen een „steynen huys” vreemd of bezwaard. De uitdrukkelijke vermelding dat het een stenen huis betrof, doet vermoeden dat dergelijke huizen niet veelvuldig voorkwamen en dat vakwerkhuisen het stadsbeeld bepaalden⁶⁶. Daar de plattegrond van de stad binnen de singels reeds tegen het einde van de veertiende eeuw zijn beslag had gekregen⁶⁷, kan men zich afvragen of de groei van de stad in de dertiende en veertiende eeuw niet ten koste van de Meinweg is gegaan.

Het verwerken van hout in batten langs de Maas

Geschil van 1421-1422

Uit de jaren 1421 en 1422 zijn stukken bewaard gebleven betreffende een geschil tussen de stad Roermond enerzijds en Johan van Loon, heer van Heinsberg, Leeuwenberg en Gennep, tevens heer van Dalenbroek en pandheer van Wassenberg, anderzijds⁶⁸. In het voorafgaande hebben wij al vaak gegevens uit deze stukken geput, nu zal nader op het onderwerp van het geschil worden ingegaan. Johan van Loon, heer van Heinsberg, trad in dit geschil als eisende partij op en wel voornamelijk in zijn kwaliteit van heer van Dalenbroek. De heerlijkheid Dalenbroek omvatte naast het kasteel bij Herkenbosch de kerspels Maasniel en Herten, wier territoire in het oosten respectievelijk het zuidwesten aan dat van Roermond grensde. Roermond werd als het ware door de heerlijkheid Dalenbroek ingeklemd.

De klachten van Johan van Loon waren velerlei. Zij hielden vrijwel alle verband met werkelijke of vermeende schending van heerlijke rechten. Zo hadden die van Roermond onder andere batten (oeverversterkin-

⁶⁵ Timm, *Waldnutzung*, p. 39; J.F. van Agt, *Het architectonische karakter van dorp en stad*. In: *Dorp en stad in Limburg*, Zutphen 1981, p. 71, 74; D. Pesch en L.H. Meyer, *Ländliche Baudenkmäler und Denkmalpflege am Niederrhein*. Museumschriften des Kreises Heinsberg, 1981, p. 23, 36. Een van de weinige vakwerkhuisen in Roermond is het pand Koolstraat nr. 8.

⁶⁶ RAL, archief hoofdgerecht Roermond, voorl. nr. 187, f.2v. en 8 (Brugstraat), 14 (Munsterstraat), 18 (Op 't Oever).

⁶⁷ Linssen, *Roermond rond 1400*, p. 106, 120.

⁶⁸ Sivré, *Vrijheerlijkheid Daalenbroek*, p. 86-87; H. Deussen, *Vom Werden und Wachsen der Herrschaft Heinsberg*. In: *Heinsberg 700 Jahre Stadt*, Heinsberg 1956, p. 36-37.

Afb. 6. Roermond gezien vanuit het oosten. De Sint Christoffelkerk en de zogenaamde „grauwe toren” zijn duidelijke herkenningspunten. Detail van een gekleurde kaart, die in 1659 als processtuk bij het Hof van Gelder te Roermond werd ingeleverd.

RAL, kaartencollectie, nr. 34.

Foto: Rijksarchief in Limburg H.L. Mordang.

gen) in de Maas tegenover Ool aangebracht, waardoor de Maasstroom naar Ool werd gedreven, wat tot afkalving leidde en derhalve tot aantasting van zijn heerlijkheid. De batten werden bovendien aangelegd met „zijn hout”, dat van de Meinweg afkomstig bleek te zijn. Voorts hadden die van Roermond steenovens geplaatst in zijn heerlijkheid en hadden zij er turf en leem weggehaald, waardoor het land en de tiendopbrengst ten zeerste benadeeld werden.

De stukken betreffende dit geschil bevinden zich in het archief van de hertogen van Gelder, omdat zowel Johan van Loon in zijn eis van 20 februari 1421 als de stad Roermond in haar antwoord van 7 maart daaropvolgende „rechtz bleven” aan de hertog, zijn raadslieden en de drie hoofdsteden Nijmegen, Zutphen en Arnhem⁶⁹. „Blijven” wil in dit geval zeggen, dat de partijen de beslissing van een geschil overlaten aan een derde, de landsheer en diens raadslieden. Men kan in zo’n geval spreken van arbitrage. De landsheer trad dan op als rechter in moderne zin, als vonniswijzer, en daarom was het „geblif” volgens De Monté ver Loren een van de voornaamste bronnen van de rechtspraak van de graaf van Holland en zijn raad⁷⁰. Het zogenaamde „blijven’ aan de

⁶⁹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202. Voorzover niet anders vermeld werden de gegevens aan dit dossier ontleend.

⁷⁰ De Monté ver Loren, *Historische ontwikkeling*, p. 204, 212-217, 289; Dezelfde, *Hoofdlijnen rechterlijke organisatie*, p. 119-120.

landsheer kende men ook in het hertogdom Gelder; het geschil tussen Johan van Loon en de stad Roermond is er een voorbeeld van⁷¹.

Het voordeel van arbitrage boven de procedure voor het gewone gerecht was volgens De Monté ver Loren gelegen in de minder formele (bewijs)procedure. Voorts waren in gevallen van „geblijf” vaak aanzienlijke lieden partij, tegenover wie de gewone gerechten in een moeilijk parket verkeerden. Deze algemene schets zou ook in ons geval kunnen gelden. Johan van Loon was verwant aan het Gulikse huis en zou later, in 1423, nog aanspraken maken op het hertogdom Gelder. De stad Roermond was in 1421 één van de vier hoofdsteden van het hertogdom die mogelijk toen al de statencolleges der afzonderlijke kwartieren leidden. De stad behoorde aldus tot de belangrijkste vertegenwoordigers van het gewest tegenover de landsheer⁷². Wegens de klachten over schending van heerlijke rechten had het geschil bovendien een — wat men tegenwoordig noemen zou — publiekrechtelijk karakter⁷³.

Aan het geschil kwam een einde toen beide partijen op 22 maart 1422 tot een vergelijk werden gebracht door toedoen van de hertog, zijn raadsliden en de drie overige hoofdsteden⁷⁴. Van de genoemde klachten van de heer van Heinsberg is die betreffende het halen van hout op de Meinweg voor ons het meest interessant. Deze werd door de heer van Heinsberg in verband gebracht met het leggen van batten in de Maas.

Batten in de Maas

Batten zijn dammen van hout en vlechtwerk die langs de rivier of ook in de rivier werden aangelegd ter bescherming van de oever tegen afkalving. De aanleg van batten waarover de heer van Dalenbroek nu klaagde, geschiedde blijkens getuigenverklaringen van diverse schepenbanken tegenover Ool aan de Hornse zijde van de Maas. Het kerspel Herten, waaronder Ool ressorteerde, behorend tot de heerlijkheid Dalenbroek, werd aan drie zijden, zuiden, westen en noorden, omgeven

⁷¹ A.J. Maris, Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543-1795), het Hof van Justitie (1795-1802) en het Departementaal Gerechtshof (1802-1811) I. Inleiding, p. 130. Zie voor het rechterschap in moderne zin van de hertog van Gelder: W. de Vries, Het karakter van de rechtspraak van de hertog van Gelre en zijn raden. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 29 (1961), p. 80-92; A.J. Maris, Het karakter van de rechtspraak van de hertog van Gelre en zijn raden, een aanvulling. In: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis 30 (1962), p. 257-261.

⁷² I.A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland 4, Arnhem 1847, p. V, VII, 8; W.J. Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459 I, Groningen-Djakarta 1950, p. 124; G.H.A. Venner, Inventaris van het archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder 1404-1794, Maastricht 1980, p. 16-17, 26.

⁷³ Van der Linden, Cope, p. 91.

⁷⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 345, f.38v-40.

door de Maas. Het betreffend gebied kon derhalve ernstig getroffen worden bij verlegging van het stroombed in oostelijke richting. Door het leggen van batten tegenover Ool wilde de stad nu juist de stroom zo reguleren, dat deze in noordoostelijke richting liep, ten einde te voorkomen dat de rivier zich door verlegging van het stroombed in westelijke richting zou verwijderen van de stad. Het belang van de stad was een ander dan dat van de heer van Heinsberg en Dalenbroek, die blijkbaar vreesde dat delen van zijn heerlijkheid zouden worden weggespoeld.

De stad Roermond gaf op de beschuldiging dat zij „mit willen ind gewaldt” batten had gelegd, te kennen dat zij meende recht te hebben „die Maeze tot Ruremundewaert te graeven ind leyden” krachtens akten die zij van de hertog van Gelder en de heer van Horn had, zoals zij blijkens attestaties van verscheidene schepenbanken al sedert mensenheugenis had gedaan⁷⁵.

In het vergelijk tussen Johan van Loon en de stad van 22 maart 1422 verklaarde de eerstgenoemde dat de bestaande batten door de stad gerepareerd mochten worden. In geval van noodzaak mocht de stad ook stroomop- of stroomafwaarts batten leggen, doch zonder de opzet om de heer van Dalenbroek te benadelen. Batten mochten echter niet verder reikend in de Maas gelegd worden dan zij in 1422 lagen. De status quo werd aldus gehandhaafd. De gevonden oplossing lijkt ons een compromis tussen het standpunt van Johan van Loon en dat van de stad Roermond. Van belang voor ons is, dat de stad batten, openbare werken, langs de Maas aanlegde en onderhield.

Hout van de Meinweg

Johan van Loon vermeldde in zijn klacht betreffende het leggen van batten langs de Maas tevens: „Ind sij doin dat mit mijner holtze dat sij van den mijner ind uysser dem mijner dairto voyrent”. Over de herkomst van het hout wordt niets concreets gezegd. Hoogstens zou men uit deze zin kunnen afleiden, dat Johan van Loon meende dat het hout in zijn heerlijkheid en wel mogelijk in zijn domeinbossen gekapt werd.

De stad antwoordde op deze beschuldiging:

„Ind alss onse gemynde here in sijner ainspraeken mede ruert, dat die stat dat due mit sijnen holte dat die stat van den sijnen ind uyt den sijnen daertue voert, daerop secht die stat, dat sij gemeyne sijn op den welden den men noempt Meynwerde ind dat gebruyck sijn geweest alse haer gemeynten van alsoe langer tijt dat gheyne mynsschen gedencken en kan dat dat nyet en was”.

⁷⁵ Vermeldenswaard is de verklaring van iemand afgelegd voor de magistraat van Venlo die „die Maeze met pluegen hebbe syen deypen” om de stroom naar Roermond te leiden.

De stad was, zo vervolgt het betoog, door de schepenen van Melick tijdens de houtgedingen altijd als gerechtigde aangemerkt, net zoals „andere gemeynren daertue behoeren”. De stad was bovendien van rechtswege schuldig de eed van de boswachters af te nemen⁷⁶. Ter staving van deze stelling kon de stad een tiental akten van attestatie overleggen van riddermatigen en schepenbanken die alle onder het Overkwartier van Gelder ressorteerden. Attestaties van schepenbanken uit het land van Wassenberg — met name van de schepenen van Melick en Herkenbosch — zijn niet voorhanden. De meeste attestaties volstaan met de verklaring dat de getuigende personen tijdens de houtgedingen gehoord hebben, dat Roermond tot de gerechtigden „gewezen” werd door de schepenen van Melick en Herkenbosch. De schepenen van de dingbank van Brempt en Cruchten en de met name genoemde burgemeesters, schepenen en raadsverwanten van Roermond, voorts werkmeeesters en gezworenen van het lakenambt aldaar en nog dertig oude burgers verklaarden, dat de Meinweg „haer stat ind gemeynre burger gemeynthe sij”. De meest concrete gegevens levert de akte van de schepenen van Vlodrop op, die verklaarden dat zij altijd de wagens van Roermond op de Meinweg hadden zien rijden om „bernholt ind tuynholt” te halen. De stad Roermond kon aldus aantonen, dat zij gerechtigd was tot de Meinweg, maar zij zegt verder niets over het betrekken van hout van de Meinweg ter verwerking in batten langs de Maas.

De akte van 22 maart 1422 die op naam van Johan van Loon naar aanleiding van het vergelijk werd uitgevaardigd, bevat „omme dat holts dat sij van der Meynweide duen halen”, de bepaling: „Voirt sullen wir sij haer gemeynten op die Meynweide laissen gebruychen als op den holtzgedingen van der gemeynten die dairzu hoeren gewijst woirt”⁷⁷.

In het vergelijk werd vastgelegd dat Roermond de Meinweg mocht gebruiken zoals op de houtgedingen gewezen werd. De oplossing van dit geschilpunt lijkt, zoals die betreffende de batten langs de Maas, een compromis te zijn tussen beide, in beginsel extreme standpunten. Johan van Loon deed voorkomen, dat de batten gemaakt werden met „zijn” hout. De stad antwoordde, dat zij gerechtigd was tot de Meinweg. Johan van Loon sprak echter niet over het recht van de stad tot de Meinweg, de stad daarentegen repte met geen woord over de verwerking van het hout. Daar beide standpunten, gezien de bewoordingen, niet op elkaar schijnen aan te sluiten, rijst de vraag wat nu eigenlijk de aard van het geschil was.

Roermond stelde het in zijn antwoord zo voor, alsof Johan van Loon ontkende, dat de stad tot de gerechtigden tot de Meinweg behoorde.

⁷⁶ Zie p. 147-148.

⁷⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 345, f.39.

Men kan zich afvragen of deze door Roermond gegeven voorstelling juist is. Johan van Loon, die ter zake van de Meinweg kon optreden in de kwaliteit van pandheer van Wassenberg, moet op grond van het „wijzen” van gewoonterecht tijdens de houtgedingen geweten hebben, zo zou men kunnen stellen, dat Roermond tot de gerechtigden behoorde. Roermond kon immers dienaangaande de verklaringen van andere gerechten aanhalen. De klacht en de akte van 22 maart 1422 hadden ons inziens betrekking op de verwerking van het hout van de Meinweg. Immers de klacht van Johan van Loon „ind sij doin dat mit mijner holtze dat sij van den mijner ind uysser dem mijner dairto voyrent”, is ingebed in de klacht over het leggen van batten langs de Maas. Naast dit concrete probleem rijst de algemenere vraag of het hout van de Meinweg voor openbare doeleinden door de stad gebruikt mocht worden.

Noch op de vraag of het hout van de Meinweg in de toekomst in batten verwerkt mocht worden, noch op de algemene vraag over de verwerking van het hout ten algemenen nutte geeft de akte van 22 maart 1422 een antwoord. Ten aanzien van het gebruik van de Meinweg werd slechts verwezen naar het gewoonterecht dat op de houtgedingen gewezen werd. De oude bosrol die later, waarschijnlijk in de vijftiende eeuw tot stand kwam, geeft evenmin uitsluitsel.

Dezelfde problematiek treedt naar voren in het kader van het geschilpunt aangaande de rechten tot het Nielder ven. Johan van Loon klaagde, dat die van Roermond zonder zijn toestemming steenovens in zijn land en heerlijkheid hadden geplaatst. Door dit afgraven was zijn tiendopbrengst zeer teruggelopen. De stad Roermond antwoordde, dat zij van oudsher steenovens, „tiegelrijen”, ter plaatse had gehad en dat de leem gestoken werd uit grond die het gekocht had. De turf stak Roermond in het Nielder ven, tot welk ven het in dezelfde mate als die van Maasniel gerechtigd was. Roermond bediende zich weer van de reeds besproken akten van attestatie van riddermatigen en schepenbanken, waarin verklaard werd dat de steenovens al veertig jaar en meer te Maasniel of achter Maasniel gestaan hadden en dat Roermond en Maasniel gerechtigd waren tot het Nielder ven. Voor de magistraat van Venlo verklaarde een getuige, dat de stad al meer dan vijftig jaar brandhout uit het Nielder ven haalde; de schepenen van Swalmen verklaarden, dat de stad en de burgers van oudsher gerechtigd waren om in het Nielder ven turf en leem te steken.

In de akte van 22 maart 1422, opgesteld na het vergelijk, zegt Johan van Loon:

„Voirt als wer derselver stat zusprekende waeren omme der tyegelryen zu Nyell, omme dat venne dair sij yren torff uyssgraven ... soe suelen sij der tyegelryen ind des vennens voirtaen gebruychen als sij vur gedaen haven ombekroent vur ons ind onse erven.

Doch zer konnenisse dat sij dat bynnen onsen heirlicheit duen, soe sullen sij onss ind onsen erven van yethlicken oeven steyns der sij daer duen backen, geven zwe alde Flemsche groesse off dat wert dairvur”⁷⁸.

De stad mocht voortgaan met het bakken van stenen en het steken van leem en turf, maar zij moest nu voor elke oven bakstenen een recognitie betalen. Het bakken van stenen ten oosten van Maasniel geschiedde niet door particulieren, maar blijkens de akten van attestatie door en ten behoeve van de stad⁷⁹. De baksteen zal in eerste instantie bestemd zijn geweest voor vestingwerken en openbare gebouwen. Het Nielder ven werd aldus niet enkel door de burgers gebruikt, maar ook door de stad. Het geschilpunt betreffende de steenovens en het Nielder ven heeft derhalve mede betrekking op de vraag, of turf en leem voor openbare werken gestoken mocht worden, welke vraag in dit geval bevestigend beantwoord werd.

Latere gegevens uit de zestiende en zeventiende eeuw

De verwerking van het hout van de Meinweg in batten kwam ook in de zestiende en zeventiende eeuw enige malen ter sprake. De magistraat van Roermond klaagde in maart 1602 bij de ambtman van Wassenberg over het uitspannen van een paard op de Meinweg door de boswachter, welk paard aan Roermondse burgers toebehoorde. De ambtman antwoordde onder verwijzing naar het bosreglement onder andere met de opmerking, dat wanneer er hout of heide gekapt was, zulks „allein ihn den gemarcken der gehulssdenn und nit darbaussen gefeuret, verbrandt und keineswegs zo batten verbraucht werden solln”⁸⁰. Het verwerken van hout in batten werd dus uitdrukkelijk als ongeoorloofd beschouwd. In januari 1636 gaf de militaire gouverneur van Roermond, Jacob Randwijck, aan die van Melick en Herkenbosch en anderen het bevel om enige wagens hout op de Meinweg te kappen ten behoeve van werkzaamheden aan batten bij Roermond. De ambtman van Wassenberg volstond met het verwijzen naar het bosreglement van 1633, waarin in artikel 49 bepaald was, dat de Meinweg gedurende vier jaar gesloten zou zijn voor het kappen van hout⁸¹. Voorts is nog een ander voorbeeld bekend van een verzoek om hout voor algemene doeleinden te gebruiken. De rentmeester van Wassenberg vermeldt in de rekening van 1588/1589 het verzoek van de ambtman van Brüggen van 14 december 1588 om toe te staan, dat die van Cruchten enige dagen hout

⁷⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 345, f.39.

⁷⁹ Zie ook: RAL, archief Kartuizerklooster Roermond, voorl nrs. 29, 31, 117.

⁸⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 116.

⁸¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 150.

mochten kappen op de Meinweg. Met dit hout zou de weg en dam naar Brüggen die op Gelders gebied gelegen waren, gerepareerd worden. De rentmeester had zijn bedenkingen omtrent dit verzoek en stelde de ambtman ervan in kennis⁸². Nadere gegevens ontbreken.

Tenslotte is er een verzoek van een particulier die batten wilde repareren. Willem Zuyrs, bezitter van de aan de Roer gelegen Tonedenhof te Melick, liet in een verzoekschrift aan de landsheer weten, dat het jaar tevoren een poging was ondernomen om de Roer bevaarbaar te maken. Hij had veel schade geleden, omdat voor het aanleggen van een lijnpad niet alleen tal van bomen waren gekapt, maar ook de oeverbegroeiing van wilgenhout was weggehaald. Nu de oever van begroeiing ontdaan was, dreigde zijn land door afkalving van de Roer weg te spoelen, tenzij batten werden aangelegd. Hij verzocht de landsheer derhalve daartoe jaarlijks een aantal wagens hout op de Meinweg te mogen kappen. Dit ongedateerde stuk stamt uit de zestiende eeuw, mogelijk werd het kort na 1548 opgesteld. Op 16 augustus 1548 sloten namelijk de ambtman van Heinsberg en die van Wassenberg een overeenkomst met zeven Roermondse scheepslieden die gedurende tien dagen langs de Roer „allerley hoelss und struich” zouden verwijderen⁸³. Het antwoord op het rekest is niet bekend.

Conclusies

Op de vraag of het hout van de Meinweg gebruikt mocht worden voor het aanleggen en repareren van batten, en of het hout voor openbare doeleinden gebruikt mocht worden, leveren de twee, zojuist behandelde, eerste gevallen een ontkennend antwoord op. In beide laatste gevallen is het antwoord niet bekend. De akte van 1422 die een einde maakte aan het geschil tussen Johan van Loon en de stad Roermond, geeft, zoals gezegd, geen uitsluitsel. Bij gebrek aan verdere gegevens zijn wij geneigd aan te nemen, dat het hout van de Meinweg *niet* ten behoeve van batten besteed kon worden. Gezien het beperkte aantal zogenaamde bosdagen in de zestiende en zeventiende eeuw kan men zich trouwens afvragen of daartoe, behoudens verlof van de zijde van de landsheer, wel voldoende hout gekapt kon worden. In dezelfde lijn willen wij ook de vraag of het hout voor openbare doeleinden verwerkt

⁸² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 8, f.339.

⁸³ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 2, f.149-149v. Zie voor latere pogingen tot bevaarbaarmaking van de Roer: HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 10, f.239; GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 104-114; J.D.H. van Uden, De Roer. In: De Nedermaas 8 (1930/1931), p. 49-51; J.C. de Valk, Een Hollands advies uit 1705 tot bevaarbaarmaking van de Roer. In: Roerstreek '78, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 10, p. 19-23.

kon worden, beantwoorden. De steden en kerspels die in de oude bosrol en in het bosreglement van 1633 weliswaar als de gerechtigden tot de Meinweg worden aangemerkt en die met de landsheerlijke ambtenaren het gebruik van de Meinweg reglementeerden, konden het hout van de Meinweg niet ter behartiging van hun specifieke belangen, in casu werken van openbaar nut, aanwenden.

Het verwerken van hout in de nijverheid

Volgens Timm was hout in de middeleeuwen niet alleen brandstof, maar ook de belangrijkste grondstof voor industrie en nijverheid in de steden⁸⁴. Voorbeelden van een dergelijke verwerking van hout vindt men ook in onze streken. In het Rijkswoud tussen Nijmegen en Kleef en in het Hertogenwald in het hertogdom Limburg werd in de vijftiende eeuw houtskool gebrand; in het Hertogenwald werd hout mede gekapt om als brandstof te dienen in de metaalindustrie⁸⁵. Ten aanzien van de Meinweg ontbreken dergelijke gegevens. Het branden van houtskool zal in de zeventiende eeuw niet mogelijk zijn geweest, daar het bosreglement van 1633 in artikel 39 het laten branden van vuur op de Meinweg op straffe van zes goudgulden verbood. Van Oosten Slingeland beschrijft voorts, hoe in de achttiende en negentiende eeuw op de Veluwe eikehakhout werd gekweekt ter verkrijging van eikeschors, die als grondstof bij het looien van leer fungeerde.

Artikel 11 van de oude bosrol bevat onder andere de volgende opsomming van boeten: „Off eyn foirster queme ind vonde eynen gehulden man mit misshouwe ... eyn voder schrinholtz eyn marc, eyn voder reypholtz eyn marc, eyn voder raemholtz eyn marc ...”⁸⁶. „Schrinholtz” is hout dat door schrijnwerkers gebruikt kon worden. „Reypholtz” zou hout van een bepaalde kwaliteit kunnen zijn ter vervaardiging van hoepels of banden. Ter vergelijking kan een attestatie aangehaald worden van enige laten die gerechtigd waren tot het Hülhover bos bij Heinsberg. Zij verklaarden op 16 december 1594 dat de boswachters vroeger niet na het rooien van een boom „boven den stock der blöcker 5 ad 6 fois verkurtz, schrin- oder kupholtz dairaus gerissen und verkaufft” hadden. Dit citaat werd in de Franse tijd als volgt vertaald: en déraci-

⁸⁴ Timm, Waldnutzung, p. 4, 39, 80.

⁸⁵ Wartena, Bosbeheer Gelderland, p. 34; Yans, Histoire économique Limbourg, p. 106-114; Tille, Kappbusch Brachelen, p. 241.

⁸⁶ Oude bosrol, art. 11. Tijdens het houtgeding van 3 oktober 1527 verklaarden de gerechtigden, dat een Wassenbergse mark de waarde bezat van een rader albus en een heller, en een schelling de waarde van twee Keulse heller. (HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.127v.). Een voeder is gelijk te stellen aan een wagenvracht. (Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 70).

nant les arbres en relaisant aux estocs une longueur de 5 à 6 pieds, qu'ils vendaient à leur profit à l'usage des menuisiers et tonneliers..."⁸⁷. „Raemholtz” zou ter vervaardiging van raamwerken gebruikt kunnen worden. Net zoals „schrinholtz” en „reypholtz” was „raemholtz” dan geen benaming van houtsoorten, maar eerder een aanduiding voor de wijze van verwerking van het hout. In hoeverre het in de zestiende en zeventiende eeuw rechts geoorloofd was het hout van de Meinweg als grondstof voor bepaalde takken van nijverheid te gebruiken, is een vraag, die niet te beantwoorden is. Overigens kan sedert de zestiende eeuw een dergelijke wijze van verwerking de gebruiksgerechtigden nauwelijks inkomsten hebben gebracht, daar er maar enkele keren per jaar de gelegenheid was om een wagen hout op de Meinweg te kapen⁸⁸.

Regeling van de uitoefening van het recht van houtkap

Bepalingen omtrent de bestemming van het hout

In het voorafgaande bleek dat het hout van de Meinweg alleen te gebruiken was als brandstof en als vlechtmateriaal ter vervaardiging van wanden en omheiningen. De bepalingen die in de oude bosrol en latere regelingen te vinden zijn, tonen aan dat het hout van de Meinweg schaars was. Allereerst zijn er bepalingen die moesten bewerkstelligen, dat de gebruiksgerechtigden het gekapte hout ook inderdaad te eigen nutte gebruikten. Wie hout van de Meinweg wegvoerde „in ongewelde”, dat wil zeggen buiten de gerechtigde kerspels, werd volgens de oude bosrol als een niet-gerechtigde behandeld.

Ook de bosreglementen van 1570 en 1633 bevatten de verbodsbepaling om het hout buiten de gerechtigde kerspels te brengen. Het bosreglement van 1633 bepaalde voorts, dat het hout niet aan vreemden, bedoeld zal zijn niet-gerechtigden, mocht worden verkocht en dat onbewoonde woningen in de gerechtigde kerspels geen recht op hout hadden⁸⁹. De gebruiksgerechtigde mocht geen ander gebruik maken van zijn bevoegdheid dan te eigen nutte.

⁸⁷ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 1034, f.58-59, 62v.

⁸⁸ Zie p. 247.

⁸⁹ Oude bosrol, art. 15; bosreglement 1633, art. 30, 33, 35; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 116.

Bepalingen omtrent de hoeveelheid te kappen hout

De wagenlading

De oude bosrol bevat met betrekking tot de uitoefening der subjectieve rechten de bepaling dat een gebruiksgerechtigde „eynen daich up Meynweygh varen mach des donrestaichs, hauwen mach al holt an eyckenholt, dat he sijnen wagen voll have des daichs zo eyner zijt”. De gebruiksgerechtigde mocht derhalve op een dag eenmaal naar de Meinweg rijden en er een wagenlading hout kappen. Hij mocht blijkens het volgende artikel acht (dikke) eiketakken laden op een wagen en vier op een kar. Vervolgens mocht hij de open ruimten in zijn wagen vullen met ander hout dan eike- of beukehout en bij ontbreken daarvan kon hij eiketakken opsnoeien, opdat „he sijnen last vol have”. De uitdrukkelijke vermelding van het *aantal* te kappen takken wijst erop, dat het eikehout op de Meinweg in de vijftiende eeuw al schaars was⁹⁰. Het bosreglement van 1633 zegt hierover, dat de gebruiksgerechtigden tijdens de zogenaamde bosdagen éénmaal naar de Meinweg mochten gaan en slechts zoveel mochten kappen als op een wagen of kar geladen kon worden. Degene die twee keer met zijn wagen of kar op de Meinweg verscheen, verviel in een boete. De arme gebruiksgerechtigden echter die slechts over een kruiwagen beschikten of zelf het hout moesten dragen, omdat zij geen paard (en wagen) hadden kunnen lenen, mochten tijdens de bosdag tweemaal hout gaan kappen⁹¹. Wie meer hout kapte en samenbond dan hij kon meenemen, verbeurde het teveel gekapte hout; wie het gekapte hout pas de volgende dag ging ophalen, verviel in een boete. Aldus trachtte men te voorkomen, dat men meer dan de genormeerde hoeveelheid hout kapte⁹².

Er zijn verscheidene indicaties, dat de praktijk weleens anders was. Die van Cruchten werden in 1673 bijvoorbeeld ervan beschuldigd niet één maar wel drie à vier keer per bosdag op de Meinweg hout te kappen. In zijn brieven van de jaren 1697-1699, waarin de magistraat van Roermond de datum van de aanstaande bosdag doorgaf, liet hij aan de schout van de heerlijkheid Dalenbroek weten dat iedere gebruiksgerechtigde tijdens de bosdag slechts met één kar, één keer naar de Meinweg mocht rijden. In 1698 werd uitdrukkelijk verboden om halverwege de weg naar huis de karren af te laden en nog eens naar de Meinweg te gaan⁹³.

⁹⁰ Vergelijk: Timm, *Waldnutzung*, p. 74, 78. Zie voor het opsnoeien: Mantel, *Forstgeschichtliche Beiträge*, p. 75.

⁹¹ Bosreglement 1633, art. 16, 24.

⁹² Bosreglement 1633, art. 20, 25.

⁹³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 197.

Uit het tijdens het houtgeding van 10 september 1530 bepaalde blijkt, dat de gebruiksgerechtigde de gekapte takken niet mocht inkorten, maar deze zolang als zij waren moest opladen. Ook het bosreglement van 1633 bepaalde, dat het hout ongekort en ongesnoeid weggevoerd moest worden⁹⁴. Naast deze ene kar of wagen hout die tijdens de bosdag gekapt werd, mochten de gebruiksgerechtigden des donderdags na de bosdag, ingevolge artikel 18 van het bosreglement van 1633, nog week hout, zoals jeneverbesstruiken, doornstruiken, hulst, bremstruiken en lange houtige heide kappen, respectievelijk plukken. Over de normering van de hoeveelheid week hout is niets bekend. Kennelijk hechtte men aan dit hout weinig waarde.

De bosdag

Vijftiende eeuw

Ter verkrijging van een goed beeld van de bevoegdheid tot het kappen van hout, is het niet alleen van belang te weten hoeveel de gebruiksgerechtigde mocht kappen, maar ook hoe vaak hij per jaar naar de Meinweg mocht gaan. De oude bosrol is in dezen zeer summier. Het reeds vaker geciteerde artikel vermeldt slechts, dat de gebruiksgerechtigde „eynen daich op Meynweygh varen mach des donrestaichs”. De bevoegdheid tot het kappen van hout was derhalve beperkt tot de donderdag. Dergelijke beperkingen treft men ook in andere bossen aan. In het Kappbusch bij Brachelen mocht de gerechtigde blijkens de bosrol van 1476 niet op donderdagen en zaterdagen in het bos werken; op de andere dagen, bosdagen genaamd, was zulks wel geoorloofd. De bosrol van het Echter bos van 1477 vermeldt twee bosdagen per week voor de akkerlieden (maandag en vrijdag) en twee dagen voor de keuters (dinsdag en zaterdag). De laatstgenoemden mochten overigens ook op maandag en vrijdag kappen. Wie buiten de bosdagen hout kapte, verviel in een boete⁹⁵. Het onderscheid in bosdagen voor ploegers en keuters wordt in de bosrol van de Meinweg niet gemaakt. Opvallend is het, dat geen van de genoemde bosrollen, noch die van het Elmpter en Swalmer bos, iets medelen over het aantal bosdagen per jaar, ook niet over een eventuele beperking van het houden van bosdagen tot het winterseizoen.

Een ander probleem dient zich aan bij de interpretatie van het oudste

⁹⁴ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85v. Mogelijk heeft hierop ook betrekking de boete van vijf schelling voor een voeder „gesnetzholtz” die artikel 11 van de oude bosrol noemt.

⁹⁵ Tille, Kappbusch Brachelen, p. 236; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286-287. Zie ook: Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 174.

gegeven dat wij over het kappen van hout op de Meinweg kennen. Het rond 1404 aangelegde leenregister van de landen van Overmaas rekent Gerard van Mattelair tot de leenmannen van het land van Wassenberg. Hij hield de heerlijkheid Tüsschenbroich in leen en voorts „zu den borchleen die holtzgewelde op Meynweyde des daichs I voeder holtz”⁹⁶. Gerard van Mattelair mocht volgens het leenregister dagelijks een wagen hout laten kappen. Volgens de oude bosrol van de Meinweg, die wij tegen het einde van de vijftiende eeuw dateerden⁹⁷, blijkt echter, dat de gerechtigden slechts des donderdags hout mochten kappen. Men zou kunnen veronderstellen, dat de gebruiksgerechtigden in het begin van de vijftiende eeuw nog dagelijks een wagen hout mochten kappen en tegen het einde van die eeuw nog slechts des donderdags, maar op grond van dit ene gegeven blijkt ons zo’n veronderstelling te gewaagd. Het kasteel en de kleine heerlijkheid Tüsschenbroich bij Wegberg behoorde niet tot een der gerechtigde kerspels. Anderzijds was Gerard van Mattelair een van de belangrijkste Wassenbergse leenmannen. In dit verband kan men verwijzen naar een gelijksoortige situatie in het Elmpter bos. Recht tot het kappen van hout in het Elmpter bos bezat namelijk de buiten het kerspel Elmpt gelegen voogdij te Roermond. De voogdij ontleende haar recht aan verleningen van de heren van Elmpt. Eduard, hertog van Gelder en medeheer van Elmpt, stond in 1371 aan Godart van Vlodrop, voogd van Roermond, toe, dat deze zoveel brandhout in het Elmpter bos mocht laten kappen als hij nodig had in „sijnre harbarge”, de voogdij te Roermond. De Van Vlodrops behoorden tot de belangrijker leenmannen van de hertog. Gerard van Vlodrop wordt als eerste onder de ridders van het Overkwartier in de verbondsbrief van 1418 genoemd⁹⁸. In 1413 bepaalde hertog Reinald vervolgens, dat Gerard van Vlodrop, erfvoogd te Roermond, ter waardeververmeerdering van de in leen gehouden voogdij en wegens verrichte trouwe diensten „ellix daigs als hoem des genuecht” een wagen naar het Elmpter bos mocht sturen om brandhout voor de voogdij te kappen. In 1414 volgde een soortgelijke verlening door Willem van Elmpt, medeheer van Elmpt⁹⁹.

Gerard van Mattelair kan zijn recht tot de Meinweg ontleend hebben aan een beschikking van de heer of pandheer van Wassenberg, zoals de Van Vlodrops voor de voogdij te Roermond hun recht tot het Elmpter bos ontleenden aan beschikkingen van de heren van Elmpt. Dit zou dan betekenen, dat hij ten opzichte van de overige gebruiksgerechtigden een bevoorrechte positie innam.

⁹⁶ ARAB, archief Rekenkamers, inv. nr. 572, f.33.

⁹⁷ Zie p. 54.

⁹⁸ L. de Crassier, *La vouerie de Ruremonde*, Sittard 1911, p. 16-17.

⁹⁹ Linssen, *Cartularium erfvoogdij*, k.132-134.

Toen Sophia van Wachtendonck in 1531 aan Goirt toe Klynckum haar land voor de hof te Wegberg in halfpacht uitgaf, werd de volgende bepaling in de akte opgenomen: „Noch sal jouffer Sophia vurgenant laeten houwen op Meynweich seess waegen gerden, die sall Gaert in gen hoff vueren”¹⁰⁰. De halfpachter moest per jaar zes wagens hout naar de hoeve brengen, wat neerkomt op zes bosdagen per jaar. Het protest, dat na de afkondiging van het bosreglement van 1570 van de zijde der Gelderse gerechtigden opstak, werd niet alleen hierdoor veroorzaakt, dat dit reglement buiten medeweten van de Geldersen tot stand was gekomen, maar ook door het feit, dat daarin de rechten van de gebruiksgerechtigden werden beperkt. In een schrijven van 6 oktober 1576 van de magistraat van Roermond aan de hertog van Gulik memoreerde hij, dat de ambtman van Wassenberg krachtens het nieuwe bosreglement optrad tegen de Gelderse gebruiksgerechtigden, in casu die van Cruchten, die niet „widder dem alten gebrauch” hadden gehandeld. De magistraat verzocht nogmaals de uitvoering van het nieuwe bosreglement op te schorten en de Geldersen zolang te laten „bij unseren uralten gebrauch, possession und gerechtigkeit der 6 gewoentlicher boschtaeghen”. Een ongedateerde brief van de schepenen en gezworenen van Cruchten aan de magistraat van Roermond betreffende deze kwestie vermeldt, dat paarden gepand waren „der sess boschtagh halber”¹⁰¹. Uit het bovenstaande valt op te maken, dat er in de zestiende eeuw zes bosdagen waren, tijdens welke de gebruiksgerechtigden een wagen hout mochten kappen. Dit aantal werd door het bosreglement van 1570 kennelijk drastisch beperkt.

Een uitgebreid overzicht van het aantal bosdagen en van de tijden waarop wel en niet gekapt mocht worden, biedt het bosreglement van 1633. In de maanden oktober tot en met maart zouden telkenjare zes bosdagen gehouden worden, namelijk drie voor de ploegers en drie voor de keuters. De eerste dinsdag van oktober, december en februari zou de bosdag voor de ploegers zijn, de eerste dinsdag van november, januari en maart die van de keuters. Zou een dinsdag samenvallen met een kerkelijke feestdag, dan werd de bosdag een dag opgeschoven. Sedert 1633 hadden de gebruiksgerechtigden dus in principe drie bosdagen per jaar¹⁰².

In nauw verband met de evengenoemde bosdagen staan verschillende bepalingen, die degene die buiten de bosdag hout kapte, met een boete

¹⁰⁰ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1113, f.74.

¹⁰¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 91 en ongeordend gedeelte afkomstig uit archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder.

¹⁰² Bosreglement 1633, art. 16, 17.

bedreigden. Kenden de oude bosrol en het bosreglement van 1570 reeds een strafbepaling ten aanzien van degene die op zondagen of des nachts hout kapte¹⁰³, het bosreglement van 1633 trachtte kennelijk een sluitend geheel van strafbepalingen voor alle mogelijke overtredingen te geven. Artikel 14 bepaalde, dat het bos van 1 april tot en met 30 september gesloten zou zijn, „also dass gahr kein holtz in den monatten gehawen wurde”. Wie in die tijd toch hout kapte of sprokkelde, dan wel hout dragend of vervoerend werd aangetroffen, verviel in een boete van vijf goudgulden. Deze boete van vijf goudgulden is als hoog te beschouwen, als men in aanmerking neemt, dat de meeste andere overtredingen beboet werden met een bedrag dat schommelde tussen een halve en twee goudgulden. Wie hout kapte of vervoerde buiten de bosdagen, dus in de periode van 1 oktober tot en met 31 maart, moest een boete van een goudgulden per wagen betalen en verbeurde het hout. Wie echter 's nachts hout kapte of vervoerde, was weer vijf goudgulden boete schuldig, wie zulks op zon- en feestdagen deed, verviel in de hoogste boete van tien goudgulden, als het een ploeger betrof, en van vijf goudgulden, als hij een keuter was¹⁰⁴.

Van deze eenvoudige regeling van het aantal bosdagen in het bosreglement van 1633 werd in de praktijk al spoedig afgeweken. Naast de gewone bosdagen werden bijvoorbeeld in 1659 bij het „Roedger Abscheidt” aparte bosdagen vastgesteld voor de gesloten gedeelten van de Meinweg, waarover dadelijk meer¹⁰⁵. In 1662 probeerde men de uitoefening van de bevoegdheid tot het kappen van hout in overeenstemming te brengen met de noodzakelijke hakomloop van het hout. De Meinweg werd blijkens de Herkenboscher conferentie van 18 april 1662 in twaalf percelen verdeeld, waarvan er elk jaar één gekapt zou worden. Het kappen moest geschieden tussen Sint Martinus (11 november) en 30 april. De ploegers zouden twee dagen per week krijgen om hout te kappen, namelijk de maandag en dinsdag, de keuters de twee volgende dagen.

De bosdag werd in 1668 en mogelijk ook in 1670 voorafgegaan door een bijeenkomst van de gerechtigde kerspels om het hout, dat op de bosdag gekapt zou worden, „t' samender handt in slaegen te leggen ofte aff te meeten”¹⁰⁶. In 1672-1673 werd de bosdag echter te Vlodrop rechtstreeks door de boswachters bekend gemaakt. Vandaar de klacht, die de Gelderse gerechtigden op 26 mei 1673 bij de ambtman van Wassenberg uitten, namelijk dat het gebruikelijk was, dat de Meinweg vóór het vaststellen van de bosdagen met de gerechtigden bezichtigd werd,

¹⁰³ Oude bosrol, art. 11; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 116.

¹⁰⁴ Bosreglement 1633, art. 14, 26-29.

¹⁰⁵ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186v. en 804.

¹⁰⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 183 en 7, f.231.

waarbij de plaatsen werden aangewezen, waar het best gekapt kon worden. Thans geschiedde dat niet meer. De boswachters handelden in dezen op eigen gezag en bepaalden eigenmachtig de bosdagen¹⁰⁷.

In principe werden de bosdagen in ieder geval na 1662 aangekondigd. Men kon blijkbaar niet op de dagen die in het bosreglement van 1633 of tijdens de Herkenbosscher conferentie waren vastgesteld, op eigen gelegenheid naar de Meinweg trekken. Hoe vaak mocht men na 1662 hout gaan kappen? De Herkenbosscher conferentie spreekt van twee dagen in de week voor ploegers en twee voor de keuters tussen 11 november en 30 april. In 1673 werd er echter van Gelderse zijde bij de ambtman van Wassenberg over geklaagd, dat men in plaats van zes maar drie bosdagen had genoten, hetgeen in strijd met de „generale resolutie” was. Wanneer hiermede de Herkenbosscher conferentie werd bedoeld, dan moet de bepaling van 1662 over de bosdagen zo worden opgevat, dat de gebruiksgerechtigden, respectievelijk de ploegers en keuters, eenmaal per twee maanden van november tot en met april op bepaalde weekdagen hout mochten gaan kappen.

Gegevens over de bosdagen na 1673 zijn weinig talrijk. Blijkens de gemeenterekeningen van het kerspel Vlodrop werd op 11 januari 1681 een bosdag gehouden; in 1686 werd twee keer iets betaald aan de boswachter, die de bosdagen kwam aankondigen. De magistraat van Roermond gaf op 19 januari 1697 aan de schout van Dalenbroek het bericht van de beheerder van het ambt Wassenberg door, dat op 22 januari de bosdag voor de ploegers zou zijn en op 29 januari die voor de keuters. In 1698, 1699 en 1701 is nog maar van één bosdag sprake, blijkbaar voor ploegers en keuters gezamenlijk¹⁰⁸. Hierop sluit aan een brief van de rentmeester van de graaf van Nesselrode te Wegberg van 15 mei 1706. Hij liet weten, dat elk jaar, of liever alle twee à drie jaren, een bosdag werd gehouden. Het bos was volgens hem in zo'n slechte staat, dat het niet de moeite loonde er hout te gaan kappen¹⁰⁹.

In maart 1730 en 1732 werd een bosdag vastgesteld door de voogd van Wassenberg, nadat hij van de boswachters had vernomen, dat het kappen zonder nadelige gevolgen voor het bos kon plaatsvinden. In 1734 werd weer eens overleg over het kappen gepleegd tussen de gerechtigden en Gulikse ambtenaren te Wassenberg. Een bosdag werd voorzover bekend ook in 1754 gehouden, terwijl in 1764 door de ambtman weer

¹⁰⁷ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 71; GAR, Oud archief Roermond inv. nr. 804.

¹⁰⁸ Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nrs. 79, 96; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 197.

¹⁰⁹ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1310, f.110-110v.

twee bosdagen werden bepaald, te weten één voor de ploegers en één voor de keuters¹¹⁰.

De bovenstaande gegevens wekken niet de indruk, dat er sedert 1633 één lijn werd gevolgd. Volgens het bosreglement van dat jaar zouden er in totaal zes bosdagen zijn op de eerste dinsdag van de maanden oktober tot en met maart. In 1662 werd een andere regeling getroffen, al weten wij niet hoelang deze van kracht bleef. Naast de bij reglement of anderszins vastgelegde bosdagen werden soms nog „buitengewone” bosdagen gehouden. Tenslotte blijkt, dat gedurende het laatste kwart van de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw nauwelijks meer dan één bosdag per jaar plaatsvond. De praktijk van de uitoefening van de bevoegdheid tot het kappen van hout was anders dan het bosreglement van 1633 doet vermoeden. Deze bevoegdheid was danig ineengeschrumpeld. Was in de zestiende eeuw nog sprake van zes bosdagen, in de achttiende eeuw werd, voorzover bekend, maar één bosdag per jaar gehouden.

Buitengewone bosdag

Naast de bosdagen die in het bosreglement waren vastgelegd, vond ook wel eens een „buitengewone” bosdag plaats op verzoek van de Gelderse gerechtigden, zoals in 1597, of wanneer dit noodzakelijk was uit het oogpunt van bosbeheer. De ambtman van Wassenberg berichtte bij voorbeeld op 24 september 1636 aan de magistraat van Roermond, dat de brand die de afgelopen zomer in het Vlodropper bos had gewoed, ook een gedeelte van de Meinweg had aangetast. De ambtman stelde daarom de datum voor een bosdag vast om het verbrande hout weg te kappen ten einde plaats te maken voor jonge aanwas¹¹¹.

Van 4 tot 7 augustus 1659 werd overleg gevoerd tussen afgevaardigden van de magistraat van Roermond en Gulikse ambtenaren, gevolgd door een bezichtiging van de Meinweg van 21 tot 23 augustus. Tijdens dit overleg, het zogenaamde „Roedger Abscheidt”, werd besloten achttienhonderd morgen, gelegen in twee percelen, namelijk een bij het Elmpter bos en een bij Arsbeck, gedurende negen jaar grotendeels voor het kappen van hout te sluiten. Elk jaar zou een negende gedeelte ervan „pro quota” door de Gelderse en Gulikse gebruiksgerechtigden gekapt worden, zulks buiten de gewone bosdagen, die in de rest van de Meinweg zouden blijven plaatsvinden. In 1661 werd de magistraat van Roermond vóór het afkappen van zo’n negende gedeelte, zijnde twee-

¹¹⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 27, f.209, 29, f.11v.-12, 79-79v. en 61, index jura ac privilegia in voce bosdag; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

¹¹¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 111, 150.

honderd morgen, door de voogd van Wassenberg uitgenodigd om mee te werken aan de verdeling van het te kappen hout onder de gebruiks-gerechtigden. Zonder afbreuk te doen aan de rechten van elke stad, dorp of kerspel werd het hout toen verdeeld overeenkomstig het getal der huishoudingen. Op 26 april 1661 liet de magistraat aan de inwoners van Roermond weten, dat zij binnen de termijn van tien dagen hout konden kappen op de Meinweg op een perceel van twintig morgen „als voor dese stadt aldaer affgemeten sijn”. Daar de stad twintig van de tweehonderd te verdelen morgen hout was toegewezen, hebben de gerechtigde steden en kerspels inderdaad niet elk een veertiende deel gekregen, maar werd rekening gehouden met het aantal huishoudens per kerspel¹¹². Of deze verdeelsleutel later, ook tijdens de gewone bosdagen, nog werd toegepast, is niet bekend.

Bepalingen omtrent de plaatsen waar het hout gekapt mocht worden

Uit de oude bosrol en het bosreglement van 1633 kan men afleiden, dat de gebruiksgerechtigden in principe overal op de Meinweg hout mochten kappen. Uit het voorkomen van het begrip „hoeffslage” in de oude bosrol meenden wij reeds te mogen afleiden, dat een gedeelte voor de heer van Wassenberg gereserveerd was¹¹³. Tijdens het houtgeding van 10 september 1530 werd bepaald, dat niet gekapt zou worden „bij der heegen off wes daran west ... wabij der herre van Wassenberg sijner wiltbanen gebruychen mach”¹¹⁴. Deze in eerste instantie niet al te duidelijke bepaling wordt door Schwappachs uitleg van het begrip „haag” verklaarbaar. Ten einde de jacht te doen slagen, zonder dat het noodzakelijk was veel valkuilen te graven, werden heggen aangelegd. In deze heggen, die ten dele kunstmatig waren, werden op bepaalde plaatsen openingen gelaten, waarin valstrikken of netten werden bevestigd of waarachter jagers werden opgesteld. Tijdens de jacht werd het wild naar deze heggen en vervolgens naar deze openingen gedreven¹¹⁵. Deze heggen, bedoeld als jachtinstrument, mochten niet vernield worden. Ook het bosreglement van 1633 wijdt hieraan een bepaling. Op die plaatsen waar „die staelplatzen oder saesen sein oder da hegen kunfftiger zeyt geschlagen wurden, soll man vohr unnd hinder anderthalbe roide frey lassen ...”. Aan weerszijden van de heggen mocht men ter breedte van anderhalve roede geen hout kappen¹¹⁶. „Saes” en „staelplatz” zijn eveneens termen uit het jagersjargon. Een „saes” is onder

¹¹² GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186-186v., 7, f.12 en 804.

¹¹³ Oude bosrol, art. 12. Zie ook p. 144.

¹¹⁴ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85.

¹¹⁵ Schwappach, Handbuch Forst- und Jagdgeschichte, p. 172-173, 633.

¹¹⁶ Bosreglement 1633, art. 36. Zie ook: Reinartz, Vogtgeding Niederkrüchten, p. 66.

andere een schuilplaats voor het wild, een „staelplatz” is een plaats waar het wild wordt neergeschoten. Blijkens het houtgeding van 1659 had de hertog van Gulik ten tijde van de totstandkoming van het bosreglement van 1633 een klein bosje, genaamd de Meulenbergen, waar niet gekapt mocht worden, voor zich laten reserveren als schuilplaats voor het wild, een verbod dat in 1671 herhaald werd¹¹⁷. Ook in het kader van maatregelen genomen ter bevordering van de houtstand was het de gebruiksgerechtigden in de zeventiende en achttiende eeuw niet altijd toegestaan hout te kappen waar zij wilden. Op 23 mei 1640 constateerden men dat het bos bedorven werd, doordat het goede hout gekapt werd en het slechte bleef staan. Op aanwijzing van de Gelderse en Gulikse gerechtigden zou ieder jaar een perceel worden aangewezen waar gekapt mocht worden. In 1659 werden twee percelen ter gezamenlijke grootte van achttienhonderd of tweeduizend morgen voor het kappen van hout tijdens de gewone bosdagen gesloten. Beide percelen zouden echter telken jare tijdens buitengewone bosdagen voor een negende gedeelte gekapt kunnen worden.

Tijdens de Herkenboscher conferentie van 18 april 1662 werd de Meinweg in twaalf percelen verdeeld. Elk jaar zou een twaalfde deel gekapt worden. Het was de gebruiksgerechtigden op een boete van vijf goudgulden verboden om in het overige deel van de Meinweg te kappen. Ook werd wel bij gelegenheid van een aan de bosdag voorafgaand overleg tussen de gerechtigden bepaald, waar gekapt mocht worden. Tenslotte meldde de ambtman van Wassenberg in 1764, dat tijdens de bosdag enkel in een zesde gedeelte van het bos, dat met strowissen was afgezet, gekapt mocht worden¹¹⁸. In de zeventiende en achttiende eeuw was de bevoegdheid tot het kappen van hout, in ieder geval gedurende bepaalde perioden, beperkt tot een bepaald gedeelte van de Meinweg.

De houtverdeling

De gebruiksgerechtigden tot de Meinweg mochten jaarlijks gedurende een bepaald aantal dagen, bosdagen genaamd, op de Meinweg hout gaan kappen. Toewijzing van een bepaald te kappen gedeelte aan een bepaald kerspel, waarin de betreffende gebruiksgerechtigden hun gang konden gaan, geschiedde in 1661 ingevolge het „Roedger Abscheidt” van 1659. Deze toewijzing had toen betrekking op een afgezonderd gedeelte van achttienhonderd morgen van de Meinweg. Op 3 januari 1670 kwam de onderboswachter de magistraat van Roermond meede-

¹¹⁷ RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulsd en contra Gulikse officieren, 1659; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹¹⁸ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

len, dat des anderen daags op de hoeve Halrath overleg zou plaatsvinden om „t' samenderhandt in slaegen te leggen ofte aff te meeten het holt 't welck op de boschdaegen ... door de gehulsdén afgehouden soude woorden”¹¹⁹. Uit het gegeven citaat zou men kunnen afleiden, dat vóór de bosdag een verdeling van het beschikbare hout onder de gerechtigden plaatsvond. Voor het overige laten de bewaard gebleven gegevens zich niet uit over een jaarlijkse verdeling van het te kappen hout tussen de gerechtigde kerspels of de gebruiksgerechtigden.

Verdelingen van te kappen hout zijn wel van elders bekend. Pleyte vermeldt, dat in de zeventiende en achttiende eeuw in het oosten van het huidige Nederland de jaarlijkse of halfjaarlijkse „holtdeylinge” plaatsvond tijdens de holtspraak. Men bepaalde welk deel van het bos gekapt zou worden. Het aantal te kappen bomen werd in partijen verdeeld en deze werden verloot onder de gewaarden. De bomen werden vervolgens gemerkt met een „deylbile” en tenslotte mochten de gerechtigden onder toezicht van de beambten hun hout gaan kappen¹²⁰. Een dergelijke procedure werd ook in enige dichtbij de Meinweg gelegen bossen toegepast. Een reglement van 1569 voor het Loobos, waartoe Steinkirchen en Effeld enerzijds en Ophoven anderzijds gerechtigd waren, vermeldt dat om de twee jaar vier „gerbmeister” of „umbtheiler” gekozen zouden worden. Dezen moesten vóór 30 november het bos verdelen en elk huis een „holzgift” van dezelfde grootte geven. Binnen het aan iedere gebruiksgerechtigde toegewezen gedeelte van het bos mocht deze tot 1 mei hout kappen en tevens heide maaien¹²¹. Blijkens de bosreglementen van 1560, 1568 en 1768 werd in het Vlodropper bos, waartoe die van Vlodrop gerechtigd waren, telkenjare rond 1 november hout gegeven door „geefslieden”, welk hout vóór 15 april weggevoerd moest worden. De „gift” had ook hier een geografische, nader localiserende, betekenis. Men mocht geen hout kappen of heide maaien buiten zijn gift. De giften hadden echter in tegenstelling tot die in het Loobos niet dezelfde omvang; er waren in 1568 6 hoefsgiften, 25 ploegersgiften en 72 keutergiften, die, telkens twee te zamen gerekend, een omvang hadden van zeven bij vijf, respectievelijk zeven bij vier en zeven bij drie ploeglijnen. Daarnaast kregen nog enkele overheidsfunctionarissen een gift¹²². Tenslotte zij nog verwezen naar het Schaagbos, waarvan de gebruiksgerechtigden te Birgelen en Wildenrath woonden. Elke twee jaar werd het hout gegeven; het toegewezen hout werd in morgens

¹¹⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 7, f.231.

¹²⁰ Pleyte, *Rechtstoestand marken*, p. 71. Zie ook: Sloet, *Geldersche markerechten* I, p. 394, 410.

¹²¹ Pastorie Ophoven, *Register des Kirchenpastorats*, p. 224.

¹²² Roebroeck, *Land Montfort*, p. 291-299. Het begrip „ploeglijnen” konden wij evenmin als Roebroeck achterhalen.

uitgedrukt, maar niet elke gebruiksgerechtigde kreeg evenveel. In 1814 waren er 8 gerechtigden tot een volle morgen hout, 45 gerechtigden tot een halve morgen en 77 gerechtigden tot een kwart morgen¹²³.

Dergelijke gedetailleerde verdelingen van het hout tussen de gebruiksgerechtigden, gevolgd door een tamelijk lange termijn gedurende welke men het hout kon kappen, kwamen op de Meinweg niet voor, mogelijk wegens het grote getal der gebruiksgerechtigden en de grote omvang van het bosgebied. De gebruiksgerechtigden tot de Meinweg mochten daarentegen enige keren per jaar hout kappen op vrijwel de gehele Meinweg of in een afgeperkt gedeelte ervan.

Waar het hout bij houtverdeling aan de afzonderlijke gebruiksgerechtigde werd toegewezen, valt te constateren, dat het hout object van vervreemding kon zijn. Artikel 4 van het reglement van het Loobos bepaalde, dat het niet geoorloofd was om het hout, zolang het niet gekapt was, buiten de gerechtigde kerspels te verkopen. Wanneer de gebruiksgerechtigde het hout echter gekapt en weggevoerd had, mocht hij het verkopen aan wie hij wilde. Voorts mochten de „geefslieden” geen houtgiften kopen of verwerven, voordat het hout verdeeld en toegewezen was¹²⁴. Blijkens het bosreglement van het Vlodropper bos van 1768 mocht de gerechtigde, voordat hij het naar huis had gebracht, geen hout van het bos aan vreemden verkopen¹²⁵. De gebruiksgerechtigden tot de Meinweg mochten het hout in het geheel niet buiten de gerechtigde kerspels brengen en blijkens het bosreglement van 1633 mochten zij het *niet* aan vreemden verkopen.

In het Vlodropper bos was het vóór 1768 zelfs mogelijk om de „houtgift” te verpanden, getuige artikel 21 van het reglement van dat jaar: „Opdat de verpande gigten aen uytheemsche geen occasie soude geven om den bosch de ruineeren ende misbruycken, so sullen deselve gigten door d'eygenaers worden ingetrocken ende verboden in 't toecomende eenige te verpanden aen uytheemsche”. Een geval uit de praktijk is bekend uit 1666. Op 8 december van dat jaar verklaarde Gerard Bordels, heer van de laathof te Vlodrop, dat Johan Graeven en zijn echtgenote aan hem een huis te Vlodrop hadden overgedragen. Gerard Bordels zou de daarop rustende lasten betalen uitgezonderd „'t gene daarmede belast is de holtgifte van 't voorsseyde huys in de gemeynthe”, die Johan Graeven zelf moest inlossen „ende bij het huys behouden ende genieten”, waarna hij het huis aan Johan Graeven in cijns uit-

¹²³ Pastorie Birgelen, archief parochie Birgelen, inv. nr. 101; Heinrichs-Broich, Kirchengeschichte Wassenberger Raumes, p. 103-104. Zie voorts: Tille, Zwei Waldordnungen, p. 14; Dezelfde, Kappbusch Brachelen, p. 242; Brings, Brachelen, p. 35; Janssen de Limpens, Vylener rothen, p. 216.

¹²⁴ Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 224-225.

¹²⁵ Roebroeck, Land Montfort, p. 297, art. 20.

gaf¹²⁶. Uit deze akte blijkt, dat het bij verdeling toe te wijzen hout inderdaad verpand kon worden en dat de houtgift als een aanklevend recht van het huis werd beschouwd. Dit laatste hangt mogelijk samen met het duidelijke onderscheid dat al in 1568 tussen hoefsgiften, ploegersgiften en keutersgiften werd gemaakt. Het aantal houtgiften was echter niet gefixeerd; in 1768 blijkt het aantal giften, voornamelijk de ploegersgiften, sedert 1568 met minstens vijfentwintig te zijn toegenomen. Tegen het einde van de achttiende eeuw waren nog vrijwel alle huishoudingen in het kerspel Vlodrop gerechtigd tot het Vlodropper bos¹²⁷. Te Vlodrop heerste derhalve geen onderscheid tussen gerechtigden en niet-gerechtigden tot het bos, terwijl de houtgift zich ook niet tot een „waardeel” ontwikkeld heeft, een begrip dat vooral in het oosten van Nederland bekend is¹²⁸.

Samenvatting

Sedert het eerste kwart van de vijftiende eeuw was de Meinweg een type bos dat thans als hakhoutbos aangeduid wordt, bestaande uit eikehakhout maar ook uit andere boomsoorten. Het hout kon door de gebruiksgerechtigden slechts als brandstof en als vlechtmateriaal voor omheiningen en wanden gebruikt worden. Timmerhout was op de Meinweg niet voorhanden wegens het ontbreken van hoge opgaande bomen. Of het hout verwerkt mocht worden in batten langs de Maas, is een vraag die voor de vijftiende eeuw bij gebrek aan gegevens niet, maar voor de zeventiende eeuw en later ontkennend beantwoord kan worden. Waarschijnlijk mocht het hout evenmin verwerkt worden als grondstof in bepaalde takken van nijverheid.

De gebruiksgerechtigde mocht hout gaan kappen tijdens bepaalde dagen, de bosdagen, en wel telkens een wagen- of karlading hout. Wie tijdens de bosdag niet over een paard en wagen kon beschikken, mocht, althans in de zeventiende eeuw, twee keer hout gaan kappen. Het aantal bosdagen liep in ieder geval sedert de zestiende eeuw terug. Waren er in de zestiende eeuw nog jaarlijks zes bosdagen, sedert het einde van de zeventiende eeuw is nog maar sprake van één bosdag per jaar. Dat de gebruiksgerechtigden zich niet gewillig bij deze afnemende mogelijkheid tot het kappen van hout neerlegden, moge blijken uit twee incidenten. Op 8 januari 1594 werd geklaagd, dat Roermondse burgers op „ungeburliche” tijden naar de Meinweg reden en er hout kapten. In 1753 heette het, dat die van Neder- en Overcruchten soms „haufenweis”

¹²⁶ RAL, archief familie Bordels, ongeordende charters; Roebroeck, Land Montfort, p. 297-298.

¹²⁷ Roebroeck, Land Montfort, p. 258, 260.

¹²⁸ Zie p. 303.

de Meinweg binnenvielen en door het kappen van hout ruïneerden, zonder dat de boswachter hen dat kon beletten¹²⁹. Voor het kappen van een wagen of kar hout moest aan de boswachters een recognitie gegeven worden die „chur” heette¹³⁰. Behoudens de Catharina-altaarhof te Wegberg waren de gebruiksgerechtigden geen recognitie verschuldigd aan de heer van Wassenberg wegens het uitoefenen van subjectieve rechten op de Meinweg¹³¹.

4. Overige gebruiksmogelijkheden van de Meinweg

Niet alleen voor het kappen van hout, maar ook voor het maaien van heide en het weiden van vee was de Meinweg van belang. Een sedert de zestiende eeuw steeds groter wordend gedeelte van de Meinweg kan als zogenaamd schraalland bestaande uit grasachtige begroeiing, voornamelijk heide, gekwalificeerd worden. Deze schraallanden waren tot in de negentiende eeuw voor het landbouwbedrijf van groot belang. Ten aanzien van de Veluwe schetst Van Oosten Slingeland het volgende beeld. Het houden van schapen en het maaien van heideplaggen werden nog in 1864 als de „grondzuilen” beschouwd waarop de Veluwe landbouw rustte, omdat beide dienden ter bereiding van mest voor de akkers. Deze mestbereiding was zeer arbeidsintensief. In de maand juni werden heideplaggen geslagen ter grootte van circa dertig centimeter in het vierkant en ter dikte van circa drie centimeter. Volgens een door deze auteur geboekstaafde mondelinge mededeling kon een geoefend man tussen acht uur 's morgens en twee uur 's middags met de zogenaamde plaggezicht ongeveer tweeduizend plaggen slaan. Daar grove heide als strooisel ongeschikt was en men bij voorkeur naar heide zocht, waarin veel humus aanwezig was, werd de heide niet voor de voet afgemaaid.

De afgemaaide heide werd onder de varkens, soms ook onder koeien, gestrooid ter bereiding van mest. De heide diende voorts als voedsel voor de schapen die voornamelijk ten behoeve van de mestproductie gehouden werden. Tenslotte kon de heide nog op andere wijze van nut zijn. Gemaaide heide, die niet ouder was dan zes jaar, werd soms in de herfst als bijvoer aan de beesten gegeven, die daardoor regelmatig in de mest waren. Oudere heide kon dienen als dakbedekking op schuren en schaapskooien, terwijl oude sterk houtige heide geschikt was om er

¹²⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 108; Pastorie Herkenbosch, archief parochie Herkenbosch (ongeordend).

¹³⁰ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85v.; Bosreglement 1633, art. 23, 24. Zie ook p. 165-166.

¹³¹ Vergelijk: Roebroek, Land Montfort, p. 246, 264. Zie ook p. 118-119.

bezems van te binden en voorts als brandstof in bakovens kon dienen¹³². Hoe was de situatie in onze streken? Roebroeck constateert ten aanzien van het land van Montfort, dat in de zeventiende en achttiende eeuw de heide van grote betekenis was voor de akkerbouw door de mogelijkheden die zij bood tot het weiden van vee, voornamelijk schapen. De veeteelt had er een volstrekt ondergeschikte functie; men hield vee, omdat men mest nodig had voor de akkerbouw. Het vee, dat als mestproducent onmisbaar was, werd op de gemene gronden gèweid onder leiding van een herder. Stalvoeding bestond vrijwel niet¹³³. 's Nachts werden de schapen in schaapskooien gedreven, waar men de mest zonder veel moeite kon verzamelen. De mest, die de schapen achterlieten waar zij overdag graasden, kwam met de plaggen op de akkerlanden terecht.

Noch aan het maaien van heide ter bereiding van mest noch aan de feitelijke verwerking van plaggen bij de mestbereiding is in de literatuur veel aandacht besteed¹³⁴. Alleen een ongedateerd, in 1847 uitgegeven, manuscript uit het begin van de negentiende eeuw van H.J. Michiels van Kessenich, oud-drost en rentmeester van de Montfortse domeingoederen, vermeldt, dat heide geschikt was als stalstrooisel dat, vermengd met de bovenste laag van de grond, de hoeveelheid stalmost aanzienlijk uitbreidde. Heide kon volgens deze auteur tot bezems gebonden worden en ter versteviging van dakbedekking worden gebruikt¹³⁵. In overeenstemming met het bovenstaande is het nu volgende citaat uit een brief van de magistraat van Roermond aan de voogd van Wassenberg van 20 december 1684. Onderwerp van de brief was de panding van een Roermondse burger die in het Heistert een kar heide had gemaaid „om in plaetse van stroye, voir dit jaer weenigh gewassen, onder sijne beesten te gebruycken”¹³⁶. De gemene gronden in het huidige Midden-Limburg hadden blijkens de literatuur voor het landbouwbedrijf dezelfde betekenis als de heidevelden op de Veluwe. Bezien wij thans het gebruik, dat de gebruiksgerechtigden tot de Meinweg in hoofdzaak van het niet beboste gedeelte maakten, nader.

¹³² Van Oosten Slingeland, *Sijsselt*, p. 26-30, 32.

¹³³ Roebroeck, *Land Montfort*, p. 272, 274, 329-330. Zie ook: Krings, *Wertung und Umwertung Allmenden*, p. 51, 56; Recht, *Biens communaux Namurois*, p. 70-71; J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*, Assen 1965, *Maaslandse monografieën* 4, p. 99-100. Blijkens dit laatste werk werden de schapen niet in eerste instantie ten behoeve van de wolproductie gehouden.

¹³⁴ Roebroeck, *Land Montfort*, p. 274; Krings, *Wertung und Umwertung Allmenden*, p. 16-17, 53.

¹³⁵ Roebroeck, *Land Montfort*, p. 272-273.

¹³⁶ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 199.

Artikel 5 van de Herkenboscher conferentie van 1662 spreekt met betrekking tot het maaien van heide van „heydt und rischen zu hawen”. De betekenis van het onderscheid tussen „heydt” en „rischen” wordt duidelijk uit de stukken betreffende het geschil in de eerste helft van de achttiende eeuw tussen het kerspel Maasniel enerzijds en die van Melick en Herkenbosch anderzijds over het recht van de eerstgenoemde tot het weiden van vee en het maaien van heide in het Heistert. Heide kon worden gemaaid met een zicht of met een hak. Door het maaien met de hak verkreeg men „risch”, dit zijn zoden, heideplaggen. Bij het maaien met de hak werd ook aarde meegenomen. Bij het gebruik van de zicht zou enkel heide afgesneden en in principe geen aarde weggenomen worden, maar dit laatste scheen in de praktijk niet gemakkelijk te zijn¹³⁷. Bij gebruik van een hak werd derhalve de heide lager afgesneden dan bij gebruik van een zicht. Nadat de heide gemaaid is, ontwikkelt zich uit de wortels weer nieuwe heide. De omlooptijd van de heide bedraagt zeven à tien jaar. De vitaliteit van de regenererende heide kan uitstekend zijn, maar deze is wel veel minder dan de oorspronkelijke heide; de jonge loten zijn korter en naar schatting minder in getal. Door herhaaldelijk maaien vermindert dus de vitaliteit van de heide sterk, met name wanneer de heide tot op de zandbodem wordt gemaaid. Heide leidt tot verarming van de bodem; door heide te maaien onttrekt men nog meer mineralen aan de natuurlijke kringloop¹³⁸. Het maaien van heide was een bezigheid die de vruchtbaarheid van de bodem en de regeneratie van hakhout niet bevorderde en bovendien het terrein ongeschikt maakte voor het weiden van vee.

De bevoegdheid tot het maaien van heide op de Meinweg wordt voor het eerst genoemd in de regeling die tijdens het houtgeding van 10 september 1530 werd getroffen. In het eerste artikel werd bepaald, dat niemand in het bos „heyde hauwen en sall wijders dan van altz gewoinlich”. De bevoegdheid om heide te maaien werd derhalve al vroeger uitgeoefend¹³⁹. De hoeveelheid heide die gemaaid mocht worden,

¹³⁷ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362. Vergelijk: J.J. Hacke-Oudemans, Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe en andere onderwerpen, Nijkerk 1969, p. 45; Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 225; Roebroek, Land Montfort, p. 297. Zie: Van Oosten Slingeland, Sijsselt, p. 27, volgens welke het de kunst was zo plaggen te slaan dat er geen aarde werd meegenomen.

¹³⁸ Van Oosten Slingeland, Sijsselt, p. 27, 30; Hubatsch-Rehnelt, Meinweg, p. 38; J.J. Hacke-Oudemans, Bijdrage tot de geschiedenis der heidevelden op de Veluwe. In: Heeft onze heide nog toekomst? Uitgave van de studiekering voor de Veluwe, Arnhem 1953, p. 12; P. Stoutjesdijk, Vegetatiekundig onderzoek van Veluwse heidevelden, in: dezelfde bundel, p. 25.

¹³⁹ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85.

wordt nergens aangegeven. Artikel 34 van het bosreglement van 1633 bepaalt slechts, dat de heide niet buiten de rechthebbende kerspels gevoerd mocht worden op boete van een goudgulden per wagen heide en van een halve gulden per kar. Het maaïen van heide was blijkens artikel 15 van het bosreglement niet beperkt tot bepaalde seizoenen. In 1530 mocht niet overal op de Meinweg heide gemaaid worden, maar alleen daar waar dat vanouds werd gedaan. Deze bepaling werd genomen, opdat aan het hout geen schade zou worden toegebracht. Een bepaling van gelijke strekking werd opgenomen in de regeling van 18 april 1662 die als de „Herkenbosscher conferentie” bekend was: er werd afgesproken, dat nadat het hout van een twaalfde gedeelte van de Meinweg gekapt was, gedurende twee jaar geen heide op het afgekapte perceel gemaaid mocht worden¹⁴⁰.

Ook de overige gegevens over het maaïen van heide zijn bepalingen ter bescherming van het jonge hout. Jonge loten mochten niet gemaaid worden. Het was verboden om de takken van struiken samen te binden ten einde de heide daaronder weg te maaïen. Het bosreglement van 1570 moet de bepaling hebben bevat, dat de heidemaaiers drie voet van de stammen vandaan moesten blijven¹⁴¹.

Het weiden van vee

Het vee, dat van eminent belang was voor de mestproductie, werd op de gemene gronden maar ook na de oogst op de stoppels geweid. Het is de vraag, of alle gebruiksgerechtigden, voorzover zij vee hielden, in werkelijkheid ook vee op de Meinweg lieten weiden. Als weideplaats dienden in eerste instantie de gemene gronden die de kerspels zelf bezaten. Vervolgens waren verschillende kerspels niet alleen tot de Meinweg, maar ook tot gemene gronden die dicht bij huis lagen, gerechtigd. Zo oefenden naast Melick en Herkenbosch ook Maasniel en Roermond bepaalde rechten uit op het Heistert; die van Steinkirchen, Effeld en Ophoven waren bovendien gerechtigd tot het Loobos. Zowel het Heistert als het Loobos lagen dicht bij de woonplaats der gebruiksgerechtigden dan de Meinweg. Ten tijde van de verdeling van de Meinweg onder de gerechtigden in het begin van de negentiende eeuw bleek, dat alleen de inwoners van de dichtbij gelegen dorpen als Over- en Neder-cruchten, Melick en Herkenbosch de Meinweg als weidegebied benutten¹⁴².

Roebroeck wijst er voorts op, dat men in de achttiende eeuw in ver-

¹⁴⁰ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362.

¹⁴¹ Bosreglement 1633, art. 31, 32; HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85v.; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 33.

¹⁴² Zie p. 347.

scheidene kerspels in het ambt Montfort maatregelen trof ter beperking van de veestapel. Het weiden van te grote kudden schapen zou leiden tot uitputting van de gemene grond. Te Echt mocht men na 1780 alleen schapen houden, als men vijf bunder akker- of grasland bezat¹⁴³. In Roermond nam de magistraat op 17 mei 1658 een soortgelijk besluit. De burgers en inwoners mochten geen schapen houden, tenzij zij twaalf morgen akkerland onder de jurisdictie van de stad bezaten of in pacht hielden. Er mocht nergens onder de jurisdictie van Roermond geweid worden dan langs de openbare wegen en op de stoppels¹⁴⁴. Zeer waarschijnlijk maakten niet alle gebruiksgerechtigden, én door de verre afstand én ingevolge plaatselijke verordeningen, gebruik van de Meinweg als weidegebied.

Het weiden van vee wordt voor het eerst vermeld in de regeling die tijdens het houtgeding van 10 september 1530 werd getroffen. Naast schapen werd ook rundvee op de Meinweg gehoed. Het houtgeding van 1530 bepaalde immers, dat een koeherder niet meer dan twee honden bij zich mocht hebben, een bepaling die tot behoud van de wildstand genomen zal zijn. In juni 1562 werd een koeherder uit Overcruchten gehoord over het verloop van de grens tussen de Meinweg en het Vloderbos. Een derde vermelding is een getuigenverklaring uit 1701 betreffende het steken van turf, afgelegd door de koeherder van Herkenbosch die toen al dertig tot veertig jaar de „gemeine hehrde” op de Meinweg had gehoed¹⁴⁵. Tenslotte is in het bosreglement van 1633 sprake van „weidtrinder”. Het vee werd gehoed door herders¹⁴⁶.

Wat het weiden van schapen betreft, beschikken wij buiten de desbetreffende voorschriften slechts over één gegeven. In 1562 procedeerde Hein Luyten voor de schepenbank van Melick en Herkenbosch tegen Peter Getgens. Deze laatste had schapen in bewaring genomen om ze te hoeden tegen „nabuursprijs”, maar hij zou zijn functie niet goed hebben waargenomen, daar de schapen sterk vervuild waren aangetroffen. Twee schepenen gingen daarop de schapen visiteren in de heide bij Effeld, wat erop duidt dat de schapen op de Meinweg gehoed werden¹⁴⁷.

Er is niets bekend over het aantal stuks vee dat de gebruiksgerechtigde

¹⁴³ Roebroek, Land Montfort, p. 274-278. Vergelijk: Krings, Wertung und Umwertung Allmenden, p. 50; Tille, Kappbusch Brachelen, p. 244.

¹⁴⁴ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 5, f.157. In 1735 blijkt de hoeve Muggenbroek onder Roermond vee op de Meinweg te laten weiden (GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 29, f.111v).

¹⁴⁵ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85; Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 4, f.129v.; Bosreglement 1633, art. 37; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, latere aanwinsten.

¹⁴⁶ Bosreglement 1633, art. 37, 39.

¹⁴⁷ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 22, f.3-4.

op de Meinweg mocht laten weiden. Waarschijnlijk was dat aantal al door plaatselijke verordeningen en door de afstand tot de Meinweg beperkt. Het was blijkens verbodsbepalingen, vastgesteld in 1530 en 1633, niet geoorloofd om beesten van niet-gerechtigden in bewaring te nemen en deze vervolgens op de Meinweg te laten weiden. Werden dergelijke beesten toch op de Meinweg aangetroffen, dan werden deze blijkens het bosreglement van 1633 geconfisqueerd¹⁴⁸. Het vee mocht niet overal op de Meinweg gehoed worden. In 1640, 1659 en 1662 werd bepaald, dat in de voor de voet gekapte percelen bos gedurende drie jaar geen vee geweid mocht worden. Toen in 1662 besloten werd dat telkens een twaalfde deel van de Meinweg gekapt zou worden, werd eveneens bepaald, dat zonodig weideplaatsen zouden worden aange-wezen¹⁴⁹. Dat deze verbodsbepalingen geen dode letter waren, ervoeren die van Cruchten in het najaar van 1666 en 1667. De boswachters hadden beesten gepand die in het jonge hout zouden zijn geweest en dit hout zouden hebben beschadigd. Die van Cruchten ontkenden het eerste feit niet, maar wel het tweede, omdat naar hun zeggen in het najaar, als het hout dood is, weinig schade kon zijn toegebracht¹⁵⁰. Voor het weiden van schapen golden nog strengere bepalingen. Aangezien schapen aan het hout en in het bijzonder aan jonge stekken grote schade toebrachten, mochten schapen in het geheel niet geweid worden waar enig hout stond of op zou komen¹⁵¹.

Het steken van turf

In enige laaggelegen gedeelten van de Meinweg, in de beekdalen van de Bosbeek en de Rode Beek, was het mogelijk om turf te steken. Het steken van turf wordt voor het eerst genoemd in de rekening van de rentmeester van Wassenberg over 1596/1597. Hij vermeldde, dat op 8 oktober 1596 verschillende schutten uit Wassenberg wagens gecon-voyeerd hadden, die op de Meinweg of in het turfbroek bij Dalheim turf hadden gehaald. Of de turf voor Wassenbergse burgers dan wel ten behoeve van het kasteel werd gehaald, is niet duidelijk¹⁵².

Het volgende stuk, waarin het turfsteken ter sprake komt, is een brief van 11 januari 1667 over het grensverloop van de Meinweg bij „Ber-trams putz”. Zilken Welters, een inwoner van Cruchten, had aldaar turf

¹⁴⁸ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85; Bosreglement 1633, art. 37.

¹⁴⁹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 5, f.186v., 804; RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 362. Vergelijk: Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 225; Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 34; Roebroek, Land Montfort, p. 297.

¹⁵⁰ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹⁵¹ Bosreglement 1633, art. 38; Pastorie Ophoven, Register des Kirchenpastorats, p. 225.

¹⁵² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 10, f.174.

gestoken. Toen hij naar huis wilde gaan, werd hij op Guliks gebied door die van Elmpt achtervolgd, die zijn paard en kar in beslag namen. Dat die van Cruchten rechtens turf mochten steken op de Meinweg, werd in 1701 ontkend. Een twintigtal inwoners van Melick, Herkenbosch, Arsbeck en Rödgen alsmede de boswachter verklaarden op 22 juni 1701, dat die van Cruchten niet de bevoegdheid hadden om turf te steken op de Meinweg. Als zij in het verleden toch turf gestoken hadden, dan was die van Gulikse zijde steeds weggevoerd¹⁵³. Toen in 1807 de verdeling van de Meinweg in een vergevorderd stadium leek te verkeren, bleek, dat naast anderen die van Effeld in strijd met de gemaakte afspraken links en rechts op de Meinweg hout gekapt en turf gestoken hadden. Of de gebruiksgerechtigden bevoegd waren tot het steken van turf, is een vraag die, gezien de weinige gegevens, moeilijk positief te beantwoorden is.

5. Verandering der vegetatie

Zoals wij in het voorafgaande al zagen, laten gegevens over de wijze van uitoefening van gebruiksrechten tevens globale conclusies toe over de staat waarin de Meinweg verkeerde. In 1389 werd de Meinweg een „grant bois” genoemd, maar dit bos bestond volgens de gegevens over de bevoegdheid tot het kappen van hout reeds in het begin van de vijftiende eeuw niet meer uit hoge opgaande bomen, maar voornamelijk uit eikehakhout. Uit 1530 dateren de oudste gegevens over het maaien van heide en het weiden van vee op de Meinweg, zodat dit gebied in de zestiende eeuw al niet meer geheel met bos bedekt was¹⁵⁴. Ook de aanwezigheid van jeneverbesstruiken en bremstruiken, vermeld in het bosreglement van 1633, duidt erop, dat van een ononderbroken bosbestand geen sprake was. Overigens moet men zich de Meinweg niet als een geheel uitgestorven streek voorstellen, een beeld dat thans mogelijk door de geïsoleerde ligging van het Nederlandse gedeelte van de Meinweg, als gevolg van het grenstractaat van 1816, wordt opgeroepen. Over de Meinweg liepen in de zestiende eeuw handelsroutes in oost-westelijke richting. Van het verkeer, dat van deze routes gebruik maakte, werd in de zestiende eeuw te Roermond tol geïnd ten behoeve van de hertog van Gulik¹⁵⁵.

Al in de zestiende eeuw werd de vrees voor de achteruitgang van de

¹⁵³ RAL, archief schepensbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 4; archief heerlijkheid Dalenbroek, latere aanwinsten. Zie p. 45.

¹⁵⁴ Quicke, Enquête, p. 397; HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85.

¹⁵⁵ G. Venner, De Roermondse tol van de heer van Wassenberg. In: De Maasgouw 94 (1975), k. 39-40. Inmiddels is gebleken, dat na 1572 geen inkomsten meer uit deze tol verantwoord werden.

houtstand merkbaar. De regelingen, die in 1520 en 1530 omtrent de uitoefening van gebruiksrechten werden getroffen, hadden ten doel, dat „der buschs neit verdorven en wurde” en dat „gein schade an dem holtz en geschehe”¹⁵⁶. De preambule van het bosreglement van 1633 vermeldt, dat door misverstand en twist tussen Gulikse ambtenaren en Gelderse gerechtigden het bos zo vernield was, dat de „gentzlichen unterganh” van het bos te voorzien was als niet tijdig zou worden ingegrepen.

De achteruitgang was evenwel niet af te wenden. Van de zijde van de hertog van Gulik werd de noodzaak van de afkondiging van het bosreglement van 1570 onder andere aldus gemotiveerd, dat de Meinweg door de gebruiksgerechtigden „mit vielfeltigem hawen, treiben unnd weiden ... verwuest, underkomen unnd verderbt” was. In 1659 werd namens de hertog van Gulik gesteld, dat de Geldersen de Meinweg zodanig „unterhawen und verdorben” hadden, dat zij het bos „schier zu einer kahler heyden gemacht” hadden¹⁵⁷. Naast deze verklaringen vanwege de landsheer, die met enige scepsis bekeken zouden kunnen worden, omdat de hertog van Gulik rechten ten aanzien van de Meinweg pretendeerde¹⁵⁸, is echter ook een teruggang van het aantal jaarlijkse bosdagen te constateren, alsmede de opheffing van twee boswachtersfuncties in 1682. Het aantal jaarlijkse bosdagen liep terug van zes in de zestiende eeuw tot hoogstens één bosdag per jaar rond 1700, wat erop duidt, dat de houtstand ten zeerste achteruit was gegaan. De rentmeester van de graaf van Nesselrode te Wegberg maakte in 1706 melding van één bosdag per twee à drie jaren. Het bos was volgens hem zo slecht, dat het de moeite niet loonde er hout te gaan kappen. In 1708 omschreef hij de Meinweg als „ein grosses district kahlen busches und heiden”¹⁵⁹. Toen de Meinweg in het eerste kwart van de negentiende eeuw verdeeld werd onder de gerechtigden, werd deze enkel aangeduid als heide. Hakhout was kennelijk slechts nog in geringe mate aanwezig. Het landschap van de Meinweg veranderde van een hakhoutbos in een „schraalland” met een grasachtige begroeiing, waaronder heide¹⁶⁰. Dit proces, waarbij het bos langzaam verdrongen werd, was al lang vóór 1530 begonnen. In laatstgenoemd jaar mocht niemand immers „wijders

¹⁵⁶ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.128v.; Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85.

¹⁵⁷ RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1074; RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulsd en contra Gulikse officieren, 1659.

¹⁵⁸ Zie p. 279-280.

¹⁵⁹ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nrs. 1310, f.110-110v., 1229 C 1708/1709, f.2-3.

¹⁶⁰ W. van de Westeringh, Schraallanden in Zuid-Limburg. In: Natuurhistorisch maandblad 69 (1980), p. 218-221.

dan van altz gewoinlich" in het bos heide maaïen. Blijkens het bosreglement van 1633 was toen al een belangrijk gedeelte van de Meinweg in schraalland veranderd. De gebruiksgerechtigden mochten immers des donderdags na de bosdag nog jeneverbesstruiken, doornstruiken, hulst, bremstruiken en lange heide kappen. Dit proces, waarbij de houtstand terugliep en het schraalland toenam, was in het begin van de negentiende eeuw vrijwel voltooid.

Als oorzaken van deze veranderingen werden van de zijde van de landsheer in 1570 en 1659 het kappen van hout en het weiden van vee door de gebruiksgerechtigden genoemd. Het Hof van Gelder te Roermond daarentegen voorzag in 1657 de ondergang van het bos, doordat de boswachters hun bevoegdheden overschreden en grote percelen bos lieten kappen en verkopen¹⁶¹. Wie ook verantwoordelijk geweest moge zijn voor de achteruitgang van het bos, duidelijk is in elk geval, dat de vraag naar het hout van de Meinweg groter was dan het aanbod. De teruggang van het houtbestand als gevolg van het kappen door de gebruiksgerechtigden was een proces, dat op den duur sneller verliep dan de regeneratie van het bos. De exploitatie als hakhoutbos bevorderde trouwens door uitdroging en verarming van de bodem de verandering van de flora, onder andere de opkomst van brem- en jeneverbesstruiken¹⁶². Voorts werkte ook het gebruik van de Meinweg voor het maaïen van heide en het weiden van vee nadelig op de houtstand. Het maaïen van heide werd in 1575 één van de oorzaken van de ondergang van het bos genoemd¹⁶³. Kenmerkend is, dat de bepalingen over het maaïen van heide en het weiden van vee steeds gericht zijn op de bescherming van het hout. Het vee mocht niet in het jonge hout gedreven worden, omdat het knoppen en jonge scheuten vrat; heide mocht niet te dicht bij stammen en jonge loten gemaaid worden. Door het maaïen van heide werden trouwens mineralen aan de bodem onttrokken. Het proces van het oprukken van schraalland werd nog bevorderd door natuurlijke omstandigheden: de bodem van de Meinweg is droog en mager¹⁶⁴. Tenslotte kunnen incidentele gebeurtenissen als bosbranden dit proces nog hebben versterkt. In of kort voor 1530 en 1590 hebben op de Meinweg grote bosbranden gewoed, terwijl in 1636 en omstreeks 1763 gedeelten van de Meinweg in de as werden gelegd¹⁶⁵.

¹⁶¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 172.

¹⁶² Hesmer, *Wald und Forstwirtschaft*, p. 72-73.

¹⁶³ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 90.

¹⁶⁴ Vergelijk: Krings, *Wertung und Umwertung Allmenden*, p. 19; Hubatsch-Rehnelt, *Meinweg*, p. 38.

¹⁶⁵ HSD, Jülich-Berg II, *Grenzstreitigkeiten*, nr. 90, f.85; Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg* nr 1, f.3; GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 104, 108, 150; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 9.

De achteruitgang van de houtstand trachtte men in de zestiende en zeventiende eeuw tegen te houden door het treffen van regelingen over de uitoefening der gebruiksrechten. Met name het bosreglement van 1570 moet rigoreus zijn geweest qua beperkende maatregelen. Van pogingen tot herbebossing in deze tijd is niets gebleken, zulks in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Eckholt, het domeinbos in het ambt Wassenberg. In dit domeinbos werden volgens de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg in het jaar 1549/1550 1100 jonge eiken en 34.100 berken gepoot, terwijl in het volgende rekenjaar nog eens 23.900 berken gepoot werden¹⁶⁶. Van de zijde van de landsheer was in ieder geval interesse voor bosbeheer, maar dan in eerste instantie voor het beheer van zijn domeinbos.

In de zeventiende eeuw trachtte men voorts het regeneratieproces te bevorderen door in 1633 de Meinweg gedurende enkele jaren geheel te sluiten voor het kappen van hout. In 1662 trachtte men gelijke tred te houden met het regeneratieproces door af te spreken telkenjare slechts een twaalfde gedeelte van de Meinweg te kappen. Pas in de achttiende eeuw werd krachtens landsheerlijk bevel een begin gemaakt met herbebossing op kleine schaal door het inzaaien van eikels. Al kunnen deze maatregelen op korte termijn wel enig resultaat hebben opgeleverd, het proces van geleidelijke ontbossing en het oprukken van schraalland hebben zij niet kunnen tegenhouden¹⁶⁷.

¹⁶⁶ HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nrs. 2, f.131-131v., 162 en 4, f.155, 261v. Vergelijk: Roebroek, Land Montfort, p. 16.

¹⁶⁷ Resten van het oude bos, boomstronken, zijn nog steeds op de Meinweg aanwezig (Hubatsch-Rehnelt, Meinweg, p. 39). Zij bevinden zich volgens drs. Ph. Bossenbroek, verbonden aan de dienst Staatsbosbeheer te Roermond, nabij de Bosbeek en ten zuiden van de Bosweg.

HOOFDSTUK VII.

DE RECHTEN VAN DE HEER VAN WASSENBERG, LATER DE HERTOOG VAN GULIK, TOT DE MEINWEG

1. *De rechten van de heer van Wassenberg*

De hoge heerlijkheid

De oude bosrol van de Meinweg geeft, zoals vele andere „wijsdommen”, allereerst aan, wie heerlijke rechten in het betreffende gebied uitoefende. Het eerste artikel luidt:

„In den irsten wijst men mit recht eyenen here van Wassenbergh den wiltfanck ind den bijfanck ind eyenen here van Wassenberg eyenen houlgreve ind eyenen oversten here up Meynwegh, so dat he richten sall alle saichen, dy dairup wederfaren van rouffe, vann brande, van moirde, ind richten tusschen halss ind buyck dat eyn here billich richten sall”.

Aan de heer van Wassenberg wordt het jachtrecht en het recht op wilde bijenzwermen toegekend; hij wordt voorts als „oversten here” op de Meinweg erkend, een begrip dat in het vervolg van het artikel wordt verduidelijkt: hij berechtte misdrijven als roof, moord en brand. De heer van Wassenberg bezat derhalve de hoge rechtsmacht, wat nog eens door de uitdrukking „richten tusschen halss ind buyck” wordt weergegeven¹. Ook een ouder stuk dat het verslag van de enquête bevat, welke ambtenaren van Philips de Stoute in 1389 instelden, kent aan de heer van Wassenberg naast het jachtrecht onder andere de hoge heerlijkheid toe:

„Item y a un grant bois appelé Mywende qui est en la terre de Guelre, où nulz ne puet chacier à bestes rouges et noyres que le sire de Wassemberghe et y puet prendre tous malfaiteurs et en faire justice et nulz autre ne le puet faire, et est le héritage du dit bois au seigneur”².

De heer van Wassenberg bezat de hoge heerlijkheid, het overheidsgezag op de Meinweg; hij moest derhalve de algemene veiligheid van perso-

¹ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 134; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 32. Zie voor deze uitdrukking voorts: RAL, *cartularium Hillenraedt*, p. 22; Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 31-32, 62; Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. LII.

² Quicke, *Enquête*, p. 397. Zie ook p. 9-10.

nen en goederen op de Meinweg waarborgen³. Hij was handhaver van het recht, rechter in de oude zin⁴. Een zelfde rechtspositie bezat de hertog van Gelder in het Swalmer en Echter bos. In het Swalmer bos werd „eenen herttoch van Gulich und van Gelre” als „eenen oeversten heeren” erkend, „dat hij uns gewalt afdoen sal”. In de bosrol van het Echter bos werd zelfs gesteld, dat die van Echt „omme noitz wilde ... bij hoen genomen ind gekoeren hebben hoenen lantheer doe ter tiet eyn greve van Gelre was, dat he sij beschudden ind beschirmen sulde vur alle uytweldige luyden”⁵.

Het recht van de heer van Wassenberg tot de Meinweg was primair — wat men thans noemen zou — publiekrechtelijk van aard. Het wordt in de oude bosrol „heirlicheyt”, in 1548 „hoicheit und oberigheit” en in 1563 „hocheit” genoemd en staat in de oude bosrol tegenover de „rechten” der „gehulden”, respectievelijk in 1563 tegenover het „gebruichs des holtzhawens” van de „gehulssden”⁶. Ook na de integratie van het land van Wassenberg in het hertogdom Gulik worden in een schrijven van de Gelderse gerechtigden van 1576, in het bosreglement van 1633 en zelfs nog in 1662 aan de hertog van Gulik rechten tot de Meinweg toegekend in zijn hoedanigheid als heer van Wassenberg, hetgeen zeker in de laatste gevallen als een anachronisme moet worden beschouwd⁷.

Het jachtrecht

Naast de hoge heerlijkheid worden in de oude bosrol nog enige andere rechten van de heer van Wassenberg vermeld, die, omdat zij juist aan de kwaliteit van de heer van Wassenberg verbonden waren, als zogenaamde oneigenlijke heerlijke rechten of als heerlijkheidsgevolgen te beschouwen zijn⁸. Allereerst kwam aan de heer van Wassenberg de „wiltfanck” toe, het jachtrecht dat ook in het verslag van de enquête van 1389 wordt vermeld. Niemand anders dan de heer van Wassenberg mocht blijkens de enquête rechtens op de Meinweg jagen op „bestes rouges et noyres”, tot welke dieren men het hert, de hinde, het damhert,

³ De Blécourt, *Heerlijkheden*, p. 72; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 33; Weimann, *Mark- und Walderbengenossenschaften*, p. 144; Dezelfde, *Landesherr und Allmende*, p. 56.

⁴ De Monté verLoren, *Historische ontwikkeling*, p. 14-15, 38; Dezelfde, *Hoofdlijnen*, p. 32.

⁵ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, p. 282, art. 8, 285-286, art. 3. Zie ook: Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 391.

⁶ Oude bosrol art. 7, 20; HSD, *Jülich-Berg II*, *Grenzstreitigkeiten*, nr. 90, f.80; *Jülich-Berg III*, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 4, f.126.

⁷ GAR, *Oud archief Roermond*, inv. nr. 91; *Bosreglement 1633*, art. 2, 7, 44; RAL, *archief heerlijkheid Dalenbroek*, inv. nr. 362.

⁸ De Blécourt, *Heerlijkheden*, p. 83, 97; Ketelaar, *Oude zakelijke rechten*, p. 13.

de reebok, de haas en het wilde zwijn rekende⁹. Uit de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg sedert 1534 blijkt, dat vrijwel voortdurend één van de boswachters belast was met het toezicht op de wildstand, wat het belang van dit recht illustreert. Blijkens dezelfde rekeningen werd in de tweede helft van de zestiende eeuw door en namens de hertog van Gulik op wild gejaagd in het ambt Wassenberg. Waarschijnlijk vond de jacht op de Meinweg plaats, al wordt zulks niet uitdrukkelijk vermeld¹⁰.

Blijkens het houtgeding van 1659 was omstreeks 1633 een klein bosje, genaamd de Meulenbergen, voor de hertog van Gulik gereserveerd als rustplaats voor het wild. Ook in 1671 liet de hertog weten, dat hij de Meulenbergen gereserveerd wenste te zien voor het wild¹¹. Niettemin ging in de zeventiende eeuw de wildstand mét de houtstand achteruit. Zo werd in 1636 en 1659 van landsheerlijke zijde betoogd, dat de wildstand al ten onder was gegaan vóór de totstandkoming van het bosreglement van 1633. In 1682 werden twee boswachtersplaatsen, waaronder die van „ridende forster” die belast was met het toezicht op het wild, afgeschaft¹². Overigens verklaarden vijf jagers op 9 mei 1659, dat het jachtrecht op de Meinweg aan de ambtman van Wassenberg toekwam. Feitelijk werd het jachtrecht derhalve omstreeks 1660 door de ambtman van Wassenberg en niet meer in eerste instantie ten behoeve van de hertogelijke keuken uitgeoefend¹³. Slechts weinige, tot behoud van de wildstand strekkende bepalingen zijn ons bekend. Vermoedelijk ter bevordering van de rust van het wild werd tijdens het houtgeding van 10 september 1530 vastgesteld, dat een koeherder niet meer dan twee honden op de Meinweg mocht brengen¹⁴. Tijdens hetzelfde houtgeding werd bepaald, dat de gebruiksgerechtigden geen hout mochten kappen bij de, ten dele kunstmatige, heggen die gebruikt werden om wild op te vangen¹⁵, een voorschrift dat in 1633 herhaald werd.

Tenslotte moeten nog twee misverstanden omtrent het jachtrecht op de Meinweg worden opgehelderd. Een mededeling van Ernst zou de indruk kunnen wekken, dat al in het begin van de dertiende eeuw over het jachtrecht aldaar zou zijn beschikt. Hij vermeldt immers, dat omstreeks 1205 Walram, heer van Monschau en later hertog van Limburg, het klooster Reichenstein in zijn heerlijkheid stichtte en doteerde onder

⁹ Quicke, Enquête, p. 397, 363 noot 3.

¹⁰ Mayer, Meinwegwald, p. 278; Bosreglement 1633, art. 8. Zie ook p. 164-165.

¹¹ RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulden contra Gulikse officieren, 1659; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

¹² GAR, oud archief Roermond, inv. nr. 150; RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulden contra Gulikse officieren, 1659.

¹³ Pastorie Birgelen, archief parochie Birgelen, inv. nr. 22.

¹⁴ HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.85. Vergelijk: Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 282, art. 13.

¹⁵ Schwappach, Handbuch Forst- und Jagdgeschichte, p. 172-173, 633.

andere met het jachtrecht tussen de Roer en de Swalm¹⁶. De Meinweg is inderdaad tussen twee riviertjes van deze naam gelegen. Het verhaal bij Ernst is ontleend aan een in de jaren 1731-1733 geschreven cartularium van het klooster Reichenstein, dat de stichting van het klooster op zijn beurt uit een „mortuario perantiquo” had overgenomen. De passage over het jachtrecht luidt in het achttiende-eeuwse cartularium als volgt: „Item jus venandi Schwalmam inter et Ruram et inde ubi Schwalma influit Ruram usque ad lectum Caroli Magni terminus solum Lim- et Luxemburgense iterum ad Schwalmam”¹⁷. Ernst liet het laatste gedeelte van het citaat, namelijk de verwijzing naar het Limburgs en Luxemburgs gebied, weg en wekte aldus de indruk, dat de dotatie betrekking had op het jachtrecht tussen Roer en Swalm in onze streken¹⁸.

Toen in 1704 een getuigenverhoor werd gehouden, naar aanleiding van een betwisting van het jachtrecht van het klooster Reichenstein, werd het jachtrecht niet op de Meinweg en omgeving gesitueerd. Het klooster bleef uiteindelijk in het bezit van het jachtrecht in het als volgt omschreven gebied: „Von der dreyen Steeche, die Schwalm undt fubige (?) auss, weither von diesen drey Steeche grad über die sogenannte Bouverey zwischen Mutzenich und Lauscheidt zum Brack undt Vehen hinein, der Weesser nach so weiter bis ahns Limbourgische undt Nassawische undt also forth ahn diese Schwalm wieder zu”¹⁹.

Het terrein, waarop het klooster Reichenstein jachtrecht bezat, was niet de Meinweg en omgeving. Het lag daarentegen in de omgeving van Monschau. Ten westen van Monschau mondt bij Dreistegen de Perlenbach in de Roer, die tot in de negentiende eeuw op topografische kaarten als „Schwalm” werd aangeduid²⁰.

Sivré neemt in zijn geschiedenis van de vrijheerlijkheid en de vrijheren van Dalenbroek aan, dat Godfried, heer van Heinsberg, die in de eerste helft van de veertiende eeuw het kasteel Dalenbroek bij Herkenbosch

¹⁶ Ernst, *Histoire Limbourg IV*, p. 5.

¹⁷ Ernst, *Histoire Limbourg VI*, p. 170; HSD, archief klooster Reichenstein, Repertorien und Handschriften, Band 1, f.1-1v., Band 3, f.1-1v. Zie ook: W. Ritz, *Urkunden und Abhandlungen zur Geschichte des Niederrheins und der Niederrheinlands*, Aken 1824, p. 73-74.

¹⁸ De Swalm mondt thans weliswaar uit in de Maas en niet in de Roer, maar men kan erop wijzen, dat in de gemeenten Roermond en Swalmen een oude verlande rivierarm ligt die ooit via Maasniel, Gebroek, Heistershof, Spik, Boukoul en Hillenraedt naar Swalmen stroomde en gedeeltelijk met het tegenwoordige bed van de Swalm samenvalt. De „generael caerte” van de heerlijkheid Swalmen en Asselt van J.J. Smabers uit 1774, berustend in het gemeentehuis van Swalmen, bevat bij de Heistraat de notitie: „Sleye waerdoor anno 1740 de Roure deborderende door het Melicker vin naer de Swalm geloopt heeft”. Zie: G. Geraedts en F.G.K. Custers, *Van Abdissenstraat tot Zandkuil*, verklaring van oorsprong en betekenis der Swalmenese straatnamen (Swalmen 1982), p. 17.

¹⁹ HSD, archief klooster Reichenstein, Repertorien und Handschriften, Band 1, f.77v.

²⁰ Vriendelijke mededeling van dr. H.J. Domsta, stadsarchivaris te Düren.

bouwde, aldaar niet alleen landerijen, bossen en weiden, maar ook het jachtrecht te Melick en Herkenbosch alsmede op de Meinweg bezat. Het kasteel Dalenbroek zou aanvankelijk slechts als jachtslot gebouwd zijn²¹. Sivré ontleende deze opvattingen aan memories van Reiner Frederik de Meer, heer van Dalenbroek. Een van deze memories, samengesteld in 1781, vermeldt: „Dès lors il (Godfried, heer van Heinsberg) poss dait une ferme, des terres, des bois et prairies, qui avoisinent et entourent encore le château de Daelenbroeck du jour d'aujourd'huy et qui jouissent des franchises et exemptions comme tous les biens nobles du pays de Juliers. Il joignit   cela la pêche dans la Roere, le droit de chasse dans les villages de Herkenbosch et Melich ainsique dans la bruyère nomm e Meinwegh”²². Ook andere memories, waarvan er één rond 1785 werd geschreven, vermelden dat het jachtrecht op de Meinweg bij de heerlijkheid Dalenbroek behoorde²³. Deze memories hadden ten doel aan te tonen, dat de heerlijkheid Dalenbroek geen Gelderse, maar een Gulikse heerlijkheid was en derhalve niet onderworpen was aan de jurisdictie van het Hof van Gelder te Roermond. Mede omdat oudere gegevens over het eventuele jachtrecht van de heren van Dalenbroek op de Meinweg, daterend van vóór 1781, ontbreken en omdat nog in de zeventiende eeuw de hertog van Gulik het jachtrecht aldaar als enige bezat, rijst twijfel aan de juistheid van de passages betreffende het jachtrecht in deze tendentieuze memories. Misschien had de heer van Dalenbroek het jachtrecht op de Meinweg slechts in pacht.

Het recht op wilde bijen

In het eerste artikel van de oude bosrol wordt aan de heer van Wasenberg voorts de „bijfanck” toegewezen. Welke betekenis moet aan deze term worden gehecht? In de rechtshistorische literatuur wordt met het begrip „bifang” veelal een door de aangrenzende grondeigenaar geoccupeerd perceel woeste grond aangeduid²⁴. In de rechtsbronnen uit het huidige Limburg heeft het woord andere betekenissen. Bifang kan de betekenis hebben van grens van een ressort. De bosrol van het Echter

²¹ Sivré, *Vrijheerlijkheid Daelenbroek*, p. 76-77.

²² RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nr. 27; GAR, Handschriftencollectie J.B. Sivré, nr. 39.

²³ RAL, archief heerlijkheid Dalenbroek, inv. nrs. 27, 107; GAR, Handschriftencollectie J.B. Sivré, nr. 40. Zie ook: F.M.J. van der Steen, *Heerlijke rechten der „Heren van Daelenbroeck” te Herten in de 18de eeuw*. In: *De Maasgouw* 86 (1967), k.78, die de gegevens uit de memories verkeerd samenvat.

²⁴ Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Bifang*; O. Bethge, * ber Bif nge*. In: *Vierteljahrschrift f r Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 20 (1928), p. 140, 146. Zie ook: Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 176; Slicher van Bath, *Menschen en land I*, p. 72.

bos vangt bijvoorbeeld als volgt aan: „Idt is tho weten dat der bijfanck ind reynonge der gemeynen van Echt aengeit...”. Na de grensom-schrijving van de heerlijkheid vervolgt de bosrol: „Alle dieghene die binnen desen beifanck vurrseyt woenheftich sijn, die gehoeren op dese gemeynthe van Echt...”²⁵. Een wijsdom van de schepenen van Wylre vermeldt, dat de heer „bynnen den bijvanck ind herlicheyt Wylre” een schout, zeven schepenen en een bode mocht aanstellen, en dat degene die „bynnen den bijvanck off herlicheyt” woonde, moest laten malen in de banmolen. In 1416 legde het gerecht van Bemelen een verklaring af onder andere over de vraag „wye verre ende wye kort die heirlicheit, die men heet der bijvanck van Bemelen, geyt offt reyckt”. In het kader van het geschil tussen de hertog van Gulik en de heer van Dalenbroek over de uitoefening van heerlijke rechten ten zuiden van de Maasnielder beek diende de heer van Dalenbroek op 5 april 1548 een lijst met vragen in. Een van de vragen was, of bij Roermond een „heerlicheyt, dorf und dinckmail” Maasniel lag en of de goederen gelegen in deze „dinckmael” en „bijvanck” onder de jurisdictie van de schepenbank Maasniel viel. „Bijvanck” betekent in deze laatste gevallen ressort, rechtsgebied²⁶. Welke betekenis heeft het begrip „bijfanck” in de oude bosrol van de Meinweg? De betreffende passage in de oude bosrol luidt: „In den irsten wijst men mit recht eynen here van Wassenbergh den wiltfanck ind den bijfanck...”. Doordat de „bijfanck” in één adem genoemd wordt met de „wiltfanck”, het jachtrecht, heeft dit begrip ons inziens geen van bovengenoemde betekenissen, maar werd met de term „bijfanck” aan de heer van Wassenberg het recht op wilde bijenzwermen toegewezen. Immers, ook in naburige bossen kwam dit recht aan de heer toe, zij het niet in onbepaalde mate. Bijen die in het Elmpter bos in de bomen vlogen, vielen aan de heren van Elmpt toe; de zwerm die niet in een boom vloog, mochten de gerechtigden vangen. Oudere gegevens bevat de attestatie van de schepenen van Susteren van 1260 over de rechten van de heren van Valkenburg en Dieteren te Susteren. Wanneer de boswachters een zwerm in een stam in het bos van Susteren aantroffen, dan behoorde deze aan de heren, die zelfs de boom mochten laten vellen om de zwerm te vangen. Wanneer de boswachters echter een zwerm in het loof of de takken vonden, dan behoorde de zwerm hun toe²⁷. Ook in andere bossen elders in het Rijnland, kwamen in de middeleeuwen wilde bijen voor, met name in gemengde eikenbossen,

²⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 284, 285, art. 1. Zie ook p. 34-35.

²⁶ Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 62, 156; HSD, Jülich-Berg II, Grenzstreitigkeiten, nr. 90, f.24v.-25; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 479. Volgens F.J. Schröteler, Die Herrlichkeit und Stadt Vierssen, Vierssen 1861, p. 8, werd met „Bifang” het akkerland aangeduid dat bij een vroenhof aldaar behoorde.

²⁷ Van Veen, Twee boschrechten, p. 322; Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 307, art. 23.

zoals de Meinweg er een was²⁸.

Van het recht op wilde bijenzwermen moet onderscheiden worden het recht om bijenkorven te plaatsen. Veel is over dit onderwerp tot nu toe niet bekend. De bosrol van het Swalmer bos vermeldt, dat „uthwendige bijen up den busche gesat”, bijen afkomstig derhalve uit niet gerechtigde kerspels, gepand zouden worden en dat de opbrengst onder de betreffende kerspelkerken verdeeld zou worden²⁹. In de zestiende eeuw en later konden daarentegen wel vreemde bijenkorven op de gemene gronden van een ander kerspel geplaatst worden, waarvoor dan bijenstandgeld verschuldigd was, dat gedeeltelijk aan de parochiekerk en gedeeltelijk aan het kerspel toeviel. In de gedeelten van de Peel die aan Venray, Horst, Sevenum en Helden toebehoorden, werden in de zeventiende eeuw zelfs bijenkorven uit het Guliks en Keuls territorium gebracht³⁰. Te Vlodrop werd in 1770 en 1791 het standgeld van de bijen van „vreemde territoiren” verpacht. Uit de opbrengst moesten waskaarsen worden gekocht, die in de „gemeentsluchters” in de parochiekerk brandden³¹. Daar al deze gegevens op vreemde bijen betrekken hebben, moet worden aangenomen, dat degene die deel uitmaakte van het kerspel, het recht had om zonder betaling bijenkorven te plaatsen op de gemene gronden van het kerspel.

In 1817 verzetten die van Arsbeck zich tegen de verdeling van de Meinweg, onder andere omdat „unsere arme Kirch durch ein sehr altes possessorium das Recht hat von allen auf den sogenannten Meenwegbusch von fremden Gegenden dahin gebrachten Bienen ihr gehöriges Standgelt mit dem Förster zu empfangen”. Van iedere bijenkorf werd een halve stuiver geïnd en de jaarlijkse opbrengst bedroeg ongeveer dertig rijksdaalders³². Mayer vermeldt, dat in de achttiende eeuw achthonderd à duizend vreemde bijenkorven bij Arsbeck op de Meinweg werden geplaatst. Waaraan de kerk van het onmiddellijk aan de Meinweg grenzende Arsbeck haar recht op bijenstandgeld van bijenkorven op de Meinweg ontleende, is niet bekend³³. Ook weten wij niets over het

²⁸ J. Steinhausen, Die Waldbienenwirtschaft der Rheinlande in ihrer historischen Entwicklung. In: Rheinische Vierteljahrsblätter 15/16 (1950/1951), p. 226, 230, 252-253. Zie ook: Schwappach, Forst- und Jagdgeschichte, p. 172-173.

²⁹ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 282, art. 5.

³⁰ RAL, archief Staten Overkwartier van Gelder, inv. nr. 730; M.J. Janssen, Geschiede over het recht van den bijenstand tusschen Venray en het naburige Overloon, 1548. In: De Maasgouw 34 (1912), p. 25-27.

³¹ RAL, archief schepensbank Vlodrop en Posterholt, inv. nr. 37; Gemeentehuis Vlodrop, Oud archief Vlodrop, inv. nr. 363.

³² HSD, Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.12-13, 22.

³³ Mayer, Meinwegwald, p. 275; Pastorie Arsbeck, kerspelboek Arsbeck bevat de oudst bekende vermelding betreffende bijen en wel van 5 december 1645: „Weilen alther prauglich das man die frembde alhie gesatzte beyen zu behoeff der kirchen ahn zu schlagen pflegt...”. Over de Meinweg wordt in deze notitie niet uitdrukkelijk gesproken.

eventuele recht van de gebruiksgerechtigden tot het plaatsen van bijenkorven. Mayer doet nog de mededeling, dat de ambtman van Wassenberg in het tweede kwart van de zeventiende eeuw aan die van Arsbeck beval het standgeld aan de landsheer af te dragen, omdat de bijen op de Meinweg vlogen, een bevel dat rond 1650 weer werd ingetrokken³⁴.

Het houtgraafschap

In het eerste artikel van de oude bosrol van de Meinweg wordt de heer van Wassenberg tenslotte „eynen houltgreve” genoemd, een begrip dat niet nader wordt toegelicht. Het begrip houtgraaf komt behalve in de oude bosrol alleen nog voor in een brief van 15 mei 1706 van de rentmeester te Wegberg van de graaf van Nesselrode. Hij schrijft, dat de ambtman van Wassenberg als „waldgraaf” met de boswachters de „direction” en het toezicht op de Meinweg uitoefent³⁵. Volgens Kaspers was de betekenis van het begrip houtgraaf of waldgraaf in het Rijnland niet overal dezelfde. Het gemeenschappelijk kenmerk ervan was echter het toezicht in bossen, waarin subjectieve gebruiksrechten werden uitgeoefend. De houtgraven waren voorzitters van de houtgedingen³⁶. De functie van houtgraaf in het Rijnland komt aldus in vele gevallen overeen met die van bosmarkerichter in het oosten van Nederland³⁷. Over de nadere inhoud van deze functie is wel iets af te leiden uit de bronnen betreffende enige naburige bossen. In het Schaagbos tussen Birgelen en Wildenrath zouden de houtgraven, de bezitters van de kastelen Elsum en Wildenrath, het houtgeding voorzitten en de boswachters benoemen³⁸. Een attestatie van de schepenen van Asselt en Swalmen over de rechten van de (laat)heer van de Asselter hof tot het Swalmer bos vermeldt, dat deze „waldgrave” was en dat diens dienaar met de andere houtgraven hielp „slychten ende rychten de gebreken die dess buyss halven vurbracht waren”, hetgeen zij overigens niet alleen

³⁴ Mayer, *Meinwegwald*, p. 277. De genoemde bevelschriften konden wij niet meer opsporen.

³⁵ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1310, f.110-110v.

³⁶ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 44-46. Zie ook: Gorissen, *Heimat im Reichswald*, p. 31; Weimann, *Mark und Walderbengenossenschaften*, p. 146-147; Hammers, *Markgenossenschaften Aachener Gegend*, p. 26-27; Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte I*, p. 280.

³⁷ Pleyte, *Rechtstoestand marken*, p. 110-115; De Monté ver Loren, *Grondbezit en standen*, p. 120-121; Slicher van Bath, *Mensch en land I*, p. 97-98; J.R. van Keppel, *Het erfmarkerichterschap in de mark van Harfsen*. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre 18* (1915), p. 61-71.

³⁸ Heinrichs-Broich, *Kirchengeschichte Wassenberger Raumes*, p. 103; L. Gillesen, J. Kahlau en S. Pelzer, *Gerderath in Geschichte und Gegenwart*, Erkelenz 1971, p. 104.

deden, maar met zeven Gelderse en veertien Gulikse schepenen³⁹. De houtgraven van het Wegberger bos beheerden het bos met medewerking van de gerechtigden. Zij mochten gerechtigden niet buiten de „hoiffschlag” panden. Niet-gerechtigden werden gearresteerd en naar de hoven van de houtgraven gevoerd. Werd de delinquent tijdens het houtgeding veroordeeld, dan werd deze op genade aan de heer overgeleverd⁴⁰. Hoge rechtspraak behoorde niet tot de competentie van de houtgraven van het Wegberger bos. In het Büttger Wald was de heer van het huis Liedberg, de bisschop van Keulen, houtgraaf. De houtgraaf bezat in dit bos de rechtspraak met uitzondering van vier gevallen, te weten doodslag, messetrekkerij, wonden van bepaalde grootte en wapengescrei. De berechting van deze misdrijven, die tot de hoge rechtspraak behoorden, berustte bij de heren van Hülchrath en Dyck⁴¹. Ook hier bezat de houtgraaf dus niet de hoge rechtspraak. De functie van houtgraaf en het bezit van de hoge heerlijkheid behoeften niet noodzakelijk in één hand te berusten⁴².

Gezien het bovenstaande kunnen vele van de bevoegdheden van de heer van Wassenberg met betrekking tot de Meinweg, die ons uit de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw bekend zijn, als uitvloeisels van diens functie van houtgraaf beschouwd worden. De heer van Wassenberg, respectievelijk diens ambtman, bepaalde wanneer het houtgeding zou worden gehouden. Hij was voorzitter van het houtgeding. Hij maande omstreeks 1400 de schepenen van Melick en Herkenbosch om het gewoonterecht van de Meinweg te wijzen. In 1520 deed hij voorstellen tot behoud van de houtstand. De boswachters, die in hoofdzaak belast waren met het toezicht op de uitoefening der gebruiksrechten, werden door de heer van Wassenberg benoemd. Hij verstrekke hun een salaris. Het pandingsrecht van de hoogste ambtenaren, de ambtman en de voogd, was daarentegen beperkt. De ambtman mocht alleen op Kerstavond, de voogd alleen binnen „hoeffslage” panden, welke beperkte bevoegdheden de houtgraven in het Wegberger bos eveneens bezaten⁴³. Het begrip houtgraaf verdwijnt in de latere bronnen van de Meinweg vrijwel geheel, hetgeen het gevolg kan zijn van de omstandigheid dat het houtgraafschap en de hoge heerlijkheid in één hand verenigd waren⁴⁴.

Bezien wij deze „publiekrechtelijke” bevoegdheden van de heer van

³⁹ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 278, 283.

⁴⁰ Evertz, Wegberger Waldrolle, p. 32-33.

⁴¹ Lacomblet, Archiv Niederrhein I, p. 282; Lacomblet-Harless, Archiv Niederrhein VI, p. 433-435. Zie ook: Aubin, Entstehung Landeshoheit, p. 403-404.

⁴² Weimann, Landesherr und Allmende, p. 59.

⁴³ Zie p. 142, 144, 177-178.

⁴⁴ Zie: Varrentrapp, Marken Hessen, p. 53, 55.

Wassenberg tot de Meinweg in samenhang met die van de gerechtigden, dan blijkt dat de laatsten slechts in beperkte mate invloed hadden op het beheer van de Meinweg. De hoogste beambte, de houtgraaf, konden zij niet benoemen; immers die functie vervulde de heer van Wassenberg qualitate qua. Tijdens het houtgeding hadden zij met de rechtspraak geen bemoeienis, daar deze door de schepenen van Melick en Herkenbosch onder leiding van diens ambtman werd uitgeoefend.

Blijkbaar alleen wanneer een boswachter zijn bevoegdheden overschreden had, moest de heer tijdens het houtgeding een nieuwe kandidaat voordragen, die de gerechtigden tweemaal mochten afwijzen. Na acceptatie van de kandidaat, bekrachtigd door vonnis van de schepenen van Melick en Herkenbosch, sprak een schepen van Roermond namens de gerechtigden het eedsformulier uit, dat de boswachter moest nazeggen. In 1520 en 1530 echter kwamen in overleg met de gerechtigden bepalingen omtrent de feitelijke uitoefening van gebruiksrechten tot stand. Die van Roermond konden toen zelfs het voorbehoud maken van goedkeuring door hun committent. De gerechtigden hadden in ieder geval sedert de zestiende eeuw enig aandeel in het beheer van de Meinweg.

Niet alleen de gerechtigden, ook de gebruiksgerechtigden bezaten enige bevoegdheid op — wat men thans noemen zou — het publiekrechtelijke vlak. De gebruiksgerechtigde moest evenals de boswachters ervoor waken dat niet-gerechtigden gebruik maakten van de Meinweg. Artikel 15 van de oude bosrol van de Meinweg begint aldus: „Vonde eyn geweldich man eynen ongeweldigen up den walde, he maich den uyssvoiren as eyn foirster”. De gebruiksgerechtigde mocht de delinquent aanhouden en kreeg daarvoor het „stelpert”, het paard dat in de karreboom gespannen was, toegewezen. Een dergelijke bevoegdheid bezaten ook de gerechtigden tot het Elmpter en Echter bos⁴⁵.

VII.1.5. *Het recht van houtkap*

De heer van Wassenberg had recht op hout van de Meinweg. Wij meenden reeds uit het begrip „hoefslag” te mogen afleiden, dat bepaalde gedeelten van het bos voor de heer gereserveerd waren⁴⁶. Artikel 2 van de oude bosrol luidt:

„Voirt wijsen wir eyn huyss van Wassenberg bynnen der stat Wassenberg, dat sij dry daige in der wechen up Meynweygh varen mogen mit seven getzauwen, dat is zo wissen mit vier

⁴⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 286; Van Veen, Twee boschrechten, p. 332. Zie: Varrentrapp, Marken Hessen, p. 148-149.

⁴⁶ Zie p. 144.

wagen ind dry karren, ind mogen hauwen rymmelhoult, wanne sij des noit haven, ind eyckenhout ind neit meer”.

Het recht tot het kappen van hout van de Meinweg was verbonden aan het kasteel van Wassenberg⁴⁷. De bevoorrechte positie van de heer blijkt uit de omstandigheid, dat hij in principe gedurende drie dagen in de week vier wagens en drie karren hout mocht laten kappen, terwijl een „gewone” gebruiksgerechtigde slechts des donderdags één wagen of kar hout mocht kappen⁴⁸. Het te kappen hout werd onderscheiden in „rymmelhout” en eikehout. Het eerste mocht – zoals uitdrukkelijk vermeld wordt – alleen gekapt worden, als daar behoefte aan was, hetgeen erop duidt, dat het een bijzonder soort hout betrof.

Enige voorbeelden van het kappen van het hout op de Meinweg ten behoeve van het kasteel te Wassenberg zijn bekend uit de jaren dertig van de zestiende eeuw. De rekening van de rentmeester van Wassenberg over 1533/1534 bevat de post:

„Item haven dy van Melick ind Herckenbuschs van den Meynwech gerden zu Wassenbergh uff dy borch bracht umb den zuyn umb den berchvoet in den Heydenroider wier, der ganss verwust was, zu maichen, as ’t kundich ist, daerzu gehat 12 waen, daerbij sijnt geweyst 26 man, yedereym gegeven eyn pont broetz, eynen herynck ind 1 quart biers”.

Ook die van Ophoven, Steinkirchen en Effeld hadden acht wagens hout van de Meinweg gebracht, maar „so dyselven na bij der hant wonen, en hain ich den neit gegeven”⁴⁹. In het rekenjaar 1534/1535 brachten weer zeven wagens „gerden” (twijgen, jonge takken) van de Meinweg naar het kasteel om de „zuyn” (omheining) te repareren en werd aan de tien begeleidende personen elk een haring, een kwart bier en een pond brood verstrekt. In de rekening van 1535/1536 wordt vermeld, dat veertien wagens van Melick en Herkenbosch takken op het kasteel brachten. De achtentwintig personen die het hout brachten, kregen nu zeven heller voor eten en drinken. De laatste vermelding dateert van het rekenjaar 1538/1539, toen negen wagens takken werden gebracht⁵⁰.

Opvallend is dat – behoudens in het eerste geval – uitsluitend gebruik werd gemaakt van de diensten van ingezetenen van Melick en Herkenbosch. Daar aan ieder, die het hout bracht, door de rentmeester een vaste uitkering werd gedaan, hebben wij waarschijnlijk te maken met een herendienst, waartoe die van Melick en Herkenbosch verplicht

⁴⁷ Vergelijk: J. Deilmann, *Geschichte des Amtes Brüggen II*, Süchteln 1930, p. 162, betreffende het recht van het kasteel Brüggen om hout te kappen in het Swalmer bos.

⁴⁸ Zie p. 242. Vergelijk: Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 178.

⁴⁹ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 1, f.5.

⁵⁰ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 1, f.26, 53, 131.

waren⁵¹. Dergelijke diensten zijn ook van elders bekend. Zo moesten de ingezetenen van Wittem ten behoeve van het kasteel Wittem hout kappen in het gemene bos en dit naar het kasteel vervoeren, terwijl om de twee jaren elke wagen uit het land van Wittem hout uit het Epener bos naar het kasteel moest brengen. Ieder kreeg voor deze dienst een paar „borchmicken”⁵². Het voor het kasteel van Montfort bestemde hout in het Vlodropper bos moest blijkens het bosreglement van 1768 door die van Posterholt worden gekapt en door die van Vlodrop tot schansen gebonden en naar Montfort gebracht worden⁵³.

Blijkens de gegevens uit de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg werden in één keer zeven à twintig wagens hout ten behoeve van het kasteel gekapt, en niet, zoals de oude bosrol doet vermoeden, iedere week zeven wagens. Sedert 1540 vinden wij geen gegevens meer over het kappen van hout, uitdrukkelijk bestemd voor het kasteel te Wassenberg. De Meinweg was echter niet het enige bos dat de heer van Wassenberg hout opleverde. Hij kon ook nog hout betrekken uit enige domeinbossen, zoals het Eckholt. In dit bos werden in het rekenjaar 1566/1567 4600 schansen gekapt, waaruit valt af te leiden dat het domeinbos als houtleverancier voor het kasteel van Wassenberg in de zestiende eeuw veel belangrijker was dan de Meinweg⁵⁴. Het hout werd uit dit domeinbos gehaald door de bezitters van bepaalde dienstgoederen die te Kleingladbach (14), Ratheim (9), Orsbeck (7), Wildenrath (3), Gerderath (33) en Myhl (10) gelegen waren. Als van deze dienst geen gebruik werd gemaakt, moesten de bezitters der dienstgoederen een vervangend bedrag betalen, in 1534/1535 in totaal 208 mark⁵⁵.

„le héritage”

Het verslag van de enquête van de ambtenaren van Philips de Stoute, opgemaakt in 1389, bevat als laatste opmerking betreffende de Meinweg de volgende zinssnede: „et est le héritage du dit bois au seigneur”. De „héritage” van het bos behoorde aan de heer van Wassenberg. Het

⁵¹ Naar analogie van een veronderstelling van K. Flink, *Burg und Stadt Geldern in den Rechnungen des 14. Jahrhunderts*. In: Rees, Xanten, Geldern, *Formen der städtischen und territorialen Entwicklung am Niederrhein*, Kleef 1981, Schriftenreihe des Kreises Kleve 2, p. 83, over de dienst van die van Echt ten behoeve van het kasteel van Gelder, kan men veronderstellen dat die van Melick en Herkenbosch oorspronkelijk het hout van de Meinweg naar de hof te Melick brachten en dat later deze dienst „verlegd” werd naar Wassenberg. Ofschoon zo’n veronderstelling aantrekkelijk is, achten wij deze wat te gewaagd.

⁵² Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 47-48; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 98.

⁵³ Roebroeck, *Land Montfort*, p. 296.

⁵⁴ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nrs. 4, f.261v. en 5, f.33.

⁵⁵ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nr. 1, f.25v., 97-98.

verslag van de enquête vermeldt dit begrip nog enige keren. „Héritage” heeft onder andere de betekenis van landerijen, onroerend goed. Met betrekking tot Gulpen wordt in het verslag immers gezegd, dat wanneer een onderdaan „vent de son héritage”, de heer de twaalfde penning ontvangt⁵⁶. Voorts deelt het verslag mede, dat Philips de Stoute in het hertogdom Limburg de leenmannen en schepenbanken kon bijeenroepen om recht te spreken onder andere in „grans cas qui touchent le seigneur ou son héritage”. „Héritage” heeft in dit geval de ietwat vage betekenis van domein, heerlijke rechten c.q. inkomsten⁵⁷, een betekenis die het woord „héritage” ons inziens ook in het citaat betreffende de Meinweg heeft.

Ook in de rechtshistorische literatuur zijn beide betekenissen van het begrip „héritage” bekend. Het duidt in de eerste plaats op landerijen, onroerend goed. Vervolgens vallen onder „héritage” „les droits qui dans la conception féodale, se rattachaient à la terre (droit de justice, péages, banalités)”⁵⁸. Zo rekent ook Philippe de Beaumanoir in zijn „Coutumes de Beauvaisis” onder „éritage” het recht van de heer om cijnzen, renten, diensten en leenhulde te onvangen⁵⁹. De enige vorm van inkomsten die van de Meinweg, buiten de boeten, bekend is, is de jaarlijkse recognitie van vijf schellingen en een paasbrood, die al in 1389 betaald werd door inwoners van Wegberg⁶⁰.

2. Landsheerlijke pretenties

Ingrijpen in de uitoefening der subjectieve rechten

In de tweede helft van de zestiende eeuw, ten tijde van of onmiddellijk na de integratie van het land van Wassenberg in het hertogdom Gulik, pretendeerde de landsheer de bevoegdheid te bezitten om in de feitelijke uitoefening der subjectieve gebruiksrechten in te grijpen. Zulks deed hij door middel van de afkondiging van een nieuw bosreglement in 1570. Na de afkondiging stak van de zijde der Gelderse gerechtigden een storm van protest op, die de vermindering van het aantal bosdagen

⁵⁶ Quicke, Enquête, p. 382, 397. Zie p. 207-208.

⁵⁷ Quicke, Enquête, p. 363.

⁵⁸ J. Brissaud, Cours d'histoire générale du droit français public et privé II, Parijs 1904, p. 1184; Dezelfde, Manuel du droit privé, Parijs 1935, p. 203-205; J. Gilissen, Introduction historique au droit, Brussel 1979, p. 566.

⁵⁹ Ph. de Beaumanoir, Coutumes de Beauvaisis I, uitgegeven door A. Salmon, Parijs 1899, herdruk Parijs 1970, p. 340-341; deel II, Commentaire historique et juridique door G. Hubrecht, Parijs 1974, p. 101.

⁶⁰ Zie p. 118.

gold en de omstandigheid dat zij niet betrokken waren geweest bij de totstandkoming van het reglement. Het Gelderse standpunt werd onder andere tijdens het houtgeding van 13 mei 1574 door de secretaris van Roermond uiteengezet. De secretaris protesteerde nogmaals tegen de „ville ongeburliche naedeyliche verneuwerongh in bemelte neue bossordinantie vermelt” en verzocht, wanneer „eynige ordinantie thot gedygen van Meynwech soldt ingebracht werden, sulchs nae alden gebruyck mit gemeynen raydt und guetbeduncken aller gehulssden geschien mocht”. De voogd van Wassenberg gaf daarop als antwoord: „... kondt oich nyemandt ihre furstliche gnaden maet off zill setten, oich verbieden umb eynige geburliche ordinantie thot welfart aller gehulssden ... in thoe fueren. Dan gelijck die alde waltrolle hierbefuerens van den grondtheren nae gestaltenuss der tijden gemaickt und ingestaldt, deden oich nu nae gelegenheit dess bosch thot desselvigen gedyen ihr furstlicher gnaden eine neuwe ordnongh dair in stellen und bedreuffden despalz nyemandt in sine inhebbende gerechticheit”. De voogd van Wassenberg zette namens de hertog van Gulik diens aanspraak uiteen om op eigen gezag een verordening te vervaardigen zonder vooraf de gerechtigden daarin te kennen.

In een schrijven van 25 november 1575 aan de magistraat van Roermond motiveerde de hertog van Gulik de afkondiging van het reglement als volgt: de Meinweg lag in zijn landsheerlijkheid; de overheid behoorde niet alleen op verzoek, maar ook uit eigener beweging op te treden, opdat niemand gemeen goed zou misbruiken, hetgeen op de Meinweg kennelijk geschiedde⁶¹. Enige maanden later liet de hertog van Gulik aan het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem, dat ten gunste van de Gelderse gerechtigden had geïntervenieerd, weten:

„Nhu thuet uns solches ewers schreibens nit wenig befremden, sintemall das jhenig was diesergestalt durch uns furgenomen, nit zu unserm dan vielmhe gemeinem nutz beschehen unnd wollen euch hiemit zu bedencken heimgestellt haben, ob nit die Kun. M. zu Hispanien, unser gnedigster herr, macht unnd gewalt hette in dero kunigreichen, furstenthumben und landen gute nutzliche unnd notige ordnungen zu wolfart des gemeinen nutzes, one jemandts verhinderung unnd einrede zu machen unnd auf zu richten. Unnd was irer Kun. M. dergestalt in irem gebiet zugelassen, solchs uns auch als einem fursten des Reichs in dem unsern zu thuen freistehen solte”⁶².

De hertog van Gulik leidde zijn bevoegdheid tot ingrijpen door middel van een verordening af uit zijn landsheerlijk gezag en gaf als recht-

⁶¹ GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 90, 804.

⁶² RAG, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1074. Zie ook p. 55-59.

vaardiging dat zo'n verordening tot algemeen welzijn strekte⁶³. De zienswijze van de hertog van Gulik ten aanzien van de Meinweg illustreert het ook elders door de landsheren, vaak met succes, gepretendeerde recht om onder andere door middel van verordeningen in de organisatie en exploitatie in te grijpen van alle bossen gelegen in het territorium⁶⁴.

Het bosreglement van 1633, waaraan een in 1627 van Gulikse zijde afgekondigd reglement voorafging, kwam, zulks in tegenstelling tot de procedure gevolgd vóór 1570, tot stand door overleg tussen landsheerlijke ambtenaren en afgevaardigden van Roermond, de belangrijkste gerechtigde. Formeel gezien was dit overleg niet bepalend voor de geldende kracht van het nieuwe reglement. Het bosreglement werd immers vastgesteld onder voorbehoud van ratificatie door de landsheer. Inderdaad liet de landsheer op 24 mei 1633 zich het bosreglement „gnedigst gefallen gleichmesig befehndt, dass selbige publicirt unnd darauff hinfuhro uiffgehalten werde”⁶⁵. Ook in latere regelingen aangaande de gebruiksrechten was de hertog van Gulik, zij het formeel, nadrukkelijk betrokken. Het „Roedger Abscheidt” van 1659 werd door de hertog van Gulik geratificeerd, terwijl de „Herkenbosscher conferentie” van 1662 blijktens de preambule op bevel van de landsheer plaatsvond.

Parallel met het geschetste ingrijpen van de landsheer liep het proces waarbij bevoegdheden van de gerechtigden respectievelijk gebruiksge-rechtigden met een „publiekrechtelijk” trekje verdwenen. Zo de gerechtigden in de zestiende eeuw nog enige werkelijke bevoegdheid ten aanzien van de benoeming der boswachters bezaten, het bosreglement van 1570 handhaafde van deze bevoegdheid alleen dit element, dat een schepen van Roermond de boswachters de eed afnam. In 1633 was deze laatste rest van medewerking verdwenen. Volgens artikel 7 van het bosreglement van 1633 werden de boswachters door de landsheer benoemd en ontslagen en legden zij aan hem de eed af. Tijdens het eerstvolgende houtgeding werden de boswachters dan aan de gerechtigden „voorgesteld”.

Volgens de oude bosrol moesten naast de boswachters óók de gebruiksgerechtigden een niet-gerechtigde die op de Meinweg hout kapte, aanhouden en dezen kregen het „stelpert” als beloning. Blijkens het bosreglement van 1633 moesten de gebruiksgerechtigden overtredingen aanbrengen en kregen zij een gedeelte van de op te leggen boete. Het

⁶³ Vergelijk: Timm, *Waldnutzung*, p. 35; Tille, *Kappbusch*, p. 238.

⁶⁴ Wobst, *Markwald*, p. 30-31; Timm, *Waldnutzung*, p. 29-30; Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce Forst, k.1176.

⁶⁵ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1.

optreden tegen niet-gerechtigden was nu echter voorbehouden aan de boswachters⁶⁶.

Het recht van de derde penning

Nadat de landsheer in de zestiende eeuw invloed had verworven op de feitelijke uitoefening van gebruiksrechten, trachtte hij in de zeventiende eeuw te eigen nutte profijt van de Meinweg te trekken. De juridische basis werd daarvoor niet gegeven door het gewoonterecht, dat aan de heer van Wassenberg slechts heerlijke rechten en een royale hoeveelheid kaphout toekende.

De rekening van de rentmeester van Wassenberg over 1631/1632 vermeldt onder het hoofdstuk „Empfangh ahn gelde von verkauffter gemeinden”, dat de landsheer aan die van Arsbeck en Rödgen had toegestaan om „etliche morgen gemeinden auss dem busch Meinwegh mit aenbehalt ihrer durchleucht den dritten pfenningh” te verkopen. Aangezien er in februari 1631 ongeveer zeventig morgen grond verkocht waren voor het totale bedrag van 4242 daalder en 17 albus, bedroeg de „dritter pfenningh”, die aan de landsheer toekwam, 1414 daalder en 5 albus⁶⁷. De hertog pretendeerde blijkens deze post het recht op een derde gedeelte van de opbrengst van verkochte grond van de Meinweg. Dit recht, in de literatuur ook wel het recht van de derde voet genaamd, werd niet enkel ten aanzien van de Meinweg, maar ook op gemene grond elders in de hertogdommen Gulik en Kleef door de landsheer gepretendeerd. Het omvatte het recht op een derde van de opbrengst van alle verpachte of verkochte gemene grond of op een derde van de vervreemde grond zelf⁶⁸. Het recht kon ertoe leiden, met name in het hertogdom Kleef, dat inderdaad een derde gedeelte van bijvoorbeeld een bos aan de landsheer werd toegewezen⁶⁹. Zover kwam het in het hertogdom Gulik niet. Volgens Weimann bereikte de hertog slechts, dat hem een derde gedeelte van de opbrengst van verkochte gemene grond werd overgedragen⁷⁰.

De hertog van Gulik maakte blijkens de bronnen pas in de jaren twintig

⁶⁶ Bosreglement 1633, art. 40-41.

⁶⁷ HSD, Jülich-Berg III; Rechnungen Wassenberg, nr. 22, f.5.

⁶⁸ Schönningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 130; Corsten, Domanialgut, p. 84, 128.

⁶⁹ Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 60; Dezelfde, Landesherr und Allmende, p. 56-57; Timm, Waldnutzung, p. 30. Mogelijk heeft zich een dergelijke ontwikkeling voorgedaan in het Echter bos. Zie: Roebroeck, Land Montfort, p. 227-232. Zie nog voor pretenties op een derde gedeelte van gemene gronden: De Monté verLoren, Historische ontwikkeling, p. 313-314; Tille, Zwei Waldordnungen, p. 9.

⁷⁰ Weimann, Landesherr und Allmende, p. 57. Elders in Nederland troffen wij het recht van de derde voet aan in de gemeenten Wisch en Ede (Martens van Sevenhoven, Marken Gelderland, p. 57, 146).

van de zeventiende eeuw aanspraak op de derde penning. In een klacht van de Gulikse ridderschap, ingediend tijdens de landdag van 21 maart 1624, werd naar voren gebracht dat die van Brachelen in het ambt Heinsberg gedeelten van hun gemene grond verpand hadden. De hertog had daarop „das dritten geteil” gevorderd en de rentmeester te Heinsberg bevolen „selbiges dritten geteil, welches nimmer erhoert, zu verrechnen”. In het antwoord van de zijde van de hertog werd echter gesteld, dat aan deze krachtens oude gewoonte het derde gedeelte der goederen „so aus den gemeinen verkauft”, toekwam⁷¹. Wat het ambt Wassenberg betreft, werd in het rekenjaar 1630/1631 voor het eerst de derde penning geheven en wel van verkochte gemene grond te Arsbeck. In 1632/1633 werd het recht geheven van verkochte gemene grond te Beeck en in het rekenjaar 1633/1634 van verkochte gemene grond te Melick⁷². Nadien vindt men het recht van de derde penning niet meer in de rekeningen van de rentmeester van Wassenberg gedurende de periode 1634-1794 verantwoord. Na 1631 is ook niets meer bekend over de aanspraak op de derde penning van de Meinweg, hetgeen mede kan samenhangen met de totstandkoming van het bosreglement van 1633⁷³.

Het dominium directe et utile

In de jaren vijftig van de zeventiende eeuw werden grote hoeveelheden hout door de boswachters gekapt, waartegen de Gelderse gerechtigden tijdens het houtgeding van 13 mei 1659 protesteerden: honderden morgens houtgewas waren sedert 1656 in het gemene bos gekapt en vervolgens verkocht en afgevoerd naar Brüggén, Waldniel en Wegberg. De door dit afkappen ontstane schade diende volgens de Gelderse gerechtigden in gemeenschappelijk overleg te worden vastgesteld en vergoed. Op deze klachten van Gelderse zijde werd namens de hertog te kennen gegeven:

„... dass sie, Ihre durchleucht, alss ein hertzogh zu Gulich erb- und grundtherr dess gantzen Meinwegsbusch und desselben directi et utilis dominii van undencklichen jahren hero in rewiger possession jederzeit gewesen und annoch sein, dergestalt vor erst, dass Ihre durchleucht vor ihr ampthauss zu Wassenberg und desselben wachten *ungemessener weiss* diesen busch mit holtzhawen, heiden und weyden jederzeit gebraucht und zu gebrauchen befugt sein,

⁷¹ F. Küch, Landtagsakten von Jülich-Berg 1624-1653 I, Düsseldorf 1925, Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 11, p. 42, 64, 184. Zie ook: Weimann, Landesherr und Allmende, p. 57; Corsten, Domanialgut, p. 130; J. Deilmann, Geschichte des Amtes Brüggén II, Süchteln 1930, p. 165.

⁷² HSD, Jülich-Berg III, Rechnungen Wassenberg, nr. 24, f.5.

⁷³ Zie p. 62.

vors ander, dass diesser busch jederzeit also unterhalten worden, dass Ihre durchleucht darauff nit allein eine holtznutzliche grobe wilban sonderen auch die weide und fangh vieler wilder pferdt gehabt und annoch haben sollen...”

De Gelderse gerechtigden, zo vervolgt het betoog, die slechts „*gemessener weiss*” gerechtigd waren, hadden het bos zo bedorven dat er onder andere geen hout meer was voor het kasteel Wassenberg. Ten einde de houtstand en de wildstand te verbeteren was in 1633 een bosreglement tot stand gekomen en was een klein bosje, de Meulenbergen genaamd, ten behoeve van de wildstand gesloten voor het kappen van hout. Inmiddels was het hout in de Meulenbergen zo hoog opgeschoten dat kappen noodzakelijk was. Derhalve:

„Ihre furstliche durchleucht (halten) es dafür, und kan auch von einem vernunftigen anderss nit erkent werden, alss dass sie uti verus et indubitatus dominus territorii diessen Meinwegsbusch, welchem dass jede ungemessener weiss zu hawen competirt und dasselbig von alters herprecht, diess holtz per interim mit guten fugh und recht haben hawen und sich zu eignen besten ... zu ziehen”⁷⁴.

Ten einde het hout van de Meulenbergen exclusief voor zich te reserveren, bediende de hertog van Gulik zich van vergaande landsheerlijke aanspraken. De hertog van Gulik beweerde immers het „*dominium directe et utile*” te bezitten. Door het gebruik van deze door middeleeuwse romanisten geïntroduceerde begrippen wilde de hertog duidelijk maken, dat hij zichzelf een recht tot de Meinweg toekende, dat nauw aansloot bij ons moderne eigendomsbegrip. Hij beschouwde zich aldus als eigenaar van de Meinweg⁷⁵. Hij baseerde daarop het recht om in onbeperkte mate („*ungemessener weiss*”) van de Meinweg gebruik te maken, waartegenover in de landsheerlijke optiek een beperkter recht van de gebruiksgerechtigden stond die „allein gemessener weiss berechtigt” waren.

De hertog van Gulik paste ten aanzien van de Meinweg opvattingen toe, die contemporaine juristen met betrekking tot gemene gronden in het algemeen huldigden. Zo betoogde Petrus Stockmans, dat de vorst (*princeps*) eigenaar (*proprietatis dominus*) was van de binnen de grenzen van een dorp gelegen gemene weiden en bossen (*pascua communia*), al mocht de vorst geenszins „*earum publicum usum intervertere vel auferre incolis ... quia nemini jus suum, vel usum vel servitutum potest detrahere*”. De onvruchtbare, niet in bezit genomen en evenmin

⁷⁴ RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulsdn contra Gulikse officieren, 1659.

⁷⁵ Feenstra, Historische aspecten, p. 265-267; Immink. Eigendom en heerlijkheid, p. 72-73.

als gemene weide in gebruik zijnde gronden (loca sterilia) behoorden daarentegen als res nullius aan de vorst, die daarover naar welgevallen kon beschikken⁷⁶. Het later in het jaar 1659 tot stand gekomen „Roedger Abscheidt” vermeldt weliswaar niets over de pretentie van de landsheer ten aanzien van de Meulenbergen, maar toch slaagde de landsheer in zijn opzet. Op 24 mei 1673 bezochten afgevaardigden van de Gelderse gerechtigten de Meinweg, waar Gulikse onderdanen tweehonderd morgen hout hadden gekapt. Toen een boswachter werd gevraagd op wiens last gekapt was, antwoordde hij, „dat sulx were geschiet door forstelijck beveil overmits deselve plaetse mede gehoorde onder die Meulenberghen”. Die van Cruchten meenden echter, dat ook buiten de Meulenbergen gekapt was, wat de boswachter toegaf⁷⁷. Impliciet erkenden die van Cruchten dat de landsheer in de Meulenbergen mocht kappen. Blijkens de rekening van de rentmeester van Wassenberg van 1695/1696 moest op landsheerlijk bevel het slaghout in de Meulenbergen gekapt worden, hetgeen wegens de hoge kosten geen doorgang vond. In het rekenjaar 1727/1728 werd daarentegen wel hout uit het Meulenbergerbos verkocht. De bekendmaking van de openbare verkoop werd onder andere in de kerk te Cruchten voorgelezen⁷⁸. De hertog van Gulik slaagde er aldus in de Meulenbergen voor zich te reserveren met uitsluiting van de gebruiksgerechtigden.

Over zijn aanspraak op het dominium directe et utile verneemt men niets meer. Toen het landsheerlijk gezag met de komst van de Fransen in oktober 1794 wegviel, werd de Meinweg uiteindelijk niet als domeinbos beschouwd⁷⁹.

Het recht van paardengang

De pretentie van de hertog van Gulik in 1659

Tijdens het houtgeding van 13 mei 1659 werd van de zijde van de landsheer te kennen gegeven, dat deze op de Meinweg „nit allein eine holtznutzliche grobe wilban sondern auch die weide und fangh vieler

⁷⁶ P. Stockmans, *Decisionum curiae Brabantiae sesqui centuria*, Brussel 1670, p. 189-191, 197-198: „De hisce rebus (loca sterilia) dispositio omnis ad arbitrium solius principis spectat, qui alienare, sub onere census annui assignare, usum certis personis aut universitati concedere potest et aliis interdicere”. Zie ook: J. Wamesius, *Responsorum sive consiliorum ad ius forumque civile pertinentium centuria secunda*, Antwerpen 1641, p. 112, 115.

⁷⁷ GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 804.

⁷⁸ HSD, Jülich-Berg III, *Rechnungen Wassenberg*, nrs. 85, f.26v., 117, f.43v.-44. Ook in maart 1697 sprak een delegatie van de Roermondse magistraat met Gulikse ambtenaren te Wassenberg over het kappen van hout op de Meinweg, waarover verder niets bekend is (GAR, Oud archief Roermond, inv. nrs. 14, f.203v.-204 en 212).

⁷⁹ Zie p. 339-344.

wilder pferdt gehabt und annoch hebben sollen". De gebruiksgerechtigden hadden al vóór 1633 de Meinweg „schier zu einer kahler heyden gemacht", zodat „kein wilt noch pferdt sich darauff mehr uff noch unterhalten können und also Ihre durchleucht dass nutzens diesser so stochtlicher willbahnen defacto entsetzt und beraubet worden"⁸⁰. De hertog van Gulik beweerde het recht te bezitten om op de Meinweg in het wild levende paarden te houden en te vangen. In het wild levende paarden komen thans nog op enkele plaatsen in Europa voor, zoals in het Merfelderbruch bij Dülmen in Westfalen en in het New Forest aan de zuidkust van Engeland bij Southampton. In de hedendaagse praktijk blijkt, dat in het wild levende paarden schuw zijn, dat een kudde paarden behalve de hengst niet meer dan twintig à dertig merries en hun veulens omvat en dat de paarden meestal hun hele leven in hetzelfde territorium van circa tien vierkante kilometer verblijven. Zij kunnen derhalve door hun eigenaren worden opgespoord⁸¹.

Kwam aan de hertog van Gulik dit recht op de Meinweg inderdaad toe? Het omstreeks 1350 aangelegde leenregister van de hertog van Brabant vermeldt onder de leenmannen en leengoederen in het land van Wassenberg, dat Everard van Heinsberg, een bastaard van één van de heren van Heinsberg⁸², „der perdeganc op den bosch van Meinewce" in leen hield. Hetzelfde citaat wordt nog vermeld in het leenregister van 1374 en in dat van circa 1396. Daar het register van 1374, voor wat betreft de Wassenbergse lenen, letterlijk, behoudens aanvullingen, de tekst van het register van 1350 volgt, en het register van 1396 op zijn beurt grotendeels een copie is van het register van 1374, kan aan deze beide laatste vermeldingen geen zeggingskracht worden toegekend met betrekking tot de werkelijke situatie⁸³. In het rond 1404 aangelegde register van de lenen in de landen van Overmaas ontbreekt het recht van paardengang op de Meinweg. Pas in 1502 wordt „den stot van den wilden perden up Meynwech" weer vermeld, nu als aanklevend recht van de Aldeborg te Arsbeck. Hoe is het ontbreken van dit recht van paardengang in de bronnen tussen circa 1350 en 1502 en de koppeling

⁸⁰ RAL, archief Hof van Gelder, proces Gelderse gehulsdén contra Gulikse officieren, 1659.

⁸¹ D. Small, *Explore the New Forest*, Londen 1981, p. 34; U. Bruns, *Das Jahr der Pferde, erlebt in Dülmen, Deutschlands letzter Wildbahn*, Rüşlikon-Zürich-Stuttgart-Wenen (1970), p. 20, 68. Te Dülmen bestaat de kudde uit circa 170 à 200 paarden, wat alleen mogelijk is, doordat jaarlijks de jonge hengsten worden gevangen. Zie ook: Schwappach, *Handbuch Forst- und Jagdgeschichte*, p. 65; Hesmer, *Wald und Forstwirtschaft*, p. 193, 391-392; F. Goblet d'Alviella, *Histoire des bois et forêts de Belgique I*, p. 218, 242.

⁸² G. Aders, *Regesten aus dem Urkundenarchiv der Herzöge von Brabant ca. 1190-1382*. In: *Düsseldorfer Jahrbuch* 44 (1947), p. 68, regestnr. 197.

⁸³ ARAB, archief leenhof Brabant, inv. nrs. 2, f.85 en 4, f.349v.; archief Rekenkamers, inv. nr. 568, f.34v.

van dit recht aan de Aldeborg in laatstgenoemd jaar te verklaren? De Aldeborg te Arsbeck, gelegen bij de woonkern Rödgen, is thans nog een van de grootste zogenaamde „mottekastelen” in het Rijnland. De hoofdburcht bestaat uit een kegelvormige heuvel met een hoogte van twaalf meter, die aan de voet een diameter van zestig meter en aan de top een doorsnede van circa twintig meter heeft. Aan de hoofdburcht sluit een voorhof aan, die een oppervlakte van zestig bij zestig meter beslaat. Tot de in dit complex gedane vondsten behoren aardewerscherven uit de hoge middeleeuwen⁸⁴. De oudste dateerbare vermelding van dit kasteel in archiefstukken is wederom te vinden in het leenregister van de hertog van Brabant van circa 1350: „Steven van Orsbeke ’t huis van Orsbeke ende stevec bid en huis, dat was Jhan van Rismolen, met haren toebehoerten, ende dat sine perde gaen moghen in ’s-hertoghen bosch van Wassenberghe...”⁸⁵. Ook de leenregisters van 1374, circa 1396 en circa 1404 vermelden alle de paardengang in des hertogen bos bij Wassenberg⁸⁶. Het met de Aldeborg tesamen verheven recht van paardengang werd blijkens deze gegevens niet op de Meinweg uitgeoefend, maar in het domeinbos van de heer van Wassenberg. In de veertiende eeuw werd aldus het recht van paardengang op twee plaatsen in het land van Wassenberg uitgeoefend, te weten op de Meinweg door Everard van Heinsberg en in het domeinbos door Steven van Orsbeke. Een akte van overdracht van het goed te Arsbeck ten overstaan van de leenmannen van Wassenberg in 1441 aan Willem van Vlodrop spreekt slechts van „de stoot van den wilden perden up den walde”⁸⁷. In 1502 wordt dan, zoals gezegd, „die alde borch geleghen bij Ersbeck” voor het eerst tesamen „myt den stot van den wilden perden up Meynwech” verheven voor de leenkamer te Wassenberg⁸⁸. Aan de Aldeborg kleefde nu het recht van paardengang op de Meinweg in plaats van de paardengang in het domeinbos. Een verklaring voor deze verwisseling moet ons inziens gezocht worden in de omstandigheid, dat het recht van

⁸⁴ M. Müller-Wille, *Mittelalterliche Burghügel („Motten”) im nördlichen Rheinland*, Keulen 1960, Beihefte der Bonner Jahrbücher 16, p. 12-14, 103.

⁸⁵ ARAB, archief leenhof Brabant, inv. nr. 2, f.86v. Een niet gedateerde, vermoedelijk oudere vermelding in het zogenaamde Casselboek bevat: L. Galesloot, *Le Livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant*, Brussel 1865, p. 149.

⁸⁶ ARAB, archief leenhof Brabant, inv. nr. 4, f.341; archief Rekenkamers, inv. nrs. 568, f.29v., 572, f.33v., 36.

⁸⁷ F. Mayer, *Chronik Arsbeck*, paragraaf 35, 1934 (ms.); K. Schiller en A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch IV*, Bremen 1878, verklaren „Stôt” als 1) Einfriedigung, Umzäunung für Pferde (im Freien), Pferdebahn, 2) dann die in der Einzäunung gehaltenen wilden Pferde...”.

⁸⁸ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100a, f.113. Zie voor de latere verheffingen in 1506, 1523, 1527 en 1529: HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.54.

*Afb. 7. De motte „Aldeborg” te Arsbeck.
Foto: Kreisheimatmuseum Heinsberg.*

paardengang, zoals wij nog zullen zien, elders in het gebied tussen Maas en Rijn na 1500 niet meer genoemd wordt, zodat het rond 1500 waarschijnlijk geen recht meer was dat effectief kon worden uitgeoefend. De vermelding van dit recht in 1502 moet dan als een anachronisme beschouwd worden. Redenen tot verwisseling zijn voorts het gegeven dat de Aldeborg in 1502 waarschijnlijk voor het eerst sedert zestig jaar weer verheven werd, voorts de nabije ligging van de Meinweg, alsmede de omstandigheid dat de leenkamer van Wassenberg in het begin van de zestiende eeuw, in ieder geval in 1527, beschikte over een oud leenregister dat „uyss Brabant kommen ist”⁸⁹. Blijkens enige uittreksels was dit een afschrift van de tekst van het Brabantse leenregister van 1374 dat zowel de paardengang in 's-hertogen bos als op de Meinweg vermeldt⁹⁰. De landsheer moet in 1659 zijn pretentie ten aanzien van het recht van paardengang ontleend hebben aan dit afschrift van het Brabantse leenregister, dat in de zeventiende eeuw nog in het archief van de leenkamer te Wassenberg aanwezig was, en aan de leenverheffingen van de Aldeborg in de zestiende eeuw. Het recht van paardengang op de Meinweg was omstreeks 1350, toen het nog effectief kon worden uitgeoefend, in elk geval niet in handen van de heer van Wassenberg, de rechtsvoorganger van de hertog van Gulik.

Andere voorbeelden van het recht van paardengang

Over het houden van in het wild levende paarden werden, voor wat betreft het huidige Nederlands gebied en het Rijnland, nog de volgende voorbeelden gevonden die nader inzicht geven in de aard van dit recht. Behalve op de Meinweg en in het domeinbos van Wassenberg kwam het recht van paardengang nog op twee plaatsen in de onmiddellijke omgeving voor. Blijkens het oudste leenregister van de graaf van Gelder uit 1326 hield Jacob van Myrlaer de jonge onder andere in leen „den ganc van den wilden perden in Echterwalt”. Blijkens een ongedateerde memorie, mogelijk uit de tweede helft van de vijftiende eeuw, was Herman van Lievendael leenman van de hoeve Genouwen te Montfort „met allen sijnen tobehoren, mit namen die wyldte pert mit yren gange op dem walde”⁹¹. Volgens deze memorie was het recht geen afzonderlijk

⁸⁹ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.64.

⁹⁰ HSD, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nrs. 102, f.413-414 en 149, f.39v., 44.

⁹¹ P.N. van Doorninck, Het oudste leenactenboek van Gelre 1326, Haarlem 1898, p. 2; RAG, archief Leenkamer, inv. nr. 81, bij f.7. Zie ook: J.J.S. Sloet en J.S. van Veen, Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en het graafschap Zutphen, Overkwartier, Arnhem 1904, p. 78.

object van leenverheffing meer zoals in 1326, maar het was verbonden aan een bepaalde, in leen gehouden hoeve.

Het recht van paardengang was in de vijftiende eeuw eveneens verbonden aan de zogenaamde „Grote Hoeve” te Belfeld. Het enige gegeven betreffende dit recht levert een akte van 16 april 1456. Arnold, hertog van Gelder, verklaart daarin, dat Sijbert van Kessel gevraagd had beleend te worden met de Grote Hoeve te Belfeld „streckende an dat Merlenbroick mit allen sijnen tobehoir, peerdenstoet ende wiltbaen nyet dairvan uitgescheiden” teneinde deze hoeve aan zijn dochter Catharina te kunnen overdragen. De hertog wilde aanvankelijk geen belening laten plaatsvinden, „soe wij meynen ons die perdenstoet, wiltbaen ende herlicheit toebehoeren”. Na vonnis van de leenmannen werd uiteindelijk Catharina toch met de hoeve beleend, „beheltlich ons den perdenstoet, wiltbaen ende herlicheit”, tenzij Catharina binnen twee jaar kon bewijzen, „dat sij totter perdenstoet ende wiltbaen vorder gerechtigd weren”. Dit bewijs werd kennelijk niet geleverd, want bij een volgende leenverheffing in 1465 werd uitdrukkelijk gesteld dat de „perdenstoet” aan de hertog toebehoorde⁹². De hertog had in dit geval zijn aanspraak weten te effectueren.

Het recht tot het houden van wilde paarden berustte ook elders bij de (lands)heer. De opgetekende landrechten van het land van Wachtendonk uit het begin van de zestiende eeuw geven een omschrijving van de „wyldtbane”⁹³ van de heer, gelegen ten oosten van Wachtendonk onder Tönisberg, gevolgd door de opmerking: „ende dar mach oock een heer van Wachtendonck wilt pert ende stoit in halden ende anderen niemants”⁹⁴. Het Nederrijkswoud bij Nijmegen bevatte in de eerste helft van de veertiende eeuw eveneens „wilde” paarden. Blijkens de in de negentiende eeuw verloren gegane rekening van 1340 werden er in dat jaar zeventien veulens gevangen en ten behoeve van de hertog verkocht. Een speciale hertogelijke beambte, de „custos vagorum equorum”, was opzichter over deze in het wild levende paarden⁹⁵. Een dergelijke beambte had de graaf van Gelder eveneens blijkens de rekening van

⁹² RAG, archief Leenkamer, inv. nr. 2, f.200v.-201; J.J.S. Sloet en J.S. van Veen, Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en het graafschap Zutphen, Overkwartier, Arnhem 1904, p. 78.

⁹³ „Wyldtbane” heeft heer waarschijnlijk de betekenis van weidegang, weidegebied van de „wilde” paarden. Zie noot 100.

⁹⁴ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. LXXII, 377-378. Zie voor de lokalisering van deze „wyldtbane”: M.P. Buyx, Die Stadt an der Vinnbrück. In: Heimatbuch des Landkreises Kempen-Krefeld 17 (1966), p. 275-277; G. Loewe, Archäologische Funde und Denkmäler des Rheinlandes 3: Kreis Kempen-Krefeld, Düsseldorf 1971, p. 78-79, 110, 276-277.

⁹⁵ I.A. Nijhoff, Gedenkwaaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland I, Arnhem 1830, p. XIX.

1294/1295 in het zogenaamde Berlewalde in de onmiddellijke omgeving van Lochem. Aan een „servo custodiendi equos silvestres” werd drie malder rogge uitgekeerd⁹⁶.

In het Ziewent tussen Ruurlo en Lichtenvoorde kwam in de vijftiende eeuw het recht van paardengang eveneens voor. Gerard van Diepenbroek droeg in een akte van 9 september 1439 aan het klooster Nazareth bij Bredevoort over „mijne wilde perde all alzoec die ghaende hadde op datum dessen brieffs in den Zywande als mij mijn vaeder die verkoft hadde als myt naemen 24 peerde”. In 1486 ontstond tussen Herman van Middachten en de mark van Ruurlo geschil over de vraag of eerstgenoemde als bezitter van het goed Harreveld hout mocht kappen in het Ziewent. Voor ons is nu slechts van belang dat Herman van Middachten als bewijs voor zijn recht de akte aangaande de wilde paarden van 1439 naar voren bracht. Het klooster Nazareth had naar zijn zeggen wel bijna veertig jaar onwedersproken „die peerde ind den ghanc ghebruyct” en omstreeks 1478 „die voorsseyde peerde mytter weideganck” verkocht aan Evert van Heteren. Die van Ruurlo antwoordden dat het recht van paardengang niet impliceerde, dat de bezitter ervan ook gewaard in de mark was, „want der noch wal meer is die daer peerde ende ander haeve inne ghaende hebbet die daer niet in gherechtighet en sijnt”⁹⁷. In het bos Ziewent hadden derhalve niet één maar verscheidene personen of rechtspersonen het recht van paardengang.

Deze situatie waarbij verschillende (rechts)personen het recht van paardengang op hetzelfde territoir hebben, is niet uniek. In het Duisburger Wald bezaten niet alleen de hertog van Berg en twee kloosters dit recht, maar was dit bovendien verbonden aan acht riddermatige goederen⁹⁸. Vervolgens is er een akte van 27 februari 1288, waarin Dirk,

⁹⁶ L.S. Meihuizen, De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294/1295, Arnhem 1953, Werken Gelre 26, p. 68, tekst der rekening p. 54; Slicher van Bath, Mensch en land I, p. 230; L.Ph.C. van den Bergh, Handboek der Middelnederlandse geographie, derde druk, bewerkt door A.A. Beekman en H.J. Moerman, 's-Gravenhage 1949, p. 146.

⁹⁷ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 17, liber 10 der 14 libri, f.188v.; Sloet, Geldersche markerechten II, p. 299-311; W. Wynandts van Resandt, Geschiedenis en genealogie van het geslacht van Middachten, 's-Gravenhage 1913, p. 68; J.S. van Veen, Walt- of woltrogge. In: Bijdragen en Mededeelingen Gelre 14 (1911), p. 445. Het klooster Nazareth blijkt in 1463 ook op een niet nader aangeduide plaats nog „wilde peerde” te bezitten uit de nalatenschap van Dirk van Lintelo. Zie: B.L. Snelting, Het klooster Schaar bij Bredevoort. In: Bijdragen en Mededeelingen Gelre 4 (1901), p. 91-92.

⁹⁸ Zie voor de paardengang in het Duisburger Wald: H. Ferber, Das Gestüt der wilden Pferde im Duisburger Walde. In: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins/Jahrbuch des Düsseldorf-Geschichtsvereins 6 (1892), p. 69-145; H. Averdunk, Geschichte der Stadt Duisburg bis zur entgeltigen Vereinigung mit dem Hause Hohenzollern (1666), Duisburg, 1894, p. 44-61; V. Loewe, Eine politisch-ökonomische Beschreibung des Herzogtums Berg aus dem Jahre 1740. In: Beiträge zur Geschichte des niederrheins/Jahrbuch des Düsseldorf-Geschichtsvereins 15 (1900), p. 177; P. Eschbach, Die Ratinger Mark, Beitrag zur

heer van Meurs, en zijn broer verklaarden, dat zij hun bospaarden, „equos nostros silvestres’ die zij in het Kliebruch bij Krefeld hielden, voor een periode van tien jaar zouden vermengen met die van de abdij Meer⁹⁹. Tenslotte droeg Rutger van der Horst op 25 juli 1295 aan de kommanderij te Welsheim over de helft van zijn wilde paarden gaande in het bos van de graaf van Kleef bij Hiesfeld, met de weidegang die wiltbant heette¹⁰⁰.

Nadere definitie van het recht van paardengang

Het recht dat wij op voorhand reeds het recht van paardengang hebben genoemd, kan omschreven worden als een zakelijk recht tot het weiden van in het wild levende paarden in aan anderen toebehorende gebieden teneinde aldus paarden te fokken. Zowel bossen (Meinweg, Nederrijkswoud, Ziewent) alsook broekgronden (Merlebroek, broek ten oosten van Wachtendonk, Kliebruch bij Krefeld, Merfelderbruch bij Dülmen) waren geschikt voor het houden van deze paarden. Het recht kwam op verscheidene plaatsen aan de (lands)heer toe, zoals bij Wachtendonk, het Nederrijkswoud en het Duisburger Wald. In 1456 eiste de hertog van Gelder het zelfs voor zich op in het Merlebroek bij Belfeld. In andere gevallen was het recht in handen van kloosters of riddermatigen, die het soms tesamen met de (lands)heer in hetzelfde gebied bezaten (Duisburger Wald, Kliebruch) of het soms zelfs in domeinbossen (Wassenberg, Hiesfeld) konden uitoefenen. Men zou kunnen veronderstellen, dat daar waar laatstgenoemden het recht van paardengang in domeinbossen uitoefenden of dit recht in leen hielden, dit hun door de heer verleend zou zijn. Een voorbeeld van zo’n verlening is echter niet bekend. Anderzijds zijn er gevallen, waarin van een leenverhouding niet blijkt en waarin de grond, waarop het recht werd uitgeoefend, geen domeingoed was. Het recht van paardengang als zodanig kan derhalve niet als een oneigenlijk heerlijk recht beschouwd worden. De gegevens over het recht van paardengang dateren uit de periode gelegen tussen het einde van de dertiende eeuw en het einde van

Wirtschaftsgeschichte des Niederrheins. In: Beiträge zur Geschichte des Niederrheins/Jahrbuch des Düsseldorfer Geschichtsvereins 20 (1905), p. 3; O.R. Redlich, A. Dresen en J. Petry, Geschichte der Stadt Ratingen von den Anfängen bis 1815, Ratingen 1926, p. 314-318; G. von Roden, Geschichte der Stadt Duisburg I, Duisburg 1970, p. 117, 124, II, Duisburg 1974, p. 336-342.

⁹⁹ Lacomblet, Urkundenbuch Niederrhein II, nr. 858. Dit Kliebruch ligt dicht bij het broek waar de heer van Wachtendonk het recht van paardengang bezat.

¹⁰⁰ Westfälisches Urkundenbuch VII, nr. 2330: „medietatem omnium equorum meorum indomitorum gressum in nemore domini ... comitis Clevenensis iuxta Histvelde habencium circumcirca (simul ?) cum gressu pastus sive pascue eorundem qui gressus wiltbant vulgariter appellatur”.

de vijftiende eeuw. In het oosten van Nederland en het Rijnland moeten de „wilde” paarden nadien, omstreeks 1500, geheel verdwenen zijn. Op verschillende plaatsen in Westfalen, zoals in het Duisburger Wald, in het Emscherbruch tussen Dortmund, Oberhausen en Gladbeck, in het Daverter Wald en het Steverbruch bij Münster, werden nog tot in de negentiende eeuw in het wild levende paarden gehouden¹⁰¹. Thans komen zij er enkel nog voor in het Merfelderbruch bij Dülmen¹⁰².

3. *Samenvatting*

De heer van Wassenberg bezat op de Meinweg de hoge heerlijkheid alsmede het ambt van houtgraaf. In samenhang met voornamelijk de eerste kwaliteit bezat hij voorts het jachtrecht, het recht op de wilde bijenzwermen, recht op een grotere hoeveelheid hout dan de gebruiksgerechtigden en tenslotte bepaalde inkomsten. Waarschijnlijk op grond van de kwaliteit van houtgraaf had hij grote invloed op het „beheer” van de Meinweg (het houtgeding, benoeming boswachters).

Sedert de tweede helft van de zestiende eeuw, na de incorporatie van het land van Wassenberg in het hertogdom Gulik, trad de landsheer zelf verordenend op ten aanzien van de uitoefening der bevoegdheden van de gebruiksgerechtigden. Andere pretenties, zoals het recht van de derde penning en het recht van paardengang, kon hij blijkbaar slechts tijdelijk respectievelijk in het geheel niet geldend maken. De hertog slaagde er niettemin in een gedeelte van de Meinweg, de Meulenberg, zodanig voor eigen gebruik te reserveren dat dit gedeelte in de achttiende eeuw niet meer tot de Meinweg gerekend werd. De rechten van de heer van Wassenberg, later de hertog van Gulik, ten aanzien van de Meinweg kunnen als uitvloeisels van overheidsgezag beschouwd worden.

De vraag rijst, of de rechtspositie van de heer van Wassenberg met betrekking tot de Meinweg past in een meer algemeen kader, of dat deze als iets uitzonderlijks beschouwd moet worden. Aan de hand van voorbeelden uit de hoge en late middeleeuwen, voornamelijk aangetroffen in archieven van rechtspersonen die in het gebied van de huidige provincie Limburg geëxisteerd hebben, zullen wij thans trachten na te

¹⁰¹ Bruns, *Jahr der Pferde*, p. 77-79; Kleinsorge, *Die Wildpferde der Davert, des Stever- und Emscherbruches*. In: *Lüdinghauser Kreiskalender 1923*, Bogen 5; J. Schäfer, *Wildpferde in Westfalen*. In: *Unsere Heimat, Münster*, 1927, p. 12-14, 19-22; A. Lütke-Wentrup, *Die geschichtliche Entwicklung der Pferdezücht in der Provinz Westfalen, ihre Förderung durch Staats- und Vereinshilfe und ihr gegenwärtiger Standpunkt*, Münster 1904, p. 12-21.

¹⁰² De populaire publikaties ontleen in laatste instantie hun historische gegevens aan: V. Kindlinger, *Münsterische Beiträge zur Geschichte Deutschlands hauptsächlich Westfalens I*, Münster 1787, p. 46, 54, tekst der oorkonden, p. 20-21, 65, 142, 190-191.

gaan, welke bevoegdheden de respectieve heren, afgezien van de hoge heerlijkheid en het jachtrecht, met betrekking tot gemene grond bezaten.

4. Bevoegdheden van de heer ten aanzien van gemene gronden elders in het huidige Limburg

Het verlenen van gebruiksrechten

De akte van 13 maart 1165, waarbij de bisschop van Luik de stichting van het Norbertinessenklooster te Heinsberg door de heer van Heinsberg bevestigt, vermeldt als onderdeel van de dotatie: „Eundem quoque locum communionem silve et pastus per sue potestatis ambitum habere instituit”, met andere woorden, de heer van Heinsberg had het recht tot gemeenschappelijk gebruik van het bos en het weiderecht in heel zijn heerlijkheid verleend¹⁰³. Tot de dotatie van het klooster Sint Elisabethsdal te Nunhem door Dirk van Altena, vastgelegd in een akte van 9 oktober 1240, behoorde het „perpetuum usuarium in bosco qui dicitur Roghelabroc et Ghestele et in toto communi usuario de Buchnem et Nuhenem et Roghele et Halen”, met andere woorden gebruiksrechten in het bos geheten Roggelerbroek en Gestel en op de gemene gronden van Buggenum, Nunhem, Roggel en Haelen¹⁰⁴. In 1427 verwierf Level van Baexem de oude van Willem, heer van Horn en Altena, wegens trouwe diensten het recht om „te gebrueken heyde, weyde, torff ende alle ander gemeynten in onsen lande van Huerne”¹⁰⁵. Niet alleen ten aanzien van een zeer groot, onbepaald areaal van gemene gronden, maar ook met betrekking tot een specifiek gebied vond verlening van gebruiksrechten plaats. Wij zagen reeds, dat de hertog van Gelder aan de bezitter van de hof Terborg te Roosteren blijkens een wijsdom uit de veertiende eeuw en blijkens de bosrol van 1477 zo’n recht gaf tot gebruik van het Echter bos. De bezitter van de voogdij te Roermond verwierf in 1371, 1413-1414 soortgelijke rechten in het Elmpter bos van de heren van Elmpt¹⁰⁶.

Blijkens bovenstaande voorbeelden kon een heer recht tot gebruik van gemene gronden en bossen in zijn heerlijkheid verlenen. Het gebruiksrecht, verleend aan het Norbertinessenklooster te Heinsberg en aan Level van Baexem, strekte zich uit over het hele territoire dat tot de

¹⁰³ Lacomblet, Urkundenbuch Niederrhein I, nr. 409; Corsten, Domanialgut Heinsberg, p. 129.

¹⁰⁴ RAL, archief klooster Sint Elisabethsdal te Nunhem, inv. nr. 3.

¹⁰⁵ RAL, archief familie van Moorsel, inv. nr. 272.

¹⁰⁶ Zie p. 123-124, 203, 243.

heerlijkheid van de heer van Heinsberg respectievelijk dat van de heer van Horn behoorde. Het verlenen van gebruiksrechten hing in deze gevallen derhalve samen met het bezit van de hoge heerlijkheid. De bevoegdheid van de heer in dezen blijkt tenslotte nog indirect uit de arbitrale uitspraak van 30 augustus 1276 in de geschillen tussen Hendrik, heer van Montfort, en Dirk, heer van Heinsberg. Deze geschillen hadden met name betrekking op de vraag of enige hoven onder de jurisdictie van de heer van Heinsberg recht hadden tot het Echter bos. In de arbitrale uitspraak werd onder andere vastgesteld, „quod dominus de Hensberg illis qui non habent communitatem in dicto nemore, ad utendum dicta communitate nullam faciet promotionem vel iuvamen, sed dominus de Montfort iudicabit de omnibus que fiunt in dicto nemore per indebitam sectionem secundum iusticiam et gratiam suam”¹⁰⁷.

De begunstigten waren kloosters en getrouwen, leenmannen van de heer. In geen der gevallen was het recht tot gemene gronden dat verleend werd, beperkt tot die van de gemeenschap waartoe de begunstigde reeds behoorde. In vrijwel alle voorbeelden wordt uitdrukkelijk gezegd, dat het verleende gebruiksrecht werd uitgeoefend op gemene grond waartoe reeds anderen (kerspels) gerechtigd waren. De heer was blijkbaar qualitate qua rechtens bevoegd om „vreemden” die niet behoorden tot een plaatselijke gemeenschap van geërfden, recht te verlenen tot gebruik van gemene gronden en bossen, waarop door zo’n gemeenschap rechten werden uitgeoefend.

Het uitgeven van gemene gronden ter ontginning

Een andere in dit verband te noemen bevoegdheid die echter weinig sporen in de bronnen betreffende het huidige Limburg heeft nagelaten, is die tot uitgifte van gemene grond ter ontginning tegen betaling van een cijns. Over de aard van dit recht verneemt men iets in een akte van 21 mei 1295 betreffende een geschil tussen het kapittel van Sint Servaas te Maastricht en Willem, heer van Horn, over heerlijke rechten te Weert. Het kapittel stelde, dat de „villa de Werthe”, de hoge en lage rechtspraak alsmede ondermeer het recht tot het aanstellen en afzetten van meier en schepenen, de halve tiende en de „investituur” van onroerend goed vanouds aan het kapittel toebehoorde. De heer van Horn had zich echter „minus juste et contra voluntatem ipsius ecclesie” van deze rechten meester gemaakt. Hij beweerde bovendien ten onrechte recht te hebben om die van Weert met beden („exactiones”) te belasten, hen ter heervvaart op te roepen en om „pascua communia et publica

¹⁰⁷ Lacomblet, Urkundenbuch Niederrhein II, nr. 694. Zie ook: Roebroeck, Gemeynthe Echt, p. 76-95.

dicte ville sibi appropriandi et adhuc approprianda conferendi aliis", met andere woorden het recht om de gemene weiden van het dorp zich toe te eigenen en aan anderen uit te geven.

De heer van Horn stelde daarentegen, dat hij en zijn voorgangers in het bezit waren geweest van het dorp Weert, de hoge en lage rechtspraak, het recht tot het aanstellen en afzetten van meier en schepenen, de investituur van onroerend goed, alsmede van het recht tot „appropriationes seu dationes ad censum perpetuum terrarum omnium in dictis locis omnibus dicte ville communibus et a nullo specialiter occupatis ad modum omnium aliorum terre dominorum", met andere woorden het recht tot toeëigening of uitgifte in cijns van alle gronden die aan allen van het dorp tot gemeen gebruik dienden en die door niemand in het bijzonder in bezit genomen waren, op de wijze als andere landsheren zulks deden. De heer van Horn zette vervolgens uiteen, dat er voorheen drie heren te Weert waren geweest, te weten de graaf van Mark, de heer van Altena en Hendrik van Asselt, en dat zijn vader de rechten van deze drie heren te Weert verworven had¹⁰⁸.

De uitgifte van gemene grond tegen cijns werd zowel door de kapittel van Sint Servaas als door de heer van Horn gezien als een gevolg verbonden aan het bezit van heerlijkheid. Uit dezelfde jaren, waarin het geschil betreffende Weert gevoerd werd, dateert een akte van Rooms-Koning Rudolf over de uitgifte van gemene grond. In deze akte van 23 februari 1291 verklaart de rijkshofrechter bij wijze van vonnis, dat waar zulk recht krachtens gewoonte voorkwam, de landsheer („dominus terre") gemene grond („communitatem") mocht uitgeven¹⁰⁹. Of de (lands)heren in onze streken hun bevoegdheid tot uitgifte op deze akte van 1291 baseerden, is echter moeilijk vast te stellen. In het archief van de hertogen van Gelder werd een afschrift van deze akte aangetroffen, dat niet ouder is dan de eerste helft van de zestiende eeuw¹¹⁰. De heer van Horn verwees in ieder geval niet naar deze akte.

Op uitgifte van gemene gronden hebben mogelijk enige posten betrekking in de rekening van inkomsten en uitgaven van het Overkwartier en het kwartier van Nijmegen in 1343/1344. Onder het hoofd „recepta emergentiarum", casuele inkomsten, staan enige posten, waaronder deze: „item de communitate hominibus de Rode (Venray) addivisa secundum valorem terre de aliquibus iugeribus ibidem eis addivisa 2 clippen et ab aliquibus 1 clip"¹¹¹.

¹⁰⁸ RAL, archief kapittel Sint Servaas te Maastricht, inv. nr. 885.

¹⁰⁹ Weimann, Landesherr und Allmende, p. 51.

¹¹⁰ P.A. van Doorninck en J.S. van Veen, Acten betreffende Gelre en Zutphen 1107-1415, Haarlem 1908, p. V, 132-133. Zie: Dopsch, Marken, p. 47.

¹¹¹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 208, f.36v. Zie voor de verschillende mogelijkheden van uitgifte: Wartena, Ontginningen, p. 23.

De beperking van deze bevoegdheid tot uitgifte

Uit de akte van 1295 betreffende Weert blijkt verder nog dat de gemene grond vóór de uitgifte door die van Weert voor het weiden van vee gebruikt werd. Door uitgifte van deze gemene grond ter ontginning nam de oppervlakte van het weidegebied dat voor het landbouwbedrijf van zo'n belang was, voortdurend af. Het recht van de heer tot uitgifte kon, wanneer het weidegebied schaars dreigde te worden, tot nadeel strekken van de van landbouw levende bevolking en een grote inbreuk op hun gebruiksrechten betekenen. Op 17 april 1408 werd dienaangaande tussen de heer van Horn enerzijds en die van Heythuysen en Roggel anderzijds een regeling getroffen. Willem, heer van Horn en Altena, verklaarde dat hij aan de „guden luden, onssen ondersaeten in der bancke gheseten van Heythuisen ende van Roggel, die daertoe gehorende sijn ende alle denghenen die in die ghemeynten gehoren der vurscreven bancke” toegezegd had „ewelick ende ummermeer”, namelijk „dat weer (de heer) onsse ghemeynten nimmermeer utgheven en sullen ... sonder horen raet ende wille, alsoe veeër als die ghemeynten in die vurscreven bancke ghelegen is ende onsse ondersaten ymaels ghewoenlich sijn ghewest toe nutten ende te vroinen”. Wanneer echter „queem einich mensche, arm off rick, die gheen erve en hedde in der vurscreven bancke en (sic) die onder ons wonen wolde, denen sal men wijsen ter mynster schade bij raede der scepen ende der gansse ghemeynte vurscreven tot eenen halven boenre toe, daer hij op tymmer...”¹¹². De heer zou alleen nog in overleg en met instemming van die van Heythuysen en Roggel gemene grond uitgeven. Aan vreemdelingen die zich in de heerlijkheid kwamen vestigen, zou, eveneens na overleg, nog een halve bunder worden toegewezen.

Een zelfde strekking hadden enige bepalingen in een akte van 23 februari 1482 van Jacob II, graaf van Horn en heer te Weert, opgemaakt na diens inhuldiging in het graafschap Horn en te Weert. Die van Weert en Nederweert hadden enige klachten naar voren gebracht, onder andere betreffende het „uuytgeven van gemeinden bij onsen rentmeesteren daegelic gehanteert”. Naar aanleiding van deze klacht werd in de akte van 23 februari 1482 bepaald: „Sij (die van Weert en Nederweert) sullen oich alle gemeinden binnen der vorsseyde twee dinghbencken gelegen, dat is die heide, weide, water ind land, broich, bosch ende brant mit des daeraen cleven mach, ten ewigen dagen toe gebruycken, gelijk sij van alden herkommen tot noch dat gedaen ind herbracht hebben. Ind besonder also dat wir noch niemants van onsentwegen geen uuytlendige, die opten dach van huyden niet daer geregtiget en sijn

¹¹² RAL, archief klooster Keyzerbosch te Neer, cartularium, f.173-174. Vergelijk: Enklaar, Gemeene gronden, p. 4; Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 129.

buyten dese vursseyde onsen dinghbancken woenaglich, in desen vursseyde gemeinten komen noch genieten laeten noch egheine placken daerinne uuytgeven". De heer zou geen „vreemden" gebruiksrecht geven tot de gemene gronden van Weert en Nederweert, noch percelen ter ontginning uitgeven, uitgezonderd „den gheenen die selve binnen Weerdt geyn erve en hebben ende dat bij onsen rentmeister, schepen ind dat meiste deil van de naebueren tot eenen halven bounre toe". Indien meer dan een halve bunder tot het bouwen van een huis zou worden uitgegeven, dan zou zulks geschieden „bij goitduncken van onsen gericht ind bij consent van der gantscher gemeente van beyden bancken"¹¹³.

Gezien de voorafgaande teksten moeten in hetzelfde kader geplaatst worden twee akten van de hertog van Gelder, de eerste van 16 mei 1343 voor die van Sevenum, de tweede van 1 maart 1407 voor die van Venray. In de akte van 1343 verklaarde de hertog, dat de „erfnamen ende die guede lude" van Sevenum met hem overeengekomen waren dat „hoere ghemeenten die sij in hoeren dorpe ende kirspele hebben liggende van diesen daghe voert suelen bliven liggende als si hertoe geleegeen hebben, ten were dat si des gesinnen ende begerde dat si se gedeelt ende geslagen wouden hebben"¹¹⁴. Op 1 maart 1407 verklaarde de hertog van Gulik en Gelder aan „den gemeynen kerspelsluyden onss dorps ende kerspel" van Venray „gegeven" te hebben, dat zij „alle die gemeynten van bosschen, beemden, heyden, weyden, broecken ende andere, waeromme die sijn, nat ofte droege, in den kerspel voorsseyd gelegen, van datum des brieffs voortaan eewelijk, erfelijk ende ommer meer hebben, gebruicken ende dier genieten soellen, gelijk als sij die van alts gehadt ende gebruickt hebben tot haere gemeente". De hertog verklaarde vervolgens: „en soellen ons derzelve gemeente alsoo als die voorsseyd staen ende gelegen sijn, niet onderwinden uyt te geven, uyt te slaen noch die voorgemelte onse gemeene luyden ende onderseten van Venraide" in de uitoefening van hun rechten hinderen¹¹⁵. Het belang van deze akte ligt naar onze mening in de tweede bepaling, dat de hertog geen gemene grond zou uitgeven.

Wartena vermeldt tenslotte nog, dat in het westelijk gedeelte van de Veluwe, waar na 1335/1336 vrijwel geen grond meer in cijns ter ontginning werd uitgegeven, de buren van onder andere Garderen de gemene grond in cijns namen om deze als „gemeente" te laten liggen en

¹¹³ J. Habets, Een viertal oude regtsdocumenten uit het hertogdom Limburg. In: *Publications* 12 (1875), p. 442-444.

¹¹⁴ Gemeentehuis Sevenum, Gemeente-archief Sevenum, inv. nr. 27. Zie ook: G. Slits, Twee charters over Sevenum. In: *De Maasgouw* 5 (1883), p. 853.

¹¹⁵ M.J. Janssen, *Privilegie geschonken aan Venray door Reinoud IV van Gulik en Gelder*. In: *De Maasgouw* 19 (1897), p. 38-39.

aldus te vrijwaren tegen ontginning¹¹⁶. Dergelijke voorbeelden konden wij niet opsporen met betrekking tot het huidige Nederlands Limburg.

Het verlenen van toestemming tot verkoop

Blijkens reeds in een vorig hoofdstuk gegeven voorbeelden konden de kerspels in de zeventiende en achttiende eeuw slechts overgaan tot verkoop van gemene grond na toestemming verkregen te hebben van de landsheer¹¹⁷. Voorbeelden van dergelijke toestemmingen daterend van vóór 1500 zijn schaars. Op 30 maart 1452 stond Arnold, hertog van Gelder, op verzoek van enigen van de ridderschap toe, dat men ten behoeve van de kerk van Swalmen „slain, uitgeven ennd vercoupen maich” vijftientig bunder „gemeindten off dair ander in der selven unsen kirspell gelegen, genoemen toe werden tot den minsten schade der gemeintenn”. De verkochte grond zou beschouwd worden als de andere „eigen erven” in het kerspel, echter onder voorwaarde dat „diese uitgevinge ennd verkoupinge vursseyt bie willen ennd consent onss ridderschap ennd gemeinden, totter vursseyde gemeindten behoerende toegeit”¹¹⁸. Naar deze akte verwezen nog Willem van Vlodrop, drost van Montfort, Dirk van Oist en de „gemein schepen, kirckmeistren end gemein kirspelsluidt ennd undersaten” van Asselt en Swalmen, toen zij op 15 februari 1480, bijna dertig jaar later, een morgen gemene grond aan het Kartuizerklooster te Roermond verkochten¹¹⁹. In een akte van 13 maart 1465 stond hertog Arnold aan de kerspellieden van Beesel toe, dat zij voor het gieten van nieuwe klokken vijftientig bunder „uiter onser ender oerer gemeyntenn aldair totten meistenn orber ende mynstenn schade der gemeynten datt sij konnen, bij raede onsser drosseten ende scholteden aldair erfflich uitgeven ende vercoupen meugen”. Drie jaar later bevestigde hertog Adolf deze akte, verleende de onderzaten nog een bunder die zij „bij wille der gantzer gemeynten die dairto gerechticht moegenn sein”, konden afmeten en verklaarde tenslotte, dat de zesentwintig bunder tiendvrij zouden zijn¹²⁰.

De steden waren op dit punt kennelijk autonoom. De bevestiging van de stadsrechten van Roermond van 25 maart 1326 hield onder meer in dat de stad „haer gemeynten, sij heide of veweide, uytgeven en verkoupen moeghen alse haer erve beheltenis ons ons heirlicheit” en behoudens een te geven „vurslage”. De akte van 1 september 1343 waarbij

¹¹⁶ Wartena, Ontginningen, p. 25; De Monté verLoren, Hoofddlijnen, p. 114.

¹¹⁷ Zie p. 94, 96, 103-105. Vergelijk: Droessen, Gemeentegronden, p. 44-45.

¹¹⁸ Zie voor het begrip „gemeinte” p. 115-117.

¹¹⁹ RAL, cartularium Hillenraedt, p. 8-9. De akte van 1452 bevindt zich thans nog in originali in het archief van de parochie Swalmen.

¹²⁰ RAL, archief schepenbank Beesel en Belfeld, inv. nr. 57.

Reinald II aan Venlo stadsrechten verleende, vermeldt: „Voert so geve wi hem (de stad) alle hore gemeynte die in den kyrspele van Venle gelegen is, vrijelyc te hebben ende te besitten ende in ghemeyne orbaer horre stat te keren”. De stad moest wel voor elke uitgegeven morgen grond een erfcijns betalen¹²¹.

„Eigendom” of „heerlijkheid”?

Het verlenen van gebruiksrechten tot gemene gronden, het uitgeven van gemene grond ter ontginning en het verlenen van toestemming aan kerspels tot verkoop van gemene grond, waren bevoegdheden die aan de (lands)heer toekwamen¹²². Deze bevoegdheden werden in alle gevallen behoudens mogelijk het voorbeeld van 1165, waar zulks niet uitdrukkelijk in de akte wordt vermeld, uitgeoefend ten aanzien van woeste gronden, tot gebruik waarvan toentertijd reeds een kerspel gerechtigd was¹²³. Welke kwalificatie kan aan het recht van de heer ten aanzien van gemene gronden gegeven worden? Op grond van de omstandigheid dat de landsheer de woeste grond in het noorden van Brabant tegen betaling van cijns aan die van de onderscheiden dorpen uitgaf en gezien het feit dat de hertog van Gelder wegens ter ontginning uitgegeven grond op de Veluwe cijnsen ontving, zijn deze landsheren wel als „eigenaren” (in de zin van het huidige recht) van deze woeste grond, respectievelijk deze voormalige woeste grond beschouwd¹²⁴. Tegen deze zienswijze is bezwaar gerezen van de zijde van Immink en Van der Linden, volgens wie de beschikkingsmacht van de landsheer ten aanzien van de woeste grond in het verleden door vroegere rechts-historici te zeer vanuit privaatrechtelijk oogpunt beschouwd was. De beschikkingsmacht over niet in cultuur gebrachte woeste gronden, het wildernisregaal, was volgens Van der Linden een gezagsrecht, dat functioneerde als een „publiek recht”. Zo was na ontginning van de woeste grond niet de landsheer maar de ontginner „eigenaar” van de woeste grond. De cijns die in de Hollands-Utrechtse laagvlakte betaald moest worden, diende niet als erkenning van het eigendomsrecht van de

¹²¹ J. Linssen, Over de wording van Roermond als stad. In: Historische opstellen over Roermond en omgeving, Roermond 1951, p. 147; K.J.Th. Janssen de Limpens, Venlo 625 jaar stad, 1343-1968, Venlo 1968.

¹²² Vergelijk: Corsten, Domanialgut, p. 84. Zie voor het onderscheid tussen heer en landsheer p. 17-20.

¹²³ De genoemde voorbeelden geven geen steun aan de veronderstelling dat de heren op grond van het wildernisregaal eerst bezit namen van de woeste grond die door niemand gebruikt werd en vervolgens rechten occupeerden op de gemene gronden (De Monté ver Loren, Grondbezit en standen, p. 127-128; Dezelfde, Hoofddlijnen, p. 113).

¹²⁴ Droessen, Gemeentegronden, p. 26-28; Heringa, Tijnsen, p. 116, 142-143; Westerink, Doornspijk en Elburg, p. 42, 48; Enklaar, Gemeene gronden, p.V.

heer, maar als erkenning van diens overheidsgezag, terwijl de latere, uit de dertiende eeuw daterende cijnzen als grondbelasting te kwalificeren zijn¹²⁵. Het recht van de heer ten aanzien van gemene gronden was — naar hedendaagse maatstaven — huns inziens veeleer „publiekrechtelijk” van aard¹²⁶.

Ook Schöningh betoogt ten aanzien van de territoria Gulik en Keulen, dat het recht van de landsheer tot gemene gronden altijd een „herrschaftsrecht” was¹²⁷. Deze zienswijze wordt ondersteund door het antwoord, dat de rentmeester van het ambt Kessel in de tweede helft van de zestiende eeuw aan de Gelderse rekenkamer te Arnhem gaf. Op de vraag of er domeinbossen in het ambt Kessel waren, antwoordde hij ontkennend. Zijne majesteit bezat er slechts „hoogheid”, hetwelk inhield, dat deze toestemming moest verlenen voor de ontginning van gemene gronden en recht had op novale tienden en cijnzen¹²⁸. Het recht van de heer tot de woeste grond wordt veelal afgeleid van het wildernis-, bodem- of Almenderegaal. Waar de landsheren dit recht van de koning afleidden, kan men inderdaad spreken van een regaal. In die gevallen, waarin zulks niet valt aan te tonen, of wanneer niet duidelijk is of de bezitter van de hoge heerlijkheid wel als landsheer gekwalificeerd kan worden, kan men met Ter Kuile de beschikkingsmacht over de woeste c.q. gemene grond als een oneigenlijk heerlijk recht beschouwen¹²⁹.

Van uitgifte van gedeelten van de Meinweg ter ontginning door de heer van Wassenberg of van toestemming zijnerzijds tot verkoop van zulke gedeelten vonden wij geen voorbeelden. Mogelijk ontleenden de hoeven te Wegberg hun recht tot de Meinweg aan een beschikking van de heer van Wassenberg¹³⁰. Daar de rechten van de heer van Wassenberg, later de hertog van Gulik, tot de Meinweg eveneens uit overheidsgezag voortvloeiden, past diens rechtspositie tot de Meinweg in het boven geschetste algemene kader.

¹²⁵ Van der Linden, Cope, p. 92, 160-163, 171-172, 184, 245-246. Zie ook: Varrentrapp, Marken Hessen, p. 146; Weimann, Landesherr und Allmende, p. 60. Ook wat betreft de middeleeuwen kan men aldus spreken van een onderscheid tussen publiek- en privaatrecht (Van der Linden, Cope, p. 90; Immink, Recht en historie, p. 22-23).

¹²⁶ Vergelijk: Martens van Sevenhoven, Geldersche bosschen, p. 90; Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 138, 144; Immink, Eigendom en heerlijkheid, p. 65; Kaspers, Comitatus nemoris, p. 220, 225. Zie ook: Lütge, Agrarverfassung, p. 310, die meer in het algemeen ten aanzien van de vroege middeleeuwen zegt: „Es liegt ja auch weder ein historischer noch ein logischer Zwang vor Eigentumsrechte irgendeines Subjektes anzunehmen nur weil Nutzungsrechte da sind”. Hij geeft het voorbeeld van de volle zee die thans nog niemands eigendom is en toch door iedereen gebruikt wordt!

¹²⁷ Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 126, 130-132. Zie ook: Varrentrapp, Marken Hessen, p. 107.

¹²⁸ Wartena, Bosbeheer Gelderland, p. 258.

¹²⁹ Ter Kuile, Grondregaal, p. 933.

¹³⁰ Zie p. 123.

Het recht van het kerspel tot gemene gronden

De kwalificatie van het recht van het kerspel tot gemene grond hebben wij uitgesteld tot na de behandeling van de rechten van de heer tot deze grond¹³¹. Wanneer de vraag gesteld wordt, of het kerspel in de late middeleeuwen een eigendomsrecht op deze gemene grond bezat, dient men zich te realiseren, dat hier niet sprake kan zijn van het moderne, in de loop der eeuwen uitgekristalliseerde eigendomsbegrip, maar dat men veeleer met Van der Linden moet denken aan „het minst beperkte recht dat binnen de respectieve territoriaal bepaalde locale rechtskringen ten aanzien van de reeds in de rechtsorde ingeschakelde gronden bestaanbaar was”¹³². Wat was het minst beperkte recht ten aanzien van de gemene grond? In welke richting men moet denken, wordt door Bader aangegeven. Hij verwerpt het gebruik van abstracte eigendomsbegrippen voor wat betreft de middeleeuwen, „weil danach von der Genossenschaft gar nicht gefragt wurde und, bei Mangel an abstrakten Denkformen, gar nicht gefragt werden konnte. Kein älterer Nutzverband, keine Dorf- oder Allmendgenossenschaft hat sich je mit der Frage abgemüht ob sie ‚Eigentümer‘ der Allmende sei, sondern immer nur um mehr oder minder ausschliessliche Nutzung gerungen”¹³³. Het recht van het kerspel tot de gemene grond bestond aldus in het gebruik ervan, zo mogelijk met uitsluiting van andere kerspels en andere (rechts)personen.

De bovenstaande zienswijze wordt geïllustreerd door de reeds besproken akte van 1244 aangaande het geschil tussen het kapittel van Sint Servaas te Maastricht, heer te Zepperen, en de „homines ville de Zepperen”. Die van Zepperen beweerden dat enige met name genoemde „terrarium particulas”, alsmede „alias omnes terrarum particulas que loco pascuorum habebantur ad eorum communia pascua pertinere”, waartegenover het kapittel stelde dat twee der genoemde percelen „nobis attinere”. De arbiters verklaarden, dat één perceel aan het kapittel toebehoorde en de overige, alsmede „alias terras que loco pastuarum hucusque habebant” aan die van Zepperen, „in perpetuum possidendas”¹³⁴. Het recht dat degenen die tot het kerspel behoorden, uitoefenden, was een recht dat alleen aan hen toekwam. Inbreuken op dit recht door de heer, die bevoegd was „vreemden” gebruiksrecht te verlenen of percelen ter ontginning uit te geven, trachtten de kerspels

¹³¹ Zie p. 115.

¹³² Van der Linden, Cope, p. 92-93.

¹³³ Bader, Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde, p. 11-12, 143; Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Eigentum, k.882-887, speciaal k.887. Zie ook: Wobst, Markwald, p. 68-69.

¹³⁴ RAL, archief kapittel Sint Servaas te Maastricht, inv. nr. 10, f.69-69v.

door overeenkomsten met hun heer te beperken¹³⁵. Het recht van het kerspel kan derhalve als „het minst beperkte recht” in de zin van Van der Linden worden opgevat. Aldus zouden de kerspels al in de late middeleeuwen als „eigenaren” van de gemene grond beschouwd kunnen worden¹³⁶.

¹³⁵ Zie p. 293-294.

¹³⁶ Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 135-136, 168-172; Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 132.

HOOFDSTUK VIII. DE JURIDISCHE KWALIFICATIE VAN DE GEMEENSCHAP VAN GERECHTIGDEN TOT DE MEINWEG

1. *Inleiding*

Sedert de vijftiende eeuw waren twaalf kerspels en twee steden de gerechtigden tot de Meinweg. Het kerspel was een gemeenschap van geërfden, die tevens hoofd van een huishouding waren; de stad daarentegen was een gemeenschap van burgers. Beide, kerspels en stad, kunnen als rechtspersoon gekwalificeerd worden met dien verstande, dat deze kwalificatie niet te abstract en te zeer in een moderne zin gedacht moet worden. Het subjectieve recht van het kerspel en de stad tot hun „eigen” gemene gronden hield tevens het gebruiksrecht in van ieder lid van deze gemeenschappen tot deze grond. Zowel het kerspel als de stad behartigde een groot aantal plaatselijke belangen, niet alleen het beheer van gemene gronden, maar onder meer ook de omslag en inning van belasting, het onderhoud van het kerkgebouw, van wegen en waterlopen, en de zorg voor het plaatselijke onderwijs¹.

Uit het rechtskarakter van het kerspel en de stad vloeide voort, dat degenen die behoorden tot genoemde twaalf kerspels en twee steden, c.q. de ingezetenen, de zogenaamde gebruiksgerechtigden, subjectieve gebruiksrechten op de Meinweg mochten uitoefenen. Zij leidden hun bevoegdheid met andere woorden af van het behoren tot de betreffende gemeenschap, respectievelijk van het ingezetenschap. Aan de andere kant was het begrip der rechtspersoonlijkheid in dit geval niet zover ontwikkeld, dat de stad c.q. het kerspel een zelfstandig, van de gezamenlijke rechten der leden te onderscheiden, recht tot de Meinweg had, bijvoorbeeld tot gebruik van de Meinweg ten behoeve van werken in het algemeen belang zoals de aanleg van batten langs de Maas of het herstel van wegen.

Blijkens de akten van attestatie van 1421 en de oude bosrol waren het de kerspels en steden aan welke rechten tot de Meinweg werden toegewezen. Kerspels en steden waren in ieder geval sedert de zestiende eeuw verplicht aan het houtgeding deel te nemen. Uit 1641 dateert een voorbeeld dat tijdens het houtgeding bij meerderheid der stemmen, waarschijnlijk die der kerspels, een besluit werd genomen. Ingevolge het „Roedger Abscheidt” van 1659 werd in 1661 in een gereserveerd ge-

¹ Zie p. 92-111.

deelte van de Meinweg voor elk kerspel en stad een oppervlakte bos afgezet dat door de betreffende ingezetenen kon worden gekapt. De Herkenboscher conferentie van 1662 werd door afgevaardigden van kerspels en steden ondertekend². De vraag rijst of de kring der kerspels en steden als een zogenaamd markgenootschap kan worden gekwalificeerd.

2. Vormden de gerechtigden een markgenootschap?

De vraag of een kring van gerechtigden als een markgenootschap kan worden aangeduid, is naar haar aard een kwalificatieprobleem. Aan de hand van een eens bepaalde definitie moet deze kwestie worden opgelost, met name wanneer het begrip „mark” in contemporaine bronnen ontbreekt. Dit probleem werd ten aanzien van de provincie Limburg reeds in de vorige eeuw aan de orde gesteld, zoals moge blijken uit de correspondentie van Gedeputeerde Staten van Limburg van 1824. Aangezien Zijne Majesteit de nodige schikkingen verlangde te nemen „omtrent de verdeeling der zoogenaamde marken zijnde de grootendeels onbebouwde heidegronden, welke door eenige particulieren in onverdeelde eigendom worden bezeten ten einde daardoor veele dorre oorden in vruchtbare streken te doen herscheppen”, vroegen Gedeputeerde Staten op 31 augustus 1824 aan de drie arrondissementscommissarissen³, of „zodanige marken” in hun ressort voorkwamen. De arrondissementscommissarissen van Hasselt en Maastricht antwoordden ontkennend. In hun ressort kwamen geen onverdeelde, aan verschillende particulieren toebehorende, onbebouwde heidegronden, onder welke naam dan ook, voor. Wel waren er heiden die eigendom van één of meer gemeenten waren.

Hun Roermondse collega, H.J. Michiels van Kessenich, verzond een uitvoeriger antwoord: „...in de provinciën van Gelderland en Groeningen en vooral in het land van Drente worden er marken en maalschappen bevonden die tezamen gesteld zijn uit een gezelschap van eigenaren die in onverdeeldheid eenige streken heide en dorre gronden bezitten Wanneer men in deze provincie de inwoneren van de landelijke gemeenten wegens de onder hen onverdeelde heiden, broeken enz. als een gezelschap uitmakende zoude willen beschouwen, zoude men ook hier vinden hetgeen men in eenige noordelijke provinciën marken en in andere maalschappen noemt”. De arrondissementscommissaris van Roermond opperde aldus de mogelijkheid dat de ingezetenen der ne-

² Zie p. 65-67, 132-133, 139-140, 152, 248.

³ Zie voor de positie van de arrondissementscommissaris: Nuyens, Provincie Limburg, p. 116-117.

gentiende-eeuwse gemeente als een markgenootschap te beschouwen waren. Gedeputeerde Staten lieten echter op 30 november 1824 aan de minister van Binnenlandse Zaken weten, „dat er eigenlijk in deze provincie geene zodanige marken als... bedoeld gevonden worden, daar de onbebouwde heiden alhier in het algemeen aan gemeenten toebehooren”. De vraag of er in Limburg marken waren, werd aldus in 1824 door het provinciaal bestuur ontkennend beantwoord⁴.

Markgenootschappen in de Nederlandse literatuur

In de Nederlandse rechtshistorische literatuur hebben diverse auteurs beschouwingen aan het begrip „mark(genootschap)” gewijd. Slechts De Blécourt bracht zijn definitie in verband met een rechtsfiguur zoals de kring van gerechtigden tot de Meinweg.

De Blécourt onderscheidt marken in objectieve zin en marken in subjectieve zin. „Objectief is de marke in engen zin enkel het gebied, waarop de inwoners van zeker gebied hetzij als collectieve eigenaars hetzij als collectieve gerechtigden gebruiksrechten uitoefenen, en in ruimen zin de geheele buurschap of het geheele dorp met inbegrip van het even bedoeld gebied. En in subjectieven zin is de marke de rechtspersoon d.w.z. de collectiviteit der gezamenlijke eigenaren of gerechtigden, al of niet tevens belast met publiekrechtelijke functiën”⁵.

De beschrijving die De Blécourt van marken geeft, ontleende hij aan Drentse rechtsverhoudingen. De mark aldaar omvatte volgens De Blécourt de boerderijen gelegen rondom de brink, de bouwgronden in essen gelegen en tenslotte de gemeenschappelijke heide-, bos-, veen- en moerasgronden. Dit gehele complex noemde De Blécourt een mark in objectieve, ruime zin. In engere zin duidde hij met het woord mark enkel de gemeenschappelijke gronden aan. Dit laatste begrip werd gehanteerd door de Markenvet van 1886 en, zoals wij zagen, in de correspondentie van Gedeputeerde Staten van Limburg van 1824⁶.

⁴ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S., 30 november 1824 en inv. nr. 12112.

⁵ De Blécourt, *Aanteekeningen marken*, p. 350. Zie ook: Linthorst Homan, *Gemeenten Drenthe*, p. 54; De Blécourt-Fischer, *Kort begrip*, p. 113-114. De juridische kwalificatie van „collectieve eigendom”, een begrip ontleend aan het door Planiol gehanteerde „copropriété collective”, baseerde De Blécourt op Drentse verhoudingen, waar de markgenoot zijn aandeel kon vervreemden, reden waarom hij het begrip *Gesamthand Eigentum* afwees, ofschoon dit onder „collectieve eigendom” viel. (De Blécourt, *Aanteekeningen marken*, p. 303-306). De Blécourt verzette zich tegen de opvatting dat de markgrond toebehoorde aan een rechtspersoon naar modern recht (Pleyte, *Rechtstoestand marken*, p. 156; Van Wijnbergen, *Marken*, p. 33-34), dat de mark voorwerp van mede-eigendom was (Jonge van Ellemeet, *Drentsche markenorganisatie*, p. 2), of voorwerp van *Gesamteigentum* was (Mulder, *Bijdrage kennis marken*, p. 59). In de zin van De Blécourt spreekt zich ook *Recht, Biens communaux Namurois*, p. 36 uit. Zie ook: Wobst, *Markwald*, p. 69, 79.

⁶ De Blécourt, *Aanteekeningen marken*, p. 300-301.

De gezamenlijke markgenoten vormden de mark in subjectieve zin of het markgenootschap. In Drente was het subjectieve recht, het waar-deel, in ieder geval oorspronkelijk verbonden aan de hoeve, maar kon later van de hoeve afgescheiden en afzonderlijk overgedragen worden. Naast markgenoten woonden in het dorp ook ongewaarde inwoners, die geen of slechts een beperkt recht tot de gemene gronden hadden.

De Blécourt stelde zich vervolgens de vraag: „Zal er van de aanwezigheid eener marke sprake kunnen zijn, is dan noodig dat de drieërlei soort gronden (brink, esschen en gemeen veld) worden aangetroffen en dat men heeft gemeenschappelijke regeling zowel omtrent de gemeene gronden als omtrent de particuliere bouwgronden?”. Hij antwoordde ontkennend. Er was ook sprake van marken, als er geen band was tussen de inwoners ten aanzien van de particuliere gronden, maar slechts ten aanzien van gemene heiden, weiden, venen en bossen. Het gemeenschappelijk gebruik van gemene gronden was voldoende om te kunnen spreken van een mark in objectieve en subjectieve zin. Voorts meende De Blécourt dat ook van marken gesproken kon worden, wanneer het subjectieve recht niet aan een hoeve of het bezit van een waardeel, maar aan het ingezetenschap verbonden was. Aldus kon De Blécourt de Brabantse „gemeyntens”, waar het enkel het gemeenschappelijk gebruik van gemene gronden betrof en het recht aan het ingezetenschap verbonden was, als marken kwalificeren⁷. Een mark kon ook verscheidene kerkdorpen omvatten, zoals de mark Gooiland⁸.

Zodra gemeenschappelijk subjectieve rechten op gemene gronden werden uitgeoefend, zou reeds sprake zijn van een mark in subjectieve zin⁹. Naar de opvatting van De Blécourt zou de kring van gerechtigden tot de Meinweg dus als een markgenootschap te beschouwen zijn. Een afwijkende definitie van het begrip mark, ontleend aan Gelderse rechtsverhoudingen, werd in 1925 naar voren gebracht door Martens van Sevenhoven. Een mark in subjectieve zin was volgens hem „de gemeenschap van die geërfden welke zich niet alleen ten doel stelde het beheer der gemeene gronden, maar ook de behartiging van verschillende andere plaatselijke belangen. Bij de markgenooten berustte het plaatselijk bestuur, voorzover niet hoogere autoriteiten dit aan zich hadden getrokken”¹⁰. Martens van Sevenhoven hechtte aan het voor-

⁷ De Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 307, 309-310, 349-351.

⁸ De Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 333.

⁹ Vergelijk: Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 327. Ten aanzien van de Brabantse „gemeynten” maakte Enklaar, Gemeene gronden, p. V, aanvankelijk een voorbehoud om deze „gemeynten” als marken te kwalificeren. Later liet Enklaar, Gemengde marken, p. 72, dit voorbehoud vallen.

¹⁰ Martens van Sevenhoven, Marken Gelderland, p. 3.

komen van gemeenschappelijk bezit van gronden minder belang — het was zijns inziens bijzaak — omdat deze in een vroeg stadium konden zijn verdeeld. Bepalend was de aanwezigheid van een gemeenschap van geërfden, die wegen, waterleidingen en waterkeringen in het gemeen bezat en beheerde en „bepaalde plaatselijke belangen” behartigde. De zogenaamde maalschappen op de Veluwe die voordien als bosmarken waren aangeduid, ontzegde Martens van Sevenhoven deze kwalificatie, „omdat zij het essentiële kenmerk van de mark, de organisatie van bezitters van binnen hare grenzen liggende erven, misten”. Bosmaalschappen en bosmarken waren geen marken, maar een „vennootschap van deelgerechtigden, wier deelen in het bosch vrij verhandeld werden”¹¹. Martens van Sevenhoven stelde het bestaan van een geërfden-gemeenschap boven het gemeenschappelijk gebruik van grond, een opvatting die weinig weerklank vond. Overeenkomstig de mening van Martens van Sevenhoven zou de kring van gerechtigden tot de Meinweg, welke immers geen „organisatie van bezitters van binnen hare grenzen liggende erven” was, de kwalificatie van markgenootschap waarschijnlijk moeten ontberen.

Le Cosquino de Bussy, die de marken in de provincie Utrecht onderzocht had, verengde wederom het begrip mark en keerde zich voorts tegen de mening van Martens van Sevenhoven. Organisaties van geërfden ter behartiging van locale belangen waren in het Utrechtse de gerechten. Slechts weinige daarvan waren rond 1800 nog in het bezit van onverdeelde gronden, „die naar het gangbaar begrip het oorspronkelijk deel van iedere mark zijn geweest”. Le Cosquino de Bussy meende: „...al mag het juist wezen dat de mark is opgegaan in het gerecht en dat het gerecht de functiën van de mark heeft overgenomen, daarmede zijn de gerechtelijke functiën nog volstrekt niet uitgeput. Het is dan ook niet geoorloofd te zeggen, dat de begrippen „mark” en „gerecht” elkander dekken; wel dekt het gerecht de mark maar niet omgekeerd dekt de mark het gerecht, dat toch een begrip is van meer uitgebreiden en samengestelden inhoud, waarnaast de mark een eenigermate simplistisch begrip wil schijnen”. Van marken was volgens hem alleen sprake als de gronden in onverdeelde eigendom of gemeen gebruik van een markgenootschap waren. Een markgenootschap was echter ook niet te vereenzelvigen met een gemeenschap van ingezetenen¹². Over een gemeenschap van gerechtigden als die tot de Meinweg liet hij zich niet uit.

¹¹ Martens van Sevenhoven, *Marken Gelderland*, p. 6, 8-10, 12-13. Zie ook: Van Iterson, *Historische ontwikkeling*, p. 681 noot 1; Le Cosquino de Bussy, *Marken Utrecht*, p. 2.

¹² Le Cosquino de Bussy, *Marken Utrecht*, p. 6-7, 11-13, 15, 28. Vergelijk: C. Dekker, *Het kromme Rijngebied in de middeleeuwen*, Zutphen 1983, *Stichtse historische reeks* 9, p. 535-552.

In de Duitse rechtshistorische literatuur hebben meer auteurs zich met de definitie van marken beziggehouden, waarschijnlijk omdat in de Bondsrepubliek thans nog zo'n drieduizend marken voorkomen¹³. Verschillende inzichten zijn er ook hier omtrent de vraag, welke gemeenschappen als een „Markgenossenschaft”, welk begrip overeenkomt met de Nederlandse mark in subjectieve zin, gekwalificeerd kunnen worden. Sommigen hanteren een ruime definitie en maken onderscheid tussen Dorfmarkgenossenschaften enerzijds en Grossmarkgenossenschaften anderzijds. Het eerste begrip wordt gebruikt, wanneer de gerechtigden tot de gemene grond inwoners van een bepaald dorp zijn. Een Grossmarkgenossenschaft omvat „die Bewohner einer Mehrheit von Siedlungen”¹⁴. Overeenkomstig deze opvatting zou de gemeenschap van gerechtigden tot de Meinweg als een Grossmarkgenossenschaft aangeduid kunnen worden.

Andere auteurs geven een engere definitie van het begrip Markgenossenschaft. Steinbach betoogt, dat rechtssubjecten tot de gemene grond niet alleen hofgenootschappen en gerechten, maar ook „Gemeinden” en markgenootschappen kunnen zijn. Een markgenootschap was een „Zweckverband”, een doelgemeenschap, speciaal gericht op de regeling van het gebruik der gemene grond. De „Gemeinde” was dat eveneens, maar onderscheidde zich van het markgenootschap, omdat deze bovendien nog allerlei locale belangen behartigde¹⁵.

Bader betoogt in zijn werk „Dorfgenossenschaft und Dorfgemeinde”, dat de begrippen „Dorfgenossenschaft” en „Dorfgemeinde” niet streng van elkaar te scheiden zijn. Met het begrip „Dorfgenossenschaft” duidt Bader aan „die Formen bei denen das nachbarliche Miteinander einer Vielzahl von Dorfbewohnern zum Ausdruck kommt, vor allem in Fragen der gemeinsamen Nutzung der inneren und äusseren Allmende”. Van „Dorfgemeinde” spreekt hij, wanneer „der auf das Dorf radizierte Verband... über die Gemeinnutzung hinausgehende Befugnisse in Anspruch nimmt und tatsächlich ausübt”¹⁶. Degenen die tesamen het dorp vormen en de gemene grond van het dorp gebruiken, kan men, zo men wil, markgenoten noemen, maar het betreft hier „Sondererscheinungen des innerdörflichen Nutzungsrechtes”. Bader stelt „Dorfgenossenschaft” en „Dorfgemeinde” enerzijds tegenover „Markgenossenschaft”

¹³ Wobst, Markwald, p. V, 1-13, 60.

¹⁴ Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Markgenossenschaft, k.302-304, 307; Weimann, Mark und Walderbengenossenschaften, p. 3-6; Ilgen, Grundlagen mittelalterliche Wirtschaftsverfassung, p. 45.

¹⁵ Steinbach-Becker, Kommunalen Selbstverwaltung, p. 35-36.

¹⁶ Bader, Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde, p. 20, 29.

anderzijds. Een markgenootschap is een „Zweckverband” tot gebruik van gemene grond, voornamelijk bestaande uit Dorfgemeinden. „Die Markgenossenschaft ist ein Gemeindeverband”¹⁷. De gemeenschap van gerechtigden tot de Meinweg zou aldus in Baders definitie van een markgenootschap passen.

Vergelijking

Afgezien van Martens van Sevenhoven, die de geërfdengemeenschap primair stelt, en Le Cosquino de Bussy, die te dezer zake geen mening geeft, komt men op grond van de boven besproken auteurs tot de conclusie dat de gemeenschap van gerechtigden tot de Meinweg gekwalificeerd kan worden als een markgenootschap of – naar Duitse terminologie – als een Markgenossenschaft c.q. Grossmarkgenossenschaft.

De vraag rijst, of er naast deze gemeenschap nog meer van dergelijke markgenootschappen in het huidige Limburg voorkwamen. Dit was inderdaad het geval, zelfs als men voor de beantwoording van de zoëven gestelde vraag alleen acht slaat op het reeds gedrukte bronnenmateriaal. Zo waren tot het Swalmer bos de inwoners van de kerspels Asselt, Swalmen, Born, Brüggén en Kaldenkirchen gerechtigd¹⁸. Ook de gemene gronden waartoe de kerspels Thorn, Kessenich, Neeritter, de zogenaamde „drie Eygen”, alsmede Stramproy gerechtigd waren, behoorden aldus toe aan zo’n door meer kerspels gevormd markgenootschap¹⁹. Tenslotte waren in de ggraetheide veertien kerspels gerechtigd, waaronder Born, Limbricht en Sittard ten noorden, en Stein, Elsloo en Beek ten zuiden van de Graetheide²⁰. Ook deze vormden een markgenootschap in de door Bader bedoelde zin.

Markgenootschappen van verscheidene kerspels kwamen ook in het

¹⁷ Bader, Dorfgemeinschaft-Dorfgemeinde, p. 123-124, 174, 176, 182. Zie ook: Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in voce Mark I, k.281; Nikolay-Panter, Landgemeinde Trierer Raum, p. 126, 129-136. Vergelijk: Wobst, Markwald, p. 1, 3; Schotte, Westfälischen Mark, p. 17-18, 71; Engels, Gemeinheitsteilungen, p. 152.

¹⁸ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 281; Dezelfde, Swalmer gemeenten, p. 122.

¹⁹ J. Habets, De archieven van het kapittel der hoogadelijke rijksabdij Thorn I, 's-Gravenhage 1889, p. 332-333; J. Habets en A.J.A. Flament, De archieven van het kapittel der vorstelijke rijksabdij Thorn II, 's-Gravenhage 1899, p. 306-307, 360. In het begin van de negentiende eeuw ten tijde van de verdeling van de zogenaamde moerassen van Stramproy werden bovendien nog Baexem, Grathem, Hunsel en Ittervoort als gerechtigden beschouwd (RAL, Frans archief, inv. nr. 4203, 41; Provinciaal archief, inv. nr. 12129).

²⁰ Habets, Limburgsche wijdsdommen, p. 390-391, 396.

Rijnland voor²¹, terwijl voorts enkele voorbeelden in de huidige Belgische provincie Limburg en in Noord-Brabant bekend zijn²². Het meest bekende voorbeeld in Nederland van een soortgelijke mark is de Gooise mark in Noord-Holland, waartoe oorspronkelijk bewoners van de stad Naarden en vijf dorpen gerechtigd waren. De meeste van deze markgenootschappen omvatten drie à vijf gerechtigden, zodat de gemeenschappen van gerechtigden tot de Graetheide en de Meinweg, omvat- tend dertien kerspels en een stad, respectievelijk twaalf kerspels en twee steden, als de grootste markgenootschappen in Nederland beschouwd kunnen worden. Markgenootschappen van dergelijke omvang waren in het Rijnland het Buchholzbusch in de omgeving van Gulik en die Bürge in de Keulse bocht, waartoe in beide gevallen veertien dorpen gerechtigd waren²³.

3. *Indeling der markgenootschappen*

Eigen en grondheerlijke marken

In navolging van De Blécourt worden markgenootschappen vaak onderscheiden in eigen of vrije marken, grondheerlijke marken en gemengde marken. Als de markgenoten eigendomsrechten tot de gemene grond bezaten, was er sprake van een eigen mark; bezaten zij slechts gebruiksrechten tot grond die aan een ander toebehoorde, dan had men met een grondheerlijke mark te doen²⁴. Tussen eigen en grondheerlijke mark stond de zogenaamde gemengde mark. Hier ontbrak één grondheer die eigenaar was van de hoeven plus de woeste grond. Anderzijds waren de gewaarde erven niet alle in verschillende handen. Naast eigenaren-gebruikers waren er ook gebruiksgerechtigden die geen eigenaren waren²⁵.

²¹ Corsten, Domanialgut, p. 153; Kaspers, Comitatus nemoris, p. 148 (rijkswoud bij Monschau), 184 (wildban bij Aken); Hammers, Waldgenossenschaften Aachener Gegend, p. 29 (Nothberger Wald); Ilgen, Grundlagen mittelalterliche Wirtschaftsverfassung, p. 39 (Flamersheimer Wald); Gillesen, Wald Petersholz, p. 110.

²² Behets, Plattelandsgemeente graafschap Loon, p. 54-55; Enklaar, Gemeene gronden, p. VI, 24, 93; Dezelfde, Aanvulling gemeene gronden, p. 227, 229; Smulders, Dorp, parochie, gemeynt, gericht, p. 3.

²³ Tille, Zwei Waldordnungen, p. 16; Kaspers, Comitatus nemoris, p. 204.

²⁴ De Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 303-304, 319-321. Zie ook: De Blécourt-Fischer, Kort begrip, p. 116-117; Enklaar, Gemengde marken, p. 71; Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 747-748. Het onderscheid tussen markgenootschappen met eigendomsrecht en markgenootschappen met gebruiksrechten maakte reeds Van Wijnbergen. Hij onderscheidde marken waar de leden deelgerechtigd zijn *in* de grond en marken waar de leden slechts recht hebben *op* de grond, doch niet deelgerechtigd zijn *in* de grond (Van Wijnbergen, Heeselaarsbroek, p. 254).

²⁵ Van Iterson, Historische ontwikkeling, p. 747; Enklaar, Gemengde marken, p. 71.

Het onderscheid tussen eigen marken enerzijds en grondheerlijke marken anderzijds van De Blécourt c.s. is gebaseerd op het onderscheid tussen eigendom en beperkte zakelijk rechten. Dit als gevolg van een lange ontwikkeling — beginnend bij het Corpus juris — uitgekristalliseerde onderscheid behoort tot de negentiende eeuw. Het gaat uit van ons modern eigendomsbegrip, dat, zoals wij al zagen, niet goed toepasbaar is op middeleeuwse rechtsverhoudingen²⁶. Wanneer men aanneemt, dat het exclusieve gebruik van woeste grond door gerechtigden een recht was dat eigendom benadert, dan vervalt evenzeer de basis voor een onderscheid tussen eigen en grondheerlijke marken.

Enigszins andere criteria geeft Slicher van Bath. Kan een eigenaar over zoveel invloed beschikken dat hij de anderen overheerst, bijvoorbeeld door bezit van de helft of meer waardelen, dan is er sprake van een grondheerlijke mark. Zijn alle eigenaren in ongeveer gelijke mate gerechtigd, dan is er sprake van een vrije mark. Wanneer tenslotte twee eigenaren of een klein aantal de meerderheid der waardelen bezitten, kan gesproken worden van een gemengde mark. Een nieuw criterium — wie oefent in het kader van de besluitvorming overwegende invloed uit? — wordt geïntroduceerd²⁷. Afgezien van de vraag of men wel altijd zal kunnen vaststellen wie in welke mate de facto invloed uitoefende²⁸, kan de opvatting van Slicher van Bath op eenvoudige wijze alleen getoetst worden aan die marken, waar het recht van de gerechtigde in — veelal vervreemdbare — waardelen werd uitgedrukt.

Freie en grundherrliche marken

In de Duitse rechtshistorische literatuur wordt een onderscheid gemaakt tussen „freie Marken”, „gemischte Marken” en „grundherrliche Marken”. Aan deze indeling ligt bij sommige auteurs eveneens in eerste instantie het onderscheid tussen eigendom en beperkte zakelijke rechten en op de tweede plaats dat tussen „freie Bauern” enerzijds en „Grundherren und deren Hintersassen” anderzijds ten grondslag²⁹.

Daarnaast zijn er auteurs die nadruk leggen op andere criteria. Dopsch spreekt van „vrije” marken in die gevallen waarin de gerechtigden bevrijd waren van bepaalde lasten³⁰. Wellmer zoekt de basis voor de

²⁶ Immink, *Recht en historie*, p. 16-18, 23; Dezelfde, *Eigendom en heerlijkheid*, p. 65; Van der Linden, *Recht en territoire*, p. 6-7; Dezelfde, *Cope*, p. 317, 344. Zie ook p. 296-297.

²⁷ Slicher van Bath, *Mensch en land I*, p. 99-106; Enklaar, *Gemengde marken*, p. 71.

²⁸ Vergelijk: Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 34; Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 337-338; Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 71.

²⁹ Schwappach, *Handbuch Forst- und Jagdgeschichte*, p. 90; Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte I*, p. 200; Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Markgenossenschaft*, k.305-306.

³⁰ Dopsch, *Freien Marken*, p. 10-12, 14, 19-23, 40, 79; Dezelfde, *Grundherrschaft Mittelalter*, p. 92. Zie ook: Schöningh, *Einfluss Gerichtsherrschaft*, p. 119.

kwalificatie in de historische ontwikkeling van het subjectieve recht der gerechtigden. Hij stelt: „Eine freie Markgenossenschaft besteht dann, wenn bauerliche Bevölkerung oder Herrschaft und Bauern gemeinsam einen eigenen unabgeleiteten Nutzungsanspruch auf eine Mark erheben und einen Rechtsanspruch darauf durchgesetzt haben”³¹.

De juridische status van de gerechtigden kan in het geval van de Meinweg bezwaarlijk als criterium dienst doen, daar enerzijds kerspels de gerechtigden waren en anderzijds de hofstelsels in onze streken op zijn laatst in de dertiende eeuw verdwijnen, terwijl de oudste gegevens over de Meinweg pas uit de vijftiende eeuw dateren. De vraag of de gerechtigden een al dan niet „unabgeleiteten Nutzungsanspruch” op de Meinweg bezaten, is bij gebrek aan gegevens vóór de vijftiende eeuw niet te beantwoorden en verliest zich in theorieën over het ontstaan der markgenootschappen.

Een andere indeling: „zelfstandige” en „onzelfstandige” marken

Dopsch en Wellmer hanteren ter kwalificatie van een grondheerlijke mark nog een ander criterium, namelijk de aanwezigheid van een heer met verstrekkende bevoegdheid ten aanzien van de organisatie van het markgenootschap, welke tot uitdrukking komt in de benoeming van beampten en de regeling van gebruiksrechten³². Tille en Kaspers baseren op dit ene criterium hun indeling der markgenootschappen. Tille drukt zijn opvatting als volgt uit: „Im ausgehenden Mittelalter lassen sich zwei Typen von Wäldern unterscheiden, zwischen denen es natürlich in der Praxis viele Zwischenglieder gibt, nämlich erstens solche, wo die Holzberechtigten eine völlig selbstständige Genossenschaft bilden welche allein nach ihrem Gutdunken die Nutzung regelt, und zweitens solche Wälder in denen irgendeine andere staatliche oder grundherrliche Gewalt bei der Regelung der Waldgerechtsame ein entscheidendes Übergewicht besitzt, ja vielfach schliesslich Eigentumsrechte in Anspruch nimmt und den Waldgenossen nur aus Gnade ein Beholzungsrecht zugesteht”³³.

Kaspers maakt met betrekking tot het ambt van houtgraaf het volgende onderscheid: „Es gibt im Mittelalter Waldgebiete in denen die Nutzungsberechtigten ihre Nutzung unabhängig von jeder hoheitrechtlichen Bindung... ausüben. Die Vorsitzenden der dort bestehenden Waldgerichte müssen selbst zum Kreise der Forstberechtigten gehören und erhalten ihr Amt entweder durch eine von allen beteiligten Nach-

³¹ Wellmer, Entstehungsgeschichte, p. 11, 95, 97, 117, 148. Zie ook: Mayer, Entstehung modernen Staates, p. 257, 261.

³² Dopsch, Freien Marken, p. 10-11, 16, 21; Wellmer, Entstehungsgeschichte, p. 148.

³³ Tille, Zwei Waldordnungen, p. 7.

barn auf dem Holzding durchgeführten Wahl oder als Inhaber eines bestimmten Hofes oder Gutes". Zij voeren de titel „houtgraaf" of „bosgraaf" en hun bevoegdheid is beperkt tot toezicht op het gebruik. Daarnaast zijn er echter houtgraafschappen van heerlijke oorsprong. Deze laatste ambtsdragers „sind durch die öffentliche Gewalt... nicht durch die auch hier vorhandenen Nutzungsberechtigten oder auf Grund einer an einem bestimmten forstberechtigten Gut haftenden Befugnis bestellt. Die Aufsicht über die gesamte Forstnutzung... wird allein von dem Waldgrafen und seinen Unterorganen, Forstmeistern und Förstern, durchgeführt. Das Waldgericht ist, im Gegensatz zu der ersten Gruppe, das von den Nutzungsberechtigten selbst abgehalten wird, reines Förstergericht, die Förster besetzen die Schöffenstellen, der Forstmeister führt den Vorsitz, die Waldberechtigten haben lediglich teilzunehmen"³⁴.

Tille en Kaspers maken onderscheid tussen markgenootschappen waar de gerechtigden rechterlijke bevoegdheden bezitten, zelfstandig het gebruik regelen en ambtenaren benoemen, en markgenootschappen waar de gerechtigden geen ambtenaren benoemen, maar een heer deze bevoegdheid bezit, en waar voorts de gerechtigden veel minder invloed hebben op de regeling van de uitoefening der gebruiksrechten. Bij een indeling van de markgenootschappen in deze zin is de kwalificatie afhankelijk van de gevonden gegevens over de institutionele aspecten van het markgenootschap zelf. Tussen beide categorieën van markgenootschappen zijn uiteraard schakeringen mogelijk, terwijl voorts in de loop der tijd verschuivingen ten aanzien van de bevoegdheden kunnen optreden. Desondanks lijkt deze indeling ons in zoverre „werkbaar", dat de criteria aan contemporaine bronnen kunnen worden getoetst.

Tot welke bovenbedoelde categorie moet het genootschap van gerechtigden tot de Meinweg gerekend worden? Zoals uit de voorafgaande hoofdstukken bleek, was de heer van Wassenberg qualitate qua houtgraaf van de Meinweg. Hij benoemde vrijwel zonder inmenging van de gerechtigden de boswachters, die belast waren met het toezicht op de uitoefening van de subjectieve gebruiksrechten van de ingezetenen der gerechtigde kerspels en steden; alsmede met het toezicht op het wild. De heer van Wassenberg, respectievelijk diens ambtman, convoceerde de gerechtigden voor het houtgeding, zat dit voor en maande de schepenen van Melick en Herkenbosch om recht te wijzen. De ambtman deed in de zestiende eeuw voorstellen tot behoud van het bos. De gerechtigden daarentegen hadden geen invloed op de benoeming van de houtgraaf, zij hadden in de vijftiende eeuw slechts in beperkte mate invloed op de

³⁴ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 45-46. Zie ook: Hammers, *Waldgenossenschaften Aachener Gegend*, p. 70-72.

benoeming der boswachters. Ten aanzien van de rechtspraak bezaten zij geen bevoegdheden. Het overleg tussen de gerechtigden en de ambtman over de uitoefening der rechten en het verbeteren van de houtstand bleef ook later voortbestaan, maar de invloed op de benoeming der boswachters ging in de zestiende en zeventiende eeuw verloren, in welke periode de hertog van Gulik daarenboven uitdrukkelijk „regelgevend” optrad; men denke aan het bosreglement van 1570.

Het markgenootschap van de Meinweg behoort derhalve tot die categorie marken, waar een heer grote bevoegdheden bezat en de gerechtigden niets zonder diens ambtman en dienaren ten aanzien van het gebruik konden regelen. Het toekennen v het begrip „grondheerlijke mark” of „onvrije mark” aan dit genootschap zou verwarrend werken vanwege de vele en verschillende criteria die in het verleden aan deze begrippen zijn gekoppeld. Zo er in dit kader een onderscheid zou bestaan tussen „zelfstandige” en „onzelfstandige” markgenootschappen, dan behoorde het markgenootschap van de Meinweg tot deze laatste categorie.

4. De kwalificatie van het markgenootschap onder het ancien régime

Voorts dienen wij ons de vraag te stellen, of er geen gegevens voorhanden zijn die aanduiden hoe een markgenootschap als dat van de Meinweg aan de hand van de dogmatisch-juridische criteria van het toenmalige „geleerde” recht gekwalificeerd werd. In 1764 bracht het Hof van Gelder te Roermond advies uit naar aanleiding van geschillen over rechten tot het Swalmer bos. Tot dit bos waren, evenals tot de Meinweg, verschillende kerspels gerechtigd. Artikel 6 van de bosrol van het Swalmer bos, dat volgt op een uitgebreide grensomschrijving, luidt: „Unde soe wes hier voorschreven steit dat der gemeynden aengaet, dat bekennen wij van Swalmen, al soe verre wyr gemeynden hebben, den van Bracht und van Kaldenkirchen und van Borren twe deil, unde die van Bracht, van Kaldenkirchen und van Borren bekennen den van Swalmen al soe verre zij gemeynde hebben een deil und allen sementlick und ongescheiden als gebruedere”³⁵. Het Hof van Gelder leidde uit deze bepaling af, dat de kerspels „un droit de propriété par indivis et par forme de société entre les parties”, een „droit de communion et de société comme des frères” bezaten. Het gevolg was dat „les effets du droit qui en résultent, doivent par conséquent être égaux... sans qu’il soit permis à l’un et à l’autre des parties en société de s’empêcher l’exercice de leur droit commun ou la jouissance de l’utile qui résulte de leur droit comme étant contraire à la loi générale de société”³⁶. De in het Ro-

³⁵ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 282, art. 6.

³⁶ RAL, archief Hof van Gelder, voorl. nr. 54, f.80-80v.

meins en kanonieke recht geschoolde juristen van het Hof dachten bij de kwalificatie van dit markgenootschap aan het begrip „societas”. Zij duiden het echter niet zozeer als een „sociëit” in de enge zin van een maatschap, maar in de ruime zin van een vermogensgemeenschap zoals die ontstaat tussen kinderen na het overlijden van de ouders vóór de verdeling der nalatenschap³⁷. Elk kerspel was mede-eigenaar. Het advies van het Hof is een voorbeeld van een poging om rechtsverschijnselen, daterend uit de hoge of late middeleeuwen, met behulp van Romeinsrechtelijke begrippen te benaderen³⁸.

5. De kwalificatie van het markgenootschap met moderne begrippen

Trachten wij thans het markgenootschap te kwalificeren met gebruikmaking van moderne juridische begrippen. Kaufmann heeft immers betoogd: „Die Rechtsgeschichte kann nicht mit den Rechtsbegriffen früherer Zeiten arbeiten, ohne diese durch moderne Begriffe deutlich zu machen, und sie kann nicht auf die Darstellung der rechtlichen Strukturen des Verandlebens deshalb verzichten, weil die Zeitgenossen rechtliche Begriffe zur Erfassung der gelebten Rechtswirklichkeit überhaupt noch nicht entwickelt haben”. Het risico dat men daarbij „Gegenwartsdogmatik” naar het verleden overhevelt, moet men noodzakelijkerwijs op de koop toenemen³⁹.

Uit de voorafgaande hoofdstukken bleek, dat in de vijftiende eeuw de gerechtigden zich gezamenlijk tijdens het houtgeding konden uiten tegenover de (pand)heer van Wassenberg bij de benoeming van een nieuwe boswachter, maar voorbeelden van gezamenlijk optreden naar buiten door het sluiten van overeenkomsten of het voeren van processen, kortom voorbeelden van deelname aan het rechtsverkeer, zijn niet bekend. Evenmin bezaten de gezamenlijke gerechtigden een bron van inkomsten, zoals een gedeelte van de boeten wegens overtredingen. Redenen om het markgenootschap van de Meinweg als een rechtspersoon te kwalificeren zijn niet aanwezig, daar het niet als subject van rechten en plichten naar voren treedt⁴⁰. Welke kwalificatie is dan wel op dit markgenootschap van toepassing?

De gerechtigden konden, aantoonbaar sedert de zestiende eeuw, slechts

³⁷ Zie voor dit onderscheid: P.J. Pothier, *Verhandeling van het recht omtrent sociëitën of compagnieschappen en andere gemeenschappen*, vertaald door J. van der Linden, Leiden 1802, p. 3, 232.

³⁸ Vergelijk: Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Gesamthand*, k.1590.

³⁹ Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Körperschaft* (juristische Person), k.1152.

⁴⁰ E.M. Meyers, *Algemene leer van het burgerlijk recht I*, Leiden 1958, p. 183, 187, 192.

gezamenlijk tijdens het houtgeding of de conferentiedag over de uitoefening van subjectieve gebruiksrechten maatregelen treffen. Voorbeelden waarbij een kerspel of stad over haar subjectief recht tot de Meinweg beschikte door middel van rechtshandelingen, zijn niet bekend. Ten aanzien van de bevoegdheid der gerechtigden om scheiding en deling aan te vragen, wijst het weinige dat over plannen tot verdeling van de Meinweg onder het ancien régime bekend is, erop dat zulks niet op verzoek van een enkel kerspel kon geschieden. De rentmeester van de graaf van Nesselrode te Wegberg liet op 6 juli 1726 aan zijn superieur weten, dat bij een eventuele verdeling niet alleen de Meinweg moest worden opgemeten en de toe te wijzen porties moesten worden vastgesteld, maar dat ook die van Cruchten „auff dere resolution das werck beruhet” door de overheid tot de deling moesten worden gedwongen. De magistraat van Roermond was volgens de rentmeester vóór verdeling en van de Gulikse gerechtigden waren geen moeilijkheden te verwachten, zodat die van Cruchten het „brechspiel machen” zouden. Er zou van Gulikse zijde een commissie moeten worden benoemd die tot taak moest hebben die van Cruchten tot verdeling over te halen⁴¹. Volgens de rentmeester zou een verdeling van de Meinweg door tegenwerking van een enkele gerechtigde, in casu die van Cruchten, verhinderd kunnen worden. In 1776 stelde Roermond het voor, alsof de gerechtigden tijdens het houtgeding bij meerderheid van stemmen besloten hadden tot verdeling op voorstel van de opperjagermeester en ambtman^{41a}.

Gezien het bovenstaande zou het markgenootschap van de Meinweg als een zogenaamde „ältere Genossenschaft” gekwalificeerd kunnen worden, een in de Duitse rechtshistorische literatuur ontwikkeld begrip. De „ältere Genossenschaft” draagt onder andere als kenmerk, dat „eine rechtliche Trennung zwischen den Mitgliedern und dem Ganzen höchstens nur in Ansätze vorhanden ist” en welke zich onderscheidt van de „jüngere Genossenschaft (= Körperschaft)” welke een „seinen Mitgliedern rechtlich selbständig gegenüber stehende Verband” was⁴². De leden waren in dit geval dan wel geen natuurlijke personen maar rechtspersonen.

De „ältere Genossenschaft” is vergelijkbaar met een vorm van de hedendaagse vermogensrechtelijke gemeenschap, waarvan sprake is als een zaak aan meer dan één persoon behoort. Men onderscheidt immers twee typen gemeenschap, namelijk de gebonden en de vrije gemeenschap. De meningen lopen uiteen over de vraag welke criteria men ter

⁴¹ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1229b, 1725/1726, f.68-69.

^{41a} GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 287.

⁴² Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in vocibus Gemeinderschaft, k. 1497-1498 en Genossenschaft, k. 1523; Wobst, Markwald, p. 77.

onderscheiding van beide soorten gemeenschappen kan gebruiken. Sommigen, onder wie Beekhuis, zoeken het onderscheid in de rechtsregels die de gemeenschap beheersen: in een vrije gemeenschap kan iedere gerechtigde vrijelijk over zijn aandeel beschikken en kan deze te allen tijde scheiding en deling vragen. In een gebonden gemeenschap bestaan deze bevoegdheden niet of slechts ten dele⁴³. Het markgenootschap van de Meinweg zou in deze optiek als een gebonden gemeenschap te beschouwen zijn. Andere auteurs, zoals Pitlo, gaan met betrekking tot het onderscheid tussen vrije en gebonden gemeenschap uit van de oorzaak die tot de gemeenschap der deelgenoten heeft geleid. Is de band tussen de gerechtigden slechts het gevolg van het medegerechtigd zijn, dan is sprake van een vrije gemeenschap. Bestaat er tussen de gerechtigden nog een andere rechtsband die aanleiding vormde voor het medegerechtigd zijn, zoals de huwelijksband tussen echtgenoten, dan heeft men met een gebonden gemeenschap te doen⁴⁴. Daar de band tussen de gerechtigden tot de Meinweg juist die van het medegerechtigd-zijn was en een andere rechtsband niet achterhaald kon worden, zou dit markgenootschap naar de opvattingen van Pitlo als een vrije gemeenschap beschouwd moeten worden.

In een voorafgaand hoofdstuk hebben wij gezien dat het recht van de kerspels tot hun gemene gronden het „minst beperkte recht” was en dat derhalve dit recht als „eigendom” en de kerspels als „eigenaren” gekwalificeerd kunnen worden⁴⁵. De tot de Meinweg gerechtigde kerspels en steden zouden in die zin als mede-eigenaar beschouwd kunnen worden en hun recht als gebonden mede-eigendom respectievelijk als vrije mede-eigendom, al naar gelang men de opvatting van Beekhuis dan wel die van Pitlo huldigt. De Duitse rechtshistorische kwalificatie van het recht der gerechtigden van een „ältere Genossenschaft” is „Gesamthandeigentum” dat daardoor gekenmerkt wordt dat „ein Gesamthänder weder über das Ganze noch über einen Teil verfügen kann; die Verfügung über Gesamteigentum steht nur allen Gemeindern zu”⁴⁶.

⁴³ C. Asser's, Handleiding tot beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, zakenrecht, algemeen deel, bewerkt door J.H. Beekhuis, elfde druk, Zwolle 1980, p. 37-39.

⁴⁴ A. Pitlo, Het zakenrecht naar het Nederlands Burgerlijk Wetboek, bewerkt door O.K. Brahn, zevende druk, Zwolle 1977, p. 165.

⁴⁵ Zie p. 298-299.

⁴⁶ Erler-Kaufmann, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, in vocibus Gesamthand, k.1589, Gemeinderschaft, k.1497 en Genossenschaft, k.1523; Wobst, Markwald, p. 76-77, 79. Vergelijk: Gierke, Deutsche Genossenschaftsrecht II, p. 342; S.J. Fockema Andreae, De gezamenlijke hand naar de oud-Nederlandsche rechten: bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis V, Haarlem 1914, p. 196; De Blécourt, Aanteekeningen marken, p. 304.

HOOFDSTUK IX. DE GESCHIEDENIS VAN DE MEINWEG VÓÓR 1400, EEN THEORETISCH HOOFDSTUK

1. *Inleiding*

De oudste gegevens over het genootschap van gerechtigden tot de Meinweg dateren uit 1421. Blijkens de in dat jaar afgelegde verklaringen werd sinds mensenheugenis op de Meinweg door de gebruiksgerechtigden hout gekapt. Eveneens waren sedert mensenheugenis houtgedingen gehouden, tijdens welke de schepenen van Melick en Herkenbosch „wezen” wie gerechtigden tot de Meinweg waren. Johan van Daswijler, knaap van wapen, gaf concreet aan, dat hij onder drossaard Adolf van Alraven het houtgeding had bezocht. Adolf van Alraven was drossaard van Montfort in 1392¹. De geschiedenis van het markgenootschap van de Meinweg reikt in ieder geval terug tot in de tweede helft van de veertiende eeuw. Als „Meinewce” wordt het onderhavige gebied voor het eerst vermeld in het rond 1350 aangelegde leenregister van de hertog van Brabant².

Over de ontwikkelingen die tot het ontstaan van het markgenootschap, zoals wij het sedert 1400 kennen, hebben geleid, zijn geen gegevens bekend. Als wij de onderburgemeester, schepenen en geërfden van Effeld van 1817 mogen geloven, dan was „diese heide von ehemaligen vurfursten den benächten und umliegenden gemeinde so geschenkt worden dass sie von jeden derselben gemeinschaftlich genossen werden sollen”³. Legenden omtrent koninklijke schenkingen van bossen aan omwonenden zijn wijd verbreid en zijn onder andere in de bosrollen van het Echter bos en de Graetheide schriftelijk vastgelegd⁴. Over het ontstaan van markgenootschappen die verschillende dorpen omvatten,

¹ RAG, hertogelijk archief, inv. nr. 202, f.4. Zie: J. Linssen, Drossaarden van Montfort. In: De Maasgouw 72 (1953), k.181-182; G. Venner, Enkele onbekende drossaarden van Montfort. In: De Maasgouw 89 (1970), k.21.

² ARAB, archief leenhof Brabant, inv. nr. 2, f.85. Zie voor de datering: Bril, Régistres féodaux Brabant, p. 6. De „Annales Rodenses” vermelden onder de jaren 1104-1108, 1109 en 1136 een als „Meinweida” of „Meinwetha” aangeduid terrein in de omgeving van Herzogenrath. Zie: Boeren-Panhuysen, Annales Rodenses, p. 32, 34, 36, 80.

³ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.9.

⁴ Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, p. 285, art. 2; Habets, Limburgsche wijsdommen, p. 390-391. Zie ook: Kaspers, Comitatus nemoris, p. 201, 205; Wellmer, Entstehungsgeschichte, p. 148; E. von Künssberg, Rechtliche Volkskunde, Halle 1935, p. 12-15.

waartoe wij ons zullen beperken, zijn in wezen twee verschillende theorieën opgesteld. Een bespreking van deze opvattingen zou achterwege hebben kunnen blijven — de gegevens betreffende de Meinweg laten immers geen gefundeerde keuze toe — als deze niet meermalen weerklink in de regionale historische literatuur hadden gevonden.

2. Ouderdom en ontstaan van het markgenootschap

De oude theorie gaat van de veronderstelling uit dat de gezamenlijke gerechtigde kerspels c.q. dorpen ooit deel uitmaakten van één rechtskring⁵. Richtinggevend voor de Limburgse rechtshistorische literatuur is het artikel van Tille over het Münz-Hottorfferbusch en het Buchholzbusch bij Gulik uit 1901 geweest. De gemene gronden tot welke meer dorpen gerechtigd waren, waren volgens deze auteur voordien in het bezit geweest van een honderdschap, dat in latere grote parochies zou voortleven. Op den duur scheidden verschillende dorpen zich van deze honderdschap af, maar het bos bleef in gemeen gebruik.

In het feit dat de gerechtigden tot verschillende ambten en dekenaten behoorden, zag Tille een bewijs dat het markgenootschap oud was, namelijk ouder dan de indeling in ambten of de kerkelijke indeling⁶.

Mayer die in 1904 een artikel over de Meinweg publiceerde, liet zich leiden door de koninklijke schenkingen van de Graetheide en het Echter bos en ging van de veronderstelling uit dat „die Waldgemeinschaft schon vor 968 entstanden ist als sowohl der Wald wie auch die 14 berechtigten Kirspel noch einen gemeinsamen Herrn, den Kaiser, hatten”. Daar sommige gerechtigden tot het dekenaat Susteren en de andere tot het dekenaat Wassenberg behoorden, zou, in navolging van Tille, de „Markeinheit älter als die kirchliche Dekanats-Einteilung” zijn. In een later artikel legde Mayer vanwege de betekenis van de hof te Melick de oorsprong van het markgenootschap zelfs in de Romeinse tijd⁷. Ook Janssen de Limpens en Roebroeck, op hun beurt Mayer navolgend, zagen in de omstandigheid dat in het Swalmer bos, respectievelijk in het Echter bos Gelderse en Gulikse, respectievelijk Gelderse en Heinsbergse gerechtigden voorkwamen, een aanwijzing dat deze markgenootschappen dateerden van vóór de vorming der betreffende

⁵ Zie: Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 130; Gosses, *Stadsbezit*, p. 61; Erler-Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, in voce *Markgenossenschaft* k.308-309.

⁶ Tille, *Zwei Waldordnungen*, p. 1 noot 2, 6. Zie ook: Tille, *Kappbusch Brachelen*, p. 233. Eenzelfde opvatting huldigde Habets, *Limburgsche wijsdommen*, p. 384 ten aanzien van de Graetheide.

⁷ Mayer, *Meinwegwald*, p. 241-242; *Dezelfde, Geschichte Landes Wassenberg*, p. 80, 83.

territoria⁸. Over de wijze van ontstaan laten beide laatste auteurs zich niet uit.

In de regionale rechtshistorische literatuur heeft Hammers in 1913 als eerste verondersteld, dat de ontwikkeling van dergelijke markgenootschappen juist in een latere fase plaatsvond. Allereerst namen de inwoners der woonkernen het nabijgelegen bos in bezit en vervolgens ontstonden „Waldverbände” van dorpen voor het overige bos dat niet door één dorp geoccupeerd was⁹. Wat andere Duitse streken betreft, hebben Lütge en Bader verdedigd dat markgenootschappen van dorpen hun ontstaan te danken hebben aan aaneensluiting tot gemeenschappelijk gebruik der schaars wordende gemene grond en dat zij derhalve jonger zijn dan de „Dorfgemeinden”¹⁰. Volgens Bader zijn deze markgenootschappen pas in de hoge en late middeleeuwen ontstaan. Daar de vroegste gegevens aangaande Landgemeinden in de omgeving van Trier uit de twaalfde eeuw dateren en in onze streken de oudste gegevens over kerspels c.q. „communitates” uit de dertiende eeuw stammen¹¹, zou, wanneer men Baders opvattingen volgt, het markgenootschap van gerechtigden tot de Meinweg, zoals wij dat sedert de vijftiende eeuw kennen, vooralsnog niet ouder zijn dan de dertiende eeuw¹². Overigens, het proces van het schaarser worden der bossen dat tot de vorming van markgenootschappen aanleiding zou geven, verliep in het algemeen niet volgens een rechte lijn, hetgeen hypothetische dateringen van de ouderdom van markgenootschappen nog bemoeilijkt. Volgens Ennen en Janssen liep het bosbestand tot in de dertiende eeuw terug, terwijl het bos tegen het einde van de dertiende en gedurende de veertiende eeuw weer bezit nam van voorheen in cultuur gebracht land¹³.

⁸ Janssen de Limpens, *Swalmer gemeinten*, p. 121-122; Roebroeck, *Gemeynte Echt*, p. 78.

⁹ Hammers, *Waldgenossenschaft Aachener Gegend*, p. 29, 33.

¹⁰ Lütge, *Agrarverfassung*, p. 309-310, 316-317; Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 123, 125, 175, 176.

¹¹ Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 174; Nikolay-Panter, *Landgemeinde Trierer Raum*, p. 163. Zie ook: Ennen-Janssen, *Agrargeschichte*, p. 182, 184.

¹² Gezien vanuit dit standpunt heeft het geen zin om uit het gerechtigd zijn tot de Meinweg conclusies te trekken ten aanzien van de locale en regionale geschiedenis voor de periode vóór 1200 zoals Mayer, *Geschichte Landes Wassenberg*, p. 64-65; Linssen, *Wording Roermond*, p. 165-166; H. Hardenberg, *De koningshof Asselt en de oorsprong van Roermond*. In: *Historische opstellen over Roermond en omgeving*, Roermond 1951, p. 131 en onlangs nog P. Geuskens, *Frankische kolonisatie ten zuiden van de Roer en het kerkje te Vlodrop*. In: *Roerstreek '83, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 15*, p. 13-15 gedaan hebben.

¹³ Ennen-Janssen, *Agrargeschichte*, p. 147. Zie ook: Hesmer, *Wald und Forstwirtschaft*, p. 87.

3. *Het ontstaan van de organisatie van het markgenootschap*

Wanneer men de opvatting volgt dat een markgenootschap van gerechtigden, zoals dat tot de Meinweg, zijn ontstaan vindt in aaneensluiting van hen die tevoren op ongeregelde wijze van de schaarser wordende gemene grond gebruik maakten, dan blijft de vraag naar het ontstaan van de organisatie nog onbeantwoord. De gerechtigden tot de Meinweg stelden weliswaar — aantoonbaar sedert de zestiende eeuw — op voorstel en onder leiding van de ambtman van Wassenberg tijdens het houtgeding bepalingen vast omtrent de feitelijke uitoefening van gebruiksrechten, op de benoeming van de houtgraaf hadden zij nochtans rechtens geen invloed. In de vijftiende eeuw „wezen” niet de gerechtigden, maar de schepenen van Melick en Herkenbosch tijdens het houtgeding het gewoonterecht. In de hof te Melick zetelde „des heren richtbanck” waar de schepenen van Melick vonnis wezen over klachten inzake inbreuken op de rechten van de heer, de boswachters en de gerechtigden. Naar de hof te Melick werden eveneens de gepande voorwerpen gebracht. Deze bevoegdheden ten aanzien van de Meinweg hebben de schepenen mogelijk overgenomen van een te Melick gefungeerd hebbend hofgerecht¹⁴. Daar de competentie van een hofgerecht in de regel beperkt was tot horigen en horige goederen in of rondom het dorp gelegen, moet de competentie van het Melickse hofgerecht tot de Meinweg als iets uitzonderlijks beschouwd worden¹⁵.

Een antwoord op vragen naar het ontstaan der competenties wordt mogelijk geboden door Kaspers studie over de „comitatus nemoris”, de „Waldgrafschaft” tussen Maas en Rijn, welk ambt door de graaf van Gulik sedert het einde der twaalfde eeuw van de paltsgraaf, de voorganger van de latere paltsgraaf van de Rijn, in leen werd gehouden. In de onder dit bosgraafschap ressorterende bossen van Düren en Monschau werden overtredingen van de regels aangaande het gebruik niet door de gerechtigden berecht, maar door een college van boswachters. Ten aanzien van „Forstsachen” vormden deze bossen aparte rechterlijke districten. De hoven te Düren en Konzen waren centra, vanuit welke het toezicht op deze bossen werd uitgeoefend, aangezien gepande voorwerpen naar deze hoven gebracht werden, aldaar houtgedingen werden gehouden en rondom deze hoven de goederen gelegen waren waaraan de specifieke rechten en verplichtingen van het boswachtersambt kleefden¹⁶.

¹⁴ Zie p. 194-199, 208-209.

¹⁵ Schöningh, Einfluss Gerichtsherrschaft, p. 66-69; Aubin, Entstehung Landeshoheit, p. 187-196; Corsten, Domanialgut, p. 33-34; Bader, Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde, p. 67-68.

¹⁶ Kaspers, Comitatus nemoris, p. 33, 40, 47, 55, 88, 95, 111, 114, 147, 154.

Enige parallellen met de organisatie van de Meinweg vallen op. De functie van houtgraaf werd door de heer van Wassenberg uitgeoefend. Evenwel niet de boswachters maar de schepenen van Melick en Herkenbosch waren het competente gerecht. Mede op grond van grensom-schrijvingen van de schepenbank Melick en Herkenbosch uit 1546 en 1548 kan men concluderen, dat de Meinweg niet tot het ressort van deze schepenbank behoorde, maar een apart rechterlijk district vormde. De aparte vermelding in de enquête van 1389 dat de heer van Wassenberg onder andere de hoge heerlijkheid en het jachtrecht op de Meinweg bezat, wijst mogelijk eveneens in deze richting¹⁷. Tenslotte kan de hof te Melick naar analogie van de hoven te Düren en Konzen als centrum van toezicht op de Meinweg worden beschouwd.

Kaspers legt het ontstaan van het bestuur in de Frankische tijd. Mede omdat de graaf van Gulik het bosgraafschap van de paltsgraaf in leen hield, omdat de centra van toezicht oude koningshoven waren en omdat de bossen bovendien als rijkswouden bekend staan, concludeert deze auteur dat deze organisatievorm teruggaat op het bestuur van die woeste gronden die door de Frankische koningen als „forestes” beschouwd werden. „Die Forste waren... eine öffentliche Einrichtung zur Organisation der Wildland- und Gewässernutzung. Sie dienten also nicht etwa ausschliesslich der Versorgung der königlichen Güter, sondern waren natürliche Wirtschaftsgebiete der in ihrer Nähe ansässigen Umwohner. Der König übte lediglich durch seine Forstaufsichtsorgane eine hoheitliche Schutz- und Ordnungsgewalt aus...”. De „Forstverwaltung” was taak van een koningshof¹⁸.

De conclusies van Kaspers over de oorsprong van het institutionele kader in de bossen van Düren en Monschau kunnen bij gebrek aan directe gegevens niet zonder meer op de Meinweg worden toegepast. Zo is over de herkomst van het houtgraafschap op de Meinweg niets bekend¹⁹. Wel kan een hypothese over het ontstaan van de positie van de hof te Melick ten aanzien van de Meinweg worden opgesteld. De hof te Melick zou, zoals Corsten en Linssen reeds hebben aangenomen²⁰, koninklijk goed kunnen zijn geweest en als zodanig centrum van bestuur van de Meinweg. De aanwezigheid van koninklijk goed te Melick is echter niet aan de hand van directe gegevens aan te tonen, maar kan

¹⁷ Zie p. 48-50.

¹⁸ Kaspers, *Comitatus nemoris*, p. 28, 111, 239-241. Vergelijk: Gorissen, *Heimat Reichswald*, p. 27, 31, 54.

¹⁹ Vergelijk echter: Corsten, *Heinsberger Land*, p. 62-63; W. Janssen, *Niederrheinische Territorienbildung: Voraussetzungen, Wege, Probleme*. In: *Soziale und wirtschaftliche Bindungen im Mittelalter am Niederrhein*, Kleef 1981, Schriftenreihe des Stadtarchivs Kleve 3, p. 104.

²⁰ Corsten, *Heinsberger Land*, p. 56, 58; Linssen, *Onderzoek Odiliënberg*, p. 153; *Dezelfde, Schepenbrieven Melick*, k.175-176.

slechts op deductieve wijze aannemelijk gemaakt worden. In 943 gaf de Utrechtse bisschop Balderik 65 horige „mansi” en 383 „mancia” van de kerk van Utrecht, onderhorig aan het klooster te Sint Odiliënberg, in precarie uit. Enige mansi waren gelegen te Melick („Malica”). Tenhaeff neemt aan, dat deze goederen reeds begrepen waren in de schenking van Lotharius II aan bisschop Hunger van 858, waarop Linssen wederom aanneemt, dat niet alleen oorspronkelijk deze mansi, maar ook de fundi waartoe zij behoorden, koninklijk goed waren²¹. De vraag betreffende het ontstaan van de organisatie van de Meinweg kan derhalve hoogstens veronderstellenderwijs beantwoord worden.

²¹ N.B. Tenhaeff, *Diplomatische studiën over Utrechtse oorkonden der Xe tot XIIe eeuw*, Utrecht 1913, p. 22; Linssen, *Onderzoek Odiliënberg*, p. 153.

HOOFDSTUK X. DE VERDELING VAN DE MEINWEG IN DE NEGENTIENDE EEUW

1. *De Franse tijd*

Algemeen gedeelte

De komst van de Franse legers in oktober 1794 in het gebied tussen Maas en Rijn betekende, achteraf gezien, het einde van het ancien régime, met andere woorden het einde van vele territoriale eenheden en instellingen. Het gebied werd ingelijfd bij de Franse Republiek en er kwamen nieuwe rechterlijke en bestuurlijke instellingen¹. In 1804 trad de Code civil in werking, waardoor „les lois romaines, les ordonnances, les coutumes générales ou locales, les statuts, les réglemens” hun gelding ten aanzien van de in dit wetboek behandelde onderwerpen verloren². Gedurende deze Franse periode (1794-1814) werden van overheidswege stappen ondernomen om tot een verdeling van de Meinweg onder de gerechtigden te geraken. Alvorens nader op deze plannen tot verdeling in te gaan, zullen in de navolgende inleidende paragrafen in het kort die nieuwe instellingen besproken moeten worden, die bij de verdeling betrokken waren. Eveneens moet aandacht worden besteed aan de Franse wetgeving ten aanzien van gemene gronden.

Territoriale veranderingen

De volksrepresentanten die met de Franse legers waren meegekomen, richtten reeds op 14 november 1794 nieuwe bestuursinstellingen op voor de veroverde gebieden tussen Maas en Rijn, die echter voor het grootste gedeelte van de huidige Nederlandse provincie Limburg slechts korte tijd werkzaam zijn geweest. Bij arrêté van 31 augustus 1795

¹ L.J. Rogier en M.G. Spiertz, *Limburg in de Franse tijd*. In: *Limburg's Verleden: Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 II*, Maastricht 1967, p. 668-703; M. Braubach, *Vom Westfälischen Frieden bis zum Wiener Kongress (1648-1815)*. In: *Rheinische Geschichte II, Neuzeit*, Düsseldorf 1976, p. 322-351; Hardenberg-Nuyens, *Inventaris Nedermas*, p. I-LXXXVII; H. Hardenberg, *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg*, 's-Gravenhage 1949, p. 3-38; *Occupants-Occupés*, Colloquium Brussel 1968.

² *Bulletin des lois*, 3e serie deel 9, p. 646-699.

(14 fructidor III) werd immers onder andere het departement van de Nedermaas opgericht dat Maastricht als hoofdplaats had. Dit departement omvatte onder meer het oude graafschap Loon, de Oostenrijkse en Staatse partages van de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade, het graafschap Horn, het vorstendom Thorn en de Oostenrijkse en Staatse gedeelten van het Overkwartier van Gelder. Het departement van de Nedermaas werd met de andere departementen, die grosso modo de voormalige Zuidelijke Nederlanden omvatten, op 1 oktober 1795 ingelijfd bij de Franse Republiek³.

Een meer definitieve indeling van de overige veroverde gebieden tussen Maas en Rijn trad pas in werking op 23 januari 1798 (4 pluviôse VI), toen vier departementen tussen Maas, Rijn en Moezel, waaronder het departement van de Roer, werden opgericht. Het departement van de Roer, met als hoofdplaats Aken, omvatte gedeelten van het hertogdom Kleef en het keurvorstendom Keulen, alsmede de heerlijkheid Meurs, het hertogdom Gulik en het Pruisische gedeelte van het Overkwartier van Gelder. De vier departementen werden bij wet van 9 maart 1801 (18 ventôse IX) tot „partie intégrante du territoire français” verklaard⁴. De tot de Meinweg gerechtigden, die voordien tot het Oostenrijks- of Staats Overkwartier van Gelder hadden behoord, ressorteerden sedert 1795 onder het departement van de Nedermaas en de Franse Republiek. De voormalige Gulikse gerechtigden behoorden sedert 1798 tot het departement van de Roer en pas sedert 1801 tot de Franse Republiek. De Meinweg zelf viel eveneens onder het departement van de Roer.

Sedert de wet van 28 pluviôse VIII (17 februari 1800) was de prefect belast met het bestuur van een departement. Tussen deze en de gemeentebesturen stond een onderprefect, wiens werkterrein een groot aantal gemeenten omvattend arrondissement was⁵. Voor ons is in dit verband van belang de onderprefect die te Roermond resideerde.

Gelding der Franse wetten

De inlijving van de genoemde departementen bij de Franse Republiek in respectievelijk 1795 en 1801 betekende niet, dat de Franse wetgeving sedert dat tijdstip in deze gebieden onmiddellijk gelding kreeg. Instructief is in dit verband een besluit van het directoire exécutif van 7

³ Hardenberg-Nuyens, *Inventaris Nedermaas*, p. VIII-X, XXII-XXV; E.M.Th.W. Nuyens, *De tegenwoordige provincies Limburg en omliggende gebieden in de Franse tijd (1802): Historische atlas van Limburg en aangrenzende gebieden 1-5*, Assen-Amsterdam 1977.

⁴ Von Geusau, *De politieke indeeling van Limburg 1794-1839*. In: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg* 39 (1903), p. 194, 199; Bär, *Behördenverfassung*, p. 41-44.

⁵ Hardenberg-Nuyens, *Inventaris Nedermaas*, p. LV, LVII; Bär, *Behördenverfassung*, p. 45-46.

februari 1796 (18 pluviôse IV), derhalve daterend van ná de inlijving van de voormalige Zuidelijke Nederlanden, aangaande de afkondiging van wetten in deze ingelijfde departementen. Uit de overweging blijkt, dat het comité du salut public op 10 december 1794 (20 frimaire III) aan de nieuwe overheidsinstanties in de voormalige Zuidelijke Nederlanden verboden had andere Franse wetten af te kondigen dan die welke hen door de volksrepresentanten waren toegestuurd. Het directoire exécutif bepaalde nu op 7 februari 1796, dat ook na de inlijving dat besluit van 10 december 1794 nog altijd van kracht was. In deze situatie kwam wijziging op 6 december 1796 (16 frimaire V), toen het directoire exécutif bepaalde, dat voortaan de wetten en besluiten van het directoire, opgenomen in het „Bulletin des lois”, in principe verbindend zouden zijn in de ingelijfde departementen. De anterieure, nog niet ingevoerde wetten zouden apart executoir worden verklaard⁶.

In de vier departementen tussen Maas, Rijn en Moezel waren die wetten verbindend, die via de commissaire général du gouvernement gepubliceerd werden. Ruim een jaar na de inlijving werd bij besluit van 30 juni 1802 (11 messidor X) de Franse constitutie van kracht verklaard. De anterieure wetten moesten uitdrukkelijk bij arrêté worden afgekondigd⁷. De afkondiging via de commissaire général eindigde op 23 september 1802 (1 vendémiaire XI), toen dit ambt werd afgeschaft. De Franse wetgeving was derhalve, afgezien van de anterieure, in het departement van de Nedermaas onmiddellijk verbindend sedert 6 december 1796, in het departement van de Roer sedert 23 september 1802.

Nieuwe instellingen op lokaal niveau

Wijziging in de bestuursorganisatie op lokaal niveau trad in door de inwerkingtreding van de constitutie van 5 fructidor III (22 augustus 1795). Zij werd in het departement van de Nedermaas verbindend door registratie op 7 oktober 1795 (15 vendémiaire IV). In het departement van de Roer werden de meeste artikelen van het — te dezen zo belangrijke — hoofdstuk betreffende „corps administratifs et municipaux” afgekondigd op 23 januari 1798. Op die dag liet de regeringscommissie

⁶ RAL, Frans archief, inv. nrs. 298, f.161-169v., 299, f.74-75; Bulletin des lois, jaar IV, (1795/1796), nr. 25, p.8-13. In het Frans archief bevindt zich onder inv. nr. 283 een „registre ouvert en conformité de l'article 12 de la loi du 12 vendémiaire an IV contenant la date de l'enregistrement au chef-lieu de ce département des lois et arrêtés qui y sont rendus obligatoires”. Zie ook: J. Gilissen, Historische inleiding tot het recht, Antwerpen 1981, p. 403-404.

⁷ Bormann-Daniels, Handbuch Gesetze, deel 1, p. VI-XII, deel 4, p. 402-403. Dit uit acht delen bestaand werk geeft bij elke Franse wet aan op welk tijdstip deze in de negen Belgische departementen en in de vier departementen tussen Maas, Rijn en Moezel afgekondigd is. Zie ook: Engels, Gemeinheitsteilungen, p. 27-28.

saris voor de vier departementen tussen Rijn, Maas en Moezel voorts een besluit uitgaan, waarin uitdrukkelijk werd bepaald, dat „les autorités publiques actuellement subsistantes en chaque ville, bourg, paroisse ou communauté, sous le titre de magistrat, de régence, de consulat, de sénat, d'échevinat, généralement sous quelque titre et qualification que ce soit, tant judiciaires qu'administratives et municipales sont supprimées et abolies”⁸.

In iedere „commune”, in de Nederlandse vertaling „gemeente” geheten, die minder dan vijfduizend inwoners had, zou voortaan een agent municipal en een adjoint zijn. Meerdere „communes” zouden samen een kanton vormen en de gezamenlijke agenten van deze communes een kantonsmunicipaliteit⁹. De administratie van het departement van de Nedermaas deelde op 9 januari 1796 het departement in kantons in en stelde vast, welke plaatsen onder elk daarvan ressorteerden. Zo kwam er een kanton Cruchten en een kanton Roermond dat mede Vlodrop, Maasniel en Herten omvatte¹⁰. De voormalige Gulikse gerechtigden tot de Meinweg, te weten Melick, Herkenbosch, Birgelen, Ophoven, Steinkirchen-Effeld, Karken, Wassenberg en Arsbeck, kwamen in 1798 te ressorteren onder het kanton Heinsberg¹¹.

De kantonsmunicipaliteiten hebben in de departementen van de Nedermaas en Roer slechts vier respectievelijk twee jaar gefunctioneerd. De wet van 28 pluviôse VIII (17 februari 1800) „concernant la division du territoire de la République et l'administration” hief deze collegiale besturen weer op¹². Deze wet, die in het departement van de Roer iets later, namelijk op 26 mei 1800 (6 prairial VIII) werd afgekondigd en gedurende de Franse periode van kracht zou blijven, bepaalde in de artikelen 12 en 15, dat er voortaan een burgemeester (maire) en een gemeenteraad (conseil municipal) zouden zijn in die „villes, bourgs et autres lieux” die tot dan toe een agent municipal en een adjoint hadden gehad.

⁸ Recueil des réglemens et arrêtés émanés du commissaire du gouvernement dans le quatre nouveaux départemens de la rive gauche du Rhin, deel 1, Straatsburg an VII, (1798/1799), p. 60. De tekst van dit artikel is ontleend aan artikel 1 van de wet van 14 december 1789.

⁹ RAL, Frans archief, inv. nr. 283, f.295 e.v.; Bär, Behördenverfassung, p. 44-45; Poulet, Institutions françaises, p. 79, 177-178; Godechot, Institutions France, p. 472-476; Constitution der Fransche Republieke bij vertaelinge uyt het Fransch, Maastricht vendémiaire IV (1795/1796). Zie voor de ontwikkeling van het begrip „commune”: Ch. Petit-Dutaillis, Les communes françaises: caractères et évolution des origines au 18e siècle, Parijs 1947, p. 342-355.

¹⁰ RAL, Nieuwe rechterlijke archieven, inv. nr. 127.

¹¹ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 1357; Recueil des réglemens et arrêtés émanés du commissaire du gouvernement dans les quatre nouveaux départemens de la rive gauche du Rhin, deel 11, Straatsburg an VIII (1799/1800), p. 112.

¹² Bulletin des lois, 3e serie, deel 1, nr. 17, p. 5-7; Poulet, Institutions françaises, p. 630; Godechot, Institutions France, p. 595-599.

In het departement van de Nedermaas betekende dit, dat vrijwel elke „commune” nu een burgemeester en een gemeenteraad kreeg¹³. In het departement van de Roer daarentegen werden bij een aantal besluiten van de prefect burgemeesters benoemd voor „mairies” die vaak verschillende communes omvatten. Voor ons is van belang een besluit van 29 september 1800 (7 vendémiaire IX), waarbij onder andere de burgemeesters en adjoints van het kanton Heinsberg werden benoemd en tevens werd aangegeven, welke „communes” onder de respectievelijke mairies ressorteerden¹⁴. Deze vereniging van verschillende „communes” tot één mairie werd gehandhaafd door het besluit van 30 juni 1802 (11 messidor X), waarbij de Franse constitutie van kracht werd verklaard in de vier departementen tussen Maas, Rijn en Moezel. Dit besluit bepaalde in artikel 6: „il y a un maire et un ou plusieurs adjoints ainsiqu’un conseil municipal partout où il y a aujourd’hui un maire quelque soit le nombre des communes réunies sous son administration”. Sedert 1800 gold aldus voor het gebied rondom de Meinweg de volgende bestuurlijke indeling:

Departement van de Nedermaas;

de gemeenten Roermond, Maasniel, Herten, Vlodrop en Nedercruchten.

Departement van de Roer;

mairie Wassenberg, omvattend de gemeenten Wassenberg en Orsbeck,

mairie Herkenbosch, omvattend de gemeenten Melick en Herkenbosch,

mairie Birgelen, omvattend de gemeenten Birgelen, Steinkirchen-Effeld en Ophoven,

mairie Myhl, omvattend de gemeenten Myhl, Arsbeck en Wildenrath,

mairie Karken, omvattend de gemeenten Karken en Kempen¹⁵.

Continuïteit tussen kerspel en „commune”

De kantonsmunicipaliteiten, die in 1796 respectievelijk 1798 hun werkzaamheden startten, behartigden blijkens de wet van 21 fructidor III (7 september 1795), geregistreerd in het departement van de Neder-

¹³ Uitzonderingen op deze regel waren in het arrondissement Roermond de „voorlopige” vereniging van Nunhem met Haelen en van Poll en Panheel met Heel, waartegen met name die van Nunhem zich verzetten. Zie: RAL, Frans archief, inv. nr. 916.

¹⁴ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 288, f.49v.; Bär, Behördenverfassung, p. 48-49. De benoemingen vonden plaats krachtens het arrêté relatif à la nomination des maires et adjoints des communes au-dessous de cinq mille habitants van 10 floréal VIII (9 mei 1800). In: Bulletin des lois, 3e serie, deel 1, nr. 26, p. 1-3.

¹⁵ Zie ook: HSD, archief Roerdepartement, inv. nrs. 1693-1695; A.J. Dorsch, Statistique du département de la Roer, an XII (1804), p. 15-16; Liste alphabétique des communes, hameaux et lieux isolés du département de la Roer avec indication des mairies, cantons et arrondissemens dont ils dépendent, Aken 1808.

maas op 26 november 1795, zaken „précédemment attribués aux municipalités”, en wel bevoegdheden die bij de wet van 14 december 1789 waren toegekend¹⁶. Het reglement van 4 pluviôse VI (23 januari 1798), waarbij de regeringscommissaris bepaalde artikelen uit de constitutie van 5 fructidor III afkondigde in de departementen tussen Maas, Rijn en Moezel, ging te dezen uitgebreid op de taken van de nieuwe lichamen, de wet van 14 december 1789 citerend, in. De agent municipal was in zijn „commune” belast met het politietoezicht en de uitvoering van besluiten der kantonsmunicipaliteit, waarvan hij deel uitmaakte. Tot de functies, eigen aan de „pouvoir municipal” en uitgeoefend door de kantonsmunicipaliteit, behoorden onder andere het beheer van gemene gronden en goederen der „villes, bourgs, paroisses et communautés”, de betaling van „dépenses locales” uit de gemene gelden, het uitvoeren van openbare werken, die tot last van de „communauté” kwamen, en het beheer van instellingen, die aan de „communes” behoorden¹⁷.

De gekozen citaten laten reeds zien, dat het nieuwe collegiale bestuur, dat zich over verschillende communes uitstreckte, niet gepaard ging met een vermenging van de bezittingen, inkomsten en lasten der communes. Zo wordt in een staat van 8 oktober 1799 der „biens communaux des communes” van het kanton Roermond met zoveel woorden gezegd, dat deze aan de communes toebehoorden. Voorts zijn staten van onkosten van de communes Sint Odiliënberg en Swalmen, ressorterend onder het kanton Roermond, uit het voorjaar van 1798 bewaard gebleven. Daaruit blijkt, dat het salaris van de veldwachter, de bode en de vroedvrouw alsmede onderhoudskosten van bruggen en gemeentehuizen ten laste van de afzonderlijke communes kwamen¹⁸. Ten behoeve van de communes werden krachtens een wet van 11 frimaire VII (1 december 1798) opcenten op de belastingen geheven ter bestrijding van locale lasten¹⁹. In het departement van de Roer, waar de kantonsmunicipaliteiten sedert 1798 werkzaam waren, is een zelfde situatie waar te nemen. Over de jaren 1798-1799 is er een „Gemeindenrechnung des kirspels Melich” van de agent municipal ter plaatse voorhanden, alsmede een rekening van de „gemeinde” Herkenbosch over 1799, welke laatste op 26 juni 1800 door twaalf ondertekenende „kirspels einsassen” werd afge-

¹⁶ Pouillet, *Institutions françaises*, p. 184.

¹⁷ *Recueil des réglemens et arrêtés émanés du commissaire du gouvernement dans les quatre nouveaux départemens de la rive gauche du Rhin*, deel 1, Straatsburg an VII (1798/1799), p. 84, 90, 92; Pouillet, *Institutions françaises*, p. 185-188.

¹⁸ RAL, Frans archief, inv. nr. 3075.

¹⁹ Pouillet, *Institutions françaises*, p. 191-193. Zie ook: *Loi relative à l'acquit des dépenses mises à la charge des communes, cantons et départemens pour l'an VII et années antérieures* van 11 frimaire VII (1 december 1798). In: *Bulletin des lois*, 2e serie, deel 7, nr. 247, p. 22-23.

hoord²⁰. Over de jaren 1798-1799 zijn eveneens rekeningen bewaard gebleven van de gemeente Swolgen en de gemeente Tienray, die beide tot het kanton Horst behoorden²¹. Blijkens deze rekeningen werd nog steeds de grondbelasting, de zogenaamde landschat, door regeerders en geërfden omgeslagen. Ook te Well vond nog op 27 mei 1799 een generale geërfdendag plaats, waarbij de nieuwe schatting werd uitgezet en bepaald werd welke lasten uit deze schatting zouden worden voldaan²². Op 18 december 1799 tenslotte gingen de agent en geërfden van Swolgen over tot verpachting van de visserij in het gemeentebroek²³. In de periode 1796 (1798)-1800 bleven de vermogens van de kerspels, die nu „communes” heetten, intact. Zelfs geërfdendagen kwamen nog voor.

Na de opheffing van de kantonsmunicipaliteiten in 1800 kreeg in het departement van de Nedermaas vrijwel elke „commune” haar eigen bestuur. In dit departement is aldus een grote mate van continuïteit op lokaal niveau waar te nemen. De „communes” van na 1800, die veelal in het huidige Midden-Limburg thans nog als gemeenten voortbestaan²⁴, hebben de vermogensbestanddelen van de kerspels, waaronder de gemeene gronden, overgenomen. Zij zijn met andere woorden als rechtsopvolgers van de kerspels van het ancien régime te beschouwen. De periode der kantonsmunicipaliteiten (1796-1800) betekende in dezen geen caesuur, aangezien toen geen vermenging van vermogens plaatsvond.

Met betrekking tot het departement van de Roer ligt het probleem der continuïteit minder eenvoudig. Na de periode van de kantonsmunicipaliteiten (1798-1800) ging de prefect in 1800 over tot samenvoeging van communes tot „mairies” of „bürgermeistereien”. Ten aanzien van het kanton Heinsberg deed de prefect zulks bij besluit van 29 september 1800 (7 vendémiaire IX), ten aanzien van de kantons Horst en Goch op 17 oktober 1800 (25 vendémiaire IX), later ten dele gewijzigd door het besluit van 15 november 1800 (29 brumaire IX)²⁵. De besluiten tot samenvoeging leidden in ieder geval niet onmiddellijk tot opheffing van de financiële zelfstandigheid der samengevoegde delen. Tot en met 1805 zijn rekeningen bekend van de communes Well-Bergen, Afferden en Heyen, die samen de mairie Bergen vormden. De serie rekeningen

²⁰ RAL, archief schepensbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 21.

²¹ RAL, archief schepensbank Swolgen en Broekhuizen vorst, inv. nrs. 201-202; archief kerspel Tienray, inv. nrs. 400-401.

²² RAL, archief schepensbank Well en Bergen, inv. nr. 56.

²³ RAL, archief schepensbank Swolgen en Broekhuizen vorst, inv. nr. 48.

²⁴ Wij gaan hier voorbij aan de wijzigingen die in de negentiende en twintigste eeuw werden aangebracht. Zie: Von Geusau, Politieke indeeling, p. 177-188.

²⁵ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 288.

van de gemeente Swolgen, die nu deel uitmaakte van de mairie Meerlo, loopt door tot en met 1806. De rekening van Swolgen over de jaren 1805 en 1806 werd op 29 oktober 1806 afgehoord door de „geërfdens der gemeente Swolgen”. De grootste geërfden besloten zelfs op 29 januari 1801 (9 pluviôse IX) om aan de zo pas benoemde maire van Meerlo een salaris van 400 gulden toe te kennen²⁶.

Bezien wij thans de mairie Herkenbosch, omvattend de communes Melick en Herkenbosch. Bewaard zijn gebleven de rekening van de commune Melick over de jaren 1800-1809, die van de commune Herkenbosch over de jaren 1801-1808 en de rekeningen van de mairie Herkenbosch over de jaren 1801-1811, welke alle in 1812 werden afgehoord. In de rekening van Melick worden tot in 1802, in die van Herkenbosch tot in 1808 inkomsten uit de gemene gronden der respectieve communes vermeld. De rekening van de *mairie* Herkenbosch over de jaren 1801-1808 kent voornamelijk inkomsten uit de aan de communes behorende opcenten der belastingen. Sedert 1809 bevat de rekening van de mairie Herkenbosch naast opcenten óók inkomsten van gemene gronden, die voorheen in de rekening van de commune Melick voorkwamen. De uitgaven moesten echter blijkens de bijlagen van 1809 betaald worden uit het „gemeindensfund” van Melick of uit het „gemeindensfund” van Herkenbosch, al naar gelang de uitgaven aan plaatselijke functionarissen gedaan moesten worden. Tenslotte werden in 1812 nog staten opgemaakt van de „bien-fonds et des revenus patrimoniaux”, der „sommés, dues par les anciens comptables”, van de „dette nouvelle” en de „dette ancienne” der afzonderlijke communes Melick en Herkenbosch²⁷. Toen in 1818 weer plannen tot vereniging van gemeenten in de provincie Limburg aan de orde kwamen, sprak de arrondissementscommissaris van Roermond nog van de communes Melick en Herkenbosch, vormend tesamen de mairie Herkenbosch, en hij stelde voorts de vereniging voor van onder meer een aantal communes, die al sedert 1800 onder de mairie Meerlo ressorteerden²⁸.

Uit het voorbeeld van Melick en Herkenbosch blijkt, dat de vermogens van de kerspels en latere communes in ieder geval gedurende de eerste twee decennia van de negentiende eeuw intact bleven, ondanks de samenvoeging van communes tot mairies die in 1800 had plaatsgevon-

²⁶ RAL, archief schepenbank Swolgen en Broekhuizenvorst, inv. nrs. 205, 208; Gemeentehuis Bergen, archief gemeente Bergen, inv. nrs. 1270-1301. Zie ten aanzien van Blerick: RAL, archief schepenbank Blerick, aanwinst 1921, inv. nrs. 297, 300-301. Frappant is dat nog op 3 februari 1817 de „maire en conseil municipal der gemeente Lottum de alhier present zijnde heere geërfdens door kerkelijke publicatie geïnviteert hun volgende punten ter deliberatiën en goedvinden voorgelagen” hadden. (RAL, archief schepenbank Lottum, voorl. nr. 3426. Vriendelijke mededeling van drs. Th. Huijs te Venlo).

²⁷ RAL, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 21.

²⁸ RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 5131.

den. Ook in het departement van de Roer is zekere continuïteit waarneembaar, aangezien de vermogens der voormalige kerspels nog onvermengd voortbestonden²⁹. Fleurigeon merkt in zijn „Code administratif” van 1809 op, dat „plusieurs communes sont réunies sans être pour cela en société de biens”³⁰. De afzonderlijke vermogens waren dus nog aanwezig op het moment waarop de verdeling van de Meinweg en de toekenning van rechten daartoe aan de orde kwamen.

Onderscheid tussen de bestuursorganisatie van kerspel enerzijds en commune en mairie anderzijds

Bleek enerzijds uit het voorafgaande, dat in de Franse tijd in de departementen van de Nedermaas en de Roer het vermogen van het kerspel overging op de commune en aldus bleef voortbestaan, zodat continuïteit in dezen aantoonbaar is, anderzijds vonden wijzigingen van ingrijpende aard plaats met betrekking tot het plaatselijk bestuur. De wet van 28 pluviôse VIII (17 februari 1800) bepaalde onder meer, dat in communes met minder dan 2500 zielen voortaan een burgemeester, een adjoint en een gemeenteraad zouden functioneren. De taken waren verdeeld tussen de burgemeester en de adjoint enerzijds en de gemeenteraad anderzijds. De burgemeester zou functies vervullen van de vroegere kantonsmunicipaliteit, de agent municipal en de adjoint. Aan de burgemeester en zijn adjoint werd in principe de volledige bestuurlijke taakuitoefening der gemeente opgedragen. Artikel 7 van het arrêté van 2 pluviôse IX (22 januari 1801) preciseerde: „Le maire sera chargé seul de l'administration”. Aan hem kwam — behoudens enkele uitzonderingen — verordenende bevoegdheid toe. De burgemeester werd benoemd en ontslagen door de prefect. Zijn ambtstermijn werd in 1802 bepaald op vijf jaar, waarna herbenoeming mogelijk was³¹.

De gemeenteraad bestond ingevolge de wet van 28 pluviôse VIII in gemeenten met minder dan 2500 inwoners uit tien personen. De leden werden benoemd en ontslagen door de prefect. Hun zittingstermijn was

²⁹ Of en wanneer de vermogens der communes werden samengevoegd, heeft hier niet onderzocht te worden. Toen in 1818 de samenvoeging van gemeenten aan de orde kwam, waren Provinciale Staten van Limburg geporteerd voor een samenvoeging „sans vouloir confondre les biens et dettes appartenants en particulier à chaque commune”, terwijl de minister van Binnenlandse Zaken een „fusion totale” voor ogen stond. (RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 11906).

³⁰ M. Fleurigeon, Code administratif de l'administration I, Parijs 1809, p. 205-206.

³¹ Pouillet, Institutions françaises, p. 772-779; Godechot, Institutions France, p. 597; Bär, Behördenverfassung, p. 48; A.S. de Blécourt, De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851, Haarlem 1903, p. 22; J. Linthorst Homan, Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe, Haarlem 1934, p. 340; M.J.A.V. Kocken, Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur, 's-Gravenhage 1973, p. 197.

aanvankelijk drie jaar, later twintig jaar, waarbij na tien jaren de helft der leden zou aftreden. De competentie van de raad was beperkt tot beraadslaging over de rekeningen van de burgemeester en de ontvanger, tot regeling van de verdeling van brandhout en andere vruchten uit gemeentegoed en de verdeling van spandiensten. Tenslotte gaf de raad advies over eventuele speciaal te treffen voorzieningen en over het entameren of voortzetten van processen inzake de uitoefening en het behoud van rechten. De gemeenteraad was aldus voornamelijk een adviserend lichaam, dat slechts weinig bevoegdheden bezat. De gemeenteraad vergaderde trouwens maar één keer per jaar, te weten in de maand februari, en voorts slechts krachtens toestemming van de prefect³². De geringe bevoegdheid van de gemeenteraden wordt nog geïllustreerd door enige circulaires van de prefect van het departement van de Roer. Op 7 oktober 1802 liet hij aan de burgemeesters weten vernomen te hebben, dat de gemeenteraden „s'assembloient spontanément ou sur une simple convocation des maires”. De prefect herinnerde de burgemeesters eraan, dat zij onder geen enkele voorwaarde de gemeenteraad bijeen mochten roepen dan na uitdrukkelijke toestemming van de prefect. Hij vervolgde: „Les conseils municipaux ne peuvent prendre par eux-mêmes aucune disposition active et absolue et leurs délibérations n'obligent que lorsqu'elles ont été approuvées par moi”. De gemeenteraad mocht zich alleen met die zaken bezighouden, waarvoor hij geconvoceerd was. Hij mocht niet rechtstreeks maar enkel via de burgemeester met andere overheden in contact treden³³. Een circulaire van 8 januari 1808 hield onder andere in: „Les conseils municipaux sont des corps délibérants pour les intérêts majeurs des communes et les maires sont les agens des mêmes communes... Il doit être fort rare que les conseils municipaux fassent intervenir dans leurs délibérations des particuliers avec lesquels ils contractent des engagements au nom de la commune, puisque ces engagements sont plutôt du fait du maire”³⁴. In de communes van het departement van de Nedermaas en de mairies van het departement van de Roer waren aldus sedert 1800 de bestuurlijke bevoegdheden geconcentreerd in handen van de maire, die ondergeschikt was aan de (onder)prefect. De gemeenteraad, die slechts eenmaal per jaar vergaderde, had voornamelijk adviserende bevoegdheid. Door de wijze van benoeming van burgemeesters en leden van de gemeenteraden en gezien de duur van hun ambtstermijn was een rechtstreekse invloed op het bestuur van de zijde der ingezetenen uitgesloten. Onder het ancien régime daarentegen namen in de door ons

³² Pouillet, *Institutions françaises*, p. 774-777, 781-782; Godechot, *Institutions France*, p. 598.

³³ *Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer*, an XI (1802/1803), p. 23.

³⁴ *Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer* 1808, p. 20-21.

bestudeerde kerspels in principe alle geërfden, óók zij die slechts weinig akkergrond bezaten, deel aan het plaatselijk bestuur hetgeen tot uiting kwam tijdens de op onregelmatige tijden gehouden geërfdendag. Tijdens de geërfdendag werd het gebruik van de gemene gronden geregeld, werden belastingen omgeslagen en de rekeningen van de burgemeester of schatheffer afgehoord, waarna vaak verkiezing van een nieuwe burgemeester uit en door de geërfden plaatsvond. De kwaliteit van geërfde bracht bevoegdheden ten aanzien van het bestuur met zich mee³⁵. In de Franse tijd was het lokale bestuur, geconcentreerd in handen van één persoon, nauwelijks tot zelfstandig handelen bevoegd. De geërfden verloren hun deelname aan het bestuur, zoals de regeling van het gebruik der gemene gronden. Dit belangrijke onderwerp werd nu behandeld door de burgemeester met advies van de gemeenteraad. De commune nam weliswaar het vermogen van het kerspel over, maar het plaatselijk bestuur was geheel anders geregeld dan voorheen. In het departement van de Roer, waar meerdere communes, voormalige kerspels, onder één mairie ressorteerden, trad dit verschil van bestuursorganisatie nog sterker naar voren.

De overheid en de gemene gronden

Fysiocratische denkbeelden

De gemene gronden vormden het weidegebied voor het vee, dat voornamelijk voor de mestproductie gehouden werd, en leverde heideplaggen, die eveneens voor het merendeel voor de bereiding van mest werden benut³⁶. Dit gebruik van de gemene gronden stond weinig in aanzien bij de aanhangers van de fysiocratische leer, die in de achttiende eeuw grote verbreiding vond. Volgens de fysiocraten was de landbouw de bron van alle welvaart, omdat alleen zij een nettoproduct zou opleveren³⁷. Toename van de landbouwproductie zou tot grotere welvaart leiden en tot grotere inkomsten voor de staat in de vorm van belastingen. De staat moest daarom de landbouw bevorderen, onder andere door uitbreiding van het landbouwareaal na te streven. Ontginningen en verdeling van de gemene gronden, waarvan de opbrengst

³⁵ Zie p. 92-103.

³⁶ Zie p. 253-259.

³⁷ H. Higgs, *The physiocrats: six lectures on the French economists of the 18th. century* (1897), herdruk New York 1968, p. 28-32, 91-92; C. Gide en C. Rist, *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, tweede druk, Parijs 1913, p. 13-20, 43-53; M. Blaug, *Economic theory in retrospect*, Homewood (Illinois) 1968, p. 25-30; H.W. Spiegel, *The growth of economic thought*, Englewood Cliffs (New Jersey) 1971, p. 183-200; A. Nentjes, *De ontwikkeling van de economische theorie*, tweede druk, Groningen 1974, p. 7-10.

immers gering was, waren daartoe de geschikte middelen. De fysiocraten beschouwden de private eigendom als zeer belangrijk in het economische leven. Die eigendom moest bovendien bevrijd zijn van alle, ook heerlijke lasten. Zij pleitten voor afschaffing van tienden, herendiensten en het recht van stoppelweide. Onverdeelde eigendom was eveneens uit den boze³⁸. Op grond van de fysiocratische leer vond reeds in de laatste decennia van het ancien régime krachtens verordeningen verdeling van gemene gronden plaats in sommige streken van Frankrijk, zoals Bourgondië, Frans-Vlaanderen en Artois³⁹. In de Zuidelijke Nederlanden werd onder invloed van de zoëven genoemde denkbeelden al vóór de Franse bezetting eveneens gemene grond verdeeld. Een verordening van 15 september 1773 voor het gewest Namen beval verdeling van de gemene gronden onder de hoofden der huishoudingen. Dergelijke verdelingen geschieden ook in Henegouwen en Luxemburg. In dit laatste gewest werden in 1776 en 1783 zelfs gemene gronden, die gemeenschappelijk gebruikt werden door de ingezetenen van verschillende dorpen, tussen deze dorpen verdeeld⁴⁰.

Een verordening die de algehele verdeling van gemene gronden beval, is noch in het Oostenrijks Overkwartier van Gelder noch in het hertogdom Gulik gedurende de achttiende eeuw afgekondigd. Wel liet de hertog van Gulik op 20 november 1772 weten, dat de Hofkamer het recht van de derde penning niet zou vorderen van „jenen Gemeinheiten” die vóór 31 december 1773 hun gemeenschappelijk grondbezit ten behoeve van ontginning verdeeld zouden hebben⁴¹. Incidenteel vonden er overigens wel eens verdelingen plaats, zoals die van het Wegberger bos in 1720 en van het Heesholz bij Birgelen in 1786⁴².

Minstens driemaal werd onder het ancien régime in ieder geval gedacht over een verdeling van de Meinweg. In 1726 verstrekte de rentmeester van de graaf van Nesselrode zijn superieur advies over de vraag, of een verdeling opportuun was en welke weg dan bewandeld diende te wor-

³⁸ Godechot, *Institutions France*, p. 11-13; Recht, *Biens communaux Namurois*, p. 99-106, 260-261; Bourgin, *Communaux révolution française*, p. 696; Krings, *Wertung und Umwertung Allmenden*, p. 33.

³⁹ Godechot, *Institutions France*, p. 18; Helbronner, *Partage biens communaux*, p. 93; Antonetti, *Partage forêts*, p. 613.

⁴⁰ Recht, *Biens communaux Namurois*, p. 112-113; Goblet d'Alviella, *Histoire bois*, p. 193-194; C. Douxchamps-Lefèvre, *Regeringsbeslissingen op wetgevend gebied 16e-18e eeuw: Het edict van 15 september 1773 tot verdeling van de gemene grond in het Naamse*. In: *De besluitvorming vroeger en nu*, Brussel 1975, p. 3-30.

⁴¹ Scotti, *Sammlung Gesetze*, p. 591-592, nr. 2081.

⁴² Evertz, *Wegberger Waldrolle*, p. 35; Zschocke, *Waldhufensiedlungen*, p. 25 noot 4; Pastorie Birgelen, archief parochie Birgelen, inv. nr. 26. Vergelijk: Janssen de Limpens, *Swalmer gemeinten*, p. 127; J.J. Sassen, *Précis des faits relatifs au partage de la bruyère dite Graetheide*, 1821, p. 3, 6.

den. Vijftig jaar later, op 17 december 1776, liet de magistraat van Roermond aan de Raad der domeinen en financiën weten, dat de Gulikse opperjagermeester en de ambtman van Wassenberg tijdens het houtgeding hadden voorgesteld om de Meinweg te verdelen. De meerderheid was voor verdeling en de opperjagermeester zou deze bij hogere Gulikse instanties bepleiten. Op 13 mei 1789 deden de Staten van het Oostenrijks Overkwartier van Gelder, waarin de stad Roermond en enkele edelen, onder wie de graaf van Nesselrode, zitting hadden, aan de centrale regering voorstellen tot verbetering van de financiële positie van Roermond. Zij stelden daartoe onder meer de verdeling en verkoop van de Meinweg voor. Het aandeel van de stad in het bos zou groot zijn en de verkoop ervan zou voldoende opbrengen om de stedelijke schulden af te lossen. De burgers maakten immers toch geen gebruik van het weiderecht en dat van houtkap. De Staten stelden verder voor, dat de andere vier dorpen van het Oostenrijks Overkwartier hun gemene gronden maar moesten verkopen. Deze brachten immers nog niet de helft op van de productie die zij, eenmaal in handen van particulieren, zouden opleveren. De nieuwe eigenaren zouden bovendien bijdragen in de publieke lasten en het getal der belastingplichtigen doen toenemen⁴³. Fysiocratische denkbeelden vonden aldus ook in onze streken verbreiding.

Genoemde fysiocratische opvattingen ter zake van de verdeling van gemene gronden, werden echter vooral gepropageerd door personen, die niet zelf in het landbouwbedrijf werkzaam waren. Hoe stond de van landbouw levende bevolking tegenover de gedachte van een eventuele verdeling? Recht heeft deze vraag onderzocht voor het gewest Namen, waar in de zestiger jaren der achttiende eeuw een eerste poging van regeringswege tot verdeling op heftig verzet stuitte. Recht maakt onderscheid tussen de volgende groepen: a) de enkele „censiers” die een grote hoeve exploiteerden, zes tot acht paarden bezaten en een kudde van honderd tot tweehonderd schapen hielden, b) de minder rijke „gros manants” die een à twee paarden bezaten en c) de „petits manants” met minder dan vijftien bunder land, die geen paard bezaten. Beide laatste categorieën zijn te vergelijken met de ploegers en keuters in onze streken. De manants stonden aanvankelijk vijandig tegenover de opgelegde verdeling. Vóór de afkondiging van de verordening van 1773 hadden zij niet om verdeling gevraagd. Pas toen de verdeling van hogerhand werd opgelegd en de wijze van verdeling voor hen gunstig bleek te zijn, wijzigden zij hun standpunt. De „censiers” waren de grootste tegen-

⁴³ HSD, archief Nesselrode-Ehreshoven, inv. nr. 1229 G 1725/1726, f.68-69, 83v.; GAR, Oud archief Roermond, inv. nr. 287; RAL, archief Staten Overkwartier van Gelder, inv. nr. 1045, f.171, 172 v.

standers van de verdeling. Immers het weidegebied van hun schapen ging bij verdeling verloren. Volgens Delatte stonden in het Luikse de dagloners, die dank zij de gemene gronden een schaap en enige varkens konden houden, afwijzend tegenover de aantasting van de gebruiksrechten⁴⁴.

De Franse wetgeving tot 1804

De Franse revolutie betekende inzake de houding van de overheid ten aanzien van de gemene gronden geen breuk met het verleden, aangezien de meerderheid in de revolutionaire vergaderingen fysiocratische principes huldigde⁴⁵. De Législative besloot op 14 augustus 1792 tot een verplichte verdeling zonder evenwel de wijze van verdeling aan te geven. Mede daardoor had dit besluit geen praktische betekenis. Op 10 juni 1793 kwam het „décret concernant le mode de partage des biens communaux” tot stand, dat zo’n verdeling facultatief stelde. Artikel 1 omschreef de term „biens communaux” als „ceux sur la propriété ou le produit desquels tous les habitants d’une ou de plusieurs communes ou d’une section de commune, ont un droit commun”. Artikel 2 definieerde een „commune” als een „société des citoyens unis par des relations locales”. De commune werd in dit decreet derhalve niet als een rechtspersoon maar als een vermogensrechtelijke gemeenschap opgevat⁴⁶. Vandaar, dat artikel 3 kon bepalen: „Tous les biens appartenant aux communes, soit communaux soit patrimoniaux de quelque nature qu’ils puissent être, pourront être partagés, s’ils sont susceptibles de partage”. Verdeling zou plaatsvinden niet enkel onder de hoofden der huishoudingen, maar onder alle ingezetenen. Een vergadering van ingezetenen kon tot verdeling besluiten. Daartoe behoefde slechts een derde gedeelte van de aanwezige stemgerechtigden zijn voorkeur uit te spreken. Wanneer „plusieurs communes seront en possession concuremment depuis plus de trente ans d’un bien communal”, konden zij eveneens tot verdeling ervan overgaan⁴⁷.

Het decreet van 10 juni 1793 leidde evenwel in de praktijk niet tot

⁴⁴ Recht, Biens communaux Namurois, p. 72, 211-230, 256. Zie ook: Godechot, Institutions France, p. 200-201; I. Delatte, Les classes rurales dans le principauté de Liège au 18e siècle, Parijs 1945, p. 115-116.

⁴⁵ Godechot, Institutions France, p. 12; Bourgin, Communaux révolution française, p. 711, 714, 735.

⁴⁶ Vergelijk: Bourgin, Communaux révolution française, p. 672; Recht, Biens communaux Namurois, p. 36-37; Helbronner, Partage biens communaux, p. 48; De Blécourt, Aantekeningen marken, p. 326.

⁴⁷ Bormann-Daniels, Handbuch Gesetze, deel 2, p. 355-365; Godechot, Institutions France, p. 400-401; Bourgin, Communaux révolution française, p. 733-735; Helbronner, Partage biens communaux, p. 35-38.

algehele verdeling van de gemene gronden. Tengevolge van slechte bodemgesteldheid en de afkeer van de boerenbevolking, vonden in Frankrijk slechts weinig verdelingen plaats⁴⁸. Enige jaren later maakte een wet van 21 prairial IV (9 juni 1796) zo'n verdeling reeds onmogelijk. Overwegende, dat de uitvoering van het decreet van 10 juni 1793 aanleiding had gegeven tot talrijke reclames, werden alle acties, voortvloeiend uit deze wet, voorlopig opgeschort en werden alle bezitters van gemene gronden voorlopig in het gebruik ervan gehandhaafd. Een wet van 2 prairial V (21 mei 1797) verbood elke verkoop van „biens de commune”, met name die ingevolge het decreet van 10 juni 1793. De communes konden niet tot vervreemding of ruiling van hun goederen overgaan dan krachtens een bijzondere wet. Een wet van 9 ventôse XII (29 februari 1804) vormde het sluitstuk: de gemene gronden, die op dat moment bezeten werden door personen zonder dat een akte van verdeling was opgemaakt of zelfs maar verdeling had plaatsgevonden, zouden terugkeren „entre les mains des communautés d'habitants”⁴⁹. Over de verdeling van gemene gronden die door verschillende gemeenten gemeenschappelijk werden bezeten, werd in deze laatste wet niets gezegd.

De verdeling van gemene gronden krachtens het decreet van 10 juni 1793 was sedert 9 juni 1796 niet meer mogelijk. Het decreet van 10 juni 1793 kwam tot stand op een moment waarop de Franse legers de Zuidelijke Nederlanden nog niet bezet hadden, de wet van 21 prairial IV (9 juni 1796), waarbij de acties werden opgeschort, op een moment waarop de Franse wetgeving nog niet rechtstreeks gelding had in de Zuidelijke Nederlanden, maar via de volksrepresentanten moest worden afgekondigd. Hebben het decreet van 10 juni 1793 en de wet van 21 prairial IV gelding gekregen in de huidige Nederlandse provincie Limburg, zoals verschillende auteurs menen⁵⁰? Gezien het voorafgaande lijkt dat weinig waarschijnlijk. In een voor het departement van de Nedermaas aangelegd register, waarin de verbindende wetten geregistreerd werden, komen beide wetten niet voor. Beide wetten worden evenmin in de „inhaalwetgeving” van 1797 genoemd. De regerings-commissaris Bouteville liet op 27 februari 1796 (8 ventôse IV) aan de administratie van het departement van de Nedermaas weten, dat de goederen behorend aan een commune of aan verscheidene communes van een zelfde kanton, ook in de toekomst door de agent municipal

⁴⁸ Godechot, *Institutions France*, p. 518, 662-663; Bourgin, *Communaux révolution française*, p. 743-750.

⁴⁹ *Bulletin des lois*, 2e serie, deel 2, nr. 52, p. 12-13, nr. 124, p. 7; 3e serie, deel 9, p. 527-530. Zie ook: 4e serie, deel 3, p. 632-633.

⁵⁰ Helm, *Wet 1886*, p. 58; Droesen, *Gemeentegronden*, p. 37-38, 41, 63-64; Janssen de Limpens, *Swalmer gemeenten*, p. 126; *Dezelfde*, *Vylener rotten*, p. 204-205.

konden worden beheerd, zulks zonder melding te maken van het in de Franse republiek toen nog onverminderd van kracht zijnde decreet van 10 juni 1793. Pas op 26 april 1802 (6 floréal X) werden enige artikelen van dit decreet gepubliceerd, maar „seulement par forme d'instruction” ter uitvoering van de wet van 26 nivôse II (15 januari 1794) op de verdeling van brandhout. Tenslotte zegt een arrêté van de regerings-commissaris van de departementen tussen Maas, Rijn en Moezel van 29 nivôse IX (19 januari 1801) met zoveel woorden, dat het decreet van 10 juni 1793 in de vier departementen aan de Rijn niet gepubliceerd is⁵¹. Nu dit decreet noch in het departement van de Nedermaas noch in dat van de Roer is afgekondigd, is het merkwaardig te constateren, dat Gedeputeerde Staten van Limburg in 1818 meenden, dat dit decreet, in casu de bepalingen over de verdeling van gemene gronden onverdeeld bezeten door verscheidene gemeenten, wél verbindend was⁵². Mogelijk had men in het begin van de negentiende eeuw geen zicht meer op de wijze, waarop in de eerste jaren van de Franse periode wetten verbindend werden in de voormalige Zuidelijke Nederlanden.

De Franse wetgeving sedert 1804

Zoals wij in een voorafgaande paragraaf al zagen, bleef het vermogen van het kerspel, waarvan de gemene gronden het belangrijkste bestanddeel vormden, intact, overgegaan als dit was op de „commune” van de Franse periode. De Franse wetgeving ten aanzien van de verdeling onder de ingezetenen heeft in het huidige Limburg geen gelding gehad, zij is er niet afgekondigd. De wet van 9 ventôse XII (29 februari 1804), die rechtstreeks gelding had in de departementen van de Nedermaas en de Roer, bevestigde, dat de niet verdeelde woeste grond eigendom van de „communauté d'habitans” was. De communes konden evenwel volgens de wet van 2 prairial V (21 mei 1797), die in het departement van de Nedermaas wél rechtstreeks gelding had, maar die in het departement van de Roer krachtens besluit van Napoleon van 30 mei 1805 (10 prairial XIII) werd gepubliceerd⁵³, niet tot ruiling of vervreemding overgaan zonder speciale wet. Een keizerlijk decreet van 9 brumaire XIII (31 oktober 1804) regelde tenslotte het gebruik der gemene gronden. Waar het decreet van 10 juni 1793 geen uitvoering had

⁵¹ RAL, Frans archief, inv. nrs. 284, 3046, 301, f.80-80v.; Recueil des réglemens et arrêtés émanés du commissaire du gouvernement dans les quatre nouveaux départemens de la rive gauche du Rhin, deel 4, Straatsburg, an VII (1798/1799), nr. 40, p. 18-24.

⁵² RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821; Administratief memoriaal der provincie Limburg 7 (eerste halfjaar 1820), p. 336-345.

⁵³ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 1940; Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer, an XIII (1804/1805), p. 465-466.

gevonden, zou het gebruik der gemene gronden op dezelfde voet als voorheen worden uitgeoefend. De gemeenteraden van de „communes d'habitans” konden beraadslagen over wijzigingen van dit gebruik, maar de uiteindelijke beslissing in dezen werd genomen bij keizerlijk decreet, gehoord het advies van de onderprefect en de prefect⁵⁴. Daar deze communes in het huidige Limburg, afgezien van de meer communes omvattende mairies, samenvielen met de communes, betekende de Franse wetgeving een bevestiging van de overgang van de gemene gronden van kerspel op commune⁵⁵.

De rechtspositie van de gemene gronden die ingevolge de Franse wetgeving was ontstaan, werd door Fleurigeon in 1809 beschreven in zijn „Code administratif”: „Il n'est pas exact d'appliquer aux biens communaux le principe que le propriété est un droit sacré qui ne peut être transféré que par le propriétaire. Les biens communaux sont le propriété inaliénable de la communauté en non le droit aliénable de tels ou tels habitants. Cette communauté se compose par des règles déterminées par les lois et indépendantes de la volonté des habitants... Ce n'est donc pas la volonté du propriétaire qui règle les droits des habitants mais celles de la loi, tutrice de communes”⁵⁶.

De eerder genoemde fysiocratische denkbeelden werden ook na de in 1797 in werking gestelde rem op de verdeling van gemene gronden door Franse overheidsfunctionarissen in geschrifte verkondigd en zouden ook bij de verdeling van de Meinweg nog regelmatig gehoord worden. Zo pleitte de onderprefect van Roermond op 15 april 1802 (25 germinal X) voor de verpachting van tenminste een gedeelte der gemene gronden der communes teneinde de gemeentelijke inkomsten te verhogen. Dorsch was in zijn „Statistique du département de la Roer” uit het jaar XII (1803/1804) voorstander van verdeling, verkoop of verpachting van heidegronden ter bevordering van de landbouw. De gemene gronden

⁵⁴ Bulletin des lois/Bulletin der wetten 12, nr. 20, p. 22; Bourgin, *Communaux révolution française*, p. 750. Zie ook: Bulletin des lois, 4e serie, deel 8, p. 345-436.

⁵⁵ Vergelijk: Roebroek, *Gemeente Echt*, p. 89; Van Wijnbergen, *Heeselaarsbroek*, p. 243-244; Blink, *Woeste gronden*, p. 130. Het voorkomen van vele gemeentelijke bossen in het westelijke Rijnland, Rheinland-Pfalz, Unterfranken en Saarland wordt met name aan de Franse wetgeving toegeschreven. Zie: Hesmer, *Wald und Forstwirtschaft*, p. 135; Mantel, *Forstgeschichtliche Beiträge*, p. 50-51; Wobst, *Markwald*, p. 47, 55. In de provincie Gelderland welke grotendeels als onderdeel van het Koninkrijk Holland pas in 1810 bij het Franse Keizerrijk werd ingelijfd, ontstonden in de negentiende eeuw problemen omtrent de vraag, of de gemeente wel door ingezetenen gebruikte gemene gronden mocht beheren. Zie: Fockema Andreae, *Uit de Overbetuwe*, p. 23-27; Martens van Sevenhoven, *Schets burgerlijke gemeente*, p. 25; Helm, *Wet 1886*, p. 14, 58-59; Jonge van Ellemee, *Drentsche markenorganisatie*, p. 35. Verdelingen ingevolge de Markenvet van 1886 vonden in Limburg nauwelijks plaats.

⁵⁶ M. Fleurigeon, *Code administratif de l'administration I*, Parijs 1809, p. 205.

werden immers niet goed beheerd noch brachten ze veel op, omdat niemand zich om deze gronden bekommerde⁵⁷.

Niettemin was in de Franse wetgeving nog slechts sprake van verdeling, als het verdeling van gemene gronden tussen gemeenten onderling betrof. Een door Napoleon op 20 juli 1807 goedgekeurd advies van de Raad van State had betrekking op de verdeelsleutel die gehanteerd moest worden, wanneer twee gemeenten die „propriétaires par indivis d'un bien communal” waren, tot verdeling wensten over te gaan. De Raad van State adviseerde, dat in zo'n geval de verdeling overeenkomstig het getal der vuurhaarden in de afzonderlijke gemeenten moest plaatsvinden, zonder te letten op de uitgestrektheid van het territoire der gemeenten. In een advies van 12 april 1808 herhaalde de Raad van State dat verdeling overeenkomstig het getal der vuurhaarden diende te geschieden⁵⁸.

Merkwaardig is, dat de verdeling van de Meinweg onder de gemeenten gedurende de Franse periode niet juridisch gefundeerd werd. Pas in 1818 werd op instigatie van Gedeputeerde Staten van Limburg in een K.B. voor het eerst verwezen naar het decreet van 10 juni 1793, dat immers ook de verdeling van gronden tussen verscheidene communes regelde, en naar artikel 815 van de Code civil, inhoudend dat niemand gedwongen kon worden in onverdeeldheid te blijven en dat altijd verdeling kon worden gevorderd⁵⁹. Volgens negentiende-eeuwse Franse civilisten als Delvincourt en Marcadé was het in dit artikel vastgelegde principe niet enkel van toepassing op onverdeeldheid als gevolg van erfopvolging, maar op alle omstandigheden, waarin sprake is van onverdeeldheid⁶⁰. Zachariae en Merlin stelden met zoveel woorden, dat

⁵⁷ RAL, Frans archief, inv. nr. 916; A.J. Dorsch, *Statistique du département de la Roer*, Keulen, an XII (1804), p. 270, 276.

⁵⁸ Bulletin des lois, 4e serie, deel 6, p. 345, deel 8, p. 337-338; RAL, Frans archief, inv. nr. 302, f.41-42v. Vergelijk: Bader, *Dorfgenossenschaft-Dorfgemeinde*, p. 145; C.H.E. von Berg, *Geschichte der deutschen Wälder bis zum Schlusse des Mittelalters*, Dresden 1871, herdruk Amsterdam 1966, p. 257-258.

⁵⁹ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, archief Staatssecretarie, inv. nr. 654, 21 juli 1818, nr. 69; Administratief memoriaal der provincie Limburg 4 (tweede halfjaar 1818), p. 82-89,7 (eerste halfjaar 1820), p. 336-345. Zie voor de toepassing van artikel 815: Engels, *Gemeinheitsteilungen*, p. 130-131. Vergelijk: Antonetti, *Partage forêts*, p. 437.

⁶⁰ V. Marcadé, *Elements du droit civil français ou explication méthodique et raisonnée du Code civil* 3, Parijs 1844, p. 249; Dezelfde, *Explication théorique et pratique du Code civil* 3, Parijs 1873, p. 198-199; Delvincourt, *Cours de Code civil* 3, Brussel 1825, p. 374. Zie ook: C.B.M. Toullier, *Le droit civil français suivant l'ordre du Code* 4, Brussel 1820, p. 340; J.B. Sirey, *Les codes annotés de tous les arrêts rendus par la cour de cassation et par les cours diverses de France: avec indication des dispositions nouvelles, interprétatives ou modificatives, depuis la publication de codes jusqu'à ce jour*, Brussel 1834, p. 229-230; C. Demolombe, *Traité de successions*. In: *Cours de Code Napoléon* 15, Parijs 1859, p. 471-472.

dit principe ook gold ten aanzien van „biens indivis entre deux ou plusieurs communes”⁶¹.

Bijzonder gedeelte

De dreigende confiscatie van de Meinweg afgewend

Voordat serieuze plannen tot verdeling van de Meinweg rezen, dreigde in 1803 even de confiscatie van de Meinweg ten behoeve van de Franse Republiek. Aanleiding daartoe was waarschijnlijk een wet van 28 ventôse XI (19 maart 1803) „relative aux droits de pâturage et autres usages dans les forêts nationales”. Deze wet gebood de gemeenten en particulieren, die gebruiksrechten pretendeerden ten aanzien van de nationale bossen, om binnen zes maanden na publicatie der wet hun rechtstitels aan de prefecten en onderprefecten over te leggen op straffe van verlies van hun rechten. Toen de prefect van het departement van de Roer meende, dat het merendeel der gemeenten en particulieren niet aan deze verplichting voldeed, liet hij kort voor het verstrijken der termijn op 3 september 1803 (16 fructidor XI) een circulaire uitgaan, waarin hij er op aandrong om vóór 27 september 1803 de titels over te leggen. Voorts wees hij erop, dat als titels slechts „titres positifs ou des documents anciens et écrits certains” en geenszins eenvoudige verklaringen of getuigenverhoren konden dienen⁶².

Op 22 september 1803 wendden de inwoners van Wassenberg, Melick, Herkenbosch, Steinkirchen en Effeld, Ophoven, Birgelen, Arsbeck, Karken, Vlodrop en Maasniel zich in een gezamenlijk schrijven tot de prefect van het departement van de Roer. Zij hadden met grote verbazing vernomen, dat de inspecteur der bossen de grote heide die tussen de genoemde gemeenten gelegen was, in beslag wilde nemen namens de Franse Republiek. Dit voornemen kwam volgens hen kennelijk voort uit een gebrek aan kennis omtrent „notre droit appuyé sur plusieurs titres et une possession non interrompue de plusieurs siècles” en uit een verkeerde interpretatie van de wet van 28 ventôse XI. Immers de gemeenten pretendeerden niet slechts het gebruiksrecht, weiderecht etc., maar dat van eigendom (propriété). De genoemde wet van 28 ventôse XI alsmede de circulaire van 16 fructidor XI waren derhalve niet op de Meinweg van toepassing. Veiligheidshalve stuurden zij toch een tekst

⁶¹ C.S. Zachariae, Code de droit civil français: traduit le l'allemand sur la cinquième édition (1839) et revu et augmenté... par Aubry et Rau I, tweede druk, Brussel 1850, p. 194-195 noot 10; Merlin, Répertoire universel et raisonné de jurisprudence 5, vijfde druk, Brussel 1825, p. 188 en 22, vijfde druk, Brussel 1827, p. 327.

⁶² Bulletin des lois, 3e serie, deel 7, p. 674-675; Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer, an XI (1802/1803), p. 383-386.

van het bosreglement van 1633 op en verzochten tenslotte de prefect hen in hun onbetwistbaar recht te handhaven.

De prefect liet deze stukken op 18 oktober 1803 doorsturen voor advies naar de inspecteur der bossen. Diens chef, de conservator der wateren en bossen te Koblenz, antwoordde op 6 februari 1805⁶³. De conservator had het verzoek van de inwoners gelezen en het bosreglement van 1633 bestudeerd. Volgens hem was het bosreglement van 1633 een overeenkomst tussen de hertog van Gulik en de Staten van het Oostenrijks Overkwartier (sic) naar aanleiding van een jurisdictiegeschil. De hertog beweerde, dat „le terrain de la forêt entière lui appartenoit en propriété absolue”. Uit de aanhef van de tekst van 1633 bleek nu volgens de conservator, dat de hertog in zijn eigendomsrecht werd bevestigd. De aanhef van het bosreglement bevatte immers het zinsfragment: „ihrer furstlichen durchleucht busch der Meinwegh genandt”. De genoemde gemeenten waren derhalve slechts „simples usagers”. Artikel 2 van het bosreglement bepaalde dat de datum van een buitengewoon houtgeding zes weken tevoren bekend moest worden gemaakt in de kerspelskerken „da die gehulssden so auff den busch beërbt sein, wohnen”. Het begrip „beërbt” was volgens de conservator in het Duits synoniem aan „berechtigt = usagers”, terwijl het woord „propriétaire” gelijk stond aan „eigenthumer”. Op een andere betekenis dan gebruiksrecht kon het begrip „beërbt” niet slaan, aangezien er anders tegenspraak zou zijn met de aanhef van het bosreglement. Ter verdere adstructie van deze geforceerde conclusies werden nog de omstandigheden, dat de ambtman van Wassenberg en de schepenen van Melick en Herkenbosch het gerecht vormden tijdens het houtgeding, dat de landsheer de boswachters benoemde en dat er slechts beperkte mogelijkheden waren om brandhout te kappen, als evenzovele aanwijzingen voor het eigendomsrecht van de landsheer, aangemerkt, welk recht op de Franse Republiek zou zijn overgegaan⁶⁴.

De directeur der domeinen in het departement van de Roer sloot zich bij bovenstaande mening aan, waarop de „conseil de préfecture” op 31 december 1806 besliste, dat uit het bosreglement duidelijk bleek, dat aan de reclamerende gemeenten van oudsher het recht tot gebruik van de betreffende heide toekwam, zonder dat bewezen was dat de hertog aan hen zijn „propriété foncière” had afgestaan. De gemeenten werden derhalve in hun gebruiksrecht gehandhaafd, doch kregen de gelegen-

⁶³ Het departement van de Roer ressorteerde in ieder geval tot 6 februari 1805 onder de conservateur des eaux et forêts te Koblenz, in ieder geval sedert 30 januari 1806 onder de te Luik residerende conservateur. Zie: HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 4093 I; Bär, Behördenverfassung, p. 51.

⁶⁴ Zie ten aanzien van de „eigendom” van de Meinweg p. 312-314.

heid binnen een jaar de eventuele titels over te leggen, waaruit hun eigendomsrecht zou blijken.

De conseil de préfecture schaarde zich derhalve niet zonder meer achter het standpunt van de conservator der wateren en bossen⁶⁵. Op het moment dat dit besluit genomen werd, waren de voorbereidingen tot verdeling van de Meinweg al in volle gang. Merkwaardig blijft het, dat in dit besluit niet naar de geplande verdeling werd verwezen, terwijl omgekeerd bij de verdeling nooit sprake was van het eventuele eigendomsrecht van de Franse staat.

De verdeling van de Meinweg

Opmeting en grensbepaling van de Meinweg

De eerste aanzet tot verdeling van de Meinweg ging niet uit van de gerechtigden of de prefect van het departement van de Roer. Het initiatief in dezen lag daarentegen bij de prefect van het departement van de Nedermaas. Directe aanleiding tot verdelingsplannen gaven niet zozeer fysiocratische denkbeelden als wel praktische problemen bij het opmeten van gemeenten. Een besluit van 27 vendémiaire XII (20 oktober 1803) schreef namelijk voor, dat de grenzen der gemeenten moesten worden vastgesteld, alsmede dat de gemeenten opgemeten en in secties verdeeld moesten worden. De werkzaamheden dienden te geschieden door een landmeter, vergezeld van de controleur der directe belastingen en bijgestaan door de burgemeesters en „aanwijzers”. In het departement van de Nedermaas was de landmeter P.F. Lemire met deze opdracht belast. Hem werd op 12 september 1804 door de prefect verzocht met dit werk te beginnen. Drie dagen later stelde de prefect van het departement van de Roer regels vast inzake de opmeting in zijn ressort⁶⁶. In september 1804 werd inderdaad begonnen met de opmeting van onder andere Nedercruchten, Wegberg, Elmpt en Maasniel. Na april 1805 zouden onder andere Herten en Vlodrop aan de beurt komen.

De ingenieurs-landmeters lieten echter op 15 juli 1805 aan de prefect weten, dat vele gemeenten met elkaar in onenigheid verkeerden over het verloop der onderlinge grenzen. Er waren er, die oude pretenties lieten herleven, waarover al scheen te zijn beslist. Met name de betwistingen tussen Vlodrop en Karken en die tussen Maasniel en Herkenbosch hielden de werkzaamheden der landmeters op. P. Petit, contro-

⁶⁵ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 1034, f.71-75v.

⁶⁶ RAL, Frans archief, inv. nr. 4210; Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer, an XII (1803/1804), p. 577-584.

leur der directe belastingen te Roermond, zou over het geschil tussen Maasniel en Herkenbosch een rapport schrijven. Dit rapport, dat overigens niet werd teruggevonden, moet de prefect op de hoogte hebben gebracht van de bestaande geschillen over de begrenzing van de Meinweg, immers op 30 juli 1805 deelde deze aan de directeur der directe belastingen te Roermond mede, dat veertien gemeenten, behorend tot het departement van de Nedermaas respectievelijk dat van de Roer, in onverdeelde eigendom een heide bezaten. Aangezien de opmetingswerkzaamheden van de gemeenten, behorend tot het departement van de Nedermaas, moesten worden beëindigd, was het noodzakelijk, dat afgrenzing van het territoire der gemeenten aan de zijde van de Meinweg plaatsvond en dat ieders aandeel in deze heide werd vastgesteld. Nadat daarop de ingenieurs-landmeters hadden geschreven, dat met name de onverdeeldheid der heide de beëindiging hunner werkzaamheden in de weg stond, stelde de prefect op 17 september 1805 aan zijn collega van het Roerdepartement voor, de Meinweg te verdelen. Ten aanzien van de te volgen procedure merkte hij op, dat de verdeling veel tijd in beslag zou nemen, als men deze aan de burgemeesters der belanghebbende gemeenten overliet. Hij stelde derhalve voor de verdeling te laten voltrekken door de inspecteurs der directe belastingen van beide departementen in aanwezigheid van de burgemeesters en adjoints⁶⁷.

Een maand later, op 17 oktober 1805, reageerde de prefect van het departement van de Roer. De controleur der directe belastingen te Kempen was aangewezen om mee te werken aan de opmeting en afgrenzing van de Meinweg. Van de zijde van het departement van de Nedermaas werd de controleur der directe belastingen te Roermond, P. Petit, aangewezen. Petit had reeds in nota's laten blijken, dat hij over kennis van zaken beschikte. Zo had hij reeds laten weten, dat de gemeenten van het departement van de Nedermaas recht hadden op 1/14 deel van de Meinweg, terwijl Nedercruchten recht had op 2/14 deel⁶⁸. Petit sprak met de controleur te Kempen af om, elk vergezeld van een landmeter, op 4 januari 1806 te Nedercruchten bijeen te komen ten einde eerst de grenzen van de Meinweg vast te stellen en in kaart te brengen. Daarna zou een plan tot verdeling worden gemaakt. Op de afgesproken dag verschenen Petit en de landmeter Lemire te Nedercruchten, maar daar troffen zij slechts een schrijven van verhindering van de controleur uit Kempen aan. Gezien het belang dat aan de spoedige afwerking werd gehecht, bepaalden zij toen, in afwachting van een functionaris namens het Roerdepartement, al vast de grenzen van

⁶⁷ RAL, Frans archief, inv. nrs. 4211, 4204, 60. Tenzij anders vermeld zijn de gegevens betreffende de Franse periode aan dit laatste inventarisnummer ontleend.

⁶⁸ RAL, Frans archief, inv. nr. 4212, 47 (8 vendémiaire XIV). Zie over Petit: Nederland's Adelsboek 42 (1949), p. 443.

de Meinweg. Tijdens deze werkzaamheden bleek, dat het geschil over het verloop van de grens van de Meinweg bij Nedercruchten de verdeling in de weg zou staan. Petit nodigde derhalve de burgemeesters van de meest nabij gelegen gemeenten uit om op 14 januari 1806 te Nedercruchten bijeen te komen. De aanwezige burgemeesters, respectievelijk adjoints of aanwijzers van Wassenberg, Melick en Herkenbosch, Vlodrop, Arsbeck, Nedercruchten en Overcruchten sloten op deze datum de volgende overeenkomst. Als grens tussen Overcruchten en Nedercruchten enerzijds en de Meinweg anderzijds erkenden zij de linie die die van Cruchten altijd hadden aangewezen, namelijk een rechte lijn vanaf „Heinkentomp”, een heuveltje op de grens van Elmp, Nedercruchten en de Meinweg, tot aan een grenssteen geheten „Berckerpeerdtshoof” bij het Merbecker bos. De gemeente Nedercruchten zou 493 hectare 32 are heide, gelegen langs deze grenslijn, in volle eigendom verwerven en deed van haar kant afstand van alle aanspraken op de rest van de Meinweg, die nu verdeeld zou worden onder de overige twaalf gemeenten. De overeenkomst zou ter goedkeuring worden voorgelegd aan de prefecten van de departementen van de Nedermaas en de Roer. Petit reisde vervolgens op 27 januari 1806 naar Steinkirchen, waar de akte door de burgemeester en een belastingambtenaar der gemeenten Ophoven, Birgelen en Steinkirchen en twee gemeenteraadsleden van Karken werd ondertekend. Tenslotte hechtten de burgemeesters en adjoints van Roermond, Maasniel en Herten op 3 februari hun goedkeuring aan deze overeenkomst⁶⁹.

Op 6 februari 1806 stelde Petit de prefect op de hoogte van het bereikte resultaat. Wanneer de overeenkomst en de kaart van de Meinweg door de prefect zouden zijn goedgekeurd, wilde Petit met zijn collega uit Kempen alle gerechtigden bijeenroepen en een plan tot verdeling opstellen. De verdeling van de Meinweg, zo vervolgde Petit, zou een niet hoog genoeg te schatten nut opleveren. Zij zou meer dan vijfduizend hectare middelmatige grond aan de landbouw beschikbaar stellen. De nog bestaande onvruchtbaarheid was slechts het gevolg van het feit dat de bodem onverdeeld was en overmatig gebruikt werd. De gerechtigde gemeenten die niet aan de Meinweg grensden, waren sterk voor verdeling geporteerd. Uit de opbrengst van de hen toevallende gedeelten van de Meinweg konden batten of dijken worden onderhouden of schulden worden afgelost. Vroegere pogingen tot verdeling waren ten dele gestuit op de tegenstand der aangrenzende gemeenten, wier inwoners exclusief gebruik van de Meinweg konden maken. Nu, na het afgesloten accoord te Nedercruchten, leek het einde van deze, de welvaart frustrerende onverdeeldheid in zicht.

⁶⁹ Vergelijk: GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 419, brief nr. 1596.

De prefect van het departement van de Nedermaas deelde op 10 juli 1806 aan zijn collega van het Roerdepartement de werkzaamheden van Petit mede. De prefect wilde de overeenkomst van 14 januari niet aan de keizer ter goedkeuring voorleggen, voordat de gemeenteraden — zulks waarschijnlijk ingevolge de wet van 9 brumaire XIII (31 oktober 1804)⁷⁰ — over het voordeel van de verdeling zouden hebben beraadslaagd. De burgemeesters moesten derhalve gemachtigd worden om de gemeenteraden daartoe te convoceren. Zodra de gemeenteraden tot overeenstemmende mening zouden zijn gekomen, zou het plan aan de regering ter goedkeuring worden voorgelegd.

Goedkeuring van verdeling om formele redenen uitgesteld

Gedurende bijna een jaar lagen de werkzaamheden stil. Pas op 20 april 1807 kwamen de controleurs der directe belastingen van Roermond en Kempen en de burgemeesters der gerechtigde gemeenten te Nedercruchten samen. De in januari 1806 vastgestelde grenslijn tussen Overcruchten en Nedercruchten enerzijds en de Meinweg anderzijds werd aangehouden, hetgeen nog steeds als een concessie aan die van Cruchten werd gezien. De Meinweg werd tijdens een volgende vergadering op 11 mei 1807 in dertien „loten” verdeeld, elk van 186 hectare 43 are. Over- en Nedercruchten werden nu niet door gebiedsafstand „uitgekocht”, maar nu tesamen als één gerechtigde beschouwd. Vervolgens werden de aandelen aan de gemeenten toegewezen en deden de burgemeesters namens hun respectieve gemeenten afstand van alle rechten op de overige gedeelten. De aandelen werden zo gekozen, dat zij zo dicht mogelijk bij de gerechtigde gemeenten lagen. De aandelen van Melick, Herkenbosch, Maasniel, Roermond en Herten lagen in het westelijk gedeelte van de Meinweg. Het aandeel van Nedercruchten was een langgerekte strook langs de noord- en noordoostelijke grens van de Meinweg. Alle „loten” bestonden uit één blok met uitzondering van het aandeel van Arsbeck, dat uit twee percelen in het zuidoostelijke gedeelte van de Meinweg bestond⁷¹. Op 13 mei 1807 mat de ingenieur-landmeter Lemire in aanwezigheid der burgemeesters de onderscheiden aandelen af en werden er grensmarkeringen geplaatst.

Geheel naar wens ging het sedertdien niet. De prefect van het departement van de Roer beklagde zich op 28 augustus 1807, dat hij de tekst van het proces-verbaal van 11 mei 1807 nog steeds niet had gezien. Het leek hem tijd, dat de verdeling aan de minister van Binnenlandse Zaken

⁷⁰ Zie p. 336-337.

⁷¹ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 6 maart 1822; GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 421, brief nrs. 1773 en 1782.

werd voorgelegd, zodat deze een beslissing zou kunnen nemen, die aan alle twist een einde zou maken. Beraadslaging door de gemeenteraden leek hem overbodig. Het oponthoud bleek zijn oorzaak te hebben in de weigering van de burgemeesters van Roermond, Arsbeck en Nedercruchten om de akte van verdeling te tekenen. Die van Nedercruchten en Arsbeck waren ontevreden over de verdeling, omdat zij tot dan toe, vrijwel met uitsluiting van de ingezetenen der andere gemeenten van de Meinweg gebruik maakten. Zij maaiden ook na 11 mei 1807 als vanouds heide op de Meinweg, kapten er hout en staken er turf⁷².

Eind september 1807 was de prefect van het departement van de Nedermaas in het bezit van de processen-verbaal van de verdeling en afmeting en van de kaart van de Meinweg. Hij stelde zijn collega van het Roerdepartement — tegen de achtergrond van de gerezen moeilijkheden — voor deze stukken met beider advies aan de minister ter goedkeuring toe te sturen. „Cette marche me parait la seule propre à terminer un partage qui ne pourrait jamais avoir lieu, s'il devait être prononcé d'après les avis des conseils municipaux”. Deze laatste was het volledig met zijn collega eens: de processen-verbaal konden de beraadslagingen der gemeenteraden wel vervangen. Op 29 oktober legde de prefect van het departement van de Nedermaas de stukken voor aan de minister van Binnenlandse Zaken. In een begeleidende brief deelde hij mede, dat de verdeling niet algemene instemming vond. De verafgelegen gemeenten waren vóór, de nabij gelegen gemeenten tegen verdeling. Zou deze operatie overgelaten worden aan de burgemeesters en gemeenteraden, dan zou wegens de tegengestelde belangen nooit overeenstemming worden bereikt. Ofschoon de prefect was afgeweken van een instructie van 13 maart 1806, die raadpleging van de gemeenteraad in geval van wijziging van gemeentegrenzen voorschreef, hoopte hij toch, dat de minister het verdelingsproject zou goedkeuren. De minister van Binnenlandse Zaken liet echter in een schrijven van 12 november 1807 weten, dat hij het project niet aan de keizer ter goedkeuring kon voorleggen. Het was onder meer „indispensable que les conseils municipaux des communes intéressées émettent chacun leur vœu à ce sujet”. De gemeenteraden mochten dus in ieder geval niet gepasseerd worden. De prefecten moesten bovendien in een gemotiveerd besluit de nieuwe grens tussen beide departementen, die als gevolg van de verdeling zou ontstaan, aangeven. De Meinweg behoorde immers tot het departement van de Roer en de directeur der directe belastingen te Roermond had voorgesteld de aan Cruchten en Vlodrop toekomende aandelen bij deze gemeenten, maar de porties van Roermond, Herten en Maasniel bij de

⁷² RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12131, concept-brief van de burgemeesters van Roermond, Maasniel, Herten en Vlodrop aan de onderprefect van 9 december 1807.

gemeente Elmpt te voegen, welke gemeenten tot het departement van de Nedermaas behoorden.

De verdeling gekoppeld aan herziening van departementale grenzen

Op 24 november 1807, veertien dagen nadat in Parijs de bovengenoemde beslissing was genomen, gaf de prefect instructies aan de onderprefect van Roermond. Hij was van mening, dat het laten vergaderen van de gemeenteraden inzake de verdeling alleen positief resultaat zou opleveren, wanneer de vergaderingen door een gezaghebbend persoon geleid werden. De onderprefect moest de gemeenteraden bijeen laten roepen door de burgemeesters. Tijdens deze vergadering moest de onderprefect de leden in kennis stellen van de overeenkomst van 11 mei 1807, waarna onmiddellijk beraadslaging diende te volgen over de vraag of de verdeling van de Meinweg voordelig voor de gemeente was. De prefect twijfelde er niet aan, dat de gemeenteraadsvergaderingen onder leiding van de onderprefect zich vóór verdeling zouden uitspreken.

De gemeenteraden van Roermond, Herten, Maasniel en Vlodrop die op 18 respectievelijk 19, 20 en 23 februari 1808 vergaderden, spraken zich vóór verdeling uit. De gemeenteraad van Nedercruchten, die op 25 februari bijeenkwam, was tegen verdeling. Bij de heersende onverdeeldheid hadden de inwoners veel meer voordeel van de Meinweg in de vorm van het weiden van vee en het maaien van heide, welke het stalstro verving. Door de verdeling zou voorts de gemeente worden benadeeld, omdat het toe te wijzen gedeelte uit zandgrond bestond en niet een derde van de waarde der andere aandelen bezat. Een complicerende factor doemde op in de persoon van de heer Byhl, burgemeester te Wegberg, die namens de graaf van Nesselrode liet weten, dat de hoeven van de graaf aldaar ook recht tot gebruik van de Meinweg bezaten. Hij toonde een akte, verleden op 26 mei 1807 voor notaris Gormans te Erkelenz, waarin verklaringen waren neergelegd die de pretentie van de graaf van Nesselrode steunden⁷³.

De prefect van het departement van de Roer bepaalde op 25 februari 1808, dat de gemeenteraden van Wassenberg, Karken, Birgelen, Herkenbosch en Myhl op 8 maart 1808 te Wassenberg bijeen moesten komen om enkel over de onderlinge afgrenzing der aandelen te beraadslagen. Zij dienden zich te conformeren aan de verdeling van 11 mei 1807. De controleur der directe belastingen te Kempen zou aanwezig zijn en de gemeenteraadsleden aan het algemeen welzijn, dat

⁷³ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 4; archief schepensbank Nedercruchten, inv. nr. 2, f.39-40v.

kennelijk verdeling eiste, herinneren. Het bleek, dat de gemeenteraden van Wassenberg, Karken, Birgelen en Myhl vóór verdeling waren. Die van Myhl zelf waren niet gerechtigd tot de Meinweg, maar die van Arsbeck, ressorterend onder de mairie Myhl, waren tegen verdeling. Ook de gemeenteraad van Herkenbosch en die van Steinkirchen, behorend onder de mairie Birgelen, voelden niets voor verdeling, omdat het vee dan veel weidegebied zou verliezen⁷⁴. De prefect van het departement van de Roer schreef deze tegenstand toe aan de omstandigheid, dat de betreffende gemeenten dicht bij de Meinweg gelegen waren, waardoor zij groot voordeel van de onverdeelde Meinweg genoten, terwijl deze de andere gerechtigden geen enkel nut opleverde. Met de tegenstanders, zo betoogde de prefect, die slechts door eigenbelang werden geleid, hoefde men geen rekening te houden. Nu bracht de onverdeelde heide praktisch niets op, terwijl deze na de verdeling door beplanting in waarde zou stijgen en het landbouwareaal vergroten zou. Verliep het raadplegen van de verschillende gemeenteraden al met al nog tamelijk snel, de vaststelling van de nieuwe grens tussen de twee departementen als gevolg van de verdeling van de Meinweg had veel meer voeten in de aarde. De minister van Binnenlandse Zaken had reeds op 5 november 1807 gevraagd voorstellen te doen ter zake van een meeromvattende wijziging der grenzen tussen de departementen, waarop de prefect van het departement van de Nedermaas op 31 augustus 1808 voorstelde onder andere de kantons Heinsberg, Geilenkirchen en Sittard bij het departement van de Nedermaas te voegen. In dit plan vielen de gehele Meinweg en alle gerechtigde gemeenten aan het departement van de Nedermaas toe⁷⁵. Kennelijk in afwachting van een Parijse reactie op dit meeromvattende plan, ondernam de prefect geen stappen om eerst nog over de detailkwestie van de grenzen op de Meinweg advies uit te brengen. Gedurende twee jaren lag de verdeelingskwestie stil.

Op 4 oktober 1810 liet de prefect van het departement van de Roer weten, dat bij hem enige, niet nader aangeduide, bezwaren omtrent de verdeling van de Meinweg waren ingediend. Hij ging ervan uit, dat de beraadslagingen van de gemeenteraden aan de minister van Binnenlandse Zaken waren gezonden; hij zou nu graag de beslissing van de regering willen weten. Op 27 oktober daaraanvolgende ging de prefect van het departement van de Nedermaas weer tot handelen over en nam een nieuw besluit dat hij ter goedkeuring aan de minister van Binnenlandse Zaken toestuurde. Hij adviseerde de verdeling van 11 mei 1807

⁷⁴ RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12131; HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 4.

⁷⁵ RAL, Frans archief, inv. nr. 4223. De kantons Heinsberg, Geilenkirchen en Sittard hadden in 1795 officieel korte tijd deel uitgemaakt van het departement van de Nedermaas. Zie: Hardenberg-Nuyens, Inventaris Nedermaas, p. XXIV, XXXII.

goed te keuren en de aandelen aan de respectievelijke gemeenten toe te wijzen. Op de afwijzende houding van de gemeente Nedercruchten en de mairies Myhl en Herkenbosch hoefde geen acht te worden geslagen en evenmin op de pretenties van de graaf van Nesselrode. Eerstgenoemden hadden wegens hun nabije ligging als enigen feitelijk voordeel van de Meinweg, de rechten van de graaf waren in het verleden afgekocht. Wat de grenzen betrof, merkte de prefect op, dat noch die van vóór noch die van na de verdeling aanvaardbaar waren wegens hun onregelmatig verloop. Hij verwees naar zijn plan van 31 augustus 1808 inzake een algehele grenswijziging die dat aangeven van nieuwe grenzen op de Meinweg overbodig maakte. Hij herhaalde de voordelen van deze meeromvattende wijziging der grenzen, die hij in het besluit van 31 augustus 1808 en nadien nog eens in een memorie van 19 december 1809 uitvoerig had beschreven.

De verdeling van de Meinweg annex de grenswijziging der departementen werd nu in november 1810 in het ministerie van Binnenlandse Zaken in behandeling genomen en de prefect van het departement van de Roer moest over beide kwesties van advies dienen. Met betrekking tot de voorstellen tot wijziging der grenzen kwam op 14 oktober 1811, een jaar later, een negatief bericht uit Parijs. De keizer wenste niet, dat in de omvang der departementen wijzigingen zouden worden aangebracht, voordat hij opdracht tot het voorleggen van een algemeen rapport over dit onderwerp zou hebben gegeven.

De verdeling te Parijs afgekeurd

Toen de plannen tot herziening van de departementale grenzen van de baan waren, kreeg de baron de Quinette, „directeur-général de la comptabilité des communes et hospices”, in juli 1812 namens de minister van Binnenlandse Zaken opdracht het dossier over de verdeling van de Meinweg te bestuderen en aan de minister een voorstel te doen. In een concept-schrijven van 23 juli 1812, bestemd voor de prefect van het departement van de Roer, merkte baron de Quinette op, dat blijkens het proces-verbaal der verdeling deze onder dertien gemeenten had plaatsgehad, terwijl er toch veertien gerechtigden waren. De Meinweg was voorts in dertien gelijke „loten” verdeeld. „Cependant il résulte des pièces que la propriété d'aucune de ces communes n'est établie par titre, qu'elles n'ont pour justifier de cette propriété indivise entr'elles qu'une possession immémoriale”. In dat geval diende de verdeling onder de gemeenten te geschieden overeenkomstig het getal der vuurhaarden, zoals bepaald in het advies van de Raad van State van 20 juli 1807. De Meinweg moest opnieuw overeenkomstig deze verdeelsleutel worden verdeeld, waarna de gemeenteraden opnieuw moesten worden geraad-

pleegd⁷⁶. In Parijs was men dus van mening, dat het werk moest worden overgedaan. Of de prefect van het departement van de Nedermaas van de te Parijs geuite meningen op de hoogte is gebracht, is zeer onwaarschijnlijk. Nog bij besluit van 11 oktober 1813, weinig maanden voor het einde der Franse periode, deed hij het voorstel om enkel ten aanzien van de Meinweg de grens der departementen te wijzigen, aangezien een algehele grenswijziging, zoals laatstelijk voorgesteld op 27 oktober 1810, geen goedkeuring had gekregen.

Samenvatting

De verdeling van de Meinweg was aan het einde van de Franse periode niet afgerond. In 1806 waren de grenzen van de Meinweg vastgesteld, op 11 mei 1807 had in een vergadering van burgemeesters de verdeling plaatsgevonden, gevolgd door markering der toegewezen aandelen. In februari – maart 1808 tenslotte hadden de gemeenteraden, met uitzondering van die van Nedercruchten en Herkenbosch, zich vóór de verdeling uitgesproken. Sedertdien waren de gerechtigden niet meer bij de verdeling betrokken geweest en zij waren derhalve niet op de hoogte van de problemen die aan de goedkeuring van overheidswege kleefden. Goedkeuring van de verdeling in naam van Napoleon vond niet plaats en evenmin waren de gemeenten officieel in het bezit van hun aandeel gesteld. De afkeuring van het verdelingsplan door het ministerie van Binnenlandse Zaken in 1812 is niet algemeen bekend geworden. Het nieuws is hooguit tot de prefectuur te Aken doorgedrongen.

2. De periode van het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen

Algemeen gedeelte

Territoriale veranderingen

De Franse periode van het gebied tussen Maas en Rijn eindigde, behoudens in enkele vestingsteden, in januari 1814 met het arriveren van Pruisische en Russische troepen. Het gebied werd sedert de eerste Parijse vrede van 30-31 mei 1814 voorlopig bestuurd door Pruisen in afwachting van een definitieve toewijziging aan Nederland, Pruisen en andere Duitse staten. In de eerste maanden van 1815 viel tijdens het Weens Congres de beslissing over de gebiedsuitbreiding van Nederland en Pruisen in het onderhavige gebied alsmede over de onderlinge grens.

⁷⁶ HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 4. Zie p. 338.

De nieuwe grens volgde onder andere de oude oostelijke en noordelijke grens van het ambt Montfort tot aan het voormalige Oostenrijkse Overkwartier bij Roermond. Vandaar liep de grens naar de meest oostelijke punt van het oude „Hollandse” gebied ten noorden van Swalmen en volgde dan de oostelijke gemeentegrenzen van Beesel en Belfeld. Krachtens de verdragen van 31 mei 1815 zouden in de omgeving van de Meinweg, Vlodrop, Sint Odiliënberg, Herten, Roermond en Maasniel aan Nederland toevallen. Pruisen zou Melick, Herkenbôsch, Elmpt, Nedercruchten, Wegberg krijgen en voorts de overige gemeenten die tot de Meinweg gerechtigd waren, alsmede de Meinweg zelf⁷⁷.

Toen de gebiedsuitbreidingen van Nederland en Pruisen eenmaal waren bepaald, lieten de komende veranderingen niet lang op zich wachten. Koning Frederik Willem III van Pruisen vaardigde op 5 april 1815 te Wenen twee „Besitzergreifungspatente” uit, krachtens welke hij bezit nam van onder meer de kantons Heinsberg, Erkelenz en Nedercruchten. Het aan Nederland toekomende gebied werd op 12 mei 1815 aan Verstolk van Soelen, commissaris-generaal van Willem I, overgedragen. Sedert deze datum behoren de steden Roermond en Sittard tot het Koninkrijk der Nederlanden. Nadien kwamen vanaf 9 januari 1816 te Aken Nederlandse en Pruisische commissarissen bijeen om ingevolge de slotakte van het Weens Congres de exacte grens vast te stellen. De commissarissen moesten bovendien waterstaatkundige en soortgelijke te voorziene kwesties op redelijke wijze in overeenstemming met de belangen van beide staten regelen. Zodoende konden in de te Wenen vastgestelde grens nog wijzigingen worden aangebracht. Melick en Herkenbosch, die eerst Pruisisch zouden blijven, werden bijvoorbeeld op 5 februari 1816 aan Nederland afgestaan in ruil voor onder meer een gedeelte van Herzogenrath. Ook de Meinweg moet voorwerp van bespreking zijn geweest, al blijkt zulks niet uit de verslagen der vergaderingen. Het grenstraktaat van Aken van 26 juni 1816, waarin de grens vanaf Frankrijk tot Mook werd omschreven, bevat immers de passage, dat de rijksgrens de oostelijke gemeentegrens van Vlodrop volgde tot aan de Meinweg en dan zo zigzaggend over de Meinweg liep, dat de aandelen van de Nederlandse gemeenten ook aan de Nederlandse zijde van de grens vielen. Om die reden heeft de rijksgrens ten oosten van Roermond heden nog zo’n merkwaardig zigzaggend verloop.

Uit het ontbreken van discussie aangaande de Meinweg en uit het gebruik van de omschrijving „parties du Meinweg *appartenantes* à

⁷⁷ Nuyens, Provincie Limburg, p. 66-67, 77-91; G.H.A. Venner, Het ontstaan van de oostelijke rijksgrens van Limburg in regionaal perspectief, in: „Van der Nyersen upwaert”: een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis aangeboden aan drs. M.K.J. Smeets bij zijn afscheid als Rijksarchivaris in Limburg, Maastricht 1981, Werken L.G.O.G. 7, p. 269-287.

Vlodrop et à Herkenbosch et Melich", kan men afleiden, dat de Nederlandse en Pruisische commissarissen in de veronderstelling verkeerden, dat de verdeling van de Meinweg reeds voltooid was⁷⁸. De aanwezige, in 1807 geplaatste markeringspunten der aandelen, gaven gereede aanleiding tot deze veronderstelling. De Nederlandse rijksgrens loopt in ieder geval sedert 1816 dwars over de Meinweg. Aan Nederlandse zijde lagen de gerechtigde gemeenten Herten, Maasniel, Roermond, Melick, Herkenbosch en Vlodrop. De gemeenten Nedercruchten, Arsbeck, Wassenberg, Birgelen, Steinkirchen, Ophoven en Karken behoorden tot het Pruisisch territoir.

Na de gebiedstoewijzing tijdens het Weens Congres vonden bestuurlijke reorganisaties plaats. De „Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden" van 1815 vermeldt voor het eerst de provincie Limburg, omvattend het departement van de Nedermaas en gedeelten van het departement van de Roer. De Commissaris des Konings werd in september 1815 benoemd, waarna in 1816 de benoeming van de leden van Provinciale en Gedeputeerde Staten volgde⁷⁹. Als schakel tussen het provinciaal bestuur en de plattelandsgemeenten fungeerde sinds 1818 de arrondissementscommissaris, in casu die van Roermond⁸⁰. Hij kan als opvolger van de onderprefect en de „directeur du cerle" beschouwd worden.

De Pruisische gemeenten, die tot de Meinweg gerechtigd waren, ressorteerden onder de Pruisische regering te Aken, die in 1816 geïnstalleerd werd. Schakel tussen deze regering en de gemeenten was de kreiscommissaris of landraad, die een kreis als bestuursdistrict had. Elmpt, Nedercruchten en Wegberg behoorden tot de kreis Erkelenz. De „bürgermeistereien" Birgelen, Karken, Wassenberg en Myhl ressorteerden onder de kreis Heinsberg⁸¹.

Het bestuur ten plattelande

Gedurende de overgangsfase 1814-1815 en in de eerste jaren nadien werden aan de Pruisische zijde geen veranderingen in de bestuurlijke organisatie op lokaal niveau aangebracht⁸². Voor de Limburgse plattelandsgemeenten echter werd in 1818 bij Koninklijk Besluit het „Regle-

⁷⁸ Zie voor de tekst: Nuyens, Provincie Limburg, p. 169. Vergelijk: RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821 (brief van de arrondissementscommissaris van Roermond van 2 november 1819).

⁷⁹ Nuyens, Provincie Limburg, p. 13-14, 76, 110-116; G. Panhuysen, „Honderdvijftig jaar Provincie Limburg" in 1965? In: De Maasgouw 84 (1965), k.129-130.

⁸⁰ Nuyens, Provincie Limburg, p. 116.

⁸¹ Bär, Behördenverfassung, p. 173, 176, 220-221, 230-239.

⁸² Bär, Behördenverfassung, p. 273.

ment van bestuur voor het platteland van de provincie Limburg" vastgesteld⁸³. Het plaatselijk bestuur van iedere gemeente zou nu uit een schout, twee schepenen en een gemeenteraad bestaan. Het dagelijks bestuur zou bij de schout en schepenen berusten. De bevoegdheden van de gemeenteraad, waartoe de schout en schepenen behoorden, werden uitgebreider dan die onder het Franse régime. De gemeenteraad kreeg nu „de vrije beschikking over de huishoudelijke belangen van de gemeente" en zou plaatselijke verordeningen mogen maken. De gemeenteraad werd bevoegd besluiten te nemen tot het vervreemden en verpanden van aan de gemeente behorende goederen, tot het aangaan van schulden en het invoeren van nieuwe belastingen, welke besluiten evenwel aan de koning ter goedkeuring moesten worden voorgelegd. De raad zou de gemeenterekening afhoren. In principe zou de gemeenteraad tweemaal per jaar vergaderen en voorts wanneer de schout en schepenen dat nodig zouden vinden of wanneer de Provinciale Staten de raad bijeen zouden roepen⁸⁴.

De overheid en de gemene gronden

Het provinciaal bestuur van Limburg was sterk geporteerd voor ontginning van de gemene gronden, niet alleen uit agrarische overwegingen, maar ook omdat voorafgaande verkoop van deze grond tot vermindering van de gemeenteschulden zou leiden. Zo overwogen Gedeputeerde Staten van Limburg in een besluit van 19 september 1817, dat in vele plaatsen de gemeenteschulden niet konden worden vereffend bij gebrek aan voldoende middelen. Vele gemeenten bezaten wel „aanmerkelijke hoeveelheden goederen, welke reeds ter kultuur gebragt zijn of nog onbebouwd leggende, door bezaayingen, beplantingen of anderszins eenigen opbrengst voor de gemeenten zouden kunnen opleveren", welk voordeel men zou kunnen bereiken „door het vervreemden of uitgeven van dezelve, waardoor de gemeenten in staat zouden gesteld worden om hunnen schulden af te lossen". Na nog gememoreerd te hebben dat de omstandigheden gunstig waren voor het uitvoeren van dergelijke maatregelen, „nademaal reeds verscheide grondeigenaars hun verlangen te kennen gegeven hebben om zoodanige aankoopingen te doen", bepaalden Gedeputeerde Staten, dat de gemeenten, die hun schulden niet konden aflossen, een uitvoerige lijst van hun eigendommen moesten opstellen. Zij dienden aan te geven, welke gronden verkocht konden worden en welke voor het gemeen gebruik der ingezete-

⁸³ Administratief memoriaal der provincie Limburg 1818, nr. 28bis. Zie voor de totstandkoming van dit reglement: Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, archief Staatssecretarie, inv. nr. 566, 15 februari 1818, nr. 95.

⁸⁴ Reglement bestuur platteland, art. 3, 8, 17, 19, 21.

nen gereserveerd dienden te blijven. Gedeputeerde Staten zouden dan nog nadere voorschriften geven inzake de verkoop van deze gronden⁸⁵. Werd in bovenstaande resolutie al verwezen naar gemene gronden, onverdeeld bezeten door meer gemeenten, uitvoerig kwamen Gedeputeerde Staten op deze laatste categorie terug in twee gepubliceerde resoluties van 9 maart 1818 en 24 mei 1820. De eerstgenoemde resolutie werd genomen naar aanleiding van een besluit van de gemeenteraad van Zonhoven tot vervreemding van gemene gronden, die nog in onverdeelde eigendom met andere gemeenten werden bezeten. Gedeputeerde Staten vonden, dat eerst tot verdeling moest worden overgegaan, immers, de gemeenten moesten geen middel ongebruikt laten om hun schulden af te lossen. De verdeling zou een „onberekenbaar voordeel” voor de landbouw opleveren en de verkoop van de aldus beschikbaar gekomen grond weerhield de gemeenteraad van het invoeren of verhogen van plaatselijke belastingen. Bij resolutie van 24 mei 1820 bepaalden Gedeputeerde Staten, nadat de verdeling van de Graetheide afgesloten en die van de Meinweg bijna voltooid was, zelfs in artikel 1: „alle de gemeenten der provincie welke onverdeelde eigendommen zouden bezitten... zijn geautoriseerd om daarvan de verdeling te doen plaatshebben”. Behalve met de bekende voordelen van verdeling fundeerden zij hun beslissing ook op juridische basis, te weten artikel 815 van het Burgerlijk Wetboek, de artikelen 3 en 4 van de vierde afdeling van het decreet van 10 juni 1793, handelend over gronden, gemeen bezeten door verschillende communes, en tenslotte het advies van de Raad van State van 20 juli 1807⁸⁶.

Het resultaat van deze politiek was openbare verkoop van gemene grond op grote schaal. De arrondissementscommissaris van Roermond liet op 25 juli 1824 aan een lid van de Commissie van Landbouw in de provincie Limburg weten, dat sedert 1817 in zijn ressort zo’n vierduizend bunder gemene grond waren verkocht. In een posthuum uitgegeven manuscript noteerde hij te zelfder tijd: „Ces ventes se continuent dans l’arrondissement de Ruremonde et dans d’autres parties de la province. L’effet de celle de la Graetheide délecte déjà la vue du voyageur. Depuis l’année dernière déjà des fermes, et des grandes fermes même, s’y élevent”⁸⁷. Ook de Pruisische regering te Aken bevorderde de

⁸⁵ Administratief memoriaal der provincie Limburg 2 (tweede halfjaar 1817), p. 278-287. Bij besluit van 16 januari 1818 gaven Gedeputeerde Staten de formaliteiten aan die bij verkoop van gemeentegoederen moesten worden vervuld. Zie: Administratief memoriaal der provincie Limburg 3 (eerste halfjaar 1818), p. 50-55.

⁸⁶ Administratief memoriaal der provincie Limburg 3 (eerste halfjaar 1818), p. 226-231, 7 (eerste halfjaar 1820), p. 336-345. Zie voor de gelding van het decreet van 10 juni 1793 p. 335-336.

⁸⁷ RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12112; Manuscrit inédit sur les bois et forêts par feu monsieur le baron Henri Joseph Michiels van Kessenich en 1824 à 1825, Venlo 1847, p. 110.

verkoop van gemene gronden. Tussen 1816 en 1822 werden in de kreis Erkelenz 5166 morgen, in de kreis Heinsberg 3484 morgen gemene grond verkocht⁸⁸.

Het provinciaal bestuur van Limburg alsmede de Pruisische regering te Aken waren van mening, dat verkoop van gemene gronden de delging van gemeenteschulden bevorderde. In dit licht bezien is het niet vreemd, dat door hen het in de Franse periode ontworpen plan tot verdeling van de Meinweg werd uitgevoerd.

Bijzonder gedeelte

De voltooiing der verdeling door Nederlands-Pruisische samenwerking

Acties zonder vervolg

Tijdens de interimperiode, na het vertrek der Fransen maar nog voordat de gebieden rechts van de Maas aan Nederland waren overgedragen, werden in 1814 en 1815, voor het eerst sedert 1808, de gemeenteraden geraadpleegd omtrent de verdeling van de Meinweg, en wel krachtens opdracht van de directeur du cercle Roermond⁸⁹. Slechts drie verslagen van deze gemeenteraadsvergaderingen zijn bekend. De voltallige gemeenteraad van Herten was op 19 november 1814 van mening, dat de Meinweg overeenkomstig het op 11 mei 1807 vastgestelde plan moest worden verdeeld, zodat Herten in het volle bezit van zijn aandeel zou komen. Het plan van 1807, zo overwoog de raad, was niet tot uitvoering gekomen wegens een jurisdictiegeschil tussen beide Franse departementen. Kennelijk was de gemeenteraad op de hoogte gebracht van de in 1810 en 1811 genomen beslissingen⁹⁰. De gemeenteraad van Herkenbosch, die op 12 januari 1815 vergaderde, was verdeeld; vier leden waren vóór, vier leden waren tegen verdeling, terwijl het negende lid afwezig was. De gemeenteraad van Nedercruchten bleek op 21 januari 1815 nog steeds tegen de verdeling te zijn⁹¹. Verdere pogingen om tot verdeling te geraken zijn uit 1815 niet bekend.

Pas twee jaar later, in februari 1817, toen de grens tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen getrokken was, probeerde men aan Pruisische zijde de verdeling te voltooien. De landraad van

⁸⁸ L. Krug, Geschichte der Kommunal-schulden in den Provinzen Rheinland-Westphalen in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. In: Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 6 (1869), herdruk 1972, p. 451-452; Krings, Wertung und Umwertung Allmenden, p. 51-52.

⁸⁹ Zie: Nuyens, Provincie Limburg, p. 64, 66.

⁹⁰ Zie p. 347-348.

⁹¹ RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 12005, 12131; HSD, archief gemeente Nedercruchten, inv. nr. 148.

Heinsberg had op 10 februari een bijeenkomst op de Meinweg belegd, die ertoe moest leiden dat de Pruisische gemeenten in het bezit van hun aandeel werden gesteld. Enige dagen later lieten onderburgemeester, schepenen en geërfden van Effeld, burgemeester en gemeenteraad van Herkenbosch en de burgemeester van Myhl hun protest al horen. De Meinweg was het enige gebied, waar de betrokkenen naar hun zeggen vee konden hoeden en heide konden maaien voor de mestbereiding. Na verdeling zou de helft van de veestapel moeten verdwijnen. Te Herkenbosch zou een derde van de akkers braak komen te liggen! De kerk van Arsbeck zou de inkomsten van het bijstandsgeld op de Meinweg moeten missen en die van Effeld betoogden nog, dat het gebruik van de Meinweg terugging op een oude koninklijke schenking die niet zomaar ongedaan kon worden gemaakt⁹². De landraad won nog enige informatie in en daarbij bleef het. Typerend voor de heersende onduidelijkheid is een besluit van de gemeenteraad van Roermond van 1 oktober 1817. Ter delging van de gemeenteschulden besloot zij het aan de stad toebehorend terrein genaamd Meinweg, waarvan de inwoners niet het minste nut hadden, te verkopen⁹³. De gemeenteraad meende reeds over het aandeel van Roermond te kunnen beschikken.

Formaliteiten aan Pruisische zijde

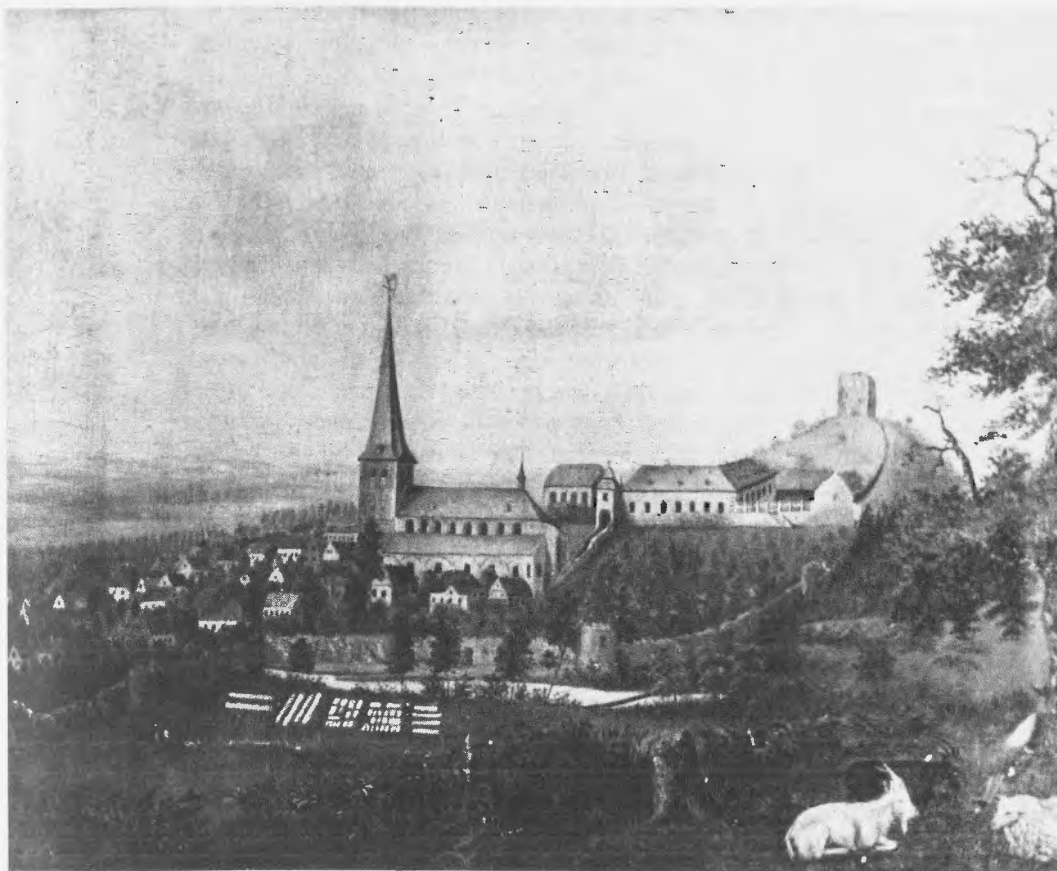
Sedert 1818 namen Gedeputeerde Staten van Limburg en de Pruisische regering te Aken in gezamenlijk overleg maatregelen om de onverdeeldheid van de Meinweg te beëindigen. Het initiatief ging uit van Gedeputeerde Staten, die in een schrijven van 6 februari 1818 memoreerden, dat in 1807 plannen tot verdeling waren gemaakt, maar dat de in 1813 aangevraagde goedkeuring van regeringswege niet meer gekomen was. Gedeputeerde Staten wilden de draad weer opnemen, zodat de gemeenten uiteindelijk over hun aandeel zouden kunnen beschikken. Zij stelden aan de Pruisische regering voor om elk een besluit tot verdeling volgens het plan van 1807 te nemen en aan de goedkeuring der respectieve hogere regeringen te onderwerpen⁹⁴.

De Pruisische regering, die de verdeling eveneens nuttig vond, droeg de landraden van Erkelenz en Heinsberg op de betrokken gemeenten te raadplegen. Dientengevolge kwamen op 6 april 1818 te Wassenberg de burgemeesters van Wassenberg, Karken en Birgelen en de adjoints van Effeld, Ophoven, Myhl namens Arsbeck, en Nedercruchten samen.

⁹² HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.9-16; Krings, Wertung und Umwertung Allmenden, p. 51-52. Vergelijk: Pleyte, Rechtstoestand marken, p. 3-6.

⁹³ GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 234, f.3v. Zie ook: RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 11898, nr. 5789, en 12131.

⁹⁴ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821.

*Afb. 8. Wassenberg gezien vanuit het zuiden, met Sint Joriskerk en kasteel. Olieverf of doek, circa 1830.
Collectie: Kreisheimatmuseum Heinsberg.*

Nadat de landraad van Erkelenz had verklaard, dat de wederzijdse regeringen van plan waren de verdeling uit te voeren en nadat de retroacta waren overgelegd, spraken de burgemeesters van Wassenberg, Birgelen, Karken en Ophoven zich vóór verdeling uit. Die van Effeld, Arsbeck en Nedercruchten waren nog altijd tegenstanders, omdat bij het verdelingsplan van 1807 geen rekening was gehouden met de kwaliteit van de bodem en omdat de ongedeelde heide meer voordeel opleverde. Daarna kwam de vraag aan de orde, of de gemeenten in gelijke mate gerechtigd waren dan wel een van deze of eventueel een ander een bijzonder (voor)recht bezat. Die van Arsbeck haalden weer het recht van de kerk aldaar op het bijstandsgeld aan. De afgevaardigde van Nedercruchten betoogde, dat de dichtbevolkte gemeenten bij gemeenschappelijk gebruik meer voordeel van de Meinweg hadden dan de kleine gemeenten. Een verdeling van de Meinweg zou niet in gelijke porties, maar rekening houdend met het bevolkingsaantal moeten geschieden, waarop de overige afgevaardigden zeiden, dat elke gemeente hetzelfde recht bezat en dus ook een gelijk aandeel moest krijgen. Tenslotte kwam de pretentie van de graaf van Nesselrode aan de orde. De adjoint van Nedercruchten merkte op, dat het bosreglement van 1633 slechts gerechtigde gemeenten opsomde, maar geen particulieren. De gemeente Wegberg was niet gerechtigd en derhalve de aldaar gelegen hoeven ook niet.

Op 19 april 1818 brachten beide landraden verslag uit: de bezwaren van de tegenstanders der verdeling achtten zij ongegrond, omdat deze enkel uit de ligging van de betreffende gemeenten dichtbij de Meinweg voortkwamen. Bezwaren tegen de wijze van verdeling, waarbij ieder een gelijk aandeel kreeg zonder te letten op de kwaliteit van de bodem of het bevolkingsaantal, wezen zij eveneens van de hand. Destijds had verdeling zo plaatsgevonden dat de betreffende aandelen zo mogelijk aan de aangrenzende gemeenten waren toegewezen. De aanspraken van de graaf van Nesselrode vonden zij overeenkomstig de Cruchtense zienswijze ongegrond⁹⁵.

De Pruisische regering te Aken vond de bezwaren van de tegenstanders der verdeling evenmin van doorslaggevende betekenis, maar wilde wél de zekerheid verkrijgen, dat de gemeenten met uitsluiting van particulieren gelijkelijk gerechtigd waren. Voorts wenste zij inzage van het bosreglement van 1633 en nader uitsluitsel over de vraag of de rijks-grens tevens de grens tussen de aandelen der Nederlandse en Pruisische gemeenten was. Ten slotte gaf zij opdracht tot het houden van een

⁹⁵ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.17, 19, 21, 22; archief Landratsamt Erkelenz, inv. nrs. 385, f.16-17v. en 718, f.13-15v.; archief gemeente Nedercruchten, inv. nr. 168.

„informatio de commodo et incommodo”⁹⁶ inzake de verdeling tussen de gemeenten. Daarna, op 25 april 1818, bracht de Pruisische regering Gedeputeerde Staten op de hoogte van het voornemen tot het houden van de „informatio”.

Leek het erop, dat de Pruisische regering de procedure door formaliteiten enigszins ophield, Gedeputeerde Staten wensten blijkbaar alleen officiële bekrachtiging van de bestaande toestand. Zij schreven op 6 mei 1818 aan de minister van Binnenlandse Zaken, dat een „informatio de commodo et incommodo” aan Nederlandse zijde niet behoefde plaats te vinden, omdat de gemeenten in het verleden al met de verdeling hadden ingestemd. Wél legden zij aan de minister de vraag voor of zij zelf de verdeling konden goedkeuren of dat deze goedkeuring aan de koning moest worden gevraagd⁹⁷. Op deze laatste vraag kwam al snel antwoord. Bij Koninklijk Besluit van 21 juli 1818 werd conform het advies van de Raad van State in het algemeen vastgesteld, dat alle delingen tussen gemeenten onderling, tussen gemeenten en particulieren en tussen de ingezetenen van één gemeente, behalve wanneer verdeling door rechtsmiddelen werd afgedwongen, de goedkeuring van de koning behoeften⁹⁸.

Complicaties te Nedercruchten — geruchten over nieuwe verdeling

De „informatio de commodo et incommodo” vond voor de kreis Heinsberg plaats op 30 juni 1818 en voor de kreis Erkelenz op 2 februari 1819, die laatste te Nedercruchten. Met name moesten de aanspraken van de graaf van Nesselrode onderzocht worden, namens wie op 28 april 1818 een gedeelte van de Meinweg was opgeëist wegens het bezit van de hoeven te Wegberg⁹⁹. Van de te houden bijeenkomst te Nedercruchten werd ook de arrondissementscommissaris te Roermond door de vrederechter van Nedercruchten op de hoogte gebracht met het

⁹⁶ De informatio de commodo et incommodo, voorgeschreven krachtens arrêté relatif aux baux à longues années des biens ruraux appartenant aux hospices, aux établissements d'instruction publique et aux communautés d'habitants van 7 germinal IX (28 maart 1801) moest ook geschieden bij verwerving en vervreemding van gemeentegoederen. De informatio, waarbij een vrederechter de mening van de opgeroepen burgers peilde, diende om de argumenten vóór en tegen een voorgenomen vervreemding vast te stellen. Zie: HSD, archief Roerdepartement, inv. nr. 1940: „Formalités à remplir pour les informations de commodo et incommodo”; Recueil des actes de la préfecture du département de la Roer, an XII (1803/1804), p. 134 (arrêté van 20 frimaire XII).

⁹⁷ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.23v.; RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821.

⁹⁸ Algemeen Rijksarchief's-Gravenhage, archief Staatssecretarie, inv. nr. 654, 21 juli 1818, nr. 69; Administratief memoriaal der provincie Limburg 4 (tweede halfjaar 1818), p. 82-89.

⁹⁹ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821; HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.20-21v.; archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.36 en 35a.

verzoek het bericht aan de Nederlandse gerechtigde gemeenten door te geven en deze op te roepen naar Nedercruchten te komen. De arrondissementscommissaris begreep uit de brief van de vrederechter, dat een nieuwe verdeling van de Meinweg op til was. Hij liet dan ook aan de gouverneur, de vrederechter en de gemeenten weten, dat de verdeling al in de Franse tijd had plaatsgevonden, dat de betreffende gemeenten bezitters van de hen toegewezen gedeelten van de Meinweg waren en dat zij derhalve slechts „als bureu” aan de informatio konden deelnemen. In die zin zouden zich ook de burgemeesters van Herten en Roermond uiten. De ingezetenen van Maasniel wensten eveneens bij de verdeling van 1807 te blijven. De gemeenteraad van Herkenbosch nam echter op 30 januari 1819 het ietwat dubbelzinnige besluit, dat „den Meinweg in zijne vorige geregtigheid zal blijven zoals hij altijd geweest is”¹⁰⁰.

De „informatio” vond, zoals gezegd, op 2 februari 1819 te Nedercruchten plaats. Behalve de landraad van Erkelenz verschenen de burgemeesters van Wassenberg, Birgelen, Arsbeck, Steinkirchen, Melick, Nedercruchten, de adjoints van Birgelen namens Ophoven en Vlodorp en een raadslid van Herkenbosch. De burgemeester van Herten verklaarde, dat hij deze bijeenkomst niet in zijn gemeente had bekend gemaakt, omdat de verdeling al in de Franse tijd had plaatsgevonden. Overeenkomstig deze verdeling was in 1816 de rijksgrens getrokken. Naar zijn mening was door het grenstraktaat van Aken de verdeling gehomologeerd. De burgemeesters, respectievelijk adjoints van Wassenberg, Birgelen, Ophoven en Vlodrop vielen hem bij, wat de verdeling betrof. Die van Nedercruchten, Herkenbosch, Melick, Steinkirchen en Arsbeck waren niet tevreden met de gemaakte verdeling. De burgemeester van Nedercruchten was in principe wel vóór verdeling, maar dan overeenkomstig het bevolkingsaantal; de overigen waren tegen elke verdeling. De rentmeester van de graaf van Nesselrode maakte wegens langdurige possessie van rechten tot de Meinweg van enige hoeven te Wegberg aanspraak op een aandeel bij verdeling van de Meinweg¹⁰¹.

De „informatio” had zowel aan Nederlandse als aan Pruisische zijde reacties tot gevolg. De arrondissementscommissaris van Roermond, die vóór de informatio niet betrokken was geweest bij de verdeling, begreep uit een aan hem uitgebracht verslag van de burgemeester van Herten, dat men aan Pruisische zijde een geheel nieuwe verdeling wilde. Hij vroeg aan Gedeputeerde Staten de regering te Aken te bewegen hun plannen in dezen te wijzigen. Gedeputeerde Staten stelden hem al op 8

¹⁰⁰ RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 11954, 12031, 12131, verbaal G.S. 24 oktober 1821; GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 558; HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.32-32v.

¹⁰¹ HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.34-38.

februari gerust. Daar de verdeling van 1807 nog niet van regeringswege was goedgekeurd, wilden zij nu samen met de Pruisische regering de laatste formaliteiten vervullen om zo'n goedkeuring te verkrijgen¹⁰².

Uit een schrijven van de landraad van Erkelenz aan de Pruisische regering van 11 februari 1819 valt echter op te maken, dat aan Pruisische zijde over een herverdeling van de Meinweg op z'n minst werd gedacht. De landraad merkte op, dat er volgens het bosreglement van 1633 drie bosdagen waren, tijdens welke men hout kon kappen. Een dichtbevolkte gemeente kon aldus meer hout kappen dan een dunbevolkte, waaruit volgde dat de verdeling naar bevolkingsaantal, naar ploegers en keuters, had moeten plaatsvinden. Echter: „Eine solche Theilung wäre mit ausserordentlicher Schwierigkeit verpaart die man nun unnötig hält zu berechnen. Ja wenn der Meinweg noch, wie in früheren Jahren, mit Holz gut versehen wäre, denn lohnte sich noch die Mühe eine weit angemessene Theilung desselben auszumitteln, wobei die Lage so wie die Qualität des Bodens zugleich müssten berücksichtigt werden. Dermalen aber, wo alles Holz fort ist, wo sogar die Wurzeln der Holzungen und Gesträuche ausgehauen und der Meinweg nichts als Heide mehr gibt“, leek hem, dat de oude, in 1807 ontworpen verdeling maar moest worden uitgevoerd: „Denn jede Theilung des Meinwegs ist nützlich, man kann viele Gründen in Ackerland, viele in Wiesen verwandeln, überhaupt aber auch zu Holzungen benutzen“.

Uit de reacties van de burgemeester van Herten en de arrondissementscommissaris van Roermond leidde de landraad af, dat men zich van Nederlandse zijde niet meer met (her)verdeling wilde bezighouden, nu de rijksgrens over de Meinweg getrokken was. De verdeling ten aanzien van de Nederlandse gemeenten moest maar gelaten worden zoals deze was. Of zich tenslotte de langdurige possessie, waarop de graaf van Nesselrode zijn aanspraak baseerde, tot een recht, gelijk aan dat van de gemeenten, ontwikkeld had, betwijfelde de landraad¹⁰³.

De „hoofdverdeling” van de Meinweg

De gemeenteraden van Maasniel, Roermond en Herten namen respectievelijk op 17 februari, 3 april en 5 november 1819 het besluit om tot delging der gemeenteschulden hun aandeel in de Meinweg te verkopen. Deze besluiten konden echter volgens Gedeputeerde Staten pas geëffectueerd worden, zodra de (oude) verdeling van de Meinweg was goedgekeurd¹⁰⁴. Om die reden wendden Gedeputeerde Staten zich op

¹⁰² RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 12131, 11908, brief nrs. 30, 34.

¹⁰³ HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.28-31v. Zie ook: f.25-26, 39-39v.

¹⁰⁴ RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 12005, 12131; GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 234, f.76.

10 november 1819 tot de Pruisische regering en herinnerden deze aan het voorstel van 8 februari 1818 om de verdeling goed te keuren. Deze goedkeuring zou volgens Gedeputeerde Staten niet op moeilijkheden stuiten, daar het slechts zou gaan om een „hoofdverdeling” van de Meinweg in twee parten, namelijk in de aandelen der Nederlandse gemeenten enerzijds en die der Pruisische gemeenten anderzijds, welke verdeling dan samen zou vallen met de in 1816 vastgelegde rijks-grens¹⁰⁵.

De Pruisische regering bleek het met Gedeputeerde Staten eens te zijn over de „hoofdverdeling”, en de wederzijdse overdracht van het Nederlandse respectievelijk Pruisische gedeelte van de Meinweg als een formaliteit te willen beschouwen. Na verkregen toestemming van de koning zouden commissarissen van weerszijden de overdracht verrichten. Wel behield de Pruisische regering zich het recht voor om het aan Pruisen toevallende gedeelte van de Meinweg volgens een andere verdeelsleutel onder de gerechtigde Pruisische gemeenten te verdelen.

Goedkeuring door de Nederlandse regering

Gedeputeerde Staten gaven op 10 december 1819 in de vorm van een besluit hun mening weer, dat vooreerst pro forma de hoofdverdeling van de Meinweg in Nederlandse en Pruisische aandelen overeenkomstig artikel 24 van het grenstraktaat van Aken moest worden vastgesteld. Vervolgens moest de verdeling van „Nederlandse” Meinweg onder de Nederlandse gemeenten overeenkomstig het plan van 1807 worden goedgekeurd en, tenslotte, de gemeenten definitief in het bezit van hun aandeel worden gesteld. In het begeleidende schrijven aan de minister van Binnenlandse Zaken deelden Gedeputeerde Staten nog mede, dat hun voorstellen in overeenstemming waren met die van de Pruisische regering te Aken en verzochten zij de minister hun besluit aan de koning ter goedkeuring voor te leggen.

De minister antwoordde op 18 maart 1820. De voorstellen van Gedeputeerde Staten kwamen hem zeer doelmatig voor. Er moest echter de zekerheid bestaan dat thans alle gemeenten met deze verdeling instemden. Aan het einde van zijn brief deelde hij nog een berisping uit: „Tenslotte kan ik niet nalaten aan Ued. Grootachtbaren te doen opmerken dat het een aangenomen beginsel is dat de Nederlandsche met vreemde autoriteiten in geene correspondentie kunnen treden dan op bijzondere autorisatie van den Koning, van welk beginsel het mij toe-

¹⁰⁵ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821. Gedeputeerde Staten namen aldus de mening van de burgemeester van Herten en de arrondissementscommissaris van Roermond over.

schijnt dat Ued. Grootachtbaren bij deze gelegenheid eenigszins zijn afgeweken”.

In een volgende brief van 15 april 1820 bleef de minister vasthouden aan de eis dat van toestemming der Nederlandse gemeenten moest blijken en dat zij bij gebreke daarvan in de gelegenheid moesten zijn bezwaren te uiten, hoe ongegrond die ook mochten zijn. De minister zag namelijk niet in, dat de vroegere protesten tegen verdeling door een bevoegde autoriteit geheel waren afgewezen. Ook de aanspraken van de graaf van Nesselrode moesten opnieuw onderzocht worden. De minister meende zelfs, dat de hoofdverdeling *niet* overeenkomstig het grenstraktaat van 1816 moest worden uitgevoerd, indien zou blijken, dat de gemeenten op een groter of voordeliger aandeel recht zouden hebben¹⁰⁶. Gedeputeerde Staten besloten daarop de gemeenteraden te convoceren ten einde hun mening ten aanzien van de verdeling te vernemen. De gemeenteraden van Roermond, Herten, Vlodrop, Maasniel en Melick, die in april, juni, juli respectievelijk september 1820 bijeenkwamen, hadden geen bezwaren tegen de verdeling van 1807. Eventuele rechten van de graaf van Nesselrode waren hen niet bekend of ontkenden zij¹⁰⁷. Opmerkelijk is, dat een felle tegenstander van verdeling, in casu de gemeenteraad van Melick en Herkenbosch, zich op 23 juli 1820 vóór verdeling verklaarde. Maar in een volgende vergadering van 16 september 1820 bleek de gemeenteraad weer tegen de verdeling te zijn.

Nadat de minister van Binnenlandse Zaken van de resultaten op de hoogte was gebracht, had hij geen bezwaren meer. Op verzoek van Gedeputeerde Staten nam de Pruisische regering te Aken daarna op 8 april 1821 formeel het besluit dat de hoofdverdeling van de Meinweg, gebaseerd op het verdelingsplan van 1807, in samenwerking met de Nederlandse overheid moest worden uitgevoerd. Immers protesten tegen de zo nuttige verdeling waren slechts afkomstig van de onmiddellijk aan de Meinweg grenzende gemeenten, die als enige thans de Meinweg de facto konden benutten. De pretenties van de graaf van Nesselrode bleken ongegrond te zijn¹⁰⁸. Ter uitvoering van de hoofdverdeling werden van Nederlandse zijde A.H.Th. Michiels van Verduynen, president-burgemeester van Roermond, en van Pruisische zijde de landra-

¹⁰⁶ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821, inv. nr. 12131.

¹⁰⁷ RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12131; GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 558; archief gemeente Maasniel, inv. nr. 39, p. 37-38, 45-46; Gemeentehuis Vlodrop, archief gemeente Vlodrop, inv. nr. 440, nrs. 5-7; Gemeentehuis Herkenbosch, archief gemeente Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 18, 284.

¹⁰⁸ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821, 6 maart 1822. De Pruisische regering te Aken behoefde blijkens haar schrijven van 25 april 1818 voor een dergelijk besluit geen goedkeuring van de Pruisische koning (RAL, Provinciaal archief, verbaal 24 oktober 1821).

den Dewall te Erkelenz en Van der Straeten te Heinsberg aangewezen. Deze drie commissarissen kwamen op 10 september 1821 te Roermond bijeen. Zij constateerden formeel, dat de in 1807 vastgestelde en toegevoegde aandelen aan de respectieve gemeenten toekwamen, zodat de grens tussen de Nederlandse en Pruisische aandelen tevens de staatsgrens was. Ofschoon Gedeputeerde Staten erop hadden aangedrongen dat deze akte in het Frans zou worden opgesteld, „parce que la langue allemande est peu comprise dans ce pays”, waren de Pruisische landraden daartoe niet te bewegen¹⁰⁹.

De Pruisische regering te Aken hechtte op 3 december 1821 haar goedkeuring aan de akte van 10 september betreffende de hoofdverdeling van de Meinweg. Gedeputeerde Staten stelden daarop op 24 december 1821 de minister van Binnenlandse Zaken in kennis van de besluiten der Pruisische regering en verzochten wederom, refererend aan vroegere missiven, de verdeling aan de goedkeuring van zijne Majesteit te onderwerpen. Bij Koninklijk Besluit van 29 januari 1822 werd de resolutie van Gedeputeerde Staten van Limburg van 10 december 1819 rakende de verdeling van de Meinweg goedgekeurd, hetgeen betekende dat én de hoofdverdeling én de verdeling van het Nederlands gedeelte onder de betreffende gemeenten werden goedgekeurd. Op 29 januari 1822 werd aldus aan Nederlandse zijde de verdeling van de Meinweg afgesloten¹¹⁰.

Goedkeuring door de Pruisische regering

Aan Pruisische zijde deden zich nog complicaties voor. De regering te Aken had zich immers het recht voorbehouden om het aan Pruisen toevallende gedeelte van de Meinweg volgens een nieuwe verdeelsleutel onder de gemeenten te verdelen. Een verdeling naar het aantal vuurhaarden of gezinshoofden zou meer aan de behoeften der afzonderlijke gemeenten voldoen dan verdeling in gelijke aandelen. De eerstgenoemde verdeling was wettelijk voorgeschreven en ook gevraagd door de gemeente Nedercruchten. De landraden van Erkelenz en Heinsberg kregen derhalve op 18 april 1821 de opdracht de gemeenten te raadplegen over de vraag, of zij voor het verdelingsplan van 1807 in gelijke aandelen óf voor een verdeling naar vuurplaatsen waren. Uit de antwoorden der gemeenten die in juli 1821 gegeven werden, bleek, dat Karken, Ophoven, Effeld, Birgelen en Wassenberg voor het oude ver-

¹⁰⁹ RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 24 oktober 1821, 6 maart 1822; HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.63-63v.

¹¹⁰ Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, archief Staatssecretarie, inv. nr. 1349, 29 januari 1822, nr. 81; RAL, Provinciaal archief, verbaal G.S. 6 maart 1822, inv. nr. 12131.

delingsplan in gelijke aandelen waren. Nedercruchten was voor verdeling naar vuurhaarden en Arsbeck was tegen elke verdeling¹¹¹.

Vervolgens vond op 22 maart 1822 te Wassenberg een gezamenlijke vergadering plaats van de beide landraden, de burgemeesters en twee raadsleden van de burgermeistereien Wassenberg, Birgelen, Karken en Myhl, waaronder Arsbeck ressorteerde, en de burgemeester van Nedercruchten. De landraden waren van mening, dat men bij de oude verdeling moest blijven, daar een nieuwe verdeling ook tot nieuwe moeilijkheden — én kosten — aanleiding zou geven. Alle overige aanwezigen deelden de mening van de landraden, met uitzondering van de afgevaardigden van Myhl, die nog steeds tegen elke verdeling waren. De burgemeester van Nedercruchten had het protocol nu wel mede ondertekend, maar de gemeenteraadsleden van Nedercruchten weigerden zulks achteraf te doen. De vijf gemeenteraadsleden uit Arsbeck kwamen op 27 maart nog eens bijeen om zich tegen elke wijze van verdeling uit te spreken. De landraad van Heinsberg verzuchtte naar aanleiding daarvan, dat men, als men aan de argumenten van die van Arsbeck toegaf, nooit aan verdeling zou toekomen¹¹².

De Pruisische regering te Aken, wie het nu duidelijk was, dat de meerderheid der gemeenten vóór het delingsplan van 1807 was, gaf de landraden opdracht om voor de laatste maal afgevaardigden der betreffende gemeenteraden te convoceren voor een bijeenkomst, tijdens welke iedere gemeente haar in 1807 vastgesteld aandeel „zur alleinigen freyen und unbeschränkten Benutzung überwiesen und die bisherige Gemeinschaft sämtlich und in allen ihren Teilen aufgehoben” zou worden. Deze bijeenkomst vond plaats op 24 september 1822 te Wassenberg. De aanwezigen besloten, dat de verdeling, ontworpen in 1807, nu in werking zou treden. Na voorlezing der akte ondertekenden allen, behalve die van Nedercruchten en Myhl, welke akte op 4 oktober 1822 door de Pruisische regering werd bekrachtigd. Daarmede was ook aan Pruisische zijde de verdeling van de Meinweg, ondanks hardnekkige tegenstand van Nedercruchten en Arsbeck, afgesloten¹¹³.

¹¹¹ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.48-49v., 65-70; archief gemeente Nedercruchten, inv. nrs. 148, 168.

¹¹² HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.3-5, 105-107v.; archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.63.

¹¹³ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 378, f.123-124, 227v.-235.

Openbare verkoop door gemeenten

In 1822 werd de verdeling van de Meinweg voltooid en werd de gemeenschap van gerechtigden tot de Meinweg opgeheven. Staan wij nog even stil bij de vraag, wat de gemeenten met hun aandelen van elk 186 hectare 43 are hebben gedaan¹¹⁴. Ter delging van haar schulden ging de gemeente Roermond als eerste op 21 oktober 1822 over tot openbare verkoop van haar aandeel, in 1823 gevolgd door de gemeenten Herten en Maasniel. Het aandeel van Herkenbosch moet vóór juli 1826 zijn verkocht, terwijl Vlodrop als laatste Nederlandse gemeente in 1828 tot verkoop overging¹¹⁵. Aan Pruisische zijde verkocht de gemeente Birgelen haar aandeel in 1823, de gemeenten Steinkirchen-Effeld en Ophoven deden zulks in 1824. Het aandeel van Wassenberg werd op 26 april 1832 in het openbaar verkocht¹¹⁶. Op niet nader bekende data werden in de loop van de negentiende eeuw tenslotte de aandelen van Nedercruchten en Karken verkocht¹¹⁷. Aan Nederlandse zijde bleef alleen het aandeel van Melick in het bezit van de gemeente. Het werd tot ver in de negentiende eeuw, in ieder geval nog in 1879, gebruikt voor het maaien van heide¹¹⁸.

¹¹⁴ Wij gaan voorbij aan een geschil tussen Nedercruchten enerzijds en Herten en Roermond anderzijds in de jaren 1823-1828 over de vraag of Nedercruchten minder en laatstgenoemde gemeenten meer dan 186 hectare 43 are hadden gekregen (RAL, Provinciaal archief, inv. nr. 12131, verbaal G.S. 30 juli 1824, 12 oktober 1824, 10 december 1824, 28 januari 1825, 8 april 1825, 5 augustus 1825, 30 september 1825, 9 december 1825, 7 april 1826, 12 september 1826, 22 september 1826, 30 januari 1827, 14 augustus 1827, 31 december 1827, 27 juni 1828; HSD, archief Landratsamt Erkelenz, inv. nr. 718, f.126-157; archief gemeente Nedercruchten, inv. nr. 168; GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 559). Ook de aandelen van Birgelen, Ophoven, Steinkirchen, Karken en Arsbeck bleken in de jaren 1823-1824 groter te zijn dan 186 hectare 43 are ten detrimente van de aandelen van Nedercruchten en Wassenberg (HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 152, f.56, 75, 107v.-109, 128-133v.; archief gemeente Nedercruchten, inv. nr. 12). Tenslotte was in de jaren 1826-1827 nog een geschil over het grensverloop tussen de aandelen van Herkenbosch en Vlodrop (Gemeentehuis Vlodrop, archief gemeente Vlodrop, inv. nr. 440, nrs. 69, 77; Gemeentehuis Herkenbosch, archief gemeente Melick en Herkenbosch, inv. nrs. 90, 278, 284).

¹¹⁵ GAR, archief gemeente Roermond, inv. nr. 557; Gemeentehuis Herten, archief gemeente Herten, inv. nr. 8 besluit nrs. 28, 32; RAL, Provinciaal archief, inv. nrs. 12005, 12131; archief schepensbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 21; Gemeentehuis Herkenbosch, archief gemeente Melick en Herkenbosch, inv. nr. 90; Gemeentehuis Vlodrop, archief gemeente Vlodrop, inv. nr. 730.

¹¹⁶ HSD, archief gemeente Nedercruchten, inv. nr. 168; archief Landratsamt Heinsberg, inv. nrs. 152, f.214 en 385, f.218.

¹¹⁷ M. Helmgens, *Geschichte der Zivil- und Kirchengemeinde Karken*, Karken 1971, p. 32, 220.

¹¹⁸ B.L.W. van Dijk, *Honderd jaar ijzeren Rijn*. In: *Roerstreek '79*, Jaarboek van de Heemkundevereniging Roerstreek 11, p. 148.

Aan Pruisische zijde bleef de gemeente Arsbeck, ressorterend onder de „bürgermeisterei” Myhl, in het bezit van haar aandeel. Na de felle tegenstand tegen de algehele verdeling van de Meinweg trachtte men daar nu het aandeel onder de ingezetenen te verdelen. De burgemeester van Myhl liet op 2 maart 1823 aan de landraad te Heinsberg weten, dat de gemeenteraadsleden uit Arsbeck het Arsbeckse aandeel onder de inwoners wilden verdelen overeenkomstig het getal der huizen. Van elke te verdelen morgen grond zouden de ingezetenen jaarlijks een bedrag van drie stuiver moeten betalen voor het onderhoud van een kapelaan te Arsbeck. De ingezetenen zouden het hun toegevalen aandeel niet mogen vervreemden; het aandeel moest steeds van gezin op gezin vererven. Omdat de bodemgesteldheid te Arsbeck slecht was, lag het niet in de bedoeling om de aandelen te ontginnen, maar deze als schraalland te laten voortbestaan, zodat elke ingezetene van een zekere hoeveelheid heide voor de mestbereiding verzekerd was.

De landraad, dit plan aan de Pruisische regering te Aken doorgaf, merkte op, dat de ingezetenen door deze verdeling een recht kregen, dat dat van een erfpachter benaderde. Echter, de beperkingen die bij erfpacht toelaatbaar waren, konden zijns inziens nu niet gemaakt worden. De Pruisische regering was ook niet voor zo'n verdeling geporteerd. Afgezien nog van het feit, dat de gemeenteraad van Myhl niet unaniem met de verdeling instemde en dat bij een verdeling als beoogd de gemeente niet meer over een vermogensbestanddeel beschikte om schulden te delgen, was de verdeling in strijd met het recht, daar ieder over zijn eigendom vrij moest kunnen beschikken en deze bevoegdheid zouden de ingezetenen ten aanzien van hun aandeel ontberen. De gemeenteraad van Myhl besloot daarop op 12 februari 1824 om voorlopig het Arsbeckse aandeel alleen te verdelen in twee percelen, een ten behoeve van die van Arsbeck en een voor die van Rödgen, welke percelen als schraalland benut zouden worden. Arsbeck kreeg tweederde, Rödgen eenderde deel¹¹⁹.

Toen de landraad van Heinsberg in 1828 bij de burgemeester van Myhl informeerde naar de betaling der grondbelasting wegens het aandeel in de Meinweg, kreeg hij op 10 juni tot zijn verbazing te horen, dat het Arsbeckse gedeelte in 1827 onder de inwoners was verdeeld. De burgemeester van Myhl legde hij daarop de volgende vragen voor: wanneer en naar welke maatstaf vond de verdeling plaats, wie verrichtte de voorbereidende werkzaamheden, wanneer stelde men zich in het bezit der aandelen, welke overheid keurde deze verdeling goed en hoe wer-

¹¹⁹ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nrs. 152, f.3, 7-7v. en 151, f.1-1v., 9-10, 17, 19-19v.

den die aandelen nu gebruikt? De burgemeester antwoordde op 15 juli 1828. De verdeling was hem zelf ook onbekend geweest en hij had zijn informaties bij inwoners van Arsbeck moeten inwinnen. Hij trachtte aldus zijn handen in onschuld te wassen. De verdeling had volgens hem in 1827 plaats gevonden door een oud-landmeter. Degenen, die de verdeling georganiseerd hadden, waren van mening geweest dat zij van regeringswege gemachtigd waren. Na de verdeling had men zich in het bezit der aandelen gesteld, die als heidegrond bleven liggen ten behoeve van de mestbereiding. Elk aandeel bracht jaarlijks vijf schellingen op voor de kapelaan. De inwoners van Arsbeck waren bereid grondbelasting wegens hun aandeel te betalen¹²⁰.

De Pruisische regering te Aken meende, dat geen grondbelasting geïnd kon worden, voordat de gemeenteraad over de verdeling geraadpleegd was, een „*informatio de commodo et incommodo*” was gehouden en de regering de verdeling had goedgekeurd. De noodzakelijke formaliteiten moesten in dit geval dan maar achteraf worden vervuld. Tijdens de „*informatio*” op 16 december 1828 bleek niemand tegen de verdeling te zijn, ook de gemeenteraad van Myhl niet. De Pruisische regering had blijkens schrijven van 15 september 1829 niets tegen de indeling der aandelen, maar wilde de in 1827 plaatsgevonden hebbende toedeling niet als een *verdeling* van woeste grond beschouwen. Doordat op de aandelen een jaarlijkse last ten behoeve van de kapelaan rustte, had de verdeling het karakter van een eeuwigdurende verpachting en deze rechtsfiguur was onder de geldende wettelijke bepalingen niet meer mogelijk¹²¹. De regering goot de verdeling daarom in de vorm van een verpachting voor 99 jaar. De opbrengst zou in de gemeentekas van Myhl vloeien en ten behoeve van de kapelaan van Arsbeck besteed kunnen worden. Deze verpachting vond in oktober 1829 plaats en werd op 6 juli 1830 door de Pruisische regering goedgekeurd¹²².

Na de succesvolle demarche van die van Arsbeck wilde ook de gemeenteraad van Wassenberg in 1830 haar aandeel verdelen overeenkomstig het getal der huizen, maar de regering vond, dat maar beter tot verkoop kon worden overgegaan, hetgeen in 1832 geschiedde¹²³. Die van Arsbeck waren aldus de enige voormalige gebruiksgerechtigden die, zij het in de vorm van langdurige pacht, direct krachtens de verdeling zelf de beschikking kregen over een gedeelte van de Meinweg.

¹²⁰ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 151, f.23-23v., 35, 38-39, 49.

¹²¹ Het „*decret relatif au rachat des rentes foncières*” van 29 december 1790, gepubliceerd in het departement van de Roer op 5 augustus 1804, verbood eeuwigdurende verpachting en stond verpachting voor hoogstens 99 jaar toe. Zie: Godechot, *Institutions France*, p. 205; Bormann-Daniels, *Handbuch Gesetze*, deel 1, p. 453.

¹²² HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 151, f.58, 81-82, 88, 114-114v., 118, 218; Mayer, *Meinwegswald*, p. 314.

¹²³ HSD, archief Landratsamt Heinsberg, inv. nr. 385, f.100-101, 108, 110-112, 118, 218.

BIJLAGE I: Oude bosrol, waarschijnlijk vijftiende eeuw, authentiek afschrift.

Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Jülich, Mannkammerlehen, Mannkammer Wassenberg, inv. nr. 100b, f.126v.-127v.

Dit ist alsullich recht as eyn here van Wassenberg ind dy gehulden up Meynwegh haven.

- [1] In den irsten wijst men mit recht eynen here van Wassenbergh den wiltfanck ind den bijfanck ind eynen here van Wassenberg eynen houlgtreve ind eynen oversten here up Meynwegh, so dat he richten sall alle saichen, dy dairup wederfaren van rouffe, vann brande, van moirde, ind richten tusschen halss ind buyck, dat eyn here billich richten sall.
- [2] Voirt wijsen wir eyn huys van Wassenberg bynnen der stat Wassenberg, dat sij dry daige in der wechen up Meynweygh varen mogen mit seven getzauwen, dat is zo wissen mit vier wagen ind dry karren, ind mogen hauwen rymmelhoult, wanne sij des noit haven, ind eyckenhoult ind neit meer.
- [3] Voirt wijsen wir, dat eyn here vursseyt up Meynweigh maich holtfoirster setzen ind entsetzenn, as he wilt. Mer der here vursseyt en sal geynen setzen zo eynenn foirster, he en sij in den lande geerfft ind geguet, off he missdede, dat men wist, wae men den vinden solde.
- [4] Wir wijsen, dat eyn here vursseyt dy foirster maich doin aiffrijden ind zweyn ander dairup maich doin rijden. Dy sullen penden dy gebot uyss seess wechen ind dry daige ind neit langer. Ind en wurde dat houlgtedynghe dan neit gehalden, so en sullen sij neit penden, sij en weren geswoeren foirster. As dan dat geboth uyss is, so sal eyn here vursseyt ain dy gehulde laessen wissen zo goeder zijt, wanne he sijn holtgedynghe halden wilt. Off dan saiche were, dat yemantz achterbleve, eyn here mocht sijn holtgedynghe halden, as he wolde.
- [5] As men komt up dat holtgedynghe vursseyt, dae men dat mit recht halden sall, weren dan zweyn foirster, dy neit missbrucht en hedden, dy maich eyn here vursseyt dairain behalden. He mocht den eynen behalden ind den anderen ontsetzen.
- [6] Eyn here vursseyt maich in illicher hant eynen brengen, dy mogen dy gehulden wederspreken. Eyn here vursseyt mach achterwart treden ind brengen zweyn anderen off he maich den eynen behalden ind brengen eynen anderen, dy mogen dy gehulden ouch wederspreken. Als he dan den derden brengt, dair wijsen yeme dy scheffen mit recht ain.
- [7] As dan dy zweyn geswoeren haven, so maich eyn here vursseyt dy zweyn nemen upt huys, dae he sijnen cost hait, he maich sij lerssen ind spoeren ind perden ind gheven z'essen umb dy koir, he sall sij senden up den walt. Sij sullen den walt hueden vur rouff, vur brant ind vur all missoire, dy den here hynderen mogen ain sijnre heirlicheyt ind den gehulden ain yeren rechten.
- [8] Item wir wijsen up Meynweygh Wassenbergh ind Ruymunde, Melick ind Herckenbuschs, Uirsbeck, Birgellen, Ophoven, Steynkirchen, Vlodorp, Kerrick, Hertten, Neyll, Cruchten ind Cruchten.
- [9] Wir wijsen eynen gehulden man, den der scheffen mit ordell up den walt wijset, dat de eynen daich up Meynweygh varen mach des donrestaichs, hauwen mach al holt aen eyckenholt, dat he sijnen wagen voll have des daichs zo eyner zijt.
- [10] He mach hauwen acht eycken heyster up den wagen ind vier up dy kerre. Weirt saiche dat he up eynen stock dry heyster heve, dy ain eyn stonden, dat sall eyn heyster sijn. Ind wanne he dese heysteren hait gehauwen, so mach he luken ind lesen, dat he last vol have van doven hoult. He maich ouch sneuwen van onden up ain den eycken heysteren also hoige as he mit desellen van der erden reycken maich, off yeme ain den lesen gebreiche, updat he sijnen last vol have.

[11] Off eyn foirster queme ind vonde eynen gehulden man mit misshouwe, eyn voeder gerden eyn Wassenberger marc, eyn voder schrinholtz eyn marc, eyn voder reypholtz eyn marc, eyn voder raemholtz eyn marc ind sondaichs koir eyn marc ind des nachts eyn marc eyn voder gesnetzholtz 5 s.

[12] Ind nyeman en sal penden, dan eynen geswoerenn foirster uyssgescheyden eyn vaidt van Wassenberg. Off he queme ind hette gedingt off uyss were geweyst umb des heren urber, die moicht wail wagen off kerren penden in hoeffslage off so nae daebij as he eyn axe mit den helve werpen mocht ind anders neit.

[13] Off ouch eyn drossz off sijn knecht quemen up eynen Kerssavont, dy muchten dan penden ind anders neit.

[14] Queme eyn voirster ind vonde eynen uyssweldigen man mit Meynweigs holt, in wat lande, dat he den vindt, he sal eme uyssvoiren, off he des macht hait. Ind mit recht sal men voirster dat stelpert zowijsen, der here maich sijnen wil mit der andere haven doin.

[15] Vonde eyn geweldich man eynen ongeweldigen up den walde, he maich den uyssvoiren as eyn foirster. Ind vindet eyn foirster eynen geweldigen man holt voiren in ongewelde, den sal he uyssvoiren as eynen ongewelden.

[16] Vindet eyn foirster eynen geweldigen man mit misshauwe, vindet he den varen up den wege en hait he nymantz bij eme, den men billick gelouven sall, so sal he burgen nemen vur bruchen.

[17] Vindett he eynen hauwen in den walde, kan he yemant geroeffen, dy sijn burge werde, so sal eyn foirster beyden ind neit langer. Kan he sijn stelpert brengen bynnen sijnen valderpost, so sal he quyt sijn.

[18] Weirt saiche des neit en were ind yeme der foirster neit gelouven en wolde, so sal he dy pende voiren zo Melick in den hoff ind neit weder.

[19] Ist eyn essende pant, dat sal he eyn nacht overhalden ind wijsen sij mit der sonnen, naedat sij't loessen. Ist eyn lyggende pant, he sal't halden bis up den achten daich. Off sij's neit en loessen, dan sal he idt verkouffen vur dy koir ind wijsen sij na mit der sonnen. Hait he burgen gesat, dy sal he uysseren bynnen acht daigen en deyt he des neit, so sal der burge quyt sijn.

[20] Ind geschege den here vursseyt irgen zo kortz off den gehulden off den foirsteren, dy sal kommen zo Melick in den hoff vur des heren richtbanck ind clagen dat ind laessen sych dat richten na wijsonge der scheffen van Melick, updat der here sijn heirlicheyt behalde ind dy gehulden bij yeren rechten blijven.

Auschulteert ind collationert ys dese tgainwoirdige copie durch mich Johan Leyendecker, clerich des styffs van Lutghen, beyde Roemsscher ind Keysserlicher auctoriteten offenbaer notarien, und concordeert van wort zo worde myt sijner principaelen waltrollen, wilch ich myt deser mijner eygener hantschryfft zo stain ind bekenne. Ita est ut supra quod ego Johannes notarius supra nominatus hac manu propria attestor.

BIJLAGE II: Bosreglement 1633, authentiek afschrift.

Rijksarchief te Limburg, archief schepenbank Melick en Herkenbosch, inv. nr. 1. De in dit exemplaar ontbrekende en derhalve tussen tekst-haken geplaatste woorden werden ontleend aan: Rijksarchief in Gelderland, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 1328, f.289-294v.

Newe waldtordnung dess Meinwegsbusch

Nachdem zwischen denn durchleuchtigsten fursten unnd herren, herren Wolfgang Wilhelm paltzgraffen bey Rhein, in Beyeren, zu Gulich, Cleve unnd Bergh hertzogen, graffen zu Veldentz, Spomheim, der Marck, Ravenssbergh unnd Moerss, herren zu Ravenstein etc. unnd edlichen auff ihrer furstlichen durchleucht busch der Meinwegh genandt beerbten Geldrischen gehulssden eine zeyt hero allerhandt streidt unnd missverstandt erwachsen unnd sich befunden, dass dardurch albereidt obgemelter busch dermassen verdorben, beschedigt und verherricht, dass dafern solchen bey zeyten nit vohrgebawet werden solte, endtlich zum gantzlichen untergange gerathen wurde, dahero dan hochstgemelte ihre durchleucht gnedigst bewilligt, auch an Geldrischen seithen vor guth angesehen unnd begehrt worden, dass zu auffhebung der biss hero vohrgelauffener streittigen gebrechen unnd damit auch der busch nit allein vohr fernerer verderb conservirt unnd erhalten sondern mit der zeyt wiedder in vohrigen oder doch besseren standt gesetzt werden mögte, eine guthliche conferentz angestellt unnd über ein unnd anderss bester massen deliberirt, gehandelt unnd sub ratificatione geschlossen wurde, in massen dan hochstgemelte ihre furstliche durchleucht darzu den wolledelen gestrengen erntvest unnd hochgelehrten ihre respective rhäte, camereren, ambtman unnd vogt zu Wassenbergh Weinandten von Eynatten zu Weydenaw, herren zu Ertzweiler, Dietherichen Althoven, der rechten doctoren, unnd Tillmannen Overbach gnedigst deputirt, ahn Geldrischen seithen auch die edle erentvest hochgelehrt wollachtbar unnd vohrnehme Matthiass Maroie, der rechten licentiat unnd ritzburgermeister zu Ruremundt, Arnoldt van Horpusch, Petrus Boschman, der rechten licentiat unnd burgermeister, Johan von Rey unnd Mattheiss Dencken, beyde burgermeistere, unnd Petrus Boschman, secretarius, [gleichfals dergestalt commitirt worden.]

Alss haben jetzgemelte beyderseithss deputirte commissarii sich am 17ten may dess jetz laufenden 1633 jahrss zu sahmen gethan, über die bisshero controvertirte [strijdiger] posten, gutt und freundtliche communication gepflogen, die alte unnd neue waltroll unnd ordnung gegen ein ander conferirt, von posten zu posten fleissig examinirt, erwogen unnd endtlich die neue buschordnung — jedoch ohne abbruch der alter rollen in den fällen, so in nachgesetzten articulen specialiter nicht exprimirt — folgender gestalt renovirt, verbessert unnd hinfuhro unwiedersprechlich zu halten hinc inde, jedoch sub ratificatione ihrer furstlicher durchleucht gnedigsten unnd gemelten herren committenten, placidirt unnd versprochen.

1) Erstlich solle alle jahr ein mahll auff St. Servaisstagh den vohrmittagh zu acht uhren ungefehrlich zu Mehlich holtzgeding gehalten werden unnd zo st. Servais auff einen sontagh fiell negst folgenden tagh darnach, welchess holtzgeding jahrlichss den Geldrischen gehulssden zeytlich sall angekündigt werden.

2) Ein herr zu Wassenbergh sall sunst holtzgeding halten mögen jeder zeyt, wan ess gefelligh unnd gelegen, jedoch dass solch ungewohnlich holtzgeding nach alter gewohnheydt sechs wochen vorhin auffgeruffen unnd der eigentlichen tagh bestimbt werde in den kirsplsskirchen, da die gehulssden, so auff den busch beerbt sein, wohnen, nemblich zu Wassenbergh, Ruremundt, Mehlich, Herkenbusch, Steinkirchen, Ophoven, Bergelen,

Arssbeck bey Dalheim, Carcken, Flodroff, Ober unnd Niederkruchten, Maesniell unnd Hardten.

3) Dass holtzgeding solle hochstgemelte ihre durchleucht ambtman, [vogt] oder befelchshaber zu Wassenberg mit den scheffen dess gerichts Mehlich unnd Herckenbusch ordentlich besitzen, da die forster unnd andere gehulssden bey unnd umbstehen sollen.

4) Wan auch nach inhalt dess obgemelten zweyten articulls einig extraordinari holtzgeding zu halten, dar zu sollen gleichfalls die Ruremundische und Geldrische ihre gehulssden in zimlichen anzahl zu schicken schuldig und gehalten sein.

5) Die von Mehlich unnd Herckenbusch sollen neben den scheffen gleichwoll wie die andere kirspellen [ihre] sechs persohnen zu dem umstandt verordnen unnd ahn dass holtzgeding schicken unnd sollen gleichwoll auss jeden gehulssden kirspell denjenigen, so beliebt, dabey zu kommen zugelassen sein.

6) Auff jeden holtzgedingtag soll also in beysein obgeruhrter persohnen die waldtroll unnd buschordnung offentlich abgelesen werden.

7) Ess sollen ihre furstliche durchleucht alss hertzog zu Gulich unnd herr zu Wassenberg die forster jederzeyt an unnd abzustellen haben unnd dieselbe ihrer furstliche durchleucht vereydt unnd verpflichtet werden, jedoch also dass sie unnder ihrer durchleucht unnd ingehulssden dorfferen vermogh der alter waldtrollen gessen, beerbt unnd beguttet sein, unnd bey negstfolgenden holtzgeding den gehulssden vohrgestellt werden.

8) Die forster sollen bey ihren ayden unnd pflichten den busch trewlich verwahren, bedienen, auch fleissige auffischt mit auff ihrer furstliche durchleucht wildtbahn haben unnd sich in ihrem befelch auffrichttig unndt dieser ordnung allenthalben gemeess halten, damit den armen alss den reichen geschehe unnd so viell moglich gleichheydt gehalten werde.

9) Die forster sollen niehmandt straffen, verdedigen noch zu ihren nutzen verzehren, auch bey ihren eyden unnd ehren niemandt übersehen noch der kuhrhalben verdingen, dan alle bruchten, grossen unnd kleinen, wie die gefallen, auf dem holtzgeding unndt sunst jeder zeyt dahe ess die noth erfordert meiness gnedigsten herrn ambtleuthen zu Wassenbergh schriftlich mit guten underscheidt verzeichendt, wer, wie unnd welcher gestalt gebrucht, vohrbrengen unnd da sie selbst nit schreiben kondten, sollen sie dass bey den pastoren oder anderen auffschreiben lassen.

10) Die forster sollen jeder zeyt auch so viell moglich auffzeichnen oder auffschreiben lassen, wie viell wagen unnd karren holtz auff jedem buschtag vom busch abgefuhrt unnd solchess auff dem holtzgeding schriftlich einbringen, dasselb ihrer furstlicher durchleucht ambtleuthen oder befelchshaberen überliefferen.

11) Die forster sollen den busch der massen abtheillen, dass ein jeder sein besonder orth, marck unnd... weiss zu hutten unnd zu verwahren, auff dass der busch desto fleissiger verwaltet unnd einer sich mit den anderen nit endtschuldigen dürffen. Unnd damit auch alle collusiones oder verdacht verhutet werde, sollen die forster jahrlichss mit verwahrung der ordt umbgewechselt unnd zuvohr einess jedern theill busch besichtiget werden.

12) Dergleichen sollen sie fleissige auffischt auff die fohren oder grenssen haben, dass dieselbige nit verdunkelt, verenget noch eingezogen, unnd da dessfalss einiger mangell wehre oder vohrfiell, dass sollen sie jeder zeyt unverdegget zu erkennen geben, damit solchess abgeschafft unnd gebessert werde.

13) Wann auch die geruhrte forster in ihren auffgelegtem befelch nachlesig oder untrew befunden, sollen sie meinaydtig gehalten, ihres ambtz endtsetzt unnd nach beschaffenheydt zu hoher straff verfallen sein.

14) Der busch soll vom ehrsten tag aprilis ahn biss am letzten tag septembris in alle wege geschlossen unnd gefreyet sein, also dass gahr kein holtz in den monatten gehawen wurde unnd da jemandt innerhalb solcher verbottener zeyt auffm busch holtzhawendt, lesendt, tragendt oder fahrent befunden wurde, soll jedessmahll unnd vohr jeden wagen mit funff goltgulden gestrafft werden.

- 15) Württe auch ein heydthwer in jetz gesetzten verbotenen monatten mit aussfahung der heyten oder sunst an wachsenden groenen holtz einigen bekantlichen notabell schaden zufugen, soll jedessmahls mit einem orth goltgulden gebrucht werden.
- 16) Aber in den monatten octobri, novembri, decembri, januario, februario und martio mogen jedess jahrss sechs buschtage nemblich den pflugeren drey unnd den koetteren drey gestattet werden, also zu verstaen, dass den ehrsten dinstag in octobri, decembri und februario den gessenen pflugeren unnd aber den koetteren den irsten dinstag in novembri, januario unnd martio erleubt werde dess tag einmahll unnd nit mehr dan auff einen wagen oder ein kahr holtz zu hawen unnd auss [zu] fuhren.
- 17) Wa aber der dinstag einig feyrtag sein wurde alssdan den negst folgenden tag darnach dass holtz zu hawen unnd heim zu fuhren.
- 18) Gleicher gestalt soll den gehulssden dess folgenden donnerstag darnach in derselben wochen in gesetzten winterlichen monadten weichholtz alss nemblich wachelter, dorren, hulsen, bremme unnd lange heyde gegen bezahlung der gesetzter chur zu hawen, zu plucken, heim zu tragen unnd zu fuhren zugelassen sein.
- 19) Auff einem jederem stock oder strauch sollen nit mehr alss drey oder viehr heisteren vermogh der alter waldtrollen gehawen werden unnd da darüber geschritten wurde, soll von jederem stock $\frac{1}{4}$ goltgulden bezahlt werden.
- 20) Die gehulssden sollen kein holtz weiter affhawen dan eingebunden, aufgeladen unnd hingefuhrt auff demselben buschtage bey verleuss des holtz, so mehr abgehawen.
- 21) Ess soll kein holtz auff dem busch geschnewt noch aussgefegt werden unnd da darüber ein pfluger befunden soll mit einem goltgulden, ein koetter aber $\frac{1}{2}$ goltgulden gestrafft werden.
- 22) Man sall auch kein holtz von den stocken abschlagen noch mit den wurdzelen aussreissen sonderen alless oben den stock abhawen unnd so oft darwieder gehandelt, sollen die übertretter vohr jedenen stock mit $\frac{1}{2}$ goltgulden gebrucht werden.
- 23) Van der forsterchur soll niehmandt gefreyet sein, er hab dan sein pferdt mit dem wagen oder karren zwischen seinen hoffsfalderen [und] posten vermogh der alter rollen.
- 24) Die schurghkarren unnd trager, so gehulst, sollen umd der armen willen die kein pferdt bekommen können dergestalt gelieden werden, dass sie auff der koetter buschtage dess tagss zweymahll nothurfftig holtz ungeschneut unnd ungekurtzt abfuhren oder tragen mogen unnd dass auff den chur von den schurghkarren 6 heller oder den drageren 3 heller, da aber ein pfluger auff gewöhnliche buschtage mehr alss einen wagen ader karr holtz auss den busch fuhren wurd, soll von jederm wagen 2 goltgulden unnd von der karren einen goltgulden verbrucht haben.
- 25) Da auch dass holtz auff den gewöhnlichen buschtagen gehawen unnd allerehrst folgenden tagss aussgefuhrt wurdte, soll mit einem halben goltgulden verfallen sein.
- 26) Ess soll auch niehmandt zu keiner zeyt einig holtz bey nacht unnd unzeytten hawen, lesen, abfuhren oder tragen unnd da jemandt darüber betreten wurdte, soll in funff goltgulden straff erfallen sein.
- 27) Wurdte jemandt auff son unnd feyrtagen im busch mit holtzhawen, lesen oder fahren befunden, soll derselb so ess ein pfluger mit zehen, ein koetter aber mit funff goltgulden gestrafft werden.
- 28) Unnd da jehmandt ausserhalb obgesetzten gewöhnlichen buschtagen unnd zeyten auff dem busch mit beyllen oder hiepen holtzhawendt, fuhrendt, lesendt oder tragendt befunden, soll neben verleuss dess holtz vom wagen einen goltgulden, [von der karren einen halben goltgulden,] unnd [ein] schurger oder trager $\frac{1}{4}$ goltgulden verwurckt haben.
- 29) Da aber dieser gestalt einer hawendt befunden, der pferdt, wagen noch karrig nit bey sich hett, soll gleichwill, wan ess ein pfluger mit einen goltgulden unnd die koetters $\frac{1}{4}$ goltgulden gebrucht werden.
- 30) Von den hausen, hoven oder koetter, so nit bewohnt noch darauss kein rauch auffgehet, sollen keine buschtagen vergundt noch zugelassen werden.

- 31) Die heydthawer sollen kein streuch oder reiser oben zusahmen binden noch gebunden stehen lassen [undt] im pfall jemandt hiergegen handtlen unnd einigen schaden auff groenen stocken oder wurtzelen zufugen wurde, soll jedessmahls mit $\frac{1}{2}$ goltgulden gestrafft werden.
- 32) Auch sollen durch die heydthewer kein junge aussschlege dess holtz abgehawen werden bey einem pfoen von jederem aussschlege, so zwehn fuss auss der erden gewachsen, von zwehn goltgulden.
- 33) Dass holtz, so auff Meinweg gehawen unnd abgefuhrt, soll nit anderss dan auff der gehulssden guetter, so in der holtzmarck gelegen, gefuhrt unnd keinesswegss anderss wohin verbracht oder frembden verkaufft werden under straff einess goltgulden von jederm wagen unnd einess halben goltgulden von einer karren.
- 34) Dergleichen soll die heyde, so auff Meinweg gehawen, auff kein ungehulssde lenderey noch baussen der gehulssden grensen gefuhrt werden, dan so jemandt holtz oder heyde ausserhalb der gehulssden grensen verfuhr, der soll gleichfalls von jederm wagen einen gantzen und von der karren halben einen goltgulden verbrucht haben.
- 35) Ess soll auch kein gehulssder keinem frembden holtz verkauffen auff ein pfoen von einen wagen einen goltgulden unnd von einer karren halb so viell.
- 36) Ahn den ortteren, dae die staelplatzen oder saesen sein oder da hegen kunfftiger zeyt geschlagen wurden, soll man vohr unnd hinder anderthalbe roide frey lassen unnd dass holtz von den gehulssden nit aussgehawen werden. Wer darüber betreten, soll von jederen abgehawen holtz einen goltgulden gebrucht haben.
- 37) Ess sollen keinen ongehulssden beesten auff dem busch mit den weydtganh zugelassen, auch kein frembde weidtrinder in einiger gehulssden dorfferen bey den nachbahren oder hirdten ahngenommen werden, da aber solchess geschehe unnd die besten auffm busch befunden wurden, sollen den landfursten verfallen sein.
- 38) Unnd dweil auch durch die schaeff dass holtz unnd sonderlich die junge pflantzen mercklich beschedigt werden, so sollen zu bessener conservation unnd auffbrengung dess holtz keine wieder gehulssder noch ungehulssder schaeff auff den busch, dae einig holtz stehet, getrieben, oder da dergleichen ertagen wirdt gleichfalls confiscirt werden.
- 39) Niemandten soll zugelassen oder gestattet werden einig fewr auff dem busch oder so weith der Meinweg nahmen hatt zu brennen unnd an zu stechen bey einer pfoen von 6 goltgulden. Welchess haussgesinde, hirden oder kinder solches theten, davon soll der haussvatter derselben die vohrschriebene brucht zu leiden schuldigh sein. Unnd zo jemandt zugelassen wurde, dass auss seiner behausung dass fewr auff den busch getragen, derselb soll drey goltgulden gebrucht haben.
- 40) Damit auch diese ordnung zu vester handthabung vollenzogen unnd die uberfahrer desto ernster unnd besser gestrafft, mogen unnd sollen die gehulssden, da sie einigen missbrauch so dieser ordnung zu wieder vohrgenommen unnd gehandelt, gewahr wurden, dasselb getrewlich unnd unverschwiegen anbringen unndt von solchen bruchten vohr ihr ahnpringen den halben theill von demjenigen so den forsteren davon zukommt mitgeniesen.
- 41) Die forster aber dahe sie einige ausswendige unnd ungehulssden in missbrauch befunden, mogen die anstundt nach ihrer begangener that nach alter gewohnheyt pfenden unnd ausfuhren unnd soll sunst vermogh der alter waldtrollen damit gehalten werden.
- 42) Meiness gnedigsten fursten unnd herren ambtleute, [vogt] oder befelchshabern zu Wassenberg sollen mit erkendtnuss der scheffen zu Mehlich unnd Herckenbusch einem jederen aufflegen, wass er vermogh dieser ordnung unnd sunsten gebrucht in sachen unnd gebrechen, die hie oder in der alter waldtrollen nit specifircit.
- 43) Wie imgleichen dafern einiger ungehulssder mit holtz, heidthawen auffm busch betreten oder doch darauff ahn geholtz, wildtbahn oder sunst einigen schaden thun wurden, selbiger soll jeder zeyt durch die beambten zu Wassenberg nach befinden arbitrarie gestrafft werden.

44) Alle bruchten, ausserhalb der verordneter forsterkuhr, so auff den gewöhnlichen buschtagen fallen, sollen meinem gnedigsten herren, hertzen zu Gulich, Cleve unnd Bergh, graff zu der Marck unnd Ravensperg, herren zu Ravenstein, alss herren zu Wassenberg zukommen, jedoch also, dass die unkosten darauss bezahlt den forstern dass viertetheill zugekehrt werden.

45) Die bruchtige, wohe oder under welchem herren die auch gesessen, sollen edtliche tage vohr dem holtzgeding durch die forster vohrbescheiden, auch innen auferlegt werden, dass sie auff dem holtzgeding erscheinen, gestall ihr bruchttten nach inhalt vohrgesetzter ordnung realiter ab zu tragen unnd zu bezahlen.

46) Im fall einige unwillig befunden, die auff vohrbescheiden nicht erscheinen auch ihre buschwroegen, kuhr unnd bruchten nit bezahlen wolten oder sich der pfendung der forster widerstrebten, ess sein gehulssden oder ungehulssden, so fern dan deren einige unnder hochstermelte meinem gnedigsten fursten unnd herren gesessen, sollen die forstern den ambleuthen solchess zu erkennen geben, sie zu gehorsamb zu halten. Da aber derselb einer oder mehr unter anderen herren seesshafftig in kerspellen so nicht gehulst sein, sollen die herren der ortteren oder ihre befelchshaber dess falss ersucht werden unnd sollen auch die gehorsame Geldrische gehulssden sonderlich aber die von Ruremundt befurderlich sein, dass die brucht der gebuhr endtricht unnd die widerstreber zum gehorsamb gestelt unnd bracht werden, in welchen pfall dan diejenige, so sich den forstern dergestalt widersetzen werden, neben der ordinaire pfoen auch zugleich alss gewaldthateren sollen abgestrafft werden.

47) Die forster sollen alle bruchttten einfordern unnd dass gelt hochstgedachtes meiness gnedigsten herren befelchshaberen zu Wassenberg uberlieffern unndt da sie dess edtwass nachliessen, sollen sie selbst beylagen unnd bezahlen, auss welchen uberliefferten bruchten die forster ihr viertetheill zu empfangen, unnd soll sunst ferner maess unndt ordnung gestelt werden, wie unndt welcher gestalt die jetzige unnd kunfftige forster ihr viertetheill der bruchttten unter sich zutheillen.

48) Mitt diesen gestelten articulen soll hochstgemelte ihre furstliche durchleucht oder auch der alter waldtrollen sonderlich in den puncten, der hie kein meldung geschehen unndt unverendert bleiben, nichts benohmen sonderen ihrer furstlicher durchleucht deroselben hocheithrecht unndt gerechtigkeit jeder zeyt vohrbehalten sein unnd pleiben.

49) Endtlich ist durch beyderseithss deputirte herren commissarios nach eingehenem augenschein dess busch fur guth angesehen unndt resolvirt worden, dass der busch, damit selbiger desto besser wieder auffpracht werden mögte, vier gantzer nach ein ander folgender jahren dergestalt geschlossen werden solle, dass darauff in solcher zeyt kein holtz gehawen, gelesen noch abgefahren werde, unnd imfall jemandt darauff holtzhawendt, lesendt oder fahrendt betretten wurdte, sall ein pfluger mit sechs ein koetter, schurger oder trager aber mit drey goltgulden gestrafft werden.

Serenissimus, Ihro furstliche durchleucht lassen sich diese waldtordnung also gnedigst gefallen, gleichmesig befehndt, dass selbige publicirt unndt darauff hinfuhro uiffgehalten werde. Urkundt hochstgemelter ihrer furstlicher durchleucht handtunderschrift unnd vohrgetruckten secreet. Gegeben Düsseldorf 24ten may anno 1633.

Wolffgangh Wilhelm L.S.

pro copia concordante W.J. Rhamen, gerichtsschreiber.

SAMENVATTING

De Meinweg is thans nog een groot bos- en heidegebied, dat zich ten oosten van Roermond uitstrekt tot aan Arsbeck en aldus aan weerszijden van de Nederlands-Duitse grens gelegen is. De Meinweg werd in ieder geval sedert de late middeleeuwen tot in de negentiende eeuw gebruikt voor het kappen van hout, het maaien van heide en het weiden van vee.

De Meinweg ressorteerde tijdens het ancien régime onder het ambt Wassenberg, een van de bestuursdistricten van het hertogdom Gulik. Vóór de tweede helft van de zestiende eeuw behoorde de Meinweg tot het zogenaamde land van Wassenberg, dat in de zestiende eeuw in het hertogdom Gulik geïntegreerd werd en qua omvang vrijwel met het latere ambt overeenkwam. De rechtshistorische typering van dit land moet beperkt blijven tot „territoriale eenheid”. Een keuze tussen „landsheerlijkheid” en „heerlijkheid” valt niet te maken. De Meinweg had in het begin van de negentiende eeuw een omvang van 2405 hectare. Geschillen over het grensverloop van de Meinweg wijzen erop, dat de oppervlakte voordien waarschijnlijk groter was en met name door ontginningen aan de zijde van Arsbeck en Cruchten afnam. Deze geschillen wekken voorts de indruk dat de Meinweg een apart rechterlijk district vormde. Pas in 1818 werd het Nederlandse gedeelte van de Meinweg aan de gemeenten Melick en Herkenbosch en Vlodrop toegevoegd.

De voornaamste bronnen die gegevens verschaffen over degenen die subjectieve rechten tot de Meinweg bezaten, de organisatie van deze gerechtigden, alsmede over de feitelijke uitoefening van hun rechten, vormen de oude bosrol en het bosreglement van 1633. De oude bosrol is een optekening van bestaand gewoonterecht. Deze bosrol, die waarschijnlijk in de vijftiende eeuw tot stand kwam, kan als een „wijsdom” getypeerd worden. Het bosreglement van 1633 heeft veeleer het karakter van een verordening. Zij werd in overleg tussen Gulikse ambtenaren en afgevaardigden van Roermond geconcipeerd en door de landsheer goedgekeurd. Van het bosreglement van 1570 zijn slechts tekstfragmenten bekend, maar des te meer gegevens over het protest van de Gelderse gerechtigden tegen de inwerkingtreding ervan.

Op de vraag, wie tot de gerechtigden tot de Meinweg gerekend moeten

worden, leveren de bronnen op het eerste gezicht een verwarrend beeld op. De bosrol en het bosreglement geven enerzijds een lijst van plaatsen, terwijl anderzijds uit dezelfde en andere bronnen blijkt, dat het natuurlijke personen waren, die van de Meinweg gebruik maakten. Dat men ter aanduiding van gerechtigden met het opsommen van plaatsen kon volstaan, duidt erop, dat er een nauwe band tussen deze personen en plaatsen moet hebben bestaan. Deze personen werden als een geheel, als een gemeenschap per plaats beschouwd. Gemeenschappen die zich tot één plaats konden beperken, waren de parochie en de „Gerichtsgemeinde” van de schepenenbank, maar het onderzoek leert, dat het behoren tot een van beide geen criterium was voor het bezit van subjectieve rechten tot de Meinweg. Een derde vorm van gemeenschap is het kerspel en op deze blijken de oude bosrol en het bosreglement van 1633 te wijzen. Aan de hand van de voorbeelden Vlodrop en Posterholt en Melick en Herkenbosch kon het kerspel gedefinieerd worden als een gemeenschap van geërfden. Het kerspel kon rechten en plichten hebben, rechtshandelingen verrichten en procederen. De gemeenschap behartigde locale belangen, beschikte over de gemene grond van het kerspel en nam maatregelen met betrekking tot het gebruik ervan. De behartiging der locale belangen was niet voorbehouden aan de weinige geërfden met veel grondbezit, maar alle, ook de vele kleine geërfden met minder dan vijf morgen akkerland, die hoofd van een zelfstandige huishouding waren, konden eraan deelnemen. De kwaliteit van geërfde c.q. ingezetene impliceerde het recht tot gebruik van de gemene grond van het kerspel. Het kerspel kan als rechtspersoon gekwalificeerd worden in die zin dat de eraan toegekende rechten tevens rechten zijn van de leden, de geërfden die gezinshoofd zijn. Vandaar dat de oude bosrol en het bosreglement van 1633 konden volstaan met het opsommen van kerspels, en ook steden, toen zij de gerechtigden aanwezen.

Sedert de vijftiende eeuw waren tot de Meinweg gerechtigd: Wassenberg, Roermond, Melick, Herkenbosch, Arsbeck, Birgelen, Ophoven, Steinkirchen, Vlodrop, Karken, Herten, Maasniel, Over- en Neder-cruchten. De ingezetenen van deze plaatsen mochten van de Meinweg gebruik maken in een mate die afhankelijk was van hun sociale status, die aan het bezit van paard en wagen kenbaar was. Zij worden als „gebruiksgerechtigden” gekwalificeerd, waartoe ook enige hoeven te Wegberg gerekend kunnen worden.

De institutionele aspecten konden in drie afdelingen behandeld worden. Allereerst het houtgeding, dat veelal jaarlijks werd gehouden en waaraan de gerechtigden, in ieder geval sedert de zestiende eeuw, verplicht waren deel te nemen. In de vijftiende eeuw „wezen” de schepenen van Melick en Herkenbosch tijdens het houtgeding het gewoonterecht van de Meinweg. Vervolgens werden er eventueel boswachters be-

noemd. Het houtgeding kan op één lijn worden gesteld met het zogenaamde „ongeboden ding”. Sedert de zestiende eeuw werden tijdens het houtgeding ook maatregelen tot behoud van de houtstand genomen, werden er klachten over gebruiksgerechtigden en boswachters behandeld, terwijl in ieder geval vanaf 1570 tijdens deze bijeenkomsten ook de boeten op overtredingen werden vastgesteld. Een andere, meer incidentele vorm van overleg tussen gerechtigden en landsheerlijke ambtenaren was de zogenaamde conferentiedag, die voornamelijk diende om klachten te bespreken.

Toezicht op de uitoefening van gebruiksrechten op de Meinweg was de voornaamste taak van de boswachters. Hun benoeming geraakte geheel in handen van de landsheer, die hen ook salarieerde. De landsheer had twee tot drie officiële boswachters in dienst, die door hulpboswachters werden bijgestaan. Gedurende de vijftiende eeuw traden zij tegen niet-gerechtigden op door inbeslagneming, en tegen onrechtmatig handelende gebruiksgerechtigden in sommige gevallen door middel van panding. Over deze panding van overheidswege na constatering van een overtreding, en wel bij betrapping op heterdaad, blijkt in de rechtshistorische literatuur weinig vergelijkingsmateriaal te zijn. Deze vorm van panding kwam nog in de zeventiende eeuw voor. Andere taken van de boswachters waren de zorg voor de houtstand, de inning der boeten, het verrichten van bodediensten en de bescherming van het wild.

De schepenen van Melick en Herkenbosch wezen, zoals gezegd, het gewoonterecht en waren competent ten aanzien van de berechting van overtredingen op de Meinweg. De herkomst van deze competentie is mogelijk van hofrechtelijke aard. Onderzoek naar de „hof te Melick” en specifieke inkomsten van de heer van Wassenberg te Melick en Herkenbosch levert enige indicaties op dat er domeingood van de heer van Wassenberg, georganiseerd in een hofstelsel, ter plaatse heeft bestaan. De domaniale inkomsten te Melick en Herkenbosch waren, in vergelijking met die uit andere plaatsen behorend tot het land van Wassenberg, aanzienlijk.

Onder de bevoegdheden van de gebruiksgerechtigden nam het recht om hout te kappen aanvankelijk de belangrijkste plaats in. De Meinweg werd van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw geëxploiteerd als een hakhoutbos, hetgeen inhoudt dat de bomen worden geknot. Het aldus verkregen hout was geschikt als brandhout en als hout om omheiningen te maken en (vakwerk)huizen te repareren. Hoog opgaande bomen kwamen er nauwelijks voor en derhalve ontbrak de mogelijkheid om varkens te weiden. Het hout mocht waarschijnlijk niet gebruikt worden voor openbare doeleinden, zoals de verwerking in batten langs de Maas, noch ten behoeve van de nijverheid. De gebruiksgerechtigde mocht geen ander gebruik maken van zijn bevoegdheid dan ten eigen

nutte. Hij had recht op een wagenlading hout, te kappen op een zogenaamde bosdag. In de zestiende eeuw waren er zes bosdagen per jaar, in de achttiende eeuw werd nauwelijks één bosdag per jaar gehouden. Sedert de zeventiende eeuw mocht men soms slechts in bepaalde gedeelten van de Meinweg kappen ten einde het hout elders gelegenheid tot regeneratie te geven. Sedert de zestiende eeuw was een steeds groter wordend gedeelte van de Meinweg als schraalland te beschouwen, bestaande uit grasachtige begroeiing, voornamelijk heide. Dit terrein werd gebruikt voor het maaien van heide en het weiden van vee ten behoeve van de mestbereiding. Het oprukkende schraalland had omstreeks 1800 het bosbestand grotendeels verdrongen.

De heer van Wassenberg kwam de hoge heerlijkheid op de Meinweg toe, alsmede het jachtrecht en het recht op wilde bijen, welk laatste recht niet te verwarren is met het recht om bijenkorven te plaatsen. De heer vervulde de functie van houtgraaf en had recht op een aanzienlijk grotere hoeveelheid hout dan de gebruiksgerechtigden. De hertog van Gulik, als rechtsopvolger van de heer van Wassenberg, pretendeerde in de tweede helft van de zestiende eeuw de bevoegdheid te bezitten om in de uitoefening der subjectieve gebruiksrechten in te grijpen. Zulks deed hij door middel van de afkondiging van een nieuw bosreglement in 1570. In de zeventiende eeuw beweerde hij, evenwel kennelijk zonder succes, op de Meinweg respectievelijk het recht van de derde penning, het dominium directe et utile en het recht van paardengang te bezitten. Het recht van paardengang kan omschreven worden als een zakelijk recht tot het weiden van in het wild levende paarden in aan anderen toebehorende ongecultiveerde gebieden teneinde aldus paarden te fokken. Het kan niet als een oneigenlijk heerlijk recht beschouwd worden. Het meer algemene onderzoek naar de rechten van de heer ten aanzien van de gemene grond in het huidige Limburg leert, dat deze bevoegd was tot het verlenen van gebruiksrechten, het uitgeven van gemene grond ter ontginning en het verlenen van toestemming aan kerspels tot verkoop. Niet de heer, maar veeleer het kerspel kan als „eigenaar” van de gemene grond worden beschouwd.

De kring van tot de Meinweg gerechtigde kerspels en steden kan aan de hand van definities in de Nederlandse en Duitse rechtshistorische literatuur als een mark(genootschap), een Markgenossenschaft c.q. Grossmarkgenossenschaft getypeerd worden. De vroeger veelal gehanteerde indeling van „eigen” en „grondheerlijke” marken of van „freie” en „grundherrliche” marken is ten aanzien van de Meinweg niet toepasbaar. Derhalve werd gezocht naar een indeling volgens andere criteria en het resultaat was een indeling in „zelfstandige” en „onzelfstandige” marken. Aan de hand van moderne juridische begrippen kan het markgenootschap van de Meinweg gekenschetst worden als een ver-

mogensrechtelijke gemeenschap, een zogenaamde „ältere Genossenschaft". De tot de Meinweg gerechtigde kerspels en steden zouden als mede-eigenaar beschouwd kunnen worden en hun recht als gebonden mede-eigendom, respectievelijk vrije mede-eigendom, al naar gelang men de opvatting van Beekhuis dan wel die van Pitlo huldigt. De Duitse rechtshistorische kwalificatie is „Gesamthandeigentum". De geschiedenis van dit markgenootschap reikt terug tot in de tweede helft van de veertiende eeuw. Over de ontwikkelingen die tot het ontstaan ervan hebben geleid, zijn geen gegevens voorhanden. Mogelijk ontstond het markgenootschap door aaneensluiting van woonkernen tot gemeenschappelijk gebruik der schaars wordende woeste grond.

De komst van de Franse legers in 1794 betekende het einde van het ancien régime. Naast tal van veranderingen van territoriale en institutionele aard kon ook continuïteit worden geconstateerd en wel die tussen het kerspel en de „commune", de latere gemeente. De commune nam de vermogensbestanddelen van het kerspel, waaronder de gemene grond, over, maar het plaatselijk bestuur was nu geheel anders geregeld. De geërfden verloren hun deelname aan het bestuur. Fysiocratische denkbeelden vormden de basis voor verdeling van gemene grond, die weldra beperkt bleef tot gemene grond onverdeeld bezeten door verschillende gemeenten. De verdeling van de Meinweg verliep niet voor spoedig. Aan de plannen tot verdeling uit 1807 werd eerst om formele redenen en vervolgens wegens de koppeling van de verdeling aan de herziening der departementale grenzen te Parijs geen goedkeuring verleend. Uiteindelijk werd het verdelingsplan in 1812 afgekeurd. Nadat de Fransen vertrokken waren en het onderhavige gebied tussen Nederland en Pruisen verdeeld was, werd de Meinweg toch overeenkomstig het in 1807 ontworpen plan in 1822 verdeeld, zij het dat enige nabij gelegen gemeenten als Melick, Nedercruchten en Arsbeck zich tot het laatst tegen de verdeling hebben verzet.

RÉSUMÉ

Aujourd'hui encore, le Meinweg est un grand territoire de bois et de bruyères, s'étendant à l'est de Ruremonde jusqu'à Arsbeck, et situé de ce fait de part et d'autre de la frontière germano-néerlandaise. Dès le Bas Moyen Âge, et jusqu'au dix-neuvième siècle, le Meinweg fut utilisé pour la coupe de bois et de bruyère, et le pacage du bétail.

Sous l'Ancien Régime, le Meinweg ressortissait à l'ammanie de Wassenberg, l'un des districts administratifs du duché de Juliers. Antérieurement à la seconde moitié du seizième siècle, le Meinweg appartenait au territoire appelé Pays de Wassenberg, qui fut intégré au seizième siècle au duché de Juliers, et avait pratiquement la même superficie que plus tard l'ammanie. L'historien du droit définira ce pays comme une „entité territoriale”. On ne saurait choisir entre les termes de „souveraineté” et de „seigneurie”. Au début du dix-neuvième siècle, le Meinweg avait une superficie de 2.405 hectares. Les contestations en matière de tracés des frontières démontrent que, selon toute probabilité, la superficie du Meinweg était autrefois plus importante, mais avait tendance à diminuer surtout suite aux défrichements du côté d'Arsbeck et de Cruchten. On peut déduire de ces contestations que le Meinweg formait une entité juridique indépendante. Ce n'est qu'en 1818 que la partie néerlandaise du Meinweg fut intégrée aux communes de Melick-et-Herkenbosch et de Vlodrop.

Les principales sources de renseignements sur ceux qui possédaient des droits subjectifs sur le Meinweg, l'organisation de ces bénéficiaires, ainsi que l'exercice concret de leurs droits, sont l'ancien rôle forestier et le règlement forestier de 1633. Le rôle forestier, qui fut rédigé probablement au quinzième siècle, peut être défini comme un record („wysdom”). Le règlement forestier de 1633 serait plutôt une ordonnance. Il fut établi en collaboration par des fonctionnaires de Juliers et des délégués de Ruremonde, puis ratifié par le souverain. On n'a conservé que quelques fragments du règlement forestier de 1570, mais nous sommes mieux renseignés par les protestations des ayants droit gueldrois lors de son entrée en application.

A première vue, les sources ne répondent pas sans ambiguïté à la question de savoir qui doit être considéré comme ayant droit au Meinweg. D'une part, le rôle forestier et le règlement forestier donnent une

série de noms de lieux, tandis que d'autre part on doit déduire de ces mêmes sources et d'autres que les utilisateurs du Meinweg étaient des personnes physiques. Le fait que, pour désigner ces ayants droit, on pouvait se contenter d'énumérer les noms de lieux, prouve qu'il existait une étroite relation entre ces personnes et ces lieux. Ces personnes étaient considérées comme un groupe, une communauté regroupée en un lieu. Comme communautés se limitant géographiquement à un endroit on peut penser à la paroisse ou à la communauté judiciaire de l'échevinage, mais il s'avère que l'appartenance à l'une des deux ne fut jamais un critère pour la possession de droits subjectifs sur le Meinweg. Une troisième communauté est le „kerspel”, et c'est à celle-ci que l'ancien rôle forestier et le règlement forestier de 1633 font allusion. L'exemple de Vlodrop-et-Posterholt et Melick-et-Herkenbosch permet de définir le „kerspel” comme une communauté d'adhérités. Le „kerspel” en tant que tel pouvait exercer des droits et assumer des obligations, il était capable d'agir en droit et de faire des procès. La communauté administrait les intérêts locaux, disposait des terres incultes et en réglait l'utilisation. L'administration des intérêts locaux n'était pas l'apanage de quelques grands propriétaires fonciers, mais tous, y compris les nombreux adhérités possédant moins de 5 journaux de terre arable, et qui étaient chefs de famille, pouvaient y participer. La qualité d'adhérité ou d'habitant donnait droit à l'utilisation des terres incultes du „kerspel”. On peut définir le „kerspel” comme une personne juridique dans le sens que ses droits sont également les droits de ses membres, les adhérités chefs de famille. Pour désigner les ayants droit, l'ancien rôle forestier et le règlement forestier de 1633 pouvaient donc se contenter d'énumérer les „kerspels” et les villes.

Depuis le quinzième siècle, Wassenberg, Ruremonde, Melick, Herkenbosch, Arsbeck, Birgelen, Ophoven, Steinkirchen, Vlodrop, Karken, Herten, Maasniel, Overcruchten et Nedercruchten possédaient les droits sur le Meinweg. Les habitants de ces lieux avaient droit à l'accès au Meinweg, proportionnellement à leur situation sociale, qui se reconnaissait à la possession d'un cheval et d'une charrette. Ils sont qualifiés de titulaires du droit d'utilisation; on doit aussi y ajouter quelques fermes à Wegberg.

Les aspects institutionnels ont été traités en trois parties. D'abord le plaid forestier, tenu d'habitude annuellement, et auquel les ayants droit en tout cas à partir du seizième siècle, étaient obligés de participer. Au quinzième siècle, les échevins de Melick-et-Herkenbosch disaient le droit coutumier du Meinweg, pendant le plaid forestier. Ensuite, si le cas se présentait, on nommait les gardes forestiers. Le plaid forestier est en tous points comparable aux plaids généraux. A partir du seizième siècle, on prit au cours du plaid forestier des mesures de conservation

des forêts, on traita des plaintes contre les titulaires du droit d'utilisation et les gardes forestiers, pendant que, au moins à partir de 1570, on y fixa les amendes sur les infractions. Un autre mode de délibération, cependant plus rare, entre les ayants droit et les fonctionnaires de l'administration, était la „journée de conférence”, destinée surtout à la discussion des plaintes.

Les gardes forestiers avaient comme tâche principale la surveillance de l'exercice des droits d'utilisation du Meinweg. Leur nomination devint un droit exclusif du souverain qui assumait aussi leur rétribution. Le souverain employait deux à trois gardes forestiers officiels qui étaient assistés par des aides. Durant le quinzième siècle, ils agissaient contre des non-autorisés par confiscation, et contre des titulaires du droit d'utilisation en infraction, dans certains cas, par nantissement. Il existe peu d'éléments de comparaison dans la littérature de l'histoire du droit en ce qui concerne le nantissement par l'administration après le constat d'une infraction en flagrant délit. Ce mode de nantissement était encore en vigueur au dix-septième siècle. Les gardes forestiers assuraient aussi d'autres tâches comme la conservation de la forêt, l'encaissement des amendes, l'office de sergent et la protection du gibier.

Nous avons déjà dit que les échevins de Melick et Herkenbosch disaient le droit coutumier, et étaient compétents pour juger les infractions sur le Meinweg. L'origine de cette compétence est à rechercher probablement dans le droit des cours. L'étude de la „cour de Melick” et des revenus spécifiques du seigneur de Wassenberg à Melick et Herkenbosch mène à la conclusion qu'il existait en cet endroit des biens domaniaux du seigneur de Wassenberg, organisés selon le système courtal. Comparés à ceux des autres lieux du pays de Wassenberg, les revenus domaniaux à Melick et Herkenbosch étaient considérables.

Le plus important droit des bénéficiaires était à l'origine la possibilité de couper du bois. Le Meinweg a été exploité du quinzième au dix-huitième siècle comme une forêt basse, ce qui signifie que les arbres étaient étêtés. Le bois ainsi coupé pouvait servir pour le chauffage, et pour faire des clôtures ou réparer des maisons (à colombages). Il n'y avait guère de grands arbres, ce qui rendait impossible le pacage des cochons. Le bois ne devait probablement pas être utilisé pour des travaux publics, comme dans la construction de battes le long de la Meuse, ou pour l'industrie. Le titulaire ne pouvait bénéficier de ses droits que pour sa propre utilisation. Il avait droit à une charrette de bois, à couper sur une journée appelée „jour forestier”. Au seizième siècle, il y avait six „jours forestiers” par an, au dix-huitième siècle on n'en tint plus qu'un. A partir du dix-septième siècle, on n'eut le droit de couper que dans certaines parties du Meinweg, afin de permettre à la forêt de se régénérer. A partir du seizième siècle une partie grandissante du Meinweg

devait être considérée comme terre maigre, couverte d'une végétation herbeuse, notamment de la bruyère. Ce terrain était utilisé pour le fauchage de bruyère et le pacage du bétail pour la fabrication de fumier. Vers 1800, l'avance de la terre maigre avait pratiquement fait disparaître les bois.

La haute justice sur le Meinweg appartenait au seigneur de Wassenberg, ainsi que le droit de chasse et le droit aux abeilles sauvages, à ne pas confondre avec le droit de placer des ruches. Le seigneur remplissait les fonctions de bailli des bois, et avait droit à une quantité de bois nettement supérieure à celle des utilisateurs. Durant la seconde moitié du seizième siècle, le duc de Juliers, qui était entré dans les droits du seigneur de Wassenberg, prétendit pouvoir intervenir dans l'exercice des droits subjectifs des utilisateurs. Il le fit en proclamant un nouveau règlement forestier en 1570. Au dix-septième siècle il prétendit, mais apparemment sans succès, posséder sur le Meinweg le droit du denier trois, le „dominium directe et utile” et le droit de pacage des chevaux.

Le droit de pacage des chevaux („paardengang”) peut être défini comme un droit réel de pacage de chevaux sauvages sur des terres incultes appartenant à autrui dans le but d'élever des chevaux. On ne peut pas le considérer comme un accrochement. L'étude plus générale des droits du seigneur sur les biens communaux dans l'actuelle province du Limbourg nous apprend que celui-ci était habilité à concéder des droits d'utilisation, à donner des terres à défricher et à autoriser les „kerspels” à vendre. Comme „propriétaire” des biens communaux on doit considérer non pas le seigneur, mais plutôt le „kerspel”.

L'ensemble des „kerspels” et des villes admis à la jouissance du Meinweg peut être considéré, d'après les définitions dans la littérature néerlandaise et allemande de l'histoire du droit, comme une „mark” ou un „markgenootschap”, en allemand „Markgenossenschaft” ou „Gross-markgenossenschaft” (association de communaux). L'ancienne distinction entre „eigen marken” (communaux propres) et „grondheerlijke marken” (communaux seigneuriaux), en allemand „freie” (libres) et „grundherrlichen” (seigneuriaux), ne peut être appliquée dans le cas du Meinweg. Il fallait donc chercher une classification selon d'autres critères: il en ressort une distinction entre marks „indépendantes” et „non-indépendantes”. D'après les notions juridiques modernes, le „markgenootschap” du Meinweg doit être défini comme une société de gestion de patrimoine, en allemand une „ältere Genossenschaft”. Les „kerspels” et les villes bénéficiaires du Meinweg peuvent être considérés comme copropriétaires, et leur droit comme celui de „copropriété avec indivision forcée” ou „copropriété avec indivision libre”, selon que l'on adhère aux conceptions de Beekhuis ou à celles de Pitlo. Les historiens du droit allemand utilisent le mot: „Gesamthandeigentum” (propriété

collective). L'histoire de ce „markgenootschap” remontait à la seconde moitié du quatorzième siècle. Faute de données, on ignore les tenants et aboutissants de son origine. Il est possible que ce „markgenootschap” soit né d'un accord entre villages, assemblés en vue de l'exploitation commune des terres incultes qui se raréfiaient.

La venue des armées françaises en 1794 amena la fin de l'Ancien Régime. Parallèlement à de nombreux changements territoriaux et institutionnels, on remarque aussi une continuité, dans les rapports entre le „kerspel” et la commune. La commune reprit les propriétés du „kerspel” dont les terres incultes, mais l'organisation de l'administration locale était maintenant toute différente. Les adhérités perdirent leur droit de participer à la gestion. Les idées physiocratiques formaient la base du partage des biens communaux, mais ce partage se limitait à la propriété des biens communaux, indivise entre plusieurs communes. Le partage du Meinweg ne se fit pas sans difficultés. Les projets de partage de 1807 furent rejetés par Paris, d'abord pour vice de forme, ensuite à cause de la subordination du projet de partage à la révision des frontières départementales. Le projet fut finalement rejeté en 1812. Après le départ des Français et le partage du territoire entre les Pays-Bas et la Prusse, ce n'est qu'en 1822 que le Meinweg fut quand même partagé selon le projet de 1807, malgré l'opposition farouche de quelques communes limitrophes comme Melick, Nedercruchten et Arsbeck.

ZUSAMMENFASSUNG

Einführung

Der Meinweg ist heute noch ein umfangreiches Wald- und Heidegebiet, das sich östlich von Roermond auf beiden Seiten der niederländisch-deutschen Landesgrenze bis Arsbeck erstreckt. Bekannt ist dieses Gebiet wegen seiner hohen landschaftlichen, geologischen und biologischen Bedeutung. Weniger bekannt ist die Tatsache, daß der Meinweg jedenfalls vom Spätmittelalter bis ins 19. Jahrhundert von den Einwohnern von vierzehn rings herum liegender Orten zum Holzschlag, zur Heideschneide und zur Viehweide benutzt wurde. Auf grund neuerer Quellenforschung ist es möglich nunmehr eine Geschichte des Meinwegs vorzulegen, die unter vielen verschiedenen Aspekten Aufschluß gibt. Am Beispiel des Meinwegs werden die Rechte an Allmenden im Maas-Rhein-Raum untersucht und zwar deshalb, weil diese Allmenden bis ins 19. Jahrhundert für die Landwirtschaft von außerordentlicher Bedeutung waren.

I Das Land Wassenberg

Während des Ancien Régime gehörte der Meinweg zum Amt Wassenberg, einem der Verwaltungsbezirke des Herzogtums Jülich. Dieses Amt war aus dem etwa gleich großen Land Wassenberg hervorgegangen, das ebenfalls bereits den Meinweg umfaßte, bevor es in der Mitte des 16. Jahrhunderts in das jülichische Territorium integriert wurde. Am Anfang der Geschichte dieses Landes steht die Chronik der Abtei Rolduc, die besagt, daß die Gebrüder Gerhard und Rutger Flamens vom Kaiser in den Besitz von Wassenberg und Kleve gestellt wurden und daß sie allmählich zur Stellung von „principes“ kamen. Dieses Ereignis wird um 1020 datiert. Die Nachkommen des Gerhard Flamens, des Stammvaters des geldrischen Grafengeschlechts, behielten Wassenberg bis um 1130 bei, als das „castrum Wassenbergha“ dem Herzog von Limburg als Heiratsgut zufiel. Seitdem hatten diese Herzöge Wassenberg inne, wenn auch zwischen circa 1215 und circa 1257 nur mittels einer limburgischen Sekundogenitur. Nachdem 1288 der limburgische Erbfolgekrieg mit der Worringer Schlacht zu Gunsten des

Herzogs von Brabant ausgegangen war, kamen das Herzogtum Limburg sowie Wassenberg zu Brabant. Die brabanter Herzöge verpfändeten aber das „castrum, opidum et terram de Wassenberg“ ab 1310 zunächst auf Jahrzehnte an den Herren von Heinsberg, dann an Johan von Merlair und Johan von Gronsvelt. Nur die Wassenberger Lehnslleute blieben ab 1339 in brabanter Hand, sie werden alle in dem um 1350 verfaßten brabanter Lehnregister, dem „Stootboek“, aufgelistet.

Wichtige Quellen zur Geschichte des Landes Wassenberg gibt es erst seit 1389, nachdem die Herzogin im Jahre 1387 fast sämtliche Länder der Obermaas, dazu Wassenberg, Philipp dem Kühne, Herzog von Burgund, übertragen hatte. Der neue Herr löste die Pfandsomme von Wassenberg ein und veranlaßte eine Untersuchung seiner Herrschaftsrechte. In dem Bericht der burgundischen Beamten heißt es unter anderem, das Land Wassenberg sei schön und bedeutend und wäre vorteilhaft für den Herrn, wenn es Frieden gäbe und das Land vor Räuber geschützt wäre.

Nach dem Tode Philipps im Jahre 1404 erbte sein jüngerer Sohn Anton das Herzogtum Limburg und die Länder der Obermaas. Zwei Jahre später wurde er Herzog von Brabant, gleichzeitig wurde die Personalunion zwischen Brabant und den Herrschaftsbereichen östlich der Maas wiederhergestellt. Ab 1413 wurde Wassenberg aufs neue verpfändet, und zwar an den Herrn von Heinsberg, der es wiederum an Vinzenz von Moers verpfändete. Obwohl der Herzog von Jülich schon im Jahre 1483 in die Rechte der Herren von Heinsberg eingetreten war, erhielt er die Einkünfte des Landes Wassenberg erst im Jahre 1533. Formell wurde die Verbindung mit Brabant 1544 gelöst¹.

Als was kann das „Land Wassenberg“ qualifiziert werden? Vorweg ist zu bemerken, daß obwohl Gerhard II auch „comes de Wassenberg“ genannt wird, von einer Grafschaft Wassenberg niemals die Rede ist. Nur die limburgische Sekundogenitur nennt sich Herr von Wassenberg. Herrschaftsrechte werden im „castrum et opidum Wassenberg cum omnibus suis pertinentiis“ (1283) oder im „castrum, opidum et terram de Wassenberg“ (1310) ausgeübt. Seit 1310 wird auch der Begriff „terra de Wassenberg“, „Land von Wassenberg“, verwendet. Terra und Land bedeuten, wie Wilhelm Janssen betont hat, Bannbezirk, beherrschtes Gebiet. Beide Begriffe können sowohl auf ein ganzes Territorium wie auch auf Teile davon, zum Beispiel die Vorläufer der späteren Ämter, angewendet werden. Die Frage stellt sich nun, ob das Wassenberger Land eine Landesherrschaft oder ein Teil eines Territoriums, wie Limburg oder Brabant, darstellte.

Kriterien, die auf eine Landesherrschaft Wassenberg deuten könnten,

¹ S. 5-13.

wie der Besitz von Grafschaftsrechten und Regalien, ein Lehnverhältnis zum Reich oder eine eigene Politik, treffen auf Wassenberg nicht zu oder sind nicht anwendbar. Eine Integration in das Herzogtum Brabant oder in die Herrschaften der Pfandinhaber, wie Heinsberg oder Moers, ist ebenfalls nicht nachweisbar. Zur Lösung des Problems bringen uns wahrscheinlich Van Hommerich und Thielens, die die Länder von Obermaas als „entités territoriales“ gedeutet haben, weil sie eigene Stände besaßen. Eine Unterscheidung zwischen Landesherrschaft und Herrschaft wird nicht gemacht, doch die Existenz einer Ständeversammlung gibt die Möglichkeit, das „Land“ von der bloßen Herrschaft abzuheben. Die Frage ergibt sich, ob es im Wassenberger Land Stände gab und ob eine Landgemeinde im Sinne Brunners nachweisbar ist².

Aus den brabantischen Lehnregistern geht hervor, daß ungefähr zehn Personen im Lande Wassenberg eine Burg und/oder ein Lehn- oder Hofesgericht, also Herrschaftsrechte, besaßen. Obwohl sie nach Brüssel reisen mußten, um ihre Lehen aufzutragen, gibt es Indizien, daß die Wassenberger Lehnleute seit dem 14. Jahrhundert einen eigenen Rechtskreis bildeten, der 1450 vom Drost von Wassenberg unter Androhung der Gehorsamsverweigerung verlangte, daß er das alte Herkommen aufrecht erhalte³. Im Lande Wassenberg gab es möglicherweise seit dem 15. Jahrhundert ein Gremium, das Steuern bewilligte⁴. Das Wassenberger Land kann demnach durchaus als „entité territoriale“, als kleinräumige Territorialeinheit gedeutet werden, vielleicht auch als Land im Sinne Brunners. War Wassenberg nach dem jülichischen Erwerb auch anfangs noch als „Nebenland“ zu betrachten, so wurden doch später die Steuern für Wassenberg von den jülichischen Ständen bewilligt. Das Land Wassenberg hörte um 1560-1570 auf zu existieren. Die Integration in das Herzogtum Jülich wurde in diesen Jahren vollendet⁵.

Die älteste Übersicht der zum Lande Wassenberg gehörigen Ortschaften gibt die Rechnung des Jahres 1389/1390. Zum Lande gehörten damals Wassenberg, Doveren und Hückelhoven, Millich und Ratheim, Beeck, Myhl, Kleingladbach, Gerderath, Orsbeck, Wildenrath, Birgelen, Steinkirchen, Effeld und Ophoven, Melick und Herkenbosch. Karken hat nicht, wie behauptet, zum Lande gehört. Die Herrschaft Arsbeck wurde erst 1561 erworben und gehörte seitdem zum Amt Wassenberg⁶.

² S. 13-21.

³ S. 21-35.

⁴ S. 25-28.

⁵ S. 28.

⁶ S. 28-33.

II Grenzstreitigkeiten rings um den Meinweg

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts umfaßte der Meinweg 2405 Hektar oder 7800 Morgen. Er bildete ein großes Dreieck und wurde im Süden von Arsbeck und dem Vlodropper Wald, im Westen vom Heistert und dem Elmpter Wald, im Norden von Ober- und Niederkrüchten und im Osten von dem Wegberger Wald begrenzt. Grenzstreitigkeiten gab es oft. So grenzten zum Beispiel die Fluren Arsbecks um 1500 an den Meinweg. Arsbeck verkaufte in Februar 1631 siebenzig Morgen des Meinwegs. Auch der Landesherr behauptete, daß ihm ein Teil des Meinwegs bei Arsbeck zur alleinigen Nutzung zustehe, welcher Teil wahrscheinlich später im 18. Jahrhundert ausschied. Streitigkeiten gab es auch in den Jahren 1561-1563 über die Grenzen des Meinwegs und des Vlodropper Waldes, die von geldrischen und jülichischen Räten geschlichtet wurden. In der Gemeinde Melick und Herkenbosch dehnte sich bis weit ins 19. Jahrhundert eine große Heidefläche aus, das „Heistert“ genannt. Mindestens zweimal wurde behauptet, diese Fläche gehöre zum Meinweg, zuerst vom jülichischen Herzog im 16. Jahrhundert, als ihm die Herrschaftsrechte über einen kleinen Landstrich bei Herkenbosch streitig gemacht wurde. Dann meinten im 18. Jahrhundert die von Maasniel, daß sie Rechte an der Allmende des Heisterts hätten, und begründeten ihren Anspruch damit, daß das Heistert mit zum Meinweg gehöre⁷.

Im Norden und Nordosten bildete um 1800 eine schnurgerade Linie die Grenze zu Ober- und Niederkrüchten. Die Linie fing an einem großen Sandhügel beim Elmpter Wald, dem „Heinckentomp“ genannt, an und endete am „Bercker peerdtshoof“ beim Wegberger Wald. Diese Linie war das Endergebnis jahrelanger Streitigkeiten im 18. Jahrhundert über die Frage, bis wo die Krüchtener Allmende sich ausdehnte, wobei schließlich die Grenzziehung wahrscheinlich zum Vorteil derer von Krüchten ausfiel, wenn man weiß, daß im 16. Jahrhundert noch Latgüter des Bylandtschen Lathofs zu Oberkrüchten unmittelbar an den Meinweg grenzten⁸.

Bis 1561 berührte der Meinweg nur an zwei Stellen das jülichische Gebiet, und zwar im Südosten bei der Herrschaft Tüsschenbroich und im Westen bei Herkenbosch. Der Meinweg gehörte zum Lande Wasenberg und die Schöffen von Melick und Herkenbosch hatten die Gerichtsbarkeit über den Meinweg inne. Dennoch schließen die Grenzbeschreibungen des Gerichts Melick und Herkenbosch der Jahre 1546 und 1548 den Meinweg aus. Der Bericht der burgundischen Beamten des Jahres 1389 enthält nach dem Hinweis auf die herrschaft-

⁷ S. 34-46.

⁸ S. 46-48.

lichen Rechte im Lande Wassenberg eine besondere Stelle bezüglich seiner Rechte am Meinweg: „Item y a un grant bois appelé Mywende, qui est en la terre de Guele”(!). 1809 meinte der Ingenieur-Geograph Lemire, daß der Meinweg” paroît n’être du ressort d’aucune jurisdiction”. Dem Anschein nach bildete der Meinweg also einen eigenen Gerichtsbezirk. Parallelen dazu findet man im klevischen Reichswald, der aus der Amts- und Gerichtseinteilung herausfiel, und in den Wehrmeistereiwaldungen, dem Monschauer Reichswald und dem Aachener Wildbann, die alle ein eigenes Gericht besaßen⁹.

III Quellen zur Rechtsgeschichte des Meinwegs

Die wichtigsten Quellen, die Angaben über diejenigen die Anrechte am Meinweg hatten, und zur genossenschaftlichen Verfassung sowie zur tatsächlichen Ausübung der Nutzungsrechte enthalten, sind die alte Waldrolle und die Waldordnung des Jahres 1633. Die Benennung Waldrolle ist daraus zu erklären, daß der Originaltext auf einer Pergament- oder Papierrolle niedergeschrieben war. Folgende Themen werden darin behandelt: Rechte des Wassenberger Herrn, Bestellung und Aufgaben der Förster, Auflistung der Berechtigten, das Holzschlagrecht und das Pfändungsrecht. Einige Paragraphen fangen mit dem Satz an: „wir wysen”. Der Text ist also formell als ein Urteil zu verstehen. Die Urteiler werden nicht genannt, aber aus Prozeßakten der Jahre 1421-1422 ergibt sich, daß es die Schöffen von Melick und Herkenbosch gewesen sein müssen. Die alte Waldrolle enthält verzeichnetes Gewohnheitsrecht, das während des Holzdings von den Schöffen verkündet wurde. Die Waldrolle kann in materieller und in formeller Hinsicht als ein Weistum gedeutet werden. Den Prozeßakten der Jahre 1421-1422 ist zu entnehmen, daß die Waldrolle in jener Zeit noch nicht existierte. Der Text, als Anlage abgedruckt, ist nur durch zwei Kopien aus den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts überliefert und stammt wahrscheinlich noch aus dem 15. Jahrhundert¹⁰.

Die alte Waldrolle war im 16. Jahrhundert offenbar nicht mehr in der Lage, die Ausübung der Nutzungsrechte wirksam zu regulieren. 1570 wurde auf Veranlassung des Landesherrn eine Waldordnung für den Meinweg in Kraft gesetzt. Die geldrischen Berechtigten erhoben Einspruch, weil die Ordnung die Nutzungsmöglichkeiten einschränkte und weil sie ohne ihre Mitsprache konzipiert worden war. Sie baten den Herzog, gemeinsam eine neue Waldordnung abzufassen. Aber der Landesherr meinte, es stehe ihm zu, Verordnungen zum Gemeinwohl

⁹ S. 48-50.

¹⁰ S. 51-55.

der Untertanen zu erlassen. Die Waldordnung des Jahres 1570 bietet ein Beispiel für den steigenden landesherrlichen Einfluß auf bisher mehr oder weniger autonome genossenschaftliche Rechtskreise. Der Text dieser Verordnung ist außer einigen Fragmenten nicht überliefert. Die wenigen Fragmente lassen darauf schließen, daß ein Begriff wie „Mark“ von anderswo importiert wurde¹¹.

Im Jahre 1633 trat eine neue Waldordnung in Kraft, die bis ans Ende des 18. Jahrhunderts ihre Gültigkeit behielt. Sie wurde in Zusammenarbeit von Deputierten der Stadt Roermond und landesherrlichen Beamten konzipiert und vom Landesherrn sowie vom Hof von Geldern zu Arnheim genehmigt. Der Inhalt der Waldordnung bezieht sich auf das Holzding (1-6), die Bestellung und Aufgaben der Förster (7-13), die Ausübung der Nutzungsrechte (14-39) und die Strafen (40-47). Einige Paragraphen sind wörtlich der „Gulich und Bergische policeyordnung“ des Jahres 1558 entnommen. Mehrere Abschriften der Waldordnung sind erhalten. Der Text eines Exemplars aus dem 17. Jahrhundert im Archiv des Schöffengerichts Melick und Herkenbosch wird als Anlage abgedruckt¹².

IV Der Kreis der Berechtigten am Meinweg

Auf die Frage, wer zu den Berechtigten am Meinweg gerechnet werden darf, geben die Waldrolle und die Waldordnung zunächst eine Liste von vierzehn berechtigten Ortschaften: Wassenberg, Roermond, Melick, Herkenbosch, Arsbeck, Birgelen, Ophoven, Steinkirchen, Vlodrop, Karken, Herten, Maasniel, Ober- und Niederkrüchten. Dann geht aber aus denselben und anderen Quellen hervor, daß es natürliche Personen waren, die den Meinweg benutzten. Diese auf den ersten Blick auseinandergehenden Antworten führen zu der Folgerung, daß es zur Angabe der Berechtigten genügte, die Ortschaften aufzulisten, und ferner daß zwischen Person und Ortschaft ein enger Zusammenhang bestand. Sämtliche Einwohner eines Ortes wurden als eine Einheit, eine Gemeinde betrachtet¹³. Gemeinden, die sich auf eine Ortschaft beschränken konnten, waren in unserer Gegend die Pfarrgemeinde und das Schöffengericht, die Gerichtsgemeinde. Fast alle berechtigten Orte bildeten für sich eine Pfarrei. Doch gehörten zur Pfarrei Vlodrop auch die Dörfer Karken und Posterholt. Karken wurde erst im 16. Jahrhundert eine Pfarrei, Posterholt erst in den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. Ferner ist fraglich, seit wann Herkenbosch als eine

¹¹ S. 55-61.

¹² S. 61-64.

¹³ S. 65-68.

Pfarrei zu betrachten ist, wahrscheinlich nicht schon im 15. Jahrhundert. Da Vlodrop und Karken beide in den Auflistungen genannt werden und bezüglich Posterholt, welches Dorf nicht berechtigt war, kein Vorbehalt gemacht wurde, wird schon an diesem Beispiel klar, daß die Auflistungen sich nicht auf Pfarreien beziehen¹⁴.

Schöffengerichte, in den Quellen „gerecht“ oder „dingbank“ genannt, hatten, sieht man einmal von Latgütern und Lehnsgütern ab, einen geschlossenen Bezirk, der oft eine, manchmal auch mehrere Ortschaften umfaßte. Die Bewohner des Bezirks bildeten eine Gerichtsgemeinde. Eine Übersicht der Schöffengerichtsbezirke um den Meinweg herum lehrt, vorweg gesagt, daß die Auflistungen der Waldrolle und der Waldordnung sich nicht auf Schöffengerichte beziehen können. Einige Beispiele: Das Gericht Wassenberg umfaßte um 1400 schon die Pfarreien Gerderath, Myhl, Ratheim, Orsbeck und Wildenrath, die nicht berechtigt waren, sowie Birgelen, Ophoven und Steinkirchen, die wohl Rechte am Meinweg hatten. Eine besondere Schwierigkeit stellt Effeld dar. Es gehörte zur Pfarrei Steinkirchen und zum Gericht Wassenberg, wird nicht aufgelistet, hatte aber auf Grund anderer Quellen doch Nutzungsrechte am Meinweg! Das Gericht Karken wurde um 1560 mit dem Gericht Kempen vereinigt und kam im 18. Jahrhundert zum Gericht Heinsberg. Kompliziert ist die Lage in Krüchten. Ober- und Niederkrüchten bildeten ein Gericht. Zur Pfarrei Niederkrüchten gehörte aber auch Brempt, das wiederum ein eigenes Gericht besaß!¹⁵

Diese Übersicht macht deutlich, daß zum Schöffengericht Dörfer gehören können, die nicht als berechtigt erscheinen, daß zu einem Gericht mehrere Orte gehören können, die doch alle aufgelistet werden, und drittens, daß Waldrolle und Waldordnung nicht auf Zusammenlegungen von Schöffengerichte achten. Die Auflistungen beziehen sich demnach nicht auf Gerichte: Das Gehören zu einem bestimmten Gericht führte nicht zu Nutzungsrechten am Meinweg. Worauf beziehen die Auflistungen sich dann? Diese Frage wird dringend, da sich andererseits herausgestellt hat, daß es Weiler gibt, die nicht aufgelistet sind, deren Bewohner doch den Meinweg benutzten. Die Möglichkeit erscheint, als wären die Verzeichnisse nicht vollständig und würde die Zahl berechtigter Orte von zufällig noch vorhandenen Akten bestimmt. Unsere These ist, daß diese Weiler so eng mit einem größeren Nachbarort verbunden waren, damit *eine* Gemeinde bildeten, daß eine besondere Nennung in den Listen unnötig erschien. Es wurde nun untersucht, ob neben Pfarrei und Gericht noch eine dritte Verband bestand, und zwar am Beispiel jener Dörfer, die zusammen eine Pfarrei und

¹⁴ S. 69-71.

¹⁵ S. 71-81.

einen Gerichtsbezirk bildeten, wie Vlodrop und Posterholt.

Aus den Akten geht hervor, daß die Beerbten (Grundeigentümer) und Schöffen von Posterholt so wie die von Vlodrop im 17. Jahrhundert Darlehen eingingen, vor dem Hof von Geldern zu Roermond über Rentenzahlungen und unrechtmäßige Nutzung der Allmende prozessierten, und Vereinbarungen trafen. Die Beerbten und Einwohner von Posterholt bildeten sowie die von Vlodrop, da ihre Anzahl unbegrenzt war, eine örtliche Gemeinde, die Rechtsgeschäfte vornahm und also eine Art Rechtsfähigkeit besaß¹⁶. Diese Gemeinde wurde in zeitgenössischen Quellen „Kerspel“, Kirchspiel genannt, das zwar mit Pfarrei identisch sein kann, aber nicht sein muß. Auch Melick und Herkenbosch, die zusammen einen Gerichtsbezirk bildeten, sind beide als Kirchspiele zu deuten. Interessant ist ein Prozeß im Jahre 1659 gerade über die Frage, ob Melick und Herkenbosch „ein kirsipel“ oder „verscheidene dorffschafften“ waren. Sieht man einmal von den Städten Roermond und Wassenberg ab, dann stellt sich heraus, daß alle in der Waldrolle und der Waldordnung zitierten Orte ein Kirchspiel bildeten. Besonders zu nennen ist das Kirchspiel Karken, das schon 1422 als „gansse gemeynthe der kerspels van Karrick“ hervortritt. Aufmerksamkeit verdient auch das Kirchspiel Steinkirchen, das jedenfalls seit dem 16. Jahrhundert tatsächlich zwei Dörfer, eben Steinkirchen und Effeld, umfaßte. Weiterhin wurde festgestellt, daß die nicht in der Waldrolle oder der Waldordnung genannten, aber doch als berechtigt erscheinenden Weiler zu einem dieser Kirchspiele gehörten. Auf diese Kirchspiele, nämlich die örtlichen rechtsfähigen Gemeinden der Beerbten und Nachbarn, deuten die Waldrolle und auch die Waldordnung des Jahres 1633 hin. Das Recht der Einwohner am Meinweg geht aus der Zugehörigkeit zum Kirchspiel hervor. Deshalb war es angebracht, die Aufgaben, die Verfassung und den rechtlichen Charakter des Kirchspiels näher zu betrachten¹⁷.

Zunächst wird am Beispiel Vlodrops deutlich, daß das Kirchspiel nicht nur als Prozeßpartei oder Kreditnehmer vorging, sondern auch durch Verordnungen über Umlegung und Zinsfuß entschied. Das Kirchspiel prozessierte über Anrechte an der Allmende, verkaufte gelegentlich einige Parzellen, aber traf auch Verordnungen zur Nutzung durch die Einwohner. Pro Kirchspiel wurden die landesherrlichen und ständischen Steuern umgeschlagen. Das Kirchspiel besorgte seine Quote. Das Kirchspiel Melick veräußerte mit Genehmigung des Landesherrn Teile der Allmende zum Zwecke des Unterhalts eines Kaplans oder der Beschaffung einer Orgel. Die Gemeinde ernannte Schulmeister,

¹⁶ S. 81-83.

¹⁷ S. 83-92.

Meßner und Flurschützen. Das Kirchspiel war eine finanzielle Einheit. Jedes Jahr wurde die Kirchspielsrechnung von Beerbten und Nachbarn geprüft. Diese Gemeinden wie Kirchspiele und ihre Aufgaben findet man indes nicht nur um den Meinweg, sondern auch sonstwo in den heutigen belgischen und niederländischen Provinzen Limburg, sowie im Rheinland, wo sie als Zenteneien, Heimgereiden, Honschaften und Burschaften oder unter dem Sammelbegriff „Landgemeinde“ bekannt sind¹⁸.

Das Kirchspiel nannten wir eine Gemeinschaft, weil in ihrem Fall nicht eine abstrakt gemeinte juristische Person Rechtsgeschäfte vornahm, sondern eine Personengruppe, nämlich die Verwalter und sämtliche Nachbarn oder Beerbten einer Ortschaft, Vereinbarungen traf und Verordnungen verfaßte. Akten mit terminologischer Weitläufigkeit sprechen von Verwalter, Schöffen, Beerbten und Nachbarn. Diese Begriffe deuten auf Kategorien, die schwer voneinander abzuheben sind. Die Verwalter waren wohl identisch mit den Schöffen und Bürgermeistern und/oder Steuereinnehmern, die die lokalen Aufgaben wahrnahmen. Schöffen und Bürgermeister wurden aus den Beerbten ernannt. Zu untersuchen sind also noch die Qualifikation als Beerbter und als Nachbar.

Daß das Kirchspiel eine Gemeinschaft war, geht klar aus den Melicker Akten hervor, die oft von vielen Personen unterzeichnet sind. Fast alle findet man im Melicker Steuerbuch, einer Auflistung der Beerbten und deren Grundbesitz, wieder. Viele der Beerbten, die sich an den Aufgaben des Kirchspiels beteiligten, besaßen weniger als fünf Morgen Ackerland. Teilnahme an lokalen Aufgaben stand nicht nur für die großen Beerbten mit vielem Grundeigentum, sondern auch für die kleineren offen. Aus diesem Melicker Steuerbuch geht weiter hervor, daß der Grundbesitz stark zersplittert war. 135 Beerbte, also Zweidrittel, hatten weniger als fünf Morgen steuerbares Land inne. Vergleicht man die Zahl der Beerbten mit der Häuserzahl und den Angaben in den Pfarrregistern, so ergibt sich, daß nicht alle Beerbten, sondern nur diejenigen, die einen eigenen Haushalt hatten, das Kirchspiel bildeten. Die meisten Beerbten waren auch Nachbarn, so daß dieser Begriff als sinnverwandt zu deuten ist. Da in den Quellen in Bezug auf die Nutzung der Allmende immer von Nachbarn, nicht von Beerbten, die Rede ist, kann man sich fragen, ob die Beerbten ohne eigenen Haushalt, die Beerbten, die außerhalb des Kirchspiels wohnten, und letztlich die wenigen nicht beerbten Einwohner überhaupt nutzungsberechtigt waren. Die beiden ersten Kategorien waren von der Nutzung ausgeschlossen. Sonst war jedes bewohnte Haus, jeder

¹⁸ S. 92-97.

Haushalt, ob beerbt oder nicht, nutzungsberechtigt. Die Gemeinschaft der Beerbten, das Kirchspiel, war fast identisch mit der Gemeinschaft der Allmendeberechtigten¹⁹.

Wie wir schon sahen, nahm das Kirchspiel Anteil an Rechtsgeschäften und kann deshalb als Rechtssubjekt, als Trägerin dauerhafter lokaler Aufgaben betrachtet werden. Die Rechtsfähigkeit des Kirchspiels wird auch in Verordnungen, wie in der Kanzleiordnung des Hofes von Geldern des Jahres 1609, anerkannt. Auch zeitgenössische Juristen wie Stockmans, Wynants und P.H. von Coninx, erkannten die Rechtsfähigkeit des Kirchspiels an. Coninx stellte die „Pagi“ den natürlichen Personen gleich. War das Kirchspiel eine juristische Person? Dagegen könnte sprechen, daß, wie gesagt, immer eine Personengruppe auftritt. Aus den Veräußerungen von Teilen der Allmende ergibt sich aber, daß diese vielmehr einer Einheit als einer Mehrzahl von Individuen gehörte, ohne daß man das Recht der Beerbten als ein Recht an fremder Sache betrachten könnte. Das Kirchspiel war eine juristische Person, aber eben nicht im Sinne des heutigen Rechts. Es war eine juristische Person, in der Elemente des Rechts der Gesamtheit sowie Rechte der Mitglieder miteinander verknüpft waren. Aus heutiger Sicht bildete das Kirchspiel eine Stufe zwischen (älterer) Genossenschaft auf der einen und moderner Körperschaft (= juristische Person) auf der anderen Seite²⁰.

Aus dem rechtlichen Charakter des Kirchspiels folgt, daß die dem Kirchspiel zugesprochenen Rechte zugleich Rechte seiner Mitglieder sind. Deshalb war eine Auflistung der Kirchspiele in der Waldrolle und der Waldordnung des Meinwegs ausreichend. Das gleiche gilt für die Städte Roermond und Wassenberg. Beide weichen zwar von den Kirchspielen ab, indem sie vor allem Gemeinschaften der Bürger sind, indem die Bürger wenigstens seit dem 16. Jahrhundert nicht mehr an der Stadtverwaltung beteiligt waren und letztlich die Körperschaftlichkeit der Stadt überwiegt, doch auch hier schließt das Anrecht der städtischen Gemeinschaft das Recht der Mitglieder nicht aus. Möglicherweise war das Recht am Meinweg zunächst auf die Bürgerschaft beschränkt, im 17. Jahrhundert jedoch nutzten alle Einwohner den Meinweg²¹.

Die bis jetzt behandelten Angaben über Kirchspiele stammen zum größten Teil aus dem 17. und 18. Jahrhundert. Maasniel, Karken und Krüchten wurden schon im 15. Jahrhundert als „Kerspel“ genannt. Frau Nikolay-Panter hat für den Trierer Raum gezeigt, daß es schon ländliche Gemeinden im 13. Jahrhundert gab. Auch in den heutigen

¹⁹ S. 98-103.

²⁰ S. 103-108.

²¹ S. 108-111.

Provinzen Limburg und am Niederrhein findet man Belege, wo die sämtlichen männlichen Einwohner eines Dorfes, die „homines ville“, auftreten. Seit der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts trifft die „communitas“ oder „universitas ville“ Vereinbarungen oder prozessiert. Als die lateinische Urkundensprache verschwunden ist, heißt es meistens „die gemeynthe des kerspels“. Aufgrund dieser Belege ist wenigstens zu schließen, daß die Wurzeln des Kirchspiels bis ins 13. Jahrhundert hinabreichen und daß es das Kirchspiel als juristischer Person schon im 14. und 15. Jahrhundert gab.²²

Schließlich soll der Begriff „gemeynthe“ erörtert werden. Gemeynthe heißt zunächst eine Personengruppe, die irgendeine rechtliche Gemeinschaft bildet. Dann deutet „gemeynthe“ auf Allmende, die von einem oder mehreren Kirchspielen genutzt wird. Schließlich ist „gemeynthe“ das Anrecht an der Allmende selbst. Erst im 18. Jahrhundert wird „gemeynthe“ auch als Kirchspiel verstanden und hat dann einen abstrakteren Sinn²³.

Während des Holzdings im Jahre 1527 fragte der Pfandherr von Wassenberg, „wat hoven up Meynwech gehoeren die in den rollen niet geschreven noch getzeychent en stain“, worauf die Berechtigten einige Höfe zu Wegberg nannten. Um 1800 waren sechs Höfe berechtigt. Nur der Catharinahof zu Harbeck unter Wegberg hatte alljährlich am Gründonnerstag eine Rekognition, ein Weizenbrot, zu zahlen. Diese Gebühr, die wahrscheinlich schon in der Rechnung des Jahres 1389/1390 vermerkt ist, erlosch im Jahre 1727 auf das Drängen des Eigentümers, des Grafen von Nesselrode, weil der Hof am Ende des 17. Jahrhunderts abgebrannt und das Land verpachtet war. Andere berechnete Höfe im Besitz des Grafen waren der Klinkumerhof und der Berckerhof. Am Anfang des 19. Jahrhunderts bemühte er sich vergeblich wegen des Besitzes dieser Höfe einen Anteil des Meinwegs zu bekommen. Das Recht des Catharinahofes könnte auf eine Verfügung seitens des Wassenberger Herrn zurückgehen, wobei das Anrecht sich später durch Abspaltung und Errichtung neuer Höfe auf letztere ausdehnte²⁴.

Ob es noch weitere Berechnete gab, ist eine berechnete Frage, da aus dem Jahre 1421 Atteste vorliegen, die über das Holzding berichten, und zwar von Schöffen und von Personen, die da offenbar zu erscheinen hatten. Zuerst ist da das Schöffengericht Hoembergen westlich von Roermond, das 1424 dem Roermonder Stadtgebiet einverleibt wurde

²² S. 111-115.

²³ S. 115-117.

²⁴ S. 117-124.

und wohl deshalb nicht in der Waldrolle genannt wird. Bezüglich Brempt könnte derselbe Vorgang stattgefunden haben²⁵. Weiter erschienen am Holzding „knapen van wapen“, Angehörige des Ritterstandes, aber anscheinend nur im 15. Jahrhundert. Möglicherweise gehörten sie zum Gefolge des Drostens von Montfort. Am Beispiel von Neukerk, Wetten und Sint Odilienberg wird deutlich, daß sie im 15. Jahrhundert auch im Zusammenhang mit dem Kirchspiel erscheinen und in diesem vielleicht eine führende Rolle spielten²⁶.

Außer den sechs Höfen zu Wegberg konnte jeder Haushalt oder jedes Haus der zwölf Kirchspiele und zwei Städte den Meinweg nutzen. Es gab keinen Unterschied zwischen Eigentümern und Pächtern, wohl wurde zwischen Pflüger und Kötter unterschieden. In der Waldordnung des Jahres 1633 werden getrennte „Buschtage“ für Pflüger und Kötter vermerkt, während die Bußgelder, die letztere zu entrichten hatten, nur die Hälfte von dem der Pflüger ausmachten. Die Kötter unterscheiden sich dadurch, daß sie kein Pferd besitzen. Eine Übersicht des Landes Wassenberg aus dem Jahre 1576 lehrt, daß in den Kirchspielen weniger als die Hälfte, manchmal nicht mehr als ein Viertel der Haushalte ein Pferd besaß. Die Kötter waren also identisch mit den vielen Beerbten, die nur sehr wenig Ackerland besaßen. Die Kötter konnten vom Meinweg weniger Nutzen ziehen²⁷.

Während die Kirchspiele und Städte als die Berechtigten am Meinweg zu betrachten sind, können die Personen, die ihr Recht von der Zugehörigkeit zu jenen Gemeinden ableiteten, als Nutzungsberechtigten bezeichnet werden. Auf letzterer Ebene sind auch die Höfe zu Wegberg einzugliedern.

V Zur Verfassung des Meinwegs

Die Tagungen der Berechtigten

Das Holzding wurde jedenfalls vom Ende des 14. bis ans Ende des 18. Jahrhunderts abgehalten, zuerst wohl auf dem Meinweg, dann seit 1570 in der Kirche zu Herkenbosch, und ab 1632 zu Melick in Genhof. Bis ins 16. Jahrhundert gab es keine festen Termine, aber ab 1570 versammelte man sich am oder um den Sankt Servatiustag (13. Mai). Die Melicker Sommerkirmes soll aus dem Holzding hervorgegangen sein. Das Holzding wurde vom Herrn zu Wassenberg beziehungsweise dem Amtmann mittels der Förster einberufen. Seit dem 17. Jahrhundert wurden die geldrischen Kirchspiele über die Stadt Roermond verständigt. Zum

²⁵ S. 124-126.

²⁶ S. 126-128.

²⁷ S. 128-132.

Holzding erschienen die Schöffen und Verwalter der berechtigten Orte nebst vielen Einwohnern. Das Kirchspiel jedoch, das sechs Personen zu schicken hatte, war der eigentliche Teilnehmer. Der Wassenberger Amtmann war Vorsitzender des Holzdings im allgemeinen und der rechtweisenden Schöffen im besonderen. Sein Stellvertreter war der Wassenberger Vogt.

Im 15. Jahrhundert bildeten die Schöffen von Melick und Herkenbosch wohl den Kern des Holzdings. Sie wiesen das Gewohnheitsrecht und entschieden in Streitfällen. Ferner wurden neue Förster bestellt, auf welchen Vorgang die Berechtigten einigen Einfluß hatten. Im 16. Jahrhundert wurde ihr Einfluß anscheinend größer, während die Schöffen etwas zurücktraten. Jetzt wurde während des Holzdings auch über Einschränkungen der Nutzung zur Besserung der Holzungen verhandelt. Ab 1570 trat das Verlesen der Waldordnung an die Stelle der Weisung des Gewohnheitsrechts. Förster wurden nicht mehr bestellt, sondern die vom Landesherrn Ernannten nur noch vorgestellt. Behandlung der Beschwerden, sowohl über Übertretungen der Förster als über unrechtmäßige Nutzung, Vereinbarungen zur besseren Nutzung, Bestrafung der Übertreter, waren seitdem die drei wichtigsten Themen des Holzdings. Die Kirchspiele, die seit dem 16. Jahrhundert nachweisbar dingspflichtig waren, stimmten jedenfalls 1641 über einen Vorschlag ab. Die Positionen der Teilnehmer waren nicht gleich. Auf der einen Seite ragte Roermond über die Kirchspiele hinaus, auf der anderen Seite nahmen die landesherrlichen Beamten auf die Entscheidungen großen Einfluß. Das Holzding des Meinwegs war, zuerst wohl überwiegend, später noch immer, zugleich eine Gerichtssitzung. Diese Ergebnisse entsprechen einer allgemeineren Definition der Holzgerichte, wo es heißt: „Es handelt sich um Niedergerichte ... Das Holzgericht hatte die Kompetenzen zur Verwaltung der Marken, zur Rechtssetzung und zur Gerichtsbarkeit“²⁸.

Ab 1574 sind außerhalb des Holzdings gelegentlich Tagungen von Berechtigten und Beamten abgehalten worden, die „Konferenztage“ genannt wurden. Sie dienten namentlich dazu, Streitigkeiten zu schlichten. Sie fanden fast immer auf Veranlassung der Wassenberger Beamten statt. 1659 scheinen jedoch die geldrischen Berechtigten einen Konferenztag abgezwungen zu haben²⁹. Dann und wann wurden die Interessen der (geldrischen) Berechtigten nur von der Stadt Roermond wahrgenommen. So ist es frappant, daß an der Abfassung der Waldordnung des Jahres 1633 nur Roermonder Deputierte mitgewirkt haben. Seit dem 15. Jahrhundert vereidigte ein Roermonder Schöffen

²⁸ S. 134-155.

²⁹ S. 155-157.

die Förster, seit dem 16. Jahrhundert war die Stadt Führerin, „advocatus et primarius“ oder „overhooft“, der geldrischen Berechtigten. Letztere erhielten Einladungen zu Holzdingen, Konferenztagen und Buschtagen über Roermond³⁰.

Die Förster

Die Förster des Meinwegs hatten kurz gesagt die Aufgabe, die Rechte des Herrn und der (Nutzungs)berechtigten zu schützen. Ihren Amtseid legten sie bis 1633 vor beiden Interessenten ab. Aus der Waldrolle geht schon hervor, daß sie vom Herrn von Wassenberg unterhalten wurden. Zuerst gab es zwei, dann drei Försterstellen. Den Amtsrechnungen ist ab 1534 zu entnehmen, wie ihre Gehälter zusammengesetzt waren und mit welchen speziellen Aufgaben jeder von ihnen beauftragt war. Der Inhaber der ersten Försterstelle erhielt eine Geldsumme und zu Anfang Heu und Hafer zum Unterhalt eines Pferdes. Am Anfang war diese die wichtigste Stelle mit dem höchsten Gehalt, aber am Ende des 16. Jahrhunderts wurde sie von der dritten Försterstelle überflügelt. Die zweite Stelle brachte im Jahre 1534 viel weniger ein, wurde 1573 höher geschätzt und mit einer jährlichen Lieferung von 13 Malter Hafer versehen. Der Inhaber hieß nun dementsprechend „reitender Förster“. Eine ständige dritte Försterstelle gab es ab 1579: Ein „ridender Waltforster“, der die Domänenwälder der Ämter Brüggen und Wassenberg überwachte, war auch für den Meinweg zuständig. Einer der drei Förster hatte die Aufsicht über den Wildbann. Ein, später zwei Förster führten ihre Aufgaben zu Pferde durch. Im Jahre 1682 wurden zwei Stellen gestrichen, was darauf hindeutet, daß das landesherrliche Interesse an dem Wildbann und den Holzungen sehr nachgelassen hatte. Die Förster erhielten neben dem Gehalt noch Einnahmen seitens der Nutzungsberechtigten, nämlich die „Försterchur“ von jedem Wagen Holz. Zu Wegberg holten sie sich auch noch Fastnachtsgeschenke. Die Förster wurden vom (Landes)herrn bestellt. Im 15. Jahrhundert hatten die Berechtigten allerdings ein Mitspracherecht, wenn nach Amtsüberschreitung der Förster neue Kandidaten nominiert werden sollten³¹.

Sieht man einmal von Aufgaben wie der Hege des Wildes, der Einziehung der Bußgelder und den Botendiensten ab, so war der Schutz des Waldes die Hauptaufgabe, und zwar sowohl vor den Nichtberechtigten, als auch vor jenen Nutzungsberechtigten, die wider die Rechtsnormen handelten. Wagen, Pferd und was der Nichtberechtigte sonst noch bei

³⁰ S. 157-159.

³¹ S. 160-169.

sich hatte, wurden im 15. Jahrhundert beschlagnahmt. Es gehörte dem Herrn, mit Ausnahme des an die Deichsel gespannten „stelperts“, das dem Förster zukam. Dieselbe Strafe traf jenen Nutzungsberechtigten, der Holz des Meinwegs außerhalb der berechtigten Kirchspiele verbrachte³².

Die Nutzungsberechtigten, die zuviel Holz schlugen, am Sonntag oder über Nacht mit Holz angetroffen wurden oder Holz zu Handelszwecken fällten, hatten ein Bußgeld verwirkt, es sei denn, es gelang ihnen, wenigstens mit dem „stelpert“ innerhalb des Gattertors ihres Hofes zu gelangen. Wie der Förster sich zu normwidrig handelnden Nutzungsberechtigten verhielt, umschreiben einige nicht immer ganz klare Sätze der alten Waldrolle. Fand der Förster jemand unterwegs mit Holz des Meinwegs, so konnte er ihm „gelouven“, also vertrauen auf des Übertreters Wort, daß er die Bußsumme zahlen werde; andernfalls mußte der Übertreter einen Bürgen stellen. Wurde der Übertreter auf frischer Tat ertappt, dann konnte er noch versuchen, einen Bürgen zu stellen, sonst schritt der Förster zu Pfändung. In den Fällen, in denen der Förster dem Nutzungsberechtigten glaubte, oder wenn dieser Bürgen gestellt hatte, mußte der Übertreter wahrscheinlich vor dem Gericht erscheinen zur Zahlung des Bußgeldes. Möglicherweise geschah dies während des Holzdings³³.

Pfändung durch den Förster, das Beschlagnahme beweglicher Habe bedeutete, war ein weittragendes Mittel, das zugunsten des Übertreters nur in bestimmten Fällen, so bei Ertappung auf frischer Tat, anwendbar war. Pfändung ist in der rechtshistorischen Literatur vor allem bekannt als ein Mittel im bürgerlichen Prozeßverfahren. Pfändung konnte stattfinden, damit man sich an einem Schuldner durch Beschlagnahme schadlos hielt. Sie bildete oft die erste Stufe eines Gerichtsverfahrens. Es handelte bei Pfändung um Schulden, die entweder vom Schuldner anerkannt waren oder nach ihrer Beschaffenheit schnell beglichen werden sollten oder anderswie Prioritätsschulden waren. Dann gab es noch Exekutorialpfändung zur Vollstreckung eines Urteils. Viel weniger bekannt ist die obrigkeitliche Pfändung, die stattfand wegen öffentlichrechtlicher Forderungen oder wenn festgestellt wurde, daß gegen städtische Verordnungen verstoßen wurde oder wider Nutzungsnormen auf Allmenden gehandelt wurde.

Die Pfändung, die durch die Förster des Meinwegs vorgenommen wurde, gehörte zur letzteren Kategorie. Die gepfändeten Sachen wurden durch den Förster in den Hof zu Melick gebracht, wo sie kurze Zeit aufbewahrt wurden, ein „essendes Pfand“, ein Zugtier, bis zum

³² S. 169.

³³ S. 170-173.

nächsten Tag, ein „liegendes Pfand“ noch acht Tage. Innerhalb dieser Fristen konnte der Übertreter das Pfand einlösen und möglicherweise auch das Bußgeld zahlen. Unterließ er die Einlösung, so wurde das Pfand versteigert. Im Vergleich zur Pfändung im bürgerlichen Prozeßverfahren waren die Fristen sehr kurz und wurden auch andere Formalitäten übergangen. Außer den Förstern waren auch der Wassenberger Vogt und Amtmann zu Pfändung berechtigt, aber nur in den „hoeffslage“, beziehungsweise am Weihnachtsabend³⁴.

Beispiele der Praxis kennt man erst ab 1575. Zu der Zeit wurden die Pfänder nach Wassenberg gebracht und nach Stellung der Bürgen freigegeben. Zahlung des Strafgeldes fand während des Holzdings statt. Das Verbringen der Pfänder nach Wassenberg und nicht nach Melick empfanden die geldrischen Berechtigten als eine Verletzung des alten Herkommens. Die Waldordnung des Jahres 1633 spricht überhaupt nicht mehr von Pfändung. Die Förster sollten nur die Namen der Übertreter sowie das fällige Strafgeld aufzeichnen. Einige Tage vor dem Holzding sollten sie vorgeladen werden, um während dieser Sitzung die Strafe zu zahlen. Aus späteren Nachrichten geht jedoch hervor, daß Tierpfändung noch vorgenommen wurde³⁵. Wegen ihrer Befugnis zur Pfändung waren die Förster wohl nicht sehr beliebt. Es wurde oft geklagt über ungerechtes Vorgehen der Förster und sogar über Amtsüberschreitung, in dem sie Holz verschenkten oder zu eigenem Nutzen verkauften. Im Volksmund hatten die Förster noch zu Anfang dieses Jahrhunderts keinen guten Ruf³⁶.

Die Schöffen von Melick und Herkenbosch

Die Schöffen von Melick und Herkenbosch wiesen im 15. Jahrhundert während des Holzdings „dewaltz rechtz“ und entschieden in Streitfällen. Sie wurden 1422 von der Roermonder Stadtverwaltung das Haupt des Waldes genannt. Auch außerhalb des Holzdings hatten sie die Gerichtsbarkeit des Meinwegs inne. Laut des letzten Satzes der Waldrolle konnte man, sobald das Recht des Herrn, der Förster oder der Berechtigten verletzt wurde, „kommen zo Melick in den hoff vur des heren richtbanck ind clagen dat ind laessen sych dat richten na wijsonge der scheffen van Melick“. Auch die Einlösung der Pfänder geschah in Anwesenheit dieser Schöffen. Später beschränkte ihre Kompetenz sich anscheinend auf die Aburteilung der zuwiderhandelnden Nutzungsberechtigten. Ob die Schöffen auch die Kompetenz zur hohen Gerichts-

³⁴ S. 173-179.

³⁵ S. 180-184.

³⁶ S. 187-188.

barkeit auf dem Meinweg hatten, ist unbekannt. Es ist zu betonen, daß es nicht, wie sonst üblich, die Berechtigten waren, die das Waldgericht bildeten, sondern diese Schöffen. Diese Verhältnisse am Meinweg sind einigermaßen wiederzufinden in den Wehrmeistereiwaldungen bei Düren, dem Monschauer Reichswald und dem Aachener Wildbann, wo das Waldgericht von Förstern besetzt wurde, und schließlich im Herzogenwald (Belgien) und im Flamersheimerwald, wo die Schöffen von Baelen beziehungsweise Flamersheim das Waldgericht bildeten. An allen diesen Wäldern waren mehrere Landgemeinden und Höfe berechtigt³⁷.

Die Frage nach der Herkunft dieser Gerichtsbarkeit stellt sich um so dringender, sobald man feststellt, daß das Schöffengericht von Melick und Herkenbosch in der Gerichtsverfassung des Landes und Amtes Wassenberg keine hervorgehobene Stellung einnahm. Die Schöffen hatten wahrscheinlich nur die niedere Gerichtsbarkeit inne und waren dem Hochgericht Wassenberg unterstellt, das auch als Hauptgericht und Appellationsgericht galt³⁸.

Da der Hof zu Melick Sitz der Schöffen, „des heren richtbanck“, in Sachen des Meinwegs war, wie der Hof zu Echt für den Echter Wald diese Stellung einnahm, ergibt sich die Frage, ob die Schöffen von Melick und Herkenbosch vielleicht die Aufgaben eines zu Melick früher existierenden Hofgerichts übernommen haben. Direkte Zeugnisse gibt es weder für ein Hofgericht noch für eine Villikation im Besitz der Wassenberger Herren, was aber nicht verwunderlich ist, da Villikationen samt Naturalwirtschaft meistens im 13. Jahrhundert aufgegeben wurden und, wie zum Beispiel Corsten meinte, die Aufgaben auf Schöffengerichte übergingen. Es kann also nur versucht werden anhand von Relikten ein Hofgericht beziehungsweise eine Villikation zu Melick des Wassenberger Herrn nachzuweisen. Die Aufmerksamkeit wendet sich zuerst auf den von der Wassenberger Mannkammer lehnprühigen Hof zu Melick, der 195 Morgen Land umfaßte. Der Inhaber des Hofes besaß mehr als zehn Prozent des Melicker Ackerlands. Zum Hof gehörte weiterhin das Fischrecht in der Rur, eine Fähre, ein kleiner Zehnt, ein Fahrzins, anderthalb Gewalt (Anrecht) am Elmpter Wald und das Jagdrecht zu Melick. Der Inhaber mußte einen Stier für die Gemeinde halten. Der Hof nahm auf lokaler Ebene eine dominante Stellung ein und könnte durchaus Mittelpunkt einer Villikation gewesen sein³⁹. Weiter wurde das Wassenberger Domänengut zu Melick an Hand der Rechnungen untersucht. Es stellte sich heraus, daß der

³⁷ S. 188-191.

³⁸ S. 192-194.

³⁹ S. 194-205.

Herr zu Melick und Herkenbosch Kurmeden und den zwölften Pfennig erhob, Einnahmen, die tatsächlich Relikte einer Villikation darstellen. Die übrigen Einkünfte des Landes Wassenberg wurden in zwei Tabellen erfaßt. Um dreißig Prozent aller „Soickhafer“ und Haferzinsen kamen aus Melick und Herkenbosch. Diese beiden Gattungen weisen auch auf ehemalige hofrechtliche Verhältnisse hin. Da Domangut hofrechtlicher Herkunft sowie ein dominanter Hof zu Melick vorhanden waren, kann auf das vorangehende Existieren einer herrschaftlichen Villikation geschlossen werden. Betrachtet man dabei die bezüglichen Stellen der Waldrolle, so könnten die Schöffen von Melick und Herkenbosch ihre Gerichtsbarkeit am Meinweg vom Hofgericht übernommen haben. Beide Orte waren zudem die wichtigsten Stützen der Naturaleinkünfte des Wassenberger Herrn⁴⁰.

VI Die Ausübung der Nutzungsrechte am Meinweg

Bis ins 17. Jahrhundert war der Meinweg überwiegend ein Waldgebiet. Der Holzschlag war also die wichtigste Nutzungsart. Timm hat für Nordwestdeutschland gezeigt, daß dem Wald als Lieferant von Brenn- und Bauholz und als Waldweide große Bedeutung für die mittelalterliche Wirtschaft zukam. Brennholz, Reisig, erhielt man durch Kopfholzwirtschaft, Bauholz dagegen nur im Hochwald. Im Idealfall war der Wald ein Gemisch von Niederwald und Hochwald. Wie wurde angesichts dieser allgemeinen Bemerkungen der Meinweg genutzt?

Nach der Waldrolle durfte der Nutzungsberechtigte am Donnerstag zum Meinweg fahren, um einen Wagen Holz zu schlagen. Er war berechtigt, eine bestimmte Zahl von Ästen vom Stamm zu schlagen und dazu den Wagen mit „doven hoult“, das ist Holz der nicht-fruchttragenden Bäumen, und gestutztes Eichenholz aufzufüllen. 1421 erklärten Zeugen, daß die von Roermond früher immer Brenn- und Zaunholz vom Meinweg geholt hätten. Auch in Quellen der späteren Jahrhunderte ist die Rede von Gertenholz, Zaunholz oder Zweigen, die von den Stämmen geschlagen wurden. Der Meinweg wurde also seit dem 15. Jahrhundert als Niederwald bewirtschaftet. Da die Stämme zur Regeneration acht bis zehn Jahre brauchen, war man seit dem 16. Jahrhundert sehr bemüht, den Stämmen diese Frist zu gewähren. Durch Vieh und Heideschneiden durfte das Jungholz nicht beschädigt werden. Vom 1. April bis 30. September durfte überhaupt nicht gehauen werden. Ab 1640 vereinbarte man sich gelegentlich darauf, daß in jedem Jahr nur ein bestimmter Teil abgeholzt werden sollte, so daß nach neun oder zwölf Jahren wieder eine genügende Menge Holz gewachsen war. Diese

⁴⁰ S. 205-211.

sogenannte Schlagwirtschaft, wie auch das Anpflanzen von Eichen-sprößlingen, haben den langsamen, ständigen Niedergang des Waldes nicht verhindern können⁴¹.

In Nachbarwäldern war Bauholz, also Hochwald, besonders geschützt. Es durfte von Berechtigten nur mit Genehmigung des Gerichts gefällt werden. Da es keine Nachrichten über Bauholz oder Hochwald am Meinweg gibt und auch Hinweise auf Waldweide der Schweine fehlen, war folglich schon im 15. Jahrhundert kein Bauholz oder Hochwald mehr vorhanden. Möglicherweise liegen diesem Umstand Befugnissüberschreitung des Pfandherrn von Wassenberg oder die Ausdehnung der Stadt Roermond im 14. Jahrhundert zugrunde⁴². In den Jahren 1421-1422 wurden zwischen Johan von Loon, Herr zu Heinsberg, Herr zu Dalenbroek wie auch Pfandherr von Wassenberg, und der Stadt Roermond Streitigkeiten ausgetragen, die sich unter anderem auf die Verwendung von Holz zu Uferbefestigungen bezogen. Der Herr von Heinsberg bestritt der Stadt erstens das Recht zur Herstellung dieser Befestigungen, da durch Verlegung des Maasstroms Teile seiner Herrschaft Dalenbroek abzuspülen drohten. Zweitens klagte er, daß die Stadt dazu „sein Holz“ benutze. Die Stadt Roermond antwortete, daß sie zu Recht die Uferbefestigungen herstelle und repariere und weiter daß sie am Meinweg berechtigt sei. In beiden Punkten wurde schließlich durch Vergleich der Status quo beibehalten. Aus den Zusammenhängen wird klar, daß in diesem Prozeß die Frage erörtert wurde, ob die Stadt Holz des Meinwegs zu Uferbefestigungen, oder allgemein zu öffentlichen Zwecken verwenden dürfe. Weder der Vergleich des Jahres 1422 noch die Waldrolle sprechen sich darüber aus. Spätere Nachrichten geben entweder eine negative Antwort oder gar keine. Daher möchten wir annehmen, daß das Holz des Meinwegs rechtlich nicht zu öffentlichen Zwecken verwendbar war⁴³. Artikel 11 der Waldrolle schließt wahrscheinlich die Verwendung des Holzes zu Gewerbe-zwecken aus⁴⁴. Das Holz war also seit dem 15. Jahrhundert nur als Brenn- und Zaunholz verwendbar.

Nach den Verwendungsmöglichkeiten wird nun das Maß des Holzschlagrechts betrachtet. Nur zu eigenem Nutzen durfte Holz geschlagen werden: Dieses durfte nicht aus den berechtigten Kirchspiele ausgeführt oder an Fremde verkauft werden. Das unbewohnte Haus hatte kein Anrecht auf Holz. Wie gesagt, durfte der Nutzungsberechtigte *einen* Wagen oder Karren Holz schlagen. Da die Zahl der Äste festgelegt war, muß Eichenholz schon im 15. Jahrhundert knapp gewesen

⁴¹ S. 216-227.

⁴² S. 227-231.

⁴³ S. 231-239.

⁴⁴ S. 239-240.

sein. Die Waldordnung des Jahres 1633 gestattete denjenigen, die mit einem Schubkarren kamen oder eben das Holz selber tragen mußten, am bestimmten Buschtag zweimal Holz zu schlagen. Es war verboten, mehr Holz zu fällen, als man mitnehmen konnte, oder das Holz zu kürzen. Im 17. Jahrhundert war es erlaubt, nach dem Buschtag das sogenannte Weichholz, wie Wacholder und Dornensträucher, zu entnehmen. Nach der alten Waldrolle war es gestattet, am Donnerstag Holz zu schlagen. Leider wird nicht gesagt, wie oft. Der Bericht des Jahres 1404, wonach Gerhard von Mattelair, Herr zu Tüschbroich, täglich zu einem Wagen Holz berechtigt war, ist wohl als ein Sonderfall aufgrund einer Vergünstigung zu betrachten. Jedenfalls hatten die Nutzungsberechtigten im 16. Jahrhundert sechs Buschtage, welche Zahl in der Waldordnung des Jahres 1570 stark beschnitten wurde. Nach der Waldordnung des Jahres 1633 gab es forthin in den Monaten Oktober bis März sechs Buschtage, für Pflüger und Kötter je drei. Um 1700 und später im 18. Jahrhundert gab es höchstens einen Buschtag für Pflüger und Kötter pro Jahr! Kein Holz durfte man hauen in den „hoeffslage“, wohl für den Herrn reservierten Teilen, oder bei der „heegen“ und „saesen“, die bei der Jagdausübung benutzt wurden. Als jedenfalls ab 1640 gelegentlich die Schlagenwirtschaft betrieben wurde, war es dementsprechend verboten in den befriedeten Teilen zu holzen⁴⁵.

Eine Holzteilung, die in anderen Wäldern von Förstern oder „Gebmännern“ vorgenommen wurde, wobei jedem Berechtigten eine Parzelle des Waldes zugewiesen wurde, die er vor dem nächsten Frühling abhacken konnte, gab es auf dem Meinweg nicht und war wegen der großen Zahl der Nutzungsberechtigten auch unmöglich. Wo Holzteilungen stattfanden, wie im Vlodropper Wald, konnte die Holzgabe veräußert werden und, mehr abstrakt gedacht, als Zubehör des Hauses betrachtet werden, während das Holz des Meinwegs überhaupt nicht verkauft werden durfte⁴⁶.

Mit dem Schwinden des Holzes wuchs das Areal der heideartigen und grasartigen Vegetation an. Diese Heideflächen wurden zur Viehweide und zum Schneiden und Hacken von Heideplaggen benutzt. Das Vieh und das Schneiden der Heide dienten zur Vergrößerung der notwendigen Mistproduktion in den Ställen, der dann später auf die Äcker getragen wurde. Auf zwei Weisen konnte Heide geschnitten werden, entweder mit einer Sichte oder einer Hacke. Im letzteren Fall wurde auch Erde mitgenommen. Nirgendwo wird gesagt, wieviel Heide man auf dem Meinweg schneiden durfte, noch war diese Tätigkeit auf bestimmte Jahreszeiten beschränkt. Nur durfte dem Jungholz nicht ge-

⁴⁵ S. 240-249.

⁴⁶ S. 249-252.

schadet werden. Zur Viehweide wurde der Meinweg nicht von allen Nutzungsberechtigten beansprucht, da erstens die Kirchspiele eigene Allmenden hatten und zweitens örtliche Verordnungen die Schafhaltung an den Besitz von mindestens zwölf Morgen Land banden. Die Zahl der Tiere, die man auf dem Meinweg brachte, war nicht festgesetzt. Mit der Schlägenwirtschaft kamen Verbote, Vieh innerhalb von drei Jahren in abgeholzte Teile zu treiben. Schließlich wurde an einigen Stellen Torf gestochen⁴⁷.

Im Jahre 1389 wurde der Meinweg ein „grant bois“ genannt. Die Nutzungsmodalitäten wie Holzschlag, Viehweide und Heideschneide sorgten aber dafür, daß der Boden immer mehr Mineralien verlor. Zufolge übermäßiger Ausübung der Nutzungsrechte konnte der Wald sich nicht regenerieren, so daß der „gantzlichen unterganh“ des Waldes die Folge war⁴⁸.

VII Die Rechte des Herrn von Wassenberg, später des Herzogs von Jülich

Die Waldrolle fängt mit einer Liste herrschaftlicher Rechte an. Der Wassenberger Herr hatte zunächst die hohe Gerichtsbarkeit auf dem Meinweg inne: Er hielt die Rechtsordnung aufrecht. Aus dieser öffentlichrechtlichen Position floß das Jagdrecht, das im 17. Jahrhundert von dem Amtmann ausgeübt wurde, sowie das Recht an wilden Bienen-schwärmen, das vom Recht zur Aufstellung von Bienenstöcken zu unterscheiden ist⁴⁹. Der Herr von Wassenberg war zudem Holzgraf des Meinwegs. Der Vergleich mit anderen Wäldern lehrt, daß die Einberufung des Holzdings, der Vorsitz im Waldgericht, die Bestellung der Förster und das beschränkte Pfändungsrecht zum Bereich des Holzgrafen gehörten, mit anderen Worten also eigentlich die ganze „Verwaltung“, an der die Berechtigten seit dem 16. Jahrhundert in beschränktem Maß partizipierten⁵⁰. Der Wassenberger Herr was berechtigt, wöchentlich in drei Tagen vier Wagen und drei Karren Holz zu schlagen, also beträchtlich mehr als die Nutzungsberechtigten. Aus den Rechnungen der Jahre 1533-1539 geht hervor, daß das Holz zur Reparatur des Zauns des Bergfrieds verwendet wurde. Das Holz wurde von Einwohnern von Melick und Herkenbosch herbeigeschafft, die dafür ein Brot, einen Hering und Bier erhielten. Wahrscheinlich erfüllten die Einwohner damit einen Herrendienst⁵¹.

⁴⁷ S. 253-259.

⁴⁸ S. 259-262.

⁴⁹ S. 263-270.

⁵⁰ S. 270-272.

⁵¹ S. 272-274.

Schließlich ist noch die 1389 erwähnte „*héritage*“ zu nennen, die auf Gefälle wegen des Meinwegs hindeutet.

In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, während oder unmittelbar nach der Integration des Landes in das Herzogtum Jülich, beanspruchte der Herzog das Recht, gegen die Ausübung der Nutzungsrechte einschreiten zu können, und zwar mittels der Waldordnung des Jahres 1570. Er meinte, die Obrigkeit solle aus eigenem Antrieb durch Verordnungen zum Gemeinwohl eingreifen. Die Einsprüche der geldrischen Berechtigten änderten daran nichts, aber 1633 wurde die Waldordnung doch von Deputierten der Stadt Roermond mitkonzipiert. Anfangs der 1630er Jahre beanspruchte der Landesherr den dritten Pfennig, das Recht an dem dritten Teil der Einnahmen aus dem Verkauf oder der Verpachtung von Allmenden oder eben am dritten Teil dieser Allmenden selber. Den Höhepunkt landesherrlicher Ansprüche bildet das Jahr 1659: Der Herzog sei Erb- und Grundherr des Meinwegs, Inhaber des *Dominium directe et utile* und zur unbeschränkten Nutzungsberechtigt, während den Nutzungsberechtigten die Nutzung nur „gemessener weiss“ zukomme. Deshalb sei er auch berechtigt, das anwachsende Holz eines bestimmten Teiles zu landesherrlichen Zwecken abzuholzen. Von landesherrlicher Seite wurde also etwa das Eigentumsrecht des Meinwegs beansprucht, wie zeitgenössische Juristen, etwa Stockmans, es lehrten. Der Herzog erreichte aber nur, daß ein Teil des Waldes für ihn abgesondert wurde⁵².

Im Jahre 1659 meinte der Herzog außerdem, daß ihm das Wildpferdestüt am Meinweg zustehe. Zur Frage nach der Beschaffenheit dieses Rechts, ist es gut, die Gegenwart heranzuziehen. Wildpferdegehege gibt es heute nur noch an wenigen Orten, zum Beispiel im Merfelderbruch bei Dülmen oder an der Südküste Englands bei Southampton. Die in der freien Natur lebenden Pferde sind scheu. Die Herde umfaßt nie mehr als ungefähr dreißig Tiere, die ihr eigenes Territorium haben und also vom Eigentümer auszuspielen sind. Wildpferde gab es im Spätmittelalter auch am Niederrhein. Gerade der älteste Beleg des Meinwegs um 1350 bezieht sich auf den „*perdeganc op den bosch van meineuwe*“, den Evrard von Heinsberg als Lehen innehatte. In zwei späteren brabantischen Lehnregistern des 14. Jahrhunderts wird dieser Satz wiederholt. Im Jahre 1502 taucht der „*stot van den wilden perden up Meynwech*“ wieder auf, nun als Anhang der Motte „Aldeborg“ zu Arsbeck. Vermutlich hat eine Verwechslung stattgefunden, da der Lehnsträger der Aldeborg um 1350 ja den Pferdegang im Wassenberger Wald besaß⁵³. Dieses Recht ist weiterhin belegt für den Echter Wald

⁵² S. 275-281.

⁵³ S. 281-285.

und das Merlenbruch bei Belfeld. 1465 machte der geldrische Herzog dem Inhaber der „Grote Hoeve“ zu Belfeld dieses Recht streitig. Das Wildpferdgestüt hatten die Wachtendonker Herren an der Niers, sowie die Grafen von Geldern im Niederreichswald und in der Gegend von Lochem. Aus dem Jahre 1439 gibt es eine Übertragungsurkunde über Wildpferde im Lichtenvoorder Raum, woraus weiter hervorgeht, daß mehrere Personen das Wildpferdgestüt im selben Wald haben können, wie auch die Beispiele des Kliebruchs bei Krefeld und des Duisburger Waldes zeigen. Das Recht des Wildpferdgestüts kann umschrieben werden als ein dingliches Recht zur Weidung in der freien Natur lebender Pferde auf Anderen zugehörigem Boden mit der Absicht, Pferde zu züchten. Das Recht kann nicht als ein dem Herrn zustehendes Recht betrachtet werden. Nach 1500 gibt es außer der wohl anachronistischen Aufführung des Wildpferdgestüts des Meinwegs im Wassenberger Lehnregister keine Nachrichten mehr über Wildpferde am Niederrhein⁵⁴.

Die Rechte des Herrn von Wassenberg beziehungsweise des Herzogs von Jülich am Meinweg sind als Gefolge seiner obrigkeitlichen Gewalt anzusehen. Die Frage ergibt sich, ob seine Stellung zu dieser Allmende etwas Außergewöhnliches war oder ob diese in einen allgemeinen Rahmen hineinpaßt. Deshalb wurden die herrschaftlichen Befugnisse bezüglich Allmenden, abgesehen von Gerichtshoheit und Jagdrecht, untersucht. Zuerst ergibt sich aus der Dotation des Norbertinessenklosters zu Heinsberg (1165) und des Klosters Sankt Elisabeth zu Nunhem, (1240), wie auch aus späteren Beispielen, daß der Herr an Klöster und Getreue Nutzungsrechte an allen Allmenden in seiner Herrschaft oder auch an einer bestimmten Allmende vergab. Die Begünstigten gehörten vorher nicht zu der örtlichen Gemeinschaft der Beerbten, an deren Allmende sie Anrecht erwarben⁵⁵. Viel weniger Daten gibt es über die Befugnis, Parzellen der Allmende zur Urbarmachung auszugeben gegen Zahlung eines jährlichen Zinses. Im Jahre 1295 stritten das Sankt Servatiusstift zu Maastricht und Wilhelm, Herr zu Horn, über die Herrschaftsrechte zu Weert, darunter die Vergabe von Parzellen der Allmende. Wilhelm von Horn behauptete, ihm kämen die „appropriationes seu dationes ad censum perpetuum terrarum omnium in dictis locis omnibus dicte ville communibus et a nullo specialiter occupatis ad modum omnium aliorum terre dominorum“ zu. Aus derselben Zeit (1291) datiert eine Urkunde des Kaisers Rudolf über diese Befugnis; aber die Frage, ob die regionalen Herren ihr Recht aus dieser Urkunde ableiteten, ist schwierig zu beantworten. Die vom Herrn geförderte

⁵⁴ S. 285-289.

⁵⁵ S. 290-291.

Urbarmachung führte zur Minderung der in der Landwirtschaft unentbehrlichen Allmende, und die Gefahr drohte, daß diese sich zu stark verringerte. Im 15. Jahrhundert wurden dann auch Vereinbarungen getroffen, wodurch der Herr den Einwohnern versprach, keine Parzelle ohne ihre Mitbewilligung auszugeben, es sei denn, ein Fremder wollte sich in seiner Herrschaft niederlassen⁵⁶. Schließlich gab der (Landes)Herr seine Einwilligung, als Kirchspiele Teile der Allmende verkaufen wollten. In dieser Hinsicht waren die Städte Roermond und Venlo autonom. Sie brauchten die Genehmigung des Landesherrn nicht einzuholen⁵⁷.

Diese herrschaftlichen Befugnisse wurden im 14. und 15. Jahrhundert, dies sei betont, ausgeübt an Allmenden, die schon von Kirchspielen genutzt wurden. Aus der Vergabung der Allmende gegen Zins hat man früher öfters gefolgert, die Herren seien nach modernem Recht Eigentümer der Allmenden gewesen. Das Verfügungsrecht des Herrn ist nach Immink, Van der Linden und Schöningh vielmehr als ein obrigkeitliches, nicht zur Sphäre des Privatrechts gehörendes Recht zu betrachten. So antwortete der Kellner des Amts Kessel im 16. Jahrhundert auf die Frage, ob es in seinem Bezirk Domänenwälder gebe: Seine Majestät hatte nur die Hoheit inne, das heißt, er erteile Genehmigung zur Urbarmachung und erhalte Novalzehnten und Zinsen. In diesen Rahmen paßt denn auch die Stellung des Wassenberger Herrn zum Meinweg. Wäre dann das Recht der Kirchspiele an ihrer Allmende als Eigentum zu deuten? Zuerst ist zu überlegen, daß man nicht an unseren modernen Eigentumsbegriff denken darf. Eigentum ist vielmehr nach Van der Linden dasjenige Recht an in der Rechtsordnung inbegriffenem Boden, das innerhalb der existierenden Rechtskreisen am wenigsten eingeschränkt war. Das Recht an Allmenden, das das Kirchspiel für sich ausschließlich beanspruchte, war das Recht der Nutzung. In dieser Hinsicht sind die Kirchspiele als „Eigentümer“ zu betrachten. Als Beispiel diene der Schiedspruch des Jahres 1244 zwischen dem Sankt Servatiusstift zu Maastricht und den „homines ville“ von Zepperen. Letztere meinten, alle Parzellen, die als gemeine Weide genutzt wurden, gehörten auch zu ihren gemeinen Weiden. Der Schiedspruch lautete, daß die „*terras que loco pastuarum hucusque habebant*“ denen von Zepperen „*in perpetuum possidendas*“ zustanden⁵⁸.

⁵⁶ S. 291-295.

⁵⁷ S. 295-296.

⁵⁸ S. 296-299.

VIII Die rechtliche Qualifikation der Gemeinschaft der Berechtigten

Seit dem 15. Jahrhundert sind zwölf Kirchspiele und zwei Städte die Berechtigten am Meinweg. Aus ihrem Rechtscharakter folgt, daß die ihnen zugesprochenen Rechte zugleich Rechte ihrer Mitglieder beziehungsweise Einwohner sind. Letztere leiteten ihr Recht von der Zugehörigkeit zur städtischen oder dörflichen Gemeinschaft ab und wurden daher als Nutzungsberechtigte betrachtet. Wahrscheinlich konnten aber weder Stadt noch Kirchspiel Holz zu eigenen, öffentlichen Zwecken verwenden. Ist diese Gemeinschaft der vierzehn Berechtigten als eine Markgenossenschaft zu qualifizieren? Viel hängt davon ab, wie man eine Markgenossenschaft definiert, wie das Beispiel der limburgischen Provinzialregierung des Jahres 1824 zeigt.

In der niederländischen rechtshistorischen Literatur sind verschiedene Auffassungen festzustellen. De Blécourt unterscheidet Marken in objektivem und subjektivem Sinn. Eine Mark in objektivem Sinn ist der Boden, an dem die Einwohner gemeinsame Eigentums- oder Nutzungsrechte haben. Eine Mark in subjektivem Sinn ist die als juristische Person erscheinende Gesamtheit der Berechtigten. De Blécourt hatte den aus dem Dorf hervorgehenden Verband vor Augen, und zwar jenen, der früher in der Provinz Drenthe vorhanden war. Er dehnte den Markbegriff aber aus, in dem er alle Verbandsformen zur gemeinsamen Nutzung von Allmenden darunter rechnete, eben auch mehrere Dörfer umfassende Verbände. Im Jahre 1925 meinte Martens van Sevenhoven aufgrund geldrischer Verhältnisse, jede Gemeinschaft von Beerbten, die lokale Aufgaben erfüllte, sei eine Markgenossenschaft, ob Allmende vorhanden war oder nicht. Letztere Auffassung wurde im gleichen Jahr noch von Le Cosquino de Bussy abgelehnt, der an einer engen Definition festhielt⁵⁹. Auch in der deutschen rechtshistorischen Literatur gibt es verschiedene Ansichten. Einige unterscheiden Dorfmarkgenossenschaften und Großmarkgenossenschaften, welche letztere die Bewohner einer Mehrzahl von Siedlungen umfaßt. Andere, wie Steinbach, beschränkten den Begriff auf Zweckverbände, die sich ausschließlich mit der Nutzung der Allmenden befassen, während die „Gemeinde“ darüberhinaus lokale Aufgaben wahrnimmt. Auch Bader deutet die Markgenossenschaft als einen Zweckverband, und zwar eben von Dorfgemeinden: Die Markgenossenschaft ist ein Gemeindeverband⁶⁰. Die Gemeinschaft der Berechtigten am Meinweg kann also durchaus als eine Markgenossenschaft qualifiziert werden. Dergleichen Verbände gab es weiterhin noch in der heutigen Provinz Limburg und im Rheinland, aber in den übrigen Niederlanden kamen sie fast nicht vor.

⁵⁹ S. 301-304.

⁶⁰ S. 305-306.

Markgenossenschaften der gleichen Größe waren die der Graetheide bei Sittard, der Buchholzbusch bei Jülich und die Bürge in der Kölner Bucht⁶¹.

Markgenossenschaften werden oft unterschieden in eigene (freie) und grundherrliche Markgenossenschaften. In den Niederlanden gilt vielfach als Kriterium der moderne Unterschied zwischen Eigentumsrecht und beschränkten dinglichen Rechten, der auf das Mittelalter aber nicht recht anwendbar ist. In der deutschen Literatur greift man zur Qualifikation auf den freien oder unfreien Status der Berechtigten zurück, oder man fragt nach der Herkunft der Rechte der Genossen (Wellmer). Auch diese Kriterien sind wenigstens im Fall des Meinwegs nicht anwendbar. Tille und Kaspers unterscheiden zwischen Markgenossenschaften, in denen die Berechtigten selbständig die Nutzung regeln, Förster bestellen, das Waldgericht besetzen, und solchen, wo die Berechtigten diese Befugnisse nicht haben. Für eine Unterscheidung zwischen „selbständigen“ und „unselbständigen“ Markgenossenschaften spricht mehr, wobei der Meinweg zur zweiten Kategorie gehört⁶².

Anhand moderner juristischer Begriffe kann die Markgenossenschaft des Meinwegs als eine sogenannte „ältere Genossenschaft“ qualifiziert werden, wo „eine rechtliche Trennung zwischen den Mitgliedern und dem Ganzen nur in Ansätzen vorhanden ist“. Das Recht der Berechtigten war demnach Gesamthandeigentum. Nach niederländischen juristischen Begriffen müßte man von „gebonden“ oder „vrije“ Miteigentum sprechen, je nachdem ob man der Lehrmeinung von Beekhuis oder Pitlo folgt⁶³.

IX Theorien zur Entstehung der Markgenossenschaft

Zu diesem Problem kann nur wenig beigetragen werden, da Angaben über die genossenschaftlichen Verhältnisse vor 1400 fehlen. Die noch immer in der Regionalliteratur herumgeisternde Meinung, die Markgenossenschaften seien sehr alt und stammten zumindest aus der Zeit vor der Territorienbildung, geht auf einen Aufsatz von Tille aus dem Jahre 1901 zurück. Nach modernerer Ansicht sind Markgenossenschaften jünger als Dorfgemeinden und sollen relativ spät aus Zusammenschlüssen hervorgegangen sein, eine Meinung, die Hammers 1913 schon für die Aachener Gegend vertreten hat⁶⁴. Die Frage nach dem Entstehen der Verfassung ist dabei unberücksichtigt geblieben. In Bezug auf den Meinweg kann nur auf die Verhältnisse in der Wald-

⁶¹ S. 306-307.

⁶² S. 307-311.

⁶³ S. 311-314.

⁶⁴ S. 315-317.

grafschaft zwischen Maas und Rhein hingewiesen werden. Die Dürener und Monschauer Reichswälder bildeten einen eigenen Gerichtsbezirk, das Waldgericht wurde von Förstern besetzt, und die Höfe zu Düren und Konzen waren Aufsichtszentren der Wälder. Auch der Meinweg bildete wohl einen eigenen Bezirk, der Herr von Wassenberg war Holzgraf, und der Hof zu Melick war Aufsichtszentrum. Nicht Förster, sondern Schöffen bildeten das Waldgericht. Kaspers legt die Entstehung dieser Verfassung der Waldgrafschaft in die fränkische Zeit, und zwar in königliche Forstaufsichtsorgane. Letztere Folgerungen sind nicht ohne weiteres auf den Meinweg zu übertragen, da bezüglich des Meinwegs nichts vor 1400 vorhanden ist und eben keine direkten Angaben bezeugen, Melick hätte, wie Düren und Konzen, zum Königsgut gehört⁶⁵.

X Die Teilung des Meinwegs im 19. Jahrhunderts

Der Einmarsch der französischen Heere im Spätjahr 1794 bedeutete das Ende des Ancien Régime. Alte Territorien und deren Behörden verschwanden, neue Instanzen wurden geschaffen. 1804 trat das neue Zivilgesetz in Kraft. In dieser französischen Periode (1794-1814) beabsichtigten die Departementalbehörden die Aufteilung des Meinwegs unter den Berechtigten. Zunächst sei aber auf die wichtigsten Änderungen hingewiesen.

Große Teile der heutigen Provinz Limburg, unter anderem Roermond, Vlodrop, auch Elmpt und Niederkrüchten, gehörten zum Departement der Niedermaas, das am 1. August 1795 gegründet wurde und mit anderen Departements, die ungefähr Belgien umfaßten, am 1. Oktober 1795 der französischen Republik einverleibt wurde. Das niederrheinische Gebiet, wie Jülich, Kurköln und das preußische Oberquartier, gehörte erst seit dem 23. Januar 1798 zum Rurdepartement, das am 9. März 1801 mit zu „*partie intégrante du territoire français*“ erklärt wurde. Maastricht war Sitz des Präfekten des Niedermaasdepartements. Sein Kollege vom Rurdepartement hatte seinen Amtssitz in Aachen. Zwischen Präfekt und Kommunen oder Mairien stand der Unterpräfekt, dessen Amt mit dem des späteren Landrats zu vergleichen ist⁶⁶.

Die Einverleibungen der Jahre 1795 und 1801 bedeuteten nicht, daß die französischen Gesetze seitdem unmittelbar im Niedermaas- und Rurdepartement in Kraft traten. Im Niedermaasdepartement waren nur jene Gesetze gültig, die über die Volksrepräsentanten zugeschickt

⁶⁵ S. 318-320.

⁶⁶ S. 321-322.

wurden. Erst am 6. Dezember 1796 verordnete das Directoire exécutif, daß fortan die Gesetze und Beschlüsse, die in das Bulletin des Lois aufgenommen wurden, auch in den vereinigten Departements verbindlich seien. In den vier Departements zwischen Maas, Rhein und Mosel wurden Gesetze über den Commissaire général du gouvernement verkündet, und zwar bis zum 23. September 1802, als dieses Amt aufgehoben wurde und auch hier die Gesetze unmittelbar in Kraft traten⁶⁷.

Eine Neuordnung der örtlichen Behörden fand im Niedermaasdepartement 1796, im Rurdepartement 1798 statt. In jeder Kommune oder Gemeinde, die weniger als fünftausend Einwohner hatte, wurden ein Agent municipal und ein Adjoint eingesetzt. Die Agenten mehrerer Kommunen bildeten eine Kantonsmunicipalität, die die Verwaltung übernehmen sollte. Die ehemals geldrischen Berechtigten gehörten zum Kanton Roermond, die jülichischen Berechtigten zum Kanton Heinsberg. Diese Behörden waren nur vier beziehungsweise zwei Jahre tätig, denn im Jahre 1800 bestimmte das Gesetz vom 28. pluviôse VIII (17. Februar 1800), daß überall, wo bisher ein Agent und Adjoint tätig waren, ein Bürgermeister und Gemeinderat sein sollten. Im Niedermaasdepartement folgte daraus, daß jede bisherige Kommune einen Bürgermeister und Gemeinderat bekam, während im Rurdepartement Kommunen zu Bürgermeistereien (Mairien) zusammengelegt wurden. So gehörten zur Mairie Myhl: Arsbeck, Myhl und Wildenrath. Diese Änderungen auf lokaler Ebene dürfen über eine beträchtliche Kontinuität nicht hinwegtäuschen. Die Kantonsmunicipalitäten der Jahre 1796-1800 hatten Aufgaben wie die Verwaltung der Allmenden der Kommunen, die Auszahlung der Dépenses locales, die Verwaltung kommunaler Einrichtungen. Es fand keine Verschmelzung der Eigentümer, Einkünfte und Lasten der unterschiedlichen Kommunen statt. Das Vermögen des ehemaligen Kirchspiels existierte weiter. Auch wurden noch Versammlungen der Beerbten abgehalten. Im Jahre 1800 bekam im Niedermaasdepartement fast jede Kommune, nach Flächengröße mit dem ehemaligen Kirchspiel identisch, eine eigene Verwaltung und übernahm die Vermögensbestände dieses Kirchspiels. Im Rurdepartement liegt die Sache nicht so eindeutig, da hier Bürgermeistereien entstanden, die mehrere Kommunen umfaßten. Die finanzielle Eigenständigkeit der Kommunen ging nicht direkt verloren. Bis 1806 gibt es gesonderte Rechnungen der Kommunen Well-Bergen, Afferden und Heyen, die die Mairie Bergen bildeten. In der Bürgermeisterei Herkenbosch, aus den Kommunen Melick und Herkenbosch gebildet, findet man die gleichen Verhältnisse: gesonderte Rechnungen der Kommune Melick,

⁶⁷ S. 322-323.

der Kommune Herkenbosch und der Bürgermeisterei Herkenbosch. Auch wenn es seit 1809 nur eine Rechnung gibt, werden Zahlungen zum Beispiel an örtliche Funktionäre zu Lasten des jeweiligen von Gemeindevermögens von Melick oder Herkenbosch geleistet. In den ersten Dezennien des 19. Jahrhunderts existierten die Vermögen der ehemaligen Kirchspiele immer noch. Die Zusammenlegung zu Mairien führte nicht direkt zur Verschmelzung⁶⁸.

Wichtige Änderungen fanden aber im Bereich der Verwaltung statt. Das wichtigste Amt war das des Bürgermeisters, dem alle Aufgaben der Gemeinde oblagen und der nur vom Präfekt zur Verantwortung gezogen werden konnte. Der Gemeinderat hatte fast nur beratende Befugnisse. Die Weise der Ernennung des Bürgermeisters und der Gemeinderatsmitglieder und ihre lange Amtsdauer sorgten dafür, daß unmittelbarer Einfluß der Einwohner oder Beerbten ausgeschlossen war. Dieser Unterschied zum ehemaligen Kirchspiel machte sich besonders dort bemerkbar, wo mehrere Kommunen nun zu einer Bürgermeisterei gehörten⁶⁹.

Die Anhänger der physiokratischen Lehre im 18. Jahrhundert, die in der Landwirtschaft die Quelle des Wohlstands sahen, meinten, zur Förderung der Landwirtschaft müsse das Areal des Ackerlands vergrößert werden, und zwar mittels Teilung und Urbarmachung der Allmenden. Zugleich wandten sie sich gegen die auf dem Boden lastenden herrschaftlichen Abgaben sowie gegen Miteigentum. Schon Ende des 18. Jahrhunderts fanden in Frankreich und im Süden Belgiens aufgrund dieser Auffassungen Teilungen statt, aber so weit kam es in unserer Gegend nicht. Wohl hatte man aus finanziellen Gründen einige Male die Teilung des Meinwegs erwogen. Die französische Revolution hielt an den physiokratischen Gedanken fest. Am 10. Juni 1793 kam das „Décret concernant le mode de partage des biens communaux“ zustande, das Teilung fast aller Allmenden ermöglichte. So weit kam es jedoch wegen schlechter Bodenbeschaffenheit und der Abneigung der Landwirte gegen eine Teilung nicht. Ein Gesetz vom 21. prairial IV (9. Juni 1796) erhielt schon die Nutzung der Allmenden aufrecht, und schließlich verordnete das Gesetz vom 9. ventôse XII (29. Februar 1804), daß Allmenden, die nicht geteilt oder nicht formell geteilt waren, „entre les mains des communautés d'habitans“ zurückkehren sollten. Ohne kaiserliches Dekret durfte keine Allmende mehr veräußert werden. Anhänger der physiokratischen Meinungen befürworteten noch immer Teilung, Verkauf oder Verpachtung der Heideflächen, wie

⁶⁸ S. 323-329.

⁶⁹ S. 329-331.

Dorsch in seiner „Statistique“, aber von Teilung der Allmenden war nur noch die Rede, wenn mehrere Gemeinden Miteigentümer waren. In diesem Fall sollte nach einem Gutachten des Staatsrats vom 20. Juli 1807 die Zahl der Feuerstellen in den berechtigten Gemeinden Maß der Teilung sein⁷⁰.

Nachdem der Konservator der Gewässer und Wälder vergeblich versucht hatte den Meinweg für die Republik zu beschlagnahmen, wurde ab 1805 die Teilung unter den Berechtigten geplant. Anregungen dazu gingen nicht von diesen oder vom Präfekten des Rurdepartements aus, sondern vom Präfekten des Niedermaasdepartements. Direkter Anlaß waren nicht physiokratische Neigungen, sondern Schwierigkeiten bei der Vermessung der Gemeinden. Als die Gemeinden Vlodrop und Maasniel vermessen wurden, kam der ungeteilte Meinweg ins amtliche Blickfeld. Der Kontrolleur der direkten Steuern zu Roermond ließ im Januar 1806 den Meinweg vermessen und lud einige Bürgermeister nach Niederkrüchten ein, um die Grenzstreitigkeiten mit den Krüchtenern durch Vereinbarung zu beenden. Denen von Krüchten wurde nachgegeben. In einer Tagung der Bürgermeister am 11. Mai 1807 wurde unter Führung der Kontrolleure von Roermond und Kempen der Meinweg geteilt, wobei Ober- und Niederkrüchten für einen Berechtigten gehalten wurden. Jede Gemeinde bekam eine Parzelle von 186 Hektar und 43 Ar. Am 13. Mai wurden diese Parzellen vermessen und markiert⁷¹.

Aber bald kamen die ersten Schwierigkeiten: Vier Bürgermeister zögerten, das Protokoll zu unterschreiben. Die Räte von Arsbeck, Herkenbosch und Niederkrüchten waren unzufrieden, weil die Einwohner nun die Nutzung des Meinwegs verloren. Um schnell ans Ziel zu kommen, wollten beide Präfekten die vorgeschriebenen Beratungen der Gemeinderäte umgehen, denn einige könnten sich der Teilung widersetzen. Sie beantragten die Genehmigung des Teilungsplans beim Minister des Inneren, aber dieser lehnte ab, eben weil die Gemeinderäte nicht befragt worden waren. Außerdem sollten die nach der Teilung entstehenden neuen Grenzen der beiden Departements bezeichnet werden. Im Frühjahr 1808 wurden die Gemeinderäte konsultiert, und ergab sich, wie befürchtet, daß die von Niederkrüchten, Arsbeck, Herkenbosch und Steinkirchen wegen ihrer nahen günstigen Lage sich der Teilung widersetzen. Zum Problem der neuen Grenzen machte der Präfekt des Niedermaasdepartements den anmaßenden Vorschlag, die Kantone Heinsberg, Geilenkirchen und Sittard zu seinem Departement zu schlagen, was auch den gesamten Meinweg umfaßte. Erst 1811 kam

⁷⁰ S. 331-339.

⁷¹ S. 339-344.

der Bericht, daß derartige Änderungen der Departementsgrenzen nicht erwünscht waren. Im Juli 1812 wurde im Pariser Ministerium des Inneren die Teilung des Meinwegs behandelt, und man kam zu der Auffassung, daß der Teilungsplan unrichtig sei und daß aufs neue, und zwar nach der Zahl der Feuerstellen in jeder Gemeinde, geteilt werden solle. Dieser Bericht hat den Maastrichter Präfekten nicht mehr erreicht⁷².

Nach dem Abzug der Franzosen fiel unser Gebiet dem Königreich der Niederlande und dem Königreich Preußen zu. Die neue Landesgrenze wurde durch den Meinweg gelegt, und zwar so, daß die Parzellen der niederländischen und preußischen Gemeinden auf der jeweiligen Seite lagen. Die Grenzregulierungskommission meinte 1816 wahrscheinlich, die Teilung sei schon geschehen⁷³. Die limburgische Provinzialregierung zu Maastricht und die preußische Regierung zu Aachen, die beide Veräußerungen von Allmenden zur Tilgung der Kommunalschulden förderten, arbeiteten von 1818 an zusammen, um die Teilung zu Ende zu führen. Nach einigen wechselseitigen Formalitäten und Beratungen der berechtigten Gemeinden, wobei noch eine neue Teilung nach Feuerstellenzahl erwogen wurde, entschied man sich 1819 zu einer „Hauptteilung“ des Meinwegs in einen niederländischen und einen preußischen Teil, die mit der Landesgrenze zusammenfiel. Am 10. Dezember 1819 schlug die limburgische Provinzialregierung dem König vor, diese Hauptteilung sowie die weitere Aufteilung unter die nun niederländischen Berechtigten nach dem Plan des Jahres 1807 zu genehmigen. Nach erneuten Formalitäten – unter anderem nachdem die Landräte von Erkelenz und Heinsberg und der Präsident-Bürgermeister von Roermond sich gegenseitig beide Teile übertragen hatten – ist diese Genehmigung am 29. Januar 1822 erfolgt. Auf preußischer Seite geschah die Überweisung an den Gemeinden erst am 24. September 1822 trotz hartnäckiger Proteste derer von Niederkrüchten und Arsbeck⁷⁴. Von 1822 an verkauften die meisten Gemeinden ihren Anteil zur Tilgung von Schulden. Nur Melick behielt seinen Anteil, während die Arsbecker versuchten, den Anteil unter sich weiter aufzuteilen, was auf eine Verpachtung an die Einwohner auf 99 Jahre hinauslief⁷⁵.

⁷² S. 344-349.

⁷³ S. 349-351.

⁷⁴ S. 352-365.

⁷⁵ S. 366-367.

NAAMINDEX

A

Afferden, 174, 327
 Agt, J.F. van, 231
 Aken, 120, 322, 349-351, 353-355, 357, 359,
 361-364, 366, 367
 —, wilddan rond, 50, 191
 Aldekirchen, Herman, boswachter, 162
 Alraven, Adolf van, drossaard van Mont-
 fort, 315
 Altena, Dirk van, 115, 290
 —, Willem, heer van, 124, 290-293
 Antoon van Bourgondië, 11
 Antwerpen, 94
 Arcen, 204
 Arnhem, 58, 59, 148, 232, 276, 297
 —, Hof van Gelre en Zutphen, 56-58, 61-64
 Arnold, hertog van Gelder, 128, 286, 295
 Arsbeck, 1, 33-35, 37-39, 46, 48, 49, 62, 65,
 69, 72, 81, 88, 155, 213, 224, 247, 259, 269,
 270, 278, 279, 282, 283, 324, 325, 339,
 343-345, 347, 351, 355, 357, 359, 364,
 366, 367
 —, Aldeborg, 21, 38, 282, 283, 285
 —, Meulenbergen, 38, 39, 68, 78, 224, 249,
 265, 280, 281, 289
 Artois, 332
 Asenray, 41, 42, 54, 78, 81, 85, 89-92, 228
 Asselt, 6, 35, 113, 123, 128, 203-205, 270,
 295, 306
 —, Asselter hof, 270
 —, Hendrik van, 292
 Aubel, 207
 Aubin, H., 14, 197
 Aurand, Jacob, boswachter, 163

B

Bader, K.S., 108, 298, 305, 306, 317
 Baelen, 191, 207
 Baesweiler, 9
 Baexem, Level van, 124, 299
 Balderik, bisschop van Utrecht, 320

Batenburg, 109
 Beaumanoir, Philippe de, 275
 Beaumont, raadsheer, 47
 Beeck, 21, 28, 29, 30, 73, 209, 279
 Beek, 306
 Beekhuis, J.H., 314
 Beesel, 100, 113, 295, 350
 Behets, J., 90, 97
 Belfeld, 286, 288, 350
 —, Grote Hoeve, 286
 —, Merlebroek, 286, 288
 Below, G. von, 27, 28
 Bemelen, 268
 Berg, 13, 18, 27, 184, 287
 Bergen, 327
 Bergh, familie van den, 218
 —, graaf Hendrik van den, stadhouder van
 het hertogdom Gelder, 181
 Beringen, 114, 115.
 Berlewalde, het, 287
 Bertram, Leonard, "ondervorster", 165
 Beulders, Peter, burgemeester van Herten,
 78
 Bilstain, laathof Villers, 208
 Birgelen, 28, 30, 33, 39, 65, 69, 73, 81, 88,
 133, 209, 250, 270, 324, 325, 332, 339,
 343, 346, 347, 351, 355, 357, 359,
 363-365
 —, kasteel Elsum, 21, 39, 270
 —, Rosenthal, 39
 Blankenberg, Dirk heer van, 15
 Blécourt, A.S. de, 61, 302, 303, 307
 Bocholtz, 129
 Boeren, P.C., 6
 Boetzelaer, Dirk van, 201
 Bongart, van den, zie: Wachtendonk, Sop-
 hia van
 Bongarts, Jan, 82
 Bordels, Gerard, 251
 Born, 116, 123, 190, 306, 311
 Bors, von, postmeester, 94
 Borth, 113
 Boukoul, 35

Bourgondië, 9, 15, 25, 332
 Bouteville, regeringscommissaris, 335
 Bouverey, 266
 Brabant, 7-9, 12, 13, 15, 17, 21, 23, 27, 30,
 76, 104, 122, 207, 208, 230, 282, 283, 285,
 296, 315
 Brachelen, 131, 173, 242, 279
 Bracht, zie: Mülbracht
 Brack, 266
 Brede, Johan van, 22, 23
 Bredevoort, 287
 Brempt, 79, 80, 88, 89, 110, 125, 126, 145,
 219, 235
 —, Johan van, 88
 Brewer, Egidius, boswachter, 169
 Brüggén, 123, 152, 156, 163, 164, 237, 238,
 279, 306
 Brunner, O., 20, 21, 25, 28
 Brussel, 13, 22, 23, 122
 —, Algemeen Rijksarchief, 11
 Buchholzbusch, het, 307, 316
 Buggenum, 115, 290
 Bürge, die, bos bij Keulen, 226, 307
 Büttgen, 116, 127, 190
 Büttger Wald, het, 271
 Byhl, burgemeester van Wegberg, 346
 Bylandt, Otto van den, 79

C

Campen, Johan van, stadssecretaris van
 Roermond, 56
 Carolus Magnus, 266
 Catharina, dochter van Sijbert van Kessel,
 286
 Cecilia, dochter van Johan van Karken, 31
 Clemens, Christoffel, boswachter, 163
 —, Johan, boswachter, 163, 169
 Coninx, P.H., jurist, 105
 Corsten, S., 31, 32, 111, 198, 206, 208, 210,
 211, 319
 Corvey, convent van, 114
 Cosquino de Bussy, A. le, 304, 306
 Crau, Bartholomeus, 109
 Cruchten, zie: Nedercruchten
 Cuyck, 17
 Cymeterio, Johannes de, 76

D

Daelhem, 19, 20, 26, 194, 207
 Dalenbroek, 15, 30, 41-44, 54, 68, 76, 77, 78,

85, 101, 143, 152, 159, 187, 220, 228, 231,
 233, 234, 241, 266, 267
 Dalheim, 9, 224, 258
 Dalhem, zie: Daelhem
 Dam, 80, 81
 Daswijlre, Johan van, 126, 315
 —, Willem van, 128
 Daverter Wald, het, 289
 Delatte, I., 334
 Delvincourt, jurist, 338
 Deutz, abdij van, 127
 Dewall, landraad te Erkelenz, 363
 Diepenbroek, Gerard van, 287
 Dieteren, 268
 Dietherich, Georg, boswachter, 163
 Dopsch, A., 308, 309
 Dorsch, A.J., 337
 Dortmund, 289
 Doveren, 28-30, 73, 209
 Dreistegen, 266
 Drenthe, 301, 303
 Droegé, G., 14, 20
 Duisburger Wald, het, 287-289
 Dülmen, 282, 288, 289
 Düren, 190, 202, 318, 319
 Dursdael, Rabeth van, 117, 122
 —, Wijnand van, 42
 Düsseldorf, 57, 58, 63
 —, Hofraad, 44, 120
 —, Oberappellationsgericht, 87
 Dyck, 271
 Dijke, Knodike van, 23

E

Echt, 6, 35, 82, 99, 113, 114, 116, 117, 123,
 124, 172, 176, 196, 257, 264, 268
 Echter bos, het, 2, 34, 35, 58, 116, 123, 130,
 142, 170, 172, 176, 179, 196, 216, 219,
 225, 227-230, 242, 264, 267, 272, 285,
 290, 291, 315, 316
 Echter broek, het, 82
 Eckholt, het, 262, 274
 Eduard, hertog van Gelder, 243
 Effeld, 29, 30, 69, 73, 74, 81, 87, 88, 92, 102,
 133, 204, 209, 250, 256, 257, 259, 273,
 315, 339, 355, 357, 363
 Elinhoven, 120
 Elmpt, 35, 40, 45-48, 50, 144, 172, 178, 191,
 203, 243, 259, 268, 290, 341, 343, 346,
 350, 351
 —, Bertrams putz, 45, 46, 258
 —, Heinckentomp, 46, 48, 343

—, Willem van, 203, 243
Elmpter bos, het, 2, 34, 40, 44-46, 116, 144,
170, 172, 178, 191, 201, 203-205, 217,
219, 224, 229, 230, 242, 243, 248, 268,
272, 290

Elsloo, 306

Elsum, Cijke van, 22, 23

—, Dirk van, 22, 23

Emscherbruch, het, 289

Ennen, E., 317

Epener bos, het, 274

Erkelenz, 120, 204, 350, 351, 354, 355,
357-360, 363

Ernst, S.P., 265, 266

Ernst, V., 102

F

Felden, Caspar van der, 96

Fellenoirde, Hendrik van den, schepen van
Roermond, 147, 148

Ferraris, geograaf, 46

Flamens, Gerard, 5, 17

—, Rutger, 5

Flamersheim, 191

Flamersheimer Wald, het, 191, 227

Fleurigeon, M., 329, 337

Frans-Vlaanderen, 332

Frederik Hendrik, stadhouder, 62

Frederik Willem III, koning van Pruisen,
350

Friesland, 112

G

Gangelt, 26

Garderen, 294

Geilenkirchen, 347

Gelder, 17, 18, 35, 39, 59, 75, 77, 79, 93, 94,
104, 113, 117, 123, 125, 145-147, 158,
181, 182, 203, 216, 232-234, 263, 264,
285, 286, 290, 292, 294, 296

—, Nederkwartieren van, 62

—, Overkwartier van, 16, 62, 67, 93, 97, 139,
148, 187, 235, 292

—, Oostenrijks Overkwartier van, 99, 187,
322, 332, 333, 340, 350

—, Pruisisch Overkwartier van, 105, 322

—, Staats Overkwartier van, 99, 322

—, Hendrik van, bisschop van Luik, heer
van Montfort, 114

Gelderland, 129, 176, 301

Genenberge, leengoed, 23

Gennep, 231

Gerard II, kleinzoon van Gerard Flamens,
14

Gerderath, 28, 30, 73, 81, 209, 274

—, in gen Haen, 73

—, Bunder Johan van, 22

—, Johan van, 22

Getgens, Peter, 257

Gheertrode, Johannes de, 23

Gierke, O. von, 107

Gladbach, 73

Gladbeck, 289

Goch, 327

Godefridus, genaamd van den Elsen, rech-
ter, 76

Goirt, boswachter, 160

Golkrath, 73

Gooiland, mark, 303

Goor, Daniel van, 205

Gormans, notaris te Erkelenz, 166, 346

Graetheide, de, 2, 190, 196, 226, 228-230,
306, 307, 315, 316, 353

Graeven, Johan, 251

's-Gravenvoeren, 194

Grevenbicht, 43

Grinten, W.C.L. van der, 106, 107

Groningen, 301

Gronsveld, Hendrik, heer van, 9, 10

—, Johan, heer van, 8, 9

Gulik, 1, 3, 5, 12, 13, 18, 27, 28, 31-33, 37,
38, 40-42, 54, 56-59, 61-64, 69, 74, 85, 96,
99, 111, 130, 140, 141, 143, 154, 156, 158,
159, 162, 168, 180, 184, 186, 193, 194,
202, 204, 210, 216, 223, 226, 244, 249,
259, 260, 263-265, 267, 268, 275-282,
285, 289, 294, 297, 307, 310, 316, 318,
319, 322, 332, 340

Gulpen, 26, 207, 275

—, kasteel Neubourg, 208

H

Haagbank, de, 74

Habets, J., 69, 142, 218

Haelen, 23, 112, 115, 290

—, kasteel Aldengoor, 112

—, Specken, 112

Hallen, Reiner van der, 22

Hammers, J., 131, 218 317

Harbeck, 118

Harreveld, 287

Hasselt, 301

Heerlen, 207

Heesholz, het, 332
 Heinsberg, 8, 11, 12, 15, 17, 19, 24, 27,
 30-32, 52, 74, 76, 78, 88, 110, 111, 115,
 116, 124, 194, 198, 206, 210, 219, 230,
 233, 234, 238, 279, 282, 290, 291, 324,
 325, 327, 347, 350, 351, 354, 355, 358,
 363, 364, 366
 —, kapittel van Sint Gangolf, 75
 —, Norbertinessenklooster, 115, 124, 290
 —, Dirk, heer van, 8, 15, 22, 291
 —, Everard van, 282, 283
 —, Godfried, heer van, 8, 266, 267
 —, Johan van, 15.
 Heistert, het, 34, 40-45, 67, 78, 133, 187, 192,
 222, 254-256
 Helden, 205, 269
 Helpenstein, 33
 Hendrik III, hertog van Limburg, 7
 Henegouwen, 332
 Henri-Chapelle, 207, 208
 Herkenbosch, 29, 30, 40-42, 50, 52, 69, 71,
 73, 76, 83-86, 133, 137, 155, 169, 183,
 189, 192, 193, 197, 206, 207, 217, 228,
 231, 257, 259, 266, 324-326, 328,
 339-342, 344, 346-351, 354, 355, 359,
 365
 Herten, 38, 50, 65, 67-69, 77, 78, 81, 89, 126,
 152, 157, 159, 231, 233, 324, 325, 341,
 343-346, 350, 351, 354, 359, 360, 362,
 365
 Heteren, Evert van, 287
 's-Hertogenrade, 9, 19, 20, 26, 194, 207, 322
 Hertogenwald, het, 191, 216, 239
 Herzogenrath, 350
 Heyen, 327
 Heythuysen, 293
 Hiesfeld, 288
 Hoengen, Christoffel van, boswachter, 163
 —, Lambert (Johan) van, boswachter, 163
 Hommerich, L. van, 19, 21
 Horn, graafschap, 234, 290-293, 322
 —, Willem, heer van, 124, 290, 291, 293
 Horst, 40, 269, 327
 —, Rutger van der, 288
 Hubatsch, H., 212
 Hückelhoven, 28, 30, 209
 Hülchrath, 271
 Hülhover bos, het, 239
 Hunger, bisschop, 320
 Husen, Bruuch van, 23

I

Immerseele, Johan d', gouverneur van de
 landen van Overmaas, 10
 Immink, P.W.A., 296
 Irmgard, dochter van Walram IV, hertog
 van Limburg, 7
 Iterson, W. van, 204
 Itter, Scutliken van, 23

J

Jacob II, graaf van Horn, 293
 Jacobs, Thomas, boswachter, 162
 Jan I, hertog van Brabant, 7
 Jan II, hertog van Brabant, 7
 Jan zonder Vrees, 11
 Janssen, W., 16, 317
 Janssen de Limpens, K.J.Th., 179, 194, 219,
 316
 Jeger, Jacob, boswachter, 162, 163
 Johanna, hertogin van Brabant, 9, 11, 22

K

Kaldenkirchen, 116, 123, 306, 311
 Kamp, Cisterciënzerklooster, 113
 Kan, Werner van, boswachter, 163, 169
 —, Willem van, boswachter, 163, 164
 Kannegiesser, raadsheer, 47
 Kappbusch, het, 173, 242
 Karel V, 12, 13
 Karel de Stoute, 11, 12, 26, 27
 Karel van Egmond, hertog van Gelder, 88
 Karken, 30-32, 44, 67, 69, 71, 74, 80, 86, 87,
 111, 193, 204, 324, 325, 339, 341, 343,
 346, 347, 351, 355, 357, 363-365
 —, Aldeborg, 21
 —, Johan van, 31
 Kaspers, H., 270, 309, 310, 318, 319
 Katharina, dochter van Gelder, 79
 Kaufmann, E., 312
 Kempen, 74, 80, 325, 342-344, 346
 Kempen, Johan van, boswachter, 162
 Kerkrade, 207
 Kerpen, 9, 15
 Kessel, 40, 109, 143, 297
 —, Sijbert van, 286
 —, Thijs van, 25
 Kessenich, 306
 Keulen, 7, 18, 30, 54, 94, 111, 190, 226, 271,
 297, 307, 322
 —, stift, 18, 194

Kipshoven, 29
 Kleef, 5, 50, 239, 278, 288, 322
 Kleefse Rijkswoud, het, 50, 191
 Klein Johan, 162
 —, Leonard, boswachter, 162
 Kleinglabach, 12, 28, 29, 30, 209, 274
 Kliebbruch, het, 288
 Klinkum, 121
 Klynckum, Goirt toe, 121, 244
 Knoren, Peter, boswachter, 164
 Koblenz, 340
 Konzen, 318, 319
 Krefeld, 288
 Kuile, G.J. ter, 297

L

Laer, Tielman van, 128
 Lauscheidt, 266
 Leeuwen, 78, 81, 89-92
 Leichlingen, 127
 Lemire, P.F., landmeter, 49, 341, 342, 344
 Lerop, 77, 125
 —, Leropper koebrug, 201
 Levers, Godert, boswachter, 163
 —, Simon, boswachter, 164
 Leyendecker, Johan, clericus van het bisdom Luik en openbaar notaris, 54
 Lichtenvoorde, 287
 Liedberg, 116, 190, 271
 Lievendaal, Herman van, 285
 Limbricht, 306
 Limburg, 2, 6, 7, 9-11, 17, 18, 20, 25, 26, 32, 86, 90, 97, 108, 142, 179, 191, 207, 208, 216, 231, 239, 265-267, 275, 289, 291, 301, 302, 306, 307, 321, 328, 335-338, 351-355
 —, Walram Paganus van, 6
 Linden, H. van der, 296, 298, 299
 —, Johannes van der, 76
 Linne, 6, 124
 Linssen, J., 319, 320
 Lochem, 287
 Lompre, Guiot de, drost van de landen van Overmaas, 10
 Loobos, het, 87, 102, 133, 225, 250, 251, 256
 Loon, graafschap, 97, 322
 Loon, Johan van, heer van Heinsberg, 231-236, 238
 Lotharius II, 320
 Luik, 54, 290
 Lutgardis, dochter van Johan van Karken, 31

Lütge, F., 133, 317
 Luxemburg, 266, 332
 Luyten, Hein, 257

M

Maas, de, 11, 15, 35, 41, 52, 71, 91, 111, 113, 124, 125, 190, 198, 212, 232-236, 285, 300, 318, 321-326, 336, 349, 354
 Maasniel, 15, 41, 43-45, 50, 65, 67-69, 78, 81, 89, 100, 111, 133, 152, 157, 159, 167, 231, 236, 237, 255, 256, 268, 324, 325, 339, 341-346, 350, 351, 359, 360, 362, 365
 —, Kloostershof, 42, 187
 —, Maasnielder beek, 41, 43, 187, 268
 —, Nielder ven, 124, 125, 133, 167, 236, 237
 Maastricht, 291, 298, 301, 322
 —, kapittel van Sint Servaas, 142, 292, 298
 Maessen, Lins, boswachter, 164
 Marcadé, V., 338
 Maria, hertogin van Gulik en Gelder, 94
 Mark, 292
 Martens van Sevenhoven, A.H., 303, 304, 306
 Mattelair, Gerard van, 243
 Matzenrath, 29
 —, Sibert van, 23
 Mayer, F., 2, 64, 129, 138, 188, 217, 269, 270, 316
 Meer, abdij, 288
 —, Reiner Frederik de, heer van Dalenbroek, 267
 Meerlo, 328
 Meibom, V. von, 174, 175, 177
 Melick, 22, 23, 28, 30, 41, 42, 44, 47, 50, 52, 53, 69, 71, 76, 83-86, 92, 94, 96-100, 131, 133, 137, 138, 148, 153, 159, 173, 175, 176, 181, 183, 187-189, 192, 194, 196-208, 210, 211, 235, 259, 279, 316, 318-320, 324, 325, 328, 339, 340, 344, 350, 351, 359, 362, 365
 Melick, Hendrik van, 25
 Melick en Herkenbosch, 1, 29, 40, 41, 43-45, 48-50, 52, 53, 64, 65, 67, 69, 76, 80, 83-86, 94, 101, 125, 126, 133, 134, 137, 140-143, 146-151, 154, 173, 182, 188-194, 202, 205-211, 217, 220, 228, 235, 237, 255-257, 267, 271-273, 310, 315, 318, 319, 343, 362
 —, Biuxmeer, 41, 155
 —, Bosbeek, 45, 258
 —, Gebroek, 45
 —, Genhof, 98, 137, 199, 208

- , hoeve Halrath, 155, 250
 - , Ham, 23
 - , hof "zem Hamme", 192
 - , Hammer heggen, 201
 - , Hammerstraat, 207
 - , Herkenbosscher ven, 41
 - , Hoverhof, 94, 199
 - , industrieterrein Heide, 41
 - , Kapelaansheide, 96
 - , Luzenkamp, 41, 42
 - , Melicker heide, 41
 - , Melicker ven, 41, 44
 - , Muitzmeer, 40, 42, 133, 228
 - , Ohé, 85, 201, 202
 - , Orgelheide, 96
 - , Schöndeln, 22, 23, 94, 199, 200
 - , Schoolheide, 96
 - , Schutterijheide, 96
 - , staatsmijn Beatrix, 1
 - , Tonedenhof, 199-202, 238
 - , Vaessgensbrug, 42
 - , Vogelkooi, 44
 - Merbeck, 46, 55, 56, 67, 80, 81
 - Merbecker bos, het, 48, 343
 - Merckens, O., 6
 - Mereheym, Beatrix van, 7
 - Merfelderbruch, het, 282, 288, 289
 - Merlair, Johan van, 8
 - Merlin, jurist, 338
 - Merode, Scheifart van, heer van Hemmersbach, 10
 - Merum, 78, 81, 89, 92
 - Meulenberger bos, het, 39
 - Meurs, 17, 19, 26
 - , Dirk, heer van, 288
 - , Vincent, graaf van, 11, 12
 - Michiels van Kessenich, H.J., oud-drost en rentmeester van de Montfortse domeingoederen, 254, 301
 - Michiels van Verduynen, A.H.Th., president-burgemeester van Roermond, 362
 - Middachten, Herman van, 287
 - Midden-Limburg, 1, 71, 106, 254, 327
 - Millen, 26
 - Millich, 18, 28, 30, 61, 73, 206, 209
 - Mitteis, H., 107
 - Moezel, de, 322-326, 336
 - Monschau, 266, 318, 319
 - , het rijkswood van, 50, 191
 - , Walram, heer van, 265
 - Monté ver Loren, J.Ph. de, 17, 27, 115, 232, 233
 - Montfoert, Heynrick van, 128
 - Montfort, 39, 75, 93, 101, 113, 124-127, 141, 143, 145, 146, 174, 181, 182, 189, 204, 216, 228, 254, 257, 274, 285, 291, 295, 315, 350
 - , hoeve Genouwen, 285
 - , Hendrik van, 75, 291
 - Mook, 350
 - Mülbraccht, 116, 123, 311
 - Mullers, Steingen, 121
 - München, Sammlung Redinghoven, 55
 - Münster, 289
 - Münz-Hottorfferbusch, het, 316
 - Mützenich, 266
 - Myhl, 28, 30, 35, 73, 81, 209, 274, 325, 346-348, 351, 355, 364, 366, 367
 - , hof "in de alde Myle", 73
 - Myrllaer, Jacob van, 285
- N
- Naarden, 307
 - Namen, 332, 333
 - Napoleon, 336, 338, 349
 - Natt, Steffenshof, 123
 - Nazareth, klooster, 287
 - Nedercruchten, 34, 37-39, 45-48, 55-60, 63, 65, 67-69, 73, 78-81, 88, 89, 110, 111, 125, 126, 129, 139, 144, 152, 153, 156, 159, 166, 180, 181, 183, 184, 186, 188, 196, 219, 221, 225, 235, 237, 241, 244, 252, 256, 258, 259, 281, 313, 324, 325, 341-346, 348-351, 354, 355, 357-359, 363-365
 - , Vaarbroek, 48
 - Nederlanden, Oostenrijkse, 46
 - , Zuidelijke, 322, 323, 332, 335, 336
 - Nedermaas, departement van de, 50, 322-327, 329, 330, 335, 336, 341-347, 349, 351
 - Nederrijkswood, bij Nijmegen, 230, 239, 286, 288
 - Nederweert, 293, 294
 - Neeritter, 306
 - Nergena, 50
 - Nesselrode-Ehreshoven, graaf van, 2, 119-122, 246, 260, 270, 313, 332, 333, 346, 348, 357-360, 362
 - New Forest, the, 282
 - Niel, zie: Maasniel
 - Nieuwkerk, 112, 128
 - Nikolay-Panter, M., 88, 91, 108, 112, 115
 - Nivenheim, Herman van, genaamd Otter, 23

—, Willem van, 23
 Noord-Brabant, 90, 91, 307
 Noord-Holland, 307
 Nuis (Neuss), 33
 Nunhem, klooster Sint Elisabethsdal, 115, 290
 Nijmegen, 50, 148, 232, 239, 286
 —, kwartier van, 292

O

Oberhausen, 289
 Oesen, Gerard van, geheten in gher Oe, 126
 —, Johan van, 126
 Oist, Dirk van, 128, 295
 Oliviers, Bauduin, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 10
 Ommen, Maria van, 82
 Ool, 77, 78, 81, 89, 92, 232-234
 Oosten Slingeland, J.F. van, 223, 225, 239, 253
 Ophoven, 29, 30, 44, 65, 69, 73, 81, 87, 102, 133, 250, 256, 273, 324, 325, 339, 343, 351, 355, 357, 359, 363, 365
 Orsbeck, 28, 30, 73, 81, 202, 209, 274, 283, 325
 Orsbeke, Steven van, 283
 Overcruchten, 34, 37, 46-48, 55, 56, 67, 69, 73, 78-81, 111, 125, 126, 139, 159, 183, 186, 188, 213, 252, 256, 257, 343, 344
 Overmaas, landen van, 9-11, 19-22, 25-28, 32, 97, 207, 208, 230, 243, 282
 Overrijkswald, het, bij Kleef, 216
 Overijssel, 146, 176
 Oyen, 109, 114

P

Paarlo, 201
 Palant, Werner van, heer van Breidenbent, 12, 13, 31, 54, 117, 141, 149, 160
 Pardelaer, Wolter van, 126, 145
 Parijs, 346, 348, 349
 Peel, de, 269
 Peelhorst, de, 212
 Pegekijn, Erken, schepen van Karken, 74
 Perlenbach, de, 266
 Petit, P., controleur der directe belastingen te Roermond, 341-344
 Philips de Stoute, 9, 11, 263, 274, 275
 Pilo, A., 314
 Pleyte, A.M., 250

Posterholt, 69, 71, 75, 76, 80, 82, 83, 86, 88, 93, 274
 Pot d'Or, Thoenis, 109
 Pricks, Diederich, 39
 Probsteiwald, het, bij Aken, 131
 Pruisen, 349, 350, 354, 361, 363

Q

Quinette, baron de, directeur-général de la comptabilité et hospices, 348

R

Rabod, burggraaf van Odekirchen, 7
 Randwijck, Jacob, militaire gouverneur van Roermond, 237
 Ratheim, 28, 30, 73, 81, 206, 209, 274
 —, kasteel Ter Hallen, 21
 Rathem, Johannes de, 23
 Rehnelt, K., 212
 Reichenstein, klooster, 265, 266
 Reinald, graaf van Gelder, 75, 243
 —, hertog van Gelder en graaf van Zutphen, 113
 —, I, graaf van Gelder, 7
 —, II, graaf van Gelder, 296
 Reinbach, Willem, boswachter, 151, 163, 168, 181
 Rhamen, gerechtschrijver van Wassenberg, 64
 Rismolen, Jhan van, 283
 Rode, zie: 's-Hertogenrade.
 Rödgen, 33, 34, 37, 49, 62, 72, 81, 88, 92, 155, 157, 196, 259, 278, 283, 366
 Roebroeck, E., 129, 254, 256, 316
 Roer, de, 5, 31, 42, 77, 94, 125, 199, 201, 202, 238, 266, 267
 —, departement van de, 322-327, 329-331, 336, 337, 339-348, 351
 Roermond, 1, 2, 5, 34, 37, 38, 43-45, 50, 52, 53, 55-63, 65, 67-69, 75, 77, 78, 80, 91, 108-111, 113, 116, 122, 124-126, 132, 133, 135, 138-140, 143, 145, 147-159, 166-168, 174, 180, 183, 185, 187-189, 203, 219-224, 226, 228, 230-238, 241, 243, 244, 246-249, 254, 256, 259, 261, 267, 268, 272, 276, 277, 290, 295, 301, 311, 313, 322, 324-326, 328, 333, 337, 342-346, 350, 351, 353-355, 358-360, 362, 363, 365
 —, Armenhof, 94

—, Hatenboer, 77, 125
 —, Heidebaan, 42
 —, Hoembergen, 71, 77, 110, 125, 126, 167
 —, Hof van Gelder, 47, 82, 89, 103, 104
 —, kapel in 't Zand, 45
 —, kapittel van de H. Geest, 87, 116, 202, 204
 —, Kartuizerklooster, 116, 128, 205, 295
 —, de Kemp, 41
 —, Kruisherenklooster, 33, 203, 205
 —, Munsterabdij, 89, 111, 112, 114, 128, 165
 —, Oever die Brugge, 77, 125
 —, Voorstad Sint Jacob, 77, 125
 —, hof Zwartbroek, 77, 179
 Roggel, 115, 290, 293
 —, Gestel, 290
 —, Roggelerbroek, 290
 Rolduc, abdij, 5, 6, 17
 Roosen, secretaris van Nedercruchten, 64
 Roosteren, 123, 290
 —, hoeve Terborg, 123, 290
 Rudolf, Rooms-Koning, 292
 Ruiden, Claes van, boswachter, 42, 161, 163
 Ruurlo, 287
 Rijn, de 6, 15, 58, 71, 91, 111, 119, 127, 190, 198, 212, 285, 318, 321-326, 336, 349
 Rijnland, het, 14, 34, 61, 127, 129, 133, 197, 198, 217, 225, 268, 270, 283, 285, 289, 307

 S
 Schaagbos, het, 39, 88, 133, 250, 270
 Schellart, Johan — van Obbendorf, drost van het ambt Montfort, 141, 143, 145, 147, 148, 166, 167
 Schieterwald, het, zie: Vlodropper bos
 Schomaker, Joost, Gelders jurist, 105
 Schöningh, H., 32, 111, 194, 197, 297
 Schoonvorst, Johan van, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 10
 Schotten, Johan, 79
 Schuren, Geraert van der, schepen van Karken, 74
 Schütze, H., 91
 Schwappach, A., 248
 Scultelken, Godeverd, 7
 Sevenheim, Johannes van, 76
 Sevenum, 113, 269, 294
 Sil, boswachter, 169, 185
 Simpelveld, 129, 207, 208
 Sint Odiliëenberg, 71, 77, 87, 113, 127, 201, 320, 326, 350

—, Berger veer, 201
 —, Jongenhof, 201
 —, klooster van de orde van het H. Graf, 201
 —, huis Vrymersum, 201, 204, 205
 Sint Petersholt, bos, 37
 Sittard, 15, 306, 347, 350
 Sivré, J.B., 266, 267
 Slicher van Bath, B.H., 112, 197, 213, 308
 Smulders, F.W., 90, 91
 Smyt, Peter der, schepen van Karken, 74
 Sombreffe, Guillaume de, kastelein van het kasteel van Wassenberg, 10
 Southampton, 282
 Specht, Nicolaas, 22
 Sprimont, 9
 Spyrrinck, Johan, 24, 25
 Stein, 306
 Steinbach, F., 305
 Steinkirchen, 29, 30, 65, 69, 71, 73, 74, 81, 87, 88, 102, 133, 204, 209, 250, 256, 273, 339, 343, 347, 351, 359
 Steinkirchen-Effeld, 324, 325, 365
 Stevensweert, 204
 Steverbruch, het, 289
 Stockmans, Petrus, 104, 280
 Stoot, Johan, 22
 Straeten, van der, landraad te Heinsberg, 363
 Stramproy, 123, 306
 Stroucken, Henrich, boswachter, 162, 168
 Strijdhagen, burgemeester van Maasniel, 90
 Susteren, 69, 268, 316
 Swalm, de, 266
 Swalmen, 35, 100, 113, 116, 123, 124, 128, 236, 295, 306, 311, 326, 350
 —, Robijn van, 112
 Swalmer bos, het, 2, 34, 35, 116, 123, 170, 217, 229, 230, 242, 264, 269, 270, 306, 311, 316
 Swolgen, 327, 328

 T
 Tellers, Johannes, 94
 Tenhaeff, N.B., 320
 Thielens, J., 19, 21, 27
 Thorn, 113, 306, 322
 Tienray, 327
 Tille, A., 131, 309, 310, 316
 Timm, A., 53, 213-217, 227, 229, 239

Timmersmans, P.H., raadsheer van het Hof
van Gelder te Roermond, 47
Tönisberg, 286
Tranchot, geograaf, 34
Trembleur, 207
Trier, 88, 91, 108, 112, 115, 317

U

Undereiken, Adam van, 30
Utrecht, 17, 207, 304, 320
Uyttebrouck, A., 23

V

Valkenburg, 19, 20, 26, 194, 207, 268, 322
Vehen, 266
Veluwe, de, 146, 223, 239, 253, 254, 294,
296, 303
—, kwartier van de, 146
Venlo, 12, 26, 124, 181, 236, 296
—, Johan de, zie Leyendecker
Venray, 269, 292, 294
Verstolk van Soelen, commissaris-generaal
van Willem I, 350
Viersen, 91
Vliegen, Godert, 206
Vlodrop, 38-40, 50, 55, 57, 65, 67-69, 75, 76,
80, 82, 83, 86, 88, 92-94, 96, 97, 101, 113,
125, 139, 152, 158, 166, 187, 204, 220,
221, 225, 235, 245, 246, 250-252, 269,
324, 325, 339, 341, 343, 345, 346, 350,
351, 359, 362, 365
—, Cruckeyck, 224
—, Rode beek, 258
—, Gerard van, 203, 243
—, Godart van, 243
—, Willem van, heer van Leuth, 30
—, Willem van, erfvoogd en drost van
Montfort, 24, 128, 283, 295
—, Willem van, heer van Rekem en Dalen-
broek, 33
Vlodropper bos, het, 34, 39, 40, 72, 93,
101-103, 131, 143, 189, 221, 225, 247,
250-252, 257, 274
Voeren, 207
Voorne, 17
Vries, W. de, 14
Vrymersum, Willem van, 201, 202
Vucht (Waldfeucht), 26
—, Maes van, boswachter, 162

W

Wachtendonck, 286, 288
—, Sophia van, weduwe Van den Bongart,
121, 220, 244
Wackermühle, Mathias, 23
Waldniel, 156, 279
Walhorn, 207
Walram IV, hertog van Limburg, 7, 14
Wartena, R., 230, 294
Wassenberg, 1-3, 5-19, 21-33, 37-42, 45, 47,
49, 51-57, 59, 60, 62, 63, 65-69, 72, 73,
76, 78, 80, 81, 83-85, 87, 91, 94, 98, 108,
117-121, 123, 124, 130, 132, 135, 138,
139, 141-145, 147-149, 151-153, 155,
157-160, 163-165, 168-170, 177-186,
189-194, 196, 197, 199, 202, 205-211,
216, 220, 221, 224-226, 228-231,
235-238, 243-249, 253, 254, 258,
262-265, 267, 268, 270-276, 278, 279,
281, 283, 285, 288, 289, 297, 310, 312,
316, 318, 319, 324, 325, 333, 339, 340,
343, 346, 347, 351, 355, 357, 359,
363-365, 367
—, Heydenroider wier, 273
—, kapittel van Sint Joris, 54
—, Gerard, heer van, 7, 14
—, Jutta van, 6
Weert, 291-294
—, Meulenhof, 123
Weesser (Vesdre), 26
Wegberg, 1, 34, 79, 117-124, 127, 132, 140,
150, 152, 154, 156, 165, 166, 212, 220,
243, 244, 246, 260, 270, 275, 279, 297,
313, 341, 350, 351, 357-359
—, Berckerhof, 117, 120-122
—, Berckerpeerdtshoofd, 46, 48, 343
—, Braunbeckerhof, 117, 122
—, Catharina-altaarhof, 117-121, 123, 253
—, Hauserhof, 122, 166
—, Huiskenshof, 117, 122
—, Klinkumerhof, 117, 120, 121
—, Tüsschenbroich, 21, 34, 49, 122, 243
—, hoeve Warrenberg, 117, 122
Wegbergerbos, het, 34, 144, 170, 172, 178,
225, 271, 332
Wehrmeistereiambt, het, 202
Wehrmeistereibossen, 59, 190
Weimann, K., 225, 278
Welkenhusen, Pouche de, kastelein van het
kasteel van Wassenberg, 10
Well, 327
Well-Bergen, 327

- Wellmer, M., 308, 309
 Welsheim, 288
 Welters, Zilken, 45, 258
 Wenceslaus, hertog van Brabant, 9
 Wenen, 350
 Westfalen, 282, 289
 Wetten, 112, 128
 Wied, graaf van, 12
 Wilda, W.E., 174, 175
 Wildenraed, Sibert, boswachter, 163
 Wildenrath, 7, 21, 28, 33, 73, 81, 133, 209,
 250, 270, 274, 325
 Willem, hertog van Gulik en Berg, 12, 94
 Willems, Jacob, boswachter, 164
 —, Thomas, 45
 Windsitzer, Johan, boswachter, 162
 Wittem, 274
 Wobst, A., 185, 188, 213
 Wolters, Maes, boswachter, 162
 Worringen, 7, 19
 Wijck, Werner van, scholtis, 157
 Wylre, 268
 Wynants, graaf G. de, 104, 105

Z

- Zachariae, C.S., 338
 Zepperen, 114, 115, 298
 —, Drisk in villa, 114
 —, Ekhout, 114
 —, Stuk, 114
 —, Vresbach, 114
 Ziewent, het bos, 287, 288
 Zonhoven, 353
 Zutphen, 148, 232
 —, kwartier van, 146
 Zuyrs, Willem, 238

ZAAKINDEX

Deze zaakindex is qua opzet beknopt gehouden en dient als een aanvulling op de Inhoudsopgave (p. V-X) te worden beschouwd.

De voetnoten, samenvattingen en bijlagen zijn bij de selectie der trefwoorden buiten beschouwing gelaten.

- Aangraving 37, 45, 105
Abscheidt, Roedger 157, 224, 245, 247, 249,
281, 300
Adjoint 329
Ambt 16, 33
Ambtman 39, 139, 141-142, 265
Arrondissementscommissaris 351
- Batten 231-234, 237-238
Bede 25-27, 93
Begrenzing 342-343
Bodedienst 186-187
Bodemkartering 34
Boeten 160, 185-186
—, betaling 152-153, 171, 173, 181, 183
Borgtocht 172, 180-181
Bosbeheer 151-152, 184-185
Bosdag 242, 244-248
Bosmarkerichter 270
Bosreglement 2, 55-64, 150, 275-277
Bosrol, oude 2, 51-55, 126
Boswachter 42, 56, 65, 138, 160-188, 191
—, benoeming 147-148, 151, 166-168
Brug 94
Burchtman 24
Burgemeester 98, 324, 329-331
Burger 108-109
Bijen, wilde 268
Bijenstandgeld 269-270, 355
Bijvang 267-268
- Chur 165-166, 253
Code civil 321
Comitatus nemoris 318
Commissaire général 323
Commissaris des konings 351
Commune 324-331
Communitas 113-115
Competentie, rechterlijke 188-191
Compositie 169, 172
Conferentie, Herkenboscher 159, 224,
245-246, 249, 255, 301
Conferentiedag 155-157
- Confiscatie 339
Conseil municipal, zie: Gemeenteraad
Conservator der wateren en bossen 340
Continuïteit 325-331
Convocatie 138-139, 155, 186-187
Cijns 198, 209-210
- Dagvaarding 176, 178-179
Dekenaar 316
Departement, grenzen 345, 347-348
Dienst 9, 273-274
Dienstgoederen 274
Ding, ongeboden 72, 148-149
Dingplicht 140
Domeinbos 262, 288
Domeingoed 9, 209, 275
Dominium directe et utile 38, 156, 279-280
Dorfmarkgenossenschaft 305
Dorp 87-88
Drost 10, 25, 39, 127, 145-146
- Eedsaflegging 147-148, 160
Eigendom 280, 295-299, 308, 339-340
—, collectieve 302
—, mede- 314
Eikelkamp 226
Erbschatz 33
Erfpacht 366
- Forst 319
Fysiocraten 331, 337
- Geblijf 232-233
Gebod 179
Gebruiksgerechtigde 133
Gebruiksrecht 298, 300, 302, 339-340
—, verlening 115, 123-124, 203, 243, 290-291
Geefman 87, 250
Geërfde 93, 98-101, 303-304, 327-328
Gehulde 65
Gemeenschap, gebonden 313-314
—, vrije 313-314
Gemeente 86, 94, 305

—, vereniging 328
 Gemeenteraad 324, 329-330, 346-347, 352
 Gemeenterekening 89-91, 326-328
 Gemeenteschuld 328, 352-353
 Gemeente 35, 87, 89, 112-113, 115-117, 235, 292-294
 Genossenschaft 107, 313-314
 Gerecht 304
 Gerechtigde 124, 132, 139
 Gerechtsbode 179
 Gesamthand eigentum 314
 Gewald 203
 Gewoonterecht 52, 126, 147
 Gouverneur 10
 Graaf 14
 Graafschap 14
 Grensgeschied 35-48
 Grensomfchrijving 34-35, 44-45
 Grossmarkgenossenschaft 305

 Haag 248
 Hakhoutbos 215, 221-222, 260-261
 Hakomloop 223, 245
 Handelsroute 94, 259
 Heer, overste 5, 263-264
 Heerdgang 90-91
 Heerlijkheid, hoge 19, 49, 263-264
 Heerlijkheidsgevolg 264, 297
 Heide, maaien 43-44, 184, 220, 253, 255-256
 Herder 257
 Héritage 274-275
 Hoefslag 144, 177, 248, 272
 Hoeve 117-124
 Hof 137, 194-196
 Hofgerecht 31, 197-198, 208, 318
 Hofheer 18
 Hofstelsel 197-198, 207-208, 309
 Honderschap 316
 Honschaft 91
 Hoofdvaart 31, 192
 Hout, doof 218-219
 —, week 222
 Houtgeding 134-155, 235
 Houtgift 250-252
 Houtgraaf 18, 144, 270-272
 Houtskool 239
 Houtverdeling 249-251
 Houtverkoop 251
 Huis 101-102, 128-129
 Huishouding 100-102
 Hulde 13
 Huurder 129

Informatio de commodo et incommodo 358-359
 Inlijving 322
 Inwoner 67-68, 100, 111, 200, 303

 Jachtrecht 9, 38, 42, 45, 49, 163-164, 187, 204, 264-267, 279-280

 Kantonsmunicipaliteit 324
 Kaprecht 218-222, 272-273
 Kastelein 7, 10
 Kerspel 66-67, 83, 87, 91-92, 112, 127-128, 291, 298-300, 331
 Kerspellieden 67-68, 293-294
 Kerstblok 142, 219
 Keurmede 18, 198-199, 205-207
 Keuter 129-132, 244, 246, 250, 252
 Knapen van wapen 112, 126, 145
 Konijnenwarande 9, 42, 49, 162-163
 Körperschaft 313
 Krachtsinspanning 178

 Laathof 32, 46, 75-76
 Land 15-16, 24, 27
 Landdag 27-28
 Landgemeinde 20, 88, 97
 Landraad 351
 Landsheer 17-19, 59, 275-277
 Landsheerlijkheid 20
 Leengoed 199-200
 Leenman 8-9, 13, 15-16, 18, 21-25, 27, 243
 Leenregister 8, 11-12, 21-23, 54, 122, 282, 285
 Looistof 239

 Maire, zie: Burgemeester
 Mairie 325, 327-328
 Mark(genootfchap) 3, 301-304, 306-307
 —, eigen 307-308
 —, gemengde 307-308
 —, grondheerlijke 307-308
 —, onzelfstandige 311
 —, vrije 308-309
 —, zelfstandige 311
 Markeboek 146
 Markenwet 1886 302
 Markgenossenschaft 305-306
 Mestbereiding 253-254
 Motte-kasteel 283

 Nabuur 67, 93, 100-101
 Nebenland 28

Onderdaan 13
 Onderprefect 322
 Ontginning 47-48, 213, 291, 332, 352
 Opmeting 341
 Overdracht 72
 Overheidsgezag 289, 296-297
 Overschrijding ambtsbevoegdheid
 187-188
 Overtreding 171, 245

 Paardengang 279, 281-289
 Paardengeld 10
 Pacht, langdurige 367
 Paltsgraaf 318-319
 Pand 176
 Pandheer 8
 Panding 39, 42-43, 45, 57, 59, 142, 144,
 172-183, 196
 —, conservatoire 173
 —, executoire 173
 Pandkering 176
 Parochie 69-71
 Penning, derde 37, 62, 278-279
 —, twaalfde 207-208
 Persoon, natuurlijke 67
 Ploeger 129-132, 244, 246, 250, 252
 Prefect 322
 Putmeester 221

 Raamhout 239-240
 Rechten, beperkte zakelijke 308
 —, heerlijke 9, 11, 291-292
 Rechter 79
 —, dagelijkse 143
 Rechtsbron 51
 Rechtspersoon 106-107, 110-112, 300, 302,
 312
 Rechtspraak 49
 —, hoge 9, 31, 189, 193-194, 271
 —, lage 193
 Recognitie 118-120, 123, 275
 Regaal 297
 Regeerder 98
 Rekening 10-11, 13, 28, 32, 160
 Rentmeester 2, 18, 33
 Ridderschap 13
 Rijksgoed 6, 319-320
 Rijksgrens 1, 50, 259, 350-351, 357
 Rijkswoud 319
 Rijphout 239-240

 Saes 248
 Schapen 257-258
 Schatheffer 88, 93, 98

Schenking 315-316
 Schepensbank 27-32, 42, 71-81
 Schepenen 13
 Schepenzegel 27, 30
 Schlagswirtschaft 225
 Schoolmeester 96
 Schout 352
 Schraalland 253, 260, 262
 Schrijnhout 239-240
 Societas 311-312
 Soickhaver 210-211
 Stad 108-111, 300
 Staelplatz 248
 Staten 19-21, 25-28, 233
 Steenoven 232, 236-237
 Steil 201
 Stelpert 170-171
 Stier 204
 Strooisel 226
 Stroper 42
 Successieoorlog, Limburgse 7

 Tiendrecht 202, 204-205, 210
 Tiendvrijdom 295
 Timmerhout 227-228
 Toponymie 1
 Turfsteken 45, 74, 93, 258-259

 Uitgifte 96, 291-294
 Uitwinning 176

 Vaarcijns 202-203, 210
 Varken 214, 216-217, 229-230
 Veerrecht 201-202
 Veeweiden 43-44, 254, 256-258
 Veiligheid 169
 Verbeurdverklaring 170, 172
 Verdeling 332-336, 338, 341-349, 353-364
 Vermogensgemeenschap 312-314
 Verordening 59
 Verpanding 7-9, 11-12, 31, 251-252
 Vervreemding 103-105, 295-296, 335-336,
 352-353, 365
 Visrecht 201-202
 Voogd 18, 32-33, 39, 79, 139, 143-145, 243
 Vonniswijzer 52
 Vreemdeling 103, 241, 258
 Vuurhaard 338, 348, 363

 Waardeel 252, 302
 Wagenlading 241-242
 Wetgeving, Franse 334-337
 Wetten, gelding 322-323
 Wijsdom 52-53

- 1 Dr. M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*
- 2 Dr. Remigius Dieteren O.F.M., *Grondbeleid en volkshuisvesting in de Mijnstreek*
- 3 Dr. J.M. Gijsen, *Nikolaus Heyendal (2 delen)*
- 4 Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*
- 5 Dr. P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop*
- 6 Dr. E. Roebroek, *Het land van Montfort*
- 7 J. Koreman, *De stadsrekening van Maastricht over het jaar 1399-1400*
- 8 Dr. J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*
- 9 Dr. Jean Baerten, *Het graafschap Loon (11e-14e eeuw)*
- 10 A.H. Paape, *Donkere jaren*
- 11 Dr. Mr. H.H.E. Wouters, *Grenslaan en bruggehoofd*
- 12 Dr. C. van den Berg, *H.B.J. van Rijn, burgemeester van Venlo, pionier der milieuhygiëne*
- 13 Dr. J. Grauwels, *Dagboek van gebeurtenissen opgetekend door Christiaan Munters (1529-1545)*
- 14 Dr. P.L. Nève, *Het rijkskamergerecht en de Nederlanden*
- 15 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel I*
- 16 Dr. L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg*
- 17 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel II*
- 18 Ir. C.E.P.M. Raedts m.i., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*
- 19 Dr. S.Y.A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme*
- 20 Dr. W. Krings, *Wertung und Umwertung von Allmenden im Rhein-Maas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*
- 21 Dr. P.J.H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*
- 22 Jaak Brepoels, *Het Lager Onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)*
- 23 Harry Schillings, *Toneel en Theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw*
- 24 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*
- 25 Ph. Vander Maelen, *Dictionnaire géographique du Limbourg*
- 26 Dr. J.P. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*
- 27 Dr. J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas 1644-1662*
- 28 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, ± 800-1288*
- 29 Henry Baillien, *Tongeren van Romeinse Civitas tot Middeleeuwse Stad*
- 30 Dr. J.C.G.M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800*
- 31 M.P. Gutmann, *War and rural life in the early modern Low Countries*
- 32 Dr. Rudolf Philips, *Gezondheidszorg in Limburg*
- 33 Dr. A.Fl. Gehlen, *Het notariaat in het tweeherig Maastricht*
- 34 P.J.H. Baghus, *De slag om de Roerdriehoek*
- 35 Dr. Ton Meijknecht, *Bartholomeus van Maastricht († 1446), Monnik en Conciliarist*
- 36 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, Deel II, 1288-± 1500*
- 37 François Vanduffel, *Industrialisatie en verandering: Lommel tussen 1890 en 1914*
- 38 Drs. A.P.M. Cammaert, *Tussen twee vuren*
- 39 Drs. J. M. B. Tagage, *De Ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht*
- 40 Dr. G. H. A. Venner, *De Meinweg*